

ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЌГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

*Издание Таджикского государственного педагогического университета
имени Садриддина Айнӣ*

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

*Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Ayni*

№ 5 (106)

Душанбе – 2023

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву наирияхои илмии пешбари тақризишаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмии номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гардад, шомил шудааст

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 майи соли 2023 таҳти № 291/МҶ-97 ба қайд гирифта шудааст

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намоёи иқтибоси илмии Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121

Тел.: (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ: vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgpu.tj

Сармуҳаррир: *Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло* – доктори илмҳои таърих, профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Сангинзод Дониёр Шомаҳмад* – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: *Муборакиён С.М.*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодипур - доктори илмҳои филологӣ

Ғаффоров Абдушукӯр Одинашоевич - доктори илмҳои филологӣ

Каримов Шухрат Бозорович - доктори илмҳои филологӣ

Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир - номзоди илмҳои филологӣ

Қосимов Олимҷон Ҳабибович - доктори илмҳои филологӣ

Мухторӣ Қутбиддин - доктори илмҳои филологӣ

Саидмуроди Хоҷазод - доктори илмҳои филологӣ

Саломӣён Муҳаммаддодов Қайюм - доктори илмҳои филологӣ

Солехов Шамсиддин Аслиддинович - доктори илмҳои филологӣ

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктори илмҳои филологӣ

Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович - доктори илмҳои филологӣ

Элбоев Вафо Ҷурақулович - доктори илмҳои филологӣ

Абдурашитов Фозил Маматович - доктори илмҳои таърих

Ёқубов Юсуфшо - доктори илмҳои таърих

Қаҳҳори Расулиён - доктори илмҳои таърих

Қурбонзода Хоналӣ - доктори илмҳои таърих

Пирумшоев Ҳайдаршо - доктори илмҳои таърих

Сайнаков Сайнак Парпишоевич - номзоди илмҳои таърих

Ҳақназаров Абдуназар - доктори илмҳои таърих

Ҳусайнов Аҳмадҷон Қурбонович - доктори илмҳои таърих

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 01 мая 2023 года за №291/ЖР-97

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки

ISSN 2219-5408

Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

Тел. : (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта: vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj

Главный редактор: *Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Сангинзод Дониёр Шомахмад* - доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Муборакиён С.М.*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодипур – доктор филологических наук

Гаффоров Абдушукур Одинашович - доктор филологических наук

Каримов Шухрат Бозорович - доктор филологических наук

Косими Саъди Абдулкодир - кандидат филологических наук

Касимов Олимджон Хабибович - доктор филологических наук

Мухтори Кутбиддин - доктор филологических наук

Саидмуроди Ходжазод - доктор филологических наук

Саломийён Мухаммаддодов Каюм - доктор филологических наук

Салихов Шамсиддин Аслиддинович - доктор филологических наук

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктор филологических наук

Джаматов Самиддин Салохиддинович - доктор филологических наук

Элбоев Вафо Джуракулович - доктор филологических наук

Абдурашитов Фозил Маматович - доктор исторических наук

Якубов Юсуфшо - доктор исторических наук

Каххори Расулиён - доктор исторических наук

Курбонзода Хонали - доктор исторических наук

Пирумшоев Хайдаршо - доктор исторических наук

Сайнаков Сайнак Парпишович – кандидат исторических наук

Хакназаров Абдуназар - доктор исторических наук

Хусайнов Ахмаджон Курбонович - доктор исторических наук

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The Journal is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan from May 01, 2023 under No.291/JR-97

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library

ISSN 2219-5408

Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

Phone: (+992 37) 224-36-91

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website: www.vestnik.tgpu.tj

Editor-in-chief: *Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo* - Doctor of Historical Sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: *Sanginzod Doniyor Shomahmad* - Doctor of Law Sciences, professor, scientific affairs of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: *Muborakiyon S.M.*

THE EDITORIAL BOARD:

Bozorzoda Nuriddin Shodipur – Doctor of Philological Sciences

Gafforov Abdushukur Odinashoevich - Doctor of Philological Sciences

Karimov Shuhrat Bozorovich - Doctor of Philological Sciences

Qosimi Sadi Abdulqodir - Candidate of Philological Sciences

Qosimov Olimjon Habibovich - Doctor of Philological Sciences

Mukhtori Qutbiddin - Doctor of Philological Sciences

Saidmurodi Khojazod - Doctor of Philological Sciences

Salomiyon Muhammaddovud Qayum - Doctor of Philological Sciences

Solehov Shamsiddin Asliddinovich - Doctor of Philological Sciences

Khudoydodov Azam Ovlododovich - Doctor of Philological Sciences

Jamatov Samiddin Salohiddinovich - Doctor of Philological Sciences

Elboev Vafo Juraqulovich - Doctor of Philological Sciences

Abdurashidov Fozil Mamatovich - Doctor of Historical Sciences

Yakubov Yusufsho - Doctor of Philological Sciences

Qahhori Rasuliyon - Doctor of Philological Sciences

Qurbonzoda Khonali - Doctor of Philological Sciences

Pirumshoev Haydarsho - Doctor of Historical Sciences

Saynakov Saynak Parpishoevich – Candidate of Historical Sciences

Haqnazarov Abdunazar - Doctor of Historical Sciences

Husaynov Ahmadjon Qurbonovich - Doctor of Historical Sciences

МУНДАРИҶА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Ғаффоров А. О. Баъзе мулоҳизаҳо доир ба алокаи калимаҳо дар забони адабии тоҷик	7
Насимов Н. Калимаҳои арабӣ дар фолклори Сари Хосор	12
Султанова Р. М. Способы и средства актуализации причины в научном стиле речи	19
Раҳмонов Б. Н. Исм ва сифатҳои муштаракистеъмоли тоҷикӣ, узбекӣ ва арабии матни “Таърихи Бухоро” ...	28
Нематова Д. А. Калимасозии пасвандҳои “-гар” ва “-гарӣ” дар осори Лоиқ Шералӣ.....	33
Азимова С. Р. Чанд андеша роҷеъ ба истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар асари “Ҳаёҳуи бисёр барои ҳеч”-и У. Шекспир	39
Ҳаитов А. Ҷ. Роҳҳои ифодаи ҷумлаҳои пайрав дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	43
Ходжатов Б. Д. О семантике вводных слов в рассказе И.С. Тургенева «Хорь и Калиныч»	52
Валиева Ҳ. С., Мирзоев Ғ. Сухане чанд доир ба луғатномаи “Сихоҳ-ул-фурс”-и Наҳҷувонӣ.....	58
Ҳакимов Ф. И. Таҳлили муқоисавии ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	67
Робияи Ш. Қ. Исследование фразеологических единиц, выражающих эмоции в лингвистическом лингвокультурологическом аспектах разносистемных языков.....	74
Мирзоев Э. М. Феълҳои таркибӣ ҳамчун як ҷузъи фразеологизмҳои феълӣ	81
Ганиева М. А. Типологические соответствия таджикскому примыканию во французском языке	86
Мирбобоев А., Умедҷони Л. Хусусиятҳои вижаи диалектизмҳои фонетикӣ дар осори Сорбон.....	91
Зоитова М. М. Воҳидҳои луғавии марбут ба асбоби рӯзгор дар “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и С. Айнӣ.....	97
Каримова Д. Н. Формально-структурный анализ терминов кожно-венерических заболеваний таджикского и английского языков.....	103

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Элбоев В. Мавзуи дӯстӣ ва вафодорӣ дар эҷодиёти Саъдии Шерозӣ	110
Муҳаммадохирова Ҳ. И. Ҳунари нигорандагии Сорбон дар истифодаи тамсил ва рамз.....	121
Шозиёева Г. П., Ёрбекова З. М. Сотим Улугзода и Уильям Шекспир (переводческий вклад).....	127
Шоев А. А. Симоҳои “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ дар ашъори Воизи Қазвинӣ.....	136

Қурбонов Ҳ. А.	
Инъикоси масъалаҳои иҷтимоӣ дар маҷмуаи ашъори “Ҳама овозҳо аз мананд”-и Аҳмад Фароз	142
Қосимӣ С. А.	
Васоити таълимии фанни “Фолклори тоҷик” дар замони шуравӣ (дар мисоли муассисаҳои таҳсилоти олии)	147
Каримов Ш. М.	
Таҳқиқи қофия ва радифи ғазалиёти Муҳаммад Ғоиб.....	153
Муҳидинов Т. Ш.	
Толстой ва китоби «Калила ва Димна».....	159
Раҳимов Б. Ғ.	
Ғояҳои фалсафӣ ва иҷтимоӣ дар эҷодиёти Аскар Ҳақим	164
Шаринова Х. С., Рустамова Г. Р.	
Средства создания образа персонажа и главного героя в художественном произведении....	171
Эльсайед Амира	
Образ российского общества в романе Виктора Пелевина «Желтая стрела»	180
Қумъаев Ҷ. Ҷ.	
Нақши санъатҳои бадеӣ дар шеъри Озарахш.....	185
Аъзамов С. Б.	
Тӯракул Зеҳнӣ – муҳаққиқи шеъри Рӯдакӣ.....	191

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Умедов М. Ҳ., Ҷалолов Б. Ф.	
Саҳми Пешвои миллат дар рушди осорхонаҳои ҷумҳурӣ	195
Муродзода А. А.	
Инъикоси шӯриши сарбадорони Самарқанд дар сарчашмаҳои таърихии аҳди Темуриён	201
Ганҷакова М. Г.	
Таърихи фаъолияти матбуоти тоҷик дар осори муҳаққиқон	208
Иброғимова Г. С.	
Аз таърихи ташаккули муносибатҳои байналхалқӣ дар Осии Марказӣ.....	215
Сайнаков С. П.	
Меҳистон: таърихи таъсисёбӣ, фаъолият ва ваколатҳои он	221
Айнуллозода Н. А.	
Хусусиятҳои ташаккул ва рушди авиатсияи граждони дар ҚШС Тоҷикистон	227
Неғматов Д. Н.	
Муносибатҳои байналхалқии мамолики Ғарб дар охири асри XVI ва нимаи аввали асри XVII.....	233
Шарофов С. У.	
Барқароршавӣ ва рушди муносибатҳои сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон (с. 1992-2007).....	238
Айнуллозода Н. А.	
Рушди авиатсияи граждони дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ	245
Назаров У. Қ.	
Баъзе назарҳои оид ба шахсияти Абумуслими Хуросонӣ	255
Каримов М. Б.	
Вазъи омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии вилояти Суғд дар солҳои 2004-2014 (дар мисоли шаҳрҳои Қайроққум, Истаравшан ва ноҳияҳои Ҷ. Расулов, Спитамен).....	260

ТДУ 373.8:801.0

БАЪЗЕ МУЛОҲИЗАҶО ДОИР БА АЛОҚАИ КАЛИМАҶО ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИК

Ғаффоров А. О.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Чунон ки дар забоншиносӣ эътироф шудааст, чавҳари синтаксисии забонро воситаҳои алоқаи грамматикӣ созмон медиҳанд, зеро «дар қоидаи пайвасти калимаҳо, дар қонуниятҳои ташкили хелҳо ва гурӯҳҳои гуногуни ибораҳо хусусияти миллии забон равшан намоён мегардад» [2, с. 4].

Мусаллам аст, ки дар чанд даҳсолаи охир ба масъалаи алоқаи калимаҳо дар забоншиносии тоҷик аҳамияти бештаре дода шудааст. Оид ба ин масъала маълумотҳои як андоза пурра ва ҷолиб дар асару мақолаҳои М. Қосимова, Ш. Рустамов, Р. Ғаффоров, А. Мирзоев, А. Афсаҳзод ва дигарон ба назар мерасад. Махсусан, дар муайян кардани хусусият ва хелҳои алоқаи калимаҳо мақолаи А. Мирзоев – “Хелҳои алоқаи синтаксисӣ дар ибораҳо” [4, с. 112] дорои аҳамияти махсус аст. Муаллиф ба чор навъи анъанавии алоқаи тобеъ боз дар бораи калимаҳо бо ду воситаи грамматикӣ инчунин дар хусуси алоқа ба воситаи артикли –е маълумоти муфид додааст.

Мавзуи алоқаи калимаҳо дар китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ барои мактабҳои олӣ як андоза пурратару батафсилтар тасвир шудааст. Ва ба таърифи расидани нахустин Грамматикаи академии забони тоҷикӣ таҳти сарвари профессор Ш. Рустамов дар илми забоншиносии тоҷик марҳалаи нав маҳсуб аст. Дар ҷилди дувуми асари мазкур дар хусуси алоқаи калимаҳо забоншиноси маъруфи тоҷик А. Мирзоев маълумоти нисбатан муфассал додааст. Аз ҷумла, роҷеъ ба хусусиятҳои хоси хел ва навъҳои алоқа дар китоби мазкур ҷунин омадааст: “Алоқаи калимаҳо дар ибора ва ҷумла яке аз масъалаҳои асосии синтаксис мебошад, зеро ки хусусияти хоси миллии забон дар қоидаву қонунҳои алоқаи калимаҳо барҷаста зоҳир мегардад. Муносибати синтаксисӣ ва алоқаи калимаҳо ба воситаи унсурҳои шаклии калимаҳо (бандаки изофӣ, бандакҳои феълию хабарӣ ва бандакҷонишин), инчунин пешоянду пасоянд ифода меёбад” [3, с. 18].

Асари профессор Д. Т. Тоҷиев мавсум ба “Тарзҳои алоқаи муайянқунанда бо муайяншаванда дар забони адабии ҳозираи тоҷик” бевосита ба ҳалли масъалаи анвои алоқаи муайянқунандаву муайяншаванда бахшида шудааст. Асари мазкур дар тадқиқу муайян кардани хусусиятҳои алоқаи изофӣ ва ҳамроҳӣ саҳми пулларзише гузошт [7].

Монографияҳои Т. С. Михайличенко ва С. В. Хушенова низ дар тадқиқи алоқаи калимаҳо ва тарзу воситаҳои ифодаи муносибатҳои синтаксисии забони тоҷикӣ нақши амиқ гузоштаанд [5; 9].

Роҷеъ ба алоқаи калимаҳо ва навъҳои он дар забони адабии давраи адабиёти классикӣ низ то кунун натиҷаи тадқиқоти ҷиддие ба таърифи нарасидааст. Маълумоти як андоза пурра ва ҷолиб дар хусуси алоқаи мувофиқат дар асари профессор М. Н. Қосимова ба ҷашм мерасад [8].

Бояд гуфт, ки доир ба таҳқиқи мавзуи хел ва воситаҳои алоқа дар забони адабии тоҷик таҳқиқоту мақолаҳои ҷудоғонаи А. Алиевро метавон ном бурд. Аммо ин таҳқиқот ва мақолаҳои ҷудоғона дар заминаи як асар (“Бадоеъ-ул-вақоеъ”-Зайниддин Маҳмуди Восифӣ) сурат гирифта, як давраи муайяни таърихӣ (асри XVI)-ро фаро мегираду бас. Омӯзиши ҳаматарафаи хусусият ва хелҳои алоқаи калимаҳо дар давраҳои гуногуни таърихӣ мавриди омӯзиши пурра қарор нагирифтааст ва аз ин ҷиҳат он ба таҳқиқу баррасии амиқ ниёз дорад: “Сарфи назар аз ин комёбиҳо масъалаи омӯзиш ва тадқиқи алоқаи калимаҳо дар забоншиносии тоҷик ҳанӯз ба талаб ҷавобгӯй нест. Умуман, то ҳол асари ҷудоғона дар шакли яклухт дар забоншиносии тоҷик ва ба хоса дар таърихи забони адабӣ арзи вуҷуд накардааст. Бисёр паҳлуҳои ин мавзӯ бе таҳқиқи ҷиддӣ ба таври гуногун тасвир шудаанд” [1, с. 9].

Бояд гуфт, ки яке аз масъалаҳои марказии наҳви забон масъалаи таснифот ва меъёри чудокунӣ ба анвои алоқаи калимаҳо ба шумор меравад. Дар забоншиносии тоҷик алоқаи калимаҳоро ба ду гурӯҳи асосӣ - пайваст ва тобеъ чудо кардаанд. Дар баъзе асарҳо тарзи махсуси алоқаваслшавӣ (присоединительный) ва индродуктивӣ низ ишора шудааст. Мухотаб, калимаҳои туфайлӣ бо аъзои ҷумла ба ҳамин тарз алоқаманд мешавад. Муносибати ин қабил калимаҳо бо ҷумла дар забоншиносии тоҷик инчунин бо ифодаи калима ва ибораҳои, ки бо ҷумла муносибати грамматикӣ надоранд, қайд шудааст.

Н. В. Чесноков дуруст қайд мекунад, ки чудо кардани алоқаи калимаҳо ба пайвасту тобеъ дар асоси фарқияти шакли маъноии байни мафҳумҳо, ки бо калимаҳо ифода меёбанд, ба амал меояд. Фарқ дар ин ҷо на дар мундариҷаи муносибатҳо, балки дар шакли ифодаи онҳост” [10, с. 42].

Алоқаи пайвасти калимаҳо ҳам барои ифодаи маъно дар мубодилаи афкор аҳаммияти махсус дорад. Дар ин навъи алоқа қабл аз ҳама маънои зиёде, чамъ ва гуногун ифода мегардад. Ҳамин маъно дар ҷумла вобаста ба матн бо сохтори дигар, масалан, бо алфози чамъ низ ифода меёбад.

Чунин хусусиятро дар осори давраҳои гуногуни забони адабии пешина мушоҳида кардан мумкин аст. Мисолҳо:

Пас ҳар ду ҳамроҳ пеши халифа рафтанду қиссаро бозгуфтанд [11, с. 29]. Абуалии Даққоқ гӯяд, ки дар охири умр чандон дард бар вай падид омада буд, ки охири ҳар рӯз ба бом ба бом баромада ва рӯй ба офтоб кардӣ Мавлоно фасх дар хонаи хатиб ба Ҳофиз Қазоқӣ конуни асбоби муошират муҳайё сохтанд [11, с. 30]. Шоҳқосим бо мутааллиқони худ дар киштӣ нишаста...мутаваҷҷеҳи Самарқанд шуданд [12, с. 43]. Яке аз ёрони ин фақир... бо чамъе ба хонаи ин фақир омаданд [12, с. 491]. Паҳлавон бо чамоаташ расиданд [12, с. 664]. Гадоеро харитаи орде аз остини жанда афтода ва гум шуда буду ӯ мегирифт [13, с. 31]. Ҳаҷҷоҷ бо ӯ оғози хитобу итоб кард ва ӯ сар дар пеш андохта назар бар замин дӯхта [13, с. 94].

Алоқаи калимаҳо устувор ва ноустувор, ҳатмӣ ва ғайриҳатмӣ, маҳдудӣ ва интиҳобӣ мешавад, ки дар ин хусус дар забоншиносии тоҷик ба ҷузъ баъзе ишораҳои маълумоти пурра ба назар намерасад.

Алоқаи устувор (ё ҳатмӣ) чунин навъи алоқа аст, ки дар он тобеъкунанда ҳатман зикри ҷузъи тобеъро талабгор аст. Ҷузъи тобеъ як навъ маънои ҷузъи асосиро равшану пурра месозад. Чунончи, феълҳои гузарандаи забони тоҷикӣ ҳамеша мафъули бевоситаро талаб мекунад: Чун подшоҳ номаро кушуд [12, с. 827]. Он ғуломро биёред [12, с. 883].

Бояд тазаққур дод, ки дар забони тоҷикӣ феълҳои ҳастанд, ки пешоянд ё пасоянди муайяно талаб мекунад ва алоқаи онҳоро вобастагии пешояндӣ номид. Чунончи, феълҳои **тарсидан**, **ранчидан** ва монанди инҳо ҳамеша ҷузъи тобеи худро бо пешоянди аз алоқаманд мекунад ё феълҳои гузаранда ҳамеша объекти муайяно тавассути пасоянди **ро** тобеъ мекунад, вале на ҳамаи феълҳо ва ҳиссаҳои дигари нутқ, ки дар вазифаи тобеъкунанда меоянд, тобеъшавандаи худро бо пешоянди муайян талабгоранд. Дар пайвастҳои “Ҳарфи ба қасд таркканда”, “пой ба фалок”, “гуфтугӯ дар Самарқанд” низ истилоҳи вобастагӣ мувофиқ нест. Аз ин ҷиҳат, аз ҷониби иборашиносон А. Мирзоев, С. Абдурахимов, М. Акрамов, А. Солиев ва таҳқиқгарони наҳви забони он аз рӯи воситаи алоқа ном бурдани хелҳои алоқаи калима дуруст аст ва ин дар Грамматикаи академии забони адабии тоҷик низ дастгирӣ ёфтааст. Ҳамин тариқ, машҳуртарин ва ҳосатарин анвои алоқаи калимаҳо дар забони тоҷикӣ алоқаи мувофиқат, изофӣ, пешояндӣ, пасояндӣ ва ҳамроҳӣ мебошанд.

Алоқаи мувофиқат дар забоншиносии тоҷик алҳол мавриди тадқиқоти махсус қарор нагирифтааст. Аз хусуси ин навъи алоқа танҳо китобу дастурҳои дарсӣ ва асару мақолаҳои чудагона як андоза маълумот додаанду бас. Ба андешаи профессор Ш. Рустамов “Мувофиқати хабар бо мубтадо аз масъалаҳои муҳим ва мураккаби забони тоҷикӣ буда, дар ин хусус то ҳол ягон кори ҷиддии илмӣ чоп нашудааст. Маълумоти нисбатан пурра ҳанӯз ҳамонест, ки дар китоби дарсии мактабҳои олии овардаанд [6, с. 6].

Дар забони тоҷикӣ, чунон ки дар боло ишора гардид, алоқаи мувофиқат байни мубтадову хабар сурат мегирад. Ин навъи алоқа алоқаест, ки дар он ҷузъи тобеъ-xabар бо тобеъкунандаи худ –мубтадо аз рӯи шахсу шумора ва ё танҳо шумора ё шахс мувофиқат менамояд ва ё маънои лексикӣ –грамматикӣ онҳо бо ҳам мутобиқ мешавад. Воситаи ифодаи грамматикӣ ин алоқа бандакҳои феълию хабарӣ мебошанд. Агар хабар номӣ бошад, мумкин аст гоҳҳо бандак наояд. Мавриди таъкид аст, ки дар мувофиқати хабар бо мубтадо категорияҳои грамматикӣ шахсу шумораи мубтадо ба маънои васеъ ба ҳисоб гирифта

мешавад. Аз ин чихат, акидаи забоншиносон, ки фақат ба категорияи морфологӣ ё шакли мубтадо така намуда, дар ҷумлаи “бача мехонд” мубтадо-“бача” шахс надорад, ё дар ҷумлаи “ҳама омаданд” мубтадо “ҳама” танҳо аст навиштаанд, дуруст нест. Ифодаи мубтадо бо исм ва мувофиқат кардани хабар ба он аз масоили мураккаби илми забоншиносӣ маҳсуб мешавад. Ҳангоми мубтадо шудани исм хабар ҳамеша ба шахси сеюм далолат мекунад ва аз ин чихат аз ҷонишин фарқ мекунад. Исми ба вазифаи мубтадо дар шакли танҳо, ҷамъ, ибора ва ҷида меоянд, ки ҳар кадом вижагии хоси худро дорост. Дар ҷумлаи “ҳама омаданд” ҷонишини таъинии **ҳама** маънои ҷомеъият дорад. Вай асосан маҷмуи шаъи ва фаро гирифтани тамоми ягон чиз ё шаъро далолат мекунад. Дар ин хусус фикри профессор Ш. Рустамов ҷолиб аст: “Агар калимаи **ҳама** шахсро далолат намояд, хабар дар шакли ҷамъ воқеъ мегардад. Дар ин шаклу вазифа калимаи **ҳама** серистеъмом аст: Ҳама гурезон буданд (С. Улуғзода). Ҳама ба \bar{u} пайравӣ карданд... [6, с. 24].

Бояд гуфт, ки дар алокаи мувофиқати грамматикӣ хабар бо мубтадо аз рӯи шакли грамматикӣ худ мувофиқ меояд. Ҳам дар забони адабии пешина ва ҳам забони адабии ҳозира шакли ҷамъи мубтадо ба исми хос аст. Аз ин рӯ, дар мувофиқати грамматикӣ ба вазифаи мубтадо исми меоянд. Хабар дар ҷумла шакли худро аз рӯи шахсу шумора бо мубтадо баъзан пурра ва гоҳҳо нопурра мувофиқ менамояд.

Дар забони осори мансури асрҳои XV-XVI мувофиқати пурраи грамматикӣ бештар дар хабарҳои мушоҳида гардид, ки мубтадои онҳо бо исми шахс ифода ёфта бошад. Мисолҳо:

Абулҳасани Фушанҷӣ гуфтааст, ки дар дунё ҳеч чиз нохуштар нест аз дӯсте, ки дӯстии вай аз барои ғаразе бошад [11, с. 30]. Муфрад гуфт [12, с. 638]. Устодони нақбкан ба қор машғул буданд... [12, с. 350]. Дар қаламрави ман котибон бисёранд [12, с. 884]. Подшоҳро ҷавоби \bar{u} хуш омаду \bar{u} ро аз нудамои маҷлиси худ гардонид [13, с. 94].

Дар ҷараёни тақомул ва инкишофи забони адабии тоҷик дар меъёри мувофиқати хабар бо мубтадо тағйироти миқдорие ба амал омадааст. Агар дар мувофиқати хабар бо мубтадоҳои бо исми ҷондор ифодагардида тағйирот кам ба амал омада бошад, пас меъёри мувофиқати хабар бо забони адабиёти классикӣ бо ҷунин мубтадоҳо, новобаста ба шакли онҳо хабар ҳамеша дар шакли танҳо сурат мегирифт, вале дар забони адабии ҳозираи тоҷик бо таъсири забони тарҷумаҳо мувофиқати пурра дар ҷунин хабарҳо торафт зиёд шуда истодааст. Ин хусусият дар мубтадоҳои тафсилӣ ва ҷида низ мушоҳида гардид.

Пешояндҳо низ ҳамчун воситаи алоқа дар таркиби ибора ва ҷумла дар забони адабиёти классикӣ бо сабаби қатъӣ муайян нашудани худуди истифодаи онҳо ва ивази вазифа маънои грамматикӣ онҳо гуногун ва доманадор буд.

Вазифа ва мавқеи истифодаи пешояндҳо дар осори насри давраи классикӣ ба мавқеи дар забони ҳозираи тоҷик дошташон, асосан, мутобиқат дорад, вале бо баъзе хусусиятҳои маҳсусан дар ҷанбаи ҳамвазифагӣ ва ифодаи тобишҳои маъно ҷолиб аст.

Ҳам пешояндҳои сода ва ҳам пешояндҳои номӣ дар забони адабии пешина дар ташкилу ифодаи муносибатҳои наҳвӣ ва тобишҳои гуногуни маъно яке аз воситаҳои сермаҳсулу серистеъмоли алокаи калимаҳо маҳсубанд:

Баъд аз ҷанд рӯз он шахс даромад: ҷомаҳои нав пӯшида ва мӯзаи нав дар по карда [11, с. 48]. Чихил сандуқча аз вай берун омад [12, с. 1127]. Аз вай даргузашта ба ҷӯй обе расидам [12, с. 1064]. Пеши доруға рафтем [12, с. 1047]. Дар хиёбони наздики банди Қорун будам [12, с. 1119]. Назди хонааш масҷиде буд [12, с. 1148]. Бар сари чашма аждаҳое буд [12, с. 753]. Ҷун пушти туро бар замин ниҳода ва рӯи замин туро дода [13, с. 157].

Ифодаи муносибатҳои гуногуни наҳвӣ дар таркиби ибораҳои феълии забони адабиёти классикӣ бо пешояндҳо нисбат ба забони адабии ҳозираи тоҷик ҷандон фарқ надорад. Дар забони адабии пешина, ба хоса дар “Бадоеъ-ул-вақоъ” дар аксар маврид ҷузъи асосии ибораҳои феълӣ бо шаклҳои тасрифнашавандаи феълӣ низ меоянд ва дар бисёр мавридҳо бо феълҳои тасрифӣ мувофиқат мекунанд. Мисолҳо:

Ба мучарради хондани ин рубойи шӯре дар маҷлис афтода ва подшоҳро кайфияте даст дод (с. 1145). Ин хабар ба Султон Ҳусейн Мирзо расида. \bar{u} ро талабиду пурсид (с. 634). Ҷодаршабҳои барғоро аз бом гушоданд. Бод онҳоро дар даруни хона даровард (с. 1230).

Маълум аст, ки пешояндҳо ҳиссаҳои ёридиханда буда, муносибатҳои наҳвии байни ҷузъҳои асосиро дар таркиби ибора ифода намуда, дар якҷоягӣ бо онҳо дар забон алокаи гуногуни воқеъияти объективӣ: пурқунандагӣ, ҳолии сабаб, мақсад, натиҷа, замон ва ғайраро ифода мекунанд. Пешояндҳо алокаи синтаксисии байни ҷузъҳои ибораро таъмин намуда бошанд ҳам, аммо худашон дар таркиби ибора ҳамчун ҷузъи мустакил сурат намегиранд. Аз ин рӯ, компоненти ибора ҳам шуда наметавонанд. Ҳамин тавр, пешояндҳо дар муошират ва

ифода чун воҳиди нахвӣ намудор шуда, фориғ аз маъноӣ луғавист. Пешояндҳо фақат дар ибора ва ҷумла нақши ёрирасонии худро иҷро намуда, маъно ва вазифаи грамматикӣ пайдо мекунад: «маъноӣ луғавии пешояндҳо ба маъноӣ грамматикашон баробар аст» [1, с. 383].

Пасояндҳо аз лиҳози вазифаи нахвӣ ба пешояндҳо шабеҳанд, вале миқдори пасояндҳо ҳам дар забони адабии пешина ва ҳам ҳозира кам аст. Дар забони адабиёти классикӣ дар ташаккули ибораҳо, асосан, як пасоянди аслии **-ро** ва як пасоянди номии **боз** дучор шуду бас. Дар забони осори мансури асрҳои XV-XVI, асосан, пасоянди **-ро** хеле зиёд истифода шудааст. Ин пасоянд дар забони адабии пешинаи тоҷик яке аз воситаҳои сервазифаю сермаъно маҳсуб аст. Яке аз сабабҳои серистеъмолии пасоянди **-ро** дар забон адабиёти классикӣ он аст, ки ин пасоянд дар бисёр маврид бо пешояндҳо якҷоя омада, хусусияти маҳсули грамматикӣ зоҳир менамоянд.

Подшоҳро ин суҳан хуш наомад ва рӯй дар ҳам кашид [12, с. 642]. Ба муҷарради хондани ин рубой шуре дар маҷлис афтода ва подшоҳро кайфияте даст дод [12, с. 1145]. Бод онҳоро дар даруни хона даровард [12, с. 1230]. Маро ба болохона баоварданд, сеошёна буд [12, с. 1099]. Абу Айюб дар ҷавоби он маҳрам гуфт, бозе аз хурӯсе пурсид, ки ту аз хурдӣ боз дар хонаи банӣ Одамӣ ва эшон ба дасти худ обу донаи ту муҳайё мекунам ва барои ту паҳлуи хонаи худ хона месозанд [13, с. 73]. То ман дар ин хонаам ва нек аз бадӣ боз медонам, сад хурӯсро дидаам, ки сар буридаанд [13, с. 73].

Ҳамин тариқ, таҳқиқи нахви осори гаронбаҳои давраи классикии забони адабии тоҷик дар замони ҳозираи инкишофи забони адабии тоҷик аз масъалаҳои муҳими забоншиносии тоҷик маҳсуб аст. Маҳсусан, таҳқиқи мавзӯи алоқаи калимаҳо дар осори насри классикии тоҷик барои рӯшанӣ андохтан ба бисёр хусусиятҳои зиёди равобитӣ калимаҳо ва муносибатҳои нахвию тобишҳои маъноӣ онҳо саҳми бузург хоҳад гузошт.

Адабиёт

1. Алиев А. Виды и средства связи слов в “Бадоеъ-ул-вақоеъ” Восифи: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Душанбе, 1997. – 23 с.
2. Виноградов В.В. Вопросы изучения словосочетаний (на материале русского языка) // Вопросы языкознания. – 1954. - № 3. – С. 3-24.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.
4. Мирзоев А. Хелҳои алоқаи синтаксисӣ дар ибора // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Дониш, 1975. – 112 с.
5. Михайличенко Т. Способы и средства выражения в таджикском литературном языке. – Сталинабад, 1959. – 185 с.
6. Рустамов Ш. Мушкилоти синтаксис. – Душанбе: Маориф, 1988. – 344 с.
7. Таҷжиев Д. Т. Способы связи определения с определяемым в современном таджикском литературном языке. – Сталинобад, 1955. – 71 с.
8. Қосимова М. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаи насри асри XI (дар асоси маводи «Сийёсатнома», «Қобуснома» ва «Сафарнома»). – Душанбе: Ирфон, 1976. – 216 с.
9. Хуҷенова С. В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка. – Душанбе: Дониш, 1971. – 190 с.
10. Чесноков Н. В. Классификация связей слов в предложении. Материалы IX и X конференции Северо-Кавказского зонального кафедре русского языка. – Ростов-на-Дону, 1971. – 42 с.

Манбаъ

11. Абдурахмони Ҷомӣ. “Баҳористон” / Бо таҳия ва сарсухани А. Афсаҳзод. – Душанбе, 1987. – 160 с.
12. Зайниддин Маҳмуди Восифӣ. “Бадоеъ-ул-вақоеъ” / Бо муқаддима, тавзеҳ ва таҳияи А. Н. Болдирев. Ҷ. 1-2. (Матни интиқодӣ). – М., 1961. – 2065 с.
13. Фаҳриддин Али Сафӣ. “Латоиф-ут-тавоиф” / Таҳия, нешгуфтор, шарҳи луғатҳо ва тавзеҳоти Абдушуқри Абдусаттор, Б. Сайфиддинов. – Душанбе: Адиб, 2011. – 335 с.

БАЪЗЕ МУЛОҲИЗАҲО ДОИР БА АЛОҚАИ КАЛИМАҲО ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИК

Дар мақолаи мазкур мулоҳизаҳои муаллиф доир ба вижагии алоқаи калимаҳо дар забони адабии тоҷик мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода шудааст. Ҳангоми таҳқиқи масъалаи матраҳшаванда муаллиф рочеш ба вижагииҳои хоси алоқаи калимаҳо дар забони адабии тоҷик назару андешаҳои худро пешниҳод кардааст. Муаллиф қайд менамояд, ки омӯзиши ҳаматарафаи хусусият ва хелҳои алоқаи калимаҳо дар давраҳои гуногуни таърихӣ мавриди омӯзиши пурра қарор нагирифтааст

ва аз ин чихат он ба таҳқику баррасии амиқ ниёз дорад. Ниҳоят, муаллиф тазаққур додааст, ки таҳқику баррасии навъ ва воситаҳои алоқа дар забони адабии тоҷик баҳри кушодани вижагиҳои хоси забони осори мансури давраҳои гуногуни таърихӣ дар устувордошт, такомул ва рушди забони адабии тоҷик мусоидат хоҳад кард.

Калидвожаҳо: алоқаи мувофиқат, муносибати наҳвӣ, хелҳои алоқа, алоқаи тобъ, осори хаттӣ, насри классикӣ, забони адабӣ.

НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ О ОТНОШЕНИИ СЛОВ В ТАДЖИКСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье изучаются и обсуждаются комментарии автора об особенностях связи слов в таджикском литературном языке. В ходе исследования вопроса автор изложил свои взгляды и мнения относительно особенностей словесного общения в таджикском литературном языке. Автор отмечает, что комплексное изучение особенностей и типов связи слов в разные исторические периоды до конца не изучено и с этой точки зрения нуждается в глубоком исследовании и рассмотрении. В заключение автор подчеркнул, что исследование и рассмотрение видов и средств общения на таджикском литературном языке поможет выявить специфические особенности языка произведений Мансура разных исторических периодов в стабильности, совершенствовании и развитии таджикского литературного языка.

Ключевые слова: соответствующее общение, языковые отношения, виды общения, подчинённое общение, письменные произведения, классическая проза, литературный язык.

SOME CONSIDERATIONS ON THE RELATIONSHIP OF WORDS IN THE TAJIK LITERARY LANGUAGE

In this article, the author's comments on the peculiarity of the connection of words in Tajik literary language are studied and discussed. During the investigation of the issue, the author presented his views and opinions regarding the special features of word communication in Tajik literary language. The author notes that the comprehensive study of the characteristics and types of communication of words in different historical periods has not been fully studied, and from this point of view, it needs deep research and consideration. Finally, the author emphasized that the research and consideration of types and means of communication in the Tajik literary language will help to reveal the specific features of the language of Mansur's works of different historical periods in the stability, improvement and development of the Tajik literary language.

Keywords: appropriate communication, linguistic relationship, types of communication, subordinate communication, written works, classical prose, literary language.

Дар бораи муаллиф

Гаффоров Абдушукор Одинашоевич
Доктор илми филология, профессор, мудири
кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 901 06 30 68
E-mail: qafforovabdusukur@gmail.com

About the author

Gafforov Abdushukur Odinashoevich
Doctor of philology, Professor, Head of the
Department of primary education methods
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 901 06 30 68
E-mail: qafforovabdusukur@gmail.com

Об авторе

Гаффоров Абдушукор Одинашоевич
Доктор филологических наук, профессор,
заведующий кафедрой методики начального
образования
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 901 06 30 68
E-mail: qafforovabdusukur@gmail.com

КАЛИМАҲОИ АРАБӢ ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Насимов Н.

*Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони
ҷаҳон – «Пайванд»*

Умуман дар бораи истифодаи калимаҳои иқтибосии арабӣ дар забони тоҷикӣ, аз ҷумла чи забони адабӣ, чи забони нависандагону шоирон ва чи шеваҳо, забоншиносону олимони асарҳои зиёде офаридаанд. Маълумотҳои хулосавии назариявӣ амалӣ оид ба воридшавии ин калимаҳои ба забони тоҷикӣ дар китобҳои «Забони адабии ҳозираи тоҷик» [4, с. 32-41] ва «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» [11, с. 276-283] оварда шудаанд. Роҷеъ ба истифодаи калимаҳои иқтибосии арабӣ дар фолклор, бахусус фолклори Сари Хосор, асари махсусе иншо нагардидааст. Аз ин лиҳоз, лозим шуморида шуд, ки масъалаи мазкур аз рӯи асари Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [2] мавриди омӯзиш қарор дода шавад.

Дар доираи асари мазкур мисолҳо нишон доданд, ки дар фолклори Сари Хосор аз номгӯи зиёда аз 7700 калима танҳо бештар аз 400 калима (5,0 фоиз) аз забони арабӣ истифода гардидааст, ки онҳоро аз рӯи мавзӯҳои калонҳаҷм ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст: 1) калимаҳои арабии мансуб ба ном ва сифатҳои Худо; 2) калимаҳои арабии мансуб ба пайғамбарон; 3) калимаҳои арабии мансуб ба дин; 4) калимаҳои арабии мансуб ба номи одамон; 5) калимаҳои арабии мансуб ба ҳолат ва муносибати одамон; 6) калимаҳои арабии мансуб ба мавзӯ ва маконҳо; 7) калимаҳои арабии мансуб ба ашӯҳо; 8) калимаҳои арабие мансуб ба сифат, хусусият, ҳолати ва арзиши ашӯҳо; 9) калимаҳои арабии мансуб ба вақт ва замон; 10) калимаҳои арабии мансуб ба мавзӯҳои дигар.

Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар фолклори Сари Хосор дар шаклҳои мухталиф, аз ҷумла адабӣ, умумихалқӣ, шевагӣ, лаҳҷавӣ ва хоси гӯянда дарҷ ёфтаанд, ки мувофиқи қоидаи омӯзиши забони фолклор ҳар як шакли онҳо алоҳида ба инобат гирифта мешаванд, зеро онҳо моли халқ ҳастанд. Яке аз хусусиятҳои асосии фолклор ин моли халқ будани он аст, ки бе тағйирот оварда мешаванд. Азбаски мисолҳо борҳо дар мавқеҳои гуногун такрор шудаанд, мавқеи онҳо дар ҷумлаҳо нишон дода мешаванд.

Калимаҳои арабии мансуб ба ном ва сифатҳои Худо мебошанд: **алло** – Аллоҳ, **бъсмилло** – бисмиллоҳ, **валло** – валлоҳ, **Илло** – Иллоҳ, **илой** – иллоҳӣ, **Илоҳо** – Иллоҳо, **ишолло** – иншооллоҳ, **Олло** – Оллоҳ, **Олломасанӣ** – Оллоҳумасанӣ, **оллоҳ** – Оллоҳ, **раббӣ**.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст! [2, с. 24]

Бегила, бъсмилло гуфта мечошем [2, с. 253].

«– Валло, ҳамӣ гапът рост боша, ма ам мерам» [2, с. 150].

Илоҳо, ошиқи зорам ту кардӣ,

Дарахти гул будам, хорам ту кардӣ,

Дарахти гул будам дар шаҳри Кобул,

Ба хоки кӯча яқсонам ту кардӣ! [2, с. 63]

Деҳқони пир. (Дастӣ ўро гирифта). Олломасанӣ, аслу насабът ай гъҷо? [2, с. 250].

Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ,

Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ. [2, с. 128]

«Почо, ба фарзандӣ қабул мекънӣ, бъкън, қабул намеқнӣ, бар раббӣ Қабба аловът мезанъм!» [2, с. 289].

Калимаҳои арабие, ки мансуб ба пайғамбаронанд: **расул** – расул, **расульлло** – русулуллох, **Юсуф** – Юсуф.

«– Ё расули акрам, ё хъдой холисъме, даст дар домани кампири холисът бастъм, ҳамӣ Ҳасанака ба яг бало бъзан!» [2, с. 197].

«– Ё расульлло, – гуфтан, – насиби мора аллоҳу таолло буд кардаст, акъ хъроки амӣ гърг шидем» [2, с. 297].

Хоки ватан аз тахти Сулаймон хуштар.

Хори ватан аз лолаю райҳон хуштар.

Юсуф, ки ба Миср подшоҳӣ мекард,

Сад кош гадо буд, ба Канъон, хуштар! [2, с. 54]

Калимаҳои арабии зиёде ҳастанд, ки ба дин мутааллиқанд ва баъзеашон дар шаклҳои мухталифи лаҳҷавӣ қорбаст шудаанд: **авлиё**, **азал**, **азодор**, **акбар**, **алвидоъ**, **ачал**, **арвоҳ**, **афлок**, **беачал**, **домулло**, **дуо**, **дъо** – дуо, **ибодат**, **ид**, **ислом**, **кафан**, **Каъба**, **қавр** – қабр, **қазо**, **қиёмат**, **қисмат**, **қозӣ**, **қорӣ**, **Қуръон**, **лаҳат** – лаҳад, **мазор**, **мачит** – масҷид, **мулло**, **мумин** – муъмин, **мусулмонӣ**, **муфтӣ** – муфтӣ, **мълло** – мулло, **насиб**, **нико** – никоҳ, **сала** – салла, **салла**, **само**, **сано**, **тавакал** – таваккал, **тақдир**, **талло** – таолло, **таолло** – таоло, **тасаддук**, **тасбеҳ**, **тахсир** – таксир, **таъоло** – таоло, **тоат**, **толеи**, **умр**, **фалак**, **фано**, **фотиҳа**, **ҳазрат**, **ҳалок**, **ҳач**.

«– Янга, – гуфт, – акъ тақдири мо ай рузи азал ҳамита бъдаст акъ гандъма бърор дар даҳани дар афтов къну тиёқи синчала бътему ма гъндъшикову мързора вонӣ кънъм» [2, с. 197].

Подавон се шабонарузӣ туй карду аскара дъо дод [2, с. 274].

Ситораи равшанъма къчо кардӣ, фалак!

Събҳа ай миёни шаб ҷидо кардӣ, фалак!

Моро ба фалак то ба қиёмат қор аст,

Ай дӯсти ширин зиндаҷидо кардӣ, фалак! [2, с. 63].

Даррав мълло овардан, ура нико кардан [2, с. 302].

«– Тақдири хъдову насиби рузи азал бъдаст, акъ чӣ раи қибкашияй?» [2, с. 295].

«– Намебинӣ, магам ма дъруг мегум, асбоби мара намебинӣ, пустина нига кън, тасбеҳа нига кън!».

«– ... Мехоҳъм ҳач равъм» [2, с. 150].

Номҳои арабии одамон низ дар фолкори Сари Хосор истифода гардида, қисме аз онҳо бо калимаҳои тоҷикӣ ва забонҳои дигар сохта шудаанд: **Аббос**, **Аббоспачо** – Аббосподшоҳ, **Абдурахимбой**, **Алӣ**, **Баҳоваддин**, **Бегавлиё**, **Ғуломшоҳ**, **Гурғулисултон** – Ғурӯғлисултон, **Давлатхотун**, **Давлатхотън** – Давлатхотун, **Давлатшо** – Давлатшоҳ, **Девонаҳисайнӣ**, **Қосимҷон**, **Соқимулло**, **Султон**, **Суфимъхаммад** – Суфимуҳаммад, **Сълтонхъсайн** – Султонхусайн, **Ҳасан**, **Ҳасаналӣ**.

Гуфтан дар пеши Аббоспачо,

Ай ҳунармандии духтаро... [2, с. 103]

Баъд Муминбой мегуфтан, инчунин Абдурахимбой мегуфтанд [2, с. 181].

Гашта ниго кард, ки яг ҷангалай, ба қъдрати Баҳоваддин, дар у ҷангал сари мор ҷо намиёва [2, с. 288].

Бача мегарда, ки дъхтара нигаҳ мекъна, оҳи сард ай дили пърдард кашидаву ови чъймош ба монънди чъймай Давлатшои раис мереза [2, с. 296].

Баъд ҳаму писари апаи Девонаҳисайнӣ яг акахон дошт дар ҳаму кѣшлоқ [2, с. 320].

Қосимҷон! Ҳо Қосимҷон! [2, с. 264].

«... Ҳаф шаву ҳаф руз тавлу нағора, тутъку сѣрнай, ҷигаку рѣбоб кашида, дѣхтара Сѣлтонҳѣсайн гѣрѣфт» [2, с. 185].

Дар фолклори Сари Хосор зиѣда аз 100 калимаи арабӣ омадааст, ки бештар ба ҳолату муносибати одамон мансубият доранд (шакли дурусти калимаҳое оварда мешаванд, ки лаҳҷавӣ омадаанд): **авҳол** – аҳвол, **аѣлзода**, **азиз**, **азоб**, **айб**, **айѣр**, **ақл**, **акрам**, **алайк**, **алам**, **аламзада**, **аҳвол**, **арбоб**, **асир**, **ассалом**, **аъзо**, **баақлтаракӣ**, **баиллат**, **баминнат**, **бетоқат**, **бисот**, **вазир**, **вақтхѣш** – вақтхуш, **вада** – ваѣда, **ғазаб**, **ғазалхонӣ**, **ғайбат**, **ғайб**, **ғам**, **ғамгинӣ**, **ғарибӣ**, **ғолиб**, **ғулом**, **ғурбат**, **ғълум** – ғулом, **даъват**, **дѣво** – даъво, **завқин**, **заиф**, **замир**, **заъиф** – заиф, **зик**, **золим**, **иззат**, **илм**, **илтиҷоъ** – илтиҷо, **илтимос**, **илтифот**, **ишқак**, **ишрат**, **қабул**, **қавл**, **қад**, **қадам**, **қалб**, **қаҳр**, **қарздор**, **қаҳр**, **қиѣфа**, **китиф** – китф, **қобил**, **қоил**, **лаббай**, **лаънат**, **ҷавоб**, **ҷамол**, **майл**, **малол**, **мачбур**, **манъ**, **махрѣм** – маҳрум, **махсад** – мақсад, **машғул**, **маълим** – муаллим, **маълимхона** – муаллимхона, **маърака**, **маъшук**, **маъшуқа**, **меҳнат**, **минат** – миннат, **мѣбориз** – мубориз, **мумсик**, **муҳаббат**, **мурочиат**, **мусофир**, **мѣчаррадӣ**, **мѣсофир** – мусофир, **насаб**, **нафар**, **нафас**, **хавас**, **хайрон**, **ҳақ**, **ҳоким**, **ҳол**, **ҳолат**, **хурмат**, **ҳусн**, **очиз**, **ошиқ**, **ошѣқ** – ошиқ, **ошѣқманд** – ошиқманд, **пѣралам** – пуралам, **раис**, **рафиқ**, **раҳмат**, **рѣхсат** – рухсат, **сабр**, **сабур**, **савдогар**, **савр** – сабр, **салом**, **саломатӣ**, **саломгаҳ**, **салум** – салом, **соҳибватан**, **соҳиб**, **соҳибҷамол**, **субат** – суҳбат, **суҳбат**, **сурат**, **сѣлтон** – султон, **сѣҳат** – сиҳат, **сѣҳатӣ** – сиҳатӣ, **таманно**, **тараддѣт** – тарддудат, **таънасор** – таънасор, **уқубат**, **фалокат**, **фалон**, **фалун** – фалон, **фароғат**, **фигр** – фикр, **фитна**, **хайр**, **халқ**, **хиѣли** – хаѣли, **хиѣнаткор**, **хизматгор**, **ҳамсубат** – ҳамсуҳбат, **ҳиммат**, **ҳомила**, **шоид** – шоҳид, **шѣғрона** – шукрона, **шѣҷоъ** – шучоъ, **ятимча**.

Ин калимаҳоро метавон дар доираи ифодаи мавзӯҳои маҳдуд ѣ хос низ ба бахшҳо чудо кард. Аммо зарурат надорад, зеро онҳо дар истифодаи нутқи гуфтугӯӣ ва адабӣ хеле маъмул буда, ба фаҳм мушкилотеро ба миѣн намеоранд.

Ай хуна бадар шидѣм, чашимѣм ба намай,

Чашимѣм ба тамошову дилѣм пѣраламай.

Мардѣм мега: «дар дилѣт чӣ аламай?»

Ай ѣр ҷидо шидѣм, дилѣм пѣраламай. [2, с. 185]

«Як камбағал бѣд, ҳич чиз дар бисотѣш надошт...» [2,

Тошӣ ба ҷанг мерава,

Бо ѣру навкар мерава,

Чан тири гайбе меҳѣра,

Дар ҳаққѣш дѣхтар мембѣра,

Эй гѣл, харидорѣт манѣм. [2, с. 190]

Мѣддати чан вахте почо ба ишрату бозӣ ва чақ-чақ қатӣ занѣш саргардон бѣду (пеши арбобони давлаташ) ба салом намерафт [2, с. 274].

Ҳар хона, ки бечарог бошад, ҳайф аст,

Маъшуқа, ки бедимоғ бошад, ҳайф аст.

Чандин сухани талха ба маъшуқ нагу,

Тутӣ, ки ба чанги зог бошад, ҳайф аст [2, с. 69].

«– Эҳей! Ҳамӣ овардагит бас, ҳазор раҳмат!» [2, с. 302].

Фарѣд, ҷидоему ҷидо мегардем.

Бо амри худо ҷидо-ҷидо мегардем,

Амре бишава, ки мо биѣем ба ватан,

Сохибватанем, ватангадо мегардем [2, с. 63].

Козї тараддът карду ай бъринчу ругану бору чою қанду ҳич бениҳоят [2, с. 320].

Дъхтар, дъхтар, чолота съст бофтай тъ,

Шъғрона бъкън, чъвони хуб ёфтай тъ.

Шъғрона намокънъм, чъвон розї нест.

Бо и чъвон ҳич ишратъ бозї нест [2, с. 61].

Бача, бачаи қобили тезкори шъчоғи мъбориз бъд [2, с. 293].

Аз мисолҳо маълум мегардад, ки калимаҳои арабӣ асосан ва бештар дар назму насри фолклори Сари Хосор вомерхӯранд.

Калимаҳои арабие, ки номи мавзеъ ё маконро ифода мекунанд: **ватан, вилоят, давлат, Дашти Шуро** – Дашти Шуро, **мамлакат, манзил, мулк, олам, қаъла** – қалъа, **қалъа, Қоф, Қърбоншаҳид** – Қурбоншаҳид, **Миср, мактаб.**

Шавам аз меҳнати садсола озод,

Агар манро расонад бар ватан бод [2, с. 54].

«– Ута боша, почора бъгу, чӣ қадар аскаре, ки дар кадом мамлакат дора, бъхамбона» [2, с. 273].

Хара нъшти лич кард, чариданї рафт, паси куи Қоф рафт хар [2, с. 294].

Калимаҳои арабие, ки мансуб ба ашӯҳо мебошад: **авзол** – афзор, **асбоб, ашё, бесатр, ғилоф, зарф, китоб, қалам, қанат, қандалот, қанд, қандчой, қасаба, лиқоб** – ниқоб, **марҷон, марҷун** – марҷон, **матоҳ** – матоғ, **махсулот, мол, наъл, садаф, сандуқ, сарқасабон** – сарқасабаҳои, **тавақ** – табак, **тоқӣ, фатир, шамъчороғ** – шамъчароғ, **шаъм** – шамъ.

Занак хест, даррав авзолу орову торову сърхиву сьфедї, маҳшаку марҷун, ки кад, боз ҳафт фоизи дига ай пештара хуснъша зиёд кард [2, с. 312].

Сари кӯҳи баланд пай мекашидам,

Қалам бар рӯи дафтар мекашидам.

Намедонам, ки устозаш кадом аст,

Ба қошон ўсмаи тар мекашидам [2, с. 239].

Съҳарї (зан) дъ танга гъръфтаку авзолу орову торо, сърхиву сьфедву маҳшаку марҷон кард, кавшо дар зери по, ҳамита, ки раҳ мегарда, ов дар қъртқъши метова, дига ай чойхърї то даҳ руза мемонї [2, с. 308].

Деҳқони чавон. Охї, ира як қопчаша, ки мегирем, ... ҳичї не яг-дъ тавақ ҳақи боя амуца бърезем, у бой, охї, мора яғбора мекъшае! [2, с. 260].

(Зан) овардак, шаъма дар пешғи мондак [2, с. 315].

Калимаҳои арабие истифода шудаанд, ки ба сифат, хусусият, ҳолати ва арзиши ашӯҳо мансубанд: **бамъносиб** – бамуносиб, **камҷавҳар, қимат, қиматбаъҳо** – қиматбаҳо, **муаллақзанун** – муаллақзанон, **мъносиб** – муносиб, **мълоим** – мулоим, **тоқисурх, ҳалол, ҳалолак, ҳаром, ҳарум** – ҳаром, **чамъ, чамни** – чамъи.

(Мардак) мерафтаст дар вилоятро кор мекардаст, орди сьфеду тамоми чъзи бамъносиба миёвардастак ба хонаш [2, с. 196].

Баъд чъликиа расонд, ки мъллоимай [2, с. 325].

Деҳқони чавон. «Арзъна надъзден, – гуфт, – ҳалолаки хъиру бъкоренъшу бъгирен, паймуна кънен, ҳақтуна метъм» [2, с. 253].

Калимаҳои арабие, ки ба вақт ва замон мансубанд: **баъд, бебақо, вақт, вахт** – вақт, **давр, замон, муддат, мудом, мъддат** – муддат, **мъдом** – мудом, **сахар** – сахар, **сърх** – сурх, **сърхар** – сахар, **филҳол, хин, холї.**

Баъд нуки шамшера дар шъкамбаки поҳош монду дар тофтан зад [2, с. 157].

*Дънѐ ба мисоли кӯзаи зарринай,
Умри одамӣ гоҳ талхъ гоҳ шъринай.
Мардъм меган: «Умракут чандинай?»
Аспи аҷалум мудом тайи зинай. [2, с. 71]*

Дами събх шида бѐд, руба рафт, ки хай каму беше мезидай, ҳичи габ не [2, с. 303].

Калимаҳои арабии дигар, ки мавзуъҳои мухталифро дар бар мегиранд, ба бахши мазкур ворид карда шуданд: **аввал, авқод** – авқот, авқот, **ақиб, ақраб, албат** – албатта, **ачоиб, арақ, атроф, ачоиб, байд** – байт, **беқарор, бесоҳиб, ғазал, ғазо, ғанимат, диққат, дънѐ** – дунѐ, **зайл, зиёфат, зиннат, зъфнун** – зуфунун, **идофарака** – ин дафъа, **ика** – ин қадар, **иклим, илол** – ҳилол, **илоч, интиҳоб, исқот, ишора, камол, қадар, қадим, қайд, қариб, қарор, қафас, қафо, қисса, қурбон, латифа, лаънаднума** – лаънатнома, **лъғма** – луқма, **мағриб, маймун, махваш, маҳкам, маҳшар, маҷлис, маънӣ, мисол, муборақ, мувофиқ, муқаррарӣ, мушкил, мъқаррарӣ** – муқаррарӣ, **мълк** – мулк, **мърод** – мурод, **мъшкил** – мушкил, **нафъ, наълат** – лаънат, **наъра, паданаълат** – падарлаънат, **савдо, сайд, сайқал, сахна, сафар, таассуф, таваллѐд** – таваллуд, **тайѐр, тақаллум, тақсим, талабгор, талаб, талбида, тараққӣ, тараф, тартиб, тасвир, уқоб, фан, фарқ, халос, хизмат, хироч, ҳаво, хайф, ҳалил, ҳалқа, ҳарф, ҳилол, ҳилола, ҳодиса, ҳосил, ҳукумат, ҳукуме** – ҳукме, **ҳукъмат** – ҳукумат, **ҳъҷум** – ҳучум, **ҷъмла** – ҷумла, **шарт, шъльа** – шуъла, **эътибор, яни** – яъне, **яъне**.

«– Аввал бѐхез, и пашара бѐбин, барои (гирифтани) ҷони тѐ омадай!» [2, с. 157].

Гоҳе-гоҳе дѐ даҳанак байд бѐгу, охӣ!

*И ҷа биѐ, дѐхтари амак,
Ма имрӯз меравѐм дар ғазо,
Мову ту шѐдем дилсиѐ.
Бояд оштӣ кѐнем ҳардуи мо [2, с. 110].*

Кие қабул кѐна, дѐхтарша, кие, ки бѐзана яг нѐмол, ҳафтод иқлими шаҳриша ҳамура мета [2, с. 291].

*Дарего, зиндағониҳо, ки марг аст аз қафо охир,
Агар гардӣ чу Хизр аз ин аҷал набвад раҳо охир [2, с. 241].*

«– Дами яг гърдбодда галтидѐм, дангалѐм кард, ҳаму ҷои мъқаррарида галтидѐм» [2, с. 280].

*Гъл бо гаштаку ноз кад,
Кавшои ҳилола соз кад [2, с. 101].*

Аз омӯзишу таҳлили ҷамъи мисолҳо бармеояд, ки калимаҳои арабӣ дар фолкори Сари Хосор дар мавзуъҳои мухталиф бо шумораи кам мавриди истифода қарор гирифтаанд.

ИХТИСОРОТ:

ОЭДК – Очерки эҷодиѐти даҳанакии Кӯлоб

С., с. – саҳифа

Адабиѐт

1. Абдуқодиров, А. Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода / А. Абдуқодиров. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 124 с.
2. Амонов, Р. Очерки эҷодиѐти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Наириѐти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с.
3. Бобомуродов, Ш., Мухторов, З. Феҳристи истилоҳоти забониносии / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – 408 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе,

- Ирфон, 1973. – 452 с.
5. Камолиддинов, Б. *Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов.* – Душанбе: Ирфон, 1967. – 188 с.
 6. Маъсумӣ, Н. *Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ.* – Сталинобод: *Нашириёти давлатии Тоҷикистон*, 1959. – 296 с.
 7. Маъсумӣ, Н. *Забон ва маҳорат // Н. Маъсумӣ. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат.* – Душанбе: Ирфон, 1966. – С. 125-268
 8. Маъсумӣ, Н. *Забон ва услуби Аҳмади Дониш / Н. Маъсумӣ.* – Душанбе: Дониш, 1976. – 75 с.
 9. Муҳаммадиев, М. *Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии тоҷик / М. Муҳаммадиев.* – Душанбе: Ирфон, 1968. – 64 с.
 10. Неменова, Р.Л. *Кулябские говоры таджикского языка (Северная группа) / Р.Л. Неменова.* – Сталинабад: *Издательство Академии наук Таджикской ССР*, 1956. – 192 с.
 11. Неменова, Р.Л. *Ҷураев, Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Фонетика, лексика). Ҷилди 1 / Р.Л. Неменова, Ф. Ҷураев.* – Душанбе: Дониш, 1980. – 331 с.
 12. Сабзаев, С. *Забон ва услуби шоирони маорифпарвар / С. Сабзаев.* – Душанбе: Маориф, 1991. – 80 с.
 13. Тоҳирова, Қ. *Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. (Материалҳо) [Матн] / Қ. Тоҳирова.* – Душанбе, 1967. – 82 с.
 14. *Фарҳанги номҳои миллии тоҷикӣ. Ҷилди 1.* – Душанбе: *Истеъдод*, 2017. – 184 с
 15. *Фарҳанги номҳои миллии тоҷикӣ. Ҷилди 2.* – Душанбе: *Истеъдод*, 2017. – 184 с.
 16. *Фарҳанги забони тоҷики. Ҷилди 1.* – М.: *Советская энциклопедия*, 1969. – 951 с.
 17. *Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2.* – М.: *Советская энциклопедия*, 1969. – 949 с.
 18. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1.* – Душанбе, 2008. – 950 с.
 19. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2.* – Душанбе, 2008. – 945 с.
 20. Хусейнов, Х. *Забон ва услуби «Одина»-и устод Айни / Х. Хусейнов.* – Душанбе: Ирфон, 1973. – 256 с.
 21. Хусейнов, Х., Шукурова, К. *Лугати тарминҳои забониносии [Матн] / Х. Хусейнов, К. Шукурова.* – Душанбе: Маориф, 1983. – 256 с.

КАЛИМАҲОИ АРАБӢ ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Муаллиф дар мақолаи мазкур дар бораи истифодаи калимаҳои иқтибосии арабӣ дар забони тоҷикӣ, аз ҷумла забони адабӣ, забони нависандагону шоирон, лаҳҷаҳо ва фолклори Сари Хосор маълумот додааст. Дар матнҳои фолклории Сари Хосор аз номгӯи зиёда аз 7700 калима танҳо бештар аз 400 калима (5,0 Ҷоиз) аз забони арабӣ истифода гардидааст, ки онҳо аз рӯи мавзӯҳо ба гурӯҳҳо ҷудо гардидаанд. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар фолклори Сари Хосор дар шаклҳои мухталиф, аз ҷумла адабӣ, умумихалқӣ, лаҳҷавӣ ва хоси ғундагон дарҷ ёфтаанд, ки мувофиқи қоидаи омӯзиши забони фолклор ҳар як шакли онҳо алоҳида ба инобат гирифта шудааст. Аз омӯзишу таҳлили мисолҳо бармеояд, ки калимаҳои арабӣ дар фолклори Сари Хосор дар мавзӯҳои мухталиф бо шумораи нисбатан кам мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: калима, арабӣ, лингвофолклористика, забон, фолклор, матн, Сари Хосор, лаҳҷа, маъно.

АРАБСКИЕ СЛОВА В ФОЛЬКЛОРЕ САРИ ХОСОРА

В данной статье автор предоставляет информацию об использовании арабских цитат в таджикском языке, в том числе в литературном языке, языке писателей и поэтов, диалектах и фольклоре Сари Хосар. В фольклорных текстах Сари Хосара из списка более 7700 слов используется только более 400 слов (5,0%) из арабского языка, которые разбиты на группы по тематикам. Арабские кавычки входят в фольклор Сари Хосар в различных формах, в том числе литературных, универсальных, диалектных и специфических для носителей, причем по правилу изучения фольклорного языка каждая их форма учитывается отдельно. Из изучения и анализа примеров видно, что арабские слова используются в фольклоре Сари Хосар в относительно небольшом количестве различных тем.

Ключевые слова: слово, арабский, лингвофольклористика, язык, фольклор, текст, Сари Хосар, диалект, значение.

ARABIC WORDS IN THE FOLKLORE OF SARI KHOSOR

In this article, the author provides information about the use of Arabic quotations in the Tajik language, including the literary language, the language of writers and poets, dialects and folklore of Sari Khosar. In the folklore texts of Sari Khosar, out of the list of more than 7700 words, only more than 400 words (5.0%) are used from the Arabic language, which are divided into groups according to the topics. Arabic quotation words are included in the folklore of Sari Khosar in various forms, including literary, universal, dialectal, and specific to the speakers. From the study and analysis of examples, it can be seen that Arabic words are used in the folklore of Sari Khosar in a relatively small number of different topics.

Keywords: word, arabic, linguo-folkloristics, language, folklore, text, Sari Khosar, dialect, meaning.

Дар бораи муаллиф

Насимов Нуриддин
Номзади илмҳои филологӣ
Кумитаи иҷроияи Анҷумани тоҷикон ва
форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд»
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 137
Тел.: (+992) 902 77 88 99
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

About the author

Nasimov Nuriddin
Candidate of philological sciences
Executive committee Association of tajiks and
persian-speakers of the world – «Payvand»
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki
Ave., 137
Ph.: (+992) 902 77 88 99
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

Об авторе

Насимов Нуриддин
Кандидат филологических наук
Исполнительный комитет Ассоциации
таджиков
и персоязычных народов мира – «Пайванд»
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 137
Тел.: (+992) 902 77 88 99
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

СПОСОБЫ И СРЕДСТВА АКТУАЛИЗАЦИИ ПРИЧИНЫ В НАУЧНОМ СТИЛЕ РЕЧИ

Султанова Р. М.

*Российско-Таджикский (Славянский)
университет*

В русской лингвистике выделяется три типа выражения причинно-следственных отношений в русском языке: 1) тип преобладающего значения причины; 2) тип преобладающего значения следствия; 3) тип нейтрализации преобладающего значения причины или следствия.

При выражении причинно-следственных отношений наиболее репрезентативным является тип преобладающего значения причины. Для выражения преобладающего значения причины в русском языке задействованы такие средства, как:

1. Лексические единицы: *причина, основание, повод, предпосылка, предлог, мотив, резон, объяснение;*

2. Непроизводные средства выражения причинности: *предлоги от, с, со, по, из, из-за, за в предложно-надежных формах; частицы же, ну, -то, да;*

3. Производные средства выражения причинности, представленные производными предлогами: *по причине, вследствие, в результате, в силу, ввиду, благодаря;*

4. Средства, сформированные с участием предлогов:

а) местоименно-предложные образования – *потому что, потому как, поскольку. Оттого что, из-за того что, затем что, для того что;*

б) предложно-именные образования: *по причине того что (по той причине что), следствие того что, в результате того что, на основании того что (на том основании что), под предлогом того что (под тем предлогом что), в знак того что, по поводу того что (по тому поводу что); в силу того что, ввиду того что, в связи с тем что, под видом того что, во имя того что, в честь того что, по случаю того что;*

в) отглагольно-предложные образования: *благодаря тому, что, исходя из того, что, судя по тому что;*

5. Средства, образованные без участия предлогов: местоименные: *так как, тем более что, это;* отыменные: *благо, раз;* союзное *ибо,* отглагольное *ведь.*

Следовательно, можно заключить, что превалирующая часть производных причинных средств образовано путем привлечения местоимений, то есть, в современном русском языке огромный пласт причинных средств, репрезентированный союзами, имеет местоименное происхождение. «Пополнение арсенала служебных средств активно происходит и за счет знаменательных слов с релятивной семантикой (причина, повод, предлог, случай, связь)» [8, с.125].

Многие производные союзные средства имеют корреляты среди предлогов, например, союз *благодаря тому что* коррелирует с предлогом *благодаря*. Однако не все предлоги, способные выражать причину, имеют в современном русском языке соответствия среди союзов, например, не имеет коррелятов среди союзов предлог *из* [2, с. 74].

На следующем этапе нашего исследования переходим к реализации цели исследования - непосредственному рассмотрению функционального потенциала средств выражения преобладания причины. Следует отметить, что для достижения этой цели было проанализировано более 250 образцов предложений, почерпнутых из большого справочника по географии [4].

Выражение причины при помощи существительных. Как было отмечено ранее, к подобного рода существительным относятся такие лексемы, как *причина, основание, предпосылка, предлог, мотив, резон, аргумент, повод, довод, доказательство, объяснение.*

Лексема *причина* занимает особое место в ряду многочисленных средств выражения причинно-следственных отношений. Она является доминантой, своего рода базовым понятием, посредством которого интерпретируется весь состав рассматриваемого пласта лексики. В нашем языковом материале было обнаружено 8 случаев использования данной лексемы для создания причинно-следственных конструкций.

«Слово *причина* в отвлеченном, философском значении, как перевод латинского *causa*,

утвердилось в русском языке с начала XVIII в. [1, с. 988]. В лексикографических источниках, в частности в «Словаре русского языка», существительное *причина* полисемично и наделено двумя значениями: «1. Явление, обстоятельство, непосредственно порождающее, обуславливающее другое явление – следствие. 2. Основание, повод, предлог для каких-л. действий, поступков» [6].

На наш взгляд, в научных текстах для обозначения причинно-следственных отношений целесообразно употребление данного денотата в первом значении:

«**Причина образования ветра** — различия в атмосферном давлении между соседними участками земной поверхности» (4, с. 18). В данном случае причинно-следственные отношения представлены в простом предложении, где компоненты предикативного центра выражены существительными в именительном падеже. Причина представлена различиями в атмосферном давлении, следствием является образование ветра.

В отдельных случаях возможно употребление данной единицы с прилагательными:

«**Главная причина возникновения течений** — ветры общей циркуляции атмосферы (пассаты, переносы)» (4, с. 20). В данном случае причинно-следственные отношения представлены в простом предложении, где компоненты предикативного центра выражены существительными в именительном падеже. Причиной в данном контексте представлены ветры, а следствием – возникновение течений.

Существительное *причина* в своем первом значении тождественно лексемам *основание* и *предпосылка*.

Лексическая единица *основание*, будучи полисемичной, согласно словарю Евгеньевой, является денотатом семи понятий. Лишь в пятом своем значении оно проявляет синонимичность слову *причина* и может функционировать в научном тексте в качестве средства выражения причинно-следственных отношений: «5. Причина, повод, которые объясняют, оправдывают, делают понятными поступки, поведение и т.п. кого-л.» [6].

В источнике, служащем в качестве языкового материала нашего исследования, было выявлено большое количество предложений с данной лексемой, однако всего лишь три из них имели причинно-следственную семантику. Например:

«Их [карты] произвели **на основании** рассказов путешественников о тех местах, в которых они побывали» (4, с. 6). Следует понимать, что рассказы путешественников стали поводом, причиной для произведения карт. То есть причиной являются рассказы, а следствием – создание карт.

Существительное *предпосылка*, будучи тождественным слову *причина* понятием, интерпретируется как «предварительное условие» [6]. Употребляется оно в случае, «когда исходная ситуация сама по себе не порождает необходимого следствия, не влечет за собой обязательно производной ситуации (следствия)» [7, с. 41].

Было выявлено три образца предложений с причинно-следственной семантикой, выраженной анализируемой лексемой, например:

«Тесно взаимодействуя, возрастная и половая структура населения создает **предпосылки** для изучения экономически активного населения» (6, с. 87). – Структура населения стала основанием или причиной изучения населения.

Следующая единица, входящая в семантический ряд слова *причина*, - это лексема *мотив*. Данная лексема является омонимичной. В интересующем нас контексте имеет одно значение: «Побудительная причина, основание, повод к какому-л. действию, поступку» [6].

Добровольные миграции — перемещение людей, вызванное их внутренними, личными **мотивами** (4, с. 118). – Личное желание становится причиной добровольной миграции.

Лексема *резон* – следующий компонент синонимического ряда, имеющего каузативную семантику. В анализируемом тексте не было выявлено фрагментов, включающих данное слово. На наш взгляд, это объясняется тем, что лексема *резон* является принадлежностью разговорного стиля речи и её употребление в научном тексте неприемлемо.

Следующими, близкими по значению словами можно назвать лексемы *повод* и *предлог*, употребляемые говорящим для указания на обстоятельство, выступающее основанием или причиной. Однако, как и предыдущая лексема, данные единицы не были выявлены в составе собранного нами языкового материала.

Существительные *доказательство*, *аргумент*, *обоснование* используются в речи для указания на неопровержимый факт, они соотносятся со словом *причины* опосредованно. Возможно в силу этих причин, случаев их функционирования в научных текстах в целом и в исследуемом тексте в частности выявлено не было.

Все перечисленные лексические единицы, по мнению ряда ученых, выступают средствами выражения категории каузатива в основном книжной речи, в научной и публицистической ее видах. Однако проведенный нами анализ языкового материала свидетельствует об обратном. Только лексемы **причина, основание и мотив** являются принадлежностью научного стиля в выражении причинно-следственных отношений.

Результаты количественного анализа показали, что только 17 единиц выражают причинно-следственные отношения посредством существительных.

Установление каузальности при помощи предложно-падежных форм. Несмотря на повышенный интерес ученых к вопросам лингвистического описания служебных слов, в частности предлогов, многие вопросы еще не потеряли своей актуальности. Как в научной литературе, так и в лексикографических источниках на сегодняшний день можем наблюдать лишь констатацию фактов значений предлогов, однако проблемы их функционального потенциала, интегрирующих и дифференцирующих признаков, установление их лексической сочетаемости до сих пор не нашли своего разрешения.

В этой связи представляется необходимым изучение этимологической памяти причинных предлогов, поскольку выражение причинных отношений осуществляется на основе вторичной номинации временных и пространственных предлогов.

В русском языке выражение причинных отношений происходит за счёт таких непрямых предлогов, как *от, с, по, за, из-за, из* и производных предлогов по причине, по поводу, по случаю, в случае, ввиду, в силу, на основании, исходя из, вследствие, в результате, благодаря.

Непроизводные причинные предлоги. Каждому предлогу свойственны определенные особенности в семантике и лексической сочетаемости с зависимыми именами.

Так, Л.Н.Иорданская и И.А.Мельчук высказывают мнение относительно того, что предлог **из** «используется при указании на психологическую основу какого-либо контролируемого действия, то есть применим к описанию только сознательной деятельности говорящего» [3, с. 183]. Словарь русского языка приводит 10 значений данного предлога. Среди прочих значений предлог **из** имеет также значение, соответствующее рассматриваемой нами тематике, а именно: «Употребляется при указании причины, основания, повода, цели какого-л. действия» [6].

Однако употребление предлога **из** в значении каузальности оказалось непродуктивным, поскольку, как показал проведенный семантический анализ, из многочисленных образцов, содержащих данный предлог, не было выявлено ни одного примера его использования в значении причины. Возможно высказанное Э.Хааг предположение о сочетаемости данного предлога с понятиями чувства субъекта имеет место, и поэтому предлог употребляется в значении причинности только в разговорной речи, но не в научных текстах географического направления.

Предлог с(со)+Под.п. в лексикографических источниках наделен 11 значениями, десятим из которых является значение: «10. Употребляется при указании на причину действия или состояния» [6]. Как и ранее рассмотренный предлог, предлог **с(со)** оказался непродуктивным в научном тексте, не было выявлено ни одного примера его употребления в значении причинности. Из чего следует заключить, что предлог **с(со)** в данном значении является элементом разговорного или художественного стилей.

Предлог по, будучи полисемичной единицей, только в сочетании с существительными в форме дательного падежа используется в 20 значениях. Соотносительным с темой нашего исследования является его девятое значение, а именно: «9. Употребляется при обозначении причины совершения действия» [6]. Предлог чаще всего выражает субъективную причину, которая связана с действием, свойством, соответствующим физическому состоянию лица: по призыванию, по глупости, по забывчивости. При сочетании лексем в форме дательного падежа с этим предлогом отмечается оттенок соответствия, вследствие чего возможна его корреляция: по приказу – в соответствии с приказом. Примером может служить образец, представленный в нашем языковом материале:

«Чертежная книга Сибири составлена в 1701 г. по приказу Петра I в Тобольске С. У. Ремизовым с сыновьями» (6, с. 7). - По приказу Петра I = в соответствии с приказом Петра I. В качестве причины в данном контексте выступает приказ Петра I, а следствием является составление чертежной книги Сибири.

В следующем эпизоде предлог **по** способствует обозначению каузальности и проявляет тождественность понятию в соответствии: *«По определению, горная порода — устойчивый*

состав совокупности минералов, находящийся в разных агрегатных состояниях» (6, с. 11). По определению = в соответствии с определением.

Анализируемый предлог оказался малопродуктивным: было выявлено лишь два случая его употребления в значении причинности.

Предлоги *от, за, ради*, представленные в научной литературе в качестве причинных предлогов, в самом деле в одном из своих значений могут выполнять роль средства выражения причинности. Однако семантический анализ имеющегося в нашем распоряжении языкового материала позволил выявить, что данные предлоги широко используются в научных текстах, но в абсолютном большинстве случаев они реализуются в своих других значениях. Данное обстоятельство дало нам основание считать, что предлоги *от, за, ради* хоть и могут функционировать в текстах в значении причины, но для научных текстов они являются не характерными, чуждыми. То есть их функционирование в научных текстах непродуктивно.

Примечательно употребление предлога *из-за* как средства выражения каузальности. По мнению М.А.Шелякина, «предлог *из-за* в сочетании с родительным падежом существительного употребляется для выражения пространственного значения обратной, противоположной по направленности стороны предмета [10, с. 34]. Из чего следует, что предлог может служить обозначением препятствующей причины, иначе говоря, причины, вызывающей нежелательное следствие или неосуществление действия: *из-за болезни, из-за дождя*.

В словаре русского языка у предлога *из-за* зафиксировано 5 значений, и только четвертый отражает семантику причины: «4. Употребляется при указании на причину или на виновника какого-л. действия; близок по значению словам по причине, благодаря» [6]. Данный предлог оказался довольно продуктивным средством выражения причины, было выявлен 41 случай его использования, например: «*Бриз — ветер на берегах морей, крупных озер и водохранилищ, меняющий свое направление дважды в течение суток на обратное из-за различного нагревания суши и воды» (4, с. 110). Причиной в данном сообщении является процесс различного нагревания суши и воды, следствием – изменение направления ветра.*

Таким образом, рассмотрев вопрос функционирования непроизводных предлогов в качестве средств выражения причины, можно заключить, что не все перечисленные предлоги могут употребляться в научных текстах в данном значении. Так, непродуктивными средствами выражения причины в научных текстах можно считать предложно-падежные модели *из+Род.п., с(со)+Род.п., от+Род.п., ради+Род.п., за+Вин.п., через+Вин.п.* Малопродуктивным оказался предлог *по* в сочетании с дательным падежом – было выявлено только 2 случая. Самым представительным в количественном плане оказалась группа предложений, где средством выражения причины стал непроизводный предлог *из-за* в сочетании с существительным в родительном падеже. Был обнаружен 41 образец употребления этого предлога.

В целом, проведенное исследование показало, что предложно-падежные средства выражения причинно-следственных отношений в научном тексте малоупотребительны.

Производные причинные предлоги. Предложно-падежные формы, основой которых являются производные причинные предлоги, представлены в следующем составе: *по причине, по поводу, в случае, ввиду, в силу, в связи, в результате, на основании, вследствие, благодаря, в зависимости от.*

Предлог *по причине +Род.п.* «обладает наиболее общим причинным значением, поэтому может замещать другие причинные предлоги и служить показателем наличия причинного значения у других лексических единиц при замещении *из* на этот предлог» [6].

Данная предложно-падежная модель оказалась малопродуктивной, был выявлен лишь один случай его функционирования в исследуемом научном тексте: «*Первая [зона] исторически и хозяйственно освоена по причине расположения здесь большого числа крупных городов и сосредоточения основной части населения» (6, с. 50). Имеем в качестве причины факт большого числа крупных городов, следствием выступает освоенная первая зона.*

Относительно следующего каузального предлога в силу можно отметить, что «развитие причинного значения у предлога *в силу+Род.п.* связано с традиционным использованием слова *сила* в юридических формулах со значением обязательного обоснования каких-либо действий [9, с. 146]. Из этого следует, что анализируемый предлог может выражать причину, являющуюся неизбежной при возникновении определенной ситуации.

Несмотря на то, что данный предлог носит преимущественно книжный характер, в нашем языковом материале был обнаружен лишь единичный случай его употребления, а именно: *Дискриминация — ущемление в правах гражданина или группы людей в силу их расы, национальности, пола, национальности и др.* (4, с. 118). Причинное значение в данном контексте представлено информацией об их принадлежности к расе, национальности, тогда как следствием является ущемление их прав.

Предлог **ввиду** в сочетании с существительным в родительном падеже сформирован на основе глагольного оборота *иметь в виду*, интерпретируемого как «находиться перед глазами». В настоящее время его локальная семантика подверглась метафорическому переосмыслению.

«С середины XIX века предлог ввиду используется в причинном значении, при этом причина мыслится как нечто предстоящее [9, с. 136]. Как и предыдущее средство выражения причинности, модель ввиду+Род.п. является более элементом книжного стиля, но в нашем языковом материале он представлен только двумя единицами, что говорит о его малопродуктивности:

«Русские земли неоднократно подвергались иноземным нашествиям ввиду отсутствия ярко выраженных естественных препятствий» (4, с. 36). Причина – отсутствие препятствий, следствие – неоднократное подвергание нашествиям.

Предлог **благодаря** в сочетании с существительным в дательном падеже формируется на основе деепричастной формы глагола несовершенного вида – благодарить. По данным Е.Т.Черкасовой, «лексема благодаря была известна главным образом в сочетании с винительным или дательным падежом существительных Бог, Господь, творец, в котором значение лица выступало в ослабленном виде» [9, с. 223]. В соответствии с семантикой этого предлога, он является средством выражения благоприятствующей причины, то есть служит для выражения причины, приводящей к положительному результату.

Семантический и последующий количественный анализ позволил выявить малопродуктивность данной модели выражения причинности, поскольку было выявлено всего лишь 4 образца его употребления, например:

В России благодаря успешной акклиматизации восстановились естественные первоначальные ареалы бобра и соболя (4, с. 104). Причина – успешная акклиматизация, следствие – восстановление ареалов бобра и соболя.

Предлог **вследствие** первоначально имел распространение в юридических текстах для выражения причинно-временных связей «вслед за». Позже за этим предлогом закрепляется причинное значение в силу его соотнесенности с абстрактной лексикой. Является прерогативой книжного стиля, в частности официально-деловой и научной его разновидности. Является довольно продуктивным в научном тексте и представлен 11 единицами, например:

Кальдера — котлообразная впадина с крутыми склонами и ровным дном, образовавшаяся вследствие провала вершины вулкана (4, с. 119).- Факт провала вершины вулкана является причиной, повлекшей за собой как следствие образование кальдеры.

Предлог **в результате** в сочетании с существительным в родительном падеже обладает способностью указывать на результат в значении предварающей причины чего-либо. Словарь русского языка даёт такую трактовку предлога: «(в значении предлога с род.п.) вследствие чего-л., благодаря чему-л.» [6].

Модель **в результате+Род.п.**, как показали результаты количественного анализа языкового материала, является довольно продуктивной предложно-падежной конструкцией, выступающей для выражения причины. Было выявлено 50 образцов ее функционирования в исследуемом научном тексте, например:

«Ледниковое озеро — озеро, котловина которого образовалась в результате выпаивающей деятельности ледника» (4, с. 121). В данном контексте причиной является выпаивающая деятельность ледника, а следствием – образование ледникового озера.

Сочетание предлога **исходя из** с существительными в форме родительного падежа указывает на определяющий ориентир для следствия, имеет значение 'основываясь на чем-либо'. Является принадлежностью книжного стиля. В качестве средства, предназначенного для выражения причинно-следственных отношений, является малопродуктивным, поскольку было выявлено всего 2 случая его употребления, например:

Исходя из геополитических интересов, Россия стремится установить разносторонние связи со странами СНГ, ЕС, Азиатско-Тихоокеанского региона (4, с. 37). В

качестве причины можно отметить геополитические интересы, следствие представлено стремлением России установить связи с другими странами.

Производный предлог **в зависимости от** в сочетании с именем в форме родительного падежа используется во всех стилях речи. Посредством этой предложно-падежной конструкции находят свое выражение отношения причинной взаимообусловленности. Отличается продуктивностью, так как в исследуемом научном тексте географического профиля было выявлено порядка 15 случаев его употребления, например:

«В зависимости от *возраста фундамента выделяют древние (докембрийские) и молодые (палеозойские, мезозойские) платформы»* (4, с. 124). Причина заключена в возрасте фундамента, следствием является выделение двух видов платформ.

Относительно становления предложно-падежной конструкции **в связи с + Тв.п.** Е.Т.Черкасова отмечает: «Лишь в 20 веке предлог этот укрепляется в языке в качестве специализированного грамматического средства выражения причинной взаимосвязи, взаимообусловленности. К середине 20 века *в связи* проникает в сферу функционирования более ранних предлогов *по случаю, по поводу, по причине*» [9, с. 23]. Данный предлог указывает на связь с чем-либо в качестве причины чего-либо.

В качестве средства выражения причинности предлог в связи с+Тв.п. является довольно продуктивным в научной речи. Было выявлено порядка 24 случаев его употребления в нашем языковом материале, например в следующем контексте:

Зональность обусловлена неодинаковым количеством поступающего на разные участки тепла в связи с шарообразной формой Земли (4, с. 118). Причина – шарообразность Земли, следствие – неодинаковое количество поступающего тепла.

Таким образом, предложно-падежные формы, основой которых являются производные причинные предлоги, являются одной из востребованных средств выражения причины в русском языке. Так, из всех выделяемых средств наиболее продуктивной оказалась модель **В результате +Род.п.**, представленная 53 образцами, менее продуктивна модель **В связи с+Тв.п.**, исчисляемая 24 единицами. Почти в равном количестве репрезентированы модели **Вследствие+Род.п.** и **В зависимости от+Род.п.** соответственно 16 и 15 случаев употребления.

Малопродуктивны в этой функции следующие модели – **Благодаря+Дат.п.** – 4 единицы, **Исходя из+Род.п.** – 4 единицы, **Ввиду+Род.п.** – 2 единицы, **По причине+Род.п.** – 1, **В силу+Род.п.** – 1.

Невостребованными моделями оказались модели **В ответе, в расчете на+Вин.п., по поводу+Род.п., по случаю+Род.**

Актуализация каузальности при помощи союзов. В теории сложного предложения изучение причинных союзов как средств выражения причинных отношений главного и придаточного предложения происходит без определения функциональных особенностей каждого союза. Согласно данным, размещенным в Грамматике-80, в современном русском языке насчитывается более 20 союзов с каузальной семантикой. Традиционно к ним относят следующие союзы: *потому что, потому как; как, потому; оттого что; из-за того что; так как; поскольку; раз; ибо; ради того что; благодаря тому что; вследствие того что; в результате того что; в силу того что; на основании того что; по той причине что; в связи с тем что; ввиду того что; затем что; через то что; благо; под видом того что; под предлогом того что; тем более что; тем паче что; во имя того что; в знак того что; по поводу того что; за то что; в честь того что; по случаю того что* [5].

«Процесс образования сложных союзов проходил поэтапно. Первоначально компоненты выступали дистантно, не сливаясь. В сочетаниях *потому ... что* и др. первый компонент занимал синтаксическое место в главном предложении, сохраняя свое лексическое значение. Затем произошло слияние компонентов и образование фразеологических единиц» [7, с. 60].

Главной особенностью перечисленных союзов является то, что они могут употребляться в сложноподчиненных предложениях.

Как можно наблюдать многие из перечисленных выше союзов относятся либо к устаревшей лексике (например, *как, потому; через то, что; тем паче, что, во имя того, что*), либо к экспрессивной, стилистически маркированной лексике (*ради того, что; ибо; тем более; что, раз*). Данное обстоятельство свидетельствует о том, что они не могут быть средствами установления причинно-следственных отношений в современном научном тексте.

Проведенный семантический анализ собранного из научного географического источника позволил выявить то обстоятельство, что из перечисленных средств выражения причинности были востребованы только б, а именно союзы *так как*, *из-за того что*, *потому что*, *ввиду того что*, *поскольку*, *в связи с тем что*.

Ввиду ограниченности рамок исследования считаем целесообразным рассмотреть особенности функционирования только шести перечисленных и имеющих интерес для нашего исследования союзов.

Самым продуктивным союзом, наделенным семантикой причинности, является союз *так как*. Было выявлено 43 случая использования данного союза в исследуемом научном тексте.

Союз *так как*, по мнению М.В.Всеволодовой, «получает широкое распространение в русском литературном языке во второй половине XIX века, хотя условия для его вхождения в систему причинных союзов подготовлены еще во второй половине XVIII века. Союз возник на базе сравнительного идиоматического сращения *так как*, которое образовалось из слияния двух местоименных наречий *так* и *как* в официально-деловом языке, то есть причинное значение у данного союза развилось из сравнительного» [2, с. 391]. Следующую интерпретацию даёт анализируемому союзу Ушаков: «союз, употребляющий для присоединения причинных и придаточных предложений» [6].

В современном русском языке данный союз указывает на предпосылку, основание чего-либо. Приведем один из примеров употребления союза *так как* в научном тексте в значении причинности.

Эти пустыни по своим природным условиям сходны с африканскими, так как между этими территориями широкие исторические и современные связи и нет препятствий для обмена видами во флоре и фауне (4, с. 27). Причина содержится в информации контекста – в широте исторических и современных связей между территориями, следствием чего является сходство этих пустынь с африканскими.

Следующим средством установления причинности в предложениях, содержащимся в нашем языковом материале, является союз *из-за того, что*. В научных источниках становление этого союза датируется второй половиной XIX века, отмечается также, что оно не связано с какой-либо одной сферой речи. Этот союз может быть показателем объективных причинно-следственных отношений.

«Придаточная часть сложноподчиненного предложения причины с союзом *из-за того, что* часто является указанием на нежелательность следствия, причина может быть представлена как неблагоприятная, препятствующая» [5, с. 585].

Количественный анализ языкового материала позволил выявить только три случая употребления данного союза в исследуемом научном тексте. Вследствие чего следует считать союз *из-за того, что* малопродуктивным причинным союзом. Продемонстрируем функционирование этого союза в научном тексте:

Из-за того, что земная ось имеет наклон, северное полушарие больше всего наклонено к Солнцу в июне, а южное — в декабре (4, с. 9). Причиной в данном контексте является наклон земной оси, следствием – больший наклон северного полушария к солнцу.

Как средство выражения каузальности интерес вызывает также союз *поскольку*. Относительно вопроса его становления М.А.Шелякин отмечает следующее: «формирование причинных конструкций с союзом *поскольку* происходит в первые десятилетия XX века. Образованный из количественного наречия *сколько* в сочетании с предлогом *по*, *поскольку* употреблялся в XIX веке преимущественно как сопоставительный союз с оттенком меры и степени в сочетании со словом *постольку* в деловой и публицистической речи. При отсутствии соотносительного *постольку* значение меры и степени ослаблялось, на первый план выходило причинное значение – обоснование с оттенком меры и степени. Переходным моментов в процессе формирования причинных предложений с союзом *поскольку* могло быть употребление этого союза в условно-следственных и следственно-временных конструкциях» [10, с. 54].

Данный союз является малопродуктивным, так как среди огромного числа образцов причинно-следственных средств он представлен всего лишь двумя единицами:

Следует отметить, что не все люди трудоспособного возраста способны к труду, поскольку существуют инвалиды, «льготные» пенсионеры, не способные трудиться (4, с.50). Причина в данном предложении выражена информацией о существовании инвалидов,

«льготных» пенсионеров, из которой вытекает следствие – неспособность людей трудоспособного возраста к труду.

Союз **потому что** имеет более широкое распространение в предложениях, чем конструкции, содержащие другие причинные союзы местоименного формирования. Данный союз может быть представлен элементом любого функционального стиля языка, по сравнению с другими причинными союзами носит нейтральный характер и может легко заменить другие причинные союзы.

Несмотря на свою распространенность и нейтральность в нашем языковом материале данный союз представлен только один раз, что говорит о его непродуктивности в исследуемом научном тексте.

*Все данные отрасли в данный момент используют синтетические волокна для улучшения качества ткани и снижения ее цены, **потому что** натуральные волокна, естественно, очень дороги (4, с. 62).* Причина – дороговизна натуральных волокон, следствие – использование синтетических волокон для улучшения качества ткани.

«С 60-70-х годов XIX века отмечается употребление союза **ввиду того что**. В указанный период фразеологизация первой части союза еще не завершена, встречаются переходные типы, части союзного образования могут располагаться дистантно. Союз ввиду того что вводит указание на некоторое положение дел, учет которого выступает в качестве причины, побуждает говорящего к принятию определенного решения: Многие исследователи отмечают, что в конструкциях с союзом ввиду того что причина может мыслиться как нечто предстоящее» [7, с. 75].

Таким образом можно заключить, что в установлении причинно-следственных отношений внутри предложений научного текста союзы являются менее продуктивными. В качестве средства выражения причинности продуктивностью пользуется только союз **так как**, лишь малая часть союза была малопродуктивной, большая их часть – непродуктивна.

Литература

1. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слова / В.В.Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 616 с.
2. Всеволодова М.В. Причинно-следственные отношения в современном русском языке / М.В.Всеволодова, Т.А.Яценко. – М.: Наука, 1988. – 77 с.
3. Иорданская Л. Н. Перформативные глаголы и риторические союзы. / Л.Н.Иорданская. - Festschrift V. Ju. Rozencvejk WSIA, Sbd. 33. - С. 29–41.
4. Олейник А.П. География: большой справочник для школьников и поступающих в вузы / А.П.Олейник. – М., 2014. – 153 с.
5. Русская грамматика 1980 — Русская грамматика: В 2 т. / Редкол. Н.Ю.Шведова (гл. ред) и др. — М.: Наука, 1980. — Т.1. — 783 с.
6. Словарь русского языка: в 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; Под ред. А. П. Евгеньевой. — 4-е изд., стер. — М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999.
7. Хааг Э.О. Функциональная типология и средства выражения причинно-следственных отношений в современном русском языке: диссертация на соиск...д-ра философии по русскому языку / Эрика Оксана Хааг. – Тарту, 2004. – 165 с.
8. Черемисина М.И. Очерки по теории сложного предложения / М.И.Черемисина, Т.А.Колосова. – Новосибирск: Наука, 1987. – 197 с.
9. Черкасова Е.Т. Русские союзы неместоименного происхождения: Пути и способы их образования / Е.Т. Черкасова. - М.: Наука, 1973. - 221 с.
10. Шелякин М.А. Очерки по прагматике русского языка / М.А.Шелякин. – М.: Русский язык Медиа: Дрофа, 2010. – 285 с.

СПОСОБЫ И СРЕДСТВА АКТУАЛИЗАЦИИ ПРИЧИНЫ В НАУЧНОМ СТИЛЕ РЕЧИ

В настоящей статье рассматривается один из актуальнейших вопросов современного языкознания – вопрос о реализации причинно-следственных отношений в русском языке. Автор статьи подверг анализу более 250 образцов сложноподчиненных предложений, имеющих семантику каузативности. По результатам проведенного семантического и синтаксического анализа были выделены три типа выражения причинно-следственных отношений в русском языке, в частности тип преобладающего значения причины, тип преобладающего значения следствия и тип нейтрализации преобладающего значения причины или следствия. Были выявлены основные ресурсы реализации причинности в предложении, представленные лексическими единицами, предлогами и союзами. В

составе рассмотренных средств причины самыми продуктивными оказались предложно-падежная форма *из-за+род.п.*, производные предлоги *в связи с* и *в результате*, а также союз *так как*.

Ключевые слова: причинно-следственные отношения, значение причины, значение следствия, лексемы-существительные, союзы, предлоги, предложно-падежные конструкции.

ВОСИТА ВА РОҶҶОИ ПЕШНИҶОДИ САБАБ ДАР МАТНИ ИЛМӢ

Дар мақолаи мазкур яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муосир - масъалаи ҷараёнгирии алоқаҳои сабабу натиҷа дар забони русӣ баррасӣ карда шудааст. Муаллифи мақола зиёда аз 250 намунаҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеъро, ки маънои сабабро ифода мекунанд зеро таҳлил гирифтааст. Дар натиҷаи таҳлили семантикиву наҳвӣ се навъи ифодаи алоқаҳои сабабу натиҷа муқаррар карда шудаанд, бахусус наҳви афзалиятнокии сабаб, наҳви афзалиятнокии натиҷа ва наҳви бетаъсир намудани сабабу натиҷа. Ҳангоми таҳлили маводи ҷамъовардашуда воситаҳои асосии пешниҳоди сабаб, ки аз воҳидҳои лексикӣ, пешоянду бандакҳо иборат ҳастанд, муқаррар карда шудааст. Сермаҳсултарини онҳо шакли пайвасти падежу пешоянди *из-за+род.п.*, пешоянди сохтаи *в связи с* ва *в результате*, инчунин пайвандаки *так как* мебошанд.

Калидвожаҳо: алоқаҳои сабабу натиҷа, семантикаи сабаб, семантикаи натиҷа, вожаҳои исмӣ, пайвандакҳо, пешояндҳо, конструксияҳои падежу пешояндӣ.

WAYS AND MEANS OF ACTUALIZATION OF THE CAUSE IN THE SCIENTIFIC STYLE OF SPEECH

This article deals with most pressing issues of modern linguistics - the question of the implementation of causal relationships in the Russian language. The author of the article analyzed more than 250 samples of complex sentences that have the semantics of causation. Based on the results of the semantic and syntactic analysis, three types of expression of causal relationships in the Russian language were identified, in particular, the type of the predominant meaning of the cause, the type of the predominant meaning of the effect, and the type of neutralization of the predominant meaning of the cause or effect. The main resources for the implementation of causality in the sentence were identified, represented by lexical units, prepositions and conjunctions. As part of the considered means of reason, the most productive were the prepositional case form due *из-за+род.п.*, derivative prepositions *в связи с* and *в результате*, as the union since *так как*.

Keywords: cause-and-effect relationships, meaning of cause, meaning of effect, nouns, conjunctions, prepositions, prepositional case constructions.

Об авторе

Султанова Рафохат Мирзоевна
Доктор филологических наук, доцент,
зав. кафедрой современного русского языка
Российско-Таджикский (Славянский)
университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. М. Турсунзаде, 30
Тел.: (+992) 806 66 66 68
E-mail: rafoat10@mail.ru

About the author

Sultanova Rafohat Mirzoevna
Doctor of Philology, associate professor, head of
the chair of modern Russian language
Russian-Tajik (Slavonic) university
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
M. Tursunzade st., 30
Ph.: (+992) 806 66 66 68
E-mail: rafoat10@mail.ru

Дар бораи муаллиф

Султанова Рафохат Мирзоевна
Доктори илмҳои филологӣ, дотсент, мудири
кафедраи забони муосири русӣ
Донишгоҳи (Славянии) Россия ва Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. М. Турсунзода, 30
Тел.: (+992) 806 66 66 68
E-mail: rafoat10@mail.ru

ИСМ ВА СИФАТҲОИ МУШТАРАКИСТЕЪМОЛИ ТОЧИКӢ, УЗБЕКӢ ВА АРАБИИ МАТНИ “ТАЪРИХИ БУХОРО”

Раҳмонов Б. Н.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Баъди ғалабаи арабҳо ва муслимин бар давлати Сосониён ва махлутияти фарҳангу маданияти маҳаллӣ бо исломӣ забони арабӣ чун забони дин ба забони расмӣ давлатӣ ва адабии халқҳои бисёри эронӣ мубаддал мегардад. Давраи нави ташаккули забони муосири форсӣ-тоҷикӣ дар шакли имрӯзиаш маҳз аз ҳамин марҳала шуруъ мегардад ва то ба ҳол рушду такомул ёфта истодааст [11, с. 6]. Ин замон дар сарзамини Эрони таърихӣ забону лаҳҷаҳои зиёд амал мекардааст. Луғоти арабӣ бо вуруд ба сарзамини Сосониён тадриҷан нақши пайвандгар ва муттаҳидсозро бозидааст. Забони тоҷикӣ (форсӣ) маҳз бо дар таркиби худ ҳазм кунонидани луғоти арабӣ ва бад-ин васила чун забони дуҷуми динӣ-давлатӣ гардидан муктадир шуд ва хеле аз забону лаҳҷоти хурду бузурги маҳаллиро туъмаи худ сохт. Чун аз даричаи эътиқод ба қалби мардуми ба оини муҳаммадӣ гаравида ворид мешуд, биноан соҳиби иззат ва эҳтиром буд. Аз ин сабаб аст, ки дар замоне ки ҳукуматро араб идора мекард (аз замони шикасти Сосониён то ташкили ҳокимияти Тоҳириён, Саффоориён, Сомониён) фоизи калимаҳои арабӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва ҳам чуғрофиёи амалкарди забони тоҷикӣ маҳдудтар буд. Вале аз давраи Ғазнавиён ба баъд чуғрофиёи амалкарди забони форсӣ-тоҷикӣ ҳамчун забони дин ва давлатдорӣ торафт васеъ шуд ва таъсираш ба забонҳои дигар зиёд шуд. Ва ин замон забони тоҷикӣ (форсӣ) ба манзалаи пуле барои интиқоли луғоти арабии тоҷикишуда ба забонҳои қавму қабоили ҳамҷавор амал кард ва бисёре аз забонҳои эронии шарқӣ, туркӣ, ҳиндӣ, дардӣ-нурӣ луғоти арабиро тавассути забони форсӣ-тоҷикӣ қабул карданд.

Натиҷаҳои таҳлили мухтасари оморӣ-қиёсии сатҳи муштарақоти луғавии забонҳои тоҷикӣ, арабӣ ва узбекӣ дар мисоли исм ва сифатҳои¹ матни “Таърихи Бухоро” низ дар ҷойгоҳи худ тасдиқкунандаи ин нукта буда метавонад. Чунончи: аз 1105 калимае, ки ба унвони исм ва сифат ҷамъоварӣ шуд, 675 (61%) воҳиди луғавӣ калимаи муштарақистеъмол дар забонҳои тоҷикӣ ва узбекӣ аст ва 430 (39%) воҳиди луғавӣ калима хосси забони тоҷикӣ мебошад. Яъне, ин нишондиҳандаи он аст, ки дар ин ду забони аз назари баромад гуногун таҳти таъсири омилҳои фарҳангии муштарақ муштарақоти луғавӣ дар дараҷаи бағоят болост.

Аз 675 калимаи муштарақистеъмол 2-тои он (0,3%) баромади туркӣ², 203 калима (30%) баромади тоҷикӣ ва 470 калима (69,6%) баромади арабӣ (калимаҳои муарраби мисли дафтар, дин, вазир ҳамчун вожаи арабиасл ба назар гирифта шуданд) доранд.

Аз 1105 калимае, ки ба унвони исм ва сифат ҷамъоварӣ шуд, сатҳи мушорикат ва муфориқат дар байни забонҳои тоҷикӣ (матни тоҷикии “Таърихи Бухоро”) ва арабӣ бо назардошти муодили тарҷумавии воҳиди луғавии калимаи мазкур дар матни арабии “Таърихи Бухоро” аз се ҷанба: аз назари воҳиди луғавӣ, баромади калима ва қолиби калима баррасӣ карда шуд ва чунин натиҷа ба даст омад: 628 (57%) воҳиди луғавӣ калимаи муштарақистеъмол дар забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ мебошад ва 477 (43%) воҳиди луғавӣ калима хосси забони тоҷикӣ аст. Яъне, аз ин чунин бардошт кардан имконпазир аст, ки муштарақоти луғавии тоҷикӣ-узбекӣ нисбат ба муштарақоти луғавии тоҷикӣ-арабӣ бештар мебошад.

Аз 1105 калимаи ҷамъоваришуда аз назари тарзи сохт 135-тои он (12%) дар қолиби калимасозии махсуси забони тоҷикӣ воқеъ гардидааст, ва 970 (88%) калимаи дигар аз назари қолиб (тарзи паси ҳам омадани овозҳо ва миқдори овозҳо дар таркиби калима) ҳамчун қолиби муштарақистеъмоли арабӣ-тоҷикӣ мушоҳида мешавад.

¹ Интиҳоби ду ҳиссаи нутқ - исм ва сифат ба он хотир аст, ки дар забони тоҷикӣ ва арабӣ бисёр калимаҳо байни исм ва сифат ба таври муштарақ ва мутавозӣ истифода мегарданд ва онҳоро фақат аз матн дармеёбем, ки исманд ё сифат; мисли калимаҳои ҷавон, оқил, олим ва ҳоказо.

² Ин калимаҳо: хотун, хоқон.

Ҳамчунин, аз 1105 калимаи чамъоваришуда аз назари баромад 654-тои он (59,%) калимаҳои мебошанд, ки ҳам дар матни тоҷикӣ ва ҳам муодили матни арабии он ба арабӣ нисбат дорад ва 451 калима (41%) баромади ғайриарабӣ, бавижа, тоҷикӣ доранд ва дар ин байн калимаҳои лотинӣ, юнонӣ, туркӣ ва ғайра низ во мегуранд³.

Дар ҳамин замона, бояд қайд кард, ки дар олам даҳҳо забони маъруф аст, ки таҳти таъсири авомили гуногун калимаҳои арабӣ дар онҳо нуфуз кардааст. Баъзе аз забонҳои, ки беш аз 30%-и таркиби луғавии онҳо аз ҳисоби иқтибосоти арабиасл муштаракистемол ҳастанд ва миқдори гуяндагонашон низ аз миллион зиёданд, инҳоанд: тоҷикӣ (форсӣ, дарӣ), пашту, кашмирӣ, урду, ҳама забонҳои туркӣ, курдӣ, ибрӣ, испонӣ, сумолӣ, савохилӣ, тигринӣ, тиграӣ, фулонӣ (фула), ҳусай (хуса), молӣ, дивҳӣ. Яъне, ин ба он маънӣ аст, ки ин мардумон аз ҳисоби вожаҳои арабиасл байни ҳамдигар дар ин сатҳ (беш аз 30%) муштарақоти луғавӣ доранд ва сабаби аввалиндараҷаи он пеш аз ҳама дар қадосати забони арабист ҳамчун забони дин, инро аз чанд ҷиҳат дарёфтанд имкон дорад: а) аксари соҳибони забонҳои номбурда мусалмон ҳастанд ва манобеъи аслии диниашон ба забони арабӣ аст; б) пас аз поён ёфтани забткорӣ ва ҳукмронии ҳокимони араб дар ин сарзамин ба сабаби ислом пазируфтани эшон калимаҳои муштаракистемоли арабиасл аз ин забонҳо рӯ ба коҳиш наовардааст; в) қисми зиёди ин вожаҳо аз боби дин воридаи ин забонҳо гардидааст, зеро вожаҳои динии арабиасл дар ҳамаи забонҳои зикршуда нақши назаррас доранд.

Ба унвони мисол калимаи **вилоят** калимаи арабиасл аст, ки дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” чунин шарҳ ёфтааст: “Минтақаи муайяне, ки аз якҷанд шаҳру ноҳия иборат буда, яке аз воҳидҳои маъмурии марказӣ ҳисоб меёбад, мисли вилояти Суғд, вилояти Хатлон; вилояти мухтори Кӯҳистони Бадахшон; маркази вилоят шаҳре, ки дар он идораҳои роҳбарикунанда ва муассисаҳои дигари вилоятӣ ҷойгир шудаанд. 2. диёр, кишвар, мамлакат, сарзамин, хитта. 3. (дар нутқи китобӣ) волӣ будан, волигӣ, ҳокимӣ; мақоми ҷонишинӣ” [13, с. 276]. Дар матни арабии “Таърихи Бухоро” калимаи “балад // билод” дар маънии калимаи вилоят истифода шудааст, варианти “билод” дар осори таърихӣ ва адабии тоҷикӣ низ ба назар мерасад, вале дар забони узбекӣ истифода намешавад. Калимаҳои валӣ, волӣ, иёлат (иолат), иёлот (иолот), мутаволӣ, мавло, маволӣ, тавалло, авло, аввал, истило, авлавият, мутаволӣ, мутаваллӣ, ки аксари инҳо дар ин се забон хусусияти серистемолӣ доранд, бо вожаи “вилоят” ҳамреша ҳастанд

Ва ё ба таври мисол калимаҳои дохили як ҷумлаи кӯтоҳро аз матни “Таърихи Бухоро” дида мебароем:

Ва дарвешону фақирон монда буданд [16, с. 6].

و بقى معدمون و الفقراء [17, с. 78]

Агар ҷумлаи мазкурро ба узбекӣ баргардонем, чунин мешавад: “*Дарвешу фақирлар қолган эди*”. Чунончи, аз ҷумлаи мазкур дида мешавад, ҷуз феъл дигар калимаҳо “фақир” ва “дарвеш” дар забонҳои тоҷикӣ ва узбекӣ муштарақ ҳастанд, вале масъалаи ғангоми ҷида шуда омадани исмҳо дар ҷумла, дар тарзи пасванди чамъбандӣ қабул кардани исмҳо дар забони тоҷикӣ ва узбекӣ ду ҳолат аст, ки метавон ба ҳар кадоми он амал кард: а) метавонад ҳар кадом исм шумораи чамъ қабул кунад, мисли ҷумлаи тоҷикӣ (дарвешону фақирон); б) метавонад фақат исми охир омада пасванди шумораи чамъ қабул кунад, ки маънии чамъ ба исмҳои моқабли худ низ тааллуқ дорад, мисли ҷумлаи узбекӣ (дарвешу фақирлар).

Дар ҷумлаи мазкур калимаи “дарвеш”, ки аслии тоҷикӣ аст, дар забони тоҷикӣ ва узбекӣ муштаракистемол мебошанд ва калимаи “фақир”, ки аз арабӣ ба тоҷикӣ иқтибос шудааст ва тавассути осори динӣ ва коргузорӣ ба забонҳои туркӣ иқтибос шудааст. Аз ин ҷиҳат, вожаи “фақир” дар ҳар се забони мазкур муштаракистемол бо назардошти ҳамон маънии аслиаш, ки “камбағал, бенаво, қашшок, тиждаст, нодор” [14, с. 382] мебошад, истифода мегардад.

Айни замон, ки раванди ҷаҳонишавӣ аст, торафт забонҳо ба ҳам омада, забонҳои майдаи “якдеҳа” рӯ ба сустӣ ва нобудӣ овардаанд, ки мувофиқи нишондодҳои тақрибии забонпажӯҳон ҳар ду ҳафта як забон аз истифода баромада истодааст.

³ Агар калимаи тоҷикӣ бо муодили арабиаш аз як реша бошад ва дар марҳилаи мутобиқшавӣ овозе аз он илова ё ихтисор шуда бошад низ ҳамчун воҳиди луғавии муштаракистемол пазируфта шудааст, мисли: русто – русток ва ҳоказо.

Раванди ҷаҳонишавӣ моро ноҳудоғоҳ ба сӯи ҳамгиرويву ҳамзабонӣ савқ медиҳад, ки мо аз ин раванд ногузир ҳастем. Бино бар ин, омӯхтани муштаракот дар забонҳои гуногун аз назари илм ва манфиат зарурати замони муосир мебошад. Агар дар гузашта ба сабаби суст будани робита дар байни миллатҳо ва фарҳангҳои гуногун миқдори забонҳо зиёд мешуд, дар шароити кунунӣ ба сабаби зиёд гардидани васоили иртиботӣ дар байни мардумон, раванди ба ҳам наздик шудани забонҳо ва аҳаммияти байналмилалӣ касб кардани хеле аз калима ва истилоҳот табиӣ аст. Бештари калима ва истилоҳоти байналмилалӣ, ки имрӯз мушоҳида мешавад, аз ҳисоби забонҳои серистеъмол ва паҳншудатарини олам ва забонҳои, ки дар густариши маданияти моддӣ маънавӣ, илму фарҳанг сахми зиёдтар доранд, мебошанд. Аз ин ҷост, ки баромади бештари луғот ва истилоҳоти байналмилалӣ бевосита ё бавосита ба забонҳои лотинӣ, арабӣ, юнонӣ, англисӣ, хитой, русӣ доранд.

Таъсири мутақобилаи забони тоҷикӣ ва узбекӣ (бахусус, тоҷикӣ ба узбекӣ) ба андозаест, муҳаққиқи забони узбекӣ Исмоилов Б.А. менигорад: “Забони узбекӣ яке аз забонҳои туркӣ ва аз ҷиҳати захираи луғавӣ бой буда, дар таркиби луғавии он калима ва ибораҳои иқтибосии тоҷикӣ хеле зиёд мебошад. Ин падида ҳамеша дар мадди назари муҳаққиқон қарор доштааст. Фонди луғавии забони узбекӣ ва сохти грамматикӣ ин забон таҳти таъсири ҳодисаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маданӣ мунтазам инкишоф ва такмил ёфта бо забону лаҳҷаҳои ғайритуркӣ низ ҳамеша дар робита будааст. То имрӯз забоншиносони зиёде ба робита ва сатҳи таъсиргузорику таъсирпазирии мутақобилаи забонҳои хеш ва бегона тавачҷуҳ кардаанд ва бо тарзи муқоиса омӯхтани онҳоро масъалагузорӣ кардаанд. Ба анҷом расонидани ин гуна корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ба ташаккул ёфтани забони узбекӣ боис шудааст. Дар забони узбекӣ хеле зиёд будани калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки ин ду халқ бо ҳам дӯст, воқеан, тарзи ҳаёт ва таъриху тамаддуни онҳо низ бо ҳам шабоҳат дорад” [6, с. 8].

Ин мисолҳо, ки оварда ва таҳлил шуданд, дар асоси он сатҳи муштарақоти исм ва сифатҳои тоҷикӣ ва узбекӣ дар мисоли маводи “Таърихи Бухоро” ба андозаи 61% ва муштарақоти исм ва сифатҳои тоҷикӣ ва арабӣ дар мисоли маводи “Таърихи Бухоро” ба андозаи 57% бароварда шуд, нишондиҳандаи он мебошанд, ки сатҳи муштарақистеъмолӣ дар мисоли исм ва сифатҳои таркиби луғавии забонҳои мазкур низ дар ҳамин сатҳ (шояд камтар ва ё зиёдтар) аст. Ин нукта низ қобили тавачҷуҳ аст, ки сатҳи мушорикати луғавии тоҷикӣ-узбекӣ дар қиёс ба мушорикати тоҷикӣ-арабӣ бештар бошад ҳам, аксари калимаҳои муштарақистеъмоли ин забонҳо арабиасл ва ё ҳадди ақал муарраб мебошанд.

Адабиёт

1. Ахманова О. С. *Словарь лингвистических терминов* / О.С. Ахманова. – М., 2004. – 571 с.
2. Бердыева Т. *Лингвистические и экстралингвистические причины арабских заимствований (по материалам прессы 20-х годов)* / Т. Бердыева. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 228 с.
3. Бердыева Т. *Тенденция развития лексики таджикского языка советского периода* / Т. Бердыева. – Душанбе: Дониш, 1982. – 136 с.
4. Бердыева Т. *Назарияи иқтибос* / Т. Бердыева. – Душанбе, 1991. – 128 с.
5. *Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1* / Б. Ниёзмухаммадов, С. Дж. Арзуманов, Х. Рауфов, В. А. Капранов ва диг. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 447 с.
6. Исмоилов Б. *Хусусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣи вожагони иқтибосии тоҷикӣ дар осори Абдулло Қаҳҳор: ДДРPhD* / Б. Исмоилов. – Душанбе, 2020. – 146 с.
7. Кушлина Э. Н. *Таджикские и узбекские слова в русском языке* / Э.Н. Кушлина. - Душанбе, 1968. – 40 с.
8. *Лингвистический энциклопедический словарь* / гл.ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
9. Маҷидов Ҳ. *Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатишиносӣ* / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе: Деваитич, 2007. – 242 с.
10. *Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик* / М. Муҳаммадиев. – Душанбе, 1968. – 63 с.
11. Раҳмонов Б. *Хусусияти луғавӣ-грамматикӣи феъл (дар асоси маводи “Таърихи Бухоро”)* (монография) / Б. Раҳмонов. – Душанбе: Донишварон, 2017. - 187 с.
12. Тоҳирова Қ. *Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик* / Қ. Тоҳирова. – Душанбе, 1967. – 80 с.
13. *Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 / зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С.*

- Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе: Пажӯҳишигоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 950 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2 / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе: Пажӯҳишигоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 1095 с.
15. Юнусов М. А. Тюркские (узбекские) слова в таджикском литературном языке / А.М. Юнусов. – Баку, 1971.
16. نرشخی ابوبکر محمد بن جعفر. تاريخ بخارى (تصحیح مدرس رضوی). / ابوبکر نرشخی. تهران، 1939
17. نرشخی ابوبکر محمد بن جعفر. تاريخ بخارى (تعريب اميا عبدالمجيد بدوی، نصرالله مبشر الطرازی). / ابوبکر نرشخی. قاهره، 1993 م / 1382 هـ

ИСМ ВА СИФАТҲОИ МУШТАРАКИСТЕЪМОЛИ ТОҶИКӢ, УЗБЕКӢ ВА АРАБИИ МАТНИ “ТАЪРИХИ БУХОРО”

Дар олам даҳҳо забони маъруф аст, ки таҳти таъсири авомили гуногун калимаҳои арабӣ дар онҳо нуфуз кардааст. Баъзе аз забонҳое, ки беш аз 30%-и таркиби луғавии онҳо аз ҳисоби иқтибосоти арабиасл муштаракистеъмол ҳастанд ва миқдори гуяндагонашон низ аз миллион зиёданд, инҳоанд: тоҷикӣ (форсӣ, дарӣ), пашту, кашмирий, урду, ҳама забонҳои туркӣ, курдӣ, ибрӣ, испонӣ, сумолӣ, савоҳилӣ, тигринӣ, тиграӣ, фулонӣ (фула), хусай (хуса), молӣ, дивҳӣ. Яъне, ин ба он маънӣ аст, ки ин мардумон аз ҳисоби вожаҳои арабиасл байни ҳамдигар дар ин сатҳ (беш аз 30%) муштаракоти луғавӣ доранд ва сабаби аввалиндараҷаи он пеш аз ҳама дар қадосати забони арабист ҳамчун забони дин, инро аз чанд ҷиҳат дарёфтани имкон дорад: а) аксари соҳибони забонҳои номбурда мусалмон ҳастанд; б) пас аз поён ёфтани забткорӣ ва ҳукмронии ҳокимони араб дар ин сарзамин ба сабаби ислом пазируфтани эшон калимаҳои арабиасл аз ин забонҳо рӯ ба қоҳиш наовардааст. Сатҳи муштаракоти исм ва сифатҳои тоҷикӣ ва узбекӣ дар мисоли маводи “Таърихи Бухоро” ба андозаи 61% ва муштаракоти исм ва сифатҳои тоҷикӣ ва арабӣ дар мисоли маводи “Таърихи Бухоро” ба андозаи 57% бароварда шуд. Ин нукта низ қобили тавачҷуҳ аст, ки аксари калимаҳои муштаракистеъмоли ин забонҳо арабиасл ва ё муарраб мебошанд.

Калидвожаҳо: Таърихи Бухоро, муштаракот, исм, сифат, арабиасл, муарраб, калима, забони тоҷикӣ, забони арабӣ, забони узбекӣ.

РАСПРОСТРАНЕННЫЕ ТАДЖИКСКИЕ, УЗБЕКСКИЕ И АРАБСКИЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ И ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ В ТЕКСТЕ "ИСТОРИЯ БУХАРЫ"

В мире существуют десятки известных языков, на которые повлияли арабские слова под влиянием различных факторов. Некоторые из языков, имеющих более 30% словарного запаса за счет арабских цитат, и количество носителей которых превышает миллион, это: таджикский (персидский, дари), пушту, кашмири, урду, все тюркские языки, курдский, иврит, испанский, сомалийский, суахили, тигринья, тиграй, фулани (фула), хуссейн (хуса), молӣ, дивхи. Другими словами, это означает, что у этих людей общий словарный запас на этом уровне (более 30%) за счет арабских слов, и первопричиной этого является святость арабского языка как религиозного языка: а) из носителей упомянутых языков — мусульмане; б) после окончания завоевания и правления арабских правителей на этой земле, после обращения этого народа в ислам слов арабского происхождения из этих языков не уменьшилось. Уровень общности таджикских и узбекских существительных и прилагательных на примере материала «История Бухары» составил 61%, а общность таджикских и арабских существительных и прилагательных на примере материала «История Бухары» 57%. . Также стоит отметить, что большинство общеупотребительных слов этих языков арабизированы или арабизированы.

Ключевые слова: История Бухары, общность, существительное, прилагательное, арабский язык, арабский язык, слово, таджикский язык, арабский язык, узбекский язык.

COMMON TAJIK, UZBEK AND ARABIC NOUNS AND ADJECTIVES IN THE TEXT "HISTORY OF BUKHARA"

There are dozens of famous languages in the world that have been influenced by Arabic words under the influence of various factors. Some of the languages that have more than 30% of their vocabulary from Arabic quotations and have over a million speakers are: Tajik (Persian, Dari), Pashto, Kashmiri, Urdu, all Turkic languages, Kurdish, Hebrew, Spanish, Somali, Swahili, tigrinya, tigray, fulani (fula), hussein (husa), moly, divhi. In other words, this means that these people have a common vocabulary at this level (more than 30%) due to Arabic words, and the root cause of this is the holiness of the Arabic language as a religious language: a) among the speakers of the mentioned languages are Muslims; b) after the end of the conquest

and rule of the Arab rulers on this land, after the conversion of this people to Islam, the words of Arabic origin from these languages did not decrease. The level of commonality of Tajik and Uzbek nouns and adjectives on the example of the material "History of Bukhara" was 61%, and the commonality of Tajik and Arabic nouns and adjectives on the example of the material "History of Bukhara" was 57%. . It is also worth noting that most common words of these languages are Arabized or Arabized.

Keywords: History of Bukhara, common features, noun, adjective, Arabic language, Arabic language, word, Tajik language, Arabic language, Uzbek language.

Дар бораи муаллиф

Раҳмонов Бахтиёр Нурмаҳмадович
Номзади илми филология, дотсенти кафедраи
назария ва амалияи забоншиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 938 70 17 20
E-mail: zobit@list.ru

About the author

Rahmonov Bakhtiyor Nurmahmadovich
Candidate of philology, docent of the
Department of theory and practice of linguistics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 938 70 17 20
E-mail: zobit@list.ru

Об авторе

Раҳмонов Бахтиёр Нурмаҳмадович
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры теории и практики языкознания
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 938 70 17 20
E-mail: zobit@list.ru

КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДҲОИ “-ГАР” ВА “-ГАРӢ” ДАР ОСОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ

Нематова Д. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Калимасозӣ яке аз роҳҳои асосии рушду такомули таркиби луғавии забони адабӣ ба ҳисоб рафта, тавассути калимасозӣ забон ашёву ҳодиса ва мафҳумҳои навро ифода карда, мубодилаи афкори мардумро осон мегардонад, чунки дар натиҷаи калимасозӣ воҳидҳои нави лексикӣ калимаҳо пайдо мешаванд. Ҳар як ҳиссаи нутқ ҳамчун гурӯҳи луғавию грамматикӣ калимаҳо вандҳо ва қолибҳои ҳоси калимасозӣ дорад. Бинобар ин, калимасозӣ ҳам дар лексикология ва ҳам дар морфология омӯхта мешавад.

Маҷмуи калимаҳои ҳар як забон таркиби луғавии онро ташкил медиҳад. Зикр кардан бамаврид аст, ки таркиби луғавии забонҳои тараққикарда, баҳусус, забонҳои, ки таърихи қухан доранд, ҳудуди беш аз 200 ҳазор калимаро дар бар мегиранд. Ин миқдори бузург ҳамагӣ дар як вақт истеъмол намешавад. Миқдори зиёди он вобаста ба замон ва шароити гуногун аз ҳам фарқ мекунад. Ҳатто дар забони нависандагону адибони соҳибистеъдоди замони муосир ҳам ин миқдор аз 20-30 ҳазор калима беш нест.

Масоили калимасозӣ дар илми забоншиносии муосир як марҳалаи давомноки таҳаввулро аз сар мегузаронад. Калимасозӣ пештар агар ҳамчун ҷузъи илми морфология ва ҳиссаҳои нутқ шинохта шуда бошад, дар охири асри ХХ он ҳамчун қисмати ҷудоғонаи илми забоншиносӣ, ки ҳам бо морфология, ҳам бо лексикология ва ҳам бо синтаксис алоқамандӣ дорад, эътироф гардидааст. Ин зарурат бо омилҳои зиёде алоқамандӣ дорад. Пеш аз ҳама, агар ба тақмили омӯзиши назарияҳои илми калимасозӣ вобастагӣ дошта бошад, аз ҷониби дигар, ба табиати иҷтимоии забон, ки бояд талаботи соҳибони худро қонеъ гардонад, дар қорбасти вожаҳо барои ифодаи мафҳумҳои нав ба нав дар зиндагии сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангии одамон эътибор дорад.

То имрӯз дар забоншиносии тоҷик калимасозӣ, асосан, дар заминаи грамматика омӯхта шуда, доир ба роҳу усулҳои он андешаҳои забоншиносону муҳаққиқон гуногун аст. Муҳаққиқ М. Муҳаммадиев чор усули калимасозиро қайд кардааст: морфологӣ, луғавӣ-маъноӣ, морфологию синтаксисӣ ва луғавию синтаксисӣ [3, с. 35-37].

Калимаҳои сохта аз ҷузъҳои тақсимшаванда (асос, пешвандҳо ва ё пасвандҳо) иборат мебошанд. Ҳар як асоси онҳо чун воҳиди мустақили луғавӣ истифода мегарданд. Инчунин, тавассути унсурҳои калимасоз калимаҳои гуногун низ сохта мешаванд ва ин унсурҳо яке аз роҳҳои ғанӣ гардидани таркиби луғавӣ ва грамматикӣ забон дарак медиҳад.

Чунончи, забоншинос Ш. Рустамов чунин андешаро баён месозад: “Сермаъноии аффиксҳоро маҳз дар таркиби калимаҳои гуногун омадани вай нишон медиҳад. Вале сермаъноиро бо оморфема омехта кардан лозим нест, ин ду як чиз нест. На танҳо асосҳо, балки аффиксҳо ҳам сермаъно ва омофон мешаванд” [5, с. 21].

Дар забони тоҷикӣ ҳам мисли баъзе забонҳои дигар, аз ҷумла, забони русӣ, маъмултарин усули калимасозӣ аффиксатсия мебошад, ки калимаҳои зиёд бо ин роҳ сохта шуда, талаботи иртиботии соҳибзабонро қонеъ мегардонанд. Пӯшида нест, ки имконоти калимасозии забон, пеш аз ҳама, дар адабиёти бадеӣ ва осори адибон равшантар намоён гашта, баррасии роҳу усулҳои калимасозӣ дар осори шоирони бузург метавонанд, вазъи таркиби луғавии забонро дар як давраи муайян равшан созанд.

Дар осори Лоиқ Шералӣ мавқеи пешванду пасвандҳои калимасоз дар сохтани калимаҳо назаррас аст. Ҳар як пасванд метавонад, бозгӯии ҳодисаи таърихӣ ин давр ва дорои хусусияти услубӣ бошад. Аз ин рӯ, мо дар ин ҷо тасмим гирифтаем, ки доир ба мавқеъ ва қорбурди пасвандҳои **-гар** ва **-гарӣ** дар осори Лоиқ Шералӣ сухан гӯем. Зимни таҳлилу баррасии маводи осори устод Лоиқ Шералӣ маълум гашт, ки дар забони асари таҳқиқшаванда пасвандҳои **-гар** ва **-гарӣ** бо истифодаи роҳу воситаҳои гуногун баён гардидаанд.

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик дар калимасозии исмҳои касбу маънисоз (абстракт) пасвандҳои **-ӣ, -гар -гарӣ, -иш, -ор, -гор, -о, -гонӣ, -ос//ас** истифода мешаванд. Мо оид ба пасванди касбсозии **-гар** ва пасванди маънисозии **-гарӣ** аз осори Лоик калимаҳои зиёдеро пайдо намуда, ба риштаи таҳлил кашидем.

Пасванди **-гар** яке аз пасвандҳои маъмули ҳам адабиёти классикӣ ва ҳам адабиёти муосир мебошад, ки дар сарчашмаҳои таърихӣ дар забони форсии миёна дар шакли **-gar** ва пеш аз форсии миёна дар шакли **-kag<-kara** ёдрас шудааст [5, с. 72; 9, с. 122].

Забоншинос М. Шакуров дар солҳои 70-80-ум дар забони тоҷикӣ фаъл шудани пасванди **-гарро** ба қалам дода, чунин баён мекунад “азбаски **-гар** яке аз воситаҳои маъмули халқиву классикии калимасозист, дар забони адабии имрӯза фаъл шудани он ҳеҷ чойи тааҷҷуб надорад. Аз ҳамин ҷост, ки калимаҳои аз қабилҳои “пайвандгар, баёнгар, равшангар, намоёнгар, таҳиягар” дар навиштаҳои бадеӣ ва илмӣ дида мешавад. Аз ин рӯ, мо низ истифодаи пасванди **-гарро** дар осори Лоик мавриди пажӯҳиши ҳеш қарор додем.

Доир ба вазифаи грамматикӣ пасванди зикршуда забоншиносон Ш. Ниёзӣ, С. Низомова, андешаҳои ҷолибе намудаанд. Бо исми ҳамроҳ шудани пасванди **-гар** номи касб ва исми шахс месозад, ки мо аз осори Лоик бо ин пасванд миқдори зиёди калимаҳоро пайдо намудем, ки метавон дар ин росто мисолҳои зеринро пешниҳод кард:

Хирманбодгар¹, **тамошогар** [сах. 23, 752], **савдогар** [сах. 36, 73,74, 124, 596, 1020, 1228], **ромишгар** [сах. 51, 98], **даъвогар** [сах. 64, 195, 524, 663, 1129, 1406], **пирӯзгар** [сах. 65, 67, 1076], **яғмогар** [сах.71, 1129, 1134], **хунёгар** [сах. 98, 526, 844, 1114, 1217], **барзгар** [сах. 124], **санъатгар** [сах. 156] **гирдгар** [сах. 193], **равшангар** [сах. 197, 502], **туғёнгар** [сах. 229], **даравгар** [сах. 257, 1157], **ошӯбгар** [сах. 273, 729], **қонунгар** [сах. 273, 345, 862], **бозигар** [сах. 282], **исёнгар** [сах. 193, 229, 300, 542, 792, 1241, 1249], **заргар** [сах. 307], **оҳангар** [сах. 329, 368], **насиҳатгар** [сах. 467], **иршодгар** [сах. 477], **бедодгар** [сах. 477, 553], **кафшергар** [сах. 506], **коргар** [сах. 507,517], **хунёгар** [сах. 98, 526, 834, 1114, 1217], **чорагар** [сах. 121, 564], **бӯсагар** [сах.728], **тамошогар** [сах. 752], **иғвогар** [сах. 862], **мисгар**, [сах. 863], **пайвандгар** [сах. 892], **шӯришгар**, [сах. 897], **шикоятгар** [сах. 920, 973], **ситамгар** [сах. 973, 1315], **ворунгар** [сах. 991], **ғоратгар** [сах. 1025], **сӯзангар** [сах. 1062], **раҳогар** [сах. 1080], **ободгар** [сах. 1170], **тавонгар** [сах. 1252], **бунёдгар** [сах. 1427], **халалгар** [сах. 520], **бонигар** [сах. 536], **худгар** [сах. 1303], **балвогар** [сах. 663], **холигар** [сах. 543], **вайронгар** [сах.71].

Ҳар як унсури калимасоз дар осори Лоик чойгоҳи намоён дорад, ки ин аз маҳорати баланди суҳанофарии шоир дарак медиҳад. Адиб аз имконоти фаровони сарфию нахви забони тоҷикӣ истифода карда қолабҳо ва шаклҳои калимасозии забонро боз ҳам инкишоф додааст. Ин аст, ки калимасозии пасванди **-гар** дар осори адиб ҷолиби диққат аст.

*Ватан сар мешавад з-огарди деҳқон,
Зи “майдо”-ҳои хирманбодгарҳо.
Ватан сар мешавад аз бурдаи нон,
Ки мо хӯрдем аз хони падарҳо (сах. 20).*

Дар мисоли зикршуда, калимаи **хирманбодгар** аз асосҳои **хирман, бод** ва пасванди **-гар** сохта шудааст, ки калимаи мураккаби омехта буда, дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба маънои ғалларо аз коҳ ҷудо намудан оварда шудааст.

*Низои дину мазҳабҳову бедоди ҷаҳонгирон,
Аз он савдогарони шахр – қаллобону ҳаннотон,
Аз он дуздони моли хешу мероси аҷдодон,
Зи дасти мангиту турку араб, аз ҷаҳли барбарҳо (сах.36).*

Дар порчаи шеърӣ овардашуда, калимаи **савдогар** дар забони тоҷикӣ ба маънои **тоҷир, тиҷоратгар, тиҷораткунанда** ва дар лаҳҷаҳои синоними **фурӯшанда** дорад, ки ин вожа дар осори шоир низ ба ҳамин маъноҳо қорбурд шудааст.

*Ёд орад аз он қисмати нақд,
Ки беҳин ҷонсипарат ман будам
Ба ҳама бӯсагадой зи лабат,
Беҳтарин бӯсагарат ман будам (сах.728).*

¹ Лоик Шералӣ. “Куллиёт”. – Душанбе, 2008, сах. 20. Минбаъд саҳифаи асар баъд аз мисолҳо дода мешавад.

Дар порчаи шеърӣ калимаи **бӯсагар** истифода шудааст, ки ин калима аз решаи бӯса ва пасванди –гар сохта шудааст. Бо ин маъно дар луғатномаҳо бо шакли **бӯсагир** оварда шудааст, ки ба маънӣ як бошанд ҳам, дар қолибҳои гуногуни калимасозӣ бунёд шудаанд. Аввали дар қолиби исму пасванд дуюмӣ аз исму феъл сохта шудааст.

Пасванди **-гарӣ** дар забони адабии ҳозираи тоҷик, ба гурӯҳи пасвандҳои сермаҳсул дохил мешавад. Аммо дар осори Лоиқ ин пасванд кammaҳсул аст, ҳамагӣ понздаҳ маротиба дар ҳашт калима истифода шудааст. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки пасванди **-гарӣ** дар осори шоир кам истифода шудааст. Бо пасванди **-гарӣ** хосияти доимӣ ва давомнокию такроршавии амалу ҳолат низ ифода меёбад, ки мо мисолҳоро аз осори устод Лоиқ гирд овардем, ки чунинанд: **барзгарӣ**, **заргарӣ** [307, 224], **яғмогарӣ** [1087], **савдогарӣ** [1235], **одамгарӣ** [318, 355, 791, 1302, 1303, 1107, 1158], **чорагарӣ** [504], **сипоҳигарӣ** [1059], **риндигарӣ** (80). Агар таркиби калимасозии ин калимаҳоро кушоем, хоҳем дид, ки вожаҳои **барзгарӣ**, **заргарӣ**, **яғмогарӣ**, **савдогарӣ** аввал тавассути пасванди **-гар** ва баъдан бо пасванди **-ӣ** ба вучуд омадаанд. Аз ин рӯ, онҳоро наметавон гуфт, ки аз пасванди **-гарӣ** сохта шудаанд. Дар забони адабии тоҷик калимаҳое ҳастанд, ки дар таркиби худ унсури **-гарӣ** доранд. “Калимаҳое, ки ду пасванд: **-гар** ва **-ӣ** доранд, дорои ду асос: аслӣ ва сохта мебошанд, вале дар калимаҳое, ки танҳо пасванди **-гарӣ** доранд, як асос мушоҳида мешавад. Масалан, калимаи **суратгарӣ** ҳам пасванди **-гар** дорад, ҳам пасванди **-ӣ**. Аввал аз исми сурат ба воситаи пасванди **-гар** исми шахси суратгар ва баъд аз он, ба воситаи пасванди **-ӣ** номи амали **суратгарӣ** сохта шудааст” [5, с.76].

*Гар зи деҳқонию аз барзгарӣ,
Тухмпоиш ба замин аст мурод.
Шоирӣ ҳам ба масал деҳқонист,
Ки кунад мазраи дилҳо обод [с. 277].*

Дар ин порчаи шеърӣ калимаи **барз+гар+ӣ** аз решаи “**барз**” ба маънои кишт, зироат ва пасванди касбсози **-гар** калимаи **барзгар** сохта шудааст, ки пасванди дуюм **-ӣ** амали иҷроӣро ифода намудааст. Дар осори Лоиқ ин калима ҳамагӣ чор маротиба истифода шудааст. Дар забони тоҷикӣ имрӯз калимаи **барзгар** / **барзгарӣ** танҳо дар забони матбуот ва ВАО истифода мешавад, аммо дар забони гуфтугӯӣ муродифҳои он - **деҳқонӣ**, **зироаткорӣ** ва **кишоварзӣ** қорбурд мешавад, ки аз ҳама серистеъмолтаринаш вожаи **деҳқонӣ** мебошад. Калимаи **варз** дар забони паҳлавӣ дар шакли **варз** (ҳамчун асоси феъл) во меҳӯрад, дар “Авасто” ба маънии **кор кардан** омадааст. Забоншинос Шарофиддин Рустамов дар китоби “Калимасозии исми дар забони адабии ҳозираи тоҷик” калимаи **барзгарро**, дар асоси гуфтаи олими рус, доктори илмҳои филологӣ, В. А. Лившице ба гурӯҳи калимаҳои таърихан парфиянӣ дохил намуда, ҳамин тавр шарҳ додааст [5, с.16].

Мисли забонҳои паҳлавӣ ва авастӣ Лоиқ низ калимаи мазкурро дар шеърҳои ба маънои **деҳқонӣ кардан** истифода кардааст.

Пасванди исмсози **-гарӣ** аз забони гуфтугӯ ба забони адабӣ дохил шудааст. Вай бардавомии амалро таъкид карда, бо ин тобиш аз пасванди **-ӣ (гӣ)** фарқ кунад ҳам, ҳамвазифагии ин пасвандҳо дар бисёр маврид равшан мушоҳида мешавад.

*Бешак ӯ аз мо фузун гам мекашид,
Дар ҷаҳони мардию риндигарӣ.
Бешак ӯ мечуст аз мо беитар,
Роҳу расми дилбарӣ [с. 80].*

Дар ин порчаи шеърӣ вожаи **риндигарӣ** истифода шудааст, ки асоси он калимаи “**ринд**” дар луғат ба маънои **зирак**, **ҳушёр** ва **бебок** омадааст. Калимаи **риндигарӣ** ду зинаи калимасозиро гузаштааст. Дар зинаи аввал аз асоси **ринд** бо пасванди **-ӣ** вожаи **риндӣ** ва, баъдан, дар зинаи дуюм аз асоси сохтаи **риндӣ** тавассути пасванди **-гарӣ** калимаи **риндигарӣ** ба вучуд омадааст.

*Дорӣ зар, лек наӣ худ заргар,
Заргарӣ, лек надорӣ худ зар.
Моли дунёст ба ту ориятӣ,
Дихаду боз бихоҳад, ки бите! [с.307, с.1224].*

Дар порчаи шеърӣ мазкур вожаи **заргар** ба маънои хунарманде, ки аз зару нуқра асбобу олоти зебу зинат месозад, омадааст ва ин калима дар зинаи аввали калимасозӣ аз

асоси содаи “зар” ва пасванди –гар шакли заргар ва дар зинаи дуом бо пасванди -й шакли нави он заргарӣ сохта шуда, касбу машғулиятро нишон медиҳад.

*Сахт ҳайронам, ки аз чӣ дар ҷаҳон,
Фитрати сартосарӣ кам мешавад?*

Тухми одам мешавад афзун, вале,

Одаму одамгарӣ кам мешавад? [с. 318, 355, 791, 1302, 1303, 1107, 1158].

Роҳи сохташавии калимаи “одамгарӣ” дигар аст. Аз калимаи *одам* ба воситаи пасванди -гар номи шахс сохтан мумкин нест, яъне *одамгар* намегӯянд, ки ин пасванд ва махсус сурат гирифтани -гарӣ аз тарафи Ш. Ниёзӣ ва С. Ҷ. Арзуманов, А. З. Розенфелд қайд шудааст. Таҳлили морфологии калимаҳои *мардигарӣ, хешигарӣ, калонгарӣ, хомигарӣ, одамгарӣ, навигарӣ, боронгарӣ, ваҳшигарӣ, истодагарӣ, сипоҳигарӣ*, ки олимони мазкур мисол овардаанд, нишон медиҳад, ки дар забони адабии тоҷик пасванди -гарӣ ташаккул ёфта, ба қатори пасвандҳои сермахсул дохил шудааст. Вале калимаҳои *оҳангарӣ, заргарӣ ва фиребгарӣ*, ки дар китоби дарсии «Забони тоҷикӣ» мисол оварда шудаанд, ба ин гурӯҳ дохил намешаванд, зеро ин калимаҳо ду зинаи калимасозиро гузаштаанд ва ин исмҳои амал аз исмҳои шахс *оҳангар, заргар ва фиребгар* сохта шудаанд. Аммо дар осори Лоик Шералӣ мо порчаҳои шеърӣ мушоҳида намудем, ки дар онҳо калимаҳои *яғмогарӣ, чорагарӣ, сипоҳигарӣ ва риндигарӣ* низ қорбурд шудааст, ки ҳар кадоме аз онҳо дар мавридҳои хоси худ истифода шудаанд.

Бо пасванди –гарӣ аз калимаи сипоҳӣ исме сохта шудааст, ки пешаву мансаб ва касбро далолат мекунад.

Сипоҳигарӣ ҳам ду зинаи калимасозӣ дорад. Аввал аз вожаи *сипоҳ* бо пасванди –й вожаи *сипоҳӣ* сохта шуда, ба шахс далолат мекунад. Дар зинаи дуом аз асоси сохтаи *сипоҳӣ* исми *сипоҳигарӣ* сохта шудааст. *Сипоҳигарӣ* дар луғатномаҳо чунин маъниҳоро нишон додааст: 1. *Аскарӣ сипоҳ будан*; 2. *Мансабдорӣ дар даргоҳ, соҳиби ягон мансаб будан*; 3. *Мулоҳизаи сиёсӣ, сиёсатдон, сиёсатнокӣ*.

Чун сипоҳигарӣ намедонем,

Рахнаи марзи бесипоҳӣ худем [с.1059].

Тавре мебинем, бо пасванди -гарӣ аз калимаи сипоҳӣ исме сохта шудааст, ки пешаву мансаб ва касбро далолат мекунад. [ГЗАҲТ., с. 116]. Вожаи *сипоҳигарӣ* имрӯз маънои нав пайдо кардааст, яъне *сипоҳигарӣ қардан* – худро ботамом вонамуд қардан аст [ФЗТ., 1969 с. 244]. Аммо устод Лоик ин вожаро на ба маънои хизмат дар сипоҳ, ё сиёсат қардан, балки чи тавре ки дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” [1969] омадааст, ба маънои “*калонигарӣ*” “*мағрурӣ*” ва “*кибру гурур*” истифода намудааст.

Вожаи *чорагарӣ* тавассути ҷамъи унсурҳои *чора+гар+ӣ* сохта шуда, дар мисраҳои зерин мавриди қорбурд қарор гирифтааст:

Озодагӣ не, оворагӣ ҳаст,

Чорагарӣ не, бечорагӣ ҳаст.

Дар кишвари худ, дар мазҳари худ

Худсоҳибӣ не, худхорагӣ ҳаст [с. 504].

Дар порчаи шеърӣ зерин калимаи *савдогарӣ* истифода шудааст, дар ин ҷо низ аз асоси *савдо*, ки исми сода аст, бо ҳамроҳ намудани пасванди -гарӣ исми мансуб ба касбу қор сохтааст.

Агар мо давлати дунё надорем,

Агар мо неъматӣ дунё надорем,

Сару савдои мо савдогарӣ нест,

Ҷавонию дили девона дорем [с. 1235].

Ҳамин тариқ, баъд аз баррасӣ намудани маводи гирдовардашуда чунин бармеояд, ки яке аз маъмултарин усули калимасозӣ дар забони тоҷикӣ бо ёрии пасвандҳо сохтани калимаҳо мебошад. Калимасозӣ бо пасвандҳои -гар ва -гарӣ нишон дод, ки қолибҳои калимасозӣ дар забони тоҷикӣ фаровон истифода мешаванд. Аммо пасванди -гарӣ дар осори Лоик Шералӣ каммаҳсул буда, исмҳои амал, ҳолат ва касбу қор сохтааст, ки мо мисоли онҳоро аз осори шоир нишон додем.

Адабиёт

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1: Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1, китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олии. – Душанбе: Маориф, 1973. – 464 с.
3. Мухаммадиев М. Принципҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ /М. Мухаммадиев // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1967. – 134 с.
4. Расторгуева В.С. Среднеперсидский язык. - М.: Наука, 1966. – 160 с.
5. Раҳматуллозода С. Калимасозии исм (дар асоси маводи шеваҳои ҷанубу шарқии забони тоҷикӣ) / С. Раҳматуллозода. – Душанбе: Дониш, 2019. – 57 с.
6. Рустамов Ш. Исм категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ. // Ш. Рустамов – Душанбе: Дониш, 1981. – 219 с.
7. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик // Ш. Рустамов – Душанбе: Дониш, 1972. – 79 с.
8. Саймиддинов Д. Вожасозии забони форсии миёна. -Душанбе: 2001. - 310 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ (асри X то ибтидои асри XX). Ҷ. 2. – М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – 904 с.
10. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо (аз рӯйи маводи шеваи ҷанубу шарқии забони тоҷикӣ). С. Хоркашев. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 144 с.
11. Хоркашев С. Ташаққули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ // С. Хоркашев. – Душанбе, 2014. – 106 с.
12. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯйи забони «Гулистон»-и Саъдӣ) // Масъалаҳои забон ва адабиёт // С. Ҳалимова. Қисми 1/2. – Душанбе, 1975. – С. 283 - 307.
13. Шералӣ Л. Куллиёт. Ҷ.1 / Л. Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 560 с.

КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДҲОИ “-ГАР” ВА “-ГАРӢ” ДАР ОСОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ

Таҳқиқи роҳҳои калимасозии осори устод Лоиқ Шералӣ яке аз масъалаҳои мубрами илмӣ ба шумор меравад. Ин аст, ки дар мақола вазифаи морфологии қолибҳои калимасозӣ бо пасвандҳои **-гар** ва **-гарӣ** дар асоси маводи осори Лоиқ Шералӣ баррасӣ карда мешавад. Муаллиф, асосан, ба қолиби калимасозии пасвандҳои **-гар** ва **-гарӣ** таваҷҷуҳ зоҳир карда, онро мавриди омӯзиш қарор дода, имконияти пасвандҳои номбурдари дар қолибҳои мавҷуда нишон медиҳад. Калимасозӣ дар осори шоир оид ба пасвандҳои зикршуда, далели гуфтаҳои болост, ки агар пасванди **-гар** ба гурӯҳи пасвандҳои сермахсул дохил шавад ва хусусияти касбсозиро ифода кунад, пасванди **-гарӣ** ҳам касб ва ҳам амали иҷроиро нишон дода, ба гурӯҳи пасвандҳои каммахсул шомил мешавад. То ҳадди имкон аз осори адиб калимаҳоро, ки бо пасвандҳои зикршуда сохта шудаанд ҷудо намуда, роҳи зинаҳои сохташавии вожаҳоро матраҳ кардем.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, **-гар**, **-гарӣ**, қолиб, пасванд, исм, пасванди касбу корсоз, каммахсул, сермахсул, осор, зинаи калимасозӣ, морфология.

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ СУФФИКСОВ “-ГАР” И “-ГАРӢ” В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЛОИКА ШЕРАЛИ

Исследование способов словообразования произведений мастера Лоика Шерали является одной из важнейших научных задач. Именно поэтому в статье рассматривается морфологическая функция словообразовательных моделей с суффиксами **-гар** и **-гарӣ** на основе произведений Лоика Шерали. Автор главным образом обращает внимание на закономерность словообразования суффиксов **-гар** и **-гарӣ**, изучает проблему и показывает возможность использования указанных суффиксов в существующих моделях. Словообразование в творчестве поэта на основании упомянутых суффиксах является доказательством вышеизложенного утверждения о том, что если суффикс **-гар** относится к группе продуктивных суффиксов и выражает характер профессии, то суффикс **-гарӣ** указывает и на профессию, и на поступок и по производительности входит в группу менее продуктивных суффиксов. Нам удалось выделить и проанализировать слова, составленные с указанными суффиксами, из произведений писателя.

Ключевые слова: словообразование, **-гар**, **-гарӣ**, модел, суффикс, морфема, существительное, профессиональный суффикс, менее продуктивный, более продуктивный, наследие, ступень словообразование, морфология.

WORD MAKING OF THE SUFFIX “-GAR” AND “-GARY” IN THE WORKS OF LOIQ SHERALI

Researching the ways of wording the works of master Lyiq Sherali is one of the most important scientific issues. This is why the article discusses the morphological function of word-formation patterns with the endings -gar and -gari based on the works of Loiq Sherali. The author mainly pays attention to the pattern of word formation of the suffixes -gar and -gari, studies it and shows the possibility of the mentioned suffixes in the existing patterns. Word formation in the works of the poet on the mentioned suffixes is the proof of the above statement that if the suffix -gar belongs to the group of productive suffixes and expresses the nature of profession, the suffix -gari indicates both the profession and the act of performance and is included in the group of less productive suffixes. We were able to separate and analyze the words made with the mentioned endings from the works of the writer.

Keywords: word formation, -gar, -gari, template, suffix, homomorpheme, noun, professional suffix, less productive, more productive, traces, morphology.

Дар бораи муаллиф

Нематова Дилафруз Амоновна
Омузгори кафедраи умумидонишгоҳии
забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии омузгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 900 98 57 97

About the author

Nematova Dilafruz Amonovna
Teacher of the general university department of
the Tajik language
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 900 98 57 97

Об авторе

Нематова Дилафруз Амоновна
Преподаватель общеуниверситетской
кафедры таджикского языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 900 98 57 97

ЧАНД АНДЕША РОЧЕЪ БА ИСТИФОДАИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР АСАРИ “ҲАЁҲУИ БИСЁР БАРОИ ҲЕЧ”-И У. ШЕКСПИР

Азимова С. Р.

*Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи
академик Бобоҷон Ғафуров*

Воҳидҳои фразеологӣ ё фразеологизмҳо аз унсурҳои муҳими забон ба шумор мераванд. Онҳо ҳамчун масолеҳи дар тули қарнҳо рехтаву устуворгардидаи забон дар шакли қолабҳои тайёр ва бо маъниҳои пешакӣ маълум истифода бурда мешаванд. Донишҷӯи забон, махсусан забони англисӣ, бе донишҷӯи фразеологияи он имконнопазир аст. Донишҷӯи кофӣи фразеологӣ барои аз худ кардани адабиёти бадеӣ ва публицистӣ кӯмак мерасонад. Истифодаи дурусти фразеологизмҳо нутқро пуробуранг мегардонад.

Чи хеле ки медонем, забони англисӣ таърихи ҳазорсола дорад. Дар ин муддат дар он шумораи зиёди ибораҳои ифодаҳои чамъ омадаанд, ки одамон онҳоро дар нутқи худ истифода мекунанд. Ҳамин тавр, қабати махсуси забон – фразеология, маҷмуи ибораҳои устувор, ки маъноӣ яқлук доранд, пайдо шудаанд.

Дар бисёр ҳолатҳо донишҷӯи фразеологияи англисӣ барои роҳ надодан ба тарҷумаи таҳтуллафзӣ кӯмак мерасонад. Ба ин тариқ, ифодаи маъноӣ яқлукҳои фардӣи воҳиди фразеологӣ, ки дар заминаи таркиб, ибора ва ҷумлаҳои гуногуни озод дар тули асрҳо сурат гирифтааст, аз хосиятҳои муҳиму фарқкунандаи он ҳисоб мекунанд.

Ҳангоми муқаррар намудани меъёрҳои забони адабӣ дар ҳар марҳалаи инкишофи забон, одатан, ба забони наср ва забони воситаҳои ахбори омма таъҷиб мекунанд, зеро унсурҳои фаъоли забон маҳз дар онҳо мушоҳида мешаванд.

Сарчашмаҳои пайдоиши воҳидҳои фразеологӣ дар забони англисии муосир хеле гуногунанд.

"Воҳиди фразеологӣ ҳеҷ гоҳ дар лаҳзаи аввали офариниш ва истифодаи таркиби моддӣи он яқбора ба вучуд намеояд, он ҳамеша натиҷаи ташаккули тадриҷӣ" - навиштааст Н. Н. Амосова [3, с. 102].

Воҳидҳои фразеологӣ ба асарҳои бадеиву забони халқӣ бештар хос буда, дар асарҳои илмӣ ва таърихиву публицистӣ истеъмоли онҳо камтар ба назар мерасад. Аммо баъзе муаррихону уламо ҳангоми таълифи асарҳои таърихӣ илмӣ аз чунин воситаҳои образнокӣ забон моҳирона истифода бурдаанд, ки онҳо дар луғату фарҳангҳо зикр ёфтаанд.

Адабиёти бадеӣ, асарҳои устодони каломӣ сухан яке аз сарчашмаҳои ғанигардонии забони умумихалқӣ ва адабӣ бо ибораҳои фразеологӣ маҳсуб мекунанд. Шахсе, ки бо фразеологияи забони англисӣ машғул аст, ҳангоми хондани асарҳои нависандагон ва драматургони англис албатта мушоҳида карда метавонад, ки ин адибон аз имконоти иқтидори услубӣи воҳидҳои фразеологӣ то чӣ андоза бо маҳорат ва моҳирона истифода мекунанд. Ин аз тобишу ҷилои сухан, истиораву маҷоз, ташбеҳҳои барҷаста ва ғайриоддӣи воҳидҳои фразеологизмҳо ба комилият расидаанд, шаҳодат медиҳад. Дар доираи мақолаи мазкур мо тасмим гирифтаем фразеологизмҳое, ки ба қалами У. Шекспир тааллуқ доранд, баррасӣ намоем.

Асарҳои У. Шекспир намунаи барҷастаи маҷмуи воситаҳои бадеӣ ва барҷастаи забон мекунанд. У. Шекспир дар асарҳои худ маъноӣ калимаҳоро тағйир дода, ба хонанда тамоми нафосату фасоҳати маъноӣ ифшо месозад. Асарҳои ин нависанда ба намунаҳои барҷастаи адабиёти ҷаҳон дохил мешаванд. У. Шекспир нависандаи хушусулб мекунанд, ки забони назми англисиро бой гардонидаст. У. Шекспир бо нуфузи худ дар забон на танҳо дар интиҳоб, балки дар ташаккули меъёрҳои мавқеи махсусро дорад.

Шумораи зиёди фразеологизмҳои ба қалами У. Шекспир тааллуқдошта ба истифодаи умумӣ даромаданд, ки ин аз нобиғии забоншиносии Шекспир ва маърифати азими ӯ шаҳодат медиҳад.

Дар давраи У. Шекспир забони миллии англисӣ рушд намуда, забонҳои лотинӣ ва фаронсавиро аз байн бурд. Мураккабии баёни забон дар асри XVI натиҷаи сабабҳои пайдоиши услуби нави насрӣ бадеӣ гардид, ки он як навъ эътироз ба забони сода ва оддӣ

настри хусусияти динӣ дошта ва забони тарчумаҳои Инчил зоҳир шуд. Инчунин баргузидаи адабиёти англис бар исботи он буданд, ки забони англисӣ ҳам ба монанди юнонӣ ва латинӣ аз воситаҳои бадеӣ ва тасвирӣ бой аст [5, с. 59].

Дар мазҳакаи У. Шекспир «Ҳаёҳуи бисёр барои ҳеч» ("Much Ado About Nothing") лутфу суханбозии мукамал, латофату зарофати сухан аксиягӯиву базлагӯиро мушоҳида менамоем.

Дар нутқи ин ва дигар персонажҳои песаи номбаршудаи Шекспир амалишавии дучонибаи воҳидҳои фразеологиро баррасӣ менамоем. Воҳиди фразеологии **at somebody's elbow** маънои “зери даст, наздик будан”- ро ифода мекунад:

Borachio: Conrade, I say.

Conrade: Here, man, I am at thy elbow.

Borachio: Mass, and my elbow itcht, I thought there would a scab follow (Act III, Sc. 3).

Конрад бо истифода аз фразеологизмҳои маҷозӣ хабар медиҳад, ки дар наздикии Борачио аст. Борачио бошад, дар ҷавоб аз воҳиди фразеологӣ ҷузъи алоҳидаи он **elbow**- ро гирифта, онро ҳамчун як воҳиди мустақили забонӣ бо тамоми имконоти имконпазири татбиқи сохтори семантикии худ истифода мебарад. Ҳамин тариқ, ӯ шакли дохилии воҳиди фразеологиро барқарор мекунад, ин гардишро ҳамчун тимсоли тағирёбандаи воҳидҳои фразеологӣ қабул мекунад.

Дар асарҳои У. Шекспир исмҳои фаровон истифода шудаанд. Аммо исме, ки дар матн омадааст, ҳангоми такрори он метавонад бо ҷонишини **it** иваз гардад.

Benedick: Tarry, good Beatrice. By this hand, I love thee.

Beatrice: Use it for my love some other way than swearing by it. (Act IV, Sc. 1).

Бенедикт қасам меҳӯрад, ки Беатричero дӯст медорад. Умуман ҳама гуна савгандҳо дар забони намоишномаҳои он замон хеле маъмул буданд ва **by this hand** яке аз бисёр воҳидҳои фразеологии маҷозии бо ин маъно ва одатан на ҳамчун “даст”, балки ҳамчун “савганд” дар маҷмуъ дарк карда мешавад.

Дар матни песа Беатриче маҳз маънои аслии калимаи **hand**-ро истифода менамояд. Вай Бенедиктро даъват мекунад, ки бо дасташ қасам нахӯрад, балки онро фоиданоктар истифода барад.

Тазкираи Беатриче «**Use it....**», ки ҳамчун усули амаликунандаи воҳидҳои фразеологӣ хидмат мекунад, аз ҷиҳати маъно исми **hand**- ро ба маънои аслии худ ифода мекунад. Ҳамин тариқ, амалишавии дучонибаи фразеологизм бо воситаи шарҳи ҳазломез ба яке аз компонентҳои сурат мегирад.

Пас аз чанд лӯқма боз ҳамон воҳиди фразеологӣ истифода мешавад. Чунин ба назар мерасад, ки он дар контексти дохили ибора ҳамчун савганди оддӣ амалӣ мешавад:

Benedick: ... *By this hand. Claudio shall render me a dear account.* (Act IV, Sc. 1).

Аммо, бо назардошти ибораи қаблии Бенедикт, маънои воҳиди фразеологӣ то андозае дигар хел дарк карда мешавад; ин на танҳо савганд, балки муайянкунии контекстии воҳидҳои фразеологист:

Benedick: ... *I will kiss your hand, and so I leave you. By this hand. Claudio shall render me a dear account.*

Маънои фразеологизми **not to be in somebody's books** – маънои “дар қатори бад будан”-ро дорад. Маҳз ба ҳамин маъно қосид онро дар посух ба суханони носазои Беатрис дар бораи Бенедикт истифода мебарад:

Messenger: *I see, lady, the gentleman is not in your books* (Act I, Sc.1).

Беатриче бо ӯ розӣ мешавад ва фавран маънои яке аз ҷузъҳои воҳиди фразеологии маҷозиро тағйир медиҳад (калимаи **books**, ки дар суханони зерин ба таври возеҳ ифода ёфтааст):

Beatrice: *No, an he were (in my books) I would burn my study.*

Инҷо муаллиф ба калимаи **books** мустақилияти луғавии онро бармегардонад, онро аз воҳидҳои фразеологӣ ҷудо намуда, ба маънои мустақимаш истифода кардааст. Таъсири ҳаҷвӣ тавассути бархӯрди семантикаи воҳидҳои фразеологӣ ва контексти минбаъда ба вучуд меояд. Дар шуури забоншиносии мо воҳидҳои фразеологӣ ва тимсоли тағирёбандаи он якҷо мешаванд- дар рӯйхатҳо, дар китоб.

Порчаи навбатӣ бо пуррагӣ ва пурмазмунии воситаҳои фразеологӣ ва услубӣ фарқ мекунад. Дар ин ҷо се воҳиди ҳамсадо ва аз рӯи сохт ба ҳам шабеҳ амалӣ карда мешаванд: **by**

my sword (бо шамшер қасам), **to eat sword** (бо шамшер зарба хӯрдан), **to eat one's word** (сухани худро баргашта гирифтан), зимнан ҳар се воҳиди фразеологӣ ба расмиятпарастӣ дучор мешаванд.

Дар назди мо муаммои ба таври моҳирона сохташудаи забонии Шекспир оварда шудааст, ки дар он маъноҳои муқаррарӣ ва ғайриодии воҳидҳои фразеологӣ ба ҳам бармехуранд:

Benedick: By my sword. Beatrice, thou Lovest me.

Beatrice: Do not swear by it, and eat it.

*Benedick: I will swear by it that you love me;
and I will make him eat it that says I love not you.*

Beatrice: Will you not eat your word?

Benedick: With no sauce that can be devised to it. I protest I love thee (Act IV, Sc. 1).

Дар ин ҷо Шекспир ба хонандагон хусусиятҳои семантикаи калимаи **eat**-ро нишон медиҳад, ки тамоми василаҳои дигари забонӣ дар атрофи он гирд омадаанд.

Воҳиди фразеологӣ **to lead apes in hell** дар У. Шекспир татбиқи чолиберо пайдо мекунад. Мо онро дар маънои васеъ меомӯзем:

Beatrice: He that hath a beard is more than a youth, and he that hath no beard is less than a man; and he that is less than a man, I am not for him: therefore I will even take sixpence in earnest of the bearward, and lead his apes into hell.

Leonato: Well, then, go you into hell?

Beatrice: Ho, but to the gate: and there will the devil meet me like an old cuckold, with horns on his head, and say Get you to heaven, Beatrice, get you to heaven; here's no place for you maids so deliver I up my apes, and away to Saint Peter for the heavens; he shows me where the bachelors sit, and there live we as merry as the day is long (Act II, Sc. 1).

Беатриче мегӯяд, ки ӯ мардҳоро тамоман дӯст надорад, вай ҳам ба ришдорон ва ҳам ба беришон муҳолиф аст ва аз ин рӯ беҳтараш маймунҳоро ба ҷаҳаннам барад. Барои онҳое, ки маънои фразеологизми **to lead apes in hell** ношинос аст, чунин хоҳиши Беатриче хеле аҷиб менамояд ва луқмаи ӯ нофаҳмо мегардад. Гап дар сари он аст, ки тибқи эътиқоди қадимаи англисҳо, пирдухтарҳо бояд маймунҳоро дар дӯзах парасторӣ кунанд.

Бо истифода аз воҳиди фразеологӣ, ки дар заминаи эътиқод ба маънои "пирдухтар мондан" ташаккул ёфтааст, Беатриче ишора мекунад, ки вай аслан издивоҷ карданӣ нест.

Шекспир иборати **to lead apes in hell** -ро камтар тағйир дода, пешванди **in** ба **into** иваз карда шудааст. Иборати мазкур за тарафи қаҳрамонони асар ҳазломез, ҳамчун таркиби тағйирёбанда қабул карда мешавад. Леонато, гӯё воҳидҳои фразеологиро ҳамчун як таркиби тағйирёбанда қабул карда бошад, суҳанбозиро идома дода, мепурсад: "**Well, then, go you into hell?**". Ӯ аз ибораи гӯй лексемаи озодаи **hell**-ро ҷудо карда, нақшаи семантикии таркиби тағйирёбандаро таҳия мекунад.

Беатриче ин мавзӯро идома дода, гаштаю баргашта маънои услубии воҳидҳои фразеологиро васеъ мекунад.

Инак, мо дар намунаи якҷанди воҳидҳои фразеологӣ дар намоишномаи «Ҷаёҳуи бисёр барои ҳеч» ("Much Ado About Nothing")-и В.Шекспир кӯшидем, ки то чӣ андоза дурахшон ва моҳирона истифода намудани хусусиятҳои муайяни семантикаи воҳидҳои фразеологиро драматурги бузург истифода мекунад, нишон диҳем.

Адабиёт

1. Азимова М.Н. Сопоставительно-типологическое исследование фразеологической системы таджикского и английского языка. - Душанбе, 2006. – 242 с.
2. Английский сонет XVI - XIX вв. Сборник / Сост. А. Л. Зорина. - На англ. языке с параллельным русск. текстом. - М.: Радуга, 1990. - 698 с.
3. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1963. - 309 с.
4. Амосова Н. Н. О диахроническом анализе фразеологических единиц. Исследования по английской филологии. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1964. - 205 с.
5. Ефимов А.И. Об изучении языка художественных произведений / А.И. Ефимов. - М.: Наука, 1952. - 142 с.
6. Клековкина Е. Е. Об особенностях двойной актуализации фразеологизмов. Фразеология и контекст. - Куйбышев: Куйбышевский ПИ, 1982. - 110 с.

7. *На языке Шекспира. To be or not to be. Английские изречения / Сост. С. Б. Барсов. - М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. - 447 с.*
8. *Савицкий, В.М. Английская фразеология: проблемы моделирования / В.М. Савицкий. - Самара: Изд-во «Самарский ун-т», 1993. - 171 с.*

ЧАНД АНДЕША РОЧЕЪ БА ИСТИФОДАИ ВОХИДҲОИ ФРАЗЕОЛОҒӢ ДАР АСАРИ “ҲАЁҲУИ БИСӢР БАРОИ ҲЕЧ”-И У. ШЕКСПИР

Мақолаи мазкур ба омӯзиши истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар адабиёти бадеии забони англисӣ бахшида шудааст. Муаллиф дар он хусусиятҳои семантикӣ ва фарҳангии воҳидҳои фразеологӣ, ки дар матнҳои бадеии забони англисӣ омадаанд, муайян намудааст. Дар мақола қайд карда мешавад, ки шумораи зиёди фразеологизмҳои ба қалами У. Шекспир тааллуқдошта ба истифодаи умумӣ даромаданд, ки ин аз нобиғаи забоншиносии Шекспир ва маъруфияти азими ӯ шаҳодат медиҳад.

Калидвожаҳо: фразеология, воҳидҳои фразеологӣ, забони англисӣ, адабиёти бадеӣ,

НЕКОТОРЫЕ МЫСЛИ ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ПРОИЗВЕДЕНИИ У. ШЕКСПИРА "МНОГО ШУМА ИЗ НИЧЕГО"

Данная статья посвящена изучению употребления фразеологизмов в англоязычной литературе. Автор определил семантические и культурологические характеристики фразеологизмов, встречающихся в художественных текстах английского языка. В статье отмечается, что большое количество фразеологизмов, приписываемые У. Шекспиру, вошли в обиход, что свидетельствует о лингвистическом таланте Шекспира и его огромной популярности.

Ключевые слова: фразеология, фразеологизмы, английский язык, художественная литература.

SOME THOUGHTS ON THE USE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN W. SHAKESPEARE'S COMEDY "MUCH ADO ABOUT NOTHING"

This article is devoted to the study of the use of phraseological units in English literature. The author determined the semantic and cultural characteristics of phraseological units that appear in literary English texts. The article notes that a large number of phraseological units attributed to W. Shakespeare have come into use, which indicates Shakespeare's linguistic genius and his immense popularity.

Keywords: phraseology, phraseological units, English language, literature.

Дар бораи муаллиф

Азимова Саноат Раҳматовна
Номзади илмҳои филологӣ, дотсент
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи
академик Б. Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд,
х. Мавлонбеков, 1
E-mail: sanoat1979@mail.ru

About the author

Azimova Sanoat Rahmatovna
Candidat of science, dosent
Khujand State University named after
academician B. Gafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
Mavlonbekov Ave., 1
E-mail: sanoat1979@mail.ru

Об авторе

Азимова Саноат Раҳматовна
Кандидат филологических наук, доцент
Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафурова
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
пр. Мавлонбекова, 1
E-mail: sanoat1979@mail.ru

РОҶҲОИ ИФОДАИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ҳаитов А. Ҷ.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Аксари забонҳои дунё, бахусус забонҳои ҳиндуаврупой, аз лиҳози низом, сохтор, маъноҳои грамматикӣ ба ҳам шабоҳати бузург доранд. Масалан, забонҳои олмонӣ, фаронсавӣ, англисӣ, итолиёвӣ, испонӣ, русӣ ва ғайра аз лиҳози синтаксис, морфология, лексикология, семантика, фонетика ва услубиёт монандҳои зиёд доранд. Аз ҷумла, дар аксари забонҳои номбаршуда қоидаҳои наҳвӣ ба ҳамдигар қаробат дошта, зикр гардидани ҳелҳои ҷумла (ҷумлаҳои сода, мураккаби пайваст ва тобӣ, ҳамчунин омехта) қобили таваҷҷуҳ аст.

Аз ин хотир, муқоисаи умумият ва тафовути ҷумлаҳои мураккаби тобӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисиро амри саривақтӣ шуморидем. Дар асл ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ якҷанд ҳел буда, масалан, ҷумлаҳои мураккаби пайваст (алоқаи паратаксис), ҷумлаҳои мураккаби тобӣ (алоқаи гипотаксис), ҷумлаҳои омехта (алоқаи интертаксис) ва ҷумлаҳои мураккаби сертаркиб аз муҳимтарин наҳвҳои назаррас ба шумор мераванд.

Аксари забоншиносон иттифоқан ҷумлаҳои сода ва мураккабро дорои як ё якҷанд шаклҳои предикативӣ меҳисобанд. Масалан, дар ин бора профессор М.Я. Блох таъкид мекунад, ки ҷумлаи мураккаби тобӣ аз сохтори полипредикативӣ ва қонунҳои вижаи тобӣ иборат аст. Он аз ду ва ё зиёда ҷумлаҳои сода иборат буда, яке дигарро дар робита ба дигар ҷузъҳои ҷумла шарҳу тавзеҳ медиҳад. Вазифаи асосии сарҷумла вобаста ба ҳели алоқаи ҷумлаи тобӣ заифтар ё шадидтар ифода мегардад [2, с. 303]. Ҳамзамон, мавсуф қайд мекунад, ки ҷумлаҳо якҷоя шуда, дар маҷмӯъ як ҷумлаи мураккаби тобӣро ташкил медиҳанд ва дар он ҷумлаи асосӣ ба сарҷумла мубаддал гашта, ҷумлаи дигар ба ҳайси пайрав тобӣ он мегардад [2, с. 303].

Дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои мураккаби тобӣ аз якҷанд ҷумлаҳои сода иборат буда, дорои муносибати синтаксисӣ мебошанд ва аз ҷиҳати сохт ва маънои умумиашон ба ҳамдигар алоқаманд буда, як ҷумла мазмуни ҷумлаи дигарро инкишоф медиҳад [3, с. 124]. Ҳамчунин ҷумлаҳои сода истиқлолияти маъноӣ ва интонансионии ҳешро дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобӣ аз даст дода, сарҷумларо тавзеҳ медиҳад ва ба воҳиди яқлухти предикативӣ табдил меёбад.

Бояд тазаққур дод, ки ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобӣ одатан дорои вижагиҳои ҷумлаҳои яқтаркиба, дутаркиба, хуллас ва тафсилӣ мебошанд. Баъдан, ҷумлаҳои сода истиқлолияти сохториву семантикии ҳешро гум накарда, аммо фикри томо ифода намекунанд. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобӣ дар он инъикос мегардад, ки дар шакли саволи ба таври тира ва норавшан ифода мешаванд.

Дар забони англисӣ ҷумлаҳои пайрави мубтадо (subject clause), хабар (predicative clause), муайянкунанда (attributive clause), пуркунанда (object clause) ва тарзи амал (adverbial clause of manner) баёнгари ягон аъзо ё гурӯҳи аъзоҳои сарҷумла ба шумор мераванд. Дар ин росто, ҷумлаҳои пайрави замон (adverbial clause of time), сабаб (adverbial clause of cause), мақсад (adverbial clause of purpose), натиҷа (adverbial clause of result), монандӣ, шарт (adverbial clause of condition) ва ҳилоф (adverbial clause of concession) бештар сарҷумла қомилан тобӣ мешаванд. Ҳамзамон, ҷумлаҳои пайрави монандӣ (adverbial clause of comparison) ба ҳайси тавзеҳгари тамоми сарҷумла меоянд. Бояд таъкид намуд намуд, ки ҷумлаҳои пайрави ҳол якҷанд ҳел мешаванд:

- of place (мақон) (e.g. Why can't we go where it's warm?),
- of time (замон) (e.g. He didn't say a word till he was asked.),
- of manner (тарзи амал) (e.g. He could do it as no one else could have done),
- of comparison (қиёсӣ) (e.g. He spoke timidly as if he were afraid of me.),
- of condition (шарт) (e.g. If anything troubles you, you'd better tell me.),
- of concession (эътирофи) (e.g. Although the weather was bad, he went for a walk.),
- of purpose (мақсад) (e.g. I tell you all this so that you may understand me perfectly),

- of cause (сабаб) (e.g. As he was tired he preferred to stay at home.),
- of result (натича) (e.g. Light fell on her there, so that he could see her face.).

Чумлаҳои пайравро аз рӯи маъно тасниф кардан ғайриимкон аст. Масъалаи сермаъноии чумлаҳои пайрав яке аз хусусиятҳои муҳимми синтаксисии чумлаҳои мураккаби тобеъ ҳисоб мешавад. Бояд қайд кард, ки чумлаҳои пайрав аз ҷиҳати сохти синтаксисӣ ва ифода баъзан ба ҳамдигар зоҳиран монанд шаванд ҳам, вале аз лиҳози тобишҳои зиёди маъноӣ фарқ мекунад. Сермаъноии онҳо ба маъноӣ вазифаҳои пайвандакҳои тобеъкунанда ва калимаҳои ҳамнисбат, ба ифодаи хабар ва мутобиқати шаклҳои гуногуни феъл, ба муносибатҳои маъноӣ асосӣ ва иловагӣ, хусусиятҳои оҳангӣ ва ҷойи чумлаҳои пайрав вобаста аст. Бинобар ин чумлаҳои гуногуни пайрави забони тоҷикӣ бо ҳамдигар маъно ва тобишҳои маъноӣ умумӣ дошта, аммо мо онҳоро танҳо аз рӯи маъно ба як навъи чумлаи пайрав дохил карда наметавонем. Дар ин росто сохтор ва ифодаи онҳо муҳимтар аст. Чумлаҳои мураккаби тобеъ ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ беаъванд мешаванд. Дар чумлаҳои мураккаби тобеи беаъванд муносибатҳои маъноӣ ба мисли чумлаҳои мураккаби тобеи пайвандакдор барҷаста ифода намешавад. Аммо ҳангоми тарҷума чумлаҳои мураккаби тобеи беаъванд ба тоҷикӣ ҳатман бо пайвандак ифода мегарданд.

Чумлаи пайрави мубтадо. Дар мавриди чумлаи пайрави мубтадо И.А. Смирнитский таъкид мекунад, ки мубтадо предмет ё объекти асосии чумла ба ҳисоб рафта, предикат (хабар) дар атрофи он ифода мешавад ва бештар тобеи он мегардад [17, с. 137]. Аз гуфтаҳои боло чунин бармеояд, ки мубтадо аъзои мустақили чумла ба шумор рафта, аз ҳеч аъзои дигар вобаста нест ва аз ҷиҳати сохтор ва маъноӣ грамматикӣ нисбат ба хабар бартарӣ дорад.

Т.Г. Никитина дар китобаш перомуни чумлаи мураккаби мубтадо қайд мекунад, ки он дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ вобаста ба вазифаи наҳвӣ хеш ба мисли панҷ навъи чумлаҳои пайрав (мубтадо, хабар, пуркунанда, муайянкунанда ва ҳол) тасниф мешавад: ***What I do have*** is a couple of snapshot images... (The Beach by Alex Garland) [12, с. 104].

Дар чумлаи боло “a couple of snapshot images” сарчумла буда, “***What I do have***” чумлаи пайрави мубтадо мебошад.

Чумлаи пайрави мубтадо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар таркиби худ ҳам мубтадо ва ҳам хабар дорад ва ба воситаи пайвандакҳои what, who, which, that, whether ва if пайваст мешавад. Аз калонҳо зани Иброҳимхоҷа, ки *Султонпошино ном дошт* ... [1, с. 36]. As for the adults, the wife of Ibrohim Khoja, who *was called Sul-ton-posho* ...

Дар мисоли боло “*Султонпошино ном дошт*” чумлаи пайрави мубтадо буда, ба сараъзо “Аз калонҳо зани Иброҳимхоҷа” тобеъ шудааст ва дар тарҷумаи англисӣ “who *was called Sul-ton-posho*” – чумлаи пайрави мубтадо ва “As for the adults, the wife of Ibrohim Khoja” – сараъзо мебошад.

Дар чумлаҳои пайрави мубтадо хабари сарчумла бештар дар тарзи мафъулӣ меояд. Пас, он яке аз шартҳои муҳимми чумлаи мураккаби тобеъ ба шумор рафта, дар таркибаш чумлаи пайрави мубтадо дорад: Ҳукм шуд, ки *аввал Котибӣ қасидаи худро хонад* (Айнӣ). Пас аз баргараф шудани гарду ғубор дида шуд, ки *дар майдон ғайр аз ҷасади як-ду одам чизи дигаре намона будааст* (Айнӣ).

Ин гуна чумлаҳои пайрави мубтадоро ба гурӯҳи аналитикӣ дохил намудаанд. Сарчумлаи чумлаи пайрави мубтадо синтетикӣ буда, он дутаркиба мебошад ва ба вазифаи мубтадо ишораҷонишинҳои **ин, он, ҳамин, ҳамон** ва ғ. омада, ба соҳиби аломат танҳо ишора мекунад. Маъноӣ чунин мубтадоро, ки вазифаи калимаи ҳамнисбатро адо мекунад, чумлаи пайрав мушаххас ва дақиқ мекунад:

Аз таҷрибаи худам ҳамин маълум шуд, ки аввал ин кирм дар қисми аз миён болои бадани одамӣ, бештар дар сина ва атрофи он ба ҳаракат меояд (Айнӣ).

Дар Соктаре каси дигаре, ки *бо вучуди хурдсолиам диққати маро ба худ кашид*, Лутфулло-Гўппон ном касе буд [1, с. 46]. Another person in Sokter who *attracted my attention, despite my youth*, was Lutfillo Guppon.

Дар ин намуна чумлаи пайрави мубтадо дар миёни сарчумла (*attracted my attention, despite my youth*) омада, онро пайвандакӣ тобеъкунандаи “who – оне ки” ба сарчумла пайваст ва онро шарҳу тавзеҳ додааст.

Чумлаи пайрави хабар. Чумлаи пайрави предикативӣ (хабар) вазифаи синтаксисии қисми номии хабари таркибӣ-номиро иҷро мекунад ва баъд аз феъл-бандак ҷойгир мешавад. Пеш аз феъл-бандак мубтадои сарчумла мавқеъ мегирад. Сарчумлаи чумлаи пайрави тобеъ бо пайрави предикативӣ нопурра маҳсуб мешавад, зеро он хабари алоҳидаи худро надорад. Он танҳо дорои мубтадо ва феъл-бандак аст: *The fact is these autumn races are the ruin of*

everybody (The Hardy). – Воқеот ҳамин аст, ки ин пойгаи тирамоҳӣ фанои ҳама маҳсуб мешаванд.

The odd thing was, she did it almost accidentally, simply by taking it for granted that we were going to try. That was how we got to Ko Samui (The Beach by Alex Garland).

Ин аст ҳазои қасе, ки кори худро худ намекунад ва бори худро ба гардани дигарон бор карда озодагӣ ва калонгирӣ мефурӯшад! [1, с. 103]. Дар ин мисол, сарҷумла – “Ин аст ҳазои қасе” дар мазмуни нопурра омада, қисмати боқимонда “кори худро худ намекунад ва бори худро ба гардани дигарон бор карда озодагӣ ва калонгирӣ мефурӯшад!” сарҷумларо шарҳу тавзеҳ додааст. Яъне, забони тоҷикӣ аксари сарҷумлаҳои ҷумлаи пайрави мубтадо бо ишорачонишинҳо (ин, он, ҳамин, ҳамин) омада, онҳоро воҳидҳо ё калимаҳои ҳамнисбат низ меноманд, зеро ҳусни оғози ҷумлаҳои пайрави мубтадо ва хабар маҳз бо чунин калимаҳои ҳамнисбат ва ҷумлаҳои бешахс оғоз гардида, баъдан бочумлаи пайрав мазмунон пурра мегардад.

This is what you get for not pulling your weight, and setting yourself above other people.

Шағол, ки ҳамеша дар пайи мурғ буда, фақат аз тарси Хайбар неш омада наметавонист ... [1, с. 40]. The jackal, which had never been able to approach close enough to catch a chicken for fear of Khaybar...

Дар аксари мисолҳо пас аз феъл-бандаки “to be” (будан) ҷумлаи пайрав омада, он бо пайвандакҳои “that” (ин ки, ҳамин ки), “as if” (гӯё ки), пайвандакҷонишинҳои “who” (кӣ), “what” (чӣ) бо сарҷумла пайванд мешавад. Аз мулоҳизаи мисолҳо бармеояд, ки бештари сарҷумлаҳо аз лиҳози маъно нопурра омада, бо ҷумлаи пайрав маънои томро ифода намудааст. Аммо дар забони англисӣ чунин ҷонишини ишоратӣ кам истифода мешавад ё баъзан хеле нодир мебошад.

Ҷумлаи пайрави пурқунанда. Ҷумлаи пайрави пурқунанда ба хабари сарҷумла тобеъ буда, маънои онро пурра мегардонад.

Though them I could see he'd already moved beyond thoughts of practically and consequences, and was hearing the sound of the windscreen folding in (The Beach by Alex Garland).

Дар забони тоҷикӣ ҷумлаи пайрави пурқунанда барои эзоҳи яке аз аъзоҳои сарҷумла омада, маънои онро аз ҷиҳати объекти амал пурра мекунад. Аз ин хотир дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои пайрави пурқунанда ба ду гурӯҳи калои чудо мешаванд: 1) ҷумлаҳои пайрави пурқунанда барои пурра намудани хабари сарҷумла меоянд ва 2) ҷумлаҳои пайрави пурқунанда барои тавзеҳ додан ва равшан намудани мазмуни аъзои пайрави пурқунандаи бо ҷонишинҳои ишоратӣ ифодаёфтаи сарҷумла истеъмом меёбанд.

Дар забони англисӣ ҷумлаҳои пайрави пурқунанда бо сарҷумла тавассути пайвандакҳои that, if, whether, what, which, how where, why, whatever, whoever, whichever пайваст мешаванд. Одатан ҷумлаи пайрави пурқунанда пас аз сарҷумла меояд: Ман гумон мекунам, ки баъд аз тӯй аҳволи зиндагони хонадони мо хеле танг шуда буд [1, с. 14]. - It seems that after the circumcision our family's financial situation became very tight. Чи тавре ки аз тарҷумаи англисӣ равшан мегардад, сарҷумлаи он бешахс (It seems) буда, аммо дар гунаи тоҷикии он сарҷумла бешахс набуда, балки бо ҷонишини шахси яқум (Ман гумон мекунам) ифода шудааст. Ҷумлаи пайрави пурқунандаи матни асл тавассути пайвандаки тобеъқунандаи “ки” ба сарҷумла пайванд шудааст. Дар матни тарҷума ҷумлаи пайрави пурқунанда низ бо пайвандаки “that” (ки) бо сарҷумла пайваст шудааст.

Дар забони англисӣ ҷумлаи пайрави пурқунанда бидуни пайвандак низ ба сарҷумла пайваст мешавад. Father told me to go and call Usto Amak. - Падарам маро фармуд, ки Усто амакро чеғ зада биёрам [1, с. 41]. Дар тарҷумаи англисӣ “Father told me” (Падарам маро фармуд) ба ҳайси сарҷумла омада, идомаи он “to go and call Usto Amak” (Усто амакро чеғ зада биёрам) ба сифати ҷумлаи пайрави пурқунанда бидуни пайвандак пайваст шудааст. Аммо чунончи аз матни тоҷикии он бармеояд, ин ҷумла ба василаи пайвандаки тобеъқунандаи “ки” пайваст шуда, ҷумлаи пайрави он (Усто амакро чеғ зада биёрам) бо ду хабар ифода ёфтааст.

Ҷумлаи пайрави муайянқунанда. Ин навъи ҷумла дар забони тоҷикӣ исм, ҷонишинҳои шахсӣ ва масдари сарҷумларо муайян менамояд. Дар байни ҷумлаи пайрав ва калимаи муайяншаванда муносибати атрибутӣ мавҷуд буда, гоҳо вобаста ба омилҳои гуногуни луғавию грамматикӣ тобишҳои дигари маъноӣ низ ифода мешавад. Дар ифодаи тобишҳои модалӣ мақоми воситаҳои гуногуни луғавию грамматикӣ, алалҳусус, навъҳои сифаи феълӣ басо калон аст.

Нишонаи асосии чумлаи пайрави муайянкунанда дар он зоҳир мегардад, ки вай ба яке аз ҷузъҳои сарҷумла муносибати маъноиву грамматикӣ дорад. Ин гуна аъзоҳои сарҷумла аксар бо исм, қисман ҷонишинҳои шахсӣ ва аён масдар ифода мешаванд:

а) **бо исм:** ... дарҳое, ки вай месохт, аз ҷӯби гучум буд [1, с. 42]. – The doors he fashioned were *of elm*...

б) **бо ҷонишин:** Ё одами пешонакушода, хушзабон, хушмуомила ва як дараҷа ширинкор ҳам буд [1, с. 42]. Usto Amak was broad-browed, courteous, articulate, and a first-rate jokester. Чумлаи пайрави муайянкунандаи матни тоҷикӣ бе пайвандак ба сарҷумла пайваст шудааст. Он касе, ки саводи шуморо бароварда ба мадраса бурда мондааст, ҳамин шахс бояд бошанд? [1, с. 54]. – Isn't this the person who taught you to read and write and sent you to madrasah?

в) **бо масдар:** Баъд аз ин ман бо сухани ин одам аз ҷоям ҳеч наметунбам: аз ин гуна беасос аз марг тарсида гурехтан, ки рӯзе чанд бор воқеъ мешавад, бо шамшерӣ аскарони сурх кушта шудан ҳазор бор беҳтар аст (С.Айнӣ).

Ба вазифаи калимаи муайяншавандаи сарҷумла ҳамаи навъҳои луғавию грамматикӣ исмҳои истифода мешаванд, вале дараҷаи истифодаи ҳамаи онҳо баробар нест. Масалан, ба вазифаи муайяншаванда исмҳои ҷинси конкрет нисбат ба исмҳои хос фаровонтар меоянд ва доираи истифодаи исмҳои маънӣ ҳам нисбат ба исмҳои конкрет маҳдудтар аст. Ин ҳодиса ба маъноӣ моҳияти луғавию грамматикӣ исмҳои вобаста аст.

Чумлаи пайрави муайянкунанда аломату хосияти бевосита ва ё ба воситаи предметро нишон медиҳад, яъне чумлаи пайрав аломати хоси предмети муайяншаванда ё ҳолату вазъияти онро мефаҳмонад ва дар бораи вай маълумот медиҳад: Ман дар пеши хатиби деҳа «Аввали илм» ном як китобчаи тоҷикӣ, ки дар вай ҷизҳои динӣ ба тарзи саволу ҷавоб баён ёфтааст, сар қардам ва баъд аз тамом қардани он ки тахминан дар як моҳ ба анҷом расида буд, «Бидон» ном китобчаро сар қардам [1, с. 68]. – I began under the village khatib with a booklet in Tajik called “Principles of Knowledge” (Avvali ilm), in which religious matters were expounded catechism-style, and after working through this (which took roughly one month) I started on a book with the title “Know” (Bidon).

Чумлаи пайрави муайянкунанда дар забони англисӣ вазифаи муайянкунандаро барои исм (ҷонишин)-и сарҷумла иҷро мекунад. Ин исм ё ҷонишин антисиденти чумлаи пайрав ном дорад. Чумлаи пайрави муайянкунанда дар забони англисӣ вобаста ба маънояш ва воситаи пайвастшавиаш бо сарҷумла ба нисбӣ ва иловагӣ ҷудо мешаванд.

Чумлаи пайрави муайянкунандаи нисбӣ антисидентро муайян мекунад, дар сурате ки чумлаи пайравӣ муайянкунандаи иловагӣ маъноӣ онро ошкор месозад:

I meet the boatman who had taken me across the ferry.

The letter that I received yesterday was most welcome.

A solitary team moves against the sky-line along the road that runs parallel to the horizon.

This is the very spot where we camped last year.

The day when I was to sail arrived at last.

Чумлаи пайрави муайянкунандаи нисбӣ дар навбати худ боз ба маҳдуд ва номаҳдуд ҷудо мешавад. Чумлаи пайрави муайянкунандаи нисбии маҳдуд маъноӣ антисидентро маҳдуд мекунад. Он бо сарҷумла тавассути пайвандак ва бидуни он пайваст мешавад.

You could not but feel sympathy for a man who took so much delight in simple things. (Maugham)

... but there is no private life which has not been determined by a wider, public life (Eliot).

All that could be done had been done. (Dreiser)

He sang a loud song... such a song as the Spanish wagoners sing in Algeria (Hichens).

And he is now come to that stage of life when a man like him should enter into public affairs (Eliot).

They spoke no more all the way back to the lodging where Fanny and her uncle lived (Dickens).

There was simply nothing else he could do (Coppard).

I think my father is the best man I have ever known (Shaw).

Чумлаи пайрави муайянкунандаи нисбии номаҳдуд маъноӣ антисидентро маҳдуд намекунад, балки ба он маъноӣ иловагӣ мебахшад. Он метавонад бе вайрон қардани мазмуни чумла аз он ҷудо шавад. Он бо сарҷумла дар мавридҳои зиёд тавассути пайвандакҳо пайваст мешавад.

These books, which are only a small part of my collection, I picked up at the Book Exhibition.

I met my schoolmate who was much pleased to see me.

The sun, which had been hidden all day, now came out in all its splendour.

They stood upon a break and desert moore where monstrous masses of rude stone were cast about.

Чумлаи пайрави муайянкунандаи иловагӣ маънои антисидентро, ки бо исми маънӣ ифода шудааст, ошкор месозад.

He had a look in his eye that I recognized following the path of the map had something that could happen (The Beach by Alex Garland).

Бояд қайд намуд, ки чумлаи пайрави муайянкунанда дар забонҳои муқоисашаванда дар мобайн ва охир, яъне пас аз сарчумла меоянд. Дар ин ҷо як сир ҳаст, ки ман мехоҳам ошкор кунам (Ф. Муҳаммадиев). – There is a secret here which I want to disclose.

Баъзан чумлаи пайрави муайянкунанда дар миёни сарчумла омада, онро шарҳ медиҳад: The Browns, who lived in the adjoining house, had been dining with the Joneses (S. Leacock). – Оилаи Браунҳо, ки дар ҳавлии ҳампахтӯ зиндагонӣ мекарданд, ҳамроҳи оилаи Ҷоунсҳо хуроки нисфирӯзӣ мехӯрданд.

Чумлаи пайрави ҳол. Чумлаи пайрави ҳол дар ҳамаи забонҳои олам мавқеъ ва мақоми хосаеро дорад, ки асоси чумлаҳои пайравро ташкил медиҳад. Он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хелҳои зиёд дорад. Чумлаи пайрави ҳол ба зергурӯҳҳои алоҳида тақсим шуда, сарчумларо аз ҳар ҷиҳат шарҳу эзоҳ медиҳад. Чумлаи пайрави ҳол ба чумлаҳои пайрави ҳоли замон, макон, сабаб, мақсад, миқдору дараҷа, тарзи амал ва ғ. ҷудо мешавад. Чумлаи пайрави ҳол бо пайвандак-калимаҳои навъи when, whenever, till, until, as soon as, as, after, before, directly, by the time, as long as, while оғоз шуда, баъдан бо намудҳои гуногуни феъл дар замони оянда истифода мешавад. Барои ифодаи замони оянда дар чунин чумлаҳо замонҳои Present Indefinite (ба ҷойи Future Indefinite), Present Perfect (ба ҷойи Future Perfect), Present Continuous (ба ҷойи Future Continuous) ва замони гузашта (ба ҷойи Future in the Past) истифода мешавад.

Чумлаи пайрави замон сарчумларо аз лиҳози рӯй додани мурури замон ба воситаи пайвандакҳои when, after, since, before, as, till, as soon as, directly шарҳу тавзеҳ медиҳад. Most of the fun came when bottles were dropped ... (The Beach by Alex Garland).

As soon as it reached the top of the sluice, it flowed into both the Istamze and the Mahallayi Bolo feeder channels, then roared over the wooden weir and was brought up short by the earthen dam. – Як вақт дами об ба сари тахтаварг расида ҳам ба ҷӯи Истамзе ва ҳам ба ҷӯи Маҳаллаи Боло ҷорӣ шуд ва аз болои тахтабанд бо шарроси башиддат шорида фуromaда ба банди хокӣ дакка хӯрда истод [1, с. 56]. Дар мисоли боло чумлаи пайрави муайянкунанда дар аввали чумлаи мураккаби тобеъ қабл аз сарчумла омада, вақти ба вуқӯъ омадани онро муайян намудааст.

But neither the barker nor the other two ever sang a song through to the end; as soon as the boys had taken up the retrain from him, the barker would break off and start begging for alms. - Аммо на бачагон ва на пешхон он сурудро пурра намехонданд ва ба охир намерасонданд: ҳамин ки пешхон сар кард ва бачагон сурудро аз даҳони ӯ гирифта суруданд, пешхон ба талаб мебаромад [1, с. 82]. Дар намунаи боло чумлаи пайрави замон дар миёни чумлаи мураккаб омада, сарчумларо шарҳ додааст. Усмонов К. роҷеъ ба пешоянда as soon as таъкид мекунад, ки вақте ки чумлаи пайрави ҳоли замон ба сарчумла ба воситаи пайвандакҳои directly ва as soon as (ҳамин ки) тобеъ мегардад, хабарҳои ин чумла ба амалҳое далолат мекунанд, ки дар як вақт пайиҳам воқеъ гардидаанд.

Чумлаи пайрави макон ба хабари сарчумла тобеъ буда, вақти иҷрои амал ё ҳолатеро ифода мекунад, ки дар сарчумла зикр шудааст. Чумлаи пайрави макон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ воситаҳои алоқаро дорад, баҳусус, тавассути пайвандакҳои where, whenever, whither пайваст мешавад.

As can be seen in the example just given, these maddohon frequented bazaars and fairs, where they would recite a legend based on religious superstition and beg for alms; their young apprentices would make the rounds of teahouses singing for money. – Маддохон, ҷунонки мисолаш дар боло нишон дода шуд, дар бозорҳо ва сайргӯҳҳо маърака гирифта, ҳикояти оид ба хурофоти динӣ карда садақа металабиданд, маддохбачагон дар ҷойхонаҳо ба давраи ҷойнӯшон нишаста сурудхонӣ карда пул меғундоштанд [1, с. 82]. Дар мисоли боло чумлаи пайрави ҳоли макон тавассути пайвандакӣ where ба сарчумла пайваст шуда, онро шарҳ додааст.

Чумлаи пайрави ҳилофӣ дар забонҳои муқоисашаванда ҳодисаеро баён мекунад, ки он ба ҳодисаи ба сарчумла ифодаёфта муқобил мебошад. Одатан чумлаи пайрави ҳилофӣ дар

забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба воситаи пайвандаки *though* (агар, агарчанде ки), *although* (ҳарчанд ки, бо вучуди он ки), *as* (бо вучуди он ки), *however* (агарчи), *even if* (ҳатто агар), *even though* (ҳатто бо вучуди он ки), *whoever* (касе ки набошад), *whatever* (кадоме ки набошад).

Although recovered from his illness, he was still weak. - *Бо вучуди бартароф шудани бемориаиш*, қувват наёфт [1, с. 119]. Бояд таъкид намуд, ки ҷумлаҳои пайрави ҳоли хилофӣ бештар бо пайвандаки **although** пеш аз сарҷумла мавқеъ гирифта, онро тавзеҳ медиҳад.

Even though my brothers were better, this improvement was manifested only in their ability to eat a little, and did not mean that they could freely get up and about by themselves. – *Бародаронам бехтар шуда бошанд ҳам*, озодона ба по хеста гашта наметавонистанд, аломати бехтариин аҳволи онҳо дар ин буд, ки кам-кам чиз меҳӯрданд [1, с. 112].

Though I watered the sorghum regularly I was unable to protect it from the depredations of the birds. - *Ҷуворино дар вақт-вақтаи об дода бошам ҳам*, вайро аз ҳучум ва торочи парандагон нигоҳдорӣ карда наметавонистам [1, с. 112].

Дар ду мисоли боло ҷумлаҳои пайрави ҳоли хилофӣ тавассути пайвандакҳои “*Even though*” ва “*Though*” пеш аз сарҷумла омада, мазмунан муқобил ифода ёфтааст. Дар матни тоҷикӣ бошад бештар тавассути “*бошад ё набошад ҳам*” хилофи сарҷумла баромадааст.

Ҷумлаи пайрави хилофӣ амалҳои а) воқеӣ: (*Though I watered the sorghum regularly* I was unable to protect it from the depredations of the birds), б) амал ё ҳодисаи эҳтимолӣ ё фарзиявӣ: (I could not help thinking that if frost struck tonight, tomorrow I would have to finish my harvesting immediately, *even though half my crop was still standing with the husks uncracked.* – Ман ҳам фикр мекардам, ки «агар имшаб сармо занад, фардо ҳамаи ҷувориҳоро ғундошта гирифтанд даркор мешавад ва *ҳол он ки ҳанӯз дар замин нимаи ҷувориноя бар пой ва сарҳишон нашикастагӣ буд*) [1, с. 115]) ва в) амалҳои ғайривоқеиву тасаввуротӣ: (*Even if the owner of the flock arrived on the scene* as his animals were being driven away, he could do nothing to recover them. - *Агар соҳиби он ҳайвон дар вақти ронда истодани мулозим расида меомад ҳам*, моли худро аз дасти вай гирифта наметавонист [1, с. 59])-ро ифода мекунад.

Ҷумлаи пайрави шартӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба шартӣ иҷро шудани амалу ҳолати дар сарҷумла зикршаванда далолат мекунад ва бо он тавассути пайвандакҳои *if* – агар, *unless* – магар, то даме ки, магар ин ки, *supposing (that)* – раваду (ҳодисае рух дода монад), *on condition* – ба шарте ки ва ғ. пайваст мешавад. *If she talks about demons and fairies, don't believe her.* - *Агар дар ҳусуси деви парӣ гап занад*, гапи ӯро бовар накун [1, с. 38].

Бояд таъкид намуд, ки ҷумлаи пайрави шартӣ ду хел мешавад: воқеӣ ва ғайривоқеӣ. *Агар тӯйро дар Соктаре мекардем*, ба фаҳми ман, ин қадар харч намешуд, ин деҳаи мо – деҳаи гушнагон аст, *дар ин ҷо сад деғ ош пазед ҳам*, боз сер намешаванд, – гуфт модарам ҳасратқунон [1, с. 14]. As I see it, the feast would have cost less *if we had held it in Sektare,*” my mother said regretfully. “Our village is a hungry one, and *even if you cooked a hundred pots of rice here* the people would still not be satisfied. Чунончи аз мисоли боло бармеояд, дар он ду ҷумлаи пайрави ҳоли шартӣ омадааст, ки ҳар ду, яъне ҷумлаи пайрави шартии “*Агар тӯйро дар Соктаре мекардем*” ва ҷумлаи дувуми пайрави (*дар ин ҷо сад деғ ош пазед ҳам*) ғайривоқеӣ мебошанд, зеро вуқуи ин ҳодисаҳо ғайриимкон мебошад ва дар замони гузашта бо истифода аз сиғаи шартии II ва III сохта шудааст. Ҳамзамон дар матни тарҷума ҷумлаҳои пайрав каме ҷойиваз намудаанд, масалан ҷумлаи пайрави аввал (*if we had held it in Sektare*) пас аз сарҷумла омада, ҷумлаи пайрави дигар (*even if you cooked a hundred pots of rice here*) қабл аз он мавқеъ гирифтааст.

Ҷумлаҳои пайрави шартӣ бидуни сиғаи шартии II ва III ё IV омада, бештар бо сиғаи шартии гурӯҳи I ифода мешаванд: ... бечораро *агар як чиз диҳанд* хурсанд шуда меҳӯрад ва *агар надиҳанд*, ҳарчанд гушна бошад ҳам, талаб намекунад [1, с. 14]. - ... *if you offer a poor man something to eat, he will gladly accept it, but if you don't offer him anything, he won't ask, no matter how hungry he is.* Дар мисолҳои боло тикби қоидаи грамматикаи забони англисӣ ҳар ду ҷумлаи пайрав а) *if you offer ... he will gladly accept*, б) *if you don't offer ... he won't ask* сохта ва ифода шудаанд. Дар забони тоҷикӣ низ айнан бо чунин усул тавассути сиғаи шартӣ сураат гирифтааст.

Ҷумлаи пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашанда сабаби воқеъ шудани амали сарҷумларо ифода мекунад: I'm not in the mood to tell stories tonight. I feel weak because *I was so hungry and I couldn't sleep.* After I eat this rice I'm going to sleep. – Ман ин шаб ба ҳикоятгӯӣ ҳавсала надорам, худамро бисёр суст мебинам, *аз гушнагӣ хобам набурда истода буд*, ошро ки хӯрдм, мехобам. Дар созмони ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ андак афвоте ба назар

мерасад, зеро намунаи тоҷикӣ аз якчанд ҷумлаҳои сода иборат буда, аммо тарҷумаи англисии он тавассути аломати нуқта ба якчанд ҷумлаи сода ва мураккаби тобеъ чудо шудааст. Дар мисоли мазкур ҷумлаи “because I was so hungry and I couldn't sleep” пайрави ҳоли сабаб буда, сабаби гурусна ва беҳобии мард дар сустии ӯ мебошад. Бояд қайд намуд, ки барои муайян намудани ҷумлаи пайрави ҳоли сабаб бояд ба хабари сарҷумла савол гузошта шавад. Пас, дар матни тарҷума I feel weak сарҷумла буда, чунин савол гузошта шуд: чаро ё аз чӣ сабаб худаширо суст мебинад?

Хадича барои он аз хона берун баромада натавонист, ки дар берун беист борон меборид (С. Айнӣ). – Khadicha couldn't go out, because it was raining heavily outside. Савол: чаро Хадича ба берун баромада натавонист?

Ҷумлаи пайрави сабаб дар забони англисӣ бо пайвандакҳои since – азбаски, because – зеро, чунки, зеро ки, for the reason that – бо сабаби ин ки, on the ground that – бо он асос ки, as – чун, ҳарчӣ ва ғ. бо сарҷумла мепайвандад.

Ҷумлаи пайрави мақсад дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо кадом мақсад иҷро шудани амали сарҷумларо ифода мекунад. Ин ҷумлаи пайрав бо сарҷумла тавассути пайвандакҳои that – ки, in order that – то ки, lest – то ки, so that – барои он ки ва ғ. алоқаманд мешавад.

Ten days later, my uncle made ready to leave in order to go and see his parents ... - Тағоиям баъд аз даҳ рӯз дар хонаи мо истодан ба неши надару модараш рафта хост [1, с. 53]. Барои муайян намудани ҷумлаи пайрави мақсад бояд ба сарҷумла савол гузошта шавад. Ten days later, my uncle made ready to leave – Чаро тағоияш барои рафта омода шуд? Ҷавоб: то ки надару модарашро рафта бинад, яъне ҷумлаи пайрави мақсад “in order to go and see his parents” мебошад. Аммо пайвандаки in order to (то ки) дар матни тоҷикӣ дида намешавад ва ин ҷумлаи мураккаби тобеъ бепайвандак мебошад. Пас, маълум мегардад, ки ҷумлаи пайрави мақсад баъзан дар раванди тарҷума аз тоҷикӣ ба англисӣ бо пайвандакҳои тобеъкунанда баргардон шудааст.

Ҷумлаи пайрави натиҷа дар ҷумла натиҷа ё оқибати амал ё ҳолатеро, ки дар сарҷумла ифода шудааст, зикр мекунад. Ин навъи ҷумлаҳо пайвандакҳои so that – ки, so ... that – чунон ... ки бо сарҷумла пайваст менамояд. I ordered the amins to find ten master carpenters so that we could be building bridges, weirs, and catchment basins as the excavation progressed. – Ман рӯзи аввали ба сари кори ҳашар омаданам ба аминҳо фармудам, ки даҳ нафар устои дурудгар ёбанд, то ки баробари рӯдковӣ, пул (кӯпрӯк), дарғот ва тахтаварғоро ҳам сохта равам [1, с. 54]. Аз мисоли боло маълум мегардад, ки ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забони асл ва тарҷума тақрибан бо як пайвандак (so that – ки, то ки) алоқаманд шуда, пас аз сарҷумла мавқеъ гирифтаанд.

Дар матни тарҷума ҷумлаи пайрави натиҷа тавассути пайвандаки “so that – ки” ба сарҷумла пайваст шуда, натиҷаи онро шарҳ додааст. Дар баробари ин ҷумлаи пайрави тоҷикӣ низ ба воситаи пайвандаки “ки” тобеи сарҷумла гаштааст: Next he plowed the field twice over with a hired ox, raked and harrowed it, sowed the seed, then raked and harrowed it once more so that the seed would reach the proper depth. – Баъд аз он бо гови қасона (кироя) заминро дураҳа ронда ва дандонаву мола карда тухмро кишт ва баъд аз киштан ҳам як бор дандонаву мола кард, ки тухм дар зеро хок ба қадри даркорӣ рафт [1, с. 108].

Ҷумлаи пайрави монандӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷиҳати қиёс ва муқобалаи ҳодисаи дар ҷумлаи пайрав зикршуда бо ҳодисаи дигар хидмат мекунад. When the orphan saw this, all grew dark before his eyes, and his whole body trembled; he felt as if the sky had fallen on him like a millstone, grinding him into flour. – Ятим, ки ин ҳолро дида чашмонаш сиёҳ рафта сараш гаштан гирифтааст, гӯё осмон ба сари ӯ фуру омада, монанди санги осӣ гардида танаширо гандумвор орд мекарда бошад, тамоми баданаш ба ларзиш даромадааст [1, с. 32]. Дар ин мисол ҷумлаи пайрави ҳоли тарз (the sky had fallen on him like a millstone, grinding him into flour) тавассути пайвандаки “as if” пайванд шуда, онро шарҳу тавзеҳ додааст. Дар матни тоҷикӣ бошад, ҷумлаи пайрави тарз бо пайвандаки “гӯё” сарҷумларо тавсиф намудааст.

Хар ба динг-дингунӣ ва ҳаллосзанӣ даромад. Ман аз тарси ғалтидан **хар қадар, ки ба ёли вай сахттар мечаспидам, динг-динги вай** ҳам **хамон қадар зиёдтар мешуд** [1, с. 96]. – Immediately he started bucking and rearing, and **the tighter I clung to his mane for fear of falling, the more he bucked and reared**. Дар ин мисол маънои қиёс бо маънои афзоиши мутаносибии аломати ду амал ё ҳодиса омезиш ёфтааст. Яъне, дар ин мисолҳо воситаҳои қиёсии **the tighter ... the more** дар матни тарҷума ва пайвандакҳои **хар қадар, ки сахттар ... ҳамон қадар зиёдтар** омада, ҷумлаи пайрави монандӣ ба сарҷумла алоқаманд намудааст.

Хулоса, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷумлаҳои пайрав панҷ хел буда, ҷумлаҳои пайрави ҳол дар навбати хеш аз лиҳози замон, макон, тарз, сабаб, мақсад, натиҷа, шарт ва қиёс сарҷумларо аз ҳар ҷиҳат шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Ҳамчунин дар ҳар ду забон восита ё пайвандҳои тобеъкунанда ҷиҳати алоқамандии сарҷумла ва ҷумлаи пайрав хидмат мекунад. Дар забони тоҷикӣ пайвандҳои тобеъкунандаи “ки” тақрибан дар аксари навҳои ҷумлаи пайрав иштирок намуда, ба таври гуногун сарҷумларо баён мекунад. Дар забони англисӣ низ пайвандҳои “that – ки” дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ омада, ин ҷумлаҳоро ба ҳам омезиш медиҳад.

Дар ин росто дар забони англисӣ ҷумлаҳои пайрави шартӣ (навъи воқеӣ) бештар бо сифаи шартии гурӯҳи I сохта, аммо гурӯҳи ғайривоқеӣ дар қолаби сифаи шартии II, III ва IV омада, сарҷумларо шарҳ медиҳанд. Дар забони тоҷикӣ бошад, бештар тавассути сифаҳои шартӣ ва шартӣ-хоҳишмандӣ сохта мешаванд.

Адабиёт

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо. Чаҳор қисм. Иборат аз як китоб. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. - 680 с.
2. Блох М. Я. Теоретическая грамматика английского языка: Учебник. Для студентов филол. фак. ун-тов и фак. англ. яз. педвузов. – М.: Высш. школа, 1983. – 383 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. Ҷилди 2. – Душанбе: Дониш, 1984. – 320 с.
4. Грамматика английского языка: учеб. Пособие / пер. с англ. М.Я. Блох, А.В. Гольдман, Л.И. Кравцовой и др.; под общей научн. ред. д-ра филол. наук проф. М.Я. Блоха. – М.: Астрель: АСТ, 2006. – 703 с.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 2, синтаксис. – Душанбе, 1970, 1984.
6. Камолитдинов Б. Наҳви забони тоҷикӣ. – Душанбе: Собириён, 2010. - 280 с.
7. Қосимова М. Ҷумлаи пайрави шартӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1967.
8. Мақсудов У.О. Қиёс ва муқобалаи асимметрияи грамматикӣ дар тарҷумаи бадеӣ // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. - Душанбе, 2021. – № 4 (93). – С. 137-142.
9. Набиев М. Забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1992.
10. Ниёзмӯҳаммадов Б. Забониносии тоҷик, асарҳои мунтахаб. - Душанбе, 1970.
11. Ниёзмӯҳаммадов Б. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик. - Сталинобод, 1960. – 109 с.
12. Никитина Т.Г. Morphology and Syntax of Modern English = Морфология и синтаксис современного английского языка: электронное учебное пособие. – Тольятти: Изд-во ТГУ, 2018. – 186 с.
13. Норматов М., Рашидов Ш. Омӯзиши ҷумлаҳои содаи яктаркиба. – Душанбе: Маориф, 1988. - 152 с.
14. Норматов М. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Матбуот, 2001. - 184 с.
15. Рустамов Ш. Ҷумлаҳои мураккаб бо пайрави сабаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1968. – 124 с.
16. Рустамов Ш. Мушкилоти синтаксис. – Душанбе: Маориф, 1988.
17. Смирнитский А.И. Синтаксис английского языка. – М.: Издательство «Литературы на иностранных языках», 1957. – 284 с.

РОҶҶОИ ИФОДАИ ҶУМЛАҶОИ ПАЙРАВ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Омӯзиш ва қиёсу муқобалаи ҷумла дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муҳим ба шумор рафта, пайванди унсур ва воҳидҳои забонӣ, таъйини омилҳои пайваस्तшавӣ ва алоқаи онҳо ҳангоми корбурди воҳидҳо дар баёни фикр амри саривақтӣ мебошад. Аз ин ҷиҳат, ҳангоми таҳлилу баррасии тарҷумаҳои осори бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бозтоб ва арзёбии сохторҳои наҳвӣ ва қолаби сохтмони ҷумлаҳои мураккаб рӯйи қор омада, дар натиҷа умумиятҳо ва тафовути воҳидҳои забонӣ миёни ин ду забон ҳосил хоҳад шуд. Чунончи равшан аст, ҷумлаи мураккаб аз калима, ибора, ҷумлаҳои содаи баробархуқ ё пайраву сарҷумла иборат буда, дар байни инҳо ибораҳои фразеологӣ, ибораҳои рехта ва зарбулмасалу мақолҳо бо қолабу қоидаҳои вижаи забонӣ сохта мешаванд. Бинобар ин, омӯзиши сохтору қолабҳои ибора ва ҷумлаҳо барои бозёфти вижагӣ ва омилҳои забонии тарҷумаи осори бадеӣ зарур мебошад.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои пайрави мубтадо, исм, забон, таҳлилу муқоисавӣ, морфология, зарфи замон, воҳидҳои забонӣ, тарҷума, зарфи макон, зарфи сабаб, хусусиятҳои забонӣ.

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Изучение и сопоставление предложений в таджикском и английском языках считаются важными, так как связь языковых элементов и единиц, определение связующих факторов и их связи при употреблении единиц в выражении мнения является своевременным порядком. С этой точки зрения, при анализе и рассмотрении переводов литературных произведений таджикского и английского языков будет производиться отражение и оценка грамматических структур и моделей построения сложных предложений, в результате чего будут выявлены общие черты и различия языковых единиц между этими двумя языками. Как видно, сложное предложение состоит из слова, словосочетания, простых равноправных или придаточных предложений, а среди них по особым языковым правилам создаются фразеологические обороты, расплывчатые словосочетания, пословицы и поговорки. Поэтому необходимо изучать структуру и закономерности словосочетаний и предложений, чтобы выяснить особенности и языковые факторы перевода художественных произведений.

Ключевые слова: придаточные предложения, имя существительное, язык, сравнительный анализ, морфология, время, языковые единицы, перевод, наречие места, наречие причины, особенности языка.

WAYS OF EXPRESSING OF SUBORDINATE CLAUSES IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The study and comparison of sentences in Tajik and English are considered important, since the connection of linguistic elements and units, the identification of connecting factors and their connection when using units in the expression of opinion is a timely procedure. From this point of view, when analyzing and reviewing translations of literary works in Tajik and English, reflection and evaluation of grammatical structures and models for constructing complex sentences will be carried out, as a result of which common features and differences in linguistic units between these two languages will be revealed. As we can see, a complex sentence consists of a word, a phrase, simple equal or subordinate clauses, and among them phraseological turns, vague phrases, proverbs and sayings are created according to special language rules. Therefore, it is necessary to study the structure and patterns of phrases and sentences in order to find out the features and linguistic factors of the translation of works of art.

Keywords: subordinate clauses, noun, language, comparative analysis, morphology, time, language units, translation, adverb of place, adverb of cause, language features.

Дар бораи муаллиф

Хаитов Аминҷон Ҷумахонович
Омузгори калони кафедраи забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи давлатии омузгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 985 00 69 43
E-mail: aminjon.khaitov@mail.ru

About the author

Khaitov Aminjon Jumakhonovich
Senior teacher of the Department of foreign
languages
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 985 00 69 43
E-mail: aminjon.khaitov@mail.ru

Об авторе

Хаитов Аминджон Джумахонович
Старший преподаватель кафедры
иностранных языков
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 985 00 69 43
E-mail: aminjon.khaitov@mail.ru

О СЕМАНТИКЕ ВВОДНЫХ СЛОВ В РАССКАЗЕ И. С. ТУРГЕНЕВА «ХОРЬ И КАЛИНЫЧ»

Ходжатов Б. Д.

*Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улугзода*

Исследование вводных конструкций является одним из наиболее актуальных тем языкознания, так как в них раскрывается субъективная позиция говорящего к сообщаемой информации, но, чтобы получить достоверные сведения нужно их рассматривать в произведениях разных писателей. Одним из русских писателей, широко использовавших вводные слова в своих произведениях, является писатель-реалист, поэт, публицист, драматург, прозаик и переводчик И.С. Тургенев. Цикл рассказов «Записки охотника» является ярким примером употребления автором вводных единиц разнообразной семантики. К творчеству И.С. Тургенева по данной тематике мы обращаемся впервые, поэтому для анализа использования вводных слов нами выбран первый рассказ цикла «Хорь и Калиныч». Наш выбор не случайный, так как автор посредством вводных элементов показывает талант, ум, трудолюбие, добродушие крестьян, которые оказываются намного интереснее героев-помещиков.

Целью нашей статьи является установление семантики вводных слов и конструкций, использованных в рассказе И.С. Тургенева «Хорь и Калиныч». Для достижения этой цели необходимо провести функциональный анализ выявленных примеров с вводными единицами и на его основе установить их классификацию.

В рассказе «Хорь и Калиныч» выявлено приблизительно 40 примеров с вводными конструкциями. Весь спектр использованных вводных конструкций можно разделить на 6 групп по значению: 1) **неуверенность, предположение, неопределённость, допущение** (вероятно, кажется, казалось, кажись, пожалуй, должно быть, небось, чай); 2) **порядок мыслей и их связь** (напротив, следовательно, например, однако, иначе, наконец, стало быть, в свою очередь, впрочем); 3) **уверенность, достоверность** (правда, известно, разумеется); 4) **источник сообщения** (как уже сказано, как узнал я после, как выражаются мужики, дескать, известно); 5) **привлечение внимания собеседника к сообщению, акцентирование, подчёркивание** (смотри, вишь); 6) **общий экспрессивный характер высказывания** (признаюсь).

1. Неуверенность, предположение, неопределённость, допущение.

Приступим непосредственно к анализу примеров из текста рассказа. Стоит отметить, что контексты с вводными компонентами в основном относятся к самому автору, например, предложения с вводным словом «вероятно», выражающим возможность и допустимость: *Кому случалось из Волховского уезда перебираться в Жиздринский, того, вероятно, поражала резкая разница между породой людей в Орловской губернии и калужской породой* [9, с. 5]. В этом предложении автор исходя из своего опыта и наблюдений предполагает, что любой обычный человек может заметить разницу между людьми вышеназванных губерний.

Во втором примере за вводным компонентом следуют соображения автора относительно Хоря, которого интересовали административные и государственные вопросы и который восхищался Петром Великим. Вводное слово «вероятно» выражает допущение автора, что читатель, возможно, удивится последующему убеждению по поводу Петра Первого: *Всех его расспросов я передать вам не могу, да и незачем; но из наших разговоров я вынес одно убеждение, которого, вероятно, никак не ожидают читатели, — убеждение, что Петр Великий был по преимуществу русский человек, русский именно в своих преобразованиях* [9, с. 14].

В третьем примере автор основывается на свои знания и опыт, предполагая, что сапоги Хоря из мамонтовой кожи и стартовой точкой такой постановки мысли является вводное слово «вероятно»: *При этом слове Хорь поднимал свою ногу и показывал Калинычу сапог, скроенный, вероятно, из мамонтовой кожи* [9, с. 15].

Вводное слово «кажется» у И.С. Тургенева в рассказе «Хорь и Калиныч» употреблено в трёх вариантах: «кажется», «казалось» и «кажись», которые выражают неуверенность говорящего, то есть помещика Полутыкина, самого автора и крестьянина Хоря. В первом и втором примерах использованы нормированные формы - «кажется» и «казалось», а в третьем - разговорно-сниженная просторечная форма «кажись», которая свойственна простому народу, каковым является крестьянин Хорь: *Мы выпили по стакану, причем старик нам кланялся в пояс. «Ну, теперь, **кажется**, мы можем ехать, - заметил мой новый приятель [9, с. 7]. Он, **казалось**, чувствовал свое достоинство, говорил и двигался медленно, изредка посмеивался из-под длинных своих усов [9, с. 9]. - Что у тебя за рослый народ! - заметил я старику. - Да, - промолвил он, откусывая крошечный кусок сахара, - на меня да на мою старуху жаловаться, **кажись**, им нечего [9, с. 11].*

Использование разговорного слова «пожалуй» в качестве вводного элемента, соответствующего по значению словам «вероятно», «должно быть», «может быть» говорит о предположительном намерении хозяина, помещика Полутыкина повысить надбавку на оброк крестьянину Хорю, который несмотря на своё состояние и сословие допускает в своей речи единицы просторечного характера: — *Разбогател. Теперь он мне сто целковых оброка платит, да еще я, **пожалуй**, накину [9, с. 8].*

Далее, в значении возможности или допустимости выступают вводное слово «должно быть», разговорное слово «небось» и разговорно-сниженное слово «чай». Понятно, что контекст, содержащий вводное слово «должно быть» относится к словам автора, а примеры со словами «небось», «чай» - крестьянам Хорю и Калинычу: *Хорь выражался иногда мудро, **должно быть**, из осторожности... [9, с. 9] Женю, **небось**... А ты, батюшка, не гневишь: дитячко, **видишь**, малое, разуму не успело набраться [9, с. 11]. «Эх, да ты разве наши брат!» — отвечал Калиныч. «Ну, хоть бы на лапти дал: ведь ты с ним на охоту ходишь; **чай**, что день, то лапти». - «Он мне дает на лапти» [9, с. 15]. - «А больше, **чай**, ружьем пробавляешься?» - «Признаться, да» [9, с. 15]. — А, **знать**, Хорь прямо в купцы попадет; купцам-то жизнь хорошая, да и те в бородах [9, с. 15].*

Подводя итоги проведённого анализа можно сделать вывод, что использованные вводные компоненты данной группы выражают предположения и допущения автора и его героев относительно тех или обстоятельств.

2. Порядок мыслей и их связь.

Наиболее частотное вводное слово данной группы, наречие «напротив» со значением порядка мыслей и их связи встречается только в размышлениях автора, когда он приводит факты по поводу местностей или при характеристике своих героев, а семантика данной единицы заключается в выражении несогласия, при утверждении обратного. Таким способом автор как бы проводит сравнение деталей содержания рассказа: *В Орловской губернии последние леса и площадь исчезнут лет через пять, а болот и в помине нет; в Калужской, **напротив**, засеки тянутся на сотни, болота на десятки верст... [9, с. 5]. Орловская деревня... обыкновенно расположена среди распаханых полей... Калужская деревня, **напротив**, большею частью окружена лесом; избы стоят вольней и прямей, крыты тесом... [9, с. 5] Хорь был человек положительный, практический, административная голова, рационалист; Калиныч, **напротив**, принадлежал к числу идеалистов, романтиков, людей восторженных и мечтательных [9, с. 12]. Но, в противность благородной птице, от которой он получил свое имя, он не нападает открыто и смело: **напротив**, «орел» прибегает к хитрости и лукавству [9, с. 13].*

Вводные слова «следовательно» и «стало быть», соответствующие по значению словам «значит», «вследствие этого» и «поэтому» в двух приведённых примерах отражают предрасположенность автора к помещику Полутыкину и его осведомленности касательно способности мужика на тот момент расплачиваться с купцом. Именно эти два вводных компонента обеспечивают определенный порядок и связь между мыслями; вводное сочетание «стало быть» находится в составе вводного оборота: *В качестве охотника посещая Жиздринский уезд, сошелся я в поле и познакомился с одним калужским мелким помещиком, Полутыкиным, страстным охотником и, **следовательно**, отличным человеком [9, с. 6]. У мужика овес только что скошен, **стало быть** заплатить есть чем; он идет с купцом в кабак и там уже расплачивается [9, с. 12].*

Наречие «например» употребляется как вводное слово при перечислении или при пояснении слова в предложении, а также при иллюстрации предшествующего изложения. Используя данное вводное слово, автор перечисляет поступки и характерные особенности своих героев, а в одном из примеров вводное слово «например» предшествует тому, что автор получает от героя полезную информацию. *Водились за ним, правда, некоторые слабости: он, например, сватался за всех богатых невест в губернии и, получив отказ от руки и от дому, с сокрушенным сердцем доверял свое горе всем друзьям и знакомым* [9, с. 6]. *Но Калиныч был одарен преимуществами, которые признавал сам Хорь, например: он заговаривал кровь, испуг, бешенство, выгонял червей; пчелы ему дались, рука у него была легкая* [9, с. 12]. *Баб он, например, презирал от глубины души, а в веселый час тешился и издевался над ними* [9, с. 14]. *Он много видел, много знал, и от него я многому научился. Например, из его рассказов узнал я, что каждое лето, перед покосом, появляется в деревнях небольшая тележка особенного вида* [9, с. 12].

Вводным словом «однако» автор подчеркивает противопоставление мыслей и таким способом он усиливает его. В одном из примеров в сочетании с вводным компонентом использована частица «же», которая также носит характер подчёркивания и выделения. Вариант «одначе» представляет просторечную форму вводного слова «однако» и является активным компонентом словарного запаса помещика Полутыкина: *Мужа своего она, однако же, боялась и, по его приказанию, убиралась к себе на печь* [9, с. 15]. *Особенной чистоты он, однако, не придерживался и на мои замечания отвечал мне однажды, что «надо-де избе жильем пахнуть»* [9, с. 15]. *«Калиныч — добрый мужик, — сказал мне г. Полутыкин, — усердный и услужливый мужик; хозяйство в исправности, одначе, содержать не может: я его всё оттягиваю* [9, с. 9].

Вводное слово «впрочем» выступает с семантикой перехода к другой мысли: *Старик не отвечал и переменял разговор. Впрочем, как он умен ни был, водились и за ним многие предрассудки и предубеждения* [9, с. 14].

Итак, рассмотренные примеры со значением порядка мыслей и их связи показали, что в данном рассказе они выражают: несогласие при утверждении обратного, определённый порядок и связь между мыслями, пояснение поступков и характерных особенностей героев, усиление противопоставления и порядок сообщений, а также значение перехода к другой мысли.

3. Уверенность, достоверность

Вводные слова «правда», «известно» и «разумеется», представляющие значение уверенности и достоверности указывают на достоверность факта, точную осведомлённость в чём-либо, уверенное утверждение чего-либо. При использовании вводного слова «правда» автор пытается осведомить читателя о слабостях героя. Слово «известно» свидетельствует о точной осведомлённости героя, вводная единица «разумеется» выражает уверенное утверждение автора касательно мужиков местности. *Водились за ним, правда, некоторые слабости: он, например, сватался за всех богатых невест в губернии и, получив отказ от руки и от дому, с сокрушенным сердцем доверял свое горе всем друзьям и знакомым* [9, с. 6] - *«Да без недоимок у меня, смотри!» - «Известно, без недоимок...»* [9, с. 8]. *Все мужики, разумеется, берут у него в долг. Через две-три недели он появляется снова и требует денег* [9, с. 12].

Таким образом, вводные слова данной группы выражают попытку информировать читателя, продемонстрировать точную осведомлённость героя, а также уверенное утверждение автора и героев произведения.

4. Источник сообщения.

Одним из главных компонентов выражающих источник сообщения в рассказе является разговорное слово «дескать», которое употребляется при передаче чужой речи и соответствует словам «говорят» и «мол». Автор и помещик Полутыкин употребляют данное слово по отношению к Хорю, формируя некую информацию от его имени: *Лет двадцать пять тому назад изба у него сгорела; вот и пришел он к моему покойному батюшке и говорит: дескать, позвольте мне, Николай Кузьмич, поселиться у вас в лесу на болоте* [9, с. 8]. *Я уж ему не раз говорил: «Откупись, Хорь, эй, откупись!..» А он, бестия, меня уверяет, что нечем; денег, дескать, нету... Да, как бы не так!..* [9, с. 8] *Хорь молчал, хмурил густые*

брови и лишь изредка замечал, что, «*дескать, это у нас не шло бы, а вот это хорошо — это порядок*» [9, с. 14].

Относительно данной семантике в тексте рассказа наблюдается также употребление вводных предложений, которые выявлены в речи самого автора. Например, в первом предложении он характеризует помещика Полутыкина, во втором даёт сведения о крестьянине Калиныче и, наконец в третьем – приводит некую просторечную фразу тогдашних мужиков: *Но, за исключением этих немногих и незначительных недостатков, г-н Полутыкин был, как уже сказано, отличный человек* [9, с. 6]. *Калиныч (как узнал я после) каждый день ходил с барином на охоту, носил его сумку, иногда и ружье, замечал, где садится птица, доставал воды, набирал земляники, устраивал шалаши, бегал за дрожками; без него г-н Полутыкин шагу ступить не мог* [9, с. 8]. *Благодаря исключительности своего положенья, своей фактической независимости, Хорь говорил со мной о многом, чего из другого рычагом не выворишь, как выражаются мужики, жерновом не вымелешь* [9, с. 14].

Итак, вводные компоненты со значением источника сообщения автором использованы для передачи определённой информации о своих героях, отмечены их положительные черты характера и приведены примеры своеобразия общения простых людей.

5. Привлечение внимания собеседника к сообщению, акцентирование, подчёркивание.

Чаще всего для привлечения внимания собеседника в рассказе встречается глагол «смотри» со значением «призыв к вниманию». В двух приведённых предложениях данное слово выражает предупреждение персонажа кучеру относительно осторожности на дороге. Более строгое, акцентированное обращение продемонстрировано в третьем предложении, свидетельством чего является восклицательный знак: *Смотри же, Вася, - продолжал он, обращаясь к кучеру, — духом сомчи: барина везешь* [9, с. 7]. *Только на толчках-то, смотри, потише: и телегу-то попортишь, да и барское череве обеспокоишь!* [9, с. 7] - *«Пятьдесят рублей в год!» - «Извольте». - «Да без недоимок у меня, смотри!»* [9, с. 8]

Слово «вишь» (просторечный вариант слова «видишь»), то же что «видишь (ли)», «понимаешь (ли)» внушает определённое отношение к излагаемым мыслям, к приводимым фактам: – *Ну, полно, полно, балагур. Вишь, барина мы с тобой беспокоим* [9, с. 11].

В следующем примере слово «пожалуйста» является вводным, так как выражает просьбу (автор проявляет уважительное отношение, вежливо просит Полутыкина рассказать ему о Хоре): - *Скажите, пожалуйста, - спросил я Полутыкина за ужином, - отчего у вас Хорь живет отдельно от прочих ваших мужиков?* [9, с. 8]

Рассмотренные примеры свидетельствуют о том, что единицы, связанные с привлечением внимания собеседника выражают предупреждение, внушают определённое отношение к излагаемым мыслям и фактам, а также уважительное, вежливое отношение автора к своим героям.

6. Общий экспрессивный характер высказывания.

Единственное вводное слово с общим экспрессивным характером «признаюсь», выражает предрасположенность откровения, желание говорить правду со стороны автора: *Старик радушно его приветствовал. Я с изумлением поглядел на Калиныча: признаюсь, я не ожидал таких «нежностей» от мужика* [9, с. 11].

Таким образом, в рассказе «Хорь и Калиныч» встречаются единицы пяти функциональных групп вводных конструкций: оценка сообщаемого с точки зрения достоверности; различные чувства; источник сообщения; порядок мыслей и их связь; привлечение внимания собеседника к сообщению, акцентирование, подчёркивание. Не выявлены примеры с вводными словами следующих функциональных назначений: оценка стиля высказывания, манеры речи, способов оформления мыслей; оценка меры, степени того, о чём говорится; степень обычности излагаемых фактов.

Рассмотренные примеры показали, что семантика использованных в рассказе вводных слов и конструкций выражают следующие оттенки по значению:

- предположение и допущение;
- несогласие при утверждении обратного, определённый порядок и связь между мыслями, пояснение поступков и характерных особенностей героев, усиление противопоставления и порядок сообщений, а также значение перехода к другой мысли;

- попытку информировать читателя, продемонстрировать точную осведомлённость героя, а также уверенное утверждение автора и героев произведения;
- передачу определённой информации о своих героях, отмечены их положительные черты характера и приведены примеры своеобразия общения простых людей;
- предупреждение; внушают определённое отношение к излагаемым мыслям и фактам, а также уважительное, вежливое отношение автора к своим героям;
- предрасположенность откровения, желание говорить правду со стороны автора.

Литература

1. Акимова Г. Н. *Новое в синтаксисе современного русского языка*. - М., 1990. – 168 с.
2. Бабайцева В. В. *Русский язык: Синтаксис и пунктуация*. - М., 1979. – 270 с.
3. Бабайцева В. В., Максимов Л.Ю. *Современный русский язык: в 3 ч. - 2-е изд.* - М., 1987. – 256 с.
4. Белошапкова В. А. *Синтаксис // Современный русский язык*. - М., 1989. – 800 с.
5. Богородицкий В. А. *Общий курс русской грамматики*. — М.; Л., 1935. – 156 с.
6. Болотнова Н. С. *Филологический анализ текста: учеб. пособие*. - М., 2007. – 520 с.
7. Валгина Н. С. *Актуальные вопросы современной русской пунктуации*. - М., 2004. – 259 с.
8. Валгина Н. С. *Трудные вопросы пунктуации*. - М., 1983. – 175 с.
9. Тургенев И.С. *Записки охотника. Отцы и дети: Роман. 2-е изд., стереотип.* – М.: Дрофа, 2003. – 416 с.
10. Шапиро А. Б. *Современный русский язык. Пунктуация*. - М., 1966. – 288 с.
11. Шварцкопф Б. С. *Современная русская пунктуация: Система и ее функционирование*. - М., 1988. – 190 с.
12. Шубина Н. Л. *Пунктуация современного русского языка: учебник*. - М., 2006. – 256 с.

О СЕМАНТИКЕ ВВОДНЫХ СЛОВ В РАССКАЗЕ И. С. ТУРГЕНЕВА «ХОРЬ И КАЛИНЫЧ»

В статье исследуются вводные единицы на примерах из рассказа И.С. Тургенева «Хорь и Калиныч». Цель статьи – определить семантику исследуемых единиц в произведениях И.С. Тургенева. Автор приводит сведения об актуальности исследования вводных конструкций в русском языке и их месте в творчестве И.С. Тургенева. Также отмечено, что цикл рассказов «Записки охотника» является ярким примером употребления автором вводных единиц разнообразной семантики. Методом сплошной выборки в рассказе выявлено около 40 примеров, относящихся к 6 функционально-семантическим группам исследуемых единиц, большое количество которых относятся к самому автору. Далее, автор на примерах из текста рассказа согласно разрядам по значению выявляет семантику приведённых контекстов, то есть устанавливается цель использования автором вводного компонента. В заключение, автор приходит к выводу, что рассмотренные примеры показали, что использованные в рассказе вводные компоненты выражают предположение, предупреждение, несогласие, порядок и связь мыслей, пояснение поступков, усиление противопоставления, порядок сообщений и значение перехода к другой мысли. Также наблюдается попытка информировать читателя; уверенное утверждение; передача определённой информации, внушение определённого отношения к излагаемым мыслям, уважительное, вежливое отношение автора к своим героям, а также предрасположенность откровения и желание говорить правду.

Ключевые слова: анализ, семантика, предположение, предупреждение, несогласие, пояснение, усиление, переход к другой мысли, уважительное отношение, предрасположенность говорить правду.

ОИД БА СЕМАНТИКАИ КАЛИМАҲОИ ТУФАЙЛӢ ДАР ҲИКОЯИ И. С. ТУРГЕНЕВ «ХОР ВА КАЛИНИЧ»

Дар мақола воҳидҳои туфайлӣ дар мисолҳо аз ҳикояи И.С. Тургенев «Хор ва Калинич» таҳқиқ шудаанд. Мақсади мақола муайян кардани семантикаи воҳидҳои таҳқиқшаванда дар осори И.С. Тургенев мебошад. Муаллиф дар бораи аҳамияти омӯзиши сохторҳои туфайлӣ дар забони русӣ ва мавқеи онҳо дар осори И. Тургенев маълумот овардааст. Инчунин қайд карда мешавад, ки силсилаи ҳикояҳои «Записки охотника» мисоли равшани истифодаи воҳидҳои туфайлӣ дар маъноҳои гуногун мебошад. Бо усули интихоби яклухт дар ҳикоя ҳудуди 40 мисол ошкор шудааст, ки ба 6 гурӯҳи функционалӣ-семантикии воҳидҳои мавриди омӯзиш тааллуқ доранд, ки теъдоди зиёди онҳо ба ҳуди муаллиф дахл доранд. Минбаъд муаллиф бо истифода аз мисолҳо аз матни ҳикоя мувофиқи гурӯҳҳо аз рӯи маъно семантикаи мисолҳои овардашударо муайян месозад, яъне мақсади аз тарафи муаллиф истифода бурдани воҳидҳои туфайлӣ муқаррар карда шудааст. Дар натиҷа муаллиф ба хулосае меояд, ки мисолҳои баррасишуда нишон медиҳанд, ки воҳидҳои туфайлии дар ҳикоя истифодашуда таҳмин,

огоҳӣ, ихтилоф, тартибу иртиботи андеша, баёни амал, тақвияти муҳолифат, тартиби хабарҳо ва маъноӣ гузаштан ба андешаи дигарро ифода мекунанд. Ҷамчунин кӯшиши ба хонанда маълумот додан; изҳороти боварӣ; интишори маълумот ва муносибати муайян ба андешаҳои баёншуда, муносибати бозхиром, хушмуомилагии муаллиф нисбат ба қаҳрамонон, инчунин майли ошкор ва гуфтани ҳақиқат мушоҳида шудааст.

Калидвожаҳо: таҳлил, семантика, таҳмин, огоҳӣ, ихтилоф, тавзеҳот, тақвият, гузариш ба андешаи дигар, муносибати эҳтиромона, майл ба гуфтани ҳақиқат.

ON THE SEMANTICS OF INTRODUCTORY WORDS IN I. S. TURGENEV «HOR AND KALINITCH»

The article explores the introductory units using examples from the story of I.S. Turgenev «Hor and Kalinitch». The purpose of the article is to determine the semantics of the units under study in the works of I.S. Turgenev. The author provides information about the relevance of the study of introductory constructions in the Russian language and their place in the work of I.S. Turgenev. It is also noted that the cycle of stories «Sportsman's Sketches» is a vivid example of the author's use of introductory units of various semantics. The method of continuous sampling in the story revealed about 40 examples belonging to 6 functional-semantic groups of the units under study, a large number of which relate to the author himself. Further, the author, using examples from the text of the story, according to the ranks by value, reveals the semantics of the given contexts, that is, the purpose of using the introductory component by the author is established. In conclusion, the author comes to the conclusion that the considered examples showed that the introductory components used in the story express the assumption, warning, disagreement, order and connection of thoughts, explanation of actions, strengthening of opposition, the order of messages and the meaning of the transition to another thought. There is also an attempt to inform the reader; confident statement; the transmission of certain information, the suggestion of a certain attitude to the thoughts expressed, the respectful, polite attitude of the author towards his heroes, as well as the predisposition of revelation and the desire to tell the truth.

Keywords: analysis, semantics, assumption, warning, disagreement, clarification, amplification, transition to another thought, respectful attitude, predisposition to tell the truth.

Об авторе

Ходжатов Бахтиёр Давлятджонович
Старший преподаватель кафедры общего
языкознания
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улугзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Мухаммадиева, 17/6
Тел.: (+992) 988 93 29 08
E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

About the author

Khojатов Bakhtiyor Davlyatjonovich
Senior teacher of the Department of general
linguistics
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulughzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
Ph.: (+992) 988 93 29 08
E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

Дар бораи муаллиф

Хочатов Бахтиёр Давлятҷонович
Муаллими калони кафедраи забоншиносии
умумӣ
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ
Тоҷикистон ба номи С. Улугзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Мухаммадиев, 17/6
Тел.: (+992) 988 93 29 08
E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

СУХАНЕ ЧАНД ДОИР БА ЛУҒАТНОМАИ “СИҶОҶ-УЛ-ФУРС”-И НАХҶУВОНӢ

Валиева Ҳ. С., Мирзоев Ғ.

Коллеҷи тиббии ш. Кӯлоб ба номи Р.А.Раҳмонзода

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Як назари иҷмолӣ ба таълифу нашри луғатномаҳои гуногун ва хеле зиёд дар тури таърих аз он гувоҳӣ медиҳад, ки забони тоҷикӣ-форсӣ муддати мадиде дар паҳноӣ беканоре аз соҳилҳои баҳри Миёназамин то марзҳои Ҳинду Чин забони муоширати қавмҳои халқҳои гуногун будааст. Ин забони ғанӣ ва нобу шоирона аз паҳноӣ беканор ҳамаи чизҳои беҳтаринро ба худ ҷабида гирифта, дар байни қавму халқҳои манотиқи мухталиф забони расмӣ, коргузори ва илму адаб гардида буд. Сазовори таъкид аст, ки ин забон на танҳо мояи ифтихор аст, балки дирӯзу имрӯзи моро бо ҳам мепайвандад. Ин бисёр падидаи муҳим аст ва шинохту дарки он муҳимтар мебошад, хоса дар давроне, ки раванди номатлуби ҷаҳонишавӣ (дар таъкиди инсон будан) ҳамзамон таъсири манфии худро мегузорад.

Шукр ба заҳматҳои фарзандони фарзонаи миллат бояд кард, ки дар ҳар давраи замон бо саъю кӯшиши бемисл ва таълифоти пунарзишу бисёрҷонибаашон тавонистанд, ки забонро аз нестӣ ва маҳдудиятҳо нигоҳ доштаанд. Дар ин ҷараёни пуртуғёни илмӣ луғатномаҳо сахм ва таъсири бешеро молик буданд. Онҳо на фақат барои омӯзандагон истифодабарандагон калимаҳоро шарҳу эзоҳ медоданд, балки ҳамзамон донишу маърифатро ташвиқ ва дастрас менамуданд. Ҳамчунин бо таълифоти гаронарзишу баландмазмунӣ адибон ошно менамуданд. Ҳатто танҳо зикри номи шоирон ин ҳақиқатро возеҳ мегардонад, ки шумораи адибонамон аз он андешае, ки дорему доранд, ба мароиб зиёд аст. Ба василаи ин байтҳо, ки барои шарҳу дарки дурусти калимаҳо ва таркибу ибораҳо меоварданд, завқу муҳаббати каломи бадеъро парвариш медоданд.

Ҳамин тавр, фарҳангшиносони бори масъулияти бузургу чиддиро ба дӯш гирифта буданд ва беҳтарин меросро бар пасомадагон ва мо гузоштанд. Акнун замоне фаро расидааст, ки ин анъанаҳои нек бояд идома ва ривож биёбанд.

Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатииашон (26 декабри соли 2019) барҳақ таъкид намуданд: „Олимону донишмандони моро зарур аст, ки бо шинохти дурусти таърих, тарғиби мероси маънавӣ ва суннату ойинҳои мардумӣ низ, ки тайи асрҳо дар хотираи таърихӣ миллати тоҷик нақш бастаанд, тавачҷуҳи чиддӣ зоҳир намоянд. Таърихи пурифтихори халқи тоҷик мактаби бузурги худшиносӣ мебошад ва мо вазифадорем, ки ба он арҷ гузорем...”.

Баргардон ва таъбу нашри «Сиҷоҳ-ул-фурс»-и Шамсиддин Муҳаммад бини Фаҳриддини Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ - фарҳанги луғоти форсӣ дар иҷрои ин дастури Сарвари давлат, фикр мекунем, ки бисёр зарур мебошад. Асари мазкур соли 728-и ҳиҷрӣ ё худ нимаи аввали асри XIV, аниқтараш соли 1328 таълиф ва нашр шудааст. Яъне, яке аз луғатномаҳои қадим ва нодиру пунарзиш ба шумор меравад, ки дигар луғатноманигорон аз он васеъ ва фаровон истифода бурдаанд. Муаллиф дар сарсухани китобаш изҳор доштааст: «аввал касе, ки ба тартиби луғати фурс машғул шуд ва онро ба китобат муқайд гардонид, Ҳаким Қатрони Армавӣ буд. Аммо ӯ беш аз сесад луғат зикр накард ва баъд аз ӯ ҳақими фозили комил Абӯмансури Алӣ ибни Аҳмад-ул-Асадӣ-ат-Тӯсӣ, раҳматуллоҳи алайҳ, ба тартиб ва тасвиби он ишғол намуд ва онро мудавван гардонид ва дар ин фан масоъии ҷамила ба тақдим расонид ва бар он ҷӣ Ҳаким Қатрон ҷамъ оварда буд, луғати бисёр афзуд, чунон ки ҷамъи ӯ бо ҷамъи Қатрон ҳеч нисбат надошт» [12, с. 13]

Зарурат дар он аст, ки ба андешаи Муҳаммад бини Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ ба мақсади фаҳмо гардидани луғот ва калимоте, ки аз истеъмол берун монда ва ё бо таъсири калимаҳои арабӣ забон мушқилфаҳм гардид. Муҳаммади Наҳҷувонӣ сабаби онро чунин тавзеҳ медиҳад: Аммо ӯ (яъне, Асадии Тӯсӣ) риояти абвоб беш накард ва аз тақсими абвоб ва фусул, ки дар ин фан зарур-ул-вучуд аст, зоҳил шуд то ба риояти авсоти калимот ҷӣ расад? Бад-ин василалуғот муқаррар воқеъ мешуд ва ихтилофи нусах бозид меомад ва ба сабаби он, ки

тартибе чомеъ набуд, луғоти бисёр дар мебоист ва матолиби зарурӣ муҳмал мемонд» [12, с. 4].

Тибқи маълумоти муаллиф Асадии Тӯсӣ чихати тасҳеҳи луғатҳо аз ашъори шоироне чун Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Унсурӣ, Дақиқӣ, Асчадӣ, Фарухӣ, Кисой, Мунчик, Шаҳид, Маъруфӣ, Абутоҳири Хусравонӣ, Абушакур, Шокири Бухорой, Қарӣ-уд-дахр, Фароловӣ, Абулаълои Шуштарӣ, Абульоси Аббос, Лабибӣ, Ағочӣ, Тайон ва дигарон овардааст. Ӯ дар сари худ барои шарҳу тасҳеҳи калимаҳо аз абёти шоирони баъди, аз қабили Амир Муиззӣ, Адиб Собир, Масъуди Саъди Салмон, Анварӣ, Захируддини Форёбӣ, Ҳоконӣ, Низомии Ганҷавӣ, Камолуддин Исмоил, Саъдии Шерозӣ, Фахруддуни Ироқӣ истифода кардааст. Ба василаи ин асар хонанда ба намунаи ашъори падари мусанниф низ ошно мегардад ва аз истеъдоди фитрӣ ва ҷаҳонбинии васеъ доштани ӯ гувоҳӣ медиҳад.

Зимни мутолиаи муқаддими китоб, ки дар бораи тавзеҳ ва тасҳеҳ, инчунин меъёрҳои ҷой додани луғот дар асар мебошад, ин ҳақиқат рӯшан мегардад, ки муаллиф дар сарфу наҳви забонҳои арабӣ, тоҷики-форсӣ устои забардаст мебошад.

«Сихоҳ-ул-фурс» шомили беш аз 25 боб, 431 фасл ва 2300 луғат мебошад. Тавре худи муаллиф ёдовар мешавад ва низ таъкид менамод, то ба ӯ ва мисли ӯ дар ин фан китоб насохтаанд. Барҳақ, «Ноқидони соҳиби басират, ки ба ҳулияи инсоф ва адолат мутаҷалли бошанд, маълум кунанд, ки дар ин фан мисли ин китоб насохтаанд ва ин заиф дар он ғояти иҷтиҳод мабзул дошта ва тартиби луғоти фурс бад-ин шева мубаддаъ аст, на муттабаъ ва далели возеҳ дар ин матлуб он ки агар касе ба назари эътироз ва инкор нигарад, ба таамули кутубе, ки дар ин фан ҷамъ кардаанд, ишғол намояд, то сидқи муддаои ин заиф ва таҳқиқ анҷомад» [12, с. 5]. Яъне ба андешае, ки дар хусуси луғатномааш иброз медорад, мутмаин аст, ки то ба ӯ «дар ин фан мисли ин китоб насохтаанд». Барои дурустии идаои худ аз «ноқидони соҳиби басират» даъват ба амал меорад, ки агар бар он ҷӣ дар ин маврид гуфта, «кассе ба назари эътироз ва инкор нигарад», бо мутолиаи ин китобу тааммул дар он муқоиса бо асарҳои дигар машғул бишаванд. Дар ин сураат ҳақиқати гуфтаҳои ӯ худ иддаояш равшан зоҳир мегардад.

Албатта, ҷойи бас таассуф аст, ки ин китоби пуарарзиш ва мондагор имрӯз дастраси ҳаммиллатони ӯ набошад ва васеу фаровон истифода нагардад. Ба ин хотир ва ҳам пас аз таъкиди махсуси Сарвари давлат дар Паёми навбатӣ тасмим гирифтём, то ҳар ҷӣ зудтар «Сихоҳ-ул-фурс» ба хати кирилӣ баргардон таҳия ва дастраси хонандагони тоҷики кишвар ва берун аз он бигардад.

Ин нуқтаро ҳам бояд зикр кард, ки нашри интиқодии асари мазкур бо эҳтимоми доктор Абуалии Тоатӣ аз тариқи Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб ба таъби расида буд. Дар навбати аввал Мирзо Ғоиб тасмим гирифт, ки нашри оммавии онро барои доираи васеи хонандагон дастрас бигардонем. Доктор Абуалии Тоатӣ бо он ки аз чандин нусхаҳои ин асар истифода мекунад, ба хондан ва барқарор намудани қисме аз матнҳо муваффақ нагардидааст. Аз ин рӯ, бо ишораҳои «в», «казо» ҳақиқати мазкурро баён медорад. Яъне бо ишораҳо, ки дар нашри кирилӣ хонанда дучор мегардад, бояд бидонад, ки он қисми матнҳо на мо бар асари хонда натавонистан ҳазф кардаем. Чун ифодаву ишораи «казо» бештар дар баъзе аз матнҳои шеърӣ дучор мешуд, истифодаи онро зарур надонистем, чун лакнату норасоӣ худ дар шеър барои хонандаи огоҳ маълум аст. Дар баъзе аз ҷойҳо, ки бисёр зарур намуд, аломати «?»-ро гузорад.

Мирзо Ғоиб баъзе аз пораҳои шеърӣ, ки имрӯз ба шоирони маъруф нисбат дода шудаанд моли дигар кас медонад. Ва ҷам шаклҳои қорбасти баъзе аз ин байтҳо на ба он сураат аст, ки имрӯз роиҷ мебошад ва хонандаи тоҷик онҳоро аз бар намудааст, хоса ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Ба пиндори инҷониб, истифодаи он дар тасҳеҳ ва нашри нави китоби ашъори Одамушшуаро аз манфиат холӣ нест. Дар ин луғатнома хонанда ба байтҳои ҳам дучор меояд, ки боре дар ягон китоби сардафтари адабиёт тоҷик ҷой дода нашудаанд. Яъне ин ҳама таҳқиқи наву ҷиддиро дар мавриди омӯзиши эҷоди сарвари шоирони Аҷам хостор аст. «Сихоҳ-ул-фурс» дар ин ҳол манбае мебошад, ки метавон ба он эътимод кард, зеро тақрибан чор аср пас аз замони зиндагиву эҷоди Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ таълиф гардидааст. Муаллиф дар зимни шарҳу тавзеҳи баъзе аз луғот ва ё нисбати байте ба шоире аз ифодаи «аъний» истифода мекунад, ки он маънои «ба пиндори ин ҷониб»-ро дорад.

Тавре зикр гардид, мақсуд аз баргардон кардан ва нашри ин луғатнома бо хати кирилӣ ошно сохтани хонандаи тоҷик ба мероси ниёгони шарафмандон мебошад.

Олимон ҳамеша дар бораи забон ҳамчун як муносибати иҷтимоӣ фикр мекарданд. Тартиб додани луғатҳо ва луғатномаҳои тавзеҳотӣ олимон дар рушди забонҳо ва ғайи сохтани таркиби луғавӣ ва грамматикаи онҳо нақши муҳим доранд. Аз ин ҷиҳат, эҷод ва рушди лексикографияи забони форсӣ ва инчунин нақши лексикографҳои инфиродӣ дар ин раванд аз нуқтаи назари илмӣ тавачҷуҳи зиёд доранд ва мавзӯ – нақши Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ ва писари ӯ Маҳмад ибни Ҳиндушаҳ Нахҷувонӣ дар ташаккул ва рушди лексикографияи форсӣ – аҳамияти калон дорад. Гарчанде ки олимони сершумор, аз ҷумла [Татави XVII с], [Таати 1963], [Ализода 1947], [Капронов 1964], [Ахманова 1957], [Иванов 1926], [Зариназода 1962] ва дигарон лексикографияи форсиро омӯхтанд забон, масъалаҳои ташаккул ва рушди он, нақши Ҳиндушоҳ Нахҷувонӣ ва писараш Маҳмад Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ дар ташаккул ва рушди лексикографияи форсӣ то ҳол мавриди таҳқиқоти махсус қарор нагирифтаанд. Ҳадафи мақолаи мо низ баррасии мероси илмӣ Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ ва писараш Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ мебошад. Ҳадафи омӯзиш омӯхтани нақши онҳо дар таъсис ва рушди луғатшиносии забони форсӣ мебошад. Дар байни инсонҳое, ки дар илм, таърих, адабиёт ва фарҳанги ҷаҳонӣ саҳми худро гузоштаанд, шахсиятҳои зиёде аз оилаҳои мухталифи озарбойҷонӣ буданд – Нахҷувониҳо. Ин мақола дар бораи ду шахсияти бузург, ки дар бисёр соҳаҳо муваффақият ба даст овардаанд ва саҳми фавқуллода махсусан дар ташаккул ва рушди луғатшиносии форсӣ доранд, тасвир мекунад. Ин шахсиятҳо намоёндагони насл мебошанд, ки дар асри XIII аз ҷониби Санҷар ибни Абдуллоҳи Нахҷивани таъсис дода шудааст [Нахичеванская 2002], ки дар илм, фарҳанг ва идоракунии давлатӣ мақоми баланд ба даст овардааст. Яке аз онҳо писари Санҷар ибни Абдуллоҳи Нахҷивонӣ – Санҷар ибни Абдуллоҳ ибни Ҳиндушаҳ Нахҷувонӣ (1245 – 1328) ва дигаре набераи ӯ Маҳмад Муҳаммад ибни Ҳиндушаҳ Нахҷувонӣ (1293 – 1376) мебошад. Бо назардошти ин, мо бояд дар бораи ду шахсияти бузург маълумоти мухтасар пешниҳод кунем. Санҷар ибни Абдуллоҳ ибни Ҳиндушоҳи Нахҷивонӣ ҳамчун муаррих, забоншинос, файласуф, нависанда, тарҷумон, шоир, котиб ва арбоби давлатӣ маъруф аст. Вай муаллифи „Маварид-ал-араб“ („Дар бораи арабҳо“, 1307) ва „Точаруб-ал-салаф“ („Таҷрибаи пешгузаштагон“, 1324) ва ғайра, инчунин луғати форсӣ – англисии „Сихаҳ-ул-ачам“ („Ачам ҳақиқат“). „Сихаҳ-ул-ачам“, ки яке аз сарчашмаҳои аввалиндараҷаи форсии хеле пурарзиш ва лексикографияи Озарбойҷон мебошад аз 21 бахш ва 393 боб иборат аст. Тибқи сохтор ин асар аз 3 қисм иборат буда, муқаддима ба забони форсиро дар бар мегирад. Аҳамият диҳед, қисматҳои „Луғатнома“ ва „Грамматика“ бо арабӣ навишта шудаанд. Дар муқоиса бо луғатҳои қаблӣ „Сихаҳ-ул-ачам“ бештар вожаҳои форсӣ (5, 117 вожа) ва тақрибан 10000 муодили озорбойҷонӣ онҳо мавҷуданд. Вақте сухан дар бораи Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахҷивонӣ меравад, вай бештар ҳамчун энциклопедист, ҳуқуқшинос, арбоби давлатӣ, забоншинос, филолог ва шоир шинохта мешавад. „Дастур ал-катиб фи-таъини ал-маротиб“-и ӯ („Дастур барои котибон барои муайян кардани вазифаҳо“) энциклопедия мебошад, ки ҳама ҷабҳаҳои он даврро дар бар мегирад. Қор хеле ҳаҷмнок аст. Муаллиф дар ин асар тақрибан 50 сол қор кардааст. Матни дахлдори академии интиқодии А.А.Ализода дар 3 китоби калон солҳои 1964 – 1976 дар Маскав чоп шудааст. Ҳеч як соҳаи ҳаёт нест, ки дар он ҷой дода нашавад. Асари маъруфи дигари Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахҷивонӣ, ки то имрӯз боқӣ мондааст, луғати тафсирии забони форсӣ «Сихаҳ-ул-фурс» мебошад («Форсии дақиқ», 1328). Луғат муқаддима, 25 бахш ва 431 бобро дар бар мегирад.

Дар ин соҳа танҳо се асар мавҷуд буд – қабл аз луғати тафсирии форсӣ-туркӣ „Sehahul-ajam“ by Hindushah Nakhchivani and the dictionary „Sehah ul-furc“) by Муҳаммад ибни Ҳиндуша Нахҷивонӣ. Инҳоянд: „Тафсир“ аз Қатран Табрэӣ, „Loghatname“ by Asadi Tusi, инҳо чунинанд: „Тафсир“ аз Қатран Табрэӣ, „Loghatname“ by Asadi Tusi, and „Resale“ by Abu Hafis Soghdi.

Барои адолат бояд таъкид кунем, ки олимони Озарбойҷон дар ташаккул ва рушди луғатшиносии забони форсӣ нақши истисноӣ доранд ва тасодуфӣ нест, ки лексикографияи забони форсӣ бо асарҳои дар боло зикршуда асос ёфтааст, донишманд ва шоири бузурги Озарбойҷон Қатрони Табрэӣ дар аввали асри XI. Гарчанде ки асарҳои Ҳиндушоҳи Нахҷивонӣ ва Маҳмад Муҳаммад ибни Ҳиндушаҳ аксар вақт дар ҷаҳони илм шинохта мешаванд [Таати 1963], мавҷудияти нусхаҳои дастхатҳои гуногуни онҳо барои исботи ин далелҳои нодуруст кофӣ мебошанд. Аввалин асарҳо – дастнависи луғати дузабонаи „Сихаҳ-ул-чам“ на дастрастар аз дуввум, дастрастар аст. Маълумотро дар бораи онҳо аз каталогҳои

фаҳмондадихӣ гирифтани мумкин аст, ки тавсифи ганҷҳои гуногуни дастнависхоро дар саросари ҷаҳон дар бар мегиранд. Маълумот дар бораи дастнависи ин луғат бори аввал дар феҳристи тавсифи дастхатҳои арабӣ, туркӣ ва форсии Донишгоҳи Упсала аз ҷониби Торнберг дар соли 1849 оварда шудааст [Горнберг 1963]. Ёддошт дар дастнавис – санаи нусхабардорӣ то ҳол номаълум боқӣ мондааст – маълумотро тибқи он луғати форсӣ-туркӣ бо номи „Ketabi Sehahul-ajam“ иборат аст, ки аз исм, феъл ва қисматҳои грамматикӣ иборат аст. Муаллифи каталоге, ки дар бораи нашри дуҷуми луғат маълумот медиҳад, Вилхелм Пертш мебошад. Каталогӣ ӯ, ки тавсифи дастхатҳои Китобхона Готаро дар бар мегирад, нишон медиҳад, ки муаллифи ин нашр Ҳиндусаҳи Нахчиванӣ аст ва он соли 1530 нусхабардорӣ шудааст. Маълумоти дигар ва сатрҳои авали дастхат бо тавсифи нусхаи аввал мувофиқанд. Дигар дастхатҳои луғат дар Китобхонаи давлатии Берлин мавҷуданд, ки онҳо низ дар каталоги аз ҷониби Вилхелм Перш дар соли 1888 таҳияшуда инъикос ёфтаанд [Dictionarinvers 1957]. Дар ин ҷо се нусхаи дастнависи асар бо рақамҳои 138, 139, 140 тавсиф шудааст, ки санаи онҳо пешбинӣ нашудааст. Маълумот дар бораи нусхаҳои дигари дастнавис ва пораҳои «Сеҳаҳул-аҷам» аз ҷониби муаллиф Ҳерман Эте оварда шудааст [Ethe 1889]. Се дастхатҳои дар Китобхонаи Бодлеян мавҷудбуда луғатанд, ки бо номи „Sehahul-ajamiya“ аз ҷониби Муҳаммад Ҳиндуса иборатанд, ки дутои он нусхаи пурраи он ва нусхаи саввум – порчаи он мебошанд. Яке аз дастнависҳо – аз ҷониби шахси номаълум ва санаи соли 1508, нусхаи дувумро котиб Маҳмад ибни Бӯстон соли 1628 сабт кардааст. Навишта ва санаи порчаи луғат номаълум аст.

Ниҳоят, маълумот дар бораи як дастнависи дигари ҷолиби луғат мавҷуд аст, ки нусхаи озорбойҷонии он мебошад. Ҳ.Зариназода дар мақолаи ин дастхат менависад, ки нусхаи аслии муаллиф соли 1551 нусхабардорӣ карда шудааст (Зариназода 1966). Ҳамин тарик, ҳоло нӯҳ нусхаи луғат мавҷуд аст ва қадимтарини онҳо дастнависи рақами 1681 мебошад, ки соли 1507 нусхабардорӣ карда шудааст, ки дар китобхонаи Бодлеян, Ҳиндустон нигоҳ дошта мешавад. Нусхаи луғати озорбойҷонӣ аз рӯи хронологӣ дар ҷои дуввум қарор гирифт. Китоби навиштаи Ҳиндушоҳи Нахчивонӣ қадимтарин луғати дузабонаи форсӣ мебошад, дар айни замон дар ин ҷо як қатор масъалаҳои грамматикаи забон низ тафсир карда мешаванд. Аз ин ҷиҳат азбаски ин бахши луғат яке аз аввалин василаҳои грамматикаи забони форсӣ мебошад, аҳамияти калон пайдо мекунад. Аз он вақт, то ҳол ягон муаллиф дар ягон луғати форсӣ ин масъаларо зикр накардааст. Инкишофи минбаъдаи лексикографияи форсӣ ва ошкор сохтани ҷанбаҳои он бо номи писари Ҳиндушоҳи Нахчивонӣ Маҳмад ибни Ҳиндуса алоқаманд аст. Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахчивонӣ дар луғати худ асарҳои марбут ба луғатномаҳои арабӣ ва форсиро истифода кардааст. Қор дар зери таъсири лексикографияи арабӣ ва истифодаи таҷрибаи он барои муаллифони луғати лексикографияи форсӣ хеле табиӣ буд, зеро он талаби он замон буд. Азбаски луғатҳои мавҷудаи забони форсӣ пеш аз „Sehahul-fur“ қаноатбахш набуданд, истифодаи онҳо барои он давра номувофиқ буд. Аммо, лексикографияи арабӣ дар ин самт, ҳам дар соҳаи назария ва ҳам амалия як қатор натиҷаҳои муваффақ ба даст овард.

Ҳамин тарик, дар муқоиса бо забони форсӣ асри XIV асарҳои сершумори баландсифат оид ба лексикографияи араб мавҷуд буданд. Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахчивонӣ бартариҳои ин луғатномаро дуруст дарк кард ва бо истифода аз онҳо кори худро такмил дод. Он ба таркиби калима ва инчунин ба хусусиятҳои сохтори «Сеҳаҳ-ул-фурс» таъсир расонд. Пеш аз ҳама, бояд қайд кард, ки дар ибтидо «Сеҳаҳ-ул-фурс» аз ҷиҳати ҳаҷм ва луғатҳои қаблӣ фарқ мекард. Бинобар ин, луғати Қатрони Табрэзӣ пеш аз он 300 калима ва луғати Асади Тусӣ 1700 калимаро дар бар гирифтааст, дар ҳоле, ки «Сеҳаҳ-ул-фурс» ин рақамро ба 2300 расонидааст, ки ин ҳам дар муқоиса бо шахсони қаблӣ. Шиносой бо луғати луғат ба мо имкон медиҳад бигӯем, ки муаллиф калимаҳоро аз минтақаҳои калонтар ҷамъ оварда, мувофиқи он давра шарҳ додаст. Муаллифи «Сеҳаҳ-ул-фурс» аз таҷриба ва принципҳои Қатрони Табрэзӣ истифода кардааст. Ҳадафи аслии Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахчивонӣ фаҳмонидани калимаҳои сахте мебошад, ки дар назми классики форс истифода шудаанд ва аз ин рӯ, вақте ки мо дар бораи манбаъҳои истифодакардаи ӯ сухан меронем, пеш аз ҳама бояд асарҳо ва ашъори мунтахаби устодони ҳамон адабиёт. Муаллиф калимаҳои адабиёти дар луғат васеъ истифодашударо на танҳо ҷамъоварӣ кардааст; ҳамзамон, барои намоиши босуръати маъноӣ воҳидҳои забонӣ чанд мисол овард. Дар луғат аксари калимаҳоро дар бар мегирад, ки барои ҳар яке онҳо шарҳи муфассал дода мешавад ва баъзан чанд ҷуфти ашъор низ ҳамчун намуна нишон дода мешавад. Бо ин мақсад муаллиф аз асарҳои 150 устод истифода кардааст; дар байни онҳо шоирони Озорбойҷон низ ҳастанд. Ин чунин маъно

дорад, ки «Сехаҳ-ул-фурс» метавонад ҳамчун яке аз маъхазҳои зарурӣ барои омӯзиши хусусиятҳои забони асарҳои он шоирон истифода шавад. Ба гурӯҳи дигари маъхазҳои, ки дар луғат истифода шудаанд, асарҳои лексикографикӣ қаблӣ, аз қабилӣ луғатҳои Қатрони Табрэзӣ ва Асади Тусӣ, инчунин Луғати тафсирии забони арабӣ „ketabol-loghat“ by Jovhari дохил мешаванд. Гурӯҳи сеюми китобҳо ва адабиёте, ки Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ ҳам барои ҷамъоварӣ ва тафсири маъноҳои истифода кардааст, дар бандҳои алоҳида мушоҳида карда мешавад. Ҳамаи он чиро, ки доираи васеи манбаҳоро нишон медиҳад, луғат ба он асос ёфтааст.

Луғати Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи инчунин гурӯҳҳои ҷолибро дар бар мегирад. Истилоҳоти соҳаҳо, номҳо, ҷойгоҳҳои ҷуғрофӣ аз забонҳои озорбойҷонӣ, арабӣ, туркӣ, румӣ, юнонӣ ва ғайра, вожаҳо ва ибораҳои лаҳҷаҳо ва лаҳҷаҳои гуногуни эронӣ, ки дар ин ҷо истифода мешаванд, диққат медиҳанд, омӯзиши онҳо барои эроншиносӣ ҷолиб хоҳад буд инчунин омӯхтани таърихи забон ва шахсони зикршуда. Маълум аст, ки дараҷаи расидан ба ҳадафи луғат аз сифати тафсире, ки лексикограф барои шарҳи калимаҳо додаст, вобаста аст. Ҳар қадаре ки он мувофиқи ҳадафи луғат бо роҳҳои муносиб шарҳ дода шавад, аҳамияти луғат ҳамон қадар меафзояд. Вазифаи лексикограф аз он иборат аст, ки хусусиятҳои маъноии калимаҳоро дуруст шарҳ диҳанд ва ҷузъиёти маънояшро фаҳманд дар ин ҷо омезиши калимаи маъно ва мундариҷаи визуалӣ аҳамияти калон дорад. Бо ин мақсад, Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ як қатор усулҳои прогрессивиро истифода бурд, ки усулҳои зерини онҳо чунинанд: Усули луғавӣ; 2. Грамматикӣ м.; 3. М.Тавсифӣ; Тарҷума. Усулҳои тавсифӣ дар боло овардашуда мувофиқи хусусияти калимаи дар луғат истифодашуда ва истифодаи он истифода мешавад, ки як қисми он бештар дучор меояд ва дигарон камтар. I. Яке аз усулҳои, ки дар луғат васеи истифода мешаванд усули луғавӣ мебошад. Усул дар робита бо архаизмҳо, лаҳҷаҳо, муродифҳо, антонимҳо, омонимҳо, маъноҳои метафои ва калимаҳои полисемантии истифода мешавад. 1. Яке аз шаклҳои шарҳе, ки ба усули луғавӣ дохил карда шудааст, шакли „синонимӣ“ мебошад, ки ба он чунин ишора мешавад: Вақте ки архаизмҳо неологизмҳо доранд; б. Вақте ки муодилаҳои дигари забон ва лаҳҷаи калимаҳо дода мешаванд. Дар ин ҷо муаллиф муодилаҳои лаҳҷаҳоро, аз қабилӣ Мовароуннаҳр, Балх, Хузистон, Эрон, Муғон, Нахҷувон, Хуросон, Паҳлавӣ, Фарғона, Тус, Бухоро ва ғайраро, ки забонҳои озорбойҷонӣ, арабӣ, туркӣ, юнонӣ ва форсиро васеи фароҳам овардаанд, пешниҳод кардааст. Ин аз шиносоии муаллиф бо лаҳҷаҳои якҷанд вилоятҳои шаҳодат медиҳад. Калимаҳои, ки дар ин ҷо нисбат ба Озарбойҷон ва минтақаҳои он, аз қабилӣ Эрон, Муғон, Нахҷувон оварда шудаанд, аз нуқтаи назари забоншиносии Озарбойҷон хеле ҷолибанд; в. Гурӯҳи муайяни калимаҳои, ки ба луғат дохил карда шудаанд, нишон медиҳанд, ки гарчанде ки онҳо бо мурури замон тағйир ёфта бошанд ҳам, маъноҳои онҳо бетағйир боқӣ мондаанд. Шаклҳои нави калимаҳои тағйирёфта ҳамчун неологизмҳо амал мекунанд. Чунин тағйирот ҳамеша бо иваз шудани кӯҳна бо нав рушд мекунанд ва васеи паҳн мешаванд. Бо назардошти ин, муаллиф шакли нави он калимаҳоро бо шакли кӯҳна дар он давра муқобил гузоштааст ва онҳоро ҳамчун синонимии тавзеҳ истифода кардааст; г. Вақте ки калима як ё якҷанд синоним дорад, ин усули тавсиф истифода мешавад.

Муаллиф маънои дигари ин калимаҳоро, ки дар маҳазҳои дигар оварда шудаанд, илова намуда муносибати худро таъмин кардааст, ки онро метавон ҳамчун як шакли шарҳи „синонимӣ“ ҳисобид; шакли дигари усули шарҳи усули луғавӣ тафсири калимаҳо бо антонимҳо мебошад. Дар ин ҷо усулҳои гоҳе озодона истифода мешуд ва гоҳе барои тафсири як маънои калима истифода мешуд. 2. Шаклҳои тавзеҳи ин гурӯҳ бо калимаҳои полисемантикӣ ва омонимҳо монетаи муайяне вучуд надорад. Фарқ кардани ин гурӯҳҳои луғавӣ ва муайян кардани аломатҳои онҳо ба ҳуди муҳақиқ вобаста аст. Бо вучуди ин дар ин ҷо Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳ маънои гуногуни калимаҳоро ба тариқи инфиродӣ муайян кард ва онҳоро як ба як номбар кард. Ин калимаҳои номбаршударо ҳамчун омонимҳо низ шуморидан мумкин аст. Зеро дар ин ҷо на танҳо маъноҳои наздики калимаҳо, балки маъноҳои хеле дурр оварда шудаанд, ки баъзан дар сархатҳои гуногун такроран зикр мешаванд. Дар луғат баъзе калимаҳо мавҷуданд, ки барои шарҳи онҳо полисемантика дар баробари омонимҳо низ ифода ёфтааст. Масалан, маънои якум ва дуҷуми калимаи зерин аз якдигар чун тавассути полисемантика сохта мешавад, ҳол он ки сеюм, чорум ва панҷум маънои гуногунро ифода мекунад. Гузашта аз ин, полисемантика байни маъноҳои якум ва дуввум, инчунин маънои сеюм ва панҷум аз панҷ маънои калимаи БАТ ифода ёфтааст, дар сурате, маъноҳои якум, сеюм ва чорум дар муносибатҳои омонимӣ бо ҳамдигар қарор доранд. Аён аст, ки маънои калимаҳо аз рӯи наздики аз ҳам фарқ мекунанд. Чунин фарқиятҳо дар луғат тақрибан нишон

дода нашудаанд. Аммо ёддоште, ки дар ин робита дода шудааст, нишон медиҳад, ки муаллиф ин чанбаи калимаҳоро низ гирифтааст. Инро дар робита бо калимаҳо шарҳ медиҳанд. Ниҳоят шакли охирине, ки ба усули луғавӣ ишора шудааст, ба калимаҳои метафорӣ марбут аст. Маъноӣ маҷозии калима ҳамчун яке аз маъноҳои зиёди калима амал мекунад ва аз ин рӯ, чунин тавзеҳ на ба маъноӣ асосии калима, балки ба маъноӣ нав, ки метафора аст, ишора мекунад. Аз ин рӯ, ин усул мустақилона дар сархатҳои луғат мушоҳида намешавад, балки дар қатори дигар усулҳои асосӣ. Инчунин бояд қайд кард, ки пеш аз муаллиф дар луғатҳои тафсирии форсӣ ҳеҷ яке аз ин чанбаҳо ба назар гирифта нашудааст. Калимаи Тотористон ҳамчун ёддошти услубии ин маъноҳо аз ҷониби муаллиф дар луғат истифода шудааст. Намуди дуҷуми усулҳои тавзеҳ дар луғат усули грамматикӣ мебошад. Мисли усули аввал усули грамматикӣ низ аз вижагиҳои маъноии калимаҳо тавлид шудааст. Азбаски баъзан калимаҳо дорои маъноҳои мухталифе ҳастанд, ки ба шаклҳои грамматикӣ таъсир мерасонанд, дар чунин ҳолатҳо онҳо танҳо бо ин усул ифода карда мешаванд. Гарчанде, ки Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахчивонӣ ин усулро дар луғат кам истифода мебард, дар ин фард муваффақ шуд. Муаллиф ин усулро гоҳҳо мустақилона ва гоҳҳо барои ифодаи як ва якчанд маъноӣ калимаҳо истифода кардааст. Бо татбиқи ин усул ӯ маъноӣ ягонагии шакл ва калимаҳо ва калима ва нутқро нишон дод, ки барои лексикографияи форси асри XIV ва инчунин ҳамчун принсипи асосии лексикографияи муосир ҳисобида мешавад. Ҳангоми сухан дар бораи маъноӣ луғавӣ ва грамматикии калима профессор О.С.Ахманова изҳор дошт: «Ду намуди маъноӣ калима бо ҳам чунон ботинӣ пайвастанд, ки ҳангоми тавсифи лексикографияи калима ҳардуи онҳо ба назар гирифта мешуданд» (Ахманова 1957).

Дар луғати мазкур бо роҳҳои морфологӣ ва синтаксисӣ ифода ёфта, дар ин усул нишон дода шудааст, ки чи гуна инфияҳои шакли, замони ҳозира ва фармонҳо, ҳиссаҳо, шаклҳо ва микдорҳои манфӣ бо ёрии пасванди ҳес маъноӣ нав мегиранд; инчунин нақш ва вазифаҳои онҳо дар нутқ шарҳ дода мешавад. 1. Зухури усули грамматикӣ дар шакли морфологӣ хеле маъмултар аст, на шакли синтаксисӣ. 2. Шакли синтаксисӣ одатан шарҳи калимаҳоеро, ки дар нутқ барои ифодаи пушаймонӣ, мурочиат, савол ва эътироф истифода мешаванд, дар бар мегирад. 3. Усули тасвирӣ усули тавзеҳот дар луғат маъмултарин истифода мешавад. Ин одатан калимаҳоеро дар бар мегирад, ки дар минтақаҳои алоҳида истифода мешаванд, ки дар он минтақа ва хусусиятҳои ашӯе, ки онҳо ифода мекунанд, шарҳ дода мешаванд. Агар мо умуман ин усулро ба истилоҳҳо мурочиат кунем, дурусттар хоҳад буд. Мувофиқи табиати худ, усули тавсифӣ инчунин дар се шакл зоҳир мешавад, ки метавон онҳоро ҳамчун шарҳи истилоҳӣ, этимологӣ ва шарҳи номҳои гуногуни ҷуғрофӣ ва таърихӣ ҷудо кард.

1. Шарҳи истилоҳии усули тавсифӣ калимаҳоро аз соҳаҳои ботаника, шеър, мусиқӣ, геология, астрономия, атриёти ватанӣ, либосҳо ва ҳӯрокворӣ асбобҳои гуногуни тичорӣ ва меҳнатӣ, силоҳҳо, ҳайвонот, паррандагон ва ғайра дар бар мегирад.

2. Баъзан калимаҳо бо шарҳи қисматҳои он тавсиф карда мешаванд, ки муаллиф этимологияи калимаро нишон медиҳад.

3. Вақте ки сухан дар бораи номҳои ҷуғрофӣ меравад, пеш аз ҳама, мавқеи ҷуғрофӣ бо ҳамон ном тасвир ва нишон дода мешавад. Инҳо бо номҳои шаҳрҳо, музофотҳо, дарёҳо, кӯҳҳо, қалъаҳо ва ғайра алоқаманданд.

Усули тарҷумае, ки Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахчивонӣ истифода кардааст, ба муодили калимаҳои дигар забонҳо ва лаҳҷаҳо асос ёфтааст, ки ҳадафи тарҷума ва луғатҳои диалектологӣ мебошанд. Дар ин усул ба ҷои шарҳи калимаи мувофиқ дар забони муайян дода мешавад. Ин усул мустақилона ва инчунин даршакли ёрирасон истифода мешавад. Дар луғати худ Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳ усули нави сохти луғатро ҷустуҷӯ кард ва ба принсипи нави ба тартиб даровардан ноил гардид. Таҳияи принсипи нав дар лексикографияи форсӣ дар асоси лексикографияи араб Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳ аз як қатор воситаҳои мувофиқ истифода кардааст. Гарчанде ки муаллиф аз принсипи „Сеҳаҳ-ул-логат“ - и Ҷавҳарӣ истифода кардааст, дар ин ҷо вай на танҳо ҳарфҳои аввал ва танҳо ҳарфҳои охири калимаҳоро балки ҳарфҳои дуҷум ва сеҷумро низ баррасӣ кардааст. Ҳамин тариқ, калимаҳо аз рӯи ҳарфи охиринашон ба бобҳо ва аз рӯи ҳарфи аввалашон ба бобҳо тақсим карда мешаванд ва тартиби ҳарфи миёна низ пешбинӣ шудааст.

Ин истифодаи луғатро осон мекунад ва ҳамзамон матни онро меҳонад. Дар омади гап бояд қайд кард, ки чунин нави луғатҳо бо тамоюли ҳарфи охиринаи калимаҳо аз ҷониби муҳаққикон одатан танҳо аз ҷиҳати қофия муфид ҳисобида мешаванд ва аз ин рӯ, онҳо аз рӯи қофияҳо гурӯҳбандӣ карда мешаванд. Аз тарафи дигар, луғатҳое, ки аз рӯи ҳарфи охир

тартиб дода шудаанд, метавонанд барои ҳалли як қатор масъалаҳо барои забоншиносон воситаи хеле муҳим бошанд. Пас, дар як қатор забонҳои агглютинативӣ ташаккули калимаҳои нав асосан тавассути илова кардани зарраҳо, пасванд ва амсоли ин ба охири калима маъмул аст. Ин заминаест барои гурӯҳи усули тавлиди калимаи нав дар забонҳо. Азбаски чунин гурӯҳҳои калима дар робита бо сохти луғат якҷоя чамъ оварда шудаанд, ин ба муҳақиқон имкон медиҳад, ки ҳамаи онҳоро якҷоя пайдо кунанд. Ва азбаски забони форсӣ низ як забони агглютинативӣ аст, татбиқи ин принцип дар ин ҷо як усули мувофиқ дар мавриди муайян кардани калимаи рушд аст. Инчунин бояд қайд кард, ки имрӯзҳо дар баъзе ҷойҳо тартиб додани луғат бо сохтори муқобил дар системаи алифбо аз охир то аввал дубора иҷро карда мешавад. Луғатҳо бо сохторҳои муқобил, ба монанди забони русӣ [Vasmer1957: 58; и Биелфелдт 1958], руминӣ [Dictionarinvers 1957], славянии қадим [Saduick 1935; Шкаф 1941; луғатҳои Pertsch 1888] ва чехӣ [Priruchni 1935; 57] метавонанд намуна бошанд. Инкишофи тарҷумаи мошинӣ боиси эҷоди чунин луғатҳо гардид ва ин раванд зарурияти татбиқи принципи нави тартиб додани луғат дар лексикографияро ба миён овард. Яке аз саҳмҳои Маҳмад Муҳаммад ибни Ҳиндуса дар луғатшиносии форсӣ қайдҳои оид ба имло ва талаффузи калимаҳои ин ҷо барои бори аввал аст. Он ба ҳамаи калимаҳои луғат татбиқ карда шуд. Тавре ки маълум аст, матнҳои форсиро, ки бо хусусиятҳои алифбои арабӣ навишта шудаанд бо тағйир додани диакритика бо шаклҳо ва роҳҳои гуногун хондан имконпазир аст. Аз ин рӯ, матн аксар вақт нодуруст ва омехта талаффуз карда мешавад. Дар дигар соҳаҳо чунин ҳолатҳоро тавассути мундариҷаи матн ҳал кардан мумкин аст. Дар мавриди луғатҳо бошад, масъала комилан ба тарзи дигар баён шудааст. Зеро чун дар вожагонҳо калимаҳои мушаххас ва таърифи онҳо мавҷуд аст. Ҷои нодурусти диакритика ё набудани он метавонад боиси сардаргумии комил гардад ва моҳияти калима ва инчунин таърифи он гумм шавад. Муҳаммад ибни Ҳиндуса аҳамияти ин хусусиятро ҳамчун луғатшиносро ҳатто дар асри XIV дарк намуда, аҳамияти «Сиҳох-ул-фурс»-ро бо эҷоди ёддоштҳои фонетикӣ-графикиро дар бар намегирифтанд, дар ҳоле ки асарҳои лексикографии минбаъда дар ин истилоҳ ба таври мувофиқ сабт карда мешаванд. Ҳеҷ кадоме аз луғатҳои тафсирии форсӣ то Маҳмад Муҳаммад ибни Ҳиндуша ёддоштҳо дар бораи имло ва талаффузи калимаҳоро дар бар нагирифтааст ва баъдан истифодаи он дар луғатшиносии ин забон бояд бо номи муаллиф иртибот дошта бошад.

Дар маҷмӯъ, се варианти таъмин намудани талаффуз дар луғатҳои тафсирии форсӣ маълуманд, ки диакритика, тавсиф ва ритм мебошанд. Гарчанде ки ҳар кадоми онҳо хусусияти фонетикӣ-графикии калимаҳоро такрор мекунанд, усули дақиқтарин ва фишурдашуда дар ин ҳолат тавассути диакритика мебошад. Зеро ин имкон медиҳад, ки сохтори асосии забон дақиқ нишон дода шуда, суръат ва фишурдани навиштаҷот фароҳам оварда шавад. Ду усули дигар боиси густариши ҷузҳои луғат ва баъзе нофаҳмиҳо мешаванд. Илова бар ин, дар баробари диакритикаҳо, ҳар як усули тавлидшуда сабабҳои худро дорад. Ҳамин тариқ, вобаста ба аксари диакритикаҳо дар забони алифбои форсӣ ва дақиқии катисҳо, зеро шаклҳои гуногуни навиштан имкон медиҳад, ки қисме аз онҳо сабт нашаванд ва ҳатто баъзеи онҳоро иваз кунанд, луғатшиносон барои пешгирии чунин ҳолатҳо усулҳои гуногунро ҷустуҷӯ карданд. Дар баробари баъзе ҷанбаҳои маҳдуд, усулҳои тавсиф ва ритми марбут ба навиштани персонажҳо таҳияшуда хеле оқилонаанд. Дар усули тавсифи садонокҳо кӯтоҳи калима бо диакритика тавсиф мешаванд, дар ҳоле ки дар ритм садонокҳои калима дар муқоиса бо шакли дигари воҳиди забон дар ритм дода мешаванд. Имконпазирии ин усулҳо бо фарогирии васеи он дар луғатҳо чен карда мешавад. Ҳамин тариқ, дар луғатҳои форсӣ таъмин намудани талаффуз на дар диакритика, балки дар тасвир ва ритмҳо то арии ҳаҷдахум ва ҳатто баъд аз он ифода ёфтааст ва танҳо ба туфайли компюритикунонии навиштани луғатҳои муосир усули ритмҳо дубора истифода шудааст. Намунаи аввалини ин усулҳо, ки дар луғатҳои шарҳноки таърихи лексикографияи форсӣ истифода шудаанд, усули тавсифӣ мебошад. Истифодаи ин усул дар луғатҳои форсӣ дар шароти таърихи ташаккулёфта бояд саҳми Маҳмад Муҳаммад ибни Ҳиндуса дониста шавад. Тавре ки дар боло ишора рафт, муаллиф талаффузи танҳо як қисми калимаҳоро таъмин кардааст. Он кам аз ҳама садонокҳои кӯтоҳи калима тавсиф мекунад. Ҳамин тариқ, дар аксари калимаҳо диакритикаи яқум, дар калимаҳои камтар, диакритикаи дуом ва минбаъда тавсиф карда мешаванд. Ғайр аз ин ду усули тавсиф дар мавриди талффуз луғат маъноӣ нишона дорад. Дар усули тавсифӣ, муаллиф бояд номи персонажро қайд кунад ва баъдан ёддоштҳои имлоӣ пайдо шаванд. Инчунин муайян кардани қоидаҳои навиштани он давра хеле муҳим аст. Маълум аст, ки алифбои мавриди истифода порсийён аз се гурӯҳи графика иборат аст, ки арабӣ, форсӣ ва

харфҳои муштарак мебошанд; баъзеи онҳое, ки ба гурӯҳҳои якум ва дуюм дохил шуданд, аз рӯи шакли хаттӣ фарқ мекунанд, ҳол он ки дигарон танҳо бо диакритикаҳо фарқ мекунанд. Тавре ки дар матнҳои форси давраҳои гуногун ва инчунин луғатҳо ин нишонаҳо баъзан фаромӯш карда мешаванд ва дар натиҷа навиштаҷоти аслии дар шакли тағйирёбанда хонда мешавад. Сабтҳои имлоӣ, ки аз ҷониби луғатшиносон бодикқат тартиб дода шудаанд, аз ҳама муҳим ва заруранд. Ин сабтҳо асосан бо ҳарфҳои нуқта ва шабеҳи луғат алоқаманданд.

Дар «Сихоҳ-ул-фурс» муаллиф инчунин барои аниқ кардани имло ва талаффуз як қатор роҳҳои зеринро истифода кардааст: а) Бо тағйир додани диакритика ифодаи ташаккулёбии фарқиятҳо дар маъноҳо, ин калимаҳо дар фардҳои алоҳида нишон дода шудаанд, нишон дода мешавад; в) Фарқияти имло ва талаффузи калимаҳо дар луғат бо истинод ба маъхазҳои гуногун нишон дода шудааст; г) Агар муаллиф якҷанд шакли калимаро донанд, ҳамаи онҳо номбар шудаанд; д) Ривоятҳо дар бораи имло истинод карда мешаванд. Ҳамин тариқ дар инъикоси ҷанбаи муҳими лексикографӣ ва лингвистии осори қаблӣ дар «Сехаҳ-ул-фурс», луғати он, вижагиҳои забони форсӣ ва усулҳои нави марбут ба шароити таърихӣ низ мутамарказ шудаанд. Хусусиятҳои, ки дар асри XIV мавҷуд буданд, ба рушди минбаъдаи лексикографияи форсӣ ва инчунин дар давраи муосир таъсири мусбат расонданд. Луғатшиноси асри XVI Ҳусейн Вафой намунаи беҳтарини таъсири Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахчивонӣ луғатҳои оянда мебошад. Илова бар ин, луғати Муҳаммад ибни Ҳиндушаҳ дар „(„Шамелол-логат“)“-и Гарахасари, „ Loghati-Nematolla) by Неъматуллаибн Аҳмад Румӣ, „Муҳаммад Гасим Сурурӣ, „Фарҳанги-ҷаҳонгирӣ“) аз Ҷамолуддин Ҳусайн Инҷу ва дигарон. Ҳама тавсифи дар боло овардашуда нишон медиҳад, ки Ҳиндушоҳ Нахҷувонӣ ва писари ӯ Маҳмад Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ дар ташаккул ва рушди лексикографияи форсӣ нақши ҳалқунанда доштанд. Дар ин замина, „Сихоҳ-ул-ачам“-и Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ тавсия дода мешаванд, ки ба забони англисӣ тарҷума ва ба ҷомеаи байналмилалӣ илмӣ пешниҳод карда шаванд.

Адабиёт

1. Хромов, А.Л. Таджикские микротопонимы долин, верхнего Зеравшана и Ягноба // Ономастика Средней Азии / А.Л. Хромов. – М., 1978. – С. 58-62.
2. Шоев Р. Ономастикаи «Самаки Айёр» / Р. Шоев. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 192 с.
3. Шаҳбози Рустамшо. Мавзъномаи «Таърихи Систон» (таҳлили лингвистӣ - таърихӣ) / Рустамшо Ш. – Душанбе, 2018. – 120 с.
4. Фафуров, О. Тафсири мухтасари номҳои ҷузрофӣ / О. Фафуров. – Душанбе: Маориф, 1983. – 144 с.
5. Фафуров, О. Шарҳи исму лақабҳо / О. Фафуров. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 160 с.
6. Девонақулов, А.А. Асрори номҳои кишвар / А.А. Девонақулов. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 224 с.
7. Исмоилов Ш. Таҳлили лингвистии топонимҳо / Ш. Исмоилов. – Душанбе, 1994. – 70 с.
8. Исмоилов, Ш. Топонимияи водии Қаротегин / Ш. Исмоилов. – Душанбе, 1999. – 396 с. (ҷопи лотинӣ).
9. Маҳмадҷонов, О. Назаре ба топонимияи Ромит // Масъалаҳои забони тоҷикӣ (Маҷмуаи илмӣ, ҷ.2). - Душанбе: ДДОТ, 1992. – С. 100-106.
10. Маҳмадҷонов, О. Номҳои ҷузъи таъриханд // Забон ва истилоҳ (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе, 2001. - С. 136-140.
11. Мирзоев Г. Суффиксальное словообразование в современном таджикском языке / Г. Мирзоев – Душанбе: Дониш, 2018. – 184 с.
12. Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ. Сихоҳу-л-фурс. - Душанбе: Паёми ошно, 2021. – 446 с.

СУХАНЕ ЧАНД ДОИР БА ЛУҒАТНОМАИ „СИХОҲ-УЛ-ФУРС“-И НАХҶУВОНӢ

Муаллифони мақолаи номбурда доир ба маъхазҳои луғати “Сихоҳ-ул-фурс”-и Шамсиддин Муҳаммад бини Фаҳриддини Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ маълумотҳои арзишмандро овардаанд. Забони тоҷикӣ фарҳангҳои зиёди нодирро дорост ва муддати мадиде забони тоҷикӣ-форсӣ дар паҳнои беканоре аз соҳилҳои баҳри Миёназамин то марзҳои Ҳинду Чин забони муоширати қавмҳои халқҳои гуногун будааст. Фарҳанги “Сихоҳ-ул-фурс”-и Шамсиддин Муҳаммад бини Фаҳриддини Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ маълумотҳои гуногунариширо доир ба соҳаҳои гуногуни ҳаёт дорад, ки имрӯз аз ҷониби номзади илмҳои филологӣ, дотсенти Донишгоҳи давлатии шаҳри Кӯлоб Мирзоев Ғоиб баргардон шудааст. Ин хидмати олими тоҷик шоиста мебошад. Пажӯҳишгарон доир ба луғати “Сихоҳ-ул-фурс”-и Шамсиддин Муҳаммад Бини Фаҳриддини Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ маълумотҳои муҳимро дар мақолаи худ пешкаши хонанда гардониданд.

Калидвожаҳо: луғат, забони тоҷикӣ, Муҳаммад бини Фаҳриддини Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ, маъхаз, истилоҳ.

НЕСКОЛЬКО СЛОВ О СЛОВАРЕ «СИХОХ-УЛЬ-ФУРС» НАХДЖУВАНИ

Авторы упомянутой статьи предоставили ценные сведения об источниках словаря «Сихох-уль-фурс» Шамсиддина Мухаммада Бини Фахридиддина Хиндушаха Нахджувани. Таджикский язык имеет множество уникальных культур, и таджикско-персидский язык долгое время был языком общения между разными народами на обширных просторах Средиземного моря до границ Индокитая. Культура «Сихох-уль-фурс» Шамсиддина Мухаммада Бини Фахридиддина Хиндушаха Нахджувани содержит ценные сведения о различных сферах жизни, которые сегодня передал кандидат филологических наук, доцент Кулябского государственного университета Мирзоев Гаиб. Это достойная заслуга таджикского учёного. Исследователи в своей статье представили читателям важную информацию о словаре «Сихох-уль-фурс» Шамсиддина Мухаммада Бини Фахридиддина Хиндушахи Нахджувани.

Ключевые слова: словарь, таджикский язык, Мухаммад Бини Фахриддин Хиндушах Нахджувани, источник, термин.

A FEW WORDS ABOUT THE DICTIONARY “SIHOH-UL-FURS” BY NAHJUVANI

The authors of the mentioned article provided valuable information about the sources of the dictionary “Sihoh-ul-furs” by Shamsiddin Muhammad Bini Fakhrididdin Hindushah Nakhjuvani. The Tajik language has many unique cultures, and the Tajik-Persian language has long been the language of communication between different peoples across the vast expanses of the Mediterranean to the borders of Indochina. The culture of “Sikhoh-ul-furs” by Shamsiddin Muhammad Bini Fakhrididdin Hindushakh Nakhjuvani contains valuable information about various spheres of life, which was conveyed today by Mirzoev Ghoib, candidate of philological sciences, associate professor of Kulob State University. This is a worthy achievement of the Tajik scientist. Researchers in their article provided the reader with important information about the dictionary “Sikhoh-ul-furs” by Shamsiddin Muhammad Bini Fakhrididdin Hindushahi Nakhjuvani.

Keywords: dictionary, Tajik language, Muhammad Bini Fakhrididdin Hindushah Nakhjuvani, source, term.

Дар бораи муаллифон

Валиева Хусниябону Сайвалиевна
Омузгори кафедраи забонҳо
Коллеҷи тиббии ш. Кулоб ба номи
Р.А.Раҳмонзода
Тел.: (+992) 987 60 44 67

Мирзоев Гоиб
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи забонҳо
Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи А.Рӯдакӣ
Тел.: (+992) 918 10 18 12

Об авторах

Валиева Хусниябону Сайвалиева
Преподаватель кафедры языков
Медицинский колледж в г. Куляб им.
Р.А.Раҳмонзода
Тел.: (+992) 987 60 44 67

Мирзоев Гаиб
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры языков
Кулябский государственный университет
имени А.Рудаки
Тел.: (+992) 918 10 18 12

About the authors

Valieva Khusniyabonu Sayvalieva
Teacher of the Department of languages
Medical College in the city of Kulyab named
R.A.Rahmonzoda
Ph.: (+992) 987 60 44 67

Mirzoev Ghoib
Candidate of philological sciences, associate
professor of the Department of languages
Kulyab State University named after A. Rudaki
Ph.: (+992) 918 10 18 12

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ҚУМЛАИ ПАЙРАВИ ПУРКУНАНДА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ҳакимов Ф. И.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Инсон тамоми фикру андешаҳои худро ба воситаи қумла баён мекунад. Ба воситаи қумла эҳсосоти инсон ифода меёбад: аз шунидани хабари тоза ба вачд меояд ва ё ғамгин мегардад, ақидаеро тасдиқ ва ё инкор мекунад. Хушбаёнӣ, равонӣ, аз ҷиҳати бадеӣ пуробуранг навишта шудани асари бадеӣ ва ё фасоҳати баёни сухани гӯянда ва ё нотик аз дониستاني хуби забон ва қонуну қоидаҳои он вобастагии калон дорад.

Аён аст, ки барои омӯхтани ин ё он забони хоричӣ, аз қумла забони англисӣ, донишчӯро зарур аст, то ки захираи луғавиашро бою ғанӣ гардонад. Бояд гуфт, ки бо дониستاني вожаҳои зиёд, гуфтугӯӣ мо бо ин ё он забон боз ҳам маҳдуд хоҳад монд. Барои он ки мо ба таври возеҳ ва фаҳмо сухан гӯем, бояд ки дастури он забонро хуб дарк намоем. Бояд донем, ки он вожаҳои азёдшуда дар қумла чӣ тавр истифода мешаванд, бо кадом калимаҳо ҳампаҳлӯ ва бо кадом роҳҳо ифода меёбанд. Калимаву ибора ва қумла яке аз василаҳои бою ғанӣ гаштанӣ забон маҳсуб меёбад. Ин ҷиҳатҳо ба ташаккул ва рушди бахшҳои грамматика: сарф ва наҳв мусоидат мекунад.

Наҳв яке аз қисматҳои асосии грамматика ба шумор меравад. Дар миёни он мавзӯҳои, ки мавриди баҳси наҳв қарор мегиранд қумлаи пайрави пуркунанда, ба назари мо, ба таври зарурӣ таҳқиқ нашудааст. Рӯйи қор омадани мақолаи мазкур, воқеан ба бисёр гӯшаҳои торику нимторики мавзӯи «Қумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» равшанӣ андохта, тиҳигҳои мавҷударо то андозае дар ин самт пурра хоҳад намуд.

Забони адабии ҳозираи тоҷик, ки таърихи чандҳазорсола дорад, ҳанӯз аз нимаи дуҷуми асри XIX таваҷҷуҳи олимони забоншиносони русро ба худ ҷалб карда буд. Бояд тазаккур дод, ки дар асарҳои онҳо забони тоҷикӣ на ҳамчун як забони мустақили халқӣ тоҷик, балки ҳамчун шева ва ё шакли тағйирёфтаи забони форсӣ ба назар гирифта мешуд. Гузашта аз ин, китобҳои олимони давраи мазкур баъзе масъалаҳои сарфӣ, овошиносӣ ва ҷиҳатҳои маҳсуси ин ё он шеваи забони тоҷикиро дар худ инъикос менамуданд.

Бо мақоми давлатӣ гирифтани забони тоҷикӣ, баҳри омӯзиши он заминаҳои бисёр мувофиқ фароҳам оварда шуд. Чараёни татбиқи Қонуни забон дар ҳамаи ҷабҳаҳои хоҷагии халқ амалӣ шуд. Ин нуқта, пеш аз ҳама, дар соҳаи маориф ва илму фарҳанг беҳбудӣ овард.

Таҳқиқ ва таҳрири пурра ва илмии қумлаи пайрави пуркунанда зарур аст. Азбаски забонҳо аз рӯи пайдоишашон ба ҳамдигар хешӣ ва робитаи зичдоранд, вале дар бораи дараҷаи шарҳу баён ёфтани мавзӯҳои грамматикӣ ихчам ҳам бошад, мулоҳиза баён кардан лозим мебошад. Чунин шева мумкин аст ба омӯзиши муқоисавии забонҳо боз ҳам мусоидат намояд.

Дар мақолаи мазкур вижагҳои грамматикӣ қумлаи пайрави пуркунанда, намудҳои он, сохт ва мавқеи онҳо дар таркиби қумлаҳои мураккаби ҳам забони тоҷикӣ ва ҳам забони англисӣ бо диду назари нав мавриди таҳқиқ кашида шудааст. Илова бар ин, дар асоси муқоиса намудани хусусиятҳои грамматикӣ қумлаи пайрави пуркунанда дар ҳар ду забон, монандӣ ва фарқи онҳо баён гардидааст.

Қумлаи пайрави пуркунандаи забонҳои таҳқиқшаванда дар таркиби қумлаи мураккаби тобей бар эзоҳи хабари сарқумла омада, онро пурра мекунад. Қумлаи пайрави пуркунанда бо сарқумла ва аъзоҳои пайрави қумла бештар мустаъмал мегардад. Дар баробари ин, бояд илова намуд, ки қумлаи пайрави пуркунанда то ҳол ба таври ҷудоғона дар шакли рисолаи илмӣ ва ё рисолаи докторӣ мавриди таҳрир қарор дода нашудааст. Ҳаминро метавон ишора намуд, ки масоили ҷаваб дар забоншиносии дохиливу хоричӣ яке аз мавзӯҳои серҷузътарин ва мураккабтарин буда, айни ҳол ба риштаи омӯзиш кашидани он айни мудаост.

Ин навъи қумлаи пайрав ба саволҳои *чӣ - what?, бо чӣ - for what?* ҷавоб мешавад. Он бар шарҳу эзоҳи калимаю таркибҳои ҳамнисбате низ меояд, ки ба вазифаи пуркунандаи сарқумла омадаанд.

Чумлаи пайрави пуркунанда, одатан, хабарҳои феълӣ сарчумларо мефаҳмонад ва он доимо дар созмонёбии чумла мавқеи хоса дорад.

Бояд тазаққур дод, ки дар ҳар ду забон ҳам, чумлаҳои пайрави пуркунанда барои эзоҳи яке аз аъзоҳои сарчумла омада, маънои онро аз ҷиҳати объекти амал пурра мекунад. Вобаста ба ҳамин чумлаҳои пайрави пуркунанда ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд:

1) чумлаҳои пайрави пуркунанда, ки пурра намудани хабари сарчумла меоянд; ва

2) чумлаҳои пайрави пуркунанда, ки барои эзоҳ, додан ва кушодани мазмуни аъзои пайрави пуркунандаи бо ҷонишинҳои ишоратӣ ифодаёфтаи сарчумла истеъмом меёбанд [5, с. 25].

Гуфтан ҷои аст, ки дар ҳар ду забон ҳам чумлаи пайрави пуркунанда ба чунин сарчумла тобеъ шуда меояд, ки хабари он ба зикри объекти амал ниёз дорад. Ба таври мисол, дар чумлаи "Нуралӣ ба назди Боровиков даромада истода ҳис кард" - *Nurali felt that he was going to Borovikov*" аъзоҳо намерасад ва хабари "ҳис кард – *to feel*" аз ҷиҳати маъно нопурра ва эзоҳталаб аст, онро аъзои пайрави пуркунанда ва ё чумлаи пайрави пуркунанда пурра мекунад:

Нуралӣ ба назди Боровиков даромада истода ҳис кард, ки арзаиро ба вай гуфта наметавонад (С.Улуғзода). - Nurali went to Borovikov and felt that she could not tell him about it (S.Ulughzoda).

Чумлаи пайрави пуркунанда барои эзоҳ додани хабари сарчумла меояд, ки объекти амали он зикр наёфта бошад. Ба таври мисол:

Заҳро тасаввур карда наметавонист, ки чи тавр бо Алӣ писари кӯри Ҷалил дар як хона зиндаги хоҳад кард ва дар як болин сар хоҳад монд (Ҳаким Карим). - Zahra could not imagine how Ali, the blind son of Jalil, will live in the same house and rest on the same pillow (Hakim Karim).

Акнун фаҳмидам, ки осеёби инҳо аз кадом ҷӯй об гирифтааст (С.Айнӣ). - Now I understand from which stream these mills got water (S.Aini).

Феълҳо аз рӯи муносибаташон ба объект гузаранда ва монда мешавад. Тавсиру ҳаракати феълҳои монда ба объект намегузарад ва ба онҳо пуркунандаҳои бевосита тобеъ шуда намеоянд, аммо дар феълҳои гузаранда таъсири ҳаракат ба объект бевосита мегузарад ва онҳо ҳамавақт дорои пуркунандаи бевосита мебошанд. Аксарияти феълҳои гузаранда бо тобеъ намудауи аъзои пайрави пуркунандаи бевосита маҳдуд мешавад, барои пурра намудани онҳо чумлаи пайрав корбаст намешавад. Дар ин ҳусус бояд гуфт, ки чунин феълҳои гузаранда низ ҳастанд, ки на танҳо пуркунандаи бевосита, балки чумлаи пайрави пуркунандаро ҳам тобеъ мекунад. Феълҳои *гуфтан* - *to say*, *дидан* – *to see*, *шунидан* – *to hear*, *фаҳмидан* – *to understand*, *пурсидан* – *to ask*, *навиштан* – *to write*, *гузоштан* – *to put*, *таклиф кардан* – *to suggest*, *фаромӯш кардан* – *to forget* аз чумлаи онҳо мебошанд.

Мисол:

Ман ҳозир гуфта будам ва боз мегӯям, ки деҳқонон маро заданд, ҳақорат доданд, ҳосилоти вақфро ба ман надода, маро пеш карданд (С.Айнӣ).

Усто бобом пурсид, ин Юнусхоҷӣ нусхазан дар кучо мешинад (С.Айнӣ).

Бо вуҷуди ин Сироч Махдум тангии аҳволи маро дида таклиф кард, ки чизҳоямро дар ҳуҷраи ӯ монам (С.Айнӣ).

Маврид ба зикр аст, ки муодили чумлаҳои фавқ ба забони муносири англисӣ чунин навъ тарҷума шудааст, ки дар зер мо онро ба тариқи мисол меорем:

I have said now and I will say it again that the peasants beat me, insulted me, did not give me the endowment products, and kicked me out (S. Aini).

Master grandfather asked, where does this copyist Yunushoji sit (S. Aini).

Nevertheless, Siroj Makhdum, seeing the distress of my situation, suggested that I leave my things in his room (S. Aini).

Чумлаи пайрави пуркунанда ҳатто барои пурра намудани феълҳои гузаранда, балки барои пурра намудани феълҳои монда низ меояд:

Ман метарсам, ки хонаи тиреза ва печкадори оинанок, кравати симин, куртаҳо шоҳии Бухорои, рӯймолҳои гичими гулобӣ, пайпоқҳои абрешими ва ботинкаҳои локӣ...дили туро ба ӯ гарм карда бошанд? (С.Айнӣ).

Аҳмадҷон ҳатто хурсанд буд, ки бо раис дар кабинети у гуфтугӯ хоҳад кард (С.Улуғзода).

Шумо Махдум ҳақ доред, ки ҳамин тавр фикр кунед (С.Айнӣ).

Вай аз ин пеш ҳам умед дошт, ки падару модари Шодигул интихоби духтарашро писанд хоҳанд кард (С.Улуғзода).

Бояд зикр намуд, агар дар забони тоҷикӣ ҷумлаи пайрав бо сарҷумла оғоз гардад, пас дар забони англисӣ ин рисолатро ба тариқи пайвандакҳои тобеъкунанда мустаъмал мегардад.

I'm afraid that the house with the window and the mirrored stove, the wire tie, the royal Bukhara shirts, the pink scarves, the silk stockings and the patent leather boots...have warmed your heart to him? (S. Aini).

Ahmadjon was even happy that he will talk with the chairman in his office (Ulughzoda).

You, Makhdum, have the right to think so (S. Aini).

She hoped that Shodigul's parents would like their daughter's choice (S.Ulughzoda).

Таҳлилҳо нишон дод, ки дар забони англисӣ дар тобеъ сохтани ҷумлаи пайрави пуркунанда нақши пайвандакҳо бағоят калон аст. Аз ин хотир, аз ҷумлаҳои болозикр муайян гардид. Дар забони адабии тоҷик ба феълҳои сода тобеъ шудани ҷумлаи пайрав хеле кам воқеъ мегардад. Микдори феълҳои содае, ки ҷумлаи пайрави пуркунанда бар эзоҳи онҳо меояд кам аст. Мисол:

Рӯзе Иброҳим мешунавад, ки дар сирк хирси дастомӯзе ҳасту соҳиби сирк ӯро ба гуштинг мебароварад (С.Айнӣ). - One day Ibrahim hears that there is a grizzly bear in the circus and the owner of the circus is going to wrestle him (Ainy).

Бой...акнун фаҳмиданд, ки ба ятим ва хизматгори чи гуна муомила бояд кард (С.Айнӣ). - Boy...now they understand how to treat orphans and servants (Ainy).

Донистам, ки роҳро гӯм намекунам (С.Айнӣ).

I knew that I would not lose my way (Ainy).

Аксарияти феълҳои зиёди эзоҳталаби сарҷумла, ки ҷумлаи пайрави пуркунанда талаб менамоянд, феълҳои таркибӣ мебошанд. Феълҳои таркибӣ бештар бо феъли ёридиҳандаи *кардан* – *to do* меоянд [7, с. 211].

Бояд таваққуф дод, ки дар тобеъ намудани ҷумлаи пайрави пуркунанда ба сарҷумла нақши асосиро ҷузъи асосии феълҳои таркибӣ мебошанд, яъне маъноӣ як қисми онҳо эзоҳ талаб мекунад, қисми дигар ба он эҳтиёҷ надоранд, бинобар ин, он гуна феълҳо дар таркиби ҷумлаи пайрав намеоянд.

Дар ин ҳолатҳо дар ҳар ду забон ҳам ҷумлаи пайрав бо сарҷумла ба воситаи пайвандакҳои тобеъкунанда меояд, ки аз хусусияти умумидоштаи ин анвои ҷумларо бозгӯ мекунад.

Ҷумлаи пайрави пуркунанда ба гурӯҳи муайяни маъноӣ (семантикаи) феълҳо тобеъ мешаванд:

1. Феълҳои, ки гуфтор, муомила ва муносибатро ифода мекунад: *гуфтан*, *нақл кардан*, *хабар кардан*, *эълон кардан*, *маълум кардан*, *таъкид кардан*, *илтимос кардан*, *хоҳиш кардан*, *таклиф кардан*, *огоҳ кардан*, *такрор кардан*, *илова кардан*, *эзоҳ додан*, *арз кардан*, *таъриф кардан*, *хотиррасон кардан*, *маъруза кардан*, *бовар кундан*, *тавсия кардан*, *аҳд кардан*, *фармон додан*, *маън кардан*, *зид баромадан*:

Ҳаминро бояд гуфт, ки дар забони англисӣ низ чунин навъи феълҳо мавҷуданд: *to tell*, *to tell*, *to inform*, *to announce*, *to make known*, *to emphasize*, *to beg*, *to request*, *to suggest*, *to warn*, *to repeat*, *to add*, *to comment*, *to state*, *to praise*, *to remind*, *to report*, *to believe*, *to recommend*, *to agree*, *to order*, *to interpret*, *to contradict*:

Ҳаминро бояд қайд кард, ки аксарияти феълҳои таркибӣ дар ташаккули ҷумлаи пайрави пуркунанда ва тобеъ намудани аъзои пайрави ҷумла нақши бориз доранд.

Ноиби қозикалон ба аробакаш маълум кард, ки Кали Қурбонро вакили муҳофизати худ гардонад... (С.Айнӣ).

Ман бовар намекунам, ки _ гуфт бойбача, _ ман ҳеҷ бовар намекунам, ки шумо пул харҷ карда дар хонаатон ош пазонда хӯред! (С.Айнӣ).

Аз ту хоҳиш мекунам, ки на худатро дар азоб мон ва на маро (С.Айнӣ).

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи корбурд ва ифодаи воситаҳои грамматикӣ ҷумлаи пайрави пуркунанда дар ҳар ду забон истеъмоли мухталифи пайвандакҳо ба шумор меравад, ки дар таркиби сарҷумла ва ҷумлаи пайрав ҷойдошта аз сохтори феълҳои таркибӣ ифода меёбад.

Матлаби ин гуфтор он аст, ки агар дар забони англисӣ пайвастанавии сарчумла бо чумлаи пайрав аниқтараш ба сарчумла ду навъи пайвандакҳо иштирок кунад, пас дар забони тоҷикӣ танҳо пайвандакҳои тобеъкунанда чумлаи пайравро ба сарчумла тобеъ мекунад.

Бояд ишора намуд, ки дар забони англисӣ низ чунин гунаи чумлаи пайрави пуркунанда арзи вучуд дорад, ки он тавассути пайвандакҳои тобеъкунанда ва пайвастанкунанда ифода меёбад. Чумлаи пайрави пуркунанда дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ каммаҳсул аст. Ин навъи чумла танҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик серистеъмол аст.

The vice-chief of the Qazis told his charioteer to make Kali Qurban the representative of his trial... (S. Aini).

I don't believe that _ said the boy, _ I don't believe that you spend money and cook food at home! (S. Aini).

I am asking you, don't hate yourself and not me (S. Aini).

2. Феълҳои, ки дарку эҳсос ва равишҳои фикру андешаро ифода менамоянд: *дидан, шунидан, ҳис кардан, доништан, ёд кардан, дарк кардан, пайҳас рафтан, фаҳмидан, фикр кардан, фаромӯш кардан, гумон кардан, шубҳа кардан, пай бурдан, мулоҳиза кардан, тасаввур намудан* ва ғайра:

Бояд зикр намуд, ки дар забони муосири англисӣ ҳам чунин навъи дарку эҳсосот ва равишҳои фикрӣ мавҷуданд: *to see, to hear, to feel, to know, to remember, to understand, to notice, to understand, to think, to forget, to suspect, to doubt, to ponder, to imagine, etc.:*

Лекин шунидам, ки шумо аз дунболоғириам дар ҳақиқи ман бадгумон шудаед (С.Айнӣ). - But I heard that you were suspicious of me because of my follow-up (S. Aini).

Аммо фикр кардам, ки "шояд ба дафъаи аввал ордро аз қадри даркориаш зиёдтар бирӯм карда бошам". Калонҳо гумон мекунанд, ки мо бачагон, нодон ҳастему ба фаҳми ин корҳо намеравем. Дигар Мухтор шубҳа намекард, ки масъала дар бораи духтари директор меравад (С.Айнӣ). - But I thought that "maybe for the first time I took more flour than I needed". Adults think that we are children, ignorant and do not understand these things. Mukhtar no longer doubted that the issue was about the director's daughter (S. Aini).

3. Феълҳои хурсанд шудан - *to be happy*, шарм доштан - *to be ashamed*, ҳайрон шудан - *to be surprised*, дудила шудан - *to hesitate*, афсӯс хӯрдан - *to regret*, тааҷҷуб кардан - *to be surprised*, одат кардан - *to get used to*, ҷуръат кардан - *to dare* ва ба монанди инҳо:

Ман шарм доштам, ки дигар шиқоят кунам. Ман хеле афсӯс мекунам, ки ҳар як қадами ӯро, ҳатто дағалиҳои ӯро низ чун изҳори ишқи муҳаббат ба худаш талқин кунад. Ҳар нафас интизор буд. Боровиков ӯро ҷеғ мезанад (С.Айнӣ).

Феълҳои болозикри забони тоҷикӣ ба забони англисӣ чунин инъикос меёбанд:

I was too embarrassed to complain anymore. I am very sorry that he takes his every step, even his rudeness, as an expression of love for himself. Every breath was waiting. Borovikov calls him (С.Айнӣ).

Тавре ки дар боло зикр карда шуд, дар чумлаҳои мураккаб тобеъ, ки чумлаи пайрави пуркунанда хабари сарчумларо эзоҳ медиҳад, яке аз аъзоҳои сарчумла дарҷ намеёбад ва чумлаи пайрав вазифаи ҳамон аъзои дарҷ наёфтаре иҷро менамояд. Гузашта аз ин, бояд зикр намуд, ки дар сарчумлаи чумлаҳои мураккаби тобеъ, ки чумлаи пайрави пуркунанда ба эзоҳи ҷонишинҳои ишоратӣ меояд, ҳамаи аъзоҳо дарҷ меёбанд, вале яке аз аъзоҳои сарчумла - пайрави пуркунанда ба воситаи ҷонишини ишоратӣ ифода меёбад, ки аз маънои предмети ҳоли буда, танҳо хусусияти ишоратӣ дорад. Маънои ҷонишинҳои ишоратӣ чумлаҳои пайрав мушаххас мекунад. Ба таври мисол:

Ту ҳаминро назд дон ва аз хотират набарор, ки хандидан завқидани ин хиёнат кардан нест. - Know this very well and do not forget that laughing is not cheating.

Ҳама гуна калимаҳои ҳамнисбат дар таркиби сарчумла омадаро бо чумлаи пайрав ҳамвазифа ва ҳамтавҷам гузоштан лозим нест. Ҷонишинҳои ишоратӣ, ки дар таркиби сарчумла меоянд, аксари вақтҳо ба ҷои он аъзои чумла меоянд, ки дар чумлаҳои гузашта низ дарҷ гузошта шудааст. Ҳатто дар таркиби сарчумла метавонад ду ҷонишини ишоратӣ ояд, ки яке аз онҳо ба чумлаҳои гузашта тааллуқ дошта, дигаре бо чумлаи пайрави пуркунанда ҳамвазифа бошад [6, с. 87]. Мисол:

Инро ман аз замин ҳис мекардам, ки ӯ дар вақти хариду ҳисобҳо ва нархи чизҳоро аз ман пинҳон мекард ва дар вақти ҳисоби бо хучаини онҳо тунду тез мешуданд. - I felt this

from the ground, that he hid the bills and prices of things from me during the shopping, and they became sharper during the calculation with the husband.

Дар мисоли боло чумлаи пайрави пуркунанда бар эзоҳи ҷонишини ишоратии *ҳамин* - *this* омадааст.

Калимаҳои ҳамнисбат дар таркиби сарчумла мешаванд ҳам пуркунандаи бевосита ва ҳам пуркунандаи бавосита мешаванд. Пуркунандаҳои бевоситаи суратёфта бо воситаи калимаҳои ҳамнисбати *ҳамин*, *ҳамон*, *он* ифода меёбанд, муодили англисии он чунин аст *that*:

Ман ҳамибро медонам, ки ҳақиқатан бемулоҳизагӣ кардам, наст фаромадам. - I know that I was really reckless, I went down.

Ба вазифаи пуркунандаи бевосита бештар ҷонишинҳои ишоратии *ҳамин*, *ин*, *он* бо пешояндҳои *ба*, *бар*, *дар*, *аз*, *дар бораи*, *дар болои* меояд.

Ин вазифаро низ дар забони англисии муосир калимаҳои ҳамнисбати *this*, *that* иҷро менамояд ва ё ин ки бо пешояндҳои *to*, *on*, *in*, *of*, *about*, *on* ифода мегардад.

Мисол:

Ҳоло бояд ҳамаи диққатҳо ба ҳамин кашида шавад, ки натиҷаи матлуб додани кори ман ба ҳамин сохтакори шумо вобаста аст.

Дигар ба он тоқат қардан мумкин нест, ки бинокорон аз бачагон қарздор шуда монданд.

Як навъ рамзи китобдӯстии ӯ дар ҳамин ҳам аён мешавад, ки рӯзи фаваши бастан калони китобро ба хонамон овардаанд.

Дар айни ҳол дар бораи он фикр мекард, ки Шодигул меравад ва ё бо бачагони хурдсолаи танҳо мемонад.

Бояд зикр намуд, ки дар забони англисӣ чумлаҳои фавқ чунин тарз тарҷума шудаанд:

Now all attention should be drawn to the fact that the desired result of my work depends on this fabrication of yours.

It is no longer possible to bear the fact that the builders were indebted to the children.

A kind of symbol of his love of books is evident in the fact that on the day of his death, they brought a large book to our house.

At the moment, he was thinking about whether Shadigul would leave or stay alone with his young children.

Як нуқтаро бояд тазаққур дод, ки хабари сарчумла бо таркибҳои *иборат мебошад*, *иборат буд*, *иборат аст* ва *беҳтар буд*, *бадтар аст* ва амсоли инҳо ифода ёфта бошад, калимаи ҳамнисбат дар байни ҷузъҳои хабари таркибии сарчумла меояд: *Хулосаи хабаре, ки Ҷабраил баъд аз кушиши чандруза аз манбаъҳои муътабар ба даст оварда дар шаҳр паҳн карда буд, иборат аз ин буд, ки амир баъд аз гирифтаи аризаи қозикалон ва ривояти уламо дар бораи Қорӣ аробакаш ба воситаи кушбегӣ ба консули ҳукумати Россия мувоҷиҳат карда аз вай махфият пурсидааст. - The conclusion of the news, which Jabrail obtained from reliable sources and spread in the city after several days of efforts, was that the emir, after receiving the application of the Qazikals and the legend of the scholars about Qari the charioteer, appealed to the consul of the Russian government through Kushbegi. he asked for advice.*

Кӯр шудан барои ман беҳтар аз он аст, ки ҳар рӯз шумо ва устохонаи шуморо бинам гуфтаман ман ҳам пешонаи худро турш кардам. - It is better for me to be blind than to see you and your workshop every day, I said, scratching my forehead.

Дар сурати ба воситаи пайвандак ва калимаи ҳамнисбат тобеъ шудани чумлаи пайрави пуркунанда ба сарчумла задаи мантиқӣ ба болои ҷонишини ишоратӣ меафтад ва диққати шунавандаро ба объекти бавосита ҷалб мекунад. Мисол: *He писарам ин гапҳоя як тараф монун ба ман ҳамибро гуй, ки хизмат қардан меҳаҷо ё не. Инро аз ёд набароред, ки дар замони ҳозира ҳукумати советӣ. - No, my son, these things are one sided, tell me if you want to serve or not. Do not forget that in the current time the Soviet government.*

Барои қувват додани таъкид ҳиссаҷаҳои мазкур истифода мешаванд:

Ба шумо ҳамибро мегуям, ки он чиз ба модарам аз модаркалонаи мерос мондааст. - I will tell you that it was inherited by my mother from her grandmother.

Ҳамибро бояд ишора намуд, ки барои таъкиди ҷонишини ишоратӣ ва ба туфайли он барои ба чумлаи пайрав ҷалб намудани диққати шунаванда ҳиссаҷаи *ҳам* – *too* низ истеъмол меёбад. Вале ин маврид бояд ёдовар шуд, ки мавқеи истифодаи он каме дигар аст. Он на барои ҷудо қардан, балки барои дар катори дигар ҳодисаю воқеаҳо, вале аз ҳама қайд қардани яке аз ҳодисаҳои муҳимро нишон медиҳад. Мисол:

Ман инро медонам, ки дар ҳар хавлие, ки бемор бошад ва дар он ҷо чизе, ки хӯранд, ба он бемор ҳам аз он чиз, бо зури бошад ҳам хӯронанд. - *I know that wherever there is a sick person and there is something to eat, they feed that sick person even if by force.*

Ҷонишинҳои ишоратие, ки дар таркиби сарҷумла меоянд, аз ҷиҳати муносибаташон ба хабар ва устувору ноустувориашон ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд:

1) ҷонишинҳое, ки бештар аҳамияти услуби дошта, дар таркиби сарҷумла наомада ҳам метавонанд.

а) Аз ин воқеа ман **ҳаминро** пай бурдам, ки барои дар Бухоро шухрат ёфтан ва шогирд чамъ кардан он кадар муллои хуб будан шарт набуда, балки як дараҷа хунарманд ва фиребгартар будан, ва худситой карда, худро мулло нишон додан ё ин ки хучраи бисёреро ба даст дароварда ба муллобачагони беҳучраза дода, онҳоро ба ин восита ба худ шогирд карда гирифтани шарт будааст (*С.Айнӣ*).

б) Кам кам пай бурдам, ки ҳақим ва файласуф будани домӯлои ман танҳо дар ин аст, ки худро ба ҳақими ва файласуфи шухрат додан меҳаҷад.

2) ҷонишинҳое, ки дар таркиби сарҷумла омадани онҳо ҳатмист ва онҳо барои сурат гирифтани хабари сарҷумла низ ёрӣ мерасонанд. Хабарӣ чунин сарҷумла асосан аз таркибҳои зерин иборат мебошад: ***иборат аст - consists of, иборат буд - consisted of, монанд аст - similar to.***

Хулоса, ҳаминро бояд ишора намуд, ки хусусият ва вижагиҳои ҷумлаи пайравӣ пурқунандаи забонҳои муқоисашаванда гуногуншакл ва мухталиф буда, бисёр муаммоҳоро дар бар мегирад, ки дар як мақолаи кучак ба таври қушоду васеъ ҳал намудани онҳо аз манфиат холӣ нест. Хусусан дар алоҳидагӣ омӯхтани маъноӣ ҷумлаҳо; аниқтараш таҳқиқ кардани воситаҳои муайянқунандаи маъноӣ онҳо; ба таври ҷудогона муайян намудани ҷойгоҳи ҷумлаи пайравӣ пурқунандаи забонҳои муқоисашаванда дар жанру услубҳои гуногуни ду забон; пурратар таҳқиқ кардани ҳодисаҳои ин ба ибора табдил додани дигар ҳиссаҳои нутқ ва муносибати онҳо; аниқтараш омӯхтани вазифаҳои услубии ҷумлаи пайравӣ пурқунандаи забонҳои муқоисашаванда ва монанди инҳо ҳоло ҳам мунтазири омӯзиши аниқ қарор доранд.

Адабиёт

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. - 464 с.
2. Марғи судхӯр. - Сталинобод, 1936. - 208 с.
3. Айнӣ С. Одина. - Сталинобод, 1924. - 240 с.
4. Айнӣ С. Ятим. - Сталинобод, 1940. - 140 с.
5. Исмаилов М.Ф. Пурқунандаи бевосита дар забони адабии ҳозираи тоҷик. - Сталинобод, 1961. - 25 с.
6. Ниёзмӯҳаммадов Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик (синтаксис). - Душанбе, 1970. - 328 с.
7. Рустамов Ш., Камолитдинов Б., Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе, 1989. - 258 с.
8. Iyish V. History of the English language. - Leningrad, 1973. - 351 p.
9. Iyish V. The structure of Modern English. - Leningrad, 1971. - 366 p.
10. Ioffic L.L., Chakhoyan L.P. Readings in the theory of English Grammar. - Leningrad: Prosvechenie, 1972. 224p.
11. Jespersen O. Essentials of English Grammar. - London, 1938. - 387 p.
12. Mitchell, B., Irvine, S. A critical bibliography of Old English syntax. Supplement 1993-1996. Part II // Neuphilologische Mitteilungen. - Helsinki, 2002. - Jg. 103, N 2. - P. 179-204.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ ПУРҚУНАНДА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур масоили таҳлили муқоисавии ҷумлаи пайравӣ пурқунанда (object clause) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Муаллиф дар мақола кӯшидааст, ки тамоми паҳлуҳои масоили марбутаро ба таври мушаххас ба риштаи таҳқиқ кашад. Аз ин хотир, ин мавзӯ яке аз мавзӯҳои калидии наҳв ба шумор рафта, бо сохту таркиботи худ аз дигар масъалаҳои воҳидҳои наҳвӣ тафовут дорад. Бояд ишора намуд, ки дар сарчашмаҳои забоншиносӣ омадааст, ки аксарияти ҷумлаҳои пайравӣ пурқунандаи забони тоҷикӣ одатан пеш аз сарҷумла ва ё пеш аз амали он ҷой мегиранд. Ин масъала дар забони англисӣ бошад баръакс, қариб ки ҳамеша дар охир ва ё пас аз сарҷумла омадани ҷумлаи пайравӣ тарзи амал мушоҳида карда мешавад. Ба риштаи таҳқиқ кашидани мавзӯи мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ду забон таҳлил намудани мавзӯи фавқ саривақтӣ мебошад. Гузашта аз ин, мавзӯи ҷумлаи пайравӣ пурқунанда дар забоншиносии

хориҷӣ камтар ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст, вале аз ҷониби забоншиносони ватанӣ то ҳадди имкон таҳқиқ гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: забони англисӣ, забони тоҷикӣ, таҳлили муқоисавӣ, забоншиносӣ, ҷумлаи пайрави пурқунанда, сарҷумла, аъзои пайрави ҷумла.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДОПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРИДАТОЧНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье исследуются вопросы сравнительный анализ дополнительное придаточное предложение (object clause) в таджикском и английском языках. В статье автор постарал четко выделить основные аспекты данной проблемы. Таким образом, данная тема является одной из ключевых тем грамматики и отличается от других вопросов грамматических единиц своей структурой. Следует отметить, что лингвистические источники утверждают, что большинство предложений, следующих в таджикском языке, обычно встречаются до или после предлога. В английском же, напротив, эта проблема почти всегда наблюдается в конце или после начала предложения, следующего за действием. Исследования данной темы свидетельствует о том, что настало время проанализировать тему на двух языках. При этом тема дополнительное придаточное предложение в зарубежной лингвистике менее изучена, но максимально изучена отечественными лингвистами.

Ключевые слова: английский язык, таджикский язык, сопоставительный анализ, лингвистика, дополнительное придаточное предложение, головное предложение, сложносочинённое предложения.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE OBJECT CLAUSE IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article examines the issues of comparative analysis of the object clause in tajik and english languages. In his article, the author emphasizes that all aspects of the problem are clearly and systematically investigated. Thus, this topic is one of the key topics of grammar and differs from other questions of grammatical units in its structure. It should be noted that linguistic sources claim that most sentences in the Tajik language usually occur before or after a preposition. In contrast, in English, this problem is almost always observed at the end or after the beginning of the sentence following the action. The main purpose of studying this topic indicates that there was no time to analyze the topic in two languages. At the same time, the topic of the object clause in foreign linguistics is less studied, but has been studied to the maximum by domestic linguists.

Keywords: English language, Tajik language, comparative analysis, linguistics, secondary parts of sentence, principal clause, compound sentence.

Дар бораи муаллиф

Ҳақимов Файзали Исмадуллоевич
Унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва
типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 889 99 88 29
E-mail: fayzali.khakimov.95@mail.ru

About the author

Hakimov Faizali Ismatulloevich
Applicant for the Department of linguistics and
comparative typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 889 99 88 29
E-mail: fayzali.khakimov.95@mail.ru

Об авторе

Хақимов Файзали Исмадуллоевич
Соискатель кафедры языкознания и
сравнительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 889 99 88 29
E-mail: fayzali.khakimov.95@mail.ru

ИССЛЕДОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ВЫРАЖАЮЩИХ ЭМОЦИИ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТАХ РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКОВ

Робияи Ш. Қ.

Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

В последние десятилетия XX века и до настоящего времени внимание исследователей русской фразеологии привлекает культурологическая семантика ФЕ, изучаемая в рамках антропоцентрической парадигмы. По определению Н.А. Молоткова «антропоцентрическая парадигма - это переключение интересов исследователя с объектов познания на субъекта, т.е. анализируется человек в языке и язык в человеке» [4, с. 157].

Фразеология - важный материал для лингвокультурологических исследований, поскольку она является наиболее ментально содержательной с точки зрения воспроизведения языковой картины мира носителей языка, наиболее ярко отражает национальную культуру народа.

Язык отражает определенный способ восприятия и организации, то есть «концептуализации» мира. Выражаемые в языке значения складываются в некую единую систему взглядов, которая является обязательной всем носителям языка. Так, эмоциональные концепты, составляющие эмоциональную концепт - сферу, - это те или иные представления человека о его эмоциональных переживаниях, которые образуются в его сознании.

С другой стороны, являясь составной частью культуры народа, эмоция, несмотря на свою универсальность, обладает некоторыми специфическими для каждого народа чертами (это отмечается всеми вышеперечисленными и другими авторами), что объясняется имеющейся у народа картиной мира: субъективного образа окружающей действительности, который определяется различными для каждого этноса знаковыми формами [1, с. 67].

В частности, культурная специфика эмоции (в нашем случае страха) проявляется в том, что универсальные характеристики страха как эмоции по-разному оцениваются и осмысливаются народом. Таким образом, анализ языковых средств (фразеологических, метафорических единиц, паре миологических выражений) объективации страха позволит исследовать и сопоставить общие и культурно специфические семантические признаки номинантов эмоционального концепта «страх» в английской и русской лингво-культурах.

Фразеосемантическое поле «*состояние человека*» включает фразеологические единицы, обозначающие психическое или физическое состояние человека. Первую группу составляют фразеосочетания, отражающие психологическое состояние человека, семантический акцент в них - эмоциональная сфера. В зависимости оттого, какое состояние передается, можно выделить несколько микрополей.

1. Микрополе - «страх», *таре*, *вахм*; - *fear*.

Как показывают наблюдения, концепт «страх» чаще всего передается через внешнее проявление этого состояния: непроизвольно *трястись* (*мандраж берет/взял, трястись как лихорадка (shiver with fever), трястись как осиновый лист, трястись как тряска/трясучка, барги бед ларзидан, тарсидан, қади марг тарсидан, дилкаф шудан*), *перехватить (нафас гирифтан) (горло вздох)*, лишь в единичном случае в сознании диалект носителя актуализовано внутренне состояние: волнение, переживание (*пережить, переживанье, ҳиссиётро аз сар* гузаронидан, тааммул кардан).

Фразеологизм *против сердца оторвалось* - о внезапном ощущении тревоги, испуга представляет собой телесно-антропоморфную метафору.

Фразеологизмы микрополя «страх», «*таре*», «*fear*» также могут восходить к архетипическому противопоставлению «жизнь - смерть», «*ҳайт- марг*», «*life - death*» поскольку испуг человека часто ассоциируется со смертью (ср. *умереть от страха, испугаться до смерти - to be scared to death*), (*аз таре дилкаф шудан, қади марг тарсидан*). Фразеологизмы в целом выступают в роли стереотипа состояния сильного испуга.

2. Микрополе «тоска, тревога» - «ёд кардан, зик шудан, вохима зер кардан» - “tomiss (smb) tjfeelfear”.

Чувство тоски, тревоги, беспокойства, как и страх, восходит к душе или сердцу человека: *душа загребтела, душа стонет/скомлеет, сердце кипит, сердце коробом идет/ведет, дил гум задан, дилкаф шудан*. В данном случае можно говорить о том, что сердце и душа выступают как эквиваленты, характеризуя чувство внутреннего беспокойства человека.

3. Микрополе «страдание» - азоб, ранч - suffering.

Образ *фразеологизма «азият кашидан, ранч бурдан» намотать слёзы на кулак - много вынести, перестрадать to suffer from* восходит к архетипу «счастье - несчастье/доля - недоля». Семантику страдания мотивируют компоненты *слёзы* и *кулак*, внутренняя форма которых содержит культурную символику как страдания (*слёзы*), так и сдержанного негодования, т.е. выдержки, относительной терпеливости (*кулак*). Компонент *кулак* при этом символизирует физическое преодоление горя, несчастья. Ср. с литературной ФЕ *худро ба даст гирифтан, держать себя в руках*.

В основе образа фразеологизма лежит *метонимия*, отождествляющая чувства с их внешними проявлениями. Образ фразеологизма восходит к древнему способу запоминания; к завязыванию узелка «на память» на полах одежды, на ниточках её тканей, на верёвочках, на концах пояса, платка (ср., фразеологизм с таким же значением *намотать горе на клубок*; а также литературные ФЕ типа: *завязать узелок на потерять нить, по нитке дойти до клубка*) [5].

Итак, в образе фразеологизма *скрыта метафора* «запоминания» с процессуальным значением «*завязать, намотать*», что в переносном смысле понимается как «*запомнить*», в данном случае - через компонентом *слёзы* и *кулак* - горе, пережитое страдание.

Синхронические же ОФ представляет собой типичную аналогическую метафору, гиперболизм которой мотивирует его смысловую эмотивность. В состав диалектных фразеологизмов часто входит лексема *горе*, указывающая на пережитые человеком страдания: *наиматься/намыкаться горя, терпеть горе, хватить горяка*.

Тяжесть пережитого горя, силу страдания гиперболизировано передают фразеосочетания *только печь одна не стояла, только дом не стоял*, напр.: Для передачи высшей меры обиды или горя в русских говорах употребляется фразеологизм *плакать не в горсть, а в пригоршню*.

4. Микрополе «стыд» - шарм - shame.

В русских говорах представлено большое количество фразеосочетаний, характеризующих испытываемое человеком чувство стыда.

При этом в их составе широко представлены компоненты- семитизмы: глаза (в глазах цыпки, глаза зябнут, стыдить/пристыдить глаза, хлопать бельдюгами, стыд до глаз), уши (уши заворачиваются), лицо (сгореть с лица).

Это свидетельствует о том, что чувство стыда имеет внешнее проявление, отражается на лице человека и, прежде всего, в его глазах. Компонент *глаза* выступает и в других фразеологических единицах: *бельмо оборотить на затылок* - Утратить чувство стыда, прятать глаза - часто моргать, стыдясь смотреть собеседнику в глаза.

5. Микрополе *афсӯс хӯрдан, сожаление, regret, to be sorry, ФЕ укусить бы локотка - вернуться бы в прошлое, исправить ошибки создаётся метафорой*, уподобляющей прототипическое явление принципиальной невозможности укусить собственный локоть действию, не осуществимому в силу ушедшего времени. Компонент *локоть* выступает в роли символа чего-то заведомо неосуществимого, соотносясь с соматическим кодом культуры; компонент *бы* мотивирует и подчёркивает ирреальную модальность стереотипной ситуации, усиливая при этом акцент сожаления и соотносясь с психическим кодом; компонент *укусить* мотивирует посредством экспрессивной семы семантику оборота в целом, соотносясь с антропным кодом культуры.

Таким образом, фразеологизм представляет собой собственно антропную метафору. Ср. с литературной ФЕ *локоть не достать*.

6. Микрополе «беспокойство» - ноором (шудан), - безобита кардан, anxiety, trouble.

Состояние постоянных хлопот, волнения соотносится у сельских жителей с адом, темными силами: *как в смоле кипеть, как черт в колесе*. Если человек испытывает

беспокойство, связанное с желанием сделать что либо, то оно приписывается действию каких-то внешних сил, не зависящих от воли человека: *вода/водой подмывает, мурысь/мурысть (берёт в 1 значеный), селезёнка не терпит/не утерпит.*

Во вторую группу входят фразеологические единицы, характеризующие физическое состояние человека. Следует отметить, что эта группа менее обширна и разнообразна. Здесь можно выделить две подгруппы.

1. Микрополе «возраст» - синну сол, - age.

В сознании жителей любого региона физическое состояние человека, как правило, связано с его возрастом способностью трудиться, обеспечивать семью, поэтому в языках и говорах *представлена большая группа слов с указанным значением: от земли не отрос* - кто-либо совсем молод, неопытен; *взойти/выйти взойти в разум, войти в силу, годы вышли в 1 значеный* - «повзрослеть», т.е. стать умным, сильным; *быть в женихах, взойти/выйти в года, в разуме, честь выкупать (о девушке)* - *быть взрослым, достигнуть совершеннолетия; в сильных годах, в разуме* - в расцвете сил; *красный кочет* - пожилой, но еще бодрый мужчина; *старше поповой собаки* - не очень молодой; *выйти из годов, года вышли во 2 знач., года отходят, года с горы пошли* - со стариться; *букет костей, морковь беззубая, старое базло/старая балла* - старый, дряхлый, чавони бесобиқа, норасида.

2. Микрополе «состояние здоровья» - вазьи саломатй, health condition.

В народе оценка самочувствия человека, состояния здоровья также тесно связана со способностью трудиться, продолжать род. Быть бодрым, энергичным напрямую связано со способностью передвигаться, поэтому не случайно фразеологизмы с данной семой включают в свой состав глаголы движения мысли асп давидан - *козырем бегать - конём летать*. Если человек крепкий, выносливый, сильный, то его физическая сила гиперболизируется, уподобляется мощи животного: *как бык мирской, как мереница/мерениха* (о женщине) или же превосходит её: *быку рога/лоб шиибёт, рысаком не сомнешь*. В состав некоторых фразеосочетаний входят глагольные формы с отрицанием *семью пестами в ступе не истолчешь, соплей не перешибёшь*, указывающие на невозможность легко сломить силу такого человека. Малосильного, щедрушного человека характеризуют ФЕ *нимчон бекуват, слабоват в поджилках, соплей перешибешь в 1 значеный*. О щедрушном, плохо растущем ребёнке в говорах говорят *бачаи нимчон, как из тины лезть*, ассоциативно сравнивая особенности роста с этим процессом.

В русских говорах многочисленны фразеосочетания, связанный с негативной оценкой физического состояния: мерзнуть, дрожать от *холода давать дудака, дрожжи продавать, знобь/озноб берёт, козлиный пот течёт, проняло трясуном, с дроги надсесться, сопли морозить); онеметь от холода (взойти в спор, с пару руки не ворочаются, руки/ноги не владеют, ноги смеются др.)*. Наиболее многочисленна группа слов, называющих чувство усталости, бессилия, что свидетельствует о тяжелой, изнуряющей работе сельских жителей.

Сюда можно отнести также состояние болезни, недееспособности: бемадор, нимчон, нимтана, как вяхиль опалённый, как сонная греза - лишенный живости, подвижности; *не в моготу в 1 значений*. - немощный, больной; *в слепоте, глазами потерян (а), глаза пошли в уклон, остаться без свету, потерять свет/глаза, свет плохой стал, свет пропал* - о слепну ть/слепнуть; *загнутья кочедыком, согнутья в тридцать три погибели* - сгорбиться; *на ухо тяжелый* - глухой и др.

Страх имеет высокую социальную значимость, способен влиять на деятельность человека. Страх характеризуется многообразием форм своего существования и проявления. Учитывая жизненную важность, базовость исследуемой эмоции, необходимо отметить, что потенциал средств вербализации феномена страха высок и отличается специфической лексикой и синтаксисом.

В словаре Даля приводится следующее определение страха: *таре, вахм, страх - страсть, боязнь, робость, сильное опасенье, тревожное состоянье души от испуга, от грозящего или воображаемого бедствия.*

А словарь Oxford так объясняет это состояние человека: *noun - an unpleasant emotion caused by the threat of danger, pain, or harm, They likely hood of something unwelcome happening. Verb beaf raid of. Fear for be anxious about.*

В англо-русском синонимическом словаре приводится следующий синонимический

ряд: **fear, dread, fright, alarm, dismay, consternation, panic, terror, horror, trepidation.** *Fear* - чувство, вызываемое оценкой какого-либо факта как опасного для жизни или благополучия; *страх, испуг, тревога, паника, ужас.* *Fearful* - страшный, *fearful of* - боящийся чего-л., *fearfully* - боязливо, *fearless* - бесстрашный, *fearlessness* - бесстрашие, *fearsome* - страшный. *No fear* (*Brit, informal used*) - *an emphatic expression of denial or refusal.* *Put the fear of God in (or into)* - *make very frightened.* *With out fear or favour* - *impartially.*

Синонимы отличаются друг от друга по следующим смысловым признакам:

- 1) признакам интенсивности эмоции, актуальность – постоянность;
- 2) характер эмоции, её внешние проявления;
- 3) ее причины.

По первому признаку *fear, fright, dismay* противопоставлены всем остальным синонимам ряда как имена менее сильных эмоций.

По второму признаку различаются *fear, dread, terror* и *horror*, с одной стороны, и *fright, alarm, dismay, consternation, panic, trepidation*, с другой.

Первые четыре синонима могут обозначать актуальное состояние страха, вызванное конкретным событием, и эмоцию, постоянно вызываемую определенными факторами и поэтому превращающуюся в характерную черту личности: *to scream in fear / in dread, in terror, in horror* - кричать от страха / от ужаса; *fear of the dark* - боязнь темноты; *cats have a great dread of water* - кошки очень боятся воды; *terror of the dark* страх перед темнотой; *to have a horror of dirt* - бояться (не выносить) грязи.

Последние шесть синонимов обозначают только актуальные. По остальным признакам противопоставляются отдельные синонимы или небольшие группы синонимов [5, с. 146].

Fear - тара - боязнь обозначает наименее специфичную эмоцию, вызываемую ожиданием непосредственно грозящей или потенциальной опасности, которой, по мнению субъекта эмоции, он не может противодействовать; при этом у субъекта эмоции часто предполагается недостаток мужества или просто трусость: *she screamed in fear and jumped away from snake* - она закричала от страха и отскочила от змеи; *he lived in constant fear of his neighbors* - он жил в постоянном страхе перед своими соседями; *he felt no fear in the last battle* - он не испытывал чувства страха в последнем бою. *Lose courage, lose nerve.* Не робей! - Courage! Don't be afraid.

Dread (тарси сахт) отличается от **fear** лишь тем, что подразумевает более сильное, граничащее с ужасом, чувство страха, которое вызывается, как правило, не непосредственно грозящей, а предполагаемой или потенциальной опасностью: *doubt and anxiety changed into dread* - сомнения и опасения сменились страхом; *and the dread it might be a not her earth quake filled her with numb apprehension* - и страх, что землетрясение может повториться, привел ее в состояние оцепенения; *a criminal always lives in dread of being arrested* - преступник живет в вечном страхе, что его арестуют.

Fright (испуг-тарс) обозначает кратковременное чувство страха, характеризующееся большим возбуждением и, как правило, являющееся мгновенной реакцией на только что пережитую, а не воображаемую опасность: *the girl could not recover from fright* - девочка не могла прийти в себя от страха; *her fright didn't last long* - испуг ее скоро прошел; *when she saw the snake she thought she would die of fright* - когда она увидела змею, она чуть не умерла от страха.

Alarm (смятение, страх, тревога - хаячон, безобита), обозначает состояние замешательства, вызванное внезапным осознанием или ощущением непосредственно грозящей опасности: *every one rushed out of the building in alarm when the fire started* - все в смятении бросились из помещения, когда начался пожар; *the deer darted of fin alarm* - олень в страхе метнулся в сторону; *an epidemic caused a great alarm* - эпидемия вызвала большое смятение (большую тревогу).

Dismay (смятение, ужас, испуг - вахм, дилкаф) обозначает страх, вызванный ожиданием предполагаемой опасности и связанный с растерянностью, то есть неспособностью решить, как следует действовать в сложившихся обстоятельствах: *the thought she might fail at the examination filled her with dismay* - при одной только мысли, что она может провалиться на экзамене, она пришла в полное смятение (в уэ/сас); *hewas filled with dismay at the news* - эта новость привела его в полное смятение.

Consternation (страх, ужас, тсцлуца, шахту дан, тара, вахм) обозначает состояние,

вызванное непосредственно грозящей опасностью и сопровождающееся утратой самоконтроля, которое внешне проявляется в оцепенении, неспособности действовать, полной психической и физической прострации: *to our consternation the train rushed onto ward the burning bridge* - к всеобщему ужасу поезд на полной скорости приближался к горящему мосту; *they looked at each other in consternation* - в (немом) оцепенении (ужасе) они смотрели друг на друга.

Panic (паника - тахлуқа шудан, ваҳм зер кардан) обозначает внезапно возникающую эмоцию, вызываемую непосредственно грозящей или только предполагаемой опасностью: *the appearance of the wolf threw him into a panic* - при появлении волка им овладел панический страх; *the sermons caused (a) panic in town* - эти слухи породили в городе панику. Подобно состоянию, описываемому словом **consternation**, состояние паники сопровождается полной утратой самоконтроля, которая, однако, проявляется не в оцепенении, а в беспорядочных действиях или (часто) стихийной, неуправляемой деятельности многих лиц сразу: *in panic they ran from the burning village* - они в панике бежали из охваченной пожаром деревни; *there is always a danger of (a) panic when a theatre catches fire* - пожар в театре всегда может вызвать панику.

Terror (ужас - ваҳм) обозначает чувство очень сильного страха, вызванное непосредственно грозящей или предполагаемой опасностью, природа которой часто представляется таинственной или трудно объяснимой: *a child's terror of the dark* - страх ребенка перед темнотой; *he stroke terror in everyone* - он во всех вселял ужас.

Hoggozu trepidation (ваҳуам) обозначают не чистый страх, а страх, смешанный с другими эмоциями. **Horror** (ужас, отвращение, страх) - это сильный страх, сопровождаемый чувством отвращения при виде или хотя бы при мысли о чем-либо; в отличие от остальных синонимов этого ряда **horror** редко обозначает страх за себя лично: *she looked at the murderer of her child with horror* - она с ужасом и отвращением смотрела на убийцу своего ребенка; *he expressed his horror of cruelty and war* - он с ужасом и отвращением говорил о жестокости и войне; *the crime aroused universal horror* - преступление вызвало всеобщее отвращение.

Trepidation (трепет- хаячон) - это страх, часто сопровождаемый дрожью и смешанный со смущением, робостью, неуверенностью, волнением или другим аналогичным проявлением утраты душевного равновесия: *a waiting there salts of his experiment he watched the work of the apparatus with trepidation* - в ожидании результатов своего эксперимента он с волнением (с внутренней дрожью) следил за тем, как работает аппарат; *she was in a state of extreme trepidation* - она находилась в состоянии крайнего возбуждения. В отличие от других синонимов ряда **trepidation** обозначает не только реально испытываемое субъектом состояние, но и состояние, разыгранное им в соответствии с требованиями определенной ситуации: *it is with some trepidation that we take up this subject* - не без трепета мы приступаем к этой теме. Примечание. Слово **terror** имеет близкое к рассмотренному значение «причина страха», «то (тот), что (кто) вызывает страх»: *pirates were once the terror of these a* - пираты некогда были грозой морей.

Слова **dread, fright, terror, horror** имеют близкое к рассмотренному значение «кто-то нелепый, смешной (что-то нелепое, смешное), вызывающий (-её) неприятные эмоции»: *he is a perfect dread* - он сущее пугало; *she looked a perfect fright* - она ужасно нелепо выглядела, она была похожа на чучело; *here comes this terror again* - опять идет этот несносный человек; *he is a perfect horror* - он совершенно невыносим; *that hat is a horror* - это не шляпка, а кошмар.

Слова **terrors** и **horrors** *теппор, ужас* (обычно во множественном числе) имеют близкое к рассмотренному значение «ужасы», «тяжелые или трагические события»: **terrors** (**horrors**) of war - ужасы войны; *chamber of horrors* - комната ужасов (в музее восковых фигур); *the terror so haunted house* - ужасы дома с привидениями.

Все синонимы, но **fright** реже других, употребляются в предикативной конструкции с предшествующим **предлогом in**: *to live in fear (in dread), to stare at smb. in alarm; to watch smb., in consternation; to fly in panic (in terror); to be in horror; to look round in trepidation*. Все синонимы, но **consternation, panic** и **trepidation** реже других, употребляются в конструкции с предшествующим предлогом **with**, обозначая причину некоего состояния: *wild with fear; mad with dread (with fright); bewildered with alarm; sick with dismay (with horror); frozen with terror*.

Синонимы **dismay, consternation** и **horror** часто употребляются в конструкции с

предшествующим *предлогом to*, в которой они обозначают страх как результат каких - то событий: *to his dismay (consternation, horror) the light went out.*

Синонимы **fear, dread, terror** и **horror** управляют предложным дополнением of smth., обозначающим причину состояния: *to live in fear of his neighbors; fear of insults (of being insulted); to have an awful dread of death (of being arrested); his terror of the dark; her horror of supernatural darkness.*

Все синонимы сочетаются с названиями существ в качестве субъекта состояния и названиями предметов, событий, действий, свойств и тому подобное в качестве его причины. При этом **dismay**, в силу особенностей своего значения (см. выше), сочетается преимущественно с названиями лиц: *a horse is subject to fright or terror but not to dismay - лошадь способна испытывать страх или ужас, но не смятение.* Кроме того, каждый из синонимов избирательно сочетается с глаголами, часто образуя с ними устойчивые словосочетания: *to feel fear (dread, alarm) испытывать страх (ужас, тревогу); fear came up on him (over came him) его обуял страх; to give smb. of fright - напугать кого-либо; to take alarm - испугаться; to be seized with alarm - быть охваченным тревогой; a pani seized (overcame) - him еѢ охватила паника; to throw smb. In to a panic, to strike tenor in smb. - вселить ужас в кого-либо.*

Worry - опасение, нигаронѢ. Исходная эмоция, более слабая нежели «страх» по интенсивности. Характеризуется меньшим чувством взволнованности.

Итак, установив и изучив семантические связи слов согласно указанным разграничениям значений указанных слов, можно сказать, что общий компонент лексем, выражающих состояние страха, входит в семантическую структуру следующих слов: *fear, dread, fright, alarm, dismay, consternation, panic, terror, horror, trepidation*

Число семантических признаков и положение, занимаемое тем или иным словом в синонимическом ряду, находится между собой в функциональной зависимости. В то же время семантическая дифференциация связана непосредственно и со специализацией слов синонимов. Она отражается в различной стилистической тональности этих слов, широте их употребления и определенной зависимости от речевых контекстов. Семантический аспект фразеологических единиц представляется очень важным при использовании фразеологические единицы в речи.

Литература

1. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография, языки русской культуры. Т.2. – М., 1995. – 767 с.
2. Джоматов С. Становление и развитие лингвистической терминология таджикского и английского языков. – Душанбе, 2017. – 411 с.
3. МаѢсумѢ Н. ОчеркѢ оид ба инкишофи забони адабии тоѢик. – Душанбе: НаирдавтоѢ, 1959. – 294 с.
4. Молотков А.И. Основы фразелогии русского языка. - М.-Л.: Наука, 1977. - 283 с.
5. Ѣамшиедов П. Типологияи муѢосавии забони англисѢ ва тоѢикѢ. – Душанбе, 2013. – 214 с.

ИССЛЕДОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ВЫРАЖАЮЩИХ ЭМОЦИИ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТАХ РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКОВ

Данная статья посвящена фразеологии единиц в разноструктурных языках. В последние десятилетия XX века и до настоящего времени внимание исследователей русской фразеологии привлекает культурологическая семантика фразеологических единиц, изучаемая в рамках антропоцентрической парадигмы. По определению Н.А. Молоткова «антропоцентрическая парадигма - это переключение интересов исследователя с объектов познания на субъекте, т.е. анализируется человек в языке и язык в человеке». Фразеология - важный материал для лингво - культурологических исследований, поскольку она является наиболее ментально содержательной с точки зрения воспроизведения языковой картины мира носителей языка, наиболее ярко отражает национальную культуру народа.

Ключевые слова: фразеология, языкознание, эмоции, культурология, языковая картина мира.

ОМУЗИШИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ИФОДАКУНАНДАИ ЭҲСОСОТ ДАР ҶАНБАҲОИ ЗАБОНШИНОСӢ ВА ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТОР

Мақолаи мазкур ба омӯзиши фразеологияҳои ифодакунандаи эҳсосот дар забонҳои гуногунсохтор бахшида шудааст. Дар даҳсолаҳои охири асри 20 ва то имрӯз таваҷҷуҳи муҳаққиқони фразеологияи русиро маъноӣ фарҳангии воҳидҳои фразеологӣ, ки дар доираи парадигмаи инсонмехварӣ таҳқиқ карда мешаванд, ба худ ҷалб кардааст. Аз рӯи таърифи Н.А. Молотков, «парадигмаи инсонмехварӣ ин гузариши манфиатҳои пажӯҳишгар аз объектҳои дониш ба субъект мебошад, яъне шахс дар забон ва забон дар шахс таҳлил меёбад». Фразеология барои илми забоншиносӣ ва фарҳангшиносӣ маводи муҳим ба шумор меравад, зеро он аз ҷиҳати таҷдиди тасвири забонии ҷаҳони забони модарӣ пурмазмунтарин буда, фарҳанги миллии мардумро равшантар ифода мекунад.

Калидвожаҳо: фразеология, забоншиносӣ, эҳсосот, фарҳангшиносӣ, тасвири забонии ҷаҳон.

THE STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS EXPRESSING EMOTIONS IN THE LINGUISTIC AND LINGUOCULTUROLOGICAL ASPECTS OF LANGUAGES OF DIFFERENT SYSTEMS

In the last decades of the 20th century and up to the present, the attention The article is analyse the phraseological unit in languages with different structure of researchers of Russian phraseology has been attracted by the culturological semantics of phraseological units, studied within the framework of the anthropocentric paradigm. By definition, N.A. Molotkov “the anthropocentric paradigm is the switching of the researcher’s interests from the objects of knowledge to the subject, i.e. man is analyzed in language and language in man”. Phraseology is an important material for linguistic and cultural studies, since it is the most mentally meaningful in terms of reproducing the linguistic picture of the world of native speakers, most clearly reflects the national culture of the people.

Keywords: phraseology, linguistics, emotions, cultural studies, linguistic picture of the world.

Об авторе

Робияи Шерали Қаюмзода
Докторант по специальности (PhD) кафедры
языкознания и сравнительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: sheralirobiya@gmail.com

About the author

Robiyai Sherali Kayumzoda
Doctoral student (PhD) of the Department of
linguistics and comparative typology
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: sheralirobiya@gmail.com

Дар бораи муаллиф

Робияи Шерали Қаюмзода
Докторант аз рӯи ихтисос (Phd)-и кафедраи
забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: sheralirobiya@gmail.com

ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБӢ ҲАМЧУН ЯК ЧУЗӢИ ФРАЗЕОЛОГИЗМҲОИ ФЕЪЛӢ

Мирзоев Э. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар робита бо феълҳои таркибӣ ҳамчун гунае аз ибораҳои феълии устувор ва вижагиҳои сохторӣ, грамматикӣ ва маъноии онҳо дар муқоиса бо воҳидҳои фразеологии бисёрҷузъа муҳаққиқони зиёде, аз қабилӣ П. Хонларӣ [9], М. Шокӣ [8], Ю. Рубинчик [6] ва дигарон андешаронӣ кардаанд. Табиист, ки ҳар муҳаққиқ андешаҳои худро ба тарзи гуногун, яке возеҳтар ва дигаре муҳам баён карда, марзҳои мушаххасе муайян накардаанд. Дар таҳқиқотҳо назари якрағ ба феълҳои зикршуда вучуд надорад: бархе муҳаққиқон феълҳои мазкурро ҳамчун навъи фразеологизмҳо мешуморанд ва баъзеи дигар онҳоро феълҳои мураккаб ва таркибӣ медонанд [1].

Таҳқиқи сохтор ва вижагиҳои корбурди навъҳои гуногуни фразеологизмҳои феълӣ дар забони тоҷикӣ, нишон медиҳад, ки воҳидҳои фразеологии навъи феълҳои таркибӣ аз худ падидаи мураккаб ва ҳамзамон, аз лиҳози сохтор ва маъно мутафовитро зоҳир менамоянд. Онҳо аз воҳидҳои фразеологии феълии сертаркиб, на танҳо бо теъдоди ҷузъҳо, балки бо хусусиятҳои сохторию маъноияшон низ фарқ мекунанд.

Феълҳои таркибӣ ба сифати воҳиди устувори муайян, ҳам аз нигоҳи маънӣ ва ҳам аз нигоҳи сохтор намудор мегарданд. Аммо онҳо ба як воҳиди яклухт мубаддал гашта, дараҷаи гуногуни маъноиро касб мекунанд, ки ба дигаргуншавии ҷузъҳои онҳо оварда мерасонад. Дар забонҳои муқоисашаванда як қатор феълҳои таркибие мавҷуданд, ки чун воҳидҳои фразеологии феълӣ бар маъноии қолиби муайяни маъноиву сохторӣ сохта мешавад.

Дар забони англисӣ фразеологизмҳои феълӣ (феълҳои таркибӣ, феълҳои мураккаб) бо номҳои phrasal verb ё multiword verb ё prepositional verb шинохта мешаванд, ки иборат аз гурӯҳи вожаҳои буда, шомили як феъли асли аст. Барои тасаллуту фарогирии комили забони англисӣ, омӯхтани фразеологизмҳо як зарурат аст. Бо рушди ҷаҳонӣ ва нуфузи забони англисӣ, аҳамияту корбурди фразеологизмҳо низ афзоиш пайдо кардааст. Барои дурусту беҳато фаҳмидан, гуфтугӯ кардан ва хондану навиштани забони англисӣ донишҷӯи фразеологизмҳои феълӣ бисёр муҳим ба шумор меравад.

Дар забони англисӣ ва ба вижа дар гуфтугӯҳои рӯзмарраву ғайрирасмӣ ин гуна ибораҳои устувор ё ба истилоҳ фразеологизмҳо, ки ба гуфтаи С.И. Ожегов “ҳамчун муродифи истилоҳи идиоматика истеъмол мешавад” [5, с. 121-129]. бисёр роҷ ва мутадовил ҳастанд. Фразеологизмҳои феълии серистифодаи забони қадимаи англисӣ феълҳои пешванддори ҷудонашаванда буданд, ба тавре ки ба шакли ҷудонашаванда ба аввали феъл пайваст мешуд. Дар охириҳои давраи забони англисии миёна теъдоди фразеологизмҳои феълӣ ба андозаи чашмгире афзоиш пайдо мекунад. Гувоҳи он осори Вилиям Шекспир аст, ки дар намоишномаҳои худ ба таври густардае аз ин феълҳо истифода мекард.

Истилоҳи идиомаро нахустин бор устоди дастури забони англисӣ ба номи П. Смит истифода бурдааст. Феълҳои таркибӣ корбурди ғайрирасмӣ дошта, дар гуфтугӯҳои рӯзмарра ва муҳовирай бисёр роҷ мебошанд, ки бархе аз онҳо дорои чандин маъноиву корбурди мухталиф ҳастанд. Баъзе аз исмиҳои мураккаб, ки маъноии мушаххасе доранд, низ аз феълҳои таркибӣ сохта мешаванд. Ин қоида ба омӯзандагони забони англисӣ имкони ҳамзамон омӯхтани ду вожаҳо дар як вақт, медиҳад.

Бисёре аз фразеологизмҳо бар асоси феълҳои аслии do, make, go, get, turn, ва run сохта мешаванд, ки мумкин аст аз лиҳози ифодаи маъно аз феълҳои аслиашон тафовити зиёд дошта бошанд.

Ин қоида мумкин аст ба шакли баракс низ бошад, яъне гоҳе на танҳо маънии чунин ибораҳо бо феъли аслии он мутафовит нест, балки таъкидкунандаи маъноии феъли аслии низ

мебошад. Феълҳои таркибӣ баҳши муҳимме аз забони англисӣ ба шумор рафта, дар бештари ҳолатҳо маънову мафҳуми феъли аслии ташкилдихандаи худро маҷозан тағйир медиҳанд.

Аз назари синтаксисӣ феълҳои таркибӣ дар ниҳоят нақши як воҳиди наҳвӣ ва як воҳиди маъноеро дар ҷумла бозӣ мекунад, ки дар онҳо вандҳо нақши такмилкунандаро ифода намуда, аз як феъли асли, зарф ё ҳиссаҳои ёридиханда сохта шудаанд.

They look at animals curiously.

Онҳо кунҷковона ба ҳайвонот менигаранд.

You look up words through dictionaries very fast.

Шумо калимаҳоро дар луғат хеле зуд пайдо мекунад.

Барои мисол, феъли аслии “look” дар танҳои ба маънои “нигоҳ кардан” аст, вале вақте пасоянди “up” пас аз он меояд, маънои он дигар мешавад ва ба “вожаеро дар луғатнома ёфтани; дунболи иттилооте дар китобе будани; аз ҳоли касе бохабар шудани – хабаргири” ва ғайра тағйири маънӣ мекунад.

A skirt which does up at the back.

Домане, ки тугмааш (зиреҳак ё қуфлакаш) дар пушт қарор дорад.

Мисоли дигаре, ки дар ин ҳусус метавон ёдовар шуд, феъли “do” ба маънои “анҷом додан” аст. Ин феъл вақте бо пасоянди “up” таркиб мешавад, феъли таркибии “do up” маънои (боло кашидани зиреҳак ё бастанани тугмаҳои либос ба таври махсус)-ро медиҳад, ки маънояш бо “do” комилан фарқ мекунад.

Дар баъзе мавридҳо маънои феъли таркибӣ, мумкин аст маънои феъли аслиро пурра кунад ва таъкиде бар мафҳуми он низ дошта бошад. Масалан “sit” ба маънои “нишастани” аст ва вақте зарфи “down” пас аз он қарор мегирад, на танҳо маъноро тағйир намедиҳад балки таъкиде бар феъл низ мебошад.

Мисоли дигар дар ин ҳусус, феъли таркибии “come in” (дохил шудани), ки феъли аслии он “come” (омадани) аст, ки маънои он бо феъли таркибии сохташуда мувофиқати комил дорад.

Маънои ин қабил феълҳои таркибиро аз рӯи феъли аслиашон метавон тахмин намуд. Масалан, феъли “gain” ба маънои ба даст овардани ва соҳиби чизе шудани аст ва “gain up” ба маънои тараққӣ ёфтани пешрафт кардани аст, ки ин комилан қобил пешбинӣ аст. Ин ноҳамсон будани сохторҳо ва зидду нақиз будани қоидаҳои дастурии забон, фаҳмидани феълҳои таркибиро душвор карда ва боис гардидааст забонмӯзон аз ин гуна феълҳо гурезон бошанд.

Дар забони англисии имрӯзӣ, ба вижа дар гуфтугӯҳо, бо мақсади ифодаи маъноҳову мафҳумҳои нав ва сохтани феълҳои таркибӣ, пас аз феъли асли овардани зарф ва ҳиссаҳои номустиқили нутқ бисёр маъмулу роиҷ шудааст.

Барои мисол феъли “log” (дар дафтаре сабт кардани)-ро мегирем, ки ин феъли асли, пас аз пешрафти дониши компютерӣ маъмул гардид ва аз он феълҳои таркибии “log in” ва ё “log on” сохта шуд, ки ба маънои “ба системаи компютер ворид шудани, иртибот бо компютер барқарор кардани ва ё вориди веб-сайте шудани”-ро дорад.

Воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ба сифати таркибҳои яклухти иборат аз ду ё зиёда калимаҳои мустиқилмаъно ҷаҳорҷӯбаи дар қолаби мушаххас робитаи устуворро соҳиб буда, бо воситаҳои муайяни категорияҳои сарфӣ, парадигмаи ба худ хос, ки дар он вижаҳои маъноии сохтори воҳидҳои мазкур инъикос меёбанд, мавриди баррасии илмӣ қарор мегиранд. Воҳидҳои фразеологӣ забонҳои таҳқиқшаванда фарогири миқдори зиёди таркибҳои фразеологиро ташкил менамояд. Аз лиҳози хусусиятҳои таркибии худ воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ҳарду забон ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо мешавад: номӣ ва феълӣ.

Ба андешаи М. Азимова «Ҷузъи феълӣ ин қисми асосии сохтори-семантикии фразеологизм мебошанд, он дар созмони сохторӣ-маъноии ВФ феълӣ ҳарду забони нақши муҳимро мебозад» [2, с. 73-74]. Хусусияти сохторӣ-грамматикии воҳидҳои фразеологӣ феълӣ бевосита аз аломатҳои категориалӣ-грамматикии феъл, яъне калимаҳои меҳварии дохили таркиби фразеологӣ вобаста аст. Чунин аломатҳои семантикӣ-грамматикии феъл, ба монанди гузаранда, монда, тарзи мафъул, ки аломати грамматикии феълро ифода мекунад, сохтори воҳидҳои фразеологӣ, алоқаи тобеи синтаксисӣ ва дигар аломатҳои шаклӣ-грамматикӣ, ки барои таъсиси сохтори фразеологизми феълӣ зарурат дорад, муайян

менамоянд. Аз ин рӯ, дар созмони сохтори семантикӣ-синтаксисии воҳидҳои фразеологӣ феълӣ, ки ба алоқаи тобеъ асос ёфтааст, нақши муодилнокии феъл бузург аст.

Як нуктаро бояд тазакур дод, ки тафовути асосии феълҳои таркибӣ аз воҳидҳои фразеологӣ феълӣ дар чузъҳои махсуси таркибҳои номӣ ва феълӣ зоҳир мегардад. Дар таркибҳои феъл чузъҳои феълӣ дар доираи хурди феълҳо маҳдуд аст ва мақсади он бештар навъи чамъбаст чараён мебошад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англист феълҳои ба ҳамин монанд якҷандто мебошанд: *кардан* – *to do*; *ичро намудан* – *to carry out, to perform*; *шудан* – *to become, to get*. Ба ин қатор, инчунин феълҳо бо маънои мушаххас ҳамроҳ мешаванд: *задан* – *to beat*; *доштан* – *to have*; *хӯрдан* – *to eat*; *бурдан* – *to carry*; *додан* – *to give*; *ёфт* – *to find*; *кашидан* – *to pull* ва ғайра.

Бо инъикос намудани сохтори маъноии дохили феъли пайвастананда, валентнокии воҳидҳои фразеологӣ маҷмуи воқеии калимаи меҳвариро бо дигар воҳидҳои фразеологӣ муайян мекунад. Лозим ба ёдоварист, ки алоқаи валентии воҳидҳои фразеологӣ хусусиятҳои соҳиб буда, аломатнокиву вижагиҳои онҳо дар созмони таркибҳои устувор, ки тобишҳои маъноиву ҳисси доранд, дар шакли яклухт зоҳир мегардад. Дар асоси сохтори семантикиву созмони қолабҳои валентӣ, ки тобишҳои маъноиро бо худ касб мекунад, дар созмони воҳидҳои фразеологӣ нақши бориз доранд.

Чӣ тавре аз баррасиву таҳлили воҳидҳои фразеологӣ феълӣ аён гардид, валентнокии воҳидҳои фразеологӣ бештар ба маънои маҷозӣ таъя мекунад. Масалан: *сар андохтан* – *to surrender*.

Профессор Б. Камолиддинов дар ин хусус фикри зеринро баён кардааст: “Воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ҳиссаи зиёди ин сарвати забони тоҷикӣро ташкил медиҳанд, ки бештарини онҳо низ дар натиҷаи маънои маҷозӣ гирифтани феъл ба вуҷуд омадаанд. Дар ибораҳои *чашм дӯхтан*, *дил бохтан*, *ақли касеро рабудан*, аз касе (чизе) дасту дил шустан, *гул-гул шукуфтан*, ба лаб кулӯх молидан воҳидҳои фразеологӣ бо обуранги гуворо, образнокӣ ва муассирии худ аз ибораҳои рехтаи дигар фарқ мекунад, бинобар ин, дар услубҳои муошират ва бадеӣ чун воситаи луғавии пуртаъсир ифода кардани фикр ба тарзи фаровон қор фармуда мешаванд” [3, с. 25].

Ба таҳқиқи хусусиятҳои сохториву грамматикӣ воҳидҳои фразеологӣ феълӣ даст зада, бояд ба он тавачҷӯх намуд, ки дар низоми воҳидҳои фразеологӣ феълӣ таркибҳои гуногун мушоҳида мегарданд, ки дараҷаи маъноиву сохтории феълро таҷассум мекунад. Ин пеш аз ҳама ба гурӯҳи калони таркибҳои феълӣ мансуб аст, ки аз рӯи қолиби (исм + феъл) сохта шуданд. Дар баъзе таҳқиқоте, ки ҳам дар забонҳои эронӣ ва ғайриэронӣ то ин замон анҷом шудаанд, феълҳои таркибии аз рӯи қолаби зикршударо чунин ном мебаранд: феълҳои мураккаб, феълҳои таркибӣ, феълҳои таркибии номӣ, таркибҳои номии феълӣ.

Забоншинос С. Сабзаев низ дар яке аз мақолааш бо номи «Дар бораи як вазифаи синтаксисии ибораҳои фразеологӣ», ки ба вазифаи наҳвии ВФФ баҳшида шудааст, чунин қайд мекунад: «Дар вазифаи хабар, асосан, ибораҳои фразеологӣ феълӣ ва гоҳо номӣ истеъмол мегарданд. Ибораҳои фразеологӣ феълӣ монанди феълҳои таркибӣ дар ҷумла хабари таркибӣ мешаванд. Чи аз рӯи шакл ва чи аз ҷиҳати вазифаи синтаксисӣ онҳо ба феълҳои таркибӣ айният доранд. Ибораҳои фразеологӣ феълӣро дар ҳолати хабар шуданашон ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: а) Ибораҳои феълӣи фразеологӣ, ки бо феълҳои ёридиҳандаи будан, шудан сурат ёфтаанд... б) Ибораҳои феълӣи фразеологӣ, ки аз ҷиҳати сохт таркибан феълӣанд, дар ҷумла ба вазифаи хабари таркибии феълӣ меоянд» [7, с. 24].

Роҷеъ ба вазифаи хабари феълӣ омадани воҳидҳои фразеологӣ феълӣро профессор Ҳ. Маҷидов ин тавр шарҳ медиҳад: «Дар ҷумла бештар воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ба вазифаи хабар меоянд, зеро миқдори зиёди онҳо ҳамчун феъл амалу ҳаракатро ифода менамоянд. Воҳидҳои фразеологӣ феълӣ асосан ҳамчун хабарҳои номӣ сурат меёбанд, чунки онҳо бештар ҳолат ва ё аломати мубтадорро ифода мекунад. Ҳатто фразеологизмҳои дар шакли пурраи феълӣи омада ҳам, ба аломати мубтадо ишора мекунад. Маълум мешавад, ки онҳо маҳз барои шарҳу эзоҳ ва равшан кардани предмети фикр хизмат мекардаанд [4, с. 12-13].

Феълҳои таркибӣ дар нутки рӯзмарра хеле зиёд ба кор бурда мешаванд ва метавонанд маъноӣ хосе дошта бошанд, ки аз маъноӣ оддӣ феълӣ фарқ мекунад. Масалан, «хучум кардан ба касе» маъноӣ ҳамла кардан ба касе аст, аммо дар гуфтор, аксар вақт бо дигар маъноҳо, барои нишон додани ҳодисаи ғайриҷашмдошт ё нохуш истифода мешавад.

Хулоса, феълҳои таркибӣ ҷузъи муҳимми нутки тоҷикӣ мебошанд, ки барои ифодаи эҳсосот ё мафҳумҳои муайян истифода мешаванд. Онҳо метавонанд хеле мураккаб бошанд ва барои хориҷиёне, ки забони тоҷикиро меомӯзанд, фаҳмидан ва истифода бурдани онҳо душвор буда метавонад.

Адабиёт

1. Авалиани Ю.Ю. Исследование в области сложного глагола и глагольной фразеологии курдского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ю. Ю. Авалиани. – Тбилиси, 1969. – 32 с.
2. Азимова М. Воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ ва англисӣ дар шарҳи муқоисавӣ-типологӣ / М. Азимова. – Хуҷанд: Меъроҷ, 2014. – 180 с.
3. Камолиддинов Б. Хусусияти услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1992. – 128 с.
4. Маҷидов Ҳ. Ибораҳои фразеологӣ ва таркибҳои феълӣ / Ҳ. Маҷидов // Мактаби советӣ. – 1986. – № 2. – С. 10-14.
5. Ожегов С.И. О структуре фразеологии // Лексикографический сборник. – Вып. 2. – М., 1957.
6. Рубинчик Ю.А. Основы фразеологии персидского языка. – М.: Наука, 1981.
7. Сабзаев С.М. Дар бораи як вазифаи синтаксисии ибораҳои фразеологӣ / С.М. Сабзаев // Мактаби советӣ. – 1975. – №4. – С. 24-26.
8. Mansur Shaki. Principles of Persian Bound Phraseology. – Prague, 1967.
9. پرويز نائل خانلری. تاریخ زبان فارسی. بخشی از جلد دوم، ساختمان فعل. – تهران، 1349.

ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБӢ ҲАМЧУН ЯК ҶУЗЪИ ФРАЗЕОЛОГИЗМҲОИ ФЕЪЛӢ

Дар ин мақола роҷеъ ба масъалаи сохтор ва вижагиҳои корбурди навъҳои гуногуни фразеологизмҳои феълӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ маълумот дода шудааст. Муаллифи мақола таъкид мекунад, ки воҳидҳои фразеологии навъи феълҳои таркибӣ аз худ падидаи мураккаб ва ҳамзамон, аз лиҳози сохтор ва маъно мутафовитро зоҳир менамоянд. Онҳо аз воҳидҳои фразеологии феълӣ сертаркиб, на танҳо бо теъдоди ҷузъҳо, балки бо хусусиятҳои сохтори маъноияшон низ фарқ мекунад. Дар мақола феълҳои таркибӣ, ки ба сифати воҳиди устувори муайян мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар забонҳои муқоисашаванда як қатор феълҳои таркибие мавҷуданд, ки чун воҳидҳои фразеологии феълӣ бар маъноӣ қолиби муайяни маъноиву сохторӣ сохта мешавад.

Калидвожаҳо: феъл, феълҳои таркибӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, фразеологизм, идиома, муқоиса, калима, ибора, маъно, мафҳум.

СЛОЖНЫЕ ГЛАГОЛЫ КАК КОМПОНЕНТ ГЛАГОЛЬНОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

В данной статье рассматривается проблемы структуре и особенности употребления различных видов глагольных фразеологизмов в таджикском и английском языках. Автор статьи подчеркивает, что глагольные фразеологизмы представляют собой сложное явление и в то же время имеют различия по структуре и значению. Они отличаются от сложных глагольных фразеологизмов не только количеством компонентов, но и своим структурно-семантическими особенностями. В статье исследованы сложные глаголы, которые рассматриваются как некая устойчивая единица. В сравнительном языке существует ряд сложных глаголов, которые строятся как фразеологическая единица глагола на основе определенного образца значения и структуры.

Ключевые слова: глагол, сложные глаголы, таджикский язык, английский язык, фразеология, фразеологизм, сравнение, слово, словосочетание, значение, понятие.

COMPOUND VERBS AS A COMPONENT OF VERB PHRASEOLOGY

This article contains information on the structure and feature of the use of various types of current idioms in the Tajik and English Languages. The author of article emphasizes that phraseological units of the

type of compound verbs are a complex phenomenon and at the same time, in terms of structure and meaning, they show differences. They differ from complex verb phraseological units not only by the number of components, but also by their structural and semantic feature. In the article, compound verbs, which are considered as a certain stable unit, have been investigated. In the comparative language there are a number of compound verbs that are built as a phraseological unit of the verb based on a certain pattern of meaning and structure.

Keywords: verb, prepositional verbs, Tajik language, English Language, phraseology, idiom, comparison, word, phase, meaning, concept.

Дар бораи муаллиф

Мирзоев Эраҷ Музаффарович
Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и кафедраи
забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: vip.eraj@mail.ru

About the author

Mirzoev Eraj Muzaffarovich
Doctoral student (PhD) of the Department of
linguistics and comparative typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: vip.eraj@mail.ru

Об авторе

Мирзоев Эрадж Музаффарович
Докторант по специальности (PhD) кафедры
языкознания и сравнительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: vip.eraj@mail.ru

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ ТАДЖИКСКОМУ ПРИМЫКАНИЮ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Ганиева М. А.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Синтаксис – это коммуникативный уровень языка, на котором осуществляется общение. Синтаксис изучает закономерности построения мысли в его логической форме посредством речи. Закономерности сочетания слов также изучается в синтаксисе. С помощью синтаксических связей первым делом объединяются единицы одного уровня, такие как слова. Границы изучения словосочетаний в современной науке о языке широки, о чем свидетельствуют работы отечественных и зарубежных авторов. Словосочетание – непредикативное, семантико-грамматическое объединение двух или более самостоятельных слов. Ф.Ф. Фортунатов определяет словосочетание следующим образом: «Словосочетанием в речи я называю то целое по значению, которое образуется сочетанием одного полного слова (не частицы) с другим полным словом, будет ли это выражение целого психологического суждения, или выражение его части» [10, с. 451]. Такие же точки зрения отображаются в работах А.М. Пешковского и М.Н. Петерсона.

В.В. Виноградов дает более сжатое определение: "Грамматические единства внутри предложения, состоящие не менее чем из двух полнозначных (не служебных) слов, называются словосочетаниями" [4, с. 10].

В статье О.С. Ахмановой "Словосочетание" [3, с. 452-460] нам предлагается такое понятие о словосочетании: «Словосочетание представляет собой особую лингвистическую категорию, принципиально отличную от предложения, синтагмы и далее от таких уже более неопределенных с синтаксической точки зрения понятий как "сочетание слов", "ритмическая группа" и др. Одной из главных особенностей словосочетания является то, что оно, наравне со словом, выступает как строительный материал, который используется в ходе языковой коммуникации". Лингвист определяет, что словосочетание – это коммуникативная категория, средство сообщения речи, которая входит в состав предложения. Оно как слово относится к номинативным средствам языка. Словосочетание является строительным материалом, употребляемым как средство обозначения, которое включает информацию о реальности применяемый в процессе языкового общения. Словосочетание – сочетание частей речи формулирующее какое-либо понятие, образованное по законам данного языка.

Академик Б. Ниёзмухамедов в своей монографии «Чумлаҳои содда дар забони адабии ҳозираи тоҷик» («Простые предложения в современном таджикском литературном языке»), словосочетания определяет так: «Два или более слов с самостоятельными значениями, соединенные друг с другом и передающие одно понятие, называются словосочетанием» [7, с.86].

По утверждению А.С. Мирзоева [6, с. 143]: «Словосочетание - это грамматическое единство не менее двух самостоятельных слов, лишённое всех основных свойств в предложении».

Р. Гаффоров даёт более обобщенную характеристику словосочетанию, отграничивая словосочетание от слова и предложения: «Словосочетанием называются два или более самостоятельных слова, которые согласно правилам и историческим законам языка имеют грамматическую связанность и выражают объединённое понятие, делимое на части».

В синтаксической науке вопрос о квалификации синтаксических связей имеет длительную историю на протяжении, которого значительно разработана и до сих пор остается актуальным и активно рассматриваемым. Как уже определено синтаксической связью является формально-семантическая связь между компонентами синтаксической единицы. Изученная литература по традиционной грамматике показывает, что синтаксические связи делятся на сочинение и подчинение. Одним из узловых грамматических признаков второстепенных членов, чётко отличающих их от главных компонентов, является подчинительная связь. Подчинение – это выражение отношений

неоднородности объектов, зависимости одного от другого. Как правило, подчинительная синтаксическая связь встречается в словосочетаниях. Выделяют три основных вида подчинительной связи в словосочетаниях: согласование, управление, примыкание. В данной статье, как на это указывает название, будет рассматриваться подчинительная связь, одна из её видов - примыкание. В работе С.Г. Бархударова встречается такое определение примыканию: «Примыкание – это такая связь, при которой зависимое слово – наречие, деепричастие и неопределённая форма глагола» [8, с. 32]. В учебнике Л.А. Тростенцовой дана следующая формулировка определению примыкания: «Примыкание – вид связи, при которой зависимое (неизменяемое) слово присоединяется к главному по смыслу» [9, с. 34].

В русской грамматике 1954 года примыкание определяется так: «Примыканием называется такой вид синтаксической связи, когда зависимость одного слова от другого, господствующего над ним, выражается не флективными изменениями зависимого слова, не его формами, а лишь его местоположением, его зависимой грамматической функцией, его смыслом, несамостоятельным характером выражаемого им грамматического отношения, напр.: внимательно выслушать, побежать вприпрыжку, поверить на слово, потребность высказаться, слушать молча» [5, с. 11]. Среди трёх типов подчинительной связи самым сложным считается примыкание. Связь примыкания, обычно, слабая, так как она осуществляется только по смыслу, а также интонацией и порядком слов.

Итак, суммируя вышеприведённые определения можно сделать вывод, что словосочетание - это синтаксическая единица, которая может состоять из двух или более знаменательных слов, соединённых подчинительной связью, обозначающая одно понятие, предназначенная для наименования предметов, признаков и процессов. А примыкание такой вид синтаксической связи, в которой связь осуществляется не посредством словоизменения зависимого слова, посредством лексико-грамматического значения зависимого слова, за счет его зависимой грамматической функции, его смысла. В данной статье проводится сравнительное исследование на материале родного (таджикского) языка с французским. Материалом анализа предназначена произвольная выборка словосочетаний с подчинительной синтаксической связью. В настоящей статье анализируются 25 пар словосочетаний, в которых связь осуществляется посредством примыкания.

Двухкомпонентные словосочетания:

1. Числ.+Сущ. - як кас [1, с. 7] – Артикл+Сущ. - un homme [11, с. 26];
2. Мест.+Сущ. - чанд дар [1, с. 7] – Прил.+Сущ. - plusieurs chambres [11, с. 26];
3. Мест.+Сущ. - он одам [1, с. 8] – Мест.+Сущ. - cet homme [11, с. 26];
4. Нареч.+Прил. - хеле ғалатӣ [1, с. 8] – Нареч.+Прил. - très bizarre [11, с. 26];
5. Мест.+Сущ. - ин таачуб [1, с. 8] – Прит.Прил.+Сущ. - mon étonnement [11, с. 26];
6. Мест.+Сущ. - он дӯстам [1, с. 8] - Прит.Прил.+Сущ. – mon ami [11, с. 26];
8. Числ.+Сущ. - як ҳафта [1, с. 12] - Предлог.+Сущ. – par semaine [11, с. 28];
9. Числ.+Сущ. - ду моҳ [1, с. 12] - Числ.+Сущ. – deux mois [11, с. 28];
10. Числ.+Сущ. - як бор [1, с. 12] - Артикл.+Сущ. – une fois [11, с. 28];
11. Мест.+Сущ. - ягон чаноза [1, с. 13] - Предлог+Артикл+Сущ. – à un enterrement [11, с. 28];
12. Мест.+Сущ. - ҳамин вақт [1, с. 14] - Предлог+Мест.+Сущ. – à ce moment [11, с. 29];
13. Числ.+Сущ. - як нонфурӯш [1, с. 14] - Артикл+Сущ+Предлог+Сущ. – un vendeur de galettes [11, с. 29];
14. Числ.+Сущ. - як сабад [1, с. 14] - Артикл+Сущ. - le panier [11, с. 29];
15. Сущ.+Сущ. - обаш равған [1, с. 14] - Прич.+Артикл+Сущ. – cuites au beurre [11, с. 29];
16. Сущ.+Сущ. - ордаш шакар [1, с. 14] - Предлог.+Артикл+Сущ.+Союз+Предлог+Сущ.+Прил. – de la farine et du sucre pur [11, с. 29];
17. Числ.+Сущ. - як пиёла [1, с. 15] - Артикл+Сущ. – une gorgée [11, с. 30];
18. Числ.+Сущ. - як токифурӯш [1, с. 17] - Артикл+Сущ.+Артикл+Сущ. – la boutique aux calottes [11, с. 30].

Многокомпонентные словосочетания:

1. Сущ.+Прич. - санг зада истода [1, с. 10] - Гер.+Прит. Прил.+Сущ.+Предлог+Артикл+Сущ. – en affûtant son rasoir sur la pierre [11, с. 27];

2. Числ.+Сущ.+Сущ. - панҷ мискол собун [1, с. 10] - Числ.+Сущ.+пред-лог+Сущ. – cinq zolotniks de savon [11, с. 27];
3. Числ.+Сущ.+Сущ. - як газ ертиш [1, с. 11] - Артикл+Сущ.+Пред-лог+Сущ. – un archine de cotonnale [11, с. 27];
4. Числ.+Сущ.+Сущ. - чор дахан гап [1, с. 12] - Числ.+Сущ. – quatre paroles [11, с. 28];
5. Числ.+Сущ.+Сущ. - як лукма нон [1, с. 15] - Артикл+Прил.+Сущ. – un seul morceau [11, с. 30].

Непосредственный материал данного исследования это – словосочетания с подчинительной синтаксической связью – примыкание. Каждое типологическое исследование, в том числе сравнительное изучение словосочетаний в разноструктурных языках устанавливает сходства и различия в сопоставляемых языках. Комбинация знаменательных слов, объединенных подчинительной связью как примыкание отражают отношение неравенства между главным и зависимым компонентом. Все анализируемые словосочетания в сравниваемых языках строятся по характерным для данного языка моделям. Этот характер связан со строем данного языка.

Вышеприведённые примеры строятся по моделям: Числ.+Сущ., Мест.+Сущ., Нареч.+Прил., Сущ.+Сущ., Сущ.+Прич., Числ.+Сущ.+Сущ. в таджикском языке и по моделям: Артикл+Сущ., Прил.+Сущ., Мест.+Сущ., Нареч.+Прил., Прит.Прил.+Сущ., Предлог.+Сущ., Числ.+Сущ., Предлог+Ар-тикл+Сущ., Предлог + Мест. + Сущ., Артикл + Сущ + Предлог + Сущ., Прич.+Ар-тикл+Сущ., Предлог. + Артикл+Сущ.+Со-юз+Предлог + Сущ.+Прил., Ар-тикл+Сущ., Артикл+Сущ.+Артикл+Сущ., Гер.+Прит.Прил.+Сущ.+Предлог+Артикл + Сущ., Числ.+Сущ. + пред-лог+Сущ., Артикл+Сущ.+Пред-лог+Сущ., Числ. + Сущ., Артикл+Прил.+Сущ. во французском языке.

Анализируемые словосочетания таджикского языка строились по шести моделям. Из них восемь словосочетаний строятся по модели Числ.+Сущ. Словосочетания французского языка по этой модели во первом, четвертом, шестом и седьмом примерах выражаются моделью - Артикл+Сущ., во втором выражаются - Предлог.+Сущ., в третьем примере (9-е словосочетание) оба словосочетания строятся по одинаковым моделям, в вышеприведенных примерах, в пятом примере французская модель выражается - Артикл+Сущ+Предлог+Сущ. и восьмой пример строится по модели - Артикл+Сущ.+Артикл+Сущ. Вторая модель таджикского языка Мест.+Сущ. по которому строятся шесть словосочетаний. По этой модели также в сопоставляемых языках две словосочетания строятся одинаково: 3-е словосочетание по приведенным выше примерах. Остальные строятся по моделям: Прил.+Сущ., Прит.Прил.+Сущ., Предлог+Артикл+Сущ., Предлог+Мест.+Сущ. Третья таджикская модель: Сущ.+Сущ. во французских вариантах выражены Прич.+Артикл+Сущ., Предлог.+Артикл+Сущ.+Союз+Предлог+Сущ.+Прил. Четвертая модель: Сущ.+Прич. по которой строится одно таджикское словосочетание в выделенных примерах во французском переводе строится по модели Гер.+Прит.Прил.+Сущ.+Предлог+Артикл+Сущ.

Из многокомпонентных словосочетаниях таджикского языка строятся четыре словосочетания по одной модели: Числ.+Сущ.+Сущ. в которых совпадений французских вариантах не наблюдается. Они во французских переводах строятся по моделям: Числ.+Сущ.+пред-лог+Сущ., Ар-тикл+Сущ.+Предлог+Сущ., Числ.+Сущ., Артикл+ Прил. + Сущ. Чистое совпадение наблюдается в двух моделях - Числ.+Сущ. и Мест.+Сущ. Модель - Мест.+Сущ. таджикского языка в двух словосочетаний французского языка выражается одинаково:

5. Мест.+Сущ. - ин таачуб [1, с. 8] – Прит.Прил.+Сущ. - mon étonnement [11, с. 26];
6. Мест.+Сущ. - он дӯстам [1, с. 8] - Прит.Прил.+Сущ. – mon ami [11, с. 26].

В 8, 13 и 16 – ом двухкомпонентным, а также в 1, 2 и 3 – ем многокомпонентным словосочетаниям французского варианта связь осуществляется посредством предлога.

Резюмируя, можно определить следующее. В целом, каждое типологическое исследование, соответственно сравнительное изучение словосочетаний устанавливает сходство и различие черт сравнительных объектов. Итог согласованности лексических и грамматических значений основного и зависимого слова считается грамматическим значением словосочетания. Посредством словоизменительных свойств второстепенного компонента определяется грамматическая форма словосочетания. В анализирующих словосочетаниях подчинительная связь осуществляется при помощи примыкания, в которой

компоненты имеют неизменяемую форму. В большинстве из исследуемых словосочетаний связь осуществляется между существительным и местоимением в таджикских примерах и между существительным и формами притяжательных местоимений во французском языке. В данных словосочетаниях их части связаны только по смыслу и грамматическое средство связи как окончание, предлог и т.п. отсутствуют, что определяет их свойства, так как строятся по характерным для изучаемых языков моделям. При сравнении анализ моделей выявляет аналитические тенденции в сопоставляемых языках, что говорит о сходствах средств связи в словосочетаниях исследуемых языках, которые выражаются в способности каждого языка.

Литература

1. Айни С. Марги судхӯр. – Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1953. – 180 с.
2. Асоева К.А. Типы подчинительной связи слов в словосочетаниях и простом предложении в русском и таджикском языках: Дис... канд. филол. наук. - Душанбе, 2014. – 160 с.
3. Ахманова О.С. Словосочетание // Вопросы грамматического строя. - М.: АН СССР, 1955. - С. 452 – 460.
4. Виноградов В. В. Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М.: Просвещение, 1950. - 411 с.
5. Грамматика русского языка. – М.: АН СССР, 1954. – Т. II, ч. 1.
6. Мирзоев А. Хелҳои алоқии синтаксисӣ дар ибораҳо. // Масъалаҳои забонишиносӣ. - Душанбе: Дониш 1975. - С. 109 – 122.
7. Ниёзмухаммадов Б.Н. Чумлаҳои содда дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Сталинобод, 1960. – 96 с.
8. Русский язык. Учебник для 8 класса общеобразовательных учреждений / С.Г. Бархударов, С.Е. Крючков, Л.Ю. Максимов, Л.А. Чешко. – 29-е изд. – М.: Просвещение, 2006. – 450 с.
9. Русский язык. Учебник для 8 класса общеобразовательных учреждений/Л.А. Тростенцова, Т.А. Ладыженская, А.Д. Дейкина, О.М. Александрова; науч. ред. Н.М. Шанский. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 2005. – 380 с.
10. Фортунатов Ф.Ф. О преподавании грамматики русского языка в средней школе. Избранные труды. Т.2. - М., 1957. - 451 с.
11. Aini S. La mort de l'usurier. Traduites du tadjik et du russe par Borodin S. et Voinot V. Les éditeurs français réunis 24, Rue Racine, Paris (VI), 1957. - 316 с.

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ ТАДЖИКСКОМУ ПРИМЫКАНИЮ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

В настоящей статье рассматривается вопрос о типологических соответствиях таджикскому примыканию во французском языке. Анализируются 25 пар словосочетаний таджикского языка в сравнении с французскими переводами составленные с синтаксической связью как примыкание. Среди которых выделены и простые (двухкомпонентные) и сложные (многокомпонентные) словосочетания. В целом, каждое типологическое исследование, соответственно сравнительное изучение словосочетаний устанавливает сходство и различие черт сравнительных объектов. Итог согласованности лексических и грамматических значений основного и зависимого слова считается грамматическим значением словосочетания. Посредством словоизменительных свойств второстепенного компонента определяется грамматическая форма словосочетания. В анализируемых словосочетаниях подчинительная связь осуществляется при помощи примыкания, в которой компоненты имеют неизменяемую форму. В большинстве из исследуемых словосочетаний связь осуществляется между существительным и местоимением в таджикских примерах и между существительным и формами притяжательных местоимений во французском языке. В данных словосочетаниях их части связаны только по смыслу и грамматическое средство связи как окончание, предлог и т.п. отсутствуют, что определяет их свойства, так как строятся по характерным для изучаемых языков моделям.

Ключевые слова: синтаксис, связь, способ связи, тип, словосочетание, простое словосочетание, сложное словосочетание, таджикский язык, французский язык, согласование, управление, примыкание, главный компонент, основной компонент, зависимый компонент.

МУТОБИҚАТИ ТИПОЛОГИИ ВОСИТАИ АЛОҚАИ ҲАМРОҲИИ ИБОРАҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ЗАБОНИ ФРАНСАВИӢ

Дар мақолаи зерин масъалаи мутобиқати типологии воситаи алоқии ҳамроҳии ибораҳои забони тоҷикӣ дар забони франсавӣ баррасӣ мешавад. 25 ҷуфт ибораҳои забони тоҷикӣ дар муқоиса бо

тарҷумаҳои франсавӣ таҳлил карда шудаанд, ки ба воситаи алоқаи синтаксисии ҳамроҳӣ тартиб дода шудаанд. Дар байни онҳо ибораҳои сода (аз ду ҷузъ) ва мураккаб (аз якчанд ҷузъ) ҷудо карда шудаанд. Дар умум, ҳар як таҳқиқоти типологӣ мутобиқан таҳқиқи муқоисавии таркиби ибораҳо шабоҳат ва фарқияти хусусиятҳои объектҳои муқоисашавандаро муқаррар менамояд. Натиҷаи мувофиқати маъноҳои луғавӣ ва грамматикӣ калимаҳои асосӣ ва вобастаро маъноӣ грамматикӣ ибора ҳисоб мекунад. Ба воситаи хусусиятҳои тағйирёбии ҷузъи дуюмдараҷа ба воситаи шакли грамматикӣ ибора муайян карда мешавад. Дар ибораҳои таҳлилшуда тобеият бо ёрии воситаи алоқаи ҳамроҳӣ ба амал меояд, ки дар таркиби он ҷузъҳо шакли тағйирнаёбанда доранд. Дар аксари ибораҳои таҳқиқшуда алоқаи байни исм ва ҷонишин дар мисолҳои тоҷикӣ ва дар байни исм ва шаклҳои ҷонишинҳои соҳиби дар забони франсавӣ дида мешавад. Дар ибораҳои зерин ҷузъҳои онҳо танҳо аз ҷиҳати маъно ва воситаҳои грамматикӣ ҳамчун пасоянд, пешванд ва ғ. нест, ки хосиятҳои онҳоро муайян мекунад, зеро онҳо аз рӯи моделҳои хоси забонҳои омӯхташуда сохта шудаанд.

Калидвожаҳо: синтаксис, воситаи алоқа, воситаи алоқаи ҳамроҳӣ, ибора, иборайи содда, иборайи мураккаб, забони тоҷикӣ, забони франсавӣ, ҷузъи асосӣ.

TYPOLOGICAL CORRESPONDENCE TO THE TAJIK ADJUNCTION IN THE FRENCH LANGUAGE

This article deals with issue of typological correspondences to the Tajik adjunction in French. 25 pairs of phrases of the Tajik language are analyzed in comparison with French translations, compiled with a syntactic connection as an adjunction. Among which, both simple (two-component) and complex (multi-component) phrases are singled out. In general, each typological study, respectively, the comparative study of word combinations establishes the similarity and difference in the features of comparative objects. The result of the consistency of the lexical and grammatical meanings of the main and dependent words is considered the grammatical meaning of the phrase. By means of the inflectional properties of the secondary component, the grammatical form of the phrase is determined. In analyzing phrases, the subordination is carried out with the help of adjacency, in which the components have an invariable form. In most of the investigating phrases, the connection is between the noun and the pronoun in Tajik examples and between the noun and forms of possessive pronouns in French. In these phrases, their parts are connected only in meaning and grammatical means of communication as an ending, preposition, etc. are absent, which determines their properties, since they are built according to the models characteristic of the studied languages.

Keywords: syntax, connection, connection method, type, phrase, simple phrase, complex phrase, Tajik language, French language, agreement, control, adjunction, main component, dependent component.

Об авторе

Ганиева Моҳира Аҳмадҷоновна
Преподаватель кафедры французского языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 445 86 63
E-mail: gmohira719@gmail.com

About the author

Ganieva Mohira Ahmadjonovna
Teacher in the Department of French language
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 445 86 63
E-mail: gmohira719@gmail.com

Дар бораи муаллиф

Ганиева Моҳира Аҳмадҷоновна
Омӯзгори кафедраи забони франсавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 445 86 63
E-mail: gmohira719@gmail.com

ХУСУСИЯТҲОИ ВИЖАИ ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ФОНЕТИКӢ ДАР ОСОРИ СОРБОН

Мирбобоев А., Умедҷони Л.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

ба номи Садриддин Айни

Асоси ҳар як лаҳҷаро дар баробари калимаҳои хоси лаҳча унсурҳои умумихалқӣ ташкил медиҳанд. Онҳо “якҷоя бо низоми умумии фонетикӣ ва грамматикӣ ваҳдати ҳар як забонро таъмин менамоянд” [10, с. 8], зеро бо пешрафти босуръати иҷтимоӣ, иқтисодию фарҳангии ҷомеа раванди таъсири забони адабӣ ба лаҳҷаҳои маҳаллӣ зиёд мешавад ва ё баръакс, бо тақозои таъмини эҳтиёҷоти таркиби луғавӣ забони адабӣ ногузир ба унсурҳои луғавии лаҳҷавӣ мурочиат менамояд. Яъне, батадрич зухуроти ба ҳам наздик шудани забони адабӣ ва шеваҳои тоҷикӣ мушоҳида карда мешавад. Дар навбати худ, калимаҳои умумихалқӣ ба нутқи маҳаллӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси фонетикӣ минтақаҳо, қабл аз ҳама аз лиҳози савтию овозӣ ҳазм мешаванд, ки ин ҷиҳат дар шеваю лаҳҷаҳои забонамон якхела нест. Ана ҳамин гуна мутобиқшавии овозии калимаҳои умумитоҷикӣ боиси ба вучуд омадани диалектизмҳои фонетикӣ мегардад. Бино ба ақидаи муҳаққиқон «калимаҳое, ки қолабу таркиби овозиашон аз забони адабӣ фарқ мекунад» [1, с. 77] ва ё «дорои аломату нишонаҳои овозии шева бошанд» [8, с. 6], диалектизмҳои фонетикӣ номида мешаванд.

Барои инъикоси ҳақиқии ҳодисаву воқеаҳо ва боварибахш баромадани тасвири муоширати байни одамони сатҳи фарҳангӣ маърифаташон гуногун нависанда дар асари бадеӣ ҳамон унсурҳои луғавиеро ба кор мебарад, ки онҳо хусусиятҳои фонематикӣ просодикаи маҳал, хусусан тарзи талаффузи мардуми минтақаи ҷудоғонаро дуруст ифода карда тавонанд. Ин ҷиҳати масъала – истифодаи хосиятҳои гуногуни фонетикӣ калимаҳо дар забони асари бадеӣ вазифаи услубӣ дошта, аз ягон ҷиҳат мақсаду ниятҳои эҷодии нависандаро инъикос мекунад. Масалан, яке аз чунин ҳадафҳо фардӣ кунонидани нутқи персонажҳо мебошад. Ш. Раҳимова дар ин хусус бамаврид навиштааст: «Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, хусусиятҳои овозии лаҳча ва шева дар нутқи намояндагони он нисбат ба хусусиятҳои луғавию грамматикӣ муддати дароз боқӣ мемонад» [9, с. 88].

Адиби маъруфи даврони истиқлол – Сорбон дар тасвири рӯйдодҳои зиндагӣ ҳамчун устоди забондон нозуқиҳои нутқи овозиро дар нутқи персонажҳои худ вобаста ба талаботи мавзӯ ва жанри асари бадеӣ, ҷиҳати нишон додани хислат, рафтору кирдор ва сатҳи фарҳангӣ истифода бурдааст. Ин амал ба ӯ имкон додааст, ки симои персонажҳои тасвиршаванда зиндаю ҳаққонӣ баромада, мавзӯ ва макони инъикоси амалиётҳо боварибахш дарҷ ёбад. Пӯшида нест, ки нависандаи мазкур дар баробари забони адабӣ ва меъёрҳои овозию луғавӣ ва грамматикӣ онҳоро хуб доништан ва риоя кардан онҳо диалектизмҳои фонетикӣро чун намояндаи лаҳҷаи муайян ба кор бурдааст. Аз меъёр баромадан ва ё андаке ноҷою бемаврид кор фармудани диалектизмҳои фонетикӣ боиси паст гардидани ҳусни забони асар мешавад. Яъне, корбурди диалектизмҳои фонетикӣ амали хеле душвор буда, натиҷаи дилхоҳ додани истеъмоли онҳо ба таҷриба ва маҳорати эҷодии нависандагон вобаста мебошад. Масалан, Сорбон дар романи “Зуза” бештар аз 40-адад, дар романи “Шаҳрбону” зиёда аз 25-адад, дар романи “Ҷӯғӣ” қариб 60-номгӯӣ диалектизмҳои фонетикӣро мавриди корбурд қарор додааст.

Диалектизмҳои фонетикӣ дар доираи ҳиссаҳои гуногуни нутқ - исм, сифат, ҷонишин, феъл, феъл, зарф, пешоянду пасояндҳо ва воситаҳои грамматикӣ амсоли бандакҳои феълию хабарӣ воқеъ мешаванд. Ин зухурот дар исмҳо ва феълҳо бештар мушоҳида мешаванд.

1. Диалектизмҳои фонетикӣ гурӯҳи исм. Дар асарҳои дар давраи истиқлолият эҷодшудаи Сорбон ҳолатҳои зерини истеъмоли диалектизмҳои фонетикӣ исм ба мушоҳида расид: а) калимаҳое, ки дар нутқи намояндагони маҳалҳои тоҷикнишин ба тағйироти овозӣ гирифта шудаанд, ки теъдоди онҳо чандон зиёд нест: *чика* (чакра, синоними қатра): *-Аз барои Худо, як чика гир. Забонат ҳам кушода мешад* [16, с.380]; б) калимаҳое, ки дар нутқи

кӯдакон ва ё шаксони забонашон лакнатдор дар шакли тағйирёфтаи савтӣ ба кор рафтаанд: *лӯз* (рӯз), *сал* (сар): “*Лӯзи дафни Эшони Шосаид ба саламон омад!*”- *Гапи ту нест* [16, с. 41]; в) калимаҳое, ки аз забони персонажҳои ўзбекзабон дар намуди ба тағйири фонетикӣ дучорномада истифода гардидаанд: *ашна* (ошно), *парзанд* (фарзанд): *Даст сӯйи роҳгузарҳо дароз карда, дуо мехонд*: “*Ба парзандталаб парзанд диҳад, ба давлатталаб давлат*” [16, с.9]; г) калимаҳои иқтибосии арабие, ки аз ҷиҳати фонетикӣ дар муҳити лаҳҷаҳо мутобиқ шуда, шакли овозии худро тағйир додаанд: *хиёл* (хаёл), *ъурм* (умр): “*Меғӯм, пеш аз ин ҳам (ба бистараи ангушт халонда) хобида будӣ?* – (Сар ҷунбонда) *Дар ӯрми сарам...* [14, с. 42]; *тоба/тӯба* (тавба): *Тоба-тоба-тоба... Ва якбора модари Калонхон омадани писарро дида, ба модари духтар дарафтод* [14, с.54]; “*Тӯба, тӯба, тӯба! Падарам ба он кас чӣ нағзиҳое мекарданд* [16, с. 50]; *намға* (нағма); ғ) калимаҳои иқтибосии русӣ-аврупоӣ, ки дар шароити лаҳҷаҳо аз ҷиҳати савтию овозӣ ҳазм гардидаанд: *устал* (стол), *искилет* (скилет): *Кӣ аз рӯйи ҳақиқат ба устали суд ишинад* [17, с.34]; *пилан* (план), *шофир* (шофёр): “*Ошно шофир, маро ҳам то он ҷо бар*” [18, с. 34], *тилфон* (телефон): – *Ма! Ана ин тилфон! Аввал як бор занг зан!* [18, с. 60] ва ғайра.

Падидаи басо ҷолиби овозӣ – дар шакли дурусти аслию қадима исифода шудани решаи *хар* ба маънии “калон”, ки дар таркиби вожаи *хирной* асосан маъмул аст, ба намуди *харной* (нойи калони нафас; ҷун истилоҳи соҳаи анатомия ва физиология) қорбаст шудааст. Ин зухурот аз он гувоҳӣ медиҳад, ки нависанда барои барқарор намудани шаклҳои асили таърихӣ калимаҳо рағбат дорад: *Сипас хир-хири гулӯғир омад, ки гурги дигар харной газид бошад* [16, с. 20].

Аз тавзеҳи боло бармеояд, ки дар осори Сорбон бештар калимаҳои иқтибосӣ (арабию русӣ-аврупоӣ) бо шаклҳои дар лаҳҷаҳои шимолӣ ва ҷанубии забони тоҷикӣ мутобиқгардидаи худ дар нутқи персонажҳо ба кор бурда шудаанд.

Маҳорати баланди суҳансанҷию суҳанварӣ доштани Сорбон қобили таваҷҷӯҳ аст, ки ӯ калимаҳои аслан тоҷикию иқтибосиро вобаста ба мақоми иҷтимоӣ шахс, синну сол ва мансубияти миллию этникӣ ҷиҳати ҳаққонӣю боварибахш баромадани саҳнаҳои гуногуни зиндагӣ, ки дар асарҳояш инъикос намудааст, ба кор бурдааст.

Бояд қайд намуд, ки Сорбон дар муносибат ба истифодаи диалектизмҳои фонетикӣ эҳтиёткор буда, вобаста ба нияту маромҳои маҳсули эҷодӣ дар шароити зиндагии шаҳр шаклҳои маъмули услуби гуфтугӯӣ, ки ҳадафи он сабуктару осон ва ба харҷи қувваи камтар талаффуз кардани калимаҳои тоҷикӣ ва умумишудаи иқтибосии русӣ-аврупоиро кор бастан буда, дар муҳити деҳот ва маҳалҳои кӯхистон, ки аз марказҳои фарҳангӣ дур воқеъ шудаанд, шаклҳои хосро ба талаффузи соҳибони нутқи лаҳҷавӣ интиҳоб карда, дар забони асар ба кор бурдааст. Ҷунин вожаҳо дар натиҷаи рӯ ба рӯ гардидан бо падидаҳои фонетикӣ гуногун шаклан тағйир ёфтаанд. Ҷунончи: *искилет* (склет) ...*пешони сахташ низ ба даруни шонаҳои монанд ба искилети аз Саразм бозёфтшуда фуру рафт* [17, с. 52].

1) Мувофиқати овозҳо. Дар заминаи ҳамин гуна мувофиқат, ки он дар асоси қонунҳои мутобиқат ва ҳамнишинии овозҳо [10, с. 99-100] ба вуқӯъ омадааст, ду навъи ҳодисаи табдил: мувофиқати садонокҳо бо садонокҳо ва мувофиқати ҳамсадоҳо бо ҳамсадоҳо ба амал меояд: **а) табдили садонокҳо бо садонокҳо.** Дар осори Сорбон падидаҳои табдили садонокӣ **а** ба **и** дар намунаи *хиёл*<хаёл; **э** (е) бо **и** дар вожаи *тилфон*<телефон: “*Ма! Ана ин тилфон! Аввал як бор занг зан!* [18, с.15]; **о** ба **а** дар унсури луғавӣ *ашна*<ошно мушоҳида гардид. Масалан: *Элқӣ надидӣ, ашно тажик?* –*фармуд камондор. Ҷӯпон китф дарҳам кашид* [19, с.44]. **б) табдили ҳамсадо бо ҳамсадо.** Сорбон калимаҳои зерини ба ҳодисаи табдили ҳамсадоҳо дучоромадаро дар нутқи персонажҳояш истифода бурдааст: табдили **р** бо **л**: - дар нутқи кӯдакон: *сал*<сар, *лӯз*<рӯз; табдили **ф** бо **п**: дар нутқи ақаллиятҳои миллий ва гурӯҳҳои этникӣ: *парзанд*<фарзанд.

2. Диалектизмҳои фонетикӣ сифат. Диалектизмҳои ин бахш дар эҷодиёти Сорбон хеле камшуморанд, падидаи мувофиқати овозҳо зимни табдили садонокҳо, вале дар мавриди зухуроти табдили ҳамсадо ба ҳамсадо ҳолати мувофиқномадаи фонемаҳои сонорӣ **р** бо **л**: *далдманд* < дардманд, *далмон* < дармон, *залултар* < заруртар: *Аз ҳама залултал коли ман* [18, с.19]; ...*аммо духтарчаи ду-се сола мисли модараш даст дароз карда, «Ба далдмандон далмон диҳад»-меғуфт* [18, с.9] асосан дар романи «Ҷӯғӣ» [18; 19] ба мушоҳида расиду бас.

3. Диалектизмҳои фонетикӣ шумора ва ҷонишин. Дар асарҳои худ Сорбон вожаҳои ба тағйироти овозии табдили садонокӣ **а** бо **и** дар шумора: *ишиш* < шаш: *Як кило семент*

ишии дирам буд, сад дирам шудааст [12, с. 105]; **о** бо **у**: *ун* < он, *ҳамун, ҳавай* < ҳамон: *Мо олими Оламдон дорем. Агар ҳавай надонад, мо намедонем* [11, с. 9]; садоноки **е** (**э**) бо **и**: *ҳич чӣ*<ҳеч чӣ, *ҳиш кӣ*<ҳеч кас. Мисол: *-Ту аз ман ҳиччиро пинҳон надор, Шаҳрбону, ман ба ҷойи падару модарат* [14, с. 48]. Ба қавли овошиноси лаҳҷаҳои ҷанубӣ Р.Л. Неменова «Дар лаҳҷаҳои ки фонемаи **о** ба тарзи доимӣ ба **у** мегузарад, дар ду тарз талаффуз шудани айни як калима гоҳо фаҳмидани маънои онҳоро душвор мегардонад. Ин ҳодиса дар лаҳҷаи ваҳеӣ-Қаротегинӣ, хусусан деҳаҳои Қаротегини Боло, бештар ба мушоҳида мерасад» [10, с.80]. Вале нисбат ба лаҳҷаҳои Панҷакент, ки ин масъала бештар ба шевашиносӣ тааллуқ дорад, дар ғӯйишҳои шеваи марказӣ дар нутқи сокинони ноҳияи Айнӣ ва Кӯҳистони Мастҷох (сарғаҳи Зарафшон) падидаи доимист: «*Аз мурдани худ хабар дораму аз ун кор не*» гуфт [18, с.27].

4. Диалектизмҳои фонетикӣ гурӯҳи феъл. Зухуроти мувофиқати садонокҳо дар эҷодиёти Сорбон дар мисоли феъли сода, асоси замони гузашта табилии фонемаи **и** бо **а**: *ҷист*<ҷаст ба назар расида, ҳодисаи табилии ҳамсадоҳо дар ҳолатҳои зерин ба қайд гирифта шуд: ҳамсадои **д** бо **т**, ки онҳо ҷуфти ҷарангнок ва бечаранганд, дар асоси замони ҳозираи феъл: *те*<дех, *бите*<бидех ба ҷашм расид. Чанд намуна: *-Мошина бигир, бубару теи...*[18, с. 13]. *Ба асли хеш баргаштани ба ҷашмат нишон метам!* [18, с.15]. *Хас наме!* «*Чӣ хеле ки омадӣ, ҳамон хел рав*» гӯ [18, с. 36]. *Ҳоло занат занг зада ҳама гапа мегӯд... телефона натиҷам? Ҳиччӣ нагӯм. Хуб. Ҳиччӣ намегӯм* [18, с. 37].

5. Диалектизмҳои фонетикӣ гурӯҳи зарф. Зухуроти табилии садонокҳо дар асарҳои Сорбон дар намунаи зарфи тарзи амал - табилии **о** бо **у**: *ун хел*<он хел ба назар расиду ҳалос. Ҳодисаи афтидани ҳамсадоҳои охири калима: *ҳами та* (ҳамин тавр): «*Ҳами та бигӯ, дугона, раис одами нағз. Хондагӣ*» [18, с. 47]. Таркиби «ҳамин тавр» дар мавриди дигар бо шакли овозии *ҳамтур* (ҳамин тавр//ҳамин хел) ифода ёфтааст: *Мардум дам ба дарун гирифта, нигарони посухи парастор буданд, ки Бойи хапак дар зиндагӣ шӯҳиҳо низ дошт, илоҳӣ ҳамтур бошад* [18, с. 49].

6. Инъикоси ҳодисаи мувофиқат дар ҳиссаҳои ёридаҳои нутқ.

Ҳодисаи мувофиқат дар пешояндҳо дар осори Сорбон падидаи табилии садоноку ҳамсадоҳо дар робита ба ҳодисаи мувофиқати овозҳои мушоҳида нагардид, аммо ҳодисаи мувофиқат дар пасояндҳо асосан дар шакли лаҳҷавии пасоянди **-а//**-я (ро) дар намунаҳои зиёде мушоҳида гардид: *мана, туя, айба*: *-Қабул кунад, занаша дар басти рӯзонаю шӯша дар басти шабона мон* [18, с. 54]. Дар як ҳолат - дар шакли **-ра** истеъмоли ёфтани пасоянди **-ро**, ки дар он ҳодисаи табилии садоноки **о** ба **а** дида мешавад, дарёфт гардиду бас: *ура*<ӯро. Ҳодисаи мувофиқат дар ҳиссаҳои ва нидоҳои зини зухуроти табилии садонокҳо дар ҳиссаҳо дар як маврид - табилии садоноки **а** бо **о** дар намунаи ҳиссаҳои тасдиқии *ҳо*<ҳа дар асарҳои Сорбон ба назар расид.

7. Ҳодисаи мувофиқат дар воситаҳои грамматикӣ. Пушида нест, ки бандакҳо бо калимаҳои маънодор якҷоя омада, барои алоқаманд кардани калимаҳои таркиби ибора ва ҷумла (изофӣ), муайян намудани шахсу шумора ва муносибати пурқунандагӣ соҳибият (бандакчонишинҳои соҳибӣ), шахсу шумора дар феълҳо ва калимаҳои номие, ки дар мақоми хабар омада бошанд, ба кор мераванд. Дар муҳити лаҳҷаҳои бандакҳо бо калимаҳои аз ҷиҳати сохтор ва таркиби овозӣ гуногун ҳамнишини гашта, ба як қатор ҳодисаҳои фонетикӣ дучор мегарданд. Ҳодисаи мувофиқат дар ҷунин ҳолатҳо истисно нест. Масалан, ҳангоми тасвири нутқи персонажҳо хоҳу ноҳу барои инъикоси саҳеҳи воқеаву ҳодисаҳои нависандагон шаклҳои ба тағйироти овозӣ гирифташудаи бандакҳо, ки ҳосил нутқи лаҳҷавист, мавриди истифода қарор медиҳанд: **а) Мувофиқати овозҳои бандакчонишинҳои соҳибӣ.** Сорбон шакли табилии бандакчонишинҳоро дар намунаҳои зерин ба кор бурдааст: табилии **а** бо **у**: *номут*<номат; табилии **а** бо **э**: *ситоретон*<ситораатон, *мурдета*<мурдаатро. **б) Мувофиқати овозҳои бандакҳои феълӣ.** Ин зухурот бештар дар осори Сорбон ба бандакҳои феълӣ шахси якуми танҳо хос буда, табилии овозии садоноки **а** бо **у** асосан дар нутқи персонажҳо, ки намоёндагони шеваҳои марказӣ ва ҷанубиянд, мушоҳида мешавад: *хиёл кардум*<хаёл кардам. **в) Мувофиқати овозҳои бандакҳои хабарӣ.** Ҷунин падидаи овозӣ дар осори Сорбон зимни табилии ҷузъи **ст**-и бандакҳои хабарии шахси сеюми танҳои **аст** бо ҳамсадои **й** дар намуди **-ай** дар намунаҳои *медавондай*<медавондааст, *мешудай*<мешудааст, *дидай*<дидааст, *хуш гузаштай*<хуш гузаштааст ва ғайра. Мисолҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки бандакҳои хабарии шахси сеюми танҳои **аст** ҳам бо ҳиссаҳои номӣ ва ҳам бо ҳиссаҳои феълӣ омада, ҳодисаи табилии овозҳоро аз сар гузаронидааст. Бандакҳои “аст” дар ҳама

намунаҳои лаҳҷавӣ бо калимаҳо якҷоя, вале дар забони адабӣ бо шаклҳои феълӣ якҷоя, аммо бо вожаҳои номӣ ҷудо навишта мешавад.

Ҳодисаи афзоиши овозҳо. Омилҳои ба вуқӯ пайвастании ин падидаи фонетикиро профессор Т. Хаскашев чунин арзёбӣ намудааст: "Дар ҷараёни нутқ дар натиҷаи ҳамнишинии фонемаҳо таркибҳои овозие пайдо мешаванд, ки бо ин ё он сабаб талаффузи онҳо барои соҳибони забон душворӣ мекунад. Аз ҳамин рӯ, бо мақсади осон кардани талаффуз дар чунин таркибҳои овозӣ як овоз (садонок ё ҳамсадо) зиёд ё афзуда мешавад" [10, с. 104].

Дар осори Сорбон ду навъи зухуроти афзоиш - афзоиши садонокҳо ва афзоиши ҳамсадоҳо дар диалектизмҳои фонетикӣ ба назар мерасад: 1) ҳодисаи афзоиш дар калимаҳои исми: а) афзоиши садонокҳо дар забони роману ҳикояҳои Сорбон ва дигарон асосан дар вожаҳои иқтибосии русӣ - аврупоӣ дида мешавад: *искилет* <скилет: -Шумо ч...ҳо *истанса надоред*. *Ҳама чизро зуд фаромӯш кунед* [14, с. 72]; *устал* <стол, *пилан* <план: -Дигарон «*пилани корамонро ҷўғиён нур кунед*» гўянд [18, с. 19]. Зиёд корбаст шудани ин қабил унсурҳо аз он сабаб рӯй додааст, ки бо ду ва зиёда ҳамсадоҳо сар шудани калимаҳо ба забони тоҷикӣ хос нест. Аз ин рӯ, соҳибони забон ва лаҳҷа онҳоро ба меъёрҳои талаффузии худ бо мақсади осон ва суфтаву равон баён кардани фикр мутобиқ сохтанд: *Лекин визносро фаромӯш накун!* [18, с. 33]. Падидаи афзоиши ҳамсадои н дар калимаи келин < *келинд* дар нутқи персонажи узбекзабон: *Айб дар келинд не! Дар худат!* [11, с. 58].

Ҳодисаи ҷойивазкунии овозҳо (метатеза). "Ҷойивазкунӣ ё қалб - падидаи овозие, ки туфайли он ду овози ҳамсоя ҷойи ҳамдигарро мегиранд. Ҷойивазкунии фонемаҳо низ дар натиҷаи ҳамнишинии фонемаҳо ба амал меояд ва ба содаву осон кардани талаффуз вобаста аст" [1, с.377]. Чунин зухуротро мо дар романи "Ҷўғӣ"-и Сорбон дар мавриди ҷойиваз кардани фонемаҳои *рм* <мр ва *мғ* <ғм дар калимаҳои исмии *ъурм* <умр ва *намға* <нағма; дар калимаи сифатии *ёлик* <лоик (ҷойивазкунии ҳамсадоҳои *й(+о)л* <ло(йик); дар шакли феълӣ *намешикоям* <намекушоям ҷойивазкунии ҳичои *қуш* < шик, ки ҳамзамон зухуроти падидаи овозии табдили садонокҳои *и* < *у* ҳам ба назар мерасад. Масалан: *-Не, не. Дар набудани ту ман дарвозаро ба рӯи касе намешикоям, ҳатто ба рӯи ҷўғиҳо* [18, с.25]. *-Чанд бор бигуфтаамат, ки пилта аз гўш бикаш. Ту ёлиқи Калонхон не. Ба очет рафтагӣ* [15, с.20]. Тағйирёбии фонетикӣ ва ҷойивазкунии мавқеи ҷонишини саволии **барои ҷӣ** дар шакли **чува: Ҳамун обоз? Ў зан шуда натонад. -Чува?** [18, с.18]. Ҷойивазкунии ҳамсадоҳои *вх* < *хв* дар калимаи *шаҳвар* < шавҳар: *Вале дуру дароз андешаманд монд ва нурсид: «Шаҳварат ҳам хиёнат кунед»* [18, с.19].

Ҳодисаи ихтисоршавӣ ва афтидани овозҳо. Дар диалектизмҳои фонетикӣ, ки дар осори Сорбон мавриди корбаст қарор гирифтаанд, ҳодисаи дар мобайн ва охири калимаҳо афтидани овозҳои ҳамсаф бештар характернок аст. Масалан, дар вожаҳои гурӯҳи исм дар мобайни калимаҳо афтидани ҳамсадоҳои бечаранги **с**: *мачит* <масҷид (Сорбон) ба қайд гирифта шуд. Чунончи: *Ба Дилорою Майсара дод зад: -Мачит ҷойи ифлосӣ не* [17, с. 50].

Ё ин ки дар ҷонишини муштараки **дигар** зимни ба ҳодисаи афтидани ҳамсадои охири калима рӯ ба рӯ шудан он шакли нисбатан сабуки дигар пайдо кардааст: *дига* <дигар. Масалан: Афтидани ҳичо ва ё як ҷузъи он дар калимаҳои феълӣ зимни бо асосҳои феълӣ ҳамроҳ омадани бандакҳо бештар мушоҳида мешавад: *мегум* <мегўям, *мешад* <мешавад, *гум* <гўям: *Росташ-а гум, то ҳол пулашро нақандаем, қарздор* [18, с.13].

Ба ҳамин тариқ, тавсифу таҳлили диалектизмҳои фонетикӣ аён сохт, ки ин қабил унсурҳои луғавӣ бо мақсадҳои муайяни услубӣ дар забони асари бадеӣ ба қор мерафтаанд: а) барои нишон додани ҳаққонӣ будани тасвири воқеаҳо; б) дар нутқи персонажҳо барои нишон додани маҳал ё макони баргузори ҳодисаҳои асар; в) барои дақиқ сохтани мансубияти иҷтимоӣ, сатҳи фарҳангӣ ва синну соли персонажҳои асар; г) баҳри инъикос ва ифодаи ҳиссиёту ҳаяҷон дар нутқи персонажҳо. Бояд зикр намуд, ки дар нутқи персонажҳои Сорбон дигаргуниҳои зиёди фонетикӣ ба мушоҳида намерасад. Бештарини маводи баррасишуда намунаҳои мебошанд, ки онҳо бо меъёрҳои талаффузи тоҷикӣ мувофиқанд.

Адабиёт

1. Бобомуродов Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забониносии. / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе: ДМТ, 2016. – 428 с.
2. Гадоев Н. Баъзе хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи ҷанубии Кӯлоб. / Н. Гадоев. – Душанбе: Балогат, 2017. – 232 с.
3. Гадоев Н. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов. – Душанбе: ДДОТ, 2012. – 202 с.

4. Исмоилов И. Зарф дар забони адаби тоҷик. / И. Исмоилов. – Душанбе: Дониш, 1971. – 86 с.
5. Исмоилов Ш. Як омили халқияти забони асарӣ бадеӣ / Ш.Исмоилов. – Душанбе, 2012. – 120 с.
6. Маҳмудов М. Луғат ва истилоҳоти таҳассусӣ дар ғӯйишӯҳои тоҷикӣ (Луғат ва истилоҳоти тоқпарварӣ). / М. Маҳмудов // Номаи наҷӯҳишӯҳ, №11-12. Шӯъбаи эроншиносӣ. Пажӯҳишӯҳи форсӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С.71-85.
7. Маҳмудов М. Луғат ва истилоҳоти таҳассусӣ дар ғӯйишӯҳои тоҷикӣ (Луғат ва истилоҳоти мансуб ба осӣб ва ҷувоз). / М. Маҳмудов // Номаи наҷӯҳишӯҳ, №13-14. Шӯъбаи эроншиносӣ. Пажӯҳишӯҳи форсӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 27-42.
8. Прохорова В.Н. Диалектизмы в языке художественной литературы. / В.Н. Прохорова. – М., 1957. – 179 с.
9. Раҳимова Ш.С. Диалектныи элементи ва их стилистическые функции в литературном языке (На основе произведений Джалола Икромӣ). / Ш.С. Раҳимова: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22. – Душанбе, 1992. – 25 с.
10. Фарҳанги ғӯйишӯҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / Мураттибон: М.Маҳмудов, Р.Ғаффаров, Б. Бердиев. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 946 с.

Манбаъҳо

11. Сорбон. Росу (роман) // Садои Шарқ, №1, 2010. – С. 8-61.
12. Сорбон. Мағзреза (дида ва ишӯнида). – Душанбе: Адиб, 2013. – 352 с.
13. Сорбон. Барзгар (роман) // Садои Шарқ, №1, 2014. – С. 8-71.
14. Сорбон. Шаҳрбону (Роман. Аввалаиш) // Садои Шарқ, №7, 2015. – С. 39-79.
15. Сорбон. Шаҳрбону (Роман. Поён) // Садои Шарқ, №8, 2015. – С. 8-44.
16. Сорбон. Зуза (Роман) // Садои Шарқ, №10, 2016. – С. 17-65.
17. Сорбон. Зуза (Роман. Поён) // Садои Шарқ, №11, 2016. – С. 15-56.
18. Сорбон. Ҷӯғӣ (роман). Китоби 2 // Садои Шарқ, №2, 2019. – С. 8-67.
19. Сорбон. Ҷӯғӣ (роман). Китоби 2 // Садои Шарқ, №3, 2019. – С. 59-83.

ХУСУСИЯТҲОИ ВИЖАИ ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ФОНЕТИКӢ ДАР ОСОРИ СОРБОН

Омили муҳиме, ки зарурати умумӣ гардонидани диалектизмҳоро пайгирӣ дорад, пурраву саҳеҳ омӯхтани лексикаи лаҳҷаҳои маҳаллӣ, дарёфти унсурҳои қадимино классикона, ки дар забони зиндаи халқ то имрӯз маҳфуз мондааст ва умумӣ гардонидани калимаву ибораҳои истилоҳзеби шеваю лаҳҷаҳо ба шумор меравад. Масъалаи мавриди назар дар робита ба дастовардҳои илми шевашиносии тоҷик ҳалли пурраи худро ёфта метавонад, зеро ин соҳа барои дарёфти калимаву ибораҳои ноби тоҷикӣ, ки дар муҳити лаҳҷаҳо маҳфуз мондаанд, имконият фароҳам меоварад. Таҳияи луғатҳо доир ба маводи шеваҳои дигари забонамон (шимолӣ, марказӣ, ҷанубии шарқӣ) ҳар чӣ зудтар роҳандозӣ мебояд намуд, то ки суханварони тоҷик аз онҳо унсурҳои луғавӣ ва таъбироти заруриро дарёбанд ва тавассути ҳикояву қиссаву роман ва ё манзумаҳои худ умумӣ гардонанд. Сорбон диалектизмҳои фонетикиро қариб дар доираи ҳамаи ҳиссаҳои нутқ дар робита ба тасвири ҳаққонияти нутқи персонажҳо ва макону маҳалли инъикоси воқеаҳо асосан бо риояи талаботи меъёри фонетикӣ забони адабӣ мавриди истифода қарор додааст.

Калидвожаҳо: диалектизм, диалектизмҳои фонетикӣ, калимаҳои ҳоси лаҳҷа, забони тоҷикӣ, забони адабӣ, лаҳҷаҳои маҳаллӣ, Сорбон, роман.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФОНЕТИЧЕСКИХ ДИАЛЕКТИЗМОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ СОРБОНА

Важным фактором, вытекающим из необходимости обобщать диалектизмы, является полное и точное изучение лексики местных диалектов, поиске древних и классических элементов, сохранившихся в живом языке народа и по сей день, и обобщать слова и словосочетания диалектов и наречий. Рассматриваемый вопрос может быть полностью решен в связи с достижениями таджикской филологической науки, поскольку данная область дает возможность найти слова и словосочетания таджикского языка, сохранившиеся в среде диалектов. Необходимо как можно скорее начать разработку словарей на материалах других стилей нашего языка (северного, центрального, юго-восточного), чтобы носители таджикского языка могли найти из них необходимые словарные элементы и определения и обобщить их через свои рассказы, романы или стихи. Сорбон использовал фонетические диалектизмы почти во всех частях речи в связи с изображением достоверности речи персонажей и места и места отражения событий, главным образом с соблюдением требований фонетической нормы литературного языка.

Ключевые слова: диалектизм, фонетические диалектизмы, диалектные специфические слова, таджикский язык, литературный язык, местные диалекты, Сорбон, роман.

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF PHONETIC DIALECTISMS IN THE WORKS OF SORBON

An important factor that follows the need to generalize dialectisms is a complete and accurate study of the vocabulary of local dialects, the search for ancient and classical elements that have been preserved in the living language of the people to this day, and to generalize words and phrases of dialects and adverbs. The issue in question can be fully resolved in connection with the achievements of Tajik philological science, because this field provides an opportunity to find words and phrases of the Tajik language that have been preserved in the environment of dialects. The development of dictionaries on the materials of other styles of our language (northern, central, south-eastern) should be started as soon as possible, so that Tajik speakers can find the necessary vocabulary elements and definitions from them and generalize them through their stories, novels, or poems. Sorbon used phonetic dialectisms in almost all parts of speech in connection with the depiction of the authenticity of characters' speech and the place and place of reflection of events, mainly in compliance with the requirements of the phonetic norm of the literary language.

Keywords: dialectism, phonetic dialectisms, dialect specific words, Tajik language, literary language, local dialects, Sorbon, novel.

Дар бораи муаллифон

Мирбобоев Азизхон
Номзади илми филология, дотсент, мудири
шуъбаи забонҳои бостон ва Ориёӣ
Институти забон ва адабиёти ба номи А.
Рӯдакии АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 21
Тел.: (+992) 93 584 65 42
E-mail: aziz_mirboboev@mail.ru

Умедҷони Лоикшо
Унвонҷӯи кафедраи назария ва амалияи
забоншиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 98 547 47 87
E-mail: umedjonil-1987@mail.ru

Об авторах

Мирбобоев Азизхон
Кандидат филологических наук, доцент,
заведующий отделом древних и арийских
языков
Институт языка и литературы имени А.
Рудаки НАНТ
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 21
Тел.: (+992) 93 584 65 42
E-mail: aziz_mirboboev@mail.ru

Умедҷони Лоикшо
Соискатель кафедры теории и практики
языкознания
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 98 547 47 87
E-mail: umedjonil-1987@mail.ru

About the authors

Mirboboev Azizkhon
Candidate of philology, associate professor, head
of the department of ancient languages and Oriya
Institute of Language and Literature named after
A. Rudaki NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 21
Ph.: (+992) 93 584 65 42
E-mail: aziz_mirboboev@mail.ru

Umedjoni Loiksho
Applicant for the Department of theory and
practice of linguistics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 98 547 47 87
E-mail: umedjonil-1987@mail.ru

ВОҲИДҲОИ ЛУҒАВИИ МАРБУТ БА АСБОБИ РЪЗГОР ДАР “ЛУҒАТИ НИМТАФСИЛИИ ТОҶИКӢ БАРОИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИКӢ”-И С. АЙНӢ

Зоитова М. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Таърихи таҳқиқи илмии вожагонии ҳайати луғавии забони адабии тоҷикӣ дар солҳои охир бо тадқиқи мавзӯҳои соҳавӣ алоқамандии хос дорад. Муҳаққиқон ба ба баррасии вожагони касбу ҳунар аз зовияҳои гуногун назар карда, таҳқиқҳои ҷолиберо пешниҳод кардаанд. Албатта, ин бесабаб буда наметавонад ва касбу ҳунар дар зиндагии мардуми ориёинаҷод мақоми мақоми махсус дошта, аз қадим бо доштани истилоҳоти махсуси рӯзгор маъруф аст. Чунин алоқамандии мардуми тоҷик ба касбу ҳунар боиси ба вучуд омадани истилоҳоти соҳавӣ ва, махсусан, асбоби рӯзгор гашта, сабаби дар таркиби вожагони забони тоҷикӣ захираи бузурги воҳидҳои луғавии марбут ба касбу ҳунар ба вучуд ояд.

Дар масъалаи вожагони соҳавӣ таҳқиқоти як идда аз олимони муҳим ба назар расида, оид ба вожагони соҳавӣ гулдӯзӣ [Усманова, 1971], таомпазӣ [Муҳаммадиева, 1971, 1979], кулолӣ [Бурханова, 1980], дӯзандагӣ [Истамова, 1983], ташреҳи истилоҳоти ситорашиносӣ [Абдуллоев, 1978], асбобҳои мусиқӣ [Муллоҷаев, 1978], вожагони кордсозӣ [Мурватов, 1980], вожагони сару либос [Набиева, 1980], вожагони касбу кор [Сафаров, 1979; Шаропов, 1991], истилоҳоти ҷамъиятию сиёсӣ [Назарзода, 2004], вожагони тиббӣ [Юсупов, 2004], варзишӣ [Муҳаббатов, 2007], вожагони марбут ба соҳаи илм [Султонов, 2008], ҳешутаборӣ [Раҳматуллозода, 2019] ва ғайраю ҳоказо корҳои муҳими илмӣ ба вучуд омадаанд.

Бо таваҷҷуҳ ба ин ки таркиби луғавии забон мунъакискунандаи тамоми соҳаҳои ҳаёти мардум аст, мавзӯҳои гуногунро фаро мегирад ва ба тадқиқоти алоҳидаи соҳавӣ ниёз дорад. Ба ин масъала дахл карда муҳаққиқ Ғ. Ҷӯраев рӯйи ин ақида аст, ки “таҳти мафҳуми гурӯҳҳои мавзӯӣ /темантиқӣ/ калимаҳои дар назар дошта мешавад, ки ба категорияҳои лексикӣ-грамматикӣ муайян тааллуқ мегиранд. Агар дар паси калимаҳои зиёде ашёву предметҳои гуногуни воқеӣ қарор дошта бошанд, дар паси гурӯҳи дигар мафҳумҳои мавҳум (абстрактӣ) ҷой гирифтаанд. Ба ин маънӣ, гурӯҳҳои мавзӯӣ ба лексикаи предметӣ (исмҳо) ва ғайрипредметӣ (сифату феълҳо) ҷудо мешаванд [16, с. 194]. Бо таваҷҷуҳ ба ин гурӯҳбандӣ метавон гуфт, ки дар осори адабони давраҳои гуногуни адабиётмон истифодаи қабатҳои гуногуни вожагонӣ сурат гирифтааст, ки ба соҳаҳои мухталиф марбутанд.

Яке аз адабони машҳуре, ки дар осораш ин гуна калимаҳои зиёд ба ҷашм мерасанд устод С.Айни мебошад, ки дар ин мухтасар оид ба калимаҳои умумихалқию халқӣ-гуфтугӯии марбут ба асбоби рӯзгор дар “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷикӣ”-и С. Айни (минбаъд – “Луғатнома”) баҳс хоҳем кард.

Дар “Луғатнома”-и устод Айни калимаҳои халқӣ-гуфтугӯии марбут ба асбоби рӯзгор хеле зиёд аст. Ин вожаҳои шевагӣ бо таърихи забони тоҷикӣ ҳамтақдир буда, онҳо аз рӯйи баромад, асосан, тоҷикианд ва аз қадим то имрӯз дар фонди асосии луғавӣ ҷой гирифта, барои соҳибони забон хизмат намудаанд. Аз ин нуктаи назар лаҳҷаҳои ин ё он забонро чун бунёд ва пойдевори забон номидан мумкин аст. Бо дарки ин масъалаи муҳим барои ҷамъоварии калимаҳои истилоҳот, фразеологизмҳои зарбулмасалу мақоли марбут ба асбоби рӯзгор устод Айни хизмати бесобиқа кардаанд. Устод С.Айни дар қоргоҳи бузурги худ калимаҳои халқӣ-гуфтугӯии марбут ба асбоби рӯзгорро суфтаю сайқал дода барои қорбурд пешниҳод кардааст. Ҷаҳонишавӣ паёмадҳое дорад, ки он ба забонҳои таъсири бад расонида метавонад. Қори устод Айни садди мустаҳкам барои наҷоти калимаҳои лаҳҷавӣ буда, барои умри дубора дидани онҳо мусоидат кардааст.

Яке аз қабатҳои асосии халқӣ-гуфтугӯӣ дар “Луғатнома”-и устод Айни вожаҳои марбут ба асбоби рӯзгор мебошанд. Дар зиндагии одамон калимаҳои мансуб ба олату абзолу асбоб ҷойгоҳи хоса доранд. Онҳоро бу ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

Ба гурӯҳи аввал вожаҳоеро дохил кардан мумкин аст, ки онҳо умумихалқиянд, аммо баъзе хусусияти муҳими марбут ба лаҳҷа доранд. Чанд мисол: *дастафзор* абзолҳои

корҳои дастӣ (арра, теша, қайчӣ, поку); **абзолафзор**; **оташигирак** олатест оҳанин, ки бо вай **оташиро** гиранд; **оташков** олатест чӯбин ё оҳанин, ки бо вай **оташи** **оташидонҳоро** кованд; **хокандоззарфест** мисӣ ё оҳанӣ, ки бо вай **оташи**, **ангишт**, **хокрӯба** ва **монанди инҳоро** гиранд; **амоч** асбоби замин шудгоркунии чӯбини деҳқонон; **панҷшоха** олати чӯбист, ки **панҷ шох** ва **даста дорад**; **мӯйчинак** **анбӯрчаи** **нозуки лабтунук аст**, ки бо вай аз **бадан** ва **атрофи чаши** **мӯйро** чинанд; **пордумчӯб** чӯбест, ки ба **пордум баста** аз **таки думи хар мегузаронанд**; **халачӯб** чӯби **сартез** ё чӯби **бар сараш оҳани** **борики сартез** **шинондашуда**, ки бо вай **хар** ва **говони кориро** **ронанд**; **пилтакаш** сӯзани **дарзи гафс аст**, ки бо вай **дар калапӯшҳо** **пилта** **мегузаронанд**; **тунбак** **нақораи даҳонфарохи думборики сафолин аст**. **Ин асбоби мусиқиро таблак** ҳам меноманд; **хурма зарфест даҳонфарохи дугӯшаи сафолӣ**, ки **дар вай говонро дӯшанд**; **аргунчак** **алвонч**; **фалохун** олатест **сангандози ресмонӣ**, ки **дар миёнааш** **ҷойи сангузорӣ** **мекунад** ва аз **ду сари ресмон гирифта** **дар гирди сар гардонда** **сахт меандозанд**; **манқал зарфест даҳонфарохи поядор**, ки **дар вай** **оташи** **афрӯхта** **гарм мешаванд**; **ордбезак** элак. Маънои калимаҳои мазкур, ки устод С.Айнӣ овардааст, гувоҳи он аст, ки **вожаҳои оташгирак, оташков, хокандоз** ба ҳам муридиф буда, барои ифодаи як маъно истифода мешаванд ва дар шеваи чанубии забони тоҷикӣ ба ин маъноҳо отъшгир [ФГҶЗТ 2017, с. 456] истифода мешавад. Дар байни вожаҳои болозикр калимаи “ордбезак” муҳим ба назар мерасад. Дар забони адабиёти классикӣ асоси ин вожа – ордбез ба маънои “аз элак гузаронидани орд, бехтани орд, ордбезӣ, элак кардан” [ФЗТ, 1969, с. 921], ки на ашӯ, балки амалро ифода мекунад, дида мешавад. Дар шеваи чанубии забони тоҷикӣ ин вожа истифода намешавад, аммо асоси он бо иловаи пасванди -он ба гунаи **ордбезон** ба маънои “чараёни бехтани орд (пеш аз туй)” [ФГҶЗТ 2017, с. 453] маъмул будааст, ки анъанаҳои ҷашни туй марбут аст. “ЛМЛБ” доир ба вожаи **ордбезак** ҳеч маълумоте надорад, аммо барои ифодаи маънои болои вожаи “тир” ва ибораи “тири ош”-ро меорад [Маҳмудов, Бердиев 1989, 214]. ФТЗТ ба маънои элак истифода шудааст [сах.32]. Бо таваҷҷуҳ ба ин ки вожаи ордбезак ба маънои элак дар осори классикӣ ва фарҳангҳои шевагӣ дида намешавад, ба хулосае омадан мумкин аст, ки онро худи устод Айнӣ сохтааст ва ба воситаи луғатномаи эшон имрӯз ба забони адабии меъёр ворид шуда, ФТЗТ онро зикр кардааст. Бо вучуди ин, то имрӯз муроди он – “элак” серистеъмолтар аст, ҳарчанд ки “ордбезак” хушоҳангтар ва нишонрасу дар қолаби суннати калимасозии забони тоҷикӣ сохта шудааст.

Ковишҳо нишон медиҳанд, ки вожаи **манқал** мутобиқи иттилои “ФЗТ” дар осори классикӣ ба ду маъно истифода мешудааст. Ба ишораи ин фарҳанг калимаи мазкур арабӣ буда, маънои якумаш “оташдоне, ки дар он оташ афрӯхта, дар миёни хона мемонанд” ва ба маънои дуюм “кӯрае, ки дар он каботи сий мепазанд” [ФЗТ 1969, 637]. Тибқи маънои аввали вожаи **манқал** бо шарҳи устод Айнӣ айният дорад, аммо “ЛМЛБ” ин вожаро ба маънои “сӯхтаи (лаҳчаи) ангишти аз саксавул ва дигар дарахтон тайёркардашуда” [Маҳмудов, Бердиев 1989, 146] маънидод карда, ба маъное, ки дар “Луғатнома”-и устод Айнӣ омадааст, калимаи “**манқалдон**” оварда мешавад. Шарҳи “ЛМЛБ” мантиқӣ менамояд, аммо “ФТЗТ” ҳарду вожа - манқал ва манқалдонро тибқи тафсири устод Айнӣ нишон медиҳад. Дар гурӯҳи қаротегинии шеваи чанубии забони тоҷикӣ вожаи “манқал” ба иловаи пасванди -ак ба гунаи “манқалак” ба маъноичойники чойчӯшонӣ [ФГҶЗТ 2017, 383] мустаъмал аст, ки аз доираи васеъ (ҳам осори классикӣ ва ҳам шеваҳо) ба маъноҳои мухталиф, дарак медиҳад. Илова ба ин, дар гурӯҳи ваҳиёию-қаротегинии шеваи чанубии забони тоҷикӣ барои ифодаи “оташдоне, ки дар он оташ афрӯхта, дар миёни хона мемонанд” вожаи **чалак** [ФГҶЗТ 2017, 727] маъмул буда ба маънои аҳгар ва оташи дохили он вожаи **хъмърч//хамърч** [ФГҶЗТ 2017, 688] истифода мешавад, ки аз тафовутҳои луғавии лаҳҷавӣ доништан мумкин аст. Вожаи **ошмолати чӯбини миёнгулаи ду дастадор**, ки бо вай **хамири угро**, **барақ**, **санбӯса** ва **монанди инҳоро паҳн** ва **тунук мекунад**. “ЛМЛБ” (сах.278] ин вожаро ба шакли “ошмола” меорад ва шарҳи устод Айнӣро такрор мекунад. Ба ин маънӣ дар шеваи чанубии забони тоҷикӣ калимаи “тирак” [ФГҶЗТ 2017, 608] истифода мешавад. Дар “ФЗТ” вожаи **ошмол** нест, аммо **ошмолий** ба маънои “хушомадгӯӣ” ҳаст [сах.943] ва ҳамин маъно дар “ФТЗТ” бо вожаи “ошмол” [сах.49] омадааст. Калимаи “ошмол” тавре ки муаллифони “ЛМЛБ” менависад ба гунаи “ошмола” имрӯз ҳам истифода мешудааст, аммо онро устод С.Айнӣ ба талаботи меъёрҳои забони тоҷикӣ мутобиқ карда, дар шакли “ошмол” пешниҳод намудааст, зеро суннатҳои вожасозии забони тоҷикӣ ҳамроҳ шудани пасванди “-а”-ро, ки чун ки вазиғаи морфема омадааст, наменвисандад.

Ба гурӯҳи дуҷум калимаҳое дохил мешаванд, ки то имрӯз моҳияти лаҳҷавии худро гум накардаанд. Онҳо калимаҳои халқӣ - гуфтугӯӣе мебошанд, ки номи ашё, олоти гуногуни ҳаётии мардумро ифода мекунанд ва қисме аз онҳо дар забони адабӣ муродиф дошта, қисми дигар бемуродифанд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки вожаҳои ифодакунандаи касбу хунари мардум дар лаҳҷаҳо зиёд буда, барои такмили таркиби луғавӣ мусоидат мекунанд. Онҳо дар “Луғатнома”-и С.Айнӣ бо калима, ибора ва ҷумлаҳо шарҳ дода мешаванд. Аз ҷумла, калимаҳои зерин тибқи шарҳи устод С.Айнӣ муродиф дошта, бо як лексемаи мавҷуд дар забони адабӣ ҳам шарҳ ёфта метавонанд: **газина** пӯтки¹дарози мисгарон аст, ки бо вай даруни кӯза ва дегҳои калонро шикамдор созанд; **калбатон** анбӯри калони ростсар, ки бо вай оҳани гармро аз кӯра гирифта бар сандон нигоҳ доранд; **камонча** 1. ғижжак. 2. камони ғижжак, ки бо вай ғижжакро навозанд (ҳар ду ҳам асбоби мусиқӣ); **ошхӯрак** пешири бачагонааст, ки ба бачагон барои олуида накардани либосҳои навишонданд; **подир//потир** чӯбе ки бар девори ба як тараф ҳамӯрда барои нигоҳдории вай гузоранд, тиргак; **обдаста** офтоба; **адрам** намадзин, чирғӣ(чиркӣ); **адрамкаш** дурафиши калони намадзиндӯзӣ ва полондӯзӣ(дар Бухоро “ардамкаш” гӯянд); **аспангез** оҳанест сартез, ки ба пошнаи мӯза мебанданд ва бо он дар вақти саворӣ аспро пошна мезананд (дар арабӣ маҳмез меноманд); **исков** сешохаест, ки деҳқонон дар хирмандкӯбӣ бо вай паҳоли галларо тақуру мекунанд; **говоҳан** поза аст, ки ба амоч андохта бо вай замин ронанд; **ём** ҳуми даҳанфароҳи бегардани калон ва ғайра; **бордон** ҷуволест аз лух, ё наи бофта, ки дар вай галладонаро захира кунанд; **говдумяк** хел карнай, ки ба думи гов монандӣ дорад; **чорчилолак** аробаи чорчарха, фойтун; **гулба** асбоби обгузаронӣ, ки аз сафол, ё оҳан месозанд (дар Самарқанд «қубур» гӯянд); **бандрух** банди обе, ки бо чӯб, шох ва сим созанд (дар Бухоро «бандварг» мегӯянд); **дасткола** олатест оҳанини саркаҷ, ки бо вай шохҳои тоқ ва дарахтро бурранд, тоқбур ва ғ.

Қисме аз калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣи тавассути ибораҳо, ки дар дохили ҷумлаанд, шарҳ меёбанд. Онҳо номи анвои коса, банд, нухта, тир, дос, оташдон, пуштанг, зарф, кӯза, машк пиёла полон, бел, анбӯрва ғайра мебошанд: **дӯғобӣ** косаи калон (маҷоз); **бӯта** косаи ғилӣ аст, ки дар он тилло, нуқра ва дигар фулузотро гудозанд; **варғбандбанди** чӯбин ва чимин гулафсор нӯхтаи нозук ва нӯхтабандаш чармин аст, ки бар сари асп аз болои лаҷом андохта муваққатан бо вай банданд; **гулла** тири милтиқ ва таппонча, гулӯла; **досткола** доси тоқбур; **шабака** тӯри моҳигирӣ; **шафра** қалами чармбӯрии кафшидӯзон; **ялок** зарфи хӯрокхӯрии сағ; **чадирпайбанди** асп, хар ва монанди онҳост, ки бо вай ду пои он ҳайвонотро ба тарзе, ки лағад зада, ё гурехта натавонад, банданд; **чамона** пиёлаи кадуғии нақшдори шаробнӯшӣ; **чағоз** полонишутур; **соткин//сотгин** пиёлаи шаробнӯшӣ; **магасронак** дастаи мӯи думи асп бар сари чӯбе басташуда, ки бо вай қассобон ва ҳавлофурӯшон магасҳоро ронанд, [афзори магасронӣ]; **обдуздак** насосчаи хурд; **порӯб** бели чӯбини барфрӯбӣ; **қазгон** деги гардишдори мантупазӣ; **қаламбанд** қалами муинсоз; **тунбук** чодирӣ сақфпаҳн; **чағбут** пахтаи кор фармудашудаи кӯҳна; **сафолин** мансуб ба сафол (зарфҳои сафолин); **подинг** пояи шолукӯбӣ; **капча//кафча** бели хурд, хоҳ оҳанӣ бошад хоҳ чӯбин; **кадунима** зарфи шароб, кӯзаи шароб ва ғ.

Гурӯҳи сеюми вожаҳои лаҳҷавӣ дар “Луғатнома”-и С.Айнӣ тавассути ҷумлаҳо шарҳ меёбанд, ки яке аз роҳҳои пурратар ва фаҳмо шарҳ додани воҳидҳои луғавӣ марбут ба лаҳҷаҳо мебошад. Ин калимаҳо хеле зиёданд. Онҳо ифодакунандаи анвои гуногуни асбобу олоти рӯзгоҳад, мисли вожаҳои ифодакунандаи анвои анбӯр, кӯза тасма, сабад, охур, қуттӣ, асбобҳои бофандагон, зарфи обкашонӣ, ханҷар, ранда, кӯбаи чӯбин, бел, мех, шоқул, искана, нақора, чанг, шоха, машк, пуштанги асп, оташдон, гурз, ресмон, ғӯла, корд, тахта хамиртунукунӣ, марбут ба амоч, пиёла, даҳанбанд, тоқбур, банд, тири камон, камонғулак, ғалтак ва ғ.

Агар калимаҳои ин гурӯҳро аз рӯи шарҳи устод С.Айнӣ баррасӣ кунем, мебинем, ки барои шарҳи онҳо устод асбобу олотро дар асоси аз чи сохта шудани онҳо шарҳ медиҳад ва вожаҳои **чӯбзарф**, **банд**, **ресмон**, **тахта** барои тафсири калимаҳо чун унсури калидӣ хизмат мекунад. Аксарияти ин калимаҳо бо сабаби пешравии истехсолот ва ё аз байн рафтани аҳамияти иқтимоии мавод ва ё кори онҳо ба гурӯҳи вожаҳои архаистӣ дохил мешаванд. Баъзе аз ин калимаҳо хусусиятҳои муродифӣ, ҳаммаъноӣ ва сермаъноӣ зоҳир менамоянд.

¹ Дар таги калима ва ибораҳои такаҷоҳии устод Айнӣ бо мақсади фарқ кардани шарҳҳо хат кашида шуд.

Мисолҳои зерин гувоҳи маъниҳои болост: **лезак** чӯб ё оҳане, ки ба пой баста бо вай ба рӯи барф ва ях гарданд; **қаллоқ** чӯбест панҷшоҳамонанди бепанҷа, ки бо вай монанди ҳариса чизҳои латзаданиро лат зананд; **сешоха** чӯби се шоҳноки дастадор аст, ки бо вай дар вақти хирманкӯбӣ паҳлуро тақуру мекунад; **сол** чӯбҳои паҳлуи ҳам баста дар об андохта, ки бо вай аз обҳо мегузаранд, ё худ он чӯбҳоро бо роҳи об ҷое мекашонанд; **кудунг** кӯбаи чӯбини калон аст, ки пардозгарон ва шустагарон матоъро бо вай зада суфта кунанд; **обкашак** чӯбест, ки ба ду нӯги вай сатил ё ду кӯзаро овехта худаширо ба китф бардошта бо вай об ё ин ки чизҳои обакиро аз ҷое ба ҷое кашонанд; **покунда** чӯби ғафси чортароши ду сӯроҳи кӯндаланги аз ҳам гузаштадор аст, ки дар замони амир ҳар ду пой бандиёро аз сӯроҳи пеши он гузаронида, аз сӯроҳи олояш—аз миёни поҳо фона мезананд; **риштахол** чӯбест, ки бо вай пати торҳои аз абрешим риштаро ҷудо кунанд; **чӯбак** чӯбест, ки бо вай нақора ва чанг барин созҳои мусиқиро навозанд; **себанд** чӯбдасти дарози се банди мисин, ё биринҷидор, ки аз заранги кӯҳӣ сохта мешуд, дарозии се газ ва ғафсии ба ғафсии каланддаста меомад. Ин силоҳ махсуси шабгардони (политсия) давраи амирӣ буд, ки ба ҷои яроқ кор мефармуданд; **чанбарак** чӯбҳои аз ҳам гузаронидашуда, ки дар пояи сандалӣ банд мекунад ва ба болои он пой худро мегузаронанд; **аккол** чӯбест ба дарозии чор ангушти даври нӯгаи тезтарошидашуда, ки вайро бо чӯби дигар зада парронда, бачагон бозӣ кунанд; **акколдаста** як чӯби тахминан якоршинист, ки акколро бо вай зада парронанд; **ариш** ду чӯби пешини нардбони ароба, ки аспро дар миёнаи онҳо бандан; **газчӯб** чӯби чорраҳи суфтаи гилкорон, ки дар вақти андовидан бо вай дар зерин девор ва пеши дарҳо раҳ бароранд; **дасварда** чӯби миёнғафси ду тараф борики лӯла, ки бо вай ҳамирро барои санбӯса ва дигар чизҳо паҳн кунанд; **зағома** гардиши чӯбин аст, ки ба як тарафи вай нӯст мекашанд ва ба вай ҳар чиз меандозанд ва ба сифати паллаи тарозу ҳам кор мефармоянд; **тағалак** чӯби сарҷуворист, ки ба шоҳи тағал монандӣ дорад; **чилчӯб** як даста химчаи дар як ҷо баста, ки бо вай кафи нишаллоро зада расонанд; **чорчуба** чор чӯби тарошида бо ҳам пайванд кардашуда, ки дар байни вай оина ё лавҳаҳоро гузоранд; **калламех** мехи чӯбини саркулула ки дар вай асп банданд; **қуббача** мехҳои саркулула, ки барои зинат дар асбобҳо, аз ин ҷумла дар асбобҳои чармини асп заданд; **позер** чӯбест, ки бар пушти девори хамхӯрда гузоранд, то ки он девор нагалтад. Нигоҳ кун. ба подир; **бинидаӣ** чӯбест, ки дар қисми пеши як табақи дар ва дарвоза аз рӯи пайванд мекунад, то ки дар вақти нӯшондан табақи дигарро нигоҳ дорад; **ликлик** чӯби дар зерин дӯли осие баста ва як бараширо ба рӯи санг гузошта, ки бо ҷунбиши он чӯб ба сабаби гардиши санг аз дӯл гандум мерезад; **ликликроҳ рафтан** оҳиста роҳ рафтан (маҷоз аст аз чӯби зерин дӯли осие); **гӯшак** номи якчанд олат аст, ки бо вай олати дигарро ба кор андозанд; **гӯшаки ҳалочӣ**-чизест, ки бо вай ҳаллоҷиро гардонанд; **гӯшаки танбӯр** чӯбест, ки вайро тофта тори танбӯр ва тори созҳои дигари тордарозро соз кунанд.

Як теъдод калимаҳои мавҷуданд, ки барои ифодаи олати гуногуни тавассути вожаи зарф, банд, ресмон, тахта ва ғ. шарҳ меёбанд: **такӯк** зарфи шароб, ки ба шакли шер сохташудааст; **говдӯша** зарфест даҳанфароҳи гӯшадори сафолин, ки дар вай говро дӯшанд; **донхӯрак** зарфест, ки дар вай ба паррандаҳои қафасӣ дон медиҳанд; **гӯппӣ** 1. зарфест чӯбин ё сафолини дароз. 3. курпаи абраастарноки серпахта; **теғак** корди дастааш афтида, корди аз кор баромада; **гулбанд** банди филизии корд, шамшер ва дигар теғост, ки дар ҷои пайвастанӣ теғ ба даста меандозанд (ин калима аз гулбанд сабуккардашудааст); **пешқабз** ханҷарест, ки дар пеши камар овозанд; **шикол** ресмонест, ки дар ҳар ду пой асп, шутур ва хар баста онҳоро ба чаро раҳо кунанд; **даҳанбанд** ресмонест, ки бо вай даҳони ҷувол ва халтаи бордорро банданд; **муштранда** як хел рандаест; **чорабзол** рандаи теғаш чорпарра аст, ки дар ҳар задан дар чӯб ҷадвали чорқатора мебарояд; **шеванд** тахтае, ки бар рӯи вай ҳамирро тунук ва паҳн мекунад; **киётахта** тахтаест аз нӯлод, ки сӯроҳҳои калону хурд дорад. Ҳамчун калимаҳои зерини ин гурӯҳ дар “Луғатнома”-и С.Айнӣ бо ҷумлаҳо шарҳ дода шудаанд, ки имрӯз ҳам моҳияти дар маҳдудии лаҳҷа истифода шудани онҳо дида мешавад: **ҳапнак**, **чорхишт**, **чустак**, **шиба**, **шашпар**, **дош**, **забартанг**, **хик**, **пахнак**, **поза**, **гунё**, **пистонак**, **каждумак**, **мошура**, **тӯхмоқ**, **хатчӯб**, **каҷова**, **бодбарак**, **гавакғалтак**, **гавғалтак**, **кашша**, **кашшук**, **новак**, **андова**, **гуладахра**, **соскан**, **танӯра**, **шоҳбаст**, **шоҳӣ**, **чамбардон**, **кӯртгун**, **гула**.

Бо ҳамин метавон гуфт, ки воҳидҳои луғавии марбут ба асбоби рӯзгор, ки хусусияти интисоби мардумии онҳоро худӣ устод тасдиқ менамояд, дар “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ

барои забони адабии тоҷик”-и С. Айни зиёд ба назар мерасанд ва як иддае аз онҳо имрӯз ба гузашти наздик сад сол аз нашри “Луғатнома” хусусияти умумихалқӣ касб кардаанд.

Ихтисоршудаҳо:

ЛМЛБ - Маҳмудов М., Бердиев Б. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро [Матн] / М.Маҳмудов, Б.Бердиев. – Душанбе: Дониш, 1989. – 280 с.

ФГЧЗТ - Маҳмудов М. Чӯраев Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ [Матн] / М. Маҳмудов, Ғ. Чӯраев, Б. Бердиев. Чопи якум. - Душанбе, 2017. - 842 с.

ФЗТ - Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷ.1. [Матн]. – М: Советская энциклопедия, 1969. - 951 с.; Ҷ.2. – 949 с.

ФТЗТ - Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. I. [Матн]. -Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. - 950 с.; Ҷ.2. – 944 с.

Адабиёт

1. Абдуллоев Н. Ш. *Формирование таджикской астрономической терминологии и космонимии [Текст] / Н. Ш. Абдуллоев // Афтореф. дис. канд. фил. наук. - Душанбе, 1978. – 21 с.*
2. Айни С. *Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик [Матн] / С. Айни // Куллийёт, ҷ. 12. - Душанбе, 1976. – 564 с.*
3. Бурҳонова Ҳ. *Баъзе хусусиятҳои семантикии лексикаи соҳаи кулолӣ [Матн] / Ҳ. Бурҳонова //Мақтаби советӣ. - № 11. - 1982. - С. 19-21.*
4. Бурҳонова Ҳ. *Оид ба лексикаи кулолӣ [Матн] / Ҳ. Бурҳонова // Забониносии тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1980. - С. 69-77.*
5. Муллоҷаев С. *Номи асбобҳои мусиқии ҳарбӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ [Матн] / С. Муллоҷаев // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. -Душанбе: Нашри ИДП, 1978. - С.100-108.*
6. Мурватов Ҷ. *Назаре ба лексикаи кордсозӣ [Матн] / Ҷ. Мурватов // Забониносии тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1980. - С. 89-103.*
7. Муҳаббатов А. *Истилоҳоти варзишӣ дар забони форсӣ [Матн] /А. Муҳаббатов. - Душанбе, 2007. – 77 с.*
8. Муҳаммадиева Х. Н. *Профессиональная и бытовая лексика кулинарного искусства в таджикском языке [Текст] / Х. Н. Муҳаммадиева // АКД, Душанбе, 1979.*
9. Муҳаммадиева М. *Лексикаи таомҳо дар осори баъзе аз иҷрои тоҷик [Матн] / М.Муҳаммадиев //Армузон. - Ҷилди 2. - Душанбе: Дониш, 1971. - С. 125-137.*
10. Набиева Г. В. *Инкишофи лексикаи сарулибос [Матн] / Г. В. Набиева // Забониносии тоҷик. - Душанбе, 1980.*
11. Назарзода С. *Ташаққули истилоҳоти ҷамъиятиву сиёсии забони тоҷикӣ дар асри XX [Матн] / С. Назарзода. - Душанбе, 2004. - 303 с.*
12. Раҳматуллозода С. *Калимаҳои ҳеҷутаборӣ [Матн] / С. Раҳматуллозода. Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айни, 2019. - 50 с.*
13. Сафаров Ю. *Луғати касбу кор дар асарҳои Раҳим Ҷалил [Матн] / Ю. Сафаров //Мақтаби советӣ. - 1979. - № 8. - С. 16-18.*
14. Султонов М. Б. *Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии (на материале научного наследия IX-XI вв.) [Текст] / М. Б. Султонов. АДД. - Душанбе, 2008. – 50 с.*
15. Усманова С. *Лексика орнаментации текстиля в таджикском языке [Матн] / АКД. - Душанбе, 1971.*
16. Чӯраев Ғ. *Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ [Матн] // Ғ. Чӯраев. – Душанбе, 2017. – 320 с.*
17. Шаропов Н., Чӯраев Т. Қ. *Лексикаи касбухона сарҷаммаи терминологияи техникаи тоҷик [Матн] / Н.Шаропов. – Душанбе: 1991. - 92 с.*
18. Юсупов А. И. *Медицинские термины «Хидоят-ул-мутааллимин фи-т-тиб» Ахвайни Бухорои [Текст] / А.И. Юсупов // АКД. - Душанбе, 2004. – 22 с.*

ВОҲИДҲОИ ЛУҒАВИИ МАРБУТ БА АСБОБИ РӯЗГОР ДАР “ЛУҒАТИ НИМТАФСИЛИИ ТОҶИКӢ БАРОИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИК”-И С. АЙНИ

Доир ба масъалаи баррасии қабатҳои луғавии марбут ба соҳаҳои корҳои зиёди илмӣ шуда бошад ҳам, таҳқиқи таркиби луғавии осори адибин нишон медиҳад, ки баҳс перомунӣ ин масъала ҳанӯз ба таври бояду шояд матраҳ нашудааст. Махсусан, таҳқиқи забониносии осори устод С.Айни ва дар ин замина гуруҳбандии ҳайати луғавии ин осор нишон медиҳад, ки дар он вожаҳои соҳавӣ рангоранг ва ғанӣ мебошанд. Яке аз ин гуна соҳаҳои калима ва истилоҳоти мансуб ба асбоби рӯзгор мебошад, ки дар “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и устод С.Айни зиёд ба кор рафтаанд, ки як қисми онҳо умумихалқӣ ва иддаи дигар аз забони зиндаи мардум маншаъ гирифтаанд. Устод

С.Айнӣ онҳоро аз забони халқ гироварӣ карда, дар “Луғатнома”-аш ҷой кардааст. Ин қабати луғавӣ дар мақолаи пешнишодшуда гурӯҳбандӣ ва мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: луғатнома, вожағони соҳавӣ, ҳайати луғавӣ, касбу хунар, умумихалқӣ, калимаҳои халқӣ-ғуфтуғӯӣ, лаҳча, фарҳанг, асбоби рӯзгор, вожаҳои исмӣ.

ЛЕКСИКА ОТНОСЯЩИЕСЯ К ИНСТРУМЕНТАМ БЫТА В «КРАТКОМ ТОЛКОВОМ СЛОВАРЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА» С.АЙНИ

Хотя по вопросу лексических пластов, связанных с тематическими слоями, проделана много научных работ, исследование лексического состава литературных произведений показывает, что полемика по этому вопросу продолжается. В частности, лингвистическое исследование наследия устода С.Айни и в этом контексте классификация лексики этих произведений показывает, что лексика данной области красочна и богата. Одной из таких областей являются слова и термины, относящиеся к бытовым инструментам, которые часто используются в «Кратком толковом словаре таджикского языка» С. Айни, некоторые из них общеупотребительны, а некоторые являются диалектизмами. С. Айни собирал их из диалектов разного региона и включил в свой «Словарь». Данная лексика классифицируется и анализируется в предлагаемой статье.

Ключевые слова: словарь, отраслевая лексика, лексема, профессии и ремесла, общеупотребительные, народно-разговорные слова, диалект, культура, бытовые инструменты, существительные.

VOCABULARY RELATING TO HOUSEHOLD TOOLS IN THE “BRIEF EXPLANATORY DICTIONARY OF THE TAJIK LANGUAGE” S. AINI

Although much scientific work has been done on the issue of lexical layers associated with thematic layers, the study of the lexical composition of literary works shows that controversy on this issue continues. In particular, the linguistic study of the legacy of the founder S. Aini and in this context the classification of the vocabulary of these works shows that the vocabulary of this area is colorful and rich. One of these areas is words and terms related to household tools, which are often used in the “Concise Explanatory Dictionary of the Tajik Language” by S. Aini, some of them are commonly used, and some are dialecticisms. S. Aini collected them from dialects of different regions and included them in his “Dictionary”. This vocabulary is classified and analyzed in the proposed article.

Keywords: dictionary, field words, vocabulary, professions and crafts, universal, folk-colloquial words, dialect, culture, household tools, nouns.

Дар бораи муаллиф

Зоитова Моҳира Маҳмадҷусуфовна
Ассистенти кафедраи назирӣ ва амалияи
забоншиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 919 61 45 28

About the author

Zoitova Mohira Mahmadyusufovna
Assistant of the chair theory and practice of
linguistics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 919 61 45 28

Об авторе

Зоитова Моҳира Маҳмадҷусуфовна
Ассистент кафедри теорӣ ва амалияи
языкознания
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 919 61 45 28

ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНОВ КОЖНО-ВЕНЕРИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Каримова Д. Н.

Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

В каждом языке под понятием формально-структурном анализе, прежде всего, подразумевается структурные свойства лексических или терминологических единиц того или иного языка. Данный тип исследования, знакомит нас с морфемной структурой терминов. Известно, что по формальным или структурным критериям терминологические единицы в сравниваемых языках делятся на производные или простые, производные, сложные и составные или терминологического сочетания. Однако, образования трёх последних типов терминов, т.е. производные, сложные и составные осуществляется на основе различных терминообразовательных способах, о роль которых подробно остановимся ниже.

Следовательно, исходя из указанных высказывания, в обоих языках прослеживаются огромное количество производных терминов кожно-венерических заболеваний, в образования которых не участвует словообразовательные элементы. К таким терминам в сравниваемых языках относятся следующие единицы: доғ [3, с. 12] – macula (макула), хубоб [3, с. 13] – bulla (булла), эктима [3, с. 14] – ecthyma, ulcerative impetigo (эктима), рупия [3, с. 14] – rupia (рупия), пайса [3, с. 14] – papule, papula (папула), думмал [3, с. 15] – tubercle (туберкулум), ғадуд [3, с. 15] – gland (железа), харош [3, с. 16] – excoriation (экскориация), реш [3, с. 16] – sore; scab (болячка), пес [3, с. 17] – vitiligo, acquired leukoderma, piebald skin (витилиго); fissure – кафидаи рӯякӣ (фиссура), реонӣ – рим (пион), sycosis – сикоз (сикоз), furuncle, boil – думмал (фурункул), callus, corn, clavus – оби́ла (мозоль), scab, rash – хоришак (чесотка), ecthyma – бусра (эктима), boil, abscess – пучак (нарыв), hives – саглес, кахир (крапивница), prurigo – донахоришак (почесуха, пруриго), impetigo-обиласорӣ, импетиго (бемории римноки пӯстбори мобила ё римчаҷо, ки чоӣ онҳо карахш бастааст) (импетиго (пиодермия с пустулами, на месте которых образуются корки).

Известно, что дериватологический анализ слов или терминов каждого языка проводится на основе тех или иных способов словообразования или терминообразования. Способы образования слов или терминов в каждом языке отличается, а в некоторых языков одни и те же способы терминообразования считаются продуктивным. Так как, наше исследование направлено на структурный анализ терминов в двух разноструктурных и разносистемных языков, т.е. таджикский и английский, считаем необходимым, высказать несколько слов о способах словообразования в указанных языков. Большинство таджикских лингвистов в своих трудах упоминают о четырех или более способов словообразования. М. Мухаммадиев в своей статье упоминает о следующих способах словообразования: «Морфологический, который делятся на сложный способ словообразования и аффиксации; синтаксический способ словообразования; морфолого-синтаксический способ словообразования; лексико-семантический» [3, с. 38-45]. Ш. Рустамов в своих работах упоминает о шестерых способах словообразования: «морфологический способ; синтаксисоморфологический; лексико-синтаксический; аббревиации; морфолого-синтаксический; лексико-семантический» [11, с. 95-96]. В. С. Расторгуева в своих трудах упоминает о двух основных способов словообразования: словосоставление и словопроизводство, т.е. образования новых слов посредством словообразовательных элементов [10, с. 529-570].

Таким образом, далее проводится формально-структурный анализ терминов кожно-венерических заболеваний на основе продуктивных способах терминообразования.

Производные термины. Что касается производных терминов, то эти типы единицы по преимуществу образуются на основе морфологического или аффиксального способа

терминообразования. Аффиксация – одним из продуктивных способов образования терминов в сравниваемых языках. Количество аффиксов отличается в образования терминов в исследуемых языках. Например, в образования некоторых терминов-существительных и терминов-прилагательных участвуют и префиксы, и суффиксы. По сравнению с другими способами терминообразования, морфологический или аффиксальный способ занимает особое место в системе словообразования в сопоставляемых языках. Тем не менее, в образования производных терминов участвуют префиксы и суффиксы, которые ниже будут рассматриваться по отдельности.

Образования терминов при помощи суффиксов. Роль суффиксов в образования производных терминов кожно-венерических заболеваний исследуемых языков очень велика. К наиболее употребительных терминообразовательных элементов относятся следующие суффиксы:

Суффикс -ча. Данный суффикс в таджикском языке является многофункциональным. В кожно-венерической терминисистеме при помощи данного суффикса образуются те термины, которые обозначают названия тех или иных терминов кожных заболеваний. В основном, на основе корне следующих частей речи образуются термины кожно-венерических заболеваний: а) от прилагательных: **ширин+ча** [3, с. 13] – rash, eruption (сыпь у детей); б) от существительных: **гирень+ча** [14] – papule, papula (папула), **хубоб+ча** [3, с. 13] – vesicle, vesicula (везикула); **дона+ча** [3, с. 13] – finely papular (мелькая сыпь).

Следует указать, что терминологическая свойство терминов всегда проявляется в составе словосочетания, предложения и текста: **ширинчаи сатҳӣ** [3, с. 13] – superficial rash (поверхностный сыпь); **доначаи римнок** [3, с. 13] – vesicatory papular (нарывной сыпь).

Суффикс -ак. При помощи данного суффикса от существительных и прилагательных образуется существительных, которые обозначают названия тех или иных терминов кожных заболеваний. Преимущественно, на основе корне следующих частей речи образуются термины кожно-венерических заболеваний: а) от существительных: **пуч+ак** [3, с. 15] – abscess, boil, furuncle, furunculus (нарыв, абсцесс, фурункл); **хориш+ак** [3, с. 43] – scabies (чесотка); **рихин+ак** [3, с. 43] – pimple, spot; pustule (прыщ), **лачом+ак** [3, с. 65] – interstitialim petigo (щелистый импетиго); б) от основа настоящего времени глагола: **газ+ак** [3, с. 11] – inflammation (воспаление) <Лекин қувваи ин аломатҳои номбурда аз ҷараёни газак, яъне ба шадид музмин будани он, марбут аст [3, с. 12]

Суффикс -иш. При помощи данного суффикса от основы настоящего времени глагола образуется названия кожно-венерических заболеваний: **хориш** [3, с. 12] – pruritus, itch(ing) (зуд): <... монанди ҷуссаи шутури ба дарди **хориш** гирифтор гардидаи мӯяш рехтагӣ сурхчатоб менамуд [1, с. 64].

Суффикс -нокӣ. Этот суффикс в таджикском языке относится к малопродуктивным словообразующим элементам. В системе терминологии кожно-венерических заболеваний посредством данного суффикса от конкретных существительных **шабуш – louse (вошь)** создаётся термин, который обозначает названия определённых кожных болезней: **шабуш+нокӣ** [3, с. 87] – pediculosis (педикулёз).

Сложные термины. Наряду с морфологическим и синтаксическим способам словообразования, синтаксисо-морфологический способ – одним из продуктивных способов в сравниваемых языках. Сложные лексические единицы, имеющие в своём составе не менее двух полнозначных основ, формирующих структурно-семантическое единство. Они образуются либо соединением двух и более полнозначных слов или их основ в цельнооформленный комплекс по определённой лексической модели. Классификация сложных терминов может базироваться на учёте характера связи частей сложных слов. В образования сложных терминов участвуют разные части речи. Сложные термины в таджикском языке, преимущественно, образуются на основе тех моделей, которые наследовались от древних иранских и индийских языках. Например, один из великих древнеиндийских лингвистов Панини в своих трудах упоминает о четырёх способах образования сложных слов: дванда, татпуруша, бахуврихи и авйибхова [13, с. 92]. Наряду с этим, немецкий лингвист, один из основоположников сравнительно-исторического изучения

индоевропейских языков, Ф. Бопп указывает о шести способах образования новых слов в индоевропейских языках: «1) copulative (dvandva), 2) possessive (bahuvrhi), 3) determinative (karmadharaya), 4) abhangigkeits composita (tatpurusa), 5) kollektive composita (dvigu), 6) adverbialle composita (avyaylbhava) [13, с. 107]. Согласно связь между компонентами, сложные термины делятся на сложносочиненные сложные термины и сложноподчинённые сложные термины. В образования сложносочиненных терминов соединительные гласные или инфиксы играют огромную роль. Сложноподчинённые термины не образуются посредством соединительных элементов. Компоненты этого типа сложных терминов являются равноправными и один компонент подчиняется другому компоненту в таких терминах. Большинство сложных терминов исследуемой отрасли являются сложноподчинёнными терминами. Следовательно, сложноподчинённые термины кожно-венерических заболеваний образуются на основе следующих моделей:

Noun+Noun: саромос [3, с. 67] – erysipelas (эризипелас), ғўзаобила [3, с. 65] – impetigo bullosa, bullous impetigo (буллёзное импетиго); **Numeral+Noun:** ҳафтпўст [54] – carbuncle (карбункулус) < Омилхое, ки ба ҳафтпўст мусоидат менамоянд, куҳансолӣ, ихтилол и мубодилаи карбогидрат (қандкасалӣ), заъфи умумии чисми инсон мебошад [3, с. 54].

Noun+Verb: гулафшон [3, с. 11] – chickenpox, varicella (ветряная оспа); саглес [3, с. 11].

Noun+Verb+Suf: пўстшиносӣ [3, с. 4] – skin study (кожаизучение) < **Пўстшиносӣ** ҳамчун як қисми алоҳидаи илми тиб 100 сол ташаккул ёфта буд [3, с. 4]; мўйрезӣ [3, с. 4] – ecdysis (шелушение, десквамация; отпадение струпа).

Noun + Noun: pseudoabscess – варами фасодноки ғайриҳақиқӣ (псевдоабсцесс) pseudofurunculosis – даммали/думали ғайриҳақиқӣ (псевдофурункулез), erythroderma – эритродермия (сурхшавии норавшани ӯама қисм ва ё тақрибан ҳамаи пўст) (эритродермия (диффузное покраснение всей или почти всей кожи), staphylooderma – стафилодермия (стафилодермия, стафилококковая пиодермия), pyoderma, pyodermatitis – пиодермия (газаки пўст, ки дар натиҷаи микробҳои мадда пайдокунанда ба вучуд меояд (пиодермия (воспаление кожи, вызываемое гноеродными микробами), streptoderma – стрептодермия (стрептодермия).

Составные термины или терминосочетания. Одним из основных видов терминов кожных заболеваний в рассматриваемых языках являются составные термины или термины-словосочетания, которые образуются на базе синтаксического способа терминообразования. Суть синтаксического способа терминообразования заключается в том, что компоненты терминосочетания на основе различных синтаксических средств связей подчиняются друг другу. Согласно компонентом термины-словосочетания, мы классифицировали терминосочетания кожно-венерических заболеваний в сравниваемых языках на двухкомпонентные, трёхкомпонентные и т.д.

Двухкомпонентные термины-словосочетания. Далее мы будем рассматривать этот вид словосочетания в каждом в сравниваемых языках по отдельности, а затем выявляем их дифференциальные свойства и их сходства и общности. Большинство термины-словосочетания указанной отрасли являются субстантивные и согласно морфологической структуры они бывают разные. Следовательно, двухкомпонентные терминосочетания исследуемых языков сначала рассматриваются отдельно, а потом выявляются их общность, сходство и отличия.

Таджикские двухкомпонентные терминосочетания. Большое количество таджикских двухкомпонентных терминосочетаний являются изафетные субстантивные термины-словосочетания. Данный тип терминов состоит из двух самостоятельных компонентов, которые связаны между собой при помощи изафетной связи. В процессе анализа терминов выявлено только два типа субстантивных терминосочетаний в таджикском языке: субстантивные термины-словосочетания типа имя существительное + имя существительное и термины-словосочетания типа имя существительное + имя прилагательное. Таким образом, эти термины можно описывать посредством следующих моделей:

Noun + Noun. Эта модель также продуктивна в образования терминов кожно-венерических заболевания и их количество очень огромно в таджикском языке имя существительное в субстантивные словосочетания или термины-словосочетания считается одним из стержневых компонентов и подчиняет в себя остальные части речи. Зависимы или подчинённые компоненты связываются к имени существительное посредством изафетной связки, предлоги и послелого и примыкание: обиласории нохун [3, с. 65] – toenailim petigo (импетиго ноготь); бемориҳои пӯст [3, с. 4] - skin diseases (кожные болезни) < **Бемориҳои пӯст** аз замони қадим маъмуланд ва дар ин бора олимони гузашта дар асарҳои худ маълумот додаанд [4]. амрози пӯст [3, с. 4] – skin diseases, dermatoses (кожные болезни, дерматоз) < Дар Ҳиндустон илми тиб тараққи карда буд, бемориҳо ба гурӯҳҳо тақсиф мешуданд, ки пеш аз ҳама ба онҳо **амрози пӯст** ва узвҳои таносул тааллуқ доштанд [3, с. 4].

Noun + Adjective. Эта модель является одним из продуктивных моделей в образовании двухкомпонентных терминов кожных заболеваний. В данной модели второй компонент подчиняется первому компоненту, а компоненты связываются между собой посредством изафетной связи «и», которое принимает первый компонент, например: стафилококки зард [3, с. 43] – yellow staphylococcus (жёлтый стафилококк), стафилококки сафед [3, с. 43] – white staphylococcus (белый стафилококк), стафилококилимуранг [3, с. 43] – lemon staphylococcus (лимонный стафилококк), обиласории стафилококкӣ [3, с. 46] - callousstaphylococcus (мозолистый стафилококк) рихинасории стафилококкӣ [3, с. 46] – pimple staphylococcus (прыщавый стафилококк), фолликулити амик [3, с. 47] – profoundfolliculitis (глубокий фолликулит), рахинасорӣ хушк, шукуфаи муқарраӣ [3, с. 64] – simple pityriasis (обыкновенный педириазис), сифилиди баъдирешӣ, пӯстгазаки парпечӣ [3, с. 70] – posterosive syphilid (постэрозивный сифилит).

Английские двухкомпонентные терминсочетания. Как в таджикском, в английском языке тоже функционируют огромное количество двухкомпонентных терминов кожных заболеваний. Термины этой группы тоже составляются на основе конкретных моделей, таких как:

Noun+Noun. Указанная модель очень продуктивна в английском языке и в нём компоненты связаны между собой посредством подчинительной связи. Терминсочетания, образованные путем подчинительной связи имеют целый ряд особенностей, которые отличаются от других видов синтаксических связей, т.е. сочинительный и предикативный. Во-первых, в терминсочетаниях, созданных посредством подчинительной связи всегда выделяется доминирующий, главный или подчиняющий член, который называется ядром, и член зависимый, подчиненный, именуется адьюнктом. Во-вторых, в отличие от терминсочетаний, созданных путем сочинительной связи, терминсочетаний, созданных посредством подчинительной связи всегда двучленны, т. е. при членении по непосредственными составляющими на каждом отдельном уровне членения в терминсочетаниях, образованных при помощи подчинительной связи постоянно выделяются две и только две непосредственно составляющие, например: sykosis vulgaris, folliculitis barbae, barber'sitch – сикози муқарраӣ (сикозис вулгарис, обыкновенный сикоз acnevulgaris – рихинаки муқарраӣ (обыкновенные угри), ecthymavulgaris– бусраи/эктимаи муқарраӣ (вульгарная эктима), hydradenitis axillaris– газаки беи араки зери каш/бағал (подмышечный гидраденит), Ritter's disease – дерматити пӯстпартоии навзодон, бемории Риттер (эксфолиативный дерматит новорожденных, эксфолиативный кератолит новорожденных, эксфолиативный острый эпидермолиз новорожденных, болезнь Риттера)

Adjective + Noun. Одним из продуктивных моделей, в образования которых участвуют двух частей речи. Компоненты данного типа терминсочетаний подобно модели Noun+Noun соединятся между собой при помощи подчинительной связи, первый компонент которого называется главный или ядро, а второй компонент является подчинённый или адьюнк: cutaneous eruption – доначаъои пӯст (кожная сыпь), dermal/dermatic/dermic/ cutaneous /skindiseases – касалиҳои /бемориҳои пӯст (кожные болезни), exfoliatedermatitis – дерматити пӯстпартоӣ (эксфолиативный дерматит), secondary pyoderma – пиодермияи такрорӣ (вторичная пиодермия), deep pyoderma – пиодермияи амик (глубокая пиодермия),

primary pyoderma – пиодермия ибтидой (первичная пиодермия), superficialpyoderma – пиодермияисатҳӣ (поверхностная пиодермия) oralpyoderma – пиодермияи даҳон (ротовая пиодермия) chronic pyoderma – пиодермияи кӯҳна (хроническая пиодермия), ulcerative pyoderma – пиодермияи захмдор (язвенная пиодермия), chroniculcerative pyoderma – пиодермияи кӯҳнаи захмдор (хроническая язвенная пиодермия), eczematoid pyoderma – пиодермии шукуфамонанд (экзематоидная пиодермия).

Noun+Adjective. Количество терминосочетания, созданным путем указанной модели очень ограничено в английском языке. Компоненты таких терминосочетаний, обычно являются имя существительное и имя прилагательное: remphigusacutus – обиласории шадид (острый пемфигус), remphigus syphiliticus – обиласолории сифилис/оташак (сифилитический пемфигус), streptococcal/streptococcic, Fox's impetigo – обиласолории стрептококкӣ (стрептококковое импетиго).

Следовательно, из анализа двухкомпонентных терминосочетаний сравниваемых языков стало известно, что если в таджикском языке большинство двухкомпонентные термины образуются по модели Noun + Adjective (Имя существительное + Имя прилагательное), то в английском языке их заменяют по двум моделям, т.е. Adjective + Noun (Имя прилагательное + Имя существительное) и Noun+Noun (Имя существительное + Имя существительное).

Таджикские трёхкомпонентные терминосочетания. Данный тип терминов состоят из трёх компонентов, которые связаны между собой при помощи изафетных связей. Следовательно, этот тип терминосочетания также строятся посредством определенных моделей:

в таджикском языке:

Noun + Adjective + Noun. В данной модели компоненты связываются между собой посредством изафетной связи: бемориҳои римноки пӯст [3, с. 43] – pyoderma, pyodermatitis (гнойничковые болезни кожи); думмалсории ғайриҳақиқии Фингер [3, с. 43] – pseudofurunculosis Finger (псевдофурункулезис Фингер); озаҳҳои ҳамвори наврасон [94] – plane verruga of youths (ровные бородавки подростков).

Noun + Noun +Adjective. стафилодермияи кӯдакони навзод [3, с. 43] - staphyloderma, staphylococcal pyoderma newborn infants (стафилодермия новорождённых детей).

Noun + Noun + Noun: дерматити пӯстпартои Риттер [3, с. 60] - exfoliative dermatitis Riter (эксфолиативный дерматит Риттер); микози кафи пой [3, с. 104] - tinea pedis, athlete's foot, dermatomycosis pedis, ringworm of foot (трихофития стоп); микози ноҳуни пой [3, с. 107] - onychomycosis favosa, favus of nails (трихофития ногтей)

в английском языке:

Noun + Noun + Noun: rubromycosis of nail plates – рубромикози ноҳун (рубромикоз ногтевых пластинок).

Таким образом, из анализа форма и структура терминологии кожа-венерических заболеваний в сравниваемых языках выявлено, что в обоих языках по морфологической структуры термины рассматриваемой отрасли бывают непроизводные, производные, сложные и составные, и это свидетельствует о том, что между этими языками прослеживается свойства общности. Что касается роль терминообразовательных способов в образования терминов, необходимо отметить, что по сравнению с английским, в таджикском языке морфологический способ доминирует, т.е. роль терминообразовательных элементов более активнее в таджикском чем в английском. Относительно синтаксической способе терминообразования следует указать, что в сопоставляемых языках этот способ считается одним из продуктивных способов и значительное количество составных терминов в указанных языках создадутся именно посредством данного способа.

Литература

1. Айни С. Марғи судхӯр. – Душанбе: Адиб, 2010. – 64 с.
2. Зоиров П. Т. Частная дерматология и венерология. – Душанбе: Главная научная редакция Таджикской Национальной Энциклопедии, 2007. – 816 с.
3. Зоиров П. Т. Бемориҳои пӯст. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Тоҷик, 1999. – 352 с.

4. *Большой русско-английский медицинский словарь*. – М.: РУССО, 2001. – 693 с.
5. *Англо-русский медицинский словарь*. – М.: РУССО, 2013. – 496 с.
6. *Большой англо-русский и русско-английский медицинский словарь*. – М.: Издательство Живой язык, 2020. – 592 с.
7. Гуляй П.Д. *Кожные и венерические болезни*. – Гродно: Гродненский государственный медицинский университет, 2003. – 182 с.
8. Мухаммадиев М. *Роҳҳои калимасозии забони тоҷикӣ // Масъалаҳои забони тоҷикӣ*. – Душанбе: Ирфон. – С. 38-45.
9. Пейсиков Л. С. *Очерки по словообразованию персидского языка*. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 200 с.
10. Расторгуева В. С. *Краткий очерк грамматики таджикского языка // Таджикско-русский словарь*. – М.: Госиздат иностранных и национальных словарей, 1954. – С. 529 - 570.
11. Рустамов Ш. *Исм*. – Душанбе: Дониш, 1981.
12. Саймиддинов Д. *Вожасозии забони форсии миёна*. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
13. Султон М.Х. *Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии*. – Душанбе: Дониш, 2008. – 342 с.
14. Чхеидзе Т. Д. *Именное словообразование в персидском языке*. – Тбилиси, 1969. – 141 с.
15. Чавчавадзе Т. А. *Именное словосложение в новоперсидском языке*. – Тбилиси: Мецниерба, 1981. – 374 с.
16. *Webster's third new international dictionary of the English language unbridged with seven language dictionary. Volume I. A to G*. – USA. Chicago. 1993. – 1016 p.
17. *Webster's third new international dictionary of the English language unbridged with seven language dictionary. Volume II. H to R*. – USA. Chicago. 1993. – 1993 p.
18. *Webster's third new international dictionary of the English language unbridged with seven language dictionary. Volume III. S to Z*. – USA. Chicago. 1993. – 3135 p.

ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНОВ КОЖНО-ВЕНЕРИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Данная статья посвящается формально-структурному анализу терминов кожа-венерических заболеваний в таджикском и английском языках. По морфологической структуре терминологии кожа-венерических болезней в сравниваемых языках делятся на непроизводные, производные, сложные и составные или термины-словосочетания. В образования производных терминов обоих языков, прежде всего, участвуют словообразовательные элементы, и, в свою очередь, разделяются на продуктивные и непродуктивные аффиксы. Относительно сложных терминов, следует отметить, что они образуются посредством соединения двух равноправных основ, компоненты которых могут быть различных частей речи. В словарном составе исследуемых языков прослеживаются огромное количество составных терминов или терминологических единиц, согласно число компонентов они бывают двухкомпонентных, трёхкомпонентных, четырёхкомпонентных и т.д. В процессе анализа выявлено, что в обоих языках доминируют двухсоставных терминологических единиц.

Ключевые слова: термин, терминология, терминоведение, терминосистема, терминография, терминосочетание, язык, таджикский, английский, сравнения, терминов кожа-венерических заболеваний, морфологическая структура терминов.

ТАҲЛИЛИ ШАКЛИЮ СОҲТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ БЕМОРИҲОИ ПЁСТ ВА ЗУҲРАВӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили шаклию соҳтори истилоҳоти бемориҳои пӯст ва зуҳравӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Аз лиҳози таркиби морфологӣ истилоҳоти бемориҳои пӯст ва зуҳравӣ дар забонҳои муқоисашаванда содаву сохта ва мураккабу таркибӣ ё ибораистилоҳ чудо мешаванд. Дар ташаккули истилоҳоти сохтаи ҳар ду забон, пеш аз ҳама, унсурҳои калимасоз иштирок мекунанд ва онҳо, дар навбати худ ба вандҳои сермахсулу каммахсул чудо мегарданд. Роҷе ба истилоҳоти мураккаб ҳаминро бояд қайд намуд, ки онҳо ба воситаи муттаҳид гардидани ду асоси баробархуқуқ, ки чузъояшон метавонад ҳиссаҳои нутқи гуногӯ бошанд, сохта шаванд. Дар таркиби луғавии забонҳои таҳқиқшаванда миқдори зиёди истилоҳоти таркибиро метавон мушоҳида намуд, ки аз нигоҳи адади чузъо онҳо метавонанд дучузъа, сечузъа, чорчузъа ва ғайра бошанд. Дар раванди таҳлил маълум гардид, ки дар ҳар ду забон истилоҳоти таркибии дучузъа бартарӣ доранд.

Калидвожаҳо: истилоҳ, истилоҳот, истилоҳшиносӣ, низоми истилоҳ, ибораистилоҳ, забон, тоҷикӣ, англисӣ, муқоиса, истилоҳоти бемориҳои пӯст ва зуҳравӣ, таркиби морфологӣ истилоҳот.

FORMAL-STRUCTURAL ANALYSIS OF SKIN-VENEREAL DISEASES TERMS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is dedicated to the formal and structural analysis of the terms skin-venereal diseases in the Tajik and English languages. According to the morphological structure of the terminology of skin-venereal diseases in the compared languages are divided into simple, derivative, compound and composite or phrase terms. First of all, word-forming elements participate in the formation of derivative terms in both languages, and, in turn, are divided into productive and non-productive affixes. Regarding compound terms, it should be noted that they are formed by combining two equal bases, the components of which can be different parts of speech. In the vocabulary of the researching languages, a huge number of compound terms or terminological units can be traced; according to the number of components, they can be two-component, three-component, four-component, etc. During the analysis, it was revealed that two-component terminological units dominate in both languages.

Keywords: term, terminology, terminology system, terminography, term combination, language, Tajik, English, comparisons, terms of skin-venereal diseases, morphological structure of terms.

Об авторе

Каримова Дилафруз Насибовна
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры языкознания и сопоставительной
типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 98 826 69 96
E-mail: dnk-92@inbox.ru

About the author

Karimova Dilafruz Nasibovna
Candidate of philological sciences, associate
professor in the Department of linguistics and
comparative typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 98 826 69 96
E-mail: dnk-92@inbox.ru

Дар бораи муаллиф

Каримова Дилафруз Насибовна
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи забоншиносӣ ва типологияи
муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 98 826 69 96
E-mail: dnk-92@inbox.ru

ТДУ 821.222.8

МАВЗУИ ДӢСТӢ ВА ВАФОДОРӢ ДАР
ЭҶОДИЁТИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Элбоев В.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Мавзуи дӯстию вафодорӣ дар эҷодиёти яке аз бузургтарин симоҳои адабиёти классикии форсии тоҷикӣ Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Дар таълимоти тарбиявӣ-ахлоқии Саъдӣ ғояи дӯстиву вафодорӣ ва иттифоқи мардум бо гуманизми ӯ алоқаи узвӣ дорад. Дар ин бора андешаи донишманди Эрон Алии Даштӣ хеле ҷолиби диққат аст: «Саъдӣ дар «Бӯстон» ва «Ғулистон» қасоид ва ғазалиёти худ симои хирадманди дунёдидаеро дорад, ки дар фикри саломати замон аст ва меҳодад мардумро ба шохроҳи салоҳ, хусни ахлоқ, дӯстиву рафоқат роҳнамун шавад» [1, с. 266].

Саъдӣ дӯстӣ ва вафодориро яке аз хислатҳои беҳтарини инсонӣ медонад, дӯстӣ ба қавли Саъдӣ чизест, ки дар ҳаёт ҳама вақт лозим аст. Дар ҳақиқат ҳам, ҳуди ҳаёт аз пастию баландиҳо, талхию шириниҳо иборат аст. Чунки вай ба кадом мусибат гирифтормашавад, дастгири он пеш аз ҳама ёру дӯст ва одамони наздики он мебошад. Аз гуфтаҳои шоир маълум мегардад, ки ӯ дар зерӣ калимаи дӯстӣ ҳам рафиқи худ, ҳам маъшуқа ва ҳам ёри ҳақиқии худро дар назар дорад.

Саъдӣ дӯстони самимино ситоиш намуда, ҳаётро умуман бе дӯст хуш намедонад. Дӯст аз тамоми молу сарват авлотар меистад:

Дунё хуш асту мол азиз асту тан шариф,
Лекин рафиқ бар ҳама чизе муқаддам аст.
Мумсик барои мол ҳамасола тангдил,
Саъдӣ ба рӯи дӯст ҳамарӯза хуррам аст [4, с. 29].

Ба ақидаи ӯ, барои барқарор кардани дӯстии ҳақиқӣ ҳар қореро кунӣ, меарзад. Ҳатто аз ҳамаи сарватҳои зиндагӣ дида, аввало дили дӯстонро ба даст овардан лозим аст:

То дили дӯстон ба даст оӣ,
Бӯстони падар фурӯхта беҳ [4, с. 107].

Дӯст ганҷи бебаҳост, ки онро ба даст овардан, бисёр мушкил аст. Дӯстии наздик ба дард даво шуда, дидори дӯст реши дилро даво мебахшад:

Гар хуни тоза меравад аз реши аҳли дил,
Дидори дӯстон, ки бинанда марҳам аст [4, с. 108].

Ё ин ки:

Субҳи муборак аст назар бар ҷамоли дӯст,
Бархӯрдан аз дарахти умед висоли дӯст.
Бахтам нахуфта буд, ки аз хоби бомдод,
Бархостам ба шамъи фархунда фоли дӯст [4, с. 108].

Дар ҳақиқат ҳам одами танҳо, бе рафиқу дӯст, ҳарчанд молу сарвати бисёре дошта бошад ҳам, танай хушкест, ки аз он боре сабз нахоҳад шуд.

Ба ақидаи Саъдӣ зиндагӣ бе дӯст хушқу холи аст. Одам, мегӯяд шоир, ҳатто ба қорезавқе ҳам пайдо намекунад. Ҳаёт бо дӯстон хушу хурсандона мегузарад ва фақат бо дӯстию вафодорӣ аз ҳаёт баҳраманд шудан мумкин аст. Дар дунё зиндагиро бо дӯстон, рафиқони оқил гузаронидан, як лаззате дорад:

Завқе чунон надорад бе дӯст зиндагонӣ,
Дудам ба сар барояд з-ин оташи ниҳонӣ [5, с. 201].

Ё ин ки:

Хуш он соат нишинад дӯст бо дӯст,
Ки саҳтӣ гардад ошӯби рақибон.

Сазои душманон ин баски бинанд,
Ҳабибон рӯй дар рӯи ҳабибон [5, с. 202].

Шоир кадру қимати дӯстро чунон баланд медонад, ки аз сад сол бо ишрат зиндагӣ кардан дида, як нафас бо дӯст буданро авлотар мешуморад:

Даме бо дӯст дар хилвате, беҳ аз сад сол дар ишрат,
Ман озодӣ намехоҳам, ки бо Юсуф ба зиндонам [5, с. 231].

Шоир дар ҳама мавридҳо, сахтӣ ва тангии аҳвол дӯстро мададгор ва дастгирии дӯст мешуморад. Ҳар нафаси бо дӯстон гирифта, ҳар сухани бо дӯстон гуфтаре қиммат медонад. Шоир ҳатто пеши дӯст занҷирбанд буданро аз он, ки бо бегонагон дар бӯстон озод бошӣ беҳтар ва авлотар медонад:

Пой дар занҷир пеши дӯстон,
Беҳ ки бо бегонагон дар бӯстон [5, с. 171].

Саъдӣ тайёр аст, ки ҳазор хешу ақрабони бемуруватро қурбони як бегонаи бомуруват кунад ва ин андешаи шоир заминаи реалӣ дошта, аз рӯзгор бархостааст:

Ҳазор хеш, ки бегона аз Худо бошад,
Фидои як тани бегона, ки ошно бошад [5, с. 196].

Саъдӣ таъкид мекунад, ки дӯст набояд, ки дар вақти тангдастӣ дӯсти наздики худро фаромӯш кунад:

Дӯст набошад ба ҳақиқат ки ӯ,
Дӯст фаромӯш кунад дар бало [5, с. 247].

Шоир дар як ҷо насиҳат карда мегӯяд, ки агар дар сипоҳи душман тафриқа афтад, яъне ҷудой ва парокандагӣ ба вучуд ояд, ту осуда бош ва агар чамъ шаванд, аз таҳдиди онҳо андеша кун:

Бирав бо дӯстон осуда биншин,
Чу бинӣ дар миёни душманон чанг.
В-агар бинӣ, ки бо ҳам якзабонанд,
Камонро зеҳ куну бар бора бар санг [5, с. 127].

Саъдӣ дӯстиро бо рағу хуни худ пайваст медонад, вай ҳамеша дар ғами дӯст буд. Доимо дар бораи дӯстон фикр мекард. Ҳар ғаме, ки ҳатто аз дӯстон меомад, нақӯ медонист. Дар ин хусус чунин изҳори ақида кардааст:

Эй дар дили ман рафта чу хун дар рағу пӯст,
Ҳар ч-он ба сар оядам зи дасти ту нақӯст.
Эй мурғи сахар, ту субҳ бархостай,
Мо худ ҳама шаб нохуфтаем аз ғами дӯст [5, с. 148].

Ё ин ки:

Айби ёрону дӯстон хунар аст,
Суханони душманон на муътабар аст.
Мухри меҳр аз даруни мо наравад,
Эй бародар, ки нақши бар ҳаҷар аст [4, с. 370].

Дар ҷои дигар чунин мегӯяд:

Маро ба ҳар ҷӣ кунӣ, дил нахоҳӣ озурдан,
Ки ҳар ҷӣ дӯст писандад, ба ҷои дӯст равост [4, с. 369].

Саъдӣ аз дӯст тоқати ҷудой ва дурӣ надошт, ба ақидаи шоир агар булбул бо гул пӯяд, дӯст бо дӯст мебояд. Чунончӣ, худи ӯ дар як рубоияш ин маъниро чунин ифода кардааст:

Моро ба ҷӣ рӯй аз ту сабури бошад,
Ё тоқати дӯстию дурӣ бошад.
Ҷое, ки дарахти гули сурӣ бошад,
Нолидани булбулон зарурӣ бошад [4, с. 202].

Саъдӣ ба сухани онҳое, ки аз дӯсти дурушт, ёри бад даст бардоштанро ба ӯ талқин мекунад, гӯш намекунад ва таъкид мекунад, ки дӯст гарчи бадхӯ ва дурушт аст, ба ӯ набояд хиёнат кард. Ҳар як ранҷу роҳати аз дӯст расидаро нек мешуморад. Саъдӣ ин фикрашро чунин баён мекунад:

Гӯянд: «Раҳо кунам, ки ёри бадхӯст,
Хубиш наярзад ба дуруштӣ, ки дар ӯст».
Биллоҳ бигузored миёни ману дӯст!
Неку баду ранҷу роҳат аз дӯст нақӯст! [4, с. 69].

Шоир таъкид мекунад, ки дӯст аз гавҳар дида болотар аст ва бинобар ин дӯстро аз даст додан лозим нест. Дар ин бора чунин гуфтааст:

Домани дӯст ба дунё натавон дод аз даст
Ҳайф бошад, ки диҳӣ домани гавҳар ба ҳасе [4, с. 382].

Саъдӣ ба дӯст таъкид мекунад, ки ба дашному дурӯғу носазое, ки душманон мегӯянд бовар накунад ва ба ҳадиси душман риштаи дӯстиро наканад:

Ҳарчанд ки айбаш аз қафо мегӯянд,
Дашному дурӯғу носазо мегӯянд.
Натвон ба ҳадиси душман аз дӯст бурид,
Дони чӣ? Раҳо кунам, то мегӯянд [5, с. 153].

Шоири инсонпарвар қиммати ёру дӯстро чунон баланд мебардорад, ки ҳар як чабру чафои аз дӯст расидаро аз душман, ё аз каси дигар дида авлотар мешуморад. Ҳатто розӣ аст, ки аз дасти душман дида ба дасти дӯст қурбон гардад. Фақат аз дӯст хоҳиш дорад, ки ўро худ бидушаду ба дасти душман насупорад:

Аз ҳар чӣ кунӣ марҳами реш авлотар,
Дилдории халқ ҳар чӣ беш авлотар.
Эй дӯст ба дасти душманонам масупор,
Гар мекушиям, ба дасти хеш авлотар [5, с. 227].

Ба фикри Саъдӣ дар ҳаёт дӯстии одамон ҳамеша лозим хоҳад шуд. Махсусан, дар вақти ба ягон мусибат ва бадбахтиё гирифта шудани одам, ба ӯ дӯсти наздик лозим аст. Дӯстон пушту паноҳ ва ҳимоягари яқдигар мебошанд. Дӯстии мустаҳкам одамро аз қасди душман, эмин медорад.

Чунончӣ, Саъдӣ мегӯяд:

Дӯстони сахтпаймонро зи душман бок нест,
Шарти ёр он аст, к-аз пайванди ёраш нагсалад.
Сад ҳазорон ҳайти якторо набошад қуввате,
Чун ба ҳам бартофтӣ, Исфандиёраш нагсалад [5, с. 144].

Дар ин фикри Саъдӣ ғояи иттиҳод ҳам инъикос ёфтааст. Саъдӣ дар ин ҷо ба воситаи иттифоқ қувваи бузург ҳосил кардани одамро нишон медиҳад, ё ин ки дар ҷои дигар оид ба ин масъала чунин мегӯяд:

Ҳар ки бо машварат кунад тадбир,
Ғолибаш ба ҳадаф наёяд шир.
Беҳи бемашварат, ки биншонӣ,
Бар наёрад ба ҷуз пушаймонӣ [5, с. 109].

Чӣ тавре, ки дар боло қайд намудем, дӯстӣ барои ҳаёти инсон зарур аст, вале танҳо дар ҳама вақт фоида мерасонад, ки мустаҳкаму пойдор бошад.

Саъдӣ якчанд шартҳои дӯстии самимиро ба миён мегузорад.

А). Яке аз шартҳои пойдор шудани дӯстӣ самимият мебошад.

Дӯстии самимӣ ҳамин маъноро дорад, ки дӯстон аз яқдигар тамаъ надошта бошанд, бо яқдигар меҳрубону дилсӯз ва ҳамдард бошанд. Онҳо шодию хурсандихоӣ ҳаёт, саҳтию бадбахтихоӣ онро бояд бо ҳам бинанд. Махсусан, дар вақтҳои дармондагӣ ба яқдигар бояд ёрмандӣ расонанд. Чунончӣ: «Дӯстон дар зиндагӣ ба қор оянд, ки бар суфра ҳамаи душманон дӯст намоянд»:

Дӯст машмор он ки дар неъмат занад,
Лофи ёрию бародархондагӣ,
Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст,
Дар парешонҳолию дармондагӣ [5, с. 201].

Саъдӣ мехост, ки ҳамеша, дӯст дар пеши назараш бошад, шоири инсондӯст, як лаҳза ҳам аз дӯст дил қанда наметавонист. Дар як рубоии худ чунин изҳори ақида кардааст:

Он дӯст, ки диданаш биёрояд чашм,
Бар диданаш аз дида наёсояд чашм.
Моро зи барои диданаш бояд чашм,
В-ар дӯст набинӣ ба чӣ қор ояд чашм [5, с. 98].

Саъдӣ аз ҳамаи неъматҳои ҳастӣ дӯстиро болотар мегузорад. Барои Саъдӣ асоси нишоти хуррамӣ дӯст мебошад. Ғазали зерини Саъдиро оид ба дӯстии самимӣ мисол овардан мумкин аст:

Моро бихишт сӯҳбати ёрони ҳамдам аст,
Дидори ёри номувофиқ ҷаҳаннам аст.
Ҳар дам, ки дар ҳузури азизе ба сар барӣ
Дарёб, к-аз ҳаёти ҷаҳон ҳосил он дам аст!
Гар хуни тоза меравад пеши аҳли дил
Дидори дӯстон, ки бубинад марҳам аст!
Дунё хуш асту мол азиз асту тан шариф,
Лекин рафиқ бар ҳама чизе муқаддам аст.
Мумсик барои мол ҳамасола тангдил,
Саъдӣ ба рӯи дӯст ҳамарӯза хуррам аст [5, с. 129].

Дар ҳақиқат ҳам ин ғазали Саъдиरो таронаи дӯстӣ гуфтан мумкин аст. Саъдӣ вучудияти худро бе дӯст тасаввур карда наметавонад, вай тамоми айшу нишоти дунёро бидуни дидори дӯст нодаркор мешуморад:

Ман бандаи фармонаш то дӯст чӣ фармояд,
Гар сар биравад қатъан дар пой нигоринаш.
Саҳл аст, вале тарсаш к-ӯ даст наёлояд,
Ҳаққо ки маро дунё бе дӯст намебояд [5, с. 196].

Саъдӣ ба одамон таъкид мекунад, ки доимо алоқаҳои дӯстиро бо яқдигар устувор кунанд, зеро инсон бе дӯстиву рафоқат хушу хуррамона зиндагӣ карда наметавонад. Дӯстӣ қувваест, ки инсон ба туфайли он худро муқтадир медонад ва метавонад, ки ҳамаи душвориҳои зиндагиро паси сар кунад.

Ба қавли Саъдӣ зиндагӣ дар байни дӯстон ба монанди бихишт аст ва дур аз онҳо ҷаҳаннам:

Бо дӯст кунчи фақр бихишт асту бӯстон,
Бе дӯст хок бар сари чоҳу тавонгарӣ.
То дӯст дар канор набошад ба коми дил,
Аз ҳеҷ неъмате натавонӣ, ки бар хурӣ [4, с. 97].

Агар дӯсту рафиқ беодобу бадахлоқ ва бепаросат бошад, ӯ обрӯи дӯстро паст мекунад, бинобар он аз дӯсти бад ҳазар кардан ва нисбат ба дӯсти нақӯкор хушмуомила будан, ба некии дӯстон бо неки ҷавоб гардонидан, ба онҳо ҳама вақт шафқат ва меҳрубонӣ карданро Саъдӣ шартӣ зарурии ахлоқи начибӣ инсонӣ шуморида, дар «Бӯстон» чунин навиштааст:

В-агар бар рафиқон набошӣ шафиқ,
Ба фарсанг бигрезад аз ту рафиқ.

Саъдӣ меҳру садоқати худро ба дӯст баён намуда, то чӣ андоза бузург будани онро нишон додааст:

Ман кам намекунам сари мӯе зи меҳри дӯст,
В-ар мезанад ба ҳар буни мӯям наштаре.
Рӯзе магар ба дидаи Саъдӣ қадам ниҳӣ
То дар раҳат ба ҳар қадаме мениҳад саре [7, с. 154].

Саъдӣ сухани дӯстро аз ҳама неъматҳои рӯи замин авлотар медонад ва онро ба насими руҳпарвар монанд мекунад:

Аз ҳар чӣ меравад сухани дӯст хуштар аст,
Пайғоми ошно нафаси руҳпарвар аст [7, с. 154].

Барои шоир лаҳзае аз сӯҳбати дӯсти наздик бархурдор шудан, як дам аз дидори дӯст файзёб шудан, баҳои ду ҷаҳонро дорад. Вай дар бисёр шеърҳои худ дидори дӯсти азизро ба кадру қимат ҳисоб кардааст:

Сӯҳбати ёри азиз ҳосили даври бақост,
Якдама дидори дӯст ҳар ду ҷаҳонаш бақост.
Дарди дили дӯстон гарчи писанди равост,
Ҳар чӣ муроди шумост ғояти мақсуди мост [4, с. 154].

Шоир мегӯяд, ки ман дар ин дунё худро бе дӯст тасаввур карда наметавонам ва зиндагиро низ бе дӯст намеписандам.

Ман бе ту зиндагонӣ, худро намеписандам,
К-осоише набошад, бе дӯстон бақоро [4, с. 154].

Б). Вафодорӣ ва садоқат яке аз шартҳои муҳими дӯстӣ ба шумор меравад. Шарти асосии пойдор гардидани дӯстӣ вафодории дӯстон аст. Саъдӣ дӯстро бе вафодорӣ тасаввур карда наметавонад. Ин фикри ӯ дар порчаҳои шеърӣ чунин ифода ёфтааст:

Писареро падар васият кард,
К-эй чавонмард, ёд гир ин панд.
Ҳар ки бо аҳли худ вафо накунад,
Нашавад дӯстрӯю донишманд [4, с. 254].

Дар ҷои дигар чунин мегӯяд:

Ба вафои ту, ки гар хишт занад аз гили ман,
Ҳамчунон дар дили ман меҳру вафои ту бувад.

Модоме, ки дӯстон аҳду паймон кардаанд, бояд як умр аз аҳду паймони худ нагарданд. Вафодорӣ ва садоқат дӯстиро мустаҳкам ва пойдор менамояд, эътибори дӯстонро дар назди якдигар баланд мебардорад:

Вафодорӣ куну неъматшиносӣ,
Ки бадфарҷомӣ орад носипосӣ [5, с. 54].

Бадфарҷомӣ, яъне беоқибатӣ дар назди дӯст қадру қиматро паст мекунад. Дӯстон бояд аз ҳамдигар хайрхоҳ бошанд ва барои ҳал кардани бисёр масъалаҳои ҳаёт дӯстонро набояд аз ҳамдигар ҷудо кунад, баръакс бояд дӯстии онҳоро мустаҳкам намояд. Барои ин Саъдӣ маслиҳат медиҳад, дӯстон бояд бо ҳам муросо кунанд ва якдигарро маъзурдоранд.

Гарат ҳӯи ман омад носазовод,
Ту ҳӯи неки хеш аз даст мағзор [4, с. 248].

Аҳди дӯстӣ бастану дар ин аҳд устувор будан шарти асосии дӯстист. Саъдӣ онҳоеро, ки танҳо аз рӯи манфиати шахсӣ худро дӯст вонамуд мекунанд, мазаммат менамояд. Дӯсти ҳақиқӣ он аст, ки дар рӯзҳои сахтӣ ҳамдаму ҳамнафас бошад, аз душворихоё, ки дар зиндагӣ дучор меоянд ноҳаросад. Саъдӣ ана ҳамин гуна дӯстонро марди ҳақиқӣ медонад ва онҳоеро, ки дар кӯи вафо устувор нестанд бо зан баробар мекунад:

Марде ки зи шамшери ҷафо рӯй битобад,
Дар кӯи вафо мард махонаш, ки зан аст он.

Саъдӣ дар бораи аҳду вафои дӯстро нашикастан чунин мегӯяд:

Гарам, ки барканӣ дили сангин зи меҳри ман,
Меҳр аз дилам ҷӣ гуна тавонӣ, ки барканӣ.
Ҳукм они туст агар бикӯшӣ бегуноҳ вале.
Аҳду вафои дӯст нашояд, ки бишканӣ [4, с. 78-79].

Аз одамони бад вафо ҷустан хатост:

На неруи дасташ на рафтори пой,
В-араш бифканӣ барнаҳезад, зи ҷой!
Набинӣ, ки чашмонаш аз қаҳрабост,
Вафо ҷустан аз сангчашмон хатост! [4, с. 94].

Ҷӣ тавре ки маълум аст, асоси дӯстиро садоқат ташкил медиҳад ва бинобар ин бояд аз ҳар гуна рафтору хислати ношоиста ҳолӣ бошад, Саъдӣ талаб дорад, ки дар муносибат бо дӯстон мувофиқи аҳволи онҳо бояд рафтор кард:

Ҳоҳӣ ки бо табъи ҳама кас дорад дӯст,
Бо ҳар ки дар уфтӣ чунон бош ки ўст [4, с. 254].

Ба қавли Саъдӣ ҳама кас дӯсти ҳақиқӣ шуда наметавонад, бинобар ҳамин ҳам ба ҳар дӯст асрори дилро баён кардан дуруст нест, аввал ўро санҷидан лозим аст, дар як матлаи рубоияш таъкид мекунад: «бо дӯст чунон ки ўст мебояд дошт, ва агар ӯ дӯсти ҳақиқӣ бошад», «хуноба даруни пӯст мебояд дошт». Дар ҷои дигар чунин мегӯяд:

Гар коми дил аз замона тасвир кунӣ,
Бефоида худро зи ғамон пир кунӣ.
Гирам ки зи душман гила орӣ бари дӯст,
Чун дӯст ҷафо кунад, ҷӣ тадбир кунӣ.

Шоир дар ин ҷо дӯстӣ ва вафодории ду тарафро салоҳ мешуморад ӯ ин фикри худро дар мисоли шамъу парвона, ки байни худ муносибати яктарафа доранд чунин ифода кардааст:

Кас аҳди вафо чунон ки парвонаи хурд,
Ба дӯст ба поён нашунидам ки бурд.

Микроз ба душманӣ сараш бармедошт,
Парвона ба дӯстиш дар по мемурад [4, с. 114].

Ҳамин тавр, шоир дар дӯстию вафодорӣ хеле эҳтиёт буданро шарт мешуморад. Маҳз бо эҳтиёткорию санчиш ёру дӯсти чониро ба даст овардан, пайдо кардан мумкин аст. Бо ёри чонӣ аз рӯи ақидаи шоир тамоми вучуду ҳастии худ ва ҳатто чони худро қурбон кунӣ ҳам меарзад:

Маро ғояти мақсуд аз ҷаҳон эй дӯст,
Ҳазор чони азизат фидои чон эй дӯст.
Чунон ба доми ту улфат гирифт мурғи дилам,
Ки ёд мекунад аҳди ошён эй дӯст [4, с. 204].

Вафои дӯстон аз он иборат аст, ки дӯстро дар тангдастӣ дастгирӣ намояд:

То ба гиребон нарасад дасти марг,
Даст зи доман накунемат раҳо.
Дӯст набояд, ба ҳақиқат, ки ӯ
Дӯст фаромӯш кунад дар бало [4, с. 54].

Агар, мегӯяд шоир, қорам аз фитнаи душманон ба чон нарасад аз ту даст барнамеқанам:

Чунон ба доми ту улфат гирифт мурғи дилам,
Ки ёд менакунад аҳди ошён эй дӯст,
Ки гар ба чон расад аз дасти душманон қор
Зи дӯстӣ накунам тавба ҳамчунон эй дӯст.

Саъдӣ ба ҷавонон маҳсусан таъкид мекунад, ки ба интихоби дӯст эътибори ҷиддӣ диҳанд. Ӯ маслиҳат медиҳад, ки ҳар вақт ба одамони хубу нақӯкор муносибати дӯстӣ доштан, ба онҳо пайравӣ кардан, аз онҳо ибрат гирифтани лозим аст. Чунки одам аз фазилатҳои ингуна дӯстӣ баҳравар гардида, худ низ соҳиби чунин фазилатҳо мегардад.

Ба ғайр аз ин Саъдӣ таълим медиҳад, ки дар вақти интихоби дӯст саросема нашуда, шахсеро ба зуд ҳамдам сохтан лозим аст, ки бо ту дар як поя бошад. Дӯст агар соҳиби мансаби аз ту баландтар бошад аз вай муносибатҳои дӯстона ҷустан хатост. Шоир дар яке аз ҳикоятҳои «Ғулистон» чунин меорад: «Якero дӯсте буд, ки амали девон кардӣ. Муддате иттифоқи мулоқот наҷфтод. Касе гуфт: «Фалонро дар шуд, ки надидӣ? «Гуфт: «Ман ӯро нахоҳам, ки бубинам». Қазоро яке аз касони ӯ ҳозир буд, гуфт чӣ хато кардааст, малули аз дидани ӯ? Гуфт: «Ҳеч малоле нест аммо дӯстони девониро вақте тавон дид, маъзул бошанд ва маро роҳати хеш дар ранҷи ӯ набояд» [7, с. 84].

В). Яке аз шартҳои дӯстии самимӣ ба дӯст хиёнат накардан ва донишони кадрӣ қимати дӯст мебошад.

Саъдӣ мегӯяд, ки сухани дӯстро ба душман гуфтан, яъне гила аз дӯст кардан, ин аз рӯи одоб нест:

Сухани дӯст ба бегона намеёрам гуфт,
Гила аз дӯст ба душман на тариқи адаб аст.

Дӯстоне, ки бо душмани кас дӯст шуда, гапи ӯро ба дӯст меоваранд лоиқи дӯстӣ нестанд, аз баҳри чунин ашхоси мунофиқ баромадан лозим аст:

Ин тариқи душманӣ бошад на роҳи дӯстӣ,
К-обрӯи дӯстон дар пеши душман мебарӣ.

Саъдӣ таъкид мекунад, ки агар бо касе алоқаи дӯстӣ кардӣ, ҳаргиз бо душманон муносибат макун. Дар як вақт ҳам бо дӯстону ҳам бо душманон алоқаю муносибат кардан, мегӯяд Саъдӣ, хиёнат нисбат ба дӯстон аст:

Чашм агар бо дӯст дорӣ, гӯш бо душман макун,
Тири борони қазоро ҷуз ризо равшан макун [4, с. 74].

Саъдӣ дар ашъори худ ба муқобили дӯстони хиёнаткор баромада, онҳоро саҳт сарзанишу мазаммат кардааст. Ӯ таъкид мекунад, ки аз дӯстоне, ки бо душмани ту муносибат ва рафоқат доранд ва дар ҳар лаҳза тайёранд, ки сирри туро дар назди онҳо кушоянд, барҳазар бояд буд:

Саъдиё рӯи дӯст надидан,
Беҳ, ки дидан миёни ағёраш [4, с. 194].

Дар назди Саъдӣ кадрӣ қимати дӯст аз ҳар чӣ болотар аст. Дӯст ҳарчанд бадрафторӣ кунад ҳам, Саъдӣ маслиҳат медиҳад, ки бояд ба ӯ бо бадрафторӣ ҷавоб надиҳӣ, зеро ин гуна муомила пояи дӯстиро ҳалалдор карда, ба парокандашавии дӯстон сабаб мегардад. Шартӣ

дӯстӣ он аст, ки бо як озурдагӣ дӯстро аз даст надиханд, набояд муноқишаи лаҳзагӣ боиси паст гардидани қимати дӯст шавад:

Ҳазор захми паёпай гар иттифоқ афтад,
Зи дасти дӯст нашояд, ки интиқом кунанд.

Ё ин ки:

Рӯй дар хоки дари дӯст бибояд молид,
Чун муяссар нашавад рӯй ба рӯй овардан.
Ним чоне чӣ бувад, то надихад дӯст ба дӯст.

Ки ба сад чон дили чонон натавон озурдан [5, с. 54].

Дӯстро дар як лаҳза пайдо кардан мумкин нест. Дӯсти ҳақиқӣ он аст, ки вай аз санчишҳои душвортарини зиндагӣ гузашта, садоқати худро ҳангоми мушкилиҳои зиндагӣ собит намуда, дар лаҳзаҳои вазнини ҳаёт ёвари ту бошад. Ин гуна дӯстонро бояд чун лаълпорае эҳтиёт кард, дили онҳоро набояд озурд, қадру қимати онҳоро бояд донист. Дили дӯстро ба даст овардан, ўро ба худ мунису қарин кардан душвор, барои ин солҳои зиёд лозим аст, лекин барои дӯстро аз худ ранҷондан, барои риштаи дӯстиро гусастан як ҳарфи бетаамул, як рафтори бечо кофист. Ин маъниро Саъдӣ дар байти зерин бо образҳои олиҷаноби шоирона ифода кардааст:

Дӯстери ба умре фарочанг оранд,
Набояд, ки ба як дам биёзоранд.
Санге ба чанд сол шавад лаълпорае,
Зинҳор ба як нафасаш нашканӣ ба санг [4, с. 214].

Таҳлили мисолҳои боло далели равшани онанд, ки Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ дар васфи дӯстони самимӣ сухан ронда, онро яке аз хислатҳои зарурӣ барои инсон шуморидааст. Ў инчунин чунин шартҳои дӯстии самимию, ба монанди: вафо, садоқат, хиёнат накардан ба дӯст ва дониستاني қадру қимати дӯстро ба миён гузошта, аз ҳама қатъиян риоя кардани онҳоро талаб кардааст.

Ба ғайр аз ин Саъдӣ дӯстии самимию ба дӯстии риёӣ муқобил гузошта, дӯстони риёиро саҳт мазаммат мекунад. Ҳоло дар поён мулоҳизаҳои шоирро дар хусуси дӯстии риёӣ ва зарари он, ахлоқи дӯстони риёӣ бо мисолҳо дида мебароем.

Г). Дӯстии риёӣ ва мазаммати он.

Тарғиби дӯстӣ дар этикаи Саъдӣ мазмуни умумии онро гирифтааст.

Саъдӣ дарёфта буд, ки одамон ғолибан аз баҳри тамаъ ва манфиатҳои ба якдигар дӯст мешаванд. Дар воқеъ, дар ҷамъияте, ки ба моликияти хусусӣ асос ёфтааст, дӯстии самимӣ ва озод аз тамаъ фақат дар байни намояндагони синфи мазлум ҷой дошта метавонист [3, с. 54].

Саъдӣ аз дӯстони риёӣ ҳамеша шиква менамояд:

Ин дағалдӯстон, ки мебинӣ,
Магасонанд гирди ширинӣ.
Рост хоҳӣ сағони бозоранд,
К-устухон аз ту дӯсттар доранд! [7, с. 354].

Саъдӣ дӯстони тамаъхоҳро бад мебинад, ба онҳо нафрат дорад. Саъдӣ мегӯяд, ки дӯстӣ бояд поку беолоиш бошад, ба манфиати яктарафа асос наёбад. Дӯстии тамаъхоҳона пайдор нахоҳад монд:

Гар аз дӯст чашмат ба эҳсонӣ ўст,
Ту дар банди хешӣ на дар банди дӯст [4, с. 127].

Саъдӣ таъкид мекунад, ки аз дӯстони нопаддор ва ғайрисамимӣ зуд ба ҳарфи душманон бовар карда, бо онҳо ҳамнишаст мешаванд. Саъдӣ дар тариқи дӯстӣ ба ҳарфи душманон фирефта шуда, аз дӯстон дил барканданро ҳаргиз маъқул намедонад. Зеро душман ҳаргиз беғараз, бе кину адоват сухан намегӯяд. Шоир ин маъниро дар байти зерин хеле хуб ифода кардааст:

Ба қавли душманон пайғоми дӯст бишкастӣ,
Бубин, ки аз кӣ буридаву бо кӣ пайвастӣ [5, с. 164].

Дӯстии риёӣ дӯстии яклаҳзаина, дӯстии ноустувор аст. Дӯсти риёӣ дар пеши душвориҳои ҳаёт пайдор нест, ҳар дам метавонад рафиқи худро дар хатар монда, худ роҳи дигар пеш гирад. Бинобар ин, шоир дӯстии лаҳзагиро бебаҳо шумурда, ёри дар аҳд ноустуворо сарзаниш мекунад:

Ёри нопаддор дӯст мадор,
Дӯстиро нашояд ин ғаддор.

Ё ин ки дар ҷои дигар чунин мефармояд:
Зихӣ андак вафои сустпаймон,
Ки ин сангиндили номехрубон аст.
Туро гар дӯстӣ бо мо ҳамин буд,
Вафои мову аҳди мо ҳамон аст.
Вафо кардему бо мо ғадр карданд,
Бирав Саъдӣ, ки ин подоши он аст [6, с. 354].

Саъдӣ бо дӯстони риёӣ эҳтиёт шуда муносибат карданро маслиҳат медиҳад, зеро шояд ӯ ягон вақт ба ту душман гардад. Ӯ дар ин бора дар «Гулистон» мегӯяд: «Ҳар гапе, ки дорӣ ба дӯст дар миён манех: ҷӣ донӣ, ки вақте душман гардад ва ҳар газанде, ки тавонӣ, ба душман марасон, ки бошад, ки вақте дӯст шавад. Розе, ки пинҳон хоҳӣ, ба кас дар миён манех, агар ҷӣ дӯсти мухлис бошад, ки мар он дӯстро низ дӯстони мухлис бошанд, ҳам чунин мусалсал, яъне он сирро як дӯст ба дӯсти дигари худ гуфтад мегирад» [7, с. 126].

Ин гуфтаҳои Саъдӣ боз аз он ҷиҳат баарзиш мебошанд, ки онҳо характери панду насиҳат доранд. Ӯ аз забони қаҳрамони худ насиҳат мекунад, ки аз ёрони рӯякӣ парҳез карда, набояд рози дил ба онҳо кушод:

Падар ки ҷони азизаш ба лаб расид ҷӣ гуфт?
Яке насиҳати ман гӯш дор, ҷони падар.
Ба дӯст, гар ҷӣ азиз аст рози дил макушой,
Ки дӯст низ бигӯяд ба дӯстони дигар [7, с. 174].

Саъдӣ дӯстнро ба нодону доно тақсим намуда, таъкид мекунад, ки аз дӯстони нодон бояд эҳтиёт шуд. Дар ҳақиқат ҳам дӯстӣ кардан бо одами нодон дар ҳаёт хавфи зиёде дорад. Дӯсти нодон ҳар лаҳза метавонад, рафиқи худро дар хичолат мононад, сирри ӯро фош созад ва ҳатто ба вай хиёнат кунад. Аз ҳамин ҷост, ки шоир аз дӯстони нодон дида, душмани доноро авлотар медонад:

Душмани доно баландат мекунад,
Бар заминат мезанад нодони дӯст [7, с. 143].

Саъдӣ дар қатори дӯстони нодон дӯстони дурӯяро низ мазаммат мекунад. Дӯсти дурӯя аз душман хавфноктар аст. Дӯсти ҳақиқӣ бояд бо дӯстони ту низ дӯст бошад бо душманонат душман:

Ту бо он ки бо дӯстам душманӣ,
Напиндорамат дӯстдори манӣ.
Мадех бӯса бар дасти ман дӯствор,
Бирав дӯстдорони ман дӯст дор.

Шоир нисбат ба дӯстоне, ки худро дӯст нишон дода, суханчинӣ ва хабаркашӣ мекунад, нафрат дорад. Ӯ онҳоро аз душманон ҳам душмантар мешуморад.

Касоне, ки пайғоми душман буданд,
Зи душман ҳамон ки душман шуданд [4, с. 118].

Саъдӣ ғайр аз ситоиши дӯстони самимӣ ва мазаммати дӯстони риёӣ инчунин роҷеъ ба масъалаҳои дигари дӯстӣ, аз қабилӣ муомила бо душман, роли иттифоқ дар мубориза бо душман, роли танқид дар ташаккул ва тарбияи ахлоқи дӯст сухан рондааст, ки ҳоло мо дар поён ҳар яки ин масъалаҳоро дар алоҳидагӣ дида мебароем.

Саъдӣ, чун шахси ҷаҳондида, ва ҳаётмуҳта борҳо дар эҷодиёти худ таъкид кардааст, ки инсон бе душман намешавад. Хусусан дар замони Саъдӣ, ки он яке аз давраҳои пурчангу ҷидол ва нооромтарини асрҳои миёна ба шумор мерафт, ба муносибатҳои дӯстиву душманӣ аҳамияти бағоят калон дода мешуд. Саъдӣ дар зерӣ калимаи «душман» на танҳо ағери худ, шахси ба муқобили худ амалкунандаро медонад, балки ӯ «душман» гуфта, душмани халқу ватанро мефаҳмад.

Саъдӣ таъкид мекунад, ки бо душман бояд хеле эҳтиёткорона рафтор кард, зеро бе саҳтию дуруштӣ душманро саркуб кардан муҳол аст:

Ба нармӣ зи душман тавон канд пӯст,
Чу бо дӯст саҳтӣ кунӣ, душман ӯст [5, с. 114].

Душманро саҳл пиндошта, бо онҳо бепарвоёна муносибат кардан нодуруст аст. Душман, одатан, хеле маккор мешавад ва ҳамеша аз пай зарар расондан ба ҳарифи худ аст. Душман аз пайи кину адоват ва зараррасонӣ ҷӣ ҳилаҳоеро ба кор мебарад. Вай гоҳо ба худ

ниқоби дӯстӣ кашида дӯствор ҳарф мезанад. Саъдӣ низ аз ҳамин гуна «дӯстон» - и хавфнок эҳтиёт шуданро таъкид мекунад:

«Душман чу аз ҳама хислате фурӯ монад, силсилаи дӯстӣ чумбонад, он гоҳ бо дӯстӣ корхое кунад, ки ҳеч душман натавон кард» [7, с. 149]. Бинобар ҳамин ҳам, мегӯяд Саъдӣ набояд бо суханони мулоими душман фирефта шуд:

Душман остини гул фишонадат ба рӯй,

Аз тири чарху санги фалохун батар бувад. Душман агар дар иттифоқ бувад хатарноктар аст ва баръакс, агар дар миёни душманон парокандагӣ афтад, бо онҳо мубориза бурдан осонтар аст ва ҳатто, мегӯяд шоир, дар ин вақт метавон осуда буд. Бо дӯстони душманат дӯстӣ гиру бо душман мубориза бар, таълим медиҳад Саъдӣ.

Ҳангоми чанг бо душман бояд аз фориғболӣ ва ба ҳам андармон будани онҳо истифода бурд. Чунончӣ шоир мефармояд:

Чу дар лашкари душман афтад хилоф,

Ту бигзор шамшери худ дар ғилоф,

Бирав дӯстӣ гир бо душманаш,

Ки зиндон шавад пирохан дар танаш.

Чу душман ба душман шавад муштағил,

Ту бо дӯст биншин ба ороми дил [4, с. 212].

Саъдӣ бо душман на ҳамеша чангиданро, балки то ҳадди имкон аз ҳамаи воситаҳо истифода бурда, аз чангу хунрезӣ даст кашиданро беҳтар ҳисоб кардааст:

Ҳам то барояд ба тадбир кор,

Мадорои душман беҳ аз корзор.

Чу натвон адӯро ба қувват шикаст,

Ба неъмат бибояд дари фитна баст [4, с. 168].

Саъдӣ, ки худ шахси инсонпарвар буд, бо тадбир бо душман сулҳ карданро маслиҳат медиҳад:

Агар пилзӯрӣ в-агар шерчанг,

Ба наздики ман сулҳ беҳтар зи чанг.

В-агар сулҳ хоҳад адӯ сар мапеч,

Агар чанг чӯяд ин бар мапеч [4, с. 99].

Саъдӣ дар бораи мубориза бурдан бо душманон изҳори ақида намуда, таъкид мекунад, ки душманро маҳз бо иттифоқ бо дӯстон мағлуб кардан мумкин аст. Шахси танҳо, ҳар қадар зӯру тавоно бошад ҳам, аз уҳдаи мағлуб кардани душмани маккор баромада наметавонад. Дар ин бора Саъдӣ дар «Гулистон» хеле хеле хуб гуфтааст:

Пашша чу пур шуд бизанад пилро,

Бо ҳама тундиву салобат, ки ўст?

Мӯрчагонро чу бувад иттифоқ,

Шери жаёро бидаронанд пӯст [7, с. 105].

Чунин таълимоти Шайх Саъдӣ заминаи мустаҳкамаи иҷтимоию сиёсӣ низ дорад. Ў бо ин панди хирадмандонаи худ ҳамзамонони худро ба иттифоқ даъват карда, онҳоро ба муқобили душманони халқу кишвари худ даъват мекард.

Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ ба аҳамияти танқид дар тарбия намудани ахлоқи дӯст диққати махсус додааст. Ў танқидро дар ислоҳ кардани рафтору хислатҳои манфии инсон воситаи асосӣ мешуморад. Ба қавли шоир дӯстон бояд оинаи якдигар бошанд, камбудихои якдигарро пинҳон надошта фош намоянд.

«Саъдӣ тавсия намудааст, ки дӯстон бояд ба рафтори якдигар бо назари танқид нигоҳ кунанд, камбудихои якдигарро нишон диҳанд, барои ислоҳ намудани он камбудихо кӯшиш намоянд ва ба якдигар ёрӣ расонанд. Дӯсте, ки рафтори ношоиста мекунаду худро ислоҳ наменамояд, аз ӯ муносибати худро қандан даркор аст» [3, с. 65]. Айби якдигарро танқид накарда, баръакс онро ҳунар доништан, мегӯяд Саъдӣ ойини дӯстиву бародарӣ нест:

Ойини бародарию шартӣ ёрӣ,

Он нест, ки айби ман ҳунар пиндорӣ,

Он аст, ки гар хилофи шоиста равам,

Аз ғояти дӯстим душман дорӣ [5, с. 154].

Дар ҷои дигар Саъдӣ мегӯяд, ки айбу нуқсонҳои худро аз душман бояд шунид, на аз дӯстон зеро ҳар хислати ту дар назари дӯстон некӯ менамояд. Он ки ситоиши туро мекунад, ёри ту нест, баръакс, ҳар ки туро танқиду накӯҳиш мекунад, вай дӯстдори ту аст:

Зи душман шунав сирати худ, ки дӯст,
Ҳар он чи аз ту ояд ба чашмаш накӯст.
Ситоишсароён на ёри туанд,
Накӯҳишқунон дӯстдори туанд! [5, с. 219].

Саъдӣ аз суҳбати ёрони тамаллуққоре, ки ҳамаи хислату рафтори ношоистаи ӯро мадҳу сано мекунанд, ба танг омада, шахсеро мечӯяд, ки ҳама камбудихояшро чун ойина ба ӯ нишон диҳад. Аз дӯсте, ки ахлоқи бади рафиқашро дида, онро ба вай намегӯяд ва барои ислоҳ кардани он намекушад душмани шӯхчашми часур авлотар аст, зеро вай ҳамаи айбу нуқсонро беистихола ба рӯи ҳариф гуфта, бо ин қораш ба ислоҳ шудани ахлоқи ӯ ёрӣ мерасонад:

Аз суҳбати дӯсте баранҷам,
К-ахлоқи бадам ҳасан намояд.
Айбам ҳунару камол бинад,
Хорам гулу ёсуман намояд.
Ки душмани шӯхчашми бебок,
То айби маро ба ман намояд [4, с. 137].

Ахлоқи ҳамидаи инсон бе танқиди маслиҳатомези дӯстони ҳақиқӣ тарбия ва ташаккул намеёбад. Дӯстон бояд дар ташаккули ахлоқи худ ба ҳамдигар ёрирасон бошанд, на бо ҳамду санои дӯстон андармон шуда, аз айби якдигар чашм пӯшанд.

Қасе бо ҳамду санои бародарони азиз,
Зи айби хеш набояд ки беҳабар бошад.
Зи душманон шунав, эй дӯст, то ҷӣ мегӯянд,
Ки айб дар назари дӯстон ҳунар бошад [4, с. 148].

Ҷӣ хеле ки аз мулоҳизаҳои боло маълум шуд, мавзуи дӯстӣ дар байни мавзуоти дигари ашъори Саъдӣ мавқеи хосаро дорост. Мавзуи дӯстӣ дар шеърҳои Саъдӣ ҳам дар замони худӣ ӯ, ҳам дар қарнҳои минбаъда ва ҳам дар замони мо аҳамияти қалони тарбиявӣ ахлоқӣ ва эстетикӣ дорад. Дар давраи ҳаёти худӣ Саъдӣ, ки аз давраҳои хеле ноором ба шумор мерафт, суҳанони насихатомезу хирадмандонаи шоир одамнор ба ҳамзистии осоишта, сулҳ, дӯстӣ, рафоқат, вафодорӣ даъват мекунанд. Шайх Саъдӣ баробари дӯстии шахсони алоҳида, ба ҳамдигар дӯстӣ шудани тамоми аъзоёни ҷамъиятро тарғиб мекунад. Ин таблиғотҳои Саъдӣ дар асри худ барои якдилии халқи мазлум кӯмак расонида буд ва ҳозир ҳам аҳамияти бузурги ҷамъиятӣ дорад.

Саъдӣ дӯстиро ситоиш намуда қори ниҳоят муҳими тарбиявино ба ҷо меовард. Ин аз як тараф, аз тарафи дигар мавзуи дӯстӣ як навъ ойинае мебошад, ки дар он вазъияти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ҳаёти замони Саъдӣ, инчунин ҷаҳонбинӣ, ҷаҳондонии шоир равшану возеҳ инъикос меёбад.

Хулоса, мавзуи дӯстӣ дар ашъори Саъдӣ дар асрҳои минбаъда низ аҳамияти худро гум накардааст. Хусусан, дар замони мо, ки ба сари халқҳои осоиштаи ҷаҳон хатари ҷанг таҳдид мекунад, суҳанони ба дӯстӣ, сулҳу вафо даъваткунандаи Саъдӣ аҳамияти махсусан қалон пайдо мекунад. Ҳоло ҳар як даъвати Саъдӣ ба дӯстии байни афроди ҷамъият, байни халқҳои миллатҳои талаби замони мост. Беҳуда нест, ки ин суҳанони Саъдӣ яшти умумибашарӣ гардидааст:

Бани одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд.
Ҷу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳои намонад қарор [7, с. 168].

Адабиёт

1. Алиш Дахтӣ. Қаламрави Саъдӣ. – Техрон, 1960.
2. Қулматов Н. Ақидаҳои ахлоқии Саъдӣ. – Душанбе: Ирфон, 1981.
3. Орифӣ М. Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1962.
4. Саъдӣи Шерозӣ. Куллийёт. Иборат аз чор ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе: Ирфон, 1985.
5. Саъдӣи Шерозӣ. Куллийёт. Ҷилди 2. – Душанбе: Ирфон, 1987.
6. Саъдӣи Шерозӣ. Куллийёт. Ҷилди 3. – Душанбе: Ирфон, 1987.
7. Саъдӣи Шерозӣ. Куллийёт. Ҷилди 4. – Душанбе: Ирфон, 1989.

МАВЗУИ ДҶУСТӢ ВА ВАФОДОРӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Саъдии Шерозӣ бидуни шакл яке аз бузургтарин шоирон ва нависандагони асри XIV дар адабиёти форсии тоҷикӣ мебошад, ки бо осори гаронарзиши худ «Гулистон»-у «Бӯстон» ва девонҳои ашъораш на танҳо дар адабиёти форсии тоҷикӣ, балки дар адабиёти ҷаҳон шухрати баланд дорад. Дар эҷодиёти Саъдии Шерозӣ қариб ҳамаи мавзӯҳои рӯзгори инсонӣ, аз ҷумла ишқ, муҳаббат, дӯстӣ, вафодорӣ, баробарӣ васф шудаанд, ки ӯ ин масъалаҳоро дар анвои гуногуни адабӣ, дар мисоли рубоиву ғазал ва ҳикоеҳои мансур тараннум намудааст. Дар мақола муаллиф мавзуи дӯстӣ ва вафодориро дар ҳамаи осори Саъдии Шерозӣ баррасӣ ва таҳлил намудааст.

Калидвожаҳо: Саъдии Шерозӣ, шоир, нависанда, мавзӯ, дӯстӣ, вафодорӣ, баробарӣ, ахлоқ, «Гулистон», «Бӯстон», девони ашъор, осор, ҷамъият, сулҳ, ҷаҳонбинӣ.

ТЕМА ДРУЖБЫ И ВЕРНОСТЬ В ТВОРЧЕСТВЕ СААДИ ШИРАЗИ

Саади Ширази несомненно является одним из ведущих поэтов и писателей XIV века, где его гениальное творчество как «Гулистан», «Бустан» и диван его стихов считаются лучшими произведениями не только персидско-таджикской классической литературы, но и мировой литературы. В творчестве Саади Ширази отражены почти все темы человеческой жизни, такие как, любовь, дружба, верность, равенство, и т.д., который он посвятил отдельные стихотворение и притчи в разных литературных формах. В данной статье автор рассматривает темы дружбы и верности в творчестве Саади Ширази, где он воспевал этой теме во всех своих произведениях.

Ключевые слова: Саади Ширази, поэт, писатель, тема, дружбы, верность, равенство, этика, «Гулистан», «Бустан», девон стихов, произведения, общество, мир, мировоззрение.

THE TOPIC OF FRIENDSHIP AND LOYALTY IN THE WORKS OF SAADI SHIRAZI

Saadi Shirazi is undoubtedly one of the leading poets and writers of the 14th century, where his brilliant works like “Gulistan”, “Bustan” and the diwan of his poems are considered the best works of not only Persian-Tajik classical literature, but also world literature. The works of Saadi Shirazi reflect almost all the topics of human life, such as love, friendship, fidelity, equality, etc., which he dedicated to individual poems and parables in various literary forms. In this article, the author examines the topics of friendship and fidelity in the works of Saadi Shirazi, where he rhapsodized this topic in all his works.

Keywords: Saadi Shirazi, poet, writer, topic, friendship, loyalty, equality, ethics, “Gulistan”, “Bustan”, Devon poems, works, society, world, worldview.

Дар бораи муаллиф

Элбоев Вафо
Доктори илмҳои филологӣ, профессори
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 531 44 08
E-mail: vafo_1965@mail.ru

About the author

Elboev Vafo
Doctor of philological sciences, professor of the
department of theory and history of literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 531 44 08
E-mail: vafo_1965@mail.ru

Об авторе

Элбоев Вафо
Доктор филологических наук, профессор
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 531 44 08
E-mail: vafo_1965@mail.ru

ХУНАРИ НИГОРАНДАГИИ СОРБОН ДАР ИСТИФОДАИ ТАМСИЛ ВА РАМЗ

Муҳаммадохирова Ҳ. И.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни

Бояд гуфт, ки тамсил дар осори Сорбон мавқеи хосса дошта, муаллиф дар тамоми давраи эҷодиёти худ асарҳои тамсилии хеле пурғановат офаридааст. Қаҳрамони ҳикояҳои «Вафодор», «Шер», «Аз ҳама хурд», «Майна», ва «Шер ва дигарон» ҷонварон буда, аз одатҳои хос ва хулқу хӯй, хислати онҳо нақл мекунад. Тасвири олами ҳайвонот дар ҳикоя ва умуман осори Сорбон мавқеъ ва вижагии худро дошта, нависанда аз забони ҳайвоноти гуногун аз қабилӣ сағу кабк, барзагову шер муносибати бераҳмонаи инсонро нисбат ба ҷонварон рӯи коғаз меорад. Дар ҳикояи «Вафодор» сағ кирдору аъмоли инсонҳои бадкешу бадсириштеро ба мисли қадбону ва хушдораш-Нарғул, ки ба хотири рӯпӯш кардани асрори ошиқҳои хеш сағро ба ҷои дуре бурда партофтанд, нақл мекунад. Вафодор, ки бевафоииҳои соҳибаш дар тинаташ нест ва аз хушдори Нарғули зан низ хушаш намеомад, рӯзгори як хонаводаи ба хиёнату дурӯғ мувоҷеҳ шударо ошкор месозад. Қурбонии ин хиёнат на танҳо марди пири ланги беҳувият, балки Вафодор низ ҳаст, ки аз хона берунаш кардаанд. Сағ андеша мекунад, хулоса мебарорад, ба кирдору рафтори одамон баҳо медиҳад. Аз соҳибаш домангир ҳаст, ки пеши ҳамсари бевафо ва Нарғул бечора асту ақсуламале нишон намедиҳад. Ҳатто соҳиби ланги пири худро ба ҳамсоия камбағалаш Нори «назарногири нодор, вале баномус», ки баробари хабари хиёнати ҳамсар ба гӯшаш расидан аз хона ғайб зад, қиёс мекунад.

«Ин мард андешаи зиёд дорад ва ҳудаш донад, ки чӣ меҳаҳад. Кам сухану суҳбат кунад бо зан; хидмат нафармояд; озор надиҳад; бад накунад. Маълум, ки ғусса хӯрад. Бадтар аз ҳама гуна мурдагӣ. Зеро ӯ рӯз то рӯз лоғар ва нимҷон гардад ва Нарғул тараққӣ кунад: бузург гардад, китфонаш бардошта шаванд ва ҳайаташ ваҳшиёна...»

Ҳикоя аз ба дасти одамони нек афтодани сағ анҷом меёбад.

«Сағи хуб будай, ҷонвар, ошноӣ медиҳӣ...» [1, с. 434].

«Шерпаланг» низ қиссаи тамсилӣ ва нависанда мақсад ва ниятҳои худро тавассути Шерпаланг, Шердухт, Шерхон, қафторҳо баён мекунад. Нақли хушоҳанги ровӣ, суҷаи дилпазир, банду басти муназзам, забони баёни содаву раво дар манзари мо намои олами вухушро, ки пешнамунаш дунёи пурситези имрӯз аст, ба ҷилва гузошта, асарро хеле ҷолиб гардониданд. Шерпаланг шохест, ки кӯчаку танҳои бемодар, зеро модари ӯ дар ҷимояи бачааш дар набарди Шершоҳ мемирад ва ҷасадаш туъмаи қафторони лошахӯр мегардад, дар миёни дарандагони хунхор ранҷу озори зиёде пушти сар намуда, бузург мегардад.

Нависанда дар симои Шерпаланг бераҳмиву бешафқатӣ, ба хотири манфиати хеш манфиати дигарро пушти по задани дунёдоронро нишон додааст. Муаллиф бо асари тамсилии «Шерпаланг» ҷаҳони пурситезу бераҳми имрӯзро, ки инсон барои қатли инсонҳои дигар нақшаҳо барномарезӣ мекунад, тасвир кардааст.

Шерпаланг низ, ки дар муҳити бераҳмиву бешафқатӣ ба воя расида, ба хотири тахти шоҳӣ ҳатто ба хоҳари хеш раҳм намекунад.

Ҳодисаву воқеаҳо ва умуман ҳодисаи мавриди тасвир аз оғоз то анҷом хеле муъҷаз, табиӣ ва ҷолиб инъикос ёфтааст. Сарнавишти қаҳрамони марказӣ хонандаро ба ҷангали дарандаҳо мебарад ва баробари ӯ дарди бечорагиашро эҳсос мекунад. Шерпаланг низ шоҳи одӣ не, балки дар сар нияти навиштани китоби «Муқаддас»-ро дорад, ки аз як модда иборат аст:

«Набояд кас каси дигарро бихӯрад» [3, с. 127], ба андеша равад, ки «Чаро якдигарро бихӯранд ин ҳайвонҳо; бикушанд, пора кунанд, зинда бибалъанд, зӯр бихӯрад нозӯро; калон бихӯрад хурдро» [3, с. 126].

Нависанда тасвири наъразии Шерхон ва бо ин дигар ҳайвонҳоро тарсондан, ширмакии шербача ва меҳрубониҳои модари ӯ, ҳучуми қафторҳои наҳс, шермодари бегонаро

макидани Шерпаланг ва аз шермодари бегона чазо дидани ўро хеле табиӣ ва воқеӣ нигоштааст.

«Гоҳе, ки шер наъра мезанад, буруташ пасу пеш меравад баробари лабонаш; даҳонаш ғор мегардад ва аз синایی пурҳавояш гўйӣ осмон ғуррад. Гоҳи зарурат садойи карраной бувад овозаш» [3, с. 110].

Аммо бояд зикр кард, ки анҷоми асар хонандаро ҳайрон менамояд, ки чаро Шерпаланги «хочасарой» ба наснос мубаддал гардид? Агар асар бо ҷумлаи «Наход рӯзи оча ба сарам ояд?» тамом мешуд, мантиқан дуруст ва ҳадафнок мебуд, зеро муҳити дарандағони хунхор ҷунин аст, ки рӯзе якдигарро медаранд ва хомахом мехӯранд. Аммо равшан нест, ки бо кадом мақсад муаллиф Шерпалангро ба озмоишгоҳ мебарад ва баъди таҳқиқҳо бори дигар исбот мешавад, ки ў «хочасарой» будааст. Ва дар бозгашт ба олами вуҳуш хонанда Шохшерпалангро наснос мебинад.

Қаҳрамонҳои романи “Росу” низ Росу-мири мушон, вазири ў-Ҷосу, мушони дигар-Рочу, Олӯс, Мушгир буда, воқеаҳои асар, ҳаёти мушонро қисса менамоянд, ки пешнамунаи он одамонанд. Бешак дар асар саҳнаҳои рӯзгори нобасомони кишвар ва мардуми ҷангдидаи дар рӯ ба рӯи силоҳдорон бечора тасвир шудаанд, ки арзиши ғоявии онро баланд мебардоранд. Қаҳрамони марказии роман мири мушон-Росу шоҳи золиму ситамкор буда, мушони саркашро зинда ба зинда мехӯрад ё фурӯ мебарад ва дар охир ҷазои сазовор мегирад. Сарнавишт ва рӯзгори Гулоб, Хидир, Саврӣ, шавҳари ў-Ботурбой, Фолбин пораи воқеии рӯзгори нобасомон ва мардуми ҷангдидаи кишварро инъикос намудаанд. Аз беҳокимиятӣ ва нобасомонии вазӣи сиёсиву иҷтимоӣ истифода бурда, ноқасоне ба мисли Ботурбой ва Фолбин бо роҳи фиребу найранг даст ба ҷайби бе ин ҳам холии мардум мезананд.

Асарро аз ҷиҳати мазмун метавон ба ду қисмат ҷудо намуд; қисмати аввал аз ҳаёти мушон-қаламрави Шохросу ва қисмати дувум аз ҳаёти одамон нақл мекунад.

Дар романи «Росу» нақли ровӣ гоҳ оҳанги кинояву мутойиба, гоҳ оҳанги ғам мегирад ва гоҳи дигар садойи пурандешонаву ҳақимонаи муаллиф хеле муассир ба гӯш мерасад. Фаразан, дар саҳнаи тафтиши парвандаи мудирӣ анбори хочагии «Оҳангар» Хӯро, ки барои се тоннаву чорсад кило меҳи 150 мм, панҷуним тонна гандуми гумшуда, ки дар санад ба номи мушон ва саъва навишта шудаанд, нигоҳи пуристеҳзову оҳанги пуртамасхур ва киноядори забони баёни муаллиф муносибати ўро ба ин тоифа одамон, ки дар солҳои душвор мардуми нимгуруснаро боз дубора ғорат карда, аз як бурда нон ҳам маҳрум месохтанд, муайян менамояд. Сорбон ин нуқтаро бо танзу киноя аз забони Росу-мири мушон хеле хуб баён кардааст:

«...Мо иморатҳои худро бе ҷубу меҳ ва ҳатто бе гачу семент месозем; оҳан ҳам лозим нест. Вале инҳо туҳмат мезананд ба сари мо, ки меҳ дуздидаем. Бозургон нестем, ки аз шаҳре ба шаҳре мол барем. Дар бозор ҳам шишта наметавонем, ки дона-дона ё бандча-бандча меҳ фурӯшем. Ин рӯзи сиёҳи мост, ки дар ҳаққамон мегӯянд. Бадном мекунанд» [4, с. 295].

Мусаллам аст, ки бухрони сиёсиву иҷтимоӣ ва иқтисодиву фарҳангӣ ба ҳаёти мардумон бетаъсир нахоҳад монд. Дуздиву ғоратгарӣ ва молимардумхӯрӣ, ришваву порахӯрӣ хеле авҷ гирифт ва мушу саъбаро низ дар баробари дуздону ғоратгарон гузоштанд.

Аммо бояд гуфт, ки дар баробари рафтору кирдори мушон дар асар манзараҳои ҳастанд, ки симоҳои ашхосеро ба мисли Гулоби ҷафодида, шавҳари ў-Хидирӣ фирефтаи зани ҷавон гардида, Саврии покнатату вафодор, шавҳари ў-Ботурбой, Фолбин-табиб, ронанда, духтараки танфурӯш ба ҷилва оварда, замони ҳодисаву воқеаҳои тарҷеҳ медиҳанд. Нависанда бо манзараи худро дар тағи мошин партофтани духтараки танфурӯше, ки “қораш” бо ронандаи мошин барор намегирад, вазӣи ноҷури иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии кишвареро нишон додааст, ки ҷанги шаҳрвандӣ холи мардумонашро ба кулӣ хароб намудааст. Духтараки танфурӯш замоне дӯшизаи маъсуме буда, ҷанг ва ҷангандозону камондорон ўро бадбахту сияхрӯз гардонид, ба ин ҳол афкандаанд. Ба танфурӯшии ў ҷомеаи ҷангзадаву бухронӣ, ки ин мавҷуди маъсумаро ба зани ҳарҷоғард мубаддал гардонид, гунаҳкор аст, зеро барои ёфтани бурдаи нони фарзанд ва падару модари пир иҷборан ба ин амали нангин даст мезанад. Ўро наметавон зани бадқораву бадраҳа номид, зеро ў нафарест, ки ҷанг аз беҳтарин хушиҳои зиндагӣ маҳрумаш кардааст. Муаллиф бо тасвири як манзараи хурд фоҷиаи ба сари ҳазорон дӯшизаҳову занҳои тоҷик омадаро баён намуда, бори дигар таъсири ҷангро ба ҷомеа, ба ҳаёти инсонҳо нишон медиҳад.

Рафторҳои Ботурбойи шавҳари Саврӣ низ дар натиҷаи вазъи гарони иқтисодиву иҷтимоии ҷомеае, ки сараввал аз шикасти низоми ҷомеаи пешин ва баъд аз оқибати ҷанги шаҳрвандӣ ба бунбасти дучор шудааст, руҳ медиҳанд. Ва ҳамин вазъи печида аст, ки Ботурбойро бо Фолбин-табиб барин шахси макқору фиребгар ҳамдаст мегардонад. Аз сарсониву саргардониҳои мардум ва беҳокимияти истифода бурда, тоифаи Фолбин-табиб барин ашхос бо роҳи фиребу найранг даст ба кисаи халқ дароз мекунад. Ботурбойи доим ниммасту нимхушёр низ бо дасисаи ин марди макқор якбора ба шахси “назаркарда” ва “Ҳазрат” табдил ёфта, шахси баобру ва садри маърақаҳо мегардад. Дар манзараҳои, ки ҳаёти одамон дар асар тасвир ёфтааст, бештар фоҷиаву мусибат ба мушоҳида мерасад. Замони наҳси ҷаҳолатхез ба сари одамон фоҷиаҳои гуногун меорад: Ботурбой аз қран меафтад, Гулоб баъди аз ғарибқорӣ фиристодани мурдаи ягона писараш Тақтир аз беморӣ мефавтад, духтараки танфуруши зиндагибезор низ бо орзуи марг таги чархи мошин дароз мекашад.

Зиёд шудани мушон низ на танҳо нишонаи ифлосиву ғаждиҳо ва бад будани вазъи экологии шаҳру деҳоти кишвар, балки нуқсон пазируфтани маънавиёт ва ахлоқи мардумон низ ҳаст, ки бар асари ин ҳама бесару сомониҳо руҳ додааст. Вале бояд ҳатман зикр кард, ки дар баъзе мавридҳо қаҳрамонҳо-мушҳо гӯё аз муш будани хеш “фаромӯш карда”, худро ба одамон баробар медонанд. Фаразан, Шохросу дар бораи вазири марҳумаш Рочу сухан ронда, ўро ба инсон ҳамсон мешуморад: “Чунки ору номус дошт. Ин гуна инсонҳо оқибат ҳамин хел рафтор мекунад” [5, с. 256].

Ва инчунин маълум нест, ки чаро Росу як муш-Рочуро ба “бачаи як одами обрӯманд” дар як радиф гузошта, боз гила ҳам кардааст, агар “бачаи як одами обрӯманд мешуд, худи ҳамон ҷӯғибаччаҳо, “ягон чиз медиҳад” гуфта, ба мурдаву зиндааш нигоҳ накарда, аз думаш худро ба об партофта, кашола карда мебароварданд” [4, с. 256]. Яъне, агар Рочуи вазири Росу бачаи як одами обрӯманд мебуд, дум мебаровард ва ҷӯғибаччаҳои тамаъқор низ ўро аз ҳамин думаш аз об бароварда наҷот медоданд. Ё ҷияни Шохӣ мушон ба Ҷосуи вазир мурочиат карда мегӯяд: “Бифармоед! Ман донам, ки Росу-тағо шуморо наздиктарин одами худ донам” [4, с. 369]. Яъне, Росу вазирашро муш не, балки одам мешуморидааст.

Ҳамин шикасти таносуби мушҳо ва одамон, хешро одам “хондан” ё дар мақоми одамон гузоштани мушон аз осори тамсилии классикон ба мисли “Муш ва гурба”-и Убайди Зоконӣ, “Муш ва гурба”-и Шайх Баҳой сарчашма мегирад. Дар асарҳои боло хосса дар қиссаи “Муш ва гурба”-и Шайх Баҳой муш на танҳо баробари гурба аз илму дониш, дину ойин, суннату панд ва қиссаву ривоятҳои зиёде огоҳ аст, балки аз равияи тасаввуф низ бархӯрдор буда, дар баҳсу мунозира бо гурба андешаву афкори пурмулоҳизаи худро роҷеъ ба масъалаҳои дин, шариат, тариқат иброз мекунад.

“Муш гуфт:

- Эй, шаҳриёр...бояд бигӯям, тасаввуф ва парҳезгорӣ аз ҳадоиси адён ва мазоҳиб аст...ҳар гоҳ мехоҳам, аз хона берун оям, фол аз девони Ҳофиз мегирам ва чанде аз мақоми Рок ва Панҷгоҳ мехонам ва берун меоям” [1, с. 28].

Сорбон “мушони” асари худро аз дину ойин, илм бархӯрдор тасвир накардааст, мушони асари “Росу” мисли Муши “Муш ва гурба”-и Шайх Баҳой шеърӣ Хоҷа Ҳофизро намедонанд, шашмақом намехонанд, аммо аз худ “фаросати одамиёна” нишон дода, гоҳҳо худро ҳатто радифи инсонҳо мегузоранд.

Бояд зикр кард, ки бо вучуди ин нуқсонҳои ҷузъӣ, ки дар боло зикр шуд, асари “Росу” бузургтарин асари тамсилии Сорбон маҳсуб шуда, он аз ҷиҳати тасвири ҳодисаву воқоҳо, ҳунари нигорандагӣ, банду басти асар дар осори адиб ҷои намоёнро ишғол мекунад.

М. Хоҷаева доир ба рамз дар осори адиб овардааст, ки «Сорбон рамзхоро дӯст медорад» [7, с. 112].

Воқеан Сорбон дар тамоми осораш аз рамз фаровон истифода бурдааст. Дар ҳикояи «Сангфарсо», ки диди тадқиқи бадеӣ таъсири ҷомеаи бухронӣ ба ҳаёти инсонҳо мисли Замон равона шудааст, дарунмояи ҳикояро сарнавишти сангини марди сангшикан, рӯзгори як фарди гирифтори зиндагии нобасомон дар бар гирифтааст, харсангро барои худ ҳамдаму ҳамроз шуморидани қаҳрамони марказӣ рамзомез менамояд. Бори гарони рӯзгор ҳар замон бар сари Сангшикан низ путке мекӯбад. Монологи пур аз дарду нолаи Замони сангшикан бо харсанг, ки асоси сохтори ҳикояро дар бар мегирад, дар худ танҳо сарнавишти талху печидаи як инсон, балки ҷомеаи нав аз даргириҳо раҳшудаву захми ҷангхӯрдаи бухрониро таҷассум менамояд.

«Дар ин умри кӯтоҳ он қадар азоб кашадам, ки Худо донаду ман. Умрам ба сангшиканиву сангқашонӣ гузашт. Дастонам пур аз обила, ки пӯст баста-пӯст баста устухон шудааст. Банди пойҳоям пур аз пайи сангпораҳо...Шояд аз ман ранҷида бошӣ, ки як умр ба сарат путк мезанам? Саратро кафонда, пора-пораат мекунам? Бубахш. Илочи дигар надорам» [6, с. 75].

Ба зани Замон чашм ало кардани тракторчии ҳамсоя низ рамзи зухуроти номатлубе аст, ки ишора ба вазъи ноҷури иҷтимоӣ, костагии маънавият, ахлоқ дар ҷомеа мекунад. Сарманшаи ҳама бадбахтиҳои Замон низ ҳоли хароби ҷомеа аст, ки баъди шикасти низому сохтори пешин якбора ба ҷанги шаҳрвандӣ гирифтӣ гардида, бухрони шадиди баъдичангии иқтисодиро пушти сар мекунад. Аксари осори дар даврони истиқлолият ифшошудаи Сорбон мавзуи ҳодисаву воқеаҳои солҳои охири навадуми садаи бистум буда, рӯзгори индавраинаи кишвари моро дар бар мегирад. Ҷумлаи зер баёнгари вазъи ноҷури иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ фарҳангии мардум, ки нахуст аз шикасти низоми ҷомеаи пешин, ки аввал ба беҳокимиятӣ ва пасон ба ҷанги шаҳрвандӣ оварда расонида буд, мебошад:

«Молхонаҳо, саройҳо, гаражҳо ва бисёр ободониҳоро ба як мирӣ харида, вайрон карда, сарпанӯҳ месозанд» [6, с. 79].

Ҳама рӯйдоду ҳодисаҳо тавассути монологи марди сангшикан бо санги азим ифода ёбад, аммо андешаву афкори гоҳ пуризириб, гоҳ ҳақимонаву файласуфона ва гоҳи дигар пурхашми муаллиф низ бо садои қаҳрамон ҳамҷур ба гӯш мерасад. Дар порчаи зер садои дили пурэҳтисоси нависандае ба гӯш мерасад, ки дилаш барои мардуме, ки дар ҳама ҳолату вазъ, дар ҳама давра замон ҳатто гоҳе, ки саъю талош бояд кунад, ҳамеша кӯҳи сабру қаноат болои сар гирифта, сарнавишт ба дасти дигарон додааст, месӯзад:

«Дар офаридаву додаҳои мурам, Худованд! Оламо дидиву як бор ҳоли маро надидӣ...Айби худам ҳам будагист: Зеро ба фармудаву навиштаву додаат қаноат мекунам. Яки туро ду намегӯям; пешаам сабру қаноат...» [6, с. 75].

Аз муколамаи пурдарду ҳасрати Сангшикан на танҳо ҳусни тавачҷуҳи муаллиф ба қаҳрамони марказӣ эҳсос мешавад, балки баъзан овози муаллиф давоми садои қаҳрамон аст ва ё баракси он ба мушоҳида мерасад, яъне, яке дигарро пурра мегардонад.

«Сонӣ, Худо моро додаш ҳамин санги саҳт. Агар ҷӯб меод; заминҳои ҳамворро ба мо ато карда сарву санавбар мекошт, он қадар азоб намекашидем. Инак аламамонро дар таги санги саҳт мешиканем» [6, с. 74].

Нависанда тавассути санг, ҳарсанги азим, ки Сангшикан бо азоби алим бо путк мезанаду мешиканад, на танҳо зиндагии сангини он айёмро нишон додааст, балки рамзомез ба таърих, сарнавишти халқ, ки аз зулми аҷнабиён рӯ ба кӯҳистони пурсанг овард, ишора кардааст.

Дар романи “Барзгар” селай зоғоне, ки дони пошидаи Барзгарро чида меҳӯранд, нишони вазъи бади иҷтимоӣ ва маишии хонаводаи қаҳрамон ва дар маҷмӯъ ҷомеаи ба бунбаст гирифтӣ мемиранд.

Тасвири ноҷури табиат, зоғони ҳарисе, ки дони пошидаи Барзгарро меҳӯранд, сабзаву майсаҳои зардшуда, дар зерии юғу сипор бо ҳам на омадани гову хар, ки бояд омочро мекашиданд, аз ҳавои бади рӯзгори қаҳрамон дарак мемиранд.

“Дар фазои ҳукумати табиат, барфу борон, раъду барқ садоҳе ба гӯш мерасанд, ки бо азалияти зиндагӣ ва ҳолу ҳавои нобасомони Барзгар пайванд меҳӯранд” [2, с. 127].

Рамз дар нигориши муаллиф аз ривоятҳои фарзияҳои мардумӣ манша мегирад. Хиёлати сағи ҷӯпонӣ Ало, ки Шубонро ҳамеша нороҳат мекунад, рамзист. Он маънои хиёлати дӯстон ва наздиконро дорад, ки ба хоҳири манфиат ва ҳавои нафс рух мемиранд. Миёни мардум боваре ҳаст, ки нулаи сағ хосияти нек надорад. Дар романи “Зуза” нулаи сағу гургон рамзи нохушиҳоро ба мисли хиёлати сағ-Ало, ба тухмату бухтонҳо гирифтӣ шудани Шубон, ғайриинтизор ғайб задани бозпурс-хонум Дилоро, ки бо зухураш қаҳрамонро умеди нав мебахшид, мебошад. Хиёлати сағи ҷӯпонӣ Ало, ки Шубонро ҳамеша нороҳат мекунад, рамзист. Он маънои хиёлати дӯстон ва наздиконро дорад, ки ба хоҳири манфиат ва ҳавои нафс рух мемиранд.

Дар ҳикояи «Борони бало» борони сахт, раъду барқ рамзи ҳолати руҳиву ботинии қахрамони меҳварӣ-Орифаи фиребхӯрдари мунъакис сохтааст:

«...вале сахт садо карда дару тирезаҳоро ларзонда ва ба замин бархӯрда, фурӯ рафтани як балои осмониро эҳсос кард ва чун аз лаби сатил рехтани баронро низ пай бурд, ки баданаш ларзид; аз тарс, аз тарси садои ногаҳонии раъд: «Кошкӣ сахтгар метарсонд, кошкӣ аз фарқи бом зада, маро хокистар карда мегузашт, ки халос мешудам...» [5, с. 290].

Дар қиссаи “Спитамон” низ Сорбон аз рамз истифода бурда, лошахӯрони гирди маслухи Томир, уқоби дастомӯзи ӯ дар хеш маъниҳои мармуз доранд. Лошахӯрон баёнгари айёми хунрезу хунбор ва мурдахори тохтутози Искандари Макдунӣ буда, маслухи Томирро насиби мурдахорон гардонидан ин ҷазои сахттарин ба касест, ки ба хотири раҳиҳои тану ҷони хеш меҳану мардуми онро мефурӯшад. Ва рамзист, ки Шубон ҳатто искелетҳои боқимондаи ҷасади Томирро ба хок насупорида, ҳатто мондаҳои тани Томири ноҳалафро низ лоиқи ин хок намешуморад. Уқоби қавибол рамзи тавоноист, аммо ин мурғаки дастомӯзи Томир, ки мисли соҳибаш ҳайсиат ва наҷобати зотии хешро аз даст додааст, насиби қарғасони наҳси лошахор мегардад:

“Қарғаси нишаста бар қафаса (искелети Томир) гардани дарози ба назар тулакқардари ёзида нӯл ба уқоби сарнагун заданист, аммо уқоб бол зада ўро тарсонданист, чунонки дар озодиаш чунин таҳдиду таҳлука дошт... Аммо гурӯҳи гуруснаи қарғасҳо ё қасду кина доштаҳо, то мард ба ёрӣ нарасад, сахт-сахт нӯл зада, гӯшту ҷуру пӯст меканданд, зеро ин мурғи порахӯри дастомӯзи сари дасти сарвар сайдқардаи хеш ба соҳиб мебахшиду гӯшт аз дасти ӯ меҳӯрд ва ҳар бори пайдо шудани соҳиб ҷашм ба дасти ӯ медухт. Инак лошахӯрон гӯшти ӯ кананд, фарёд зананд, кас ба фарёдаш нарасад” [3, с. 95].

Забони баёни асарҳои адиб хеле фасеҳу осонфаҳм буда, тамсил ва рамз дар баробари зарбулмасал ва мақолу гӯйишҳои мардумӣ ҳунари вижаи нигорандагии адиб маҳсуб ёфта, ба осори нависанда ҳусни дигар зам намудаанд.

Адабиёт

1. Баҳой Шайх. Муш ва гурба / Шайх Баҳой. - Душанбе: Адиб, 1994. - 112 с.
2. Қароматулло Шукруллоҳӣ. Нависандае, ки ба касе монанд нест / Ш. Қароматулло. - Душанбе: Балоғат, 2016. - 248 с.
3. Сорбон. Санам / Сорбон. – Душанбе: Маориф, 2019. - 240 с.
4. Сорбон. Қуллӣёт. Ҷилди 10 / Сорбон. - Душанбе: Эҷод, 2009. - 388 с.
5. Сорбон. Қуллӣёт. Ҷилди 11 / Сорбон. - Душанбе: Истеъдод, 2010. - 448 с.
6. Сорбон. Мағзреза (дида ва шунда) / Сорбон. – Душанбе: Адиб, 2013. - 352 с.
7. Хоҷаева М. Масъалаҳои сабқшиносӣ / М. Хоҷаева. – Хучанд, 1994. - 224 с.

ҲУНАРИ НИГОРАНДАГИИ СОРБОН ДАР ИСТИФОДАИ ТАМСИЛ ВА РАМЗ

Дар мақолаи мазкур доир ба ҳунари нигорандагии Сорбон, истифодаи тамсил ва рамз дар осори ӯ сухан рафта, маҳорат ва сабки вижаи адибро нишон медиҳад. Сорбон дар тамоми осори худ моҳирона аз рамз истифода бурда, бисёре аз андешаву афкор ва мақсаду ҳадафи худро ҳангоми тасвири ҳодисаву воқеаҳои асар тариқи пӯшида рамзомез баён намудааст. Дар баробари ин, Сорбон ба тамсил низ рӯ оварда, асарҳои зиёди тамсилӣ аз қабилҳои ҳикояҳои “Шер”, “Шер ва дигарон”, қиссаи “Шерпаланг”, романи “Росу”-ро офаридааст.

Калидвожаҳо: ҳунари нигорандагӣ, асарҳои тамсилӣ, мурғи дастомӯзи порахӯр, мурғони лошахор, мурдахорон, селай мурғон, шер, шоҳи ҳайвонот.

МАСТЕРСТВО СОРБОНА В ИСПОЛЬЗОВАНИИ АЛЛЕГОРИИ И СИМВОЛОВ

Эта статья рассказывает о мастерство Сорбона в использовании аллегории и символов в его произведениях, показывает особое мастерство и стиль писателя. Сорбон умело использовал символы во всех своих работах и выразил многие свои мысли, идеи, цели и задачи в завуалированной символической манере при описании событий произведения. В то же время Сорбон обратился к аллегории и создал много аллегорических работ, таких как «Шер», «Шер ва дигарон», «Шерпаланг», роман “Росу”.

Ключевые слова: мастерство, басни, хищная птица (подкуп обученная (прирученная) птица), гриф, ворона-падаль, стая птиц, лев, царь.

SORBON'S ART OF WRITING IN THE USE OF ALLEGORY AND SYMBOLS

This article talks about Sorbon's art of writing, the use of allegory and symbols in his works, and shows the writer's special skill and style. Sorbon skillfully used symbols in all his works and expressed many of his thoughts, ideas, goals and objectives in a veiled symbolic manner while describing the events of the work. At the same time, Sorbon turned to allegory and created many allegorical works such as the stories «Шер», "Шер ва дигарон", "Шерпаланг", the novel "Росу".

Keywords: the art of writing, fable works, a bird of prey (bribery trained (tamed) bird), vulture, carrion crow, a flock of birds, a lion, the king of animals.

Дар бораи муаллиф

Муҳаммадохирова Ҳанифамо Иброҳимовна
Ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии
забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С.Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 77 72 48

About the author

Muhammadokhirova Hanifamo Ibrokhimovna
Assistant of the general university department
of the Tajik language
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 77 72 48

Об авторе

Муҳаммадохирова Ҳанифамо Иброҳимовна
Ассистент общеуниверситетской кафедры
таджикского языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айнӣ
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 77 72 48

СОТИМ УЛУГЗОДА И УИЛЬЯМ ШЕКСПИР (ПЕРЕВОДЧЕСКИЙ ВКЛАД)

Шозиёва Г.П., Ёрбекова З. М.

*Академия государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан
Хорогский государственный университет
имени М. Назаршоева*

Нужно отметить, Сотим Улугзода является один из знаменитых таджикских писателей, переводившийся мировых произведений, в основном творчество английских поэтов и писателей. Как талантливый переводчик он внес большой вклад в переводах произведения английских корифеев литературы, особенно творчества Уильяма Шекспира. Своим трудом Сотим Улугзода оставил миру великое творчество и переводов. Изучение переводов Сотима Улугзода на таджикском языке имеет столетнюю историю. Его переводы привлекло внимание многих ученых и исследователей различных областей. С помощью его переводов жизнь и творчество Уильяма Шекспира изучались не только востоковедами и переводчиками, но и лингвистами, историками и даже западными правителями.

Для более точного и глубокого анализа статуса Уильяма Шекспира в Таджикистане, мы рассмотрим следующие вопросы:

- вклад Сатима Улугзода в переводе творчества Уильяма Шекспира на таджикском языке;

- влияние творчество Уильяма Шекспира в творчестве Сатима Улугзода.

Так как английская литература появилась как совокупность письменных произведений и созданных на английском языке жителями Британских островов (включая Ирландию) в первой половине VII веке, переводилась во многих языках мира.

Первые сведения о У. Шекспире и его сборнике появились в таджикской критике и литературоведении в начале XX века. Печатались они, в основном, на страницах газет и журналов. Его произведения переводились сначала С. Улугзода и Ц. Бану Лахути, а затем Н. Нурджановым и К. Киромом, которые обсуждены в научных трудах - в статьях и очерках.

Нужно отметить, что переводы творчество Уильяма Шекспира анализировались раньше в монографиях таджикских литературоведов Шозиёвой Г.П. и Джамили Мурувватиён.

Переводы Уильяма Шекспира на таджикский язык более приближенные, привлекательные и доступные, чем их переводы на другие языки, так как жизнь и бытие, описанное в них существует в литературе наших предков и изображены много веков назад в творчестве Рудаки, Дакики, Фирдоуси.

Следует отметить, что высокие мысли, содержащиеся в наследиях наших предков заключены лишь в рамках поэзии. Чем благозвучней и привлекательней поэзия, тем она доступней и сегодня, чтобы точнее изложить или обосновать свою мысль любой человек обращается к этому богатому наследию классиков. Поэтому перевод наследия любого мирового литератора на персидско-таджикский язык приобретает особый оттенок и талантливый переводчик переведет его с учетом восточных элементов.

В таджикской литературе переводом произведений поэта в основном занимались талантливые переводчики Ц. Бану и А. Лахути. В их переводе ритм, рифма и психологические аспекты поэзии сохранены в рамках персидско-таджикского стиха и читатель вначале подумает, что это персидско-таджикская поэзия.

В период Советского Союза и Независимости Таджикистана в литературоведении появились ряд научных исследований востоковедов и литературоведов, изучающих богатое наследие поэтов и писателей мировой литературы. Безусловно, эти возможности появились благодаря научным, литературным и культурным связям таджикской литературы, где художественный перевод играл не последнюю роль. Начиная с 20-30-х годов таджикский читатель узнал наследие европейских благодаря переводов Сотима Улугзода, особенно английских поэтов и писателей, среди которых было не мало произведений Шекспира.

Об этом Ц. Бану пишет так: «Выразительные образы Шекспира иногда напоминали Абулькасиму Лахути дорогие ему образы из классической поэзии, что значительно облегчало их перевод и поэтическое звучание». Перевод наследия У. Шекспира свидетельствует о высоком поэтическом мастерстве Абулькасима Лахути.

Переводы всемирно известных произведений Уильяма Шекспира дались именно Сотим Улугзода и Цецилия Бану, которые на протяжении многих лет трудились над бессмертной творчестве Уильяма Шекспира. Именно высокий переводческий и поэтический талант этих двух личностей представили миру ценные произведения великих поэтов.

Исследователь и театральный критик Н. Нурджанов высказал свое мнение о тонкостях перевода А. Лахути и Ц. Бану произведений Уильяма Шекспира: «При переводе свободных стихов Шекспира, которые отсутствуют в таджикской поэзии, Абулькасим Лахути и Ц. Бану нашли особую форму в виде прозы с мелодичной темой, в очень напряженные моменты, оформленные монологами и мудрыми изречениями. В классической таджикской литературе эта форма имеет древнюю традицию» [5, с. 67].

Следует отметить, что из творчества У. Шекспира на таджикский язык были переведены два известных произведения. «Отелло» Уильяма Шекспира переведен в 1940 году, в начале Великой Отечественной войны известным поэтом советского периода Абулькасимом Лахути и талантливым переводчиком Ц. Бану. Потом это дело досталось Сотимом Улугзода. Также переводами произведений Шекспира занимались и известный таджикский писатель Джалол Икрами. Очевидно, что перевод талантливого английского писателя Уильяма Шекспира в таджикской литературе - явление новое.

Предисловие к этому всемирно известному произведению Уильяма Шекспира было написано Ф. Астафьевым, который считал перевод «Отелло» важным культурным достижением для таджикского читателя того периода (40-е годы XX века): «Перевод трагедии «Отелло» великого английского драматурга Уильяма Шекспира на таджикский язык имеет огромное культурное значение. Это произведение открывает яркую страницу в истории западноевропейской драматургии, которая сегодня находит свое идейное созвучие. Постановка литературного наследия Шекспира в таджикском искусстве говорит о важности этого произведения» [11, с. 5]. Содержание данного всемирно известного произведения, которое наполнено гуманизмом, самопознанием и патриотизмом, было полезно для духовного воспитания народа.

Проблема воспитания человечества в добре и толерантности, патриотизме, самосознательности является всегда актуальной. Потому наследие великого Уильяма Шекспира до сих пор вызывает интерес исследователей, ученых, критиков, историков, психологов, переводчиков, философов и др.

На страницах газеты «Советский Таджикистан» («Тоҷикистони советӣ») в 1964 была опубликована информационная статья «Асарҳои Шекспир ба забони халқҳои СССР» («Произведения Шекспира, переведенные на языки народов СССР»), в которой обсуждалась неповторимость его творческой личности. Как стало известно, в те времена произведения Уильяма Шекспира были переведены и изданы большими тиражами на множество языков Советского Союза [3, с. 2].

Действительно, ценное наследие Шекспира в период Советского Союза было составлено и издано в 15 советских республиках. Его наследие не только переводилось, но и обсуждалось в научных исследованиях известных шекспироведов. В этом плане огромный вклад внесли опытные переводчики С. Маршак, В. Левин, Ю. Корнеев, М. Морозов, Б. Пастернак, Ю.И. Лившиц, М. Шайзаде, А. Лахути, Ц. Бану и др.

Ц. Бану, в одном из своих воспоминаний рассказала о своей работе над переводами Шекспира: «В процессе работы над переводом «Отелло» и еще двух отмеченных трагедий, мне было предложено перевести и произведения А.С. Пушкина. Выразительную поэзию «Моцарт и Сальери», «Каменный гость», «Русалка» нельзя было переводить как попало, они требовали тщательной работы над формой. Мое знание английского языка позволяло переводить произведения Шекспира непосредственно с оригинала и глубоко проникнуться их духом.

Наряду с другими произведениями Шекспира в Таджикистане переведены и опубликованы его «Сонеты». Кутби Киромом, признанным таджикским поэтом, ярко и художественно переведены 74 сонета.

Так, следует отметить, что наследие Уильяма Шекспира переведено и изучено таджикским литературным сообществом на должном уровне и до сих пор обсуждаются на литературных собраниях высочайшего научного ранга.

В таджикском театроведении пьесы Уильяма Шекспира широко изучены таджикским исследователем и критиком Н. Нурджановым, который дал высокую оценку идейно-тематическому содержанию произведений Уильяма Шекспира, посвятив каждому из них глубокий, детальный разбор. По его мнению, в 1979 году в таджикском театре впервые была поставлена пьеса Уильяма Шекспира «Гамлет» (перевод С. Улугзода), и этот шедевр до сих пор является крашением программы театра Лахути [5, с. 76-83].

В «Гамлете» Уильяма Шекспира описание семейных несчастий похоже на бытовые перипетии в «Шахнаме».

«Гамлет» является одним из значимых произведений в творчестве Уильяма Шекспира, поскольку оно показывает не только историю мести сына за отца, но и способы преодоления чувств зла, ненависти, лжи и других негативных эмоций. Гамлет считается храброй и мудрой личностью, он всегда стремился к истине, был очень честным человеком и не прощал лжи.

Главный герой произведения Гамлет был современным человеком, главным оружием которого являлся разум:

If it assume my noble father's person,
I'll speak to it, though hell itself should gape
And bid me hold my peace. I pray you all,
If you have hitherto conceal'd this sight,
Let it be tenable in your silence still;
And whatsoever else shall hap to-night,
Give it an understanding, but no tongue:
I will requite your loves. So, fare you well:
Upon the platform, 'twixt eleven and twelve,
I'll visit you [16, с. 99].

Подстрочный перевод:

Если он примет лицо моего благородного отца,
Я поговорю с ним, хотя ад должен зевать
И велел мне молчать. Прошу вас всех,
Если ты до сих пор скрывал это зрелище,
Пусть в вашем молчании все же будет прочно;
И что бы ни случилось сегодня ночью,
Дай ему понимание, но без языка:
Я отплачу за твою любовь. Итак, прощаюсь:
На платформе двадцать одиннадцать двенадцать,
Я приеду к вам.

Перевод С. Улугзода:

Гар боз ояд дар киёфаи падар,
Дар гуфтугӯ мешавам, гарчи дӯзах
Во шаваду маро гӯяд: «Хомӯш!»
Шумо ин сирро минбаъд ҳам ба ҳеч қас
Нагӯед, ҳар чи ки имшаб хоҳед дид,
Худ бифаҳмед, лек бар забон наёред.
Харидорам ишқ, сидку вафоятонро
Хайр. Ман дар соати дувоздаҳ меоям [10, с. 29].

Несмотря на то, что главные герои Шекспира в «Гамлете» в борьбе за правду и добро попадают в капкан смерти, все же они неоднократно одерживают победу над злом. Гамлет до конца мстит за смерть отца и, позже, матери:

Think it no more;
For nature, crescent, does not grow alone
In thews and bulk, but, as this temple waxes,
The inward service of the mind and soul
Grows wide withal. Perhaps he loves you now,
And now no soil nor cautel doth besmirch

The virtue of his will: but you must fear,
 His greatness weigh'd, his will is not his own;
 For he himself is subject to his birth:
 He may not, as unvalued persons do,
 Carve for himself; for on his choice depends
 The safety and health of this whole state;
 And therefore must his choice be circumscribed
 Unto the voice and yielding of that body
 Whereof he is the head. Then if he says he loves you,
 It fits your wisdom so far to believe it
 As he in his particular act and place
 May give his saying deed; which is no further
 Than the main voice of Denmark goes withal [16, c. 16].

Перевод:

Считайте, что не более. Природа
 Не только рост размеров тела, мышц,
 Но и развитие души и мозга.
 Быть может он и любит вас сейчас,
 Желание чисто от пятен грязи.
 Но помни о его высоком сане,
 Не властен над собой со дня рожденья,
 Не примет без советников решение,
 Сам не отрежет лакомый кусок.
 Им правят интересы государства,
 Которому он будет голова,
 Поэтому хоть искренни слова,
 Когда он говорит, что любит вас,
 Он поступить, как хочется не сможет.
 Его свободу ограничил сан,
 Решает круг влиятельных Датчан,
 Он делает, что говорят другие [12, с. 16].

Перевод (С. Улугзода):

Ҳамин. Бовар кун ба ман.
 Табиат ба инсон рушду балоғат
 Дода, на танҳо нерӯи ҷисму ҷон
 Мефизояд бар ӯ. Ҳарчи баландтар
 Бошад маъбад, ҳамон қадар ақлу дил
 Имон меоварад ба он. Мумкин, ҳозир
 Ошиқи туст ӯ. Ҳаваси покашро
 Макр фосид намегардонад. Лек битарс:
 Ҳоким нестанд бузургон бар хирсу оз,
 Шоҳзода побанди наслу насаб аст.
 Мухтор нест ӯ луқмаи хостаашро
 Худ бихӯрад, монанди дигар мардум.
 Охир, ҳаёту осудагии давлат
 Баста ба интихоби шаҳзодааст.
 Валекин интихобаш ҳам набояд
 Хилофи хоҳиши тани ӯ бошад,
 Ки ӯ сар аст бар он тан. Пас, аз ин рӯ
 Вай изҳори муҳаббат агар кунад,
 Ту хушёр бош; ҳамон қадар бовар кун,
 Ки он қадарро насаби олии ӯ
 Ҷоиз мегардонад ва ин саранҷом
 Меёбад ба раъйи халқи Дания [10, с. 28].

В «Гамлете» Уильям Шекспир в описании западных традиций говорит устами Гамлета:
 Ау, marry, is't:

But to my mind, though I am native here
 And to the manner born, it is a custom
 More honour'd in the breach than the observance.
 This heavy-headed revel east and west
 Makes us traduced and tax'd of other nations:
 They clepe us drunkards, and with swinish phrase
 Soil our addition; and indeed it takes
 From our achievements, though perform'd at height,
 The pith and marrow of our attribute.
 So, oft it chanceth in particular men,
 That for some vicious mole of nature in them,
 As, in their birth-wherein they are not guilty,
 Since nature cannot choose his origin-
 By the o'ergrowth of some complexion,
 Oft breaking down the pales and forts of reason,
 Or by some habit that too much o'er-leavens
 The form of plausible manners, that these men,
 Carrying, I say, the stamp of one defect,
 Being nature's livery, or fortune's star,-
 Their virtues else--be they as pure as grace,
 As infinite as man may undergo-
 Shall in the general censure take corruption
 From that particular fault: the dram of eale
 Doth all the noble substance of a doubt
 To his own scandal [16, c. 19].

Перевод:

Да, мой друг, обычай,
 Я здесь рождён, но нарушать его
 Приятней и полезней, чем блюсти.
 Хулит датчан и запад, и восток
 За пьянство порицают все народы
 И прозвищами свинскими грязнят.
 Оно пятнает славные деянья,
 И портит мнение доброе о нас.
 Такое часто и с людьми бывает,
 Благодаря порочному пятну,
 В котором сами люди не виновны.
 Ну, например, незнатное рожденье
 (Ведь, выбрать не дано происхождение),
 Несносная в характере черта,
 Которая нам затмевает разум,
 И просто нехорошая привычка,
 Приятное испортят впечатленье,
 Об обхожденье, чести и уме.
 Пускай и добродетели чисты,
 И благодать настолько бесконечна,
 Насколько может в человеке быть -
 Один изъязн, зла малая частица
 Способны породив сомненья.
 Навеки опозорить человека [16, c. 19].

Талантливый переводчик С. Улугзода перевел эти стихи следующим образом:

Бале, расму одат аст ин
 Ба фикрам, - гарчи ин чо зодаам ман.
 Ва бар расму одат хӯ гирифтаам, -
 Риоя накардан ба ин русумот
 Бехтар аст аз риоя кардан ба он.

Хаёхуи мастона дар Шарку Фарб
 Бадном месозад моро байни халкҳо;
 Майзада меноманд моро; хукона
 медихандамон. Дар воқеъ
 Бар замин мезанад ин шаъни моро
 Иллоте гар дорад кас ҳарчанд гуноҳ
 Ба вай набошад зеро нуқси миқоз
 Дар интихоби маншааш мухтор нест,
 Ё зиёд будани ягон моддае,
 Ки ниҳоди ақл аз он хароб гаштааст,
 Ё ин ки саъю кӯшиш аз барои
 худро дар чашми дигарон хуш кардан, -
 Агар аз ин қабил айбе ҳаст ҳамчун
 Доғе дар мизоч ё тамғаи қисмат,-
 Бо ҳамин як айб кас дар чашми мардум
 Хама фазлу камолоташро яқсар
 Зоил мегардонад, як мисқол бадӣ
 Сад ман некиро барбод меравонад [10, с. 36-37].

Выясняется, что после того как Клавдиус, убив своего брата сел на престол, взял в жены мать Гамлета, и каждый день проводил в роскоши, таким образом проявил неуважение западным традициям и нормам поведения. Автор открыто осуждает действия своего героя, предупреждая о том, что они способны вызвать негодование любого народа, в том числе и на Западе (West), в западных странах (Европа и Америка) и на Востоке (East), восточных регионах, в число которых входит Персия (Persia).

Все это указывает на то, что Шекспир был осведомлен о восточных традициях и чтит их.

Такая же картина присутствует и в «Гамлете» Уильяма Шекспира, где отец Гамлета был убит своим братом Клавдиусом:

O, this is the poison of deep grief; it springs
 All from her father's death. O Gertrude, Gertrude,
 When sorrows come, they come not single spies
 But in battalions. First, her father slain:
 Next, your son gone; and he most violent author
 Of his own just remove: the people muddied,
 Thick and unwholesome in their thoughts and whispers,
 For good Polonius' death; and we have done but greenly.
 In hugger-mugger to inter him: poor Ophelia
 Divided from herself and her fair judgment [16, с. 87].

Перевод:

Ты потерял отца, отец – отца,
 Все трауром отдали смерти долг,
 Так было и так будет до конца.
 Зачем же ты упрямишься в печали,
 И принимаешь слишком близко к сердцу
 То, что давно является обычным?
 Строптивость недостойная мужчины,
 Пред Богом грех, и грех перед отцами -
 Должны вы это понимать и сами.
 Что толку бесконечно объяснять –
 Что каждый должен боль свою унять,
 Ведь чувство благородное любви [12, с. 12].

Перевод (С.Улугзода):

Аз ғаму ғусса аст ин: сабабгораш - марги падар.
 Ох, Гертруда, офат якка-якка намеояд, чамъ меояд.
 Падари вай кушта шуд; фарзанди шумо дур;
 бадарға шуд бо гуноҳи худаш;

доир ба мурдани Полоний дар халк
хар хел овозаҳои фасодангез паҳн шудааст.
Пинҳонӣ гӯрондани вай аҳмақӣ буд.
Офелия аз ақлу ҳуш бегона [10, с. 158].

Смерть отца для Гамлета стала самым тяжелым моментом жизни. В борьбе с врагом отца Гамлет был вынужден забыть о доброте и гуманности, чтобы отомстить за содеянное. Месть Гамлета - не знак жестокости, а знак справедливости и правды.

После того как убили отца Гамлета, его призрак постоянно появлялся перед сыном, который поведал ему о страшном злодеянии: когда король мирно отдыхал в саду, его брат влил ему в ухо смертельный сок белены. «Так я во сне от братственной руки / Утратил жизнь, венец и королеву». Призрак просит Гамлета отомстить за него. «Прощай, прощай. И помни обо мне» - с этими словами призрак исчезает. Мир перевернулся для Гамлета... Он клянётся отомстить за отца. Он просит друзей хранить в тайне эту встречу и не удивляться странности его поведения. Чтобы одолеть преступника, которым являлся родной дядя, Гамлет притворился сумасшедшим, дабы быстрее достичь своей цели. Король обеспокоен поведением Гамлета. Его совесть отягощена убийством, он не знает, что кроется за поступками Гамлета — сумасшествие? Или что иное?

В его драме подмечено каждое внутреннее колебание человеческой души, использованы необходимые слова, чтобы передать трагедию общества - преступление, совершённое ради богатства и власти. Узнав о тайне смерти отца, Гамлет клянётся выполнить завет - отомстить:

O all you host of heaven! O earth! What else?
And shall I couple hell? O, fie! Hold, hold, my heart;
And you, my sinews, grow not instant old,
But bear me stiffly up. Remember thee!
Ay, thou poor ghost, while memory holds a seat
In this distracted globe. Remember thee!
Yea, from the table of my memory
I'll wipe away all trivial fond records,
All saws of books, all forms, all pressures past,
That youth and observation copied there;
And thy commandment all alone shall live
Within the book and volume of my brain,
Unmix'd with baser matter: yes, by heaven!
O most pernicious woman!
O villain, villain, smiling, damned villain!
My tables, -meet it is I set it down,
That one may smile, and smile, and be a villain;
At least I'm sure it may be so in Denmark [16, с. 7].

Перевод:

О воинство небес! Земля и ад!
Кого ещё призвать? Уф! Тише, сердце!
Не старьтесь мышцы, стан держите прямо.
Да, добрый призрак, голова в смятенье,
Но в ней хранится память о тебе.
Забыть тебя? Скорей сотру все мысли,
Забуду изречения из книг,
Записанные мной со дня рожденья
Все наблюденья жизни зачеркну,
Упрячу твой приказ в глубинах мозга,
Один приказ не смешанный ни с чем.
Так будет, в том тебе клянусь я небом!
О, самая коварная из женщин!
Будь проклят ты, улыбчивый подлец!
Я врежу в память: можно улыбаясь,
С улыбкой оставаться подлецом.
Такое в нашей Дании возможно [12, с. 26].

Перевод (С. Улугзода):

Эй лашкари осмонҳо! Эй замин! Боз чӣ?
Эй чаҳаннам? - На, гумном шавад чаҳаннам.
Ором шав, эй дил, ором! Мушакҳои ман,
Сусти нашавед, танамро устувор доред.
Фаромӯшат накунам? Оре, то даме
Ки бар ин каллаи хом мурғи ҳофиза
Ошён дорад, ман фаромӯш намекунам.
Ох, ман аз варақҳои ҳофизаи худ
Навиштаҷоти кӯҳан, ҳарфи китобро,
Ҳам нақшу хатҳои ро, ки ҷавониям
Ва таҷриба пасандоз намуда буданд,
Метарошам дар китоби майнаам ман
Панди туро, танҳо панди холисатро
Менависам, ба номи Худоҷам савганд!
Эй зани ҳалоқовар! - Эй марди ҳабис,
Ҳабиси ботабассум, ҳабиси малъун!
Бояд ба ин тахтача нависам ин ки
Бо табассум мумкин аст зиндагӣ кардан
Ва бо табассум ҳабис будан ҳам мумкин
Оре ҳеч набошад, дар Дания - мумкин [10, с. 44].

Целью автора при создании этого произведения было побуждение справедливости и добра в обществе. И каждый должен следить за своими поступками, чтобы в жизни не сталкиваться с аморальными людьми. Труд, написанный тысячи лет назад этими двумя талантливыми поэтами, бессмертен и незабываем.

Литература

1. *Восток – Запад*. – М.: Наука, 1988. - 291 с.
2. *Восток / Литература Ирана X-XV в., Сборник второй [под ред. А.А. Болотникова, А.Н. Тихонова, К.И. Чайкина]*. - М.-Л.: Academia, 1935. - 491 с.
3. *Қудратов Р. Шекспир дар диёри тоҷикон // Тоҷикистони советӣ*. – 1964. - 24 апрел
4. *Мурувватиён Дж. Поэтика переводов Сотима Улугзода*. - Душанбе: ЭР-граф, 2020. - 276 с.
5. *Нурҷонов Н. Саҳна ва таҳияи классикон (дар мисоли «Ҳамлет»-и Шекспир) // Садои Шарқ*. - 1982. - № 1. – С. 76-83.
6. *Нурҷонов Н. Шекспир дар саҳнаи тоҷик // Шарқи Сурх*. – 1964. - № 4. - С. 66-74.
7. *Почоев С. Устоди сухан (ба муносибати 400-солагии зодрузи В. Шекспир) // Пионери Тоҷикистон*. – 1954. - 26 апрел.
8. *Пулодов Ю., Қамаров А. Адиби ҷовид (ба ёдбуди 400-солагии зодрузи Виллям Шекспир) // Ўзбекистони Сурх*. – 1964. - 22 апрел.
9. *Шекспир в мировом литературе (Сборник статей)*. - М.-Л., 1964. - 383 с.
10. *Шекспир В. Ҳамлет. Шоҳзодаи Дания (тарҷумаи С. Улугзода)*. - Душанбе: Ирфон, 1978. – 221 с.
11. *Шекспир В. Отелло (тарҷумаи А. Лоҳутӣ ва С. Бону*. - Сталинобод-Ленинград, 1940. - 192 с.
12. *Шекспир У. Гамлет (перевод Н. Самойлова)*. – М., 2018. - 33 с.
13. *Шекспировские чтения (Shakespeare readings)*. – М.: Наука, 1987. - 275 с.
14. *Шозиёева Г.П. Фирдоуси и Шекспир*. - Душанбе, 2021. - 300 с.
15. *Juan. Don Juan of Persia, 1560-1604 Routledge, 2005*. - 355 p.
16. *William Shakespeare. The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark, (by Lott Bernard)*. -London: Longman, 1970. - 123 p.

СОТИМ УЛУГЗОДА И УИЛЬЯМ ШЕКСПИР (ПЕРЕВОДЧЕСКИЙ ВКЛАД)

В этой статье авторы исследуют вклад Сотима Улугзода в перевод произведений Уильяма Шекспира. Переводы Сотима Улугзода показывают, что в Таджикистане растет влияние английских классиков, особенно Уильяма Шекспира. Также после переводов Сотима Улугзода различные идеи, особенно гуманистические, стали более популярными в творчестве современных писателей. Таким образом, следует отметить, что вклад Сотима Улугзода в перевод произведений Уильяма Шекспира до конца не изучен таджикскими учеными и литературоведами. Поэтому в статье мы постарались разобрать этот вопрос.

Ключевые слова: перевод, идея, Уильям Шекспир, перс, исследователь, автор, исследователь, произведения, процесс.

СОТИМ УЛУҒЗОДА ВА ВИЛЯМ ШЕКСПИР (САҲМИ ТАРЧУМОНИӢ)

Дар мақолаи мазкур муаллифон саҳми Сотим Улуғзодаро дар тарҷумаи осори Виялм Шекспир мавриди пажӯиш қарор доданд. Зимни тарҷумаҳои Сотим Улуғзода маълум мегардад, ки нуфузи осори классикони англис, ба вижа Виялм Шекспир дар Тоҷикистон баланд мегарадад. Ҳамчунин пас аз тарҷумаҳои Сотим Улуғзода ғояҳои гуногун, ба вижа гуманистӣ дар асарҳои осори нависандагони муосири бештар гардиданд. Ҳамин тавр, боиси қайд аст, ки саҳми Сотим Улуғзода дар тарҷумаи осори Виялм Шекспир аз ҷониби муҳаққиқон ва адабиётшиносони тоҷик пурра таҳқиқ нашудааст. Бинобар ин дар мақола кӯшиш намудем, ин масъаларо таҳлил намоем.

Калидвожаҳо: тарҷума, ғоя, Виялм Шекспир, Форс, муҳаққиқ, саҳм, муҳаққиқ, осор, сайёҳон.

SOTIM ULUGZODA AND WILLIAM SHAKESPEARE (TRANSLATION CONTRIBUTION)

In this article, the authors explore the contribution of Sotim Ulugzoda to the translation of the works of William Shakespeare. The translations of Sotim Ulugzoda show that the influence of English classics, especially William Shakespeare, is growing in Tajikistan. Also, after the translations of Sotim Ulugzoda, various ideas, especially humanistic ones, became more popular in the work of modern writers. Thus, it should be noted that the contribution of Sotim Ulugzoda to the translation of the works of William Shakespeare has not been fully studied by Tajik scientists and literary critics. Therefore, in the article we tried to analyze this issue.

Keywords: translation, idea, William Shakespeare, Persian, researcher, author, researcher, works, process.

Об авторах

Шозиёева Гулмо Парвонашоевна
Доктор филологических наук, профессор
кафедры иностранных языков
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Саид Носир 33
Тел.: (+992) 93 547 78 93
E-mail: dr.shoziyoevag@gmail.com

Ёрбекова Заррина Мардонкуловна
Соискатель
Хорогский государственный университет
имени М. Назаршоева
736000, Республика Таджикистан, г. Хорог,
ул. Ш. Шохтемур, 109
Тел.: (+992) 50 184 26 52
E-mail: zyorbekova87@mail.ru

Дар бораи муаллифон

Шозиёева Гулмо Парвонашоевна
Доктори илмҳои филологӣ, профессори
кафедраи забонҳои хоричӣ
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Саид Носир, 33
Тел.: (+992) 93 547 78 93
E-mail: dr.shoziyoevag@gmail.com

Ёрбекова Заррина Мардонкуловна
Унвонҷӯ
Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.
Назаршоев
736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хоруғ,
к. Ш.Шохтемур, 109
Тел.: (+992) 50 184 26 52
E-mail: zyorbekova87@mail.ru

About the authors

Shoziyoeva Gulmo Parvonashoevna
Doctor of Philology sciences, Professor of
Foreign Languages
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Said Nosir st., 33
Ph.: (+992) 93 547 78 93
E-mail: dr.shoziyoevag@gmail.com

Yorbekova Zarrina Mardonqulovna
Researcher
Khorog State University by name M. Nazarshoev
736000, Republic of Tajikistan, Khorog,
st. Sh. Shohtemur, 109
Ph.: (+992) 50 184 26 52
E-mail: zyorbekova87@mail.ru

СИМОҶОИ “ШОҶНОМА”-И ФИРДАВСӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАСВИРИ БАДЕӢ ДАР АШӢОРИ ВОИЗИ ҚАЗВИНӢ

Шоев А. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садрӣддин Айнӣ*

Мусаллам аст, ки эҷодкорон дар фаъолияти эҷодии худ аз манобеи гуногун, аз ҷумла манобеи адабӣ нашъат мегиранд ва андешаҳои хешро ба таври барҷаста, нишонрас ва мудаллалу бадеъ манзури хонанда месозанд. Агар ин нашъатгириҳо, бардоштҳо ва таъсирпазирӣҳо хунармандонаву огоҳона ва ба таври табиӣ сурат бигирад, каломи хунарии адибро тавлид месозад ва мақоми адабии вайро дар қаламрави сухан шомихтар ба чилва меорад. Аз ҷумлаи манобеи арзишманди адабиёти классикии мо, ки бо вижагиҳои хунари, ҳаҷми ҳангуфт, ғунҷоиши мавод, образҳои нодир аз шоҳкориҳои адабиёти ҷаҳонӣ ҳисобида шудааст, “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсиест.

Дар таърихи адабиёт адиберо пайдо кардан душвор аст, ки вай зери таъсири “Шоҳнома” қарор нагирифта бошад. Ҳатто адибони машҳур ҳам, дар пайравии он асарҳои ҷудоғона офарида, аз хунари Фирдавси ёд карда, онро тавсиф намудаанд. Бо вучуди ин, ҳеҷ кадом аз пасояндагону пайравони Фирдавси бар пояи баланди “Шоҳнома”-и вай нарасидаанд. Дар ин маврид, ҳақ ба ҷониби аллома Шиблии Нуъмонист, ки мефармояд: “Фирдавси устоду пешрави ҳамаи сухансароён аст” [5, с. 139]. Ин пешсафӣ ва устодиро вай дар ҳар асра ва ҳатто имрӯз низ барои худ ҳифз кардааст. Агарчи таъсирпазирӣ аз “Шоҳнома” зиёд таъкид мешавад ва пайравӣҳои ҷудоғона аз он таъйид меёбад, вале ин муносибати эҷодӣ дар кадом ҳад ва ҷӣ тавр дар осори ин ё он адиб сурат гирифтаниш ба таври муназзам то кунун дар адабиётшиносӣ таҳқиқ нашудааст ва агар ин кор дар осори адибони барҷаста ба гунаи дилхоҳ анҷом ёбад, мақоми адабии муаллифи “Шоҳнома” дар ҳар асра боз ҳам мушаххастар муайян мегардад.

Аз адибони барҷастаи асри XVII, ки ба “Шоҳнома”-и Фирдавси ва хунари эҷодии муаллиф тавачҷуҳи вижа зоҳир карда, тавассути образҳои нодирӯ барҷастаи он андешаҳои худро иброз доштааст, Воизи Қазвинист. Мутолиаи осори шоир нишон медиҳад, ки вай ба соҳту таркиб ва мазмуну мундариҷаи “Шоҳнома” нек ошноост. Бардоштҳои аз ин асари ҷолиб ба ду тарз сурат гирифтааст, аввалан, Воиз чун ҳамаи шоирони пешин дар пайравии “Шоҳнома” достони ҷудоғона эҷод кардааст, ки баҳси алоҳидааст ва баъдан, образҳои марказии онро мисли Рустам, Золи Зар, Сомӣ Наримон, Исфандиёр, Шағод, Бежан, Афросиёб, Ҷамшед, Искандар, Доро, Кова, Заҳҳок, Фаридун, Қубод, Ковус, Хусрав, Баҳром, дар эҷодиёташ огоҳона ва хунармандона ба кор бурда, андешаҳои ҷолиберо манзури хонанда намудааст. Масалан, шоир бо истифода аз образи Рустам ва Бежан байти зеринро манзур сохта, дар он бо ҳиммати баланд ба аъмоли нек рӯ овардан, нармдилӣ намуданро тарғиб кардааст. Ба ифодаи дигар, суханвар беҳимматӣ, сангдилӣ ва аз амали нек дур будани инсонҳоро нақӯиш намуда, дар талаби он шудааст, ки “Рустами ҳиммат” падида ояду “дили саҳти дар “ҷоҳи амал” бозмондаи мисли Бежан”-ро озод намояд. Ҷунончи:

Кучост Рустами ҳиммат, ки то зи ҷоҳи амал,

Барорад ин дили саҳти ҷу Бежани моро [2, с. 11].

Тавре ки мебинем, Воиз лаҳзаи кулминатсионии достони “Бежан ва Манижа”-ро нақл карда, бо имконоти таҳайюлии худ ба маънии аслии он маънии ҷадиди ахлоқӣ илова намудааст. Ин маъниофаринӣ ҷунон сурат гирифтааст, ки миёни маънии асли ва маънии эҷодӣ таносуби хунари ҳукмфармо мебошад. Шоир ба ин тавассут хонандаи хушманди худро ба достони мазкур ошно сохта, ӯро бо ҳиммати баланд ва ба амалкарди нек даъват кардааст. Дар яке аз қасоиди худ шоир ба силсилаи масъалаҳои фалсафӣ, ахлоқӣ ва ҳаётӣ дахл намуда, дар он нахуст осон кардани зиндагиро гӯшзад сохта, зимнан, аз мушкilotи марг ёд кардааст ва барои мудаллал гаштани андешааш Сомӣ Наримону пиёда шудани вайро дар ниҳояти масири ҳаёт ба хотир овардааст. Ҷунончи:

Зиндагиро ба хеш осон кун,

Ки раҳи марг ҳаст бас душвор.

Ҳаст саъб онҷунон гареваи марг,

Ки дар он шуд пиёда Сомӣ савор [2, с. 498].

Воқеан, таъкиди шоир ин чо баҷост, зеро зиндагӣ баҳри осоиш, ободӣ ва созандагиву саодат аст. Осониву фарахро дар он ҷустану ёфтан камоли шарафмандист. Дар ҳоле ки ниҳояти зиндагӣ мушкилоти ногузиреро дар пай дорад, ки ба ҳеч вачҳ наметавон онро ҳал ва ё бартарарф намуд. Зиндагӣ ва марг қонуни бетағйири дунёст, ки агар дар яке осоиш ҷустан раво бошад, дар дигаре мушкилоти ҳалнопазир ногузир аст. Дар робита ба ин соҳибсухан аз Шағоду Рустам ёд карда, баёнашро идома бахшидааст.

Шағод аз образҳои манфуртарини “Шоҳнома” аст, ки бо дасисаву найранг дар роҳи бародари худ-Рустам чоҳ канда, сабаби марги ӯ шудааст. Бинобар ин, Воиз нисбат ба вай вожаи “ачал”-ро муайянкунанда интиҳоб кардааст. Рустам аз образҳои барҷастатарини “Шоҳнома” аст, дар шахсияташ ҳамаи хислатҳои паҳлавонӣ, ватандорӣ, ҷасорат, найранги майдондорӣ, кишваркушой, иззатдорӣ, иззатпазирӣ, таҳаммулу ҳиммат ва ғайра таҷассум ёфтааст аз дӯстдоштатарин симоҳои Ҳаким Фирдавсӣ, аммо дар назди марг очизияташ ба тасвир омадааст ва ин далолат ба тағйирнопазирии қонунҳои ҳаёт ва фанопазирии олам дорад. Ба ин маънӣ, шоир хонандашро ба хушёрӣ ва худшиносӣ даъват карда, чунин фармудааст:

Канда гӯри туро Шағоди аҷал,
Даъвии Рустамӣ макун зинҳор [2, с. 498].

Ҳамин тариқ, шоир бо овардани образҳои мазкури ба ҳам муҳолиф, ғояи худогоҳиро ба миён гузошта, аз кибру ғуруру анониятҳои бепоя дурӣ ҷустан даъват намуда, фанопазирии ҳастиро гӯшрас намудааст. Ин чо низ шоир бар така ба асли фаъолияти образҳои мазкур маъниҳо ва мазомини наvero кашф намуда, пайравии эҷодкоронаи худро аз “Шоҳнома”-и Ҳакими Тусӣ ба субут расонидааст. Агар дар ин чо “Рустамӣ”-ро дар қиболи марг ночиз ва ногузир доништа бошад, дар идомаи матлаби худ, “Рустам шудан”-ро имконпазир доништааст, ки он ҳам дар мағлубияти “нафс” мушаххас шудааст. Чунончи:

Рустам он гоҳ метавонӣ шуд,
Ки барорӣ зи деви нафс димор [2, с. 498].

Дар байти навбатӣ, суҳанвар “Рустамӣ”-ро бо “Золи Зарӣ” муқобил гузошта, нафаре, ки нафси худро идора карда наметавонад, “пир дар ғуссаи динор” гаштааст ва “Золи Зарӣ” мекунад, “Рустамӣ” карда, натавонистани ӯро таъкид намудааст. Ин чо ҳар ду сифат маъноӣ нав касб карда, яке ҷуду ҷавонмарди ро ифода намудааст ва дигаре ҳасисиву зарталаби ро доро шудааст. Чунончи:

Чун кунӣ Рустамӣ, ки Золи Зарӣ,
Пир, яъне зи ғуссаи динор [2, с. 498].

Тавре ки мебинем, шоир дар ҳар байте ба сифати “рустамӣ” маънии наvero илқо кардааст ва маъниҳо ба асли қору пайқори Рустам аз ягон ҷиҳат иртибот доранд. Дар байти зерин, шоир беғамиро “Рустамӣ” доништааст. Ин маъноӣ онро дорад, ки инсон дар ҳамаи пастиву баландиҳои ҳаёт рустамона муносибат намояд ва сабуру тавонманду бебоку беғам бошад. Чунончи:

Рустамӣ инчунин намебошад,
Ки кунад ҳар замон ғамет шикор [2, с. 499].

Дар ватандорӣ ва ҳифзи номи паҳлавонӣ дар набард ҷигаргӯшаи худро ба қатл расондан, барои эҳтироми хоки Ватан ғами ин фоҷиаро таҳаммул қардан хоси Рустам аст, ки бо вучуди фоҷиаҳои дигари ба сараш омада, роҳи ватанхоҳию ватандорию кишваркушоиро бебокона идома додааст. Бинобар ин, дар муқобили ғам истодагарӣ қарданро низ шоир “Рустамӣ” хондааст. Бо ҳамин маъниофариниро дар атрофи симои Рустам ҷамъбаст намуда, аз Исфандиёри рӯйинтан ёд карда, ӯро ба дили саҳти панднопазир таносуби маъноӣ бахшидааст. Шоир диле, ки дар пандшунавӣ мисли Исфандиёр аст, накӯҳиш кардааст. Чунончи:

Чӣ дил Исфандиёри рӯйинтан,
Ки надорад дар ӯ асар гуфтор [2, с. 499].

Ин чо соҳибсухан, гузариши сифати рӯйинтаниро, ки хоси симои достонии Исфандиёр аст, ба дил қабул надорад ва бо ин ғояи нармдилӣ, пандпазирӣ ва суҳаншунавиро тарғиб кардааст. Дар айни ҳол, ғояи мазкур аз афзалияти хос бархӯрдор буда, он асолати шахсияти инсониро ташкил медиҳад. Дар воқеъ, инсоне, ки қалби нарм, гӯши пандшунав дорад, метавонад ҳамчун шахсият ба камол расад ва ба манфияти худу чомаи хеш хизмат намояд. Бинобар ин, рӯйинтанӣ зебандаи дили инсони соҳибхирад нест.

Дар байти навбатӣ, шоир аз Заҳҳоку сархӯриҳои вай суҳан ба миён оварда, ваҳшонияту бадҳайбатӣ ва амалҳои бади ӯро бо ишорат малех тавзеҳ додааст. Ба ин маънӣ, ки Заҳҳок

хамеша бо морҳои худ дар пайи хӯрдани мағзи сари одамон машғул буд, ҳамин тавр, оқибат “чаҳон мағзи сари ўро ба сахтӣ ва машаққати гӯношунид бихӯрд”. Соҳибсухан, боёдоварӣ аз ин симои машхур, вале разилу бадқирдору чоҳталабу золими мазкур дар “Шоҳнома” тавонистааст, ки моҳияти мақоли “ҳар амалеро сазоест”-ро ба таври худ равшан созад ва амалшиносӣ, оқибатандеширо тарғиб наояд. Чунончи:

На Заҳҳок хӯрдӣ сари мардумон,
Чӣ сон хӯрд охир сарашро чаҳон [2, с. 65].

Ҳамчунин аз ин байт бар меояд, ки ҳар амали неку баде ки инсон анҷом медиҳад, зиёда аз он натиҷаашро хоҳад дид. Он бераҳмию зулму ситае, ки Заҳҳок нисбат ба халқ раво дид, дар ниҳоят зиёда аз он чи карда буд, дар кӯҳи Дамованд насибаш гашт. Дар намунаи дигар, шоир аз фанопазирии қудратҳо ва бепоя будани оламу бевафоии он суҳан ронда, хонандаашро ба ибратомӯзӣ, хушёрӣ ва дунёшиносӣ даъват кардааст. Чунончи:

На Ковуси кай сӯи афлок ронд,
Ниғаҳ кун аҷал чун ба хокаш нишонд [2, с. 65].

Симои Ковус дар “Шоҳнома” шукуҳманду кишваркушоӣ ва соҳибқудрат ба чилва омадааст. Вай ҷое худро аз ҳамаи кишвардорони собиқӣ худ афзал донистааст. Ба ин маънӣ иброз доштааст, ки:

Ман аз Ҷамму Заҳҳоку аз Кайқубод,
Фузунам ба бахту ба фарру наҷод [8, с. 43].

Аммо ин ҳамаро худкомагӣ, хирасарӣ ва кӯтоҳандешию ҳавасбозии вай коста кардааст. Муаллифи “Шоҳнома” ба ин нукта ба сароҳат ишора намудааст, чунончи:

Ҳама гуфт Ковуси худкомамард,
На гарм озмуда зи гетӣ, на сард [8, с. 46].

Ин ҷо бетачрибагии Ковус низ таъкид шудааст, ки бегумон ба давраи аввали ба тахт нишастани шоҳ рост меояд. Воизи Қазвинӣ Заҳҳокро дар сархӯрӣ, Ковусро дар чаҳонгирӣ дарёфта, ин фаъолияти оноро ба таври худ дар ашъораш ба қор андохта, маъниҳои ғавқро эҷод карда бошад, дар байти зайл аз “шону шавкати Афросиёб” суҳан ба миён оварда, ҳамоно аз бевафоии олам хушдор додааст:

Чӣ шуд шавкату шони Афросиёб,
Нишон з-ӯ надорад чаҳони хароб [2, с. 65].

Афросиёб аз образҳои барҷастаи “Шоҳнома” аст. Вай дар ҷуссаву қувват ҳамсони Рустам паҳлавон ва кишвардори намоёнтарини Турон аз рақибони қавии шоҳи Эрон-Кайковус маҳсуб меёбад. Ин ҷо аз шоҳи Турон ёд кардани шоир бесабаб нест. Зеро ӯ қудрати бузургеро дар ихтиёр доштааст. Ба таъкиди профессор Худой Шарифзода: “Афросиёб намунаи подшоҳ ва қудрати бадист” [12, с. 204]. Бо вучуди доштани ин ҳама қудрату шону шавкат нопадорию бевафоии дунёст, ки аз Афросиёб чизе боқӣ намондааст. Моҳияти андешаи шоир ҳамоно ба бебақоии олам далолат мекунад.

Дар намунаи навбатӣ шоир ишқварзии Бежанро хотирнишон карда, онро як навъ гирифтории инсон ба ҳавову ҳавас ва “табӣ дун”-и худ маънидод намудааст:

Баҳри дунё мекунам худро асири табӣ дун,
Аз ҳавои духтаре дар чаҳ чу Бежан меравам [2, с. 320].

Вучуди инсон, ки бо ақлу ҳис омезиш дорад, гоҳе ба ину гоҳе бо он гароиш карданаш ногузир мебошад. Аммо ақро аз ҳис афзал шумурдан, салоҳи қор хоҳад буд. Дар ҳар сурат, шоир “худро асири табӣ дун” кардану пайи амали ношоиста рафтано маҳқум кардааст. Шоир бо зикри як-ду симои “Шоҳнома” қаноат накарда, силсилаи образҳои онро интиҳоб намуда, ғазали ҷолиберо манзур сохтааст, ки чанд байти он ин аст:

Чамшед ку? Сикандари гетиситон кучост?!
Он ҳашмату ҷалоли мулуки Каён кучост?!
Тоҷи Кубоду тахти Фаридун, нигини Ҷам,
Табли Сикандару алами Ковиён кучост?!
Ин бонг аз манори Сикандар расад ба гӯш:
Доро чӣ шуд? Сикандари гардунмакон кучост?! [2, с. 81]

Чунонки мебинем, мавзуи ғазал ахлоқист. Шоир аз бевафоии умр, бебақоии олам шикоят кардааст ва дар тақвияти андешааш аз кучо шудани бузургтарини кишвардонрони чаҳон-Чамшеду Искандару Доро, Кайқубоду Фаридуну алами Ковиён ёд намудааст. Моҳияти андешаи шоир ба он далолат мекунад, ки инсон худшиносу худогоҳу чаҳоншинос бошад, то марг ўро ғофилгир накунад. Дар намунаи навбатӣ ҳам шоир хонандаашро ба пандгирӣ водор карда, хушдор додааст, ки чаҳони гузарону бевафоро бишносад, ба ҳоли гузаштагон ба

чашми ибрат назар кунад, “дар дили ҳар санг нақши чандин Кӯҳкан”-ро бинад ва “аз лаби ҳар гӯр ҳарфи сад Баҳромро” шунавад ва ҷовидона набудани ҳаёту ҳастиро маърифат намояду вақти қимату ориятиро бар абас сарф насозад. Чунончи:

Дар дили ҳар санг бингар, нақши чандин Кӯҳкан:

Аз лаби ҳар гӯр бишнавад ҳарфи сад Баҳромро [2, с. 26].

Ғояи меҳварии андешаи шоирро нопойдории олам ва худшиносии инсон ташкил додааст. Соҳибсухан барои таъмини бадеияти сухани худ аз номи Баҳром ва аз номи истиории Фарҳод - “Кӯҳкан” суд чустааст. Мусалламан, Баҳром шахсияти таърихист ва дар “Шоҳнома” аз симоҳои меҳварист. Ин ном дар қисмати паҳлавонии “Шоҳнома” чун паҳлавон тасвир ёфтааст ва дар қисмати таърихии он ҳамчун шоҳ бо баёнӣяву муайянқунандаи хос ба чилва омада, гоҳе дар мушаххас шудани номи яке аз сайёраҳо иштирок намудааст. Фарҳод, ки дар “Шоҳнома” тасвир ёфтааст, сифати паҳлавонӣ дорад ва Фирдавсӣ аз меҳнатдӯстӣ, зиракӣ, кордонӣ, ҷуссаву пайкари бузургаш борҳо ёд кардааст, аз ҷумла дар байти зирин Фирдавсӣ Фарҳодро “гурди далер” номида, чунин фармудааст:

Чу Рухҳому Фарҳод гурди далер,

Чу Ашқаш, ки ҳаст ӯ яли наррашер [10, с. 432].

Маълум мегардад, ки Воизи Қазвинӣ дар шеъри худ на танҳо аз симоҳои достонии “Шоҳнома”, балки аз симоҳои барҷастаю такмилёфтаи он дар асарҳои шоирони дигар, бавижа образҳои марказии осори Низомии Ганҷавӣ истифода кардааст. Масалан, Фарҳод, ки сифати кӯҳканӣ дорад, хоси достони “Хусрав ва Ширин”-и Низомист.

Дар байти дигар, шоир ба мақоми фақр тавачҷуҳ намуда, онро аз тамоми давлату ғановат афзал донистааст. Дар зимни ин, аз образҳои “Шоҳнома”: Искандару Доро ёд карда, дар кишвари фақр худро Искандар ва дилро “оинаи гетинамо”-и вай муаррифӣ намуда, “тахту тоҷро” бепояву фанопазиранду аз дасте ба дасте интиқолёбанда ва мувофиқ ба ҳоли “Доро” маънидод кардааст:

Мову дил, Искандару оинаи гетинамо,

Бод арзонӣ ба мо фақру ба Доро тахту тоҷ! [2, с. 152]

Ҳунари шоир дар он бармало гаштааст, ки вай бо истифодаи образҳои мазкур суханаҷро мушаххасу нишонрасу муъҷаз манзур карда, таносуби қавиеро миёни андешаи худ ва фаъолияти аслии симоҳои мавриди истифода ба вучуд овардааст. Масалан, Искандар тамоми оламу гирифта, императории худро таъсис дод, вале ба ҳангоми марг он ҳамаро ба зудӣ аз даст раҳо кард ва ба давлати фақр расиду чизеро аз доройҳои ба хеш набурд. Доро ҳам соҳиби тахту тоҷи Эрон буд, аз дасти дастандаркорони хеш кушта шуду тибқи маълумоти “Шоҳнома” ба насихату васият дар домони Искандар ҷон дод ва тоҷу тахту хонаводаву бойиғариҷро ба вай супурда [11, с. 107-113], ноғузир фақрро пазируфт. Бинобар ин, дар осоиштагӣ давлати фақрро орзу кардани шоир як навъ озодандешӣ, хирадмандӣ ва қаноатпешагии қаҳрамони лирикии ӯст. Манзури шоир аз ин фақр, фақри ирфонист, ки расидан ба он орзуи ҳар солиқ аст.

Дар намунаи зайл шоир чоҳталабию зулму зиёдаравиро дар фаъолияти инсонҳои рӯзгори худ ба мушоҳида гирифта, паёмдҳои бади чунин аъмоли номатлубро ба возеҳият таъкид доштааст. Вай дар тақвияти афкори худ аз рӯзгори Хусрав ёд кардааст, ки “кулаҳи шоҳӣ” ба сар карданаш ӯро ба балову мушқилоти пайдарпай мувоҷеҳ сохтааст. Чунончи:

Овард балое, ки кулаҳ бар сари Хусрав,

Ҷам ба ситам аз сари дарвеш баровард [2, с. 184].

Ин чо вожаи “кулоҳ”, ки ба Хусрав мансуб дониста шудааст, метавонад маъниҳои зиёдеро ба хонандаи одофаҳми шеъри шоир расонад, аз ҷумла, кибру ғурур, зиёдталабӣ, чоҳу мансабхоҳӣ, бартаричӯӣ, бузургманишист. Ғояи аслии ин байт ба он далолат кардааст, ки инсон аз ҳар гуна аъмоли номатлубу ба зарари ҷомеа равонашуда иҷтиноб варзад, ба дарвешону фақирон “ситам” наоварад ва ғайра. Дар “Шоҳнома” исми Хусрав чун исми Баҳром ҳам дар қисмати паҳлавонӣ зикр ёфтааст ва ҳам дар қисмати таърихӣ дарҷ гардидааст. Маънии дар байти боло кашф намудаи Воизи Қазвинӣ бештар ба қисмати таърихии “Шоҳнома” мувофиқат дорад. Зеро Хусрави дар қисмати паҳлавонӣ тасвиршуда, пеш аз ҳама ҳунари паҳлавонӣ дорад ва ӯ бо ин ҳунар диҷи Баҳманро аз дасти девон озод карда [9, с.280-288], соҳиби тахту тоҷ гашта, ба адлу дод ҳукмронӣ намудааст. Гузашта аз ин, вай дар ба даст овардани “тоҷи шоҳӣ” ситамеро ба дарвеше раво надидааст. Муаллифи “Шоҳнома” давраи ҳукмронии Хусравро чунин тавсиф кардааст:

Чу Кайхусрави шоҳ бар гоҳ шуд,

Чаҳон яксар аз кораш огоҳ шуд.

Нишаст аз бари тахти шоҳаншаҳй,
Ба сар барниҳод он кулоҳи меҳй.
Бигустурд гирди ҷаҳон додро,
Биканд аз замин беҳи бедодро [9, с. 293].

Пас Хусраве, ки Воиз аз он истифода намуда, маъниофаринӣ кардааст, Хусрави Кай не, балки Хусрави Парвиз будааст.

Албатта, он чи ин ҷо аз таъсирпазириҳои Воизи Қазвинӣ аз “Шоҳнома” мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифт, ба манзалаи муште аз хирвор буда, он барои расидан ба натиҷа ва хулосабарориҳои зайл мусоидат намуд:

1. Дар таърихи адабиёти мо асарҳои асили хунари хеле зиёданд ва бешубҳа, яке аз муасиртарину беҳтарини онҳо “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсиест. Ҳамаи шоирони пасоянди Фирдавсӣ аз хунари шоирӣ вай ва мазмуну муҳтавои “Шоҳнома”, бавижа образҳои муассиру мондагораш истикбол карда, онҳоро ба таври худ дар осори хунариашон ба қор андохтаанд. Чунонки маълум гардид, яке аз шоирони пайрави Фирдавсӣ, ки дар асри XVII зиндагӣ ва эҷод карда, аз “Шоҳнома” ва образҳои меҳварии он нашъат гирифта, афкори хунари худро ба ин тавассут зебу оро додааст, Воизи Қазвинӣ мебошад.

2. Воиз дар пайравии “Шоҳнома” ҳам асари алоҳида таълиф намудааст ва ҳам образҳои меҳварии онро дар шеъри худ мавриди истифода қарор дода, маъниҳои ҷолиб, тавсияҳои раҳнамунсоз ва нуқоти ахлоқии зиёдеро манзури хонанда намудааст.

3. Соҳибсухан дар миёни симоҳои ба қорбурдаи худ аз ҳама бештар ба образи Рустам таваҷҷуҳ зоҳир кардааст. Вай дар бебақоиӣ умр, бевафоӣ олам, хуш гузаронидани ҳаёт, аз душвориҳои наҳаросидан, мазаммати хирс, идора кардани нафси аммора ва ғайра аз Рустам ёд кардааст ва фикрашро ба фаъолияти серпахлуӣ ӯ аз ягон ҷиҳат пайваста, бо таҷриба ва таҳайюлотӣ бойи хеш маъниеро ба он зам намудааст.

4. Шоир кашфи маъниҳои дилхоҳи худ образҳои дигари “Шоҳнома”-ро мавриди истифода қарор додааст, аз ҷумла, дар расидан ба давлати фақр ва соҳиб шудан ба тахту тоҷ аз Искандар ва Доро, дар фанопазирии олам аз Фаридуну Ковусу Афросиёбу Баҳром; дар нақӯшии зулму истибдод ва дидани натиҷаи амали бад аз Заҳҳоқу Хусрав ва монанди инҳо ёд намуда, хонандашро худшиносӣ, ҷаҳоншиносӣ, шинохти амали неку бад, оқибатандешӣ, хушёрӣ, ғанимат дониستاني умр даъват кардааст. Дар маҷмӯъ, симоҳои “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ дар шеъри Воизи Қазвинӣ хунармандона истифода шуда, онҳо чун манбаи илҳомӣ эҷодӣ шоир дар ба вучуд омадани маъниҳои бикру ҷолибу омӯзанда мусоидат кардаанд. Аз ин бармеояд, ки таъсири Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и вай дар асри XVII, замони зиндагии Воизи Қазвинӣ хеле қавӣ будааст, маҷбубият ва мақоми адабии ӯ хеле устувор.

Адабиёт

1. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Маориғ, 1992. – 302 с.
2. Қазвинӣ, Воиз. Девон / Таҳия ва тасҳеҳи А. Карамӣ. – Теҳрон: Интишороти мо, 1384. – 713 с.
3. Қазвинӣ, Воиз. Девон. Дастхати №3365/3886. Бо хатти Ғайбуллоҳи Шаҳрободӣ. – Истамбул: Китобхонаи Нури Усмонӣ, 1091 ҳ.қ. – 288 вар.
4. Муслмонқулов Раҳим. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ / Р. Муслмонқулов. – Душанбе: Маориғ, 1987. – 88 с.
5. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам. Ҷ. 1, 2 / Ш. Нуъмонӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2016. – 544 с.
6. Сатторзода А. Такмили бадеӣ форсии тоҷикӣ / А. Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2011. – 379 с.
7. Саидов С. Каломи бадеъ / С. Саидов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 134 с.
8. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 2 / А. Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
9. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 3 / А. Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 480 с.
10. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 4 / А. Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 480 с.
11. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 7 / А. Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 480 с.
12. Шарифзода, Худой. Достонҳои бузурги “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ / Х. Шарифзода. – Душанбе: Эр-граф, 2018. – 400 с.
13. Шарифов Х. Балоғат ва суҳанварӣ / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 278 с.

СИМОҲОИ “ШОҲНОМА”-И ФИРДАВСӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАСВИРИ БАДЕӢ ДАР АШӢОРИ ВОИЗИ ҚАЗВИНӢ

Дар таърихи адабиёти классикӣ асарҳои арзишманди қобили таваҷҷуҳ хеле зиёд аст ва яке аз беҳтарини онҳо “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ мебошад. Тули асрҳост, ки адибони классикӣ ба “Шоҳнома” таваҷҷуҳ доранд ва мазмуну мундариҷа ва симоҳои мондагори онро дар осори адабии худ ба қор бурда, афкори хешро ба ин тавассут рангини бадеъ месозанд. Дар ин мақола, роҷеъ ба

бардоштхову пайравиҳо ва нашъатгириҳои Воизи Қазвинӣ аз “Шоҳнома” баҳс орофта шудааст. Муаллиф бо истифода аз методҳои таърихӣ-муқоисавӣ, омор, таҳлили бадеӣ, қиёс ба ин натиҷа расидааст, ки Воизи Қазвинӣ аз “Шоҳнома” бавижа, образҳои марказии он хунардандани кор гирифта, фикрҳои ҷолиб, андешаҳои бикр ва тозаеро дар ин замина манзури хонанда намудааст. Аён гардид, ки “Шоҳнома” дар асри XVII пеш аз он ва баъд аз он ҳам чун маҳзани арзишманди адабӣ ва аз шоҳкориҳои каломии хунари аз ҷониби адибон мавриди пайравӣ, бардошт ва истиқбол қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Фирдавсӣ, Воизи Қазвинӣ, “Шоҳнома”, образ, омор, таъсирпазирӣ, маъниофаринӣ, шеър, хунардандани, бадеият, андеша, адиб.

ОБРАЗЫ «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ КАК СПОСОБ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ИЗОБРАЖЕНИЯ В ПОЭЗИИ ВОИЗА КАЗВИНИ

В истории классической литературы уделяют внимание многие дорогостоящие произведения и одним из наилучших является «Шахнаме» Фирдоуси. Классические писатели испокон веков в своих художественных произведениях уделяют особое внимание «Шахнаме» и его содержанию и образам, обогащая свои художественные мнения этим способом. В данной статье ведется научный спор вдохновления и преследования Воиза Казвини из «Шахнаме». Автор статьи используя методы исторического сопоставления, статистики, сравнения, художественного разбора достигает результата, что Воиза Казвини из «Шахнаме» использовал особенно его центральные образы и приходит к целомудренным выводам, выдвигая внимание читателей. Очевидно, что XVII- ом веку и после «Шахнаме» остаётся шедевром искусства художественного слова, которую приветствуют и преследуют литераторы.

Ключевые слова: Фирдоуси, Воиза Казвини, «Шахнома», образ, произведения, влияние, создание смысла, поэзия, искусство, искусство, мысль, писатель.

IMAGES OF “SHAHNAME” FIRDOUSI AS A METHOD OF ARTISTIC IMAGE IN THE POETRY OF VOIZ QAZVINI

In the history of classical literature, many expensive works are paid attention to, and one of the best is Ferdowsi's Shahnameh. From time immemorial, classical writers in their works of art have paid special attention to the Shahnameh and its content and images, enriching their artistic opinions in this way. This article discusses the scientific debate about the inspiration and persecution of V. Qazvini from the Shahnameh. The author of the article, using the methods of historical comparison, statistics, comparison, artistic analysis, achieves the result that V. Qazvini from “Shahname” used especially his central images and comes to chaste conclusions, bringing to the attention of readers. It is obvious that in the 17th century and after the Shahnameh remains a masterpiece of the art of literary expression, which is welcomed and pursued by writers.

Keywords: Ferdowsi, Voiza Qazvini, “Shahnoma”, image, works, influence, creation of meaning, poetry, art, art, thought, writer.

Дар бораи муаллиф

Шоев Абдуҳамид Абдунабиевич
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 536 43 03

Об авторе

Шоев Абдуҳамид Абдунабиевич
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 536 43 03

About the author

Shoev Abduhamid Abdunabievich
Candidate of Philology, Associate Professor of
the Department of Theory and History of
Literature
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 536 43 03

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР МАЧМУАИ АШЪОРИ “ҲАМА ОВОЗҲО АЗ МАНАНД”-И АҲМАД ФАРОЗ

Қурбонов Ҳ. А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тазкиранигорон, адабиётшиносону мунаққидони муосири нимҷазираи Ҳинду Покистон дар инкишофи забону адабиёти урду ниҳоят бузург будани хизматҳои Аҳмад Фарозро эътироф намуда, номи ӯро ба қатори номҳои шоирони забардасти Ҳинду Покистон гузоштаанд. Ин суҳанвари номӣ дар ҳақиқат, бо камоли маҳорат беҳтарин асарҳои манзум офарида, воқеиятро тасвир намудааст ва нерӯи қалами худро барои Ҳимояи табақаҳои меҳнатӣ равона кардааст. Бо ин васила ҷӣ дар ватани худ ва ҷӣ берун аз хоки он ҳам соҳиби шуҳрат шудааст.

Аҳмад Фароз яке аз мумтозтарин ва пурмоятарин шоирони Ҳинду Покистон маҳсуб ёфта, осори ӯро наметавон дар ҷаҳордевори як марзу бум ниғаҳдорӣ намуд. Мероси ғании ӯ мутааллиқ ба тамоми мардумони дунё ва махсусан ба мардумони машриқзамин ва минтақаҳои азиятдидаи Африқо мебошад. Аҳмад Фароз замоне по ба арсаи адабиёт гузоштааст, ки кишвараш побаста дар занҷирҳои мустамликадорони англис қарор дошт. Вай чун шоири мубориз, мунодӣ ва мучоҳиди роҳи озодӣ баҳри раҳой ёфта аз вартаи ғулумӣ камар бастааст. Нахустин гоме, ки дар ин ҷода бардоштааст он мебошад, ки вай дар Ҳиндустони мустамликавӣ машғали хирадро фӯрӯзон намуд ва ливои инсондӯстӣ ва инсонпарвариро баланд бардошта, бар зидди зулму истибод, барои озодии инсон, беҳбудии зиндагии оммаи халқ, ғалабаи адолат ва маърифат мубориза бурдааст. Ӯ дар худ заковати халқаш, сифати беҳтарини онро таҷассум гардонидаст. Аҳмад Фароз дар замоне, ки дар ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоии кишвараш бисёр воқеа ва ҳодисаҳои ногувору ваҳшатангез рӯй медоданд, умр ба сар бурдааст. Аз ин ҷост, ки вай бо қалами сеҳрангези худ ҳама беадолатию мардумфиребӣ, ҷаҳлу ғурури табақаҳои ҳуқумрони ҷамъиятро дар ашъораш тасвир кардааст. Аз ҷумла шоир гуфтааст:

تم اپنی شمع تمنا کو رو رہے ہو فراز
ان آندھیوں میں تو پیارے چراغ سب کے گئے [13, с. 607]

Ту баҳри шамъи худ гиря мекунӣ, Фароз,

Дар ин ториқиҳо ҷароғҳои маҳбуи ҳама хомӯшанд.

Аҳамияти каломи шӯрангези Фароз ва сирри шуҳрати ин шоири бузург дар он аст, ки ӯ маънӣ ва мазмуни баланди назарӣ, панду ҳикматро бо суҳанҳои таъсирбахш баён карда, ба ҳар мавзӯ аз равзанаи ишқу муҳаббат менигаранд. Аз ҷумла, шоир мегӯяд:

تشنگی آنکھوں میں اور دریا خیالوں میں رہے
ہم نوا گر، خوش رہے جیسے بھی حالوں میں رہے
اس قدر دنیا کے دکھ اے خوبصورت زندگی
جس طرح تنلی کوئی مکڑی کے جالوں میں رہے [13, с. 1609]

Ташнагӣ дар ҷашм асту дарё дар андешаҳост,

Биёед, новобаста аз вазъият, хушбахт зиҳем

Ин қадар дар дунё ғам аст, эй зиндагии зебо

Мисли шабпараке, ки дар тори тортанак афтадааст.

Мероси адабии шоир аз 14 маҷмуаи ашъор иборат буда, ҳамаи он маҷмуаҳо дар қуллӣҳои бо номи “Шаҳри суҳан ораста аст” гирд оварда шудаанд. Қуллӣёт аз 1664 саҳифа иборат буда, аз маҷмуаҳои ашъори “Танҳо танҳо”, “Дард ашӯб”, “Дардошӯб”, “Найафт”, “Ноефт”, “Хобҳои ман”, “Мире ҷоаб ризе ризе”, “Шаб хун”, “Ҷонон ҷонон”, “Ҷанан ҷанан”, “Дар тангкӯҷаҳои беовоз”, “Оина дар шаҳри нобино”, “Фасли раҳой ёфта”, “Саб Авазӣ мири Ҳим”, “Ҳама овозҳо аз мананд”, “Ҷоаб гӯл”, “Ҷозил беҳане крон”, “Ҷозил баҳона қунам ва ғ. иборат мебошад.

Аҳмад Фароз ҳамчун ватандӯсти шӯълавар, сарояндаи дӯстиву инсонпарварӣ шинохта шудааст. Муҳаббату садоқат ба ватан ва ғамхорӣ баҳри рушду равнақи он, саъю кӯшиш

барои камол ёфттан ва озодии шахс, инсондӯстӣ ва инсонпарастӣ, мавзӯҳои асосии осори шоирро дарбар мегиранд.

Аҳмад Фароз дар ҳаёти худ на он қадар зиндагии ширинро аз сар гузаронидааст. Бояд зикр намуд, ки дар Ҷумҳурии Исломии Покистон дар давраи ҳукуматдории генерал Зиёулҳақ бо сабаби номувофиқ будани андешаҳои сиёсии шоир бо сиёсати давлат соли 1982 то соли 1986 Аҳмад Фароз аз ватан ронда шудааст.

مجھے جلا وطن کہیں
خانہ بدوش سمجھیں
یا شوریدہ سر شاعر مانیں
میں ایک خاموش طبع اور مرنجان مرنج انسان ہوں
اپنی غیر مرئی رفتار سے گامزن
اپنے منصوبوں میں مگن
غلامی کی حد تک خوش خلق [13, c. 1186]

Маро беватан хонед,
Хонабадӯш фикр кунед.
Ё шоири шӯридасар ҳисобед,
Ман як одами оромтабиатам ва инсонӣ бе кинаам.
Бо суръати ноаёни худ қадам мезанам,
Дар нақшаҳои худ ғарқ ҳастам,
Хушбахтам то ба ғуломӣ.

Дар мусофири шоир рӯҳ афтода нашуда, ба эҷод кардани шеърҳои идома медиҳад ва соли 1982 маҷмуаи ашъори навбатииш бо номи “Дар кӯчаву пасткӯчаҳои беовоз” дар яке аз матбааҳои шаҳри Лондон нашр менамояд. Пас аз ду соли наشري ин маҷмуа, шоир ба Амрикои Шимолӣ сафар мекунад ва соли 1984 дар шаҳри Монреали Канада “Оинае дар шаҳри нобино” ном маҷмуаи шеърҳои дигарашро аз чоп мебарорад, ки ин китоби дуҷумлаи нашршудаи адиб хориҷ аз Ватан маҳсуб меёбад. Пас ба Аврупо баргашта, дар кишвари Шветсия маҷмуаи “Ҳама овозҳо аз мананд”-ро аз чоп баровардааст. Маҷмуаи “Ҳама овозҳо аз мананд” аслан дар пайравӣ ба ашъори шоирони муборизу ватанпарастии Африқои Ҷанубӣ эҷод шудааст. Ин маҷмуаро шоир ба адиби ватанпарастии урдузабон Файз Аҳмади Файз бахшидааст [4, с. 97]. Маҷмуа аз 36 ашъор бо номҳои “Парчами шоир”, “Модарамонро фаромӯш накунед”, “Ҷиловатанӣ”, “Шоир ва ҷанги нобаробар”, “Имрӯз дар маҳбасхона”, “Хоин”, “Интиқом”, “Мо кӣ ҳастем?”, “Мандела”, “Ворисони озодӣ” ва ғайра иборат буда, ба якҷанд забонҳои ҷаҳон, аз ҷумла, ба забонҳои русӣ, франсузӣ, хитой, вьетнамӣ, ҳиндӣ, панҷобӣ, пашту ва ғайра тарҷума шудааст.

Шоир маҷмуаи “Ҳама овозҳо аз мананд”-ро дар заминаи ба таври ваҳшиёна паҳш шудани озодихоҳон дар Африқо ва ватанпарастон дар Ҷинду Покистон дар қиёс пешкаши омма кардааст. Он як замони муайянеро дарбар мегирад, ки диктатураи низомӣ дар Покистон рӯз ба рӯз пурқувват мешуд ва дар Африқо бошад бадарғаи африқоӣ аз кишварашон, ки дар муборизаҳои инқилобии мардуми худ ширкат меварзиданд, авҷ мегирифт. Албатта тибқи маълумоти таърихӣ ва сиёсӣ Африқои Ҷанубӣ аз ҶИПокистон фарқ мекард, чунки ин мамлакатҳо на ҳамсоҷишвар ҳастанду на ҳаммазҳаб, аммо дар он замон шоир бисёр шабоҳатҳоро байни ин кишварҳо мушоҳида мекард. Дар Африқои Ҷанубӣ ақаллияти сафедпӯстон бо бераҳмӣ ва бешармӣ аксарияти сиёҳпӯстони маҳаллиро аз шаъну шарафи инсонӣ ва ҳуқуқҳои инсонӣ маҳрум мекарданд, ҳамон тавре, ки диктатураи низомии Покистон бо рафтори бераҳмона ва золимонаи худ мардуми худро мутеъ карда буд. Фарқро дар он медид, ки дар Африқо тӯпҳо ба муқобили озодипарастон ва дар Покистон бошад, ба сӯйи зиёиёни демократ, фаъолони сиёсӣ, журналистон ва донишҷӯён тир ҳолӣ мекарданд.

Фароз яке аз шеърҳоиашро ба ходими фаъоли ҳаракати озодихоҳии Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ, муборизи зидди апартеид Нелсон Мандела бо номи “Мандела” бахшидааст. Нелсон Мандела соли 1964 ба маҳбаси якумри маҳкум шуда аст. Ӯ соли 1991 аз маҳбас озод шуда, аз соли 1994 то соли 1999 дар вазифаи Президенти Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ фаъолият кардааст:

منڈیلا
صرف ۲۴ / ۴۱۷ نمبر ہے
جو اس جزیرے کی زمین پر
قلبہ رانی اور روشیں صاف کرتا ہے

مگر تم ایک قوت ہو
ایک استقامت ہو
اور اپنے بیٹوں کی شریانوں میں
جاری و ساری ہو
جو تمہاری زمین کے لیے
جنگ لڑ رہے ہیں [13, c.1255]

Танҳо рақамҳои 24/417 ҳастанд ки дар замини ин қазира,
Дил ва рӯхро пок мекунанд.
Аммо шумо қувва ҳастед,
Устувор бошед,
Дар рағҳои писаронатон чорӣ бошад,
Ки барои заминатон ҷанг рафта истодааст.

Аҳмад Фароз зиндагии пурмашаққати мардуми оддӣ, махсусан занони Ҳиндустони мустамликавиرو, ки гирифтори мусибатҳои зиёди зиндагӣ, аз ҷумла, беҳуқуқӣ, тангдастӣ, нодорӣ, қашшоқӣ ва амсоли инҳо буданд, ҳамчун адиби инсондӯст дар ашъораш ба қалам додааст:

سلسلے توڑ گیا ، وہ سبھی جاتے جاتے
ورنہ اتنے تو مراسم تھے ، کہ آتے جاتے
شکوہ ظلمتِ شب سے ، تو کہیں بہتر تھا
اپنے حصے کی کوئی شمع جلائے جاتے
کتنا آساں تھا ترے بجر میں مرنا جاناں
پھر بھی اک عمر لگی، جان سے جاتے جاتے
جشنِ مقتل ہی نہ برپا ہوا ، ورنہ ہم بھی
پابجولاں ہی سہی، ناچتے گاتے جاتے
اس کی وہ جانے اُسے پاس وفا تھا کہ نہ تھا
تم فراز! اپنی طرف سے تو ، نبھاتے جاتے [13, c. 1306]

Занҷирҳо шикаста шуданд, он, ҳамагон мерафтанд,
Варна қоидае буд, ки онҳо омаду рафт мекарданд.
Аз шикваи зулмати шаб ҷӣ қадар беҳтар буд,
Ҳиссаи шамъашонро ҳар кас фурӯзон карда мерафт.
Ҷӣ қадар осон буд дар ҳаҷри ту мурдан, ҷонон,
Боз ҳам як умр бипайваст ба ҷон, рафта-рафта.
Ҷашни қуштор барпо набуд, вагарна мо ҳам,
Ҳарчанд по ба ҷавлон будем, рақсу суруд меҳондем.
Ў худ медонист, ки вафодор аст ё не ,
Шумо, Фароз! Аз ҷониби худ, гузашта мерафтед.

Аҳмад Фароз, бешубҳа аз ҷумлаи намоёнтарин адибони Покистону Ҳинд ба шумор меравад. Шухрату нуфузи ӯ дар тамоми ҷаҳон - Осиёву Аврупо, Африқову Амрико ба хубӣ эҳсос мешавад.

Адиби маъруфи Покистон Ҷовид Ахтар Ҷовид, эҷодиёти Аҳмад Фарозро тавсиф намуда, аз ҷумла ҷунин гуфтааст: “Дар шоирии Аҳмад Фароз ҳақиқатнигорӣ, ғайрисохтакорӣ ва шукуфоие во меҳурад, ки маҳз ин ба содагии шеърӣ вай ҷилои хоса мебахшад. Дар ашъори аз ишқу муҳаббат саршори вай буйи деҳот эҳсос шуда, рафта-рафта аз даври замони муосир хабар медиҳад” [14, с. 31].

Хусусияти лирикии ашъори маҷмуаи “Ҳама овозҳо аз мананд” - и Аҳмад Фароз иборат аз он аст, ки он бо услуби рафон ва таркибҳои басо латифу ҷозибанок офарида шудааст. Шоир дар образи зан идеалҳои олии инсонӣ, ишқи поки заминӣ, ростӣ, устуворӣ ва монанди инҳоро васф мекунад:

مصور: تیری تصویر کہ خوابوں کا جہاں ہو جیسے
میرا دل میری تمنا، میری جاں ہو جیسے
چشمِ نرگس کو میں کچھ اور بھی حیران کر دوں
زلفِ آوارہ کو کچھ اور پریشان کر دوں
حسن کو پیرہنِ رنگ میں پنہاں کر دوں
جھیل میں پرتو مہتابِ رواں ہو جیسے
تیری تصویر کہ خوابوں کا جہاں ہو جیسے [13, c. 709]

Рассом: тасвири ту мисли ҷаҳони таҳаюлот бошад,

Мисле, ки дили ман, таманнои ман, чони ман бошад.
 Чашми наргисро ман боз каме ҳайрон кунам,
 Зулфи овораро боз каме парешон кунам.
 Хусро ба либоси рангхоро бипушонам,
 Мисле, ки дар ҳавз акси маҳтоб равон бошад,
 Тасвири ту мисли ҷаҳони таҳаюлот бошад.

Ҳамин тарик, аз мутолиаи баъзе шеърҳои “Ҳама овозҳо аз мананд”-и Аҳмад Фароз маълум мегардад, ки шоир зотан, шахси дурандеш, донишманд, инсондӯст, ватанпарвар ва рӯҳбахши бенавоён мебошад. Шеърҳои ӯ аз он дарак медиҳанд, ки шоир дарди замони худ, дарди миллати худ ва дарди мардуми азияткашидаи кишвари Африқоро бо санъати баланди суҳангӯӣ баён кардааст.

Адабиёт

1. Алиев Г. Ю. Персоязычная литература Индии // Г.Ю.Алиев. - М. - Наука, 1968. - 248 с.
2. Алиханова Ю.М. Литература и театр древней Индии // Ю.М. Алиханова. - М., 2008. - 286 с.
3. Брагинский И. С. Проблемы востоковедения // И.С. Брагинский. - М.: Наука, 1974. - 494 с.
4. Васильева Л. А., Файз Ахмад Файз: Жизнь и творчество // Л.А. Васильева. - М.: Институт востоковедения РАН, 2002. - 340 с.
5. Глебов Н., Сухочев А. Литература урду // Н. Глебов., А.Сухочев. - М., 1967. - 232 с.
6. Елизарова Р.А. Прогрессивные писатели Пакистана: (на материале литературы урду) // Р.А.Елизарова. Ташкент: Фан, 1978. - 176 с.
7. Офтоби тарбият (маҷмуаи мақолаҳо) // Душанбе: Маориф, 2021. - 352 с.
8. Раҷабов Ҳабибулло. Муҳаммад Иқбол – шоири абадзинда // Душанбе: Эр-граф, 2019. - 180 с.
9. Раҷабов Ҳ. Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав (нашири дуюм). – Душанбе: Эр-граф, 2018. - 540 с.
10. Раҷабов Ҳ. Адибони муосири ҳиндӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2014. - 128 с.
11. Файз Аҳмад Файз. Рӯҳи озод // Файз А.Ф. Душанбе: Ирфон, 1977 - 112 с.
12. Хусейн, Саид Эҳтишам. История литературы урду // С.Э. Хусейн. - М.: Вост.лит., 1961. - 260 с.
13. کلیات احمد فراز - شہر سخن آراستہ ہے۔ دوست پہلی کیشنز، اسلام آباد - ص 1664
14. ماہ نو - یاد فیض - لاہور، مئی - جون 2008 ص - 376

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР МАҶМУАИ АШӢОРИ “ҲАМА ОВОЗҲО АЗ МАНАНД”-И АҲМАД ФАРОЗ

Аҳмад Фароз яке аз мумтозтарин ва пурмоятарин шоирони Ҳинду Покистон маҳсуб ёфта, осори ӯро наметавон дар ҷаҳондевори як марзу бум ниғаҳдорӣ намуд. Мероси ғании ӯ мутааллиқ ба тамоми мардумони дунё ва маҳсусан ба мардумони машриқзамин ва минтақаҳои азиятдидаи Африқо мебошад. Нахустин гоме, ки дар ин ҷода бардоштааст он мебошад, ки вай дар Ҳиндустони мустамликавӣ машғали хирадро фурузон намуд ва ливои инсондӯстӣ ва инсонпарвариро баланд бардошта, бар зидди зулму истибдод, барои озодии инсон, беҳбудии зиндагии оммаи халқ, ғалабаи адолат ва маърифат мубориза бурдааст. Маҷмуаи “Ҳама овозҳо аз мананд” аслан дар пайравӣ ба ашъори шоирони муборизу ватанпарастии Африқои Ҷанубӣ эҷод шудааст.

Калидвожаҳо: Аҳмад Фароз, ростӣ, устуворӣ, дӯстӣ, истиклолият, мубориза, Африқо, ватанпарастӣ, Нелсон Мандела, зиндагӣ

ОТРАЖЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ В СБОРНИКЕ СТИХОВ АХМАДА ФАРАЗА «ВСЕ ГОЛОСА МОИ»

Аҳмад Фараз являється одним из самых известных и плодотворных поэтов Индии и Пакистана, и его произведения невозможно удержать в стенах границы одного государства. Его богатое наследие относится ко всем народам мира, и особенно народам Востока и страдающим регионам Африки. Он зажег факел мудрости в колониальной Индии и поднял уровень человечности и человеколюбия, боролся против угнетения и тирании, за человеческую свободу, улучшение жизни народа, победу справедливости и просвещения. Сборник «Все голоса мои» изначально создан по мотивам стихотворений поэтов и патриотов Южной Африканской Республики.

Ключевые слова: Аҳмад Фараз, правда, стойкость, дружба, независимость, борьба, Африка, патриотизм, Нельсон Мандела, жизнь.

REFLECTION OF SOCIAL PROBLEMS IN THE COLLECTION OF POEMS BY AHMAD FARAZ "ALL MY VOICES"

Ahmad Faraz is one of the most famous and prolific poets of India and Pakistan, and his works cannot be kept within the walls of the borders of one state. Its rich legacy applies to all the peoples of the world, and especially to the peoples of the East and the suffering regions of Africa. He lit the torch of wisdom in colonial India and raised the level of humanity and philanthropy, fought against oppression and tyranny, for human freedom, improving the life of the people, the victory of justice and enlightenment. The collection "All my voices" was originally created based on the poems of poets and patriots of the Republic of South Africa.

Keywords: Ahmad Faraz, truth, resilience, friendship, independence, struggle, Africa, patriotism, Nelson Mandela, life.

Дар бораи муаллиф

Қурбонов Ҳайдар Абдурахмонович
Номзади илми филология, мудири кафедраи
филологияи Ҳинд
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 108 50 05 00
E-mail: qurbonov64@mail.ru

About the author

Qurbonov Haydar Abdurahmonovich
Candidate of philology, head of the Department
of Indian philology.
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave., 17
Ph.: (+992) 108 50 05 00
E-mail: qurbonov64@mail.ru

Об авторе

Курбанов Хайдар Абдурахманович
Кандидат филологических наук, заведующий
кафедры индийской филологии
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 108 50 05 00
E-mail: qurbonov64@mail.ru

**ВАСОИТИ ТАЪЛИМИИ ФАНИИ “ФОЛКЛОРИ ТОЧИК”
ДАР ЗАМОНИ ШУРАВӢ (дар мисоли муассисаҳои таҳсилоти олии)**

Қосимӣ С. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Агар адабиёти навишторӣ бо пажӯҳиши осори адибон машғул бошад, пас адабиёти гуфторӣ андешаҳои мардумиро дар муҳити расму оин, маросиму чашнҳои халқӣ ва ҳолатҳои ҷудогона мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор медиҳад. Ин матнҳо аз замонҳои бостон то имрӯз ба қор бурда шуда, аз ҷиҳати сохтор, мазмун, мухтаво, бадеият, забону сабки баён гуногун буда, инъикоскунандаи рӯзгори мардуманд.

Агарчи гирдоварию нашр ва пажӯҳиши намунаҳои адабиёти гуфтории тоҷикон, аз ҷониби мардумшиносон ва фолклоршиносони рус, аз охири садаи 19 шуруъ шудааст, вале асосан ин амал дар охири солҳои 20-уми садаи ХХ бештар гардид. Дар он солҳо ва то имрӯз мурағибону муаллифони фанни “Фолклори тоҷик” баъзе аз ин матнҳоро ба васоити таълимӣ ворид кардаю таҳияю интишор намуданд.

Мақсади омӯзиши фанни “Фолклори тоҷик” дар мафкураи мутахассисони оянда ҷо намудани донишҳои амиқи назариявӣ амалӣ дар бораи адабиёти гуфторӣ мебошад, ки он барои худшиносии миллӣ, омӯхтани фарҳанги суннатии мардуми тоҷик, робитаи забон, адабиёт, таърих ва дигар илмҳои ҷамъиятӣ мусоидат менамояд.

«Адабиёти гуфтории тоҷикон» феълан дар нақшаи таълимии ихтисосҳои марбути факултети филологияи тоҷик мақоми фанни хатмиро касб карда, дар ташаккули донишҷӯ ҳамчун мутахассиси баландихтисос мавқеи яқе аз фанҳои асосиро ишғол намудааст.

Ҷангоми тадриси он дар бораи адабиёти гуфторӣ (фолклор), муродифоти истилоҳотии он, хусусият, унсурҳо, таърихи гирдоварию нашр, омӯзишу пажӯҳиши адабиёти гуфторӣ, маросим ва фолклор, жанрҳои фолклорӣ, ҳамосасароӣ, адабиёти гуфтории кӯдакону наврасон, таърихи ташаккул ва роҳҳои азхудкунии онҳо маълумот дода мешавад.

Зери мафҳуми “васоити таълимӣ” мо:

А) барнома (программа)-и таълимӣ;

Б) дастури таълимӣ;

В) баёз (хрестоматия)-и таълимӣ;

Г) китобҳои дарсии фанни “Фолклори тоҷик”-ро шомил намудем ва мухтасаран ин масоилро дар мисоли муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар бад-ин рақам ташреҳ мекунем.

Ҷанӯз соли 1949 аз ҷониби Вазорати маорифи РСС Тоҷикистон барои донишҷӯёни шӯбаи ғоибонаи Институти педагогии давлатии Сталинобод ба номи Т.Г.Шевченко нахустин «Програмаи фолклори тоҷик» (барои факултетҳои забон ва адабиёти институтҳои педагогӣ ва муаллимон) ҷоп шуд, ки муҳаррири он Н.Маъсумӣ буд.

Баъдан, соли 1952 нахустин дастури таълимӣ аз ҷониби Н.Маъсумӣ таҳти унвони «Фолклори тоҷик» (курси конспективӣ барои ғоибхонҳои Институти педагогӣ, - Сталинобод, 114 саҳифа) нашр гардид ва ҳамин тавр, бо номҳои «Фолклори тоҷик» ва «Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик» дарси фолклор дар факултетҳои филологияи муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон шуруъ шуд.

Соли 1960 “Дастурамал оид ба ҷамъ кардани эҷодиёти даҳанакии халқ” (мураттибон: ходимони сектори фолклор, - Сталинобод, АФ РСС Тоҷикистон, 158 саҳифа) интишор шуд, ки ҳамчун мурочиатномаи Институти забон ва адабиёти АФ РСС Тоҷикистон ба қоргарон, колхозчиён, муаллимон, ходимони маориф, маданият, матбуот, аъзоёни комсомол, студентони мактабҳои олии пионерон ва ҳамаи зиёиёни тоҷик буда, роҳ, тарз ва намудҳои гирд овардани эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷикро нишон дода, аз мардуми кишвар хоҳиш ба амал оварда буданд, ки ин дурдонаҳои ноёфти фарҳанги мардумиро ҷамъ оваранд ва ҳифзу интишор диҳанд. Агарчи дастурамали мазкур бевосита васоити таълимӣ набошад ҳам, вале истифодаи он барои омӯзгорону донишҷӯёни факултетҳои филологияи тоҷик аз ғоидаи ҳоли нест.

Соли 1962 ва баъдан соли 1978 барномаи дигар зери унвони «Фолклори тоҷик» (программа барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии РСС Тоҷикистон) аз ҷониби

профессор В.Асрорӣ ба нашр расид, ки дар асоси ин барнома соли 1980 бори аввал китоби дарсии В.Асрорӣ ва Р.Амонов “Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик” (Фолклори тоҷик, - Душанбе: Маориф, 1980, 303 саҳифа) нашр шуд.

Сипас, соли 1987 «Программаи эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик» (дар маҷмуаи «Программаҳо барои институтҳои педагогӣ» (фанҳои адабиёти тоҷик, қисми 1, - Душанбе: ДДТ ба номи В.И.Ленин, 102 саҳифа)) аз ҷониби дотсент Наимбоев С. мураттаб ва интишор шуда, ҳамзамон, дар ҳамин сол «Программа барои институтҳои педагогӣ» (Таҷрибаи фолклорӣ, - Кӯлоб, 14 саҳифа) аз тарафи дотсенти Институти давлатии Кӯлоб С.Чалишев иншо ва дастраси мутахассисону донишҷӯён гаштааст.

Дар солҳои баъдӣ намунаҳои аз матнҳои фолклорӣ дар як баёз (ё хрестоматия)-и таълимӣ бо номи «Фолклори тоҷик» (М.Неъматов, С.Асадуллоев, Р.Тошматов, 1989) ва дастури таълимии «Жанрҳои хурди фолклори тоҷик»-и В.Асрорӣ (-Душанбе, Маориф, 1990, 255 саҳифа), дастраси хонандагон гардид.

Вазъи васоити таълимиро дар замони Шуравӣ метавонем, бад-ин рақам ҷамъбаст ва дар шакли ҷадвал нишон диҳем (Ҷадвали 1):

Ҷадвали 1.

Т/р	Номгузӣи васоити таълимӣ	Унвон	Муаллиф (он)	Мураттиб (он)	Ҷойи нашр	Наширёт	Соли нашр	Ҳаҷм	Эзоҳ
1	Барнома (программа)-и таълимӣ	«Программаи фолклори тоҷик» (барои факултетҳои забон ва адабиёти институтҳои педагогӣ ва муаллимон)			Сталинобод		1949		Маъсум Носирҷон (муҳаррир)
2	Барнома (программа)-и таълимӣ	«Фолклори тоҷик» (программа барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии РСС Тоҷикистон)		Асрорӣ Воҳид	Душанбе		1962		
3	Барнома (программа)-и таълимӣ	«Фолклори тоҷик» (программа барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии РСС Тоҷикистон)		Асрорӣ Воҳид	Душанбе		1978		
4	Барнома (программа)-и таълимӣ	«Программаи эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик» (маҷмуаи «Программаҳо барои институтҳои педагогӣ» (фанҳои адабиёти тоҷик, қисми 1))		Наимбоев Саъдулло	Душанбе	ДДТ ба номи В.И.Ленин	1987	102	
5	Барнома (программа)-и таълимӣ	«Программа барои институтҳои педагогӣ» (Таҷрибаи фолклорӣ)		Чалишев Соат	Кӯлоб		1987	14	
6	Дастури таълимӣ	«Фолклори тоҷик» (курси конспективӣ барои ғойбхонҳои Институти педагогӣ)	Маъсум Носирҷон		Сталинобод		1952	114	
7	Дастури таълимӣ	“Дастурамал оид ба ҷамъ кардани эҷодиёти даҳанакии халқ”		Ходимони сектори фолклор	Сталинобод	АФ РСС Тоҷикистон	1960	158	
8	Дастури таълимӣ	«Жанрҳои хурди фолклори тоҷик»	Асрорӣ Воҳид		Душанбе	Маориф	1990	255	
9	Баёз (хрестоматия) -и таълимӣ	«Фолклори тоҷик»		Неъматов М. Асадуллоев С. Тошматов Р.	Душанбе		1989		
10	Китоби дарсӣ	“Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик” (“фолклори тоҷик”)	Асрорӣ Воҳид ва Амонов Раҷаб		Душанбе	Маориф	1980	303	

- А) барнома (программа)-и таълимӣ – 5-то;
- Б) дастури таълимӣ – 3-то;
- В) баёз (хрестоматия)-и таълимӣ – 1-то;
- Г) китоби дарсӣ – 1-то.

Дар хотимаи андешаҳо мехостам роҷеъ ба ду васоити муҳими замони Шуравӣ баъзе мулоҳизаҳои худро баён дорам:

Аввалан, дастури таълимии Маъсумӣ Н. “Фолклори тоҷик” (курси конспективӣ барои ғоибхонҳои Институти педагогӣ, - Сталинобод, 114 саҳифа) – нахустин васоити таълимии фанни “Фолклори тоҷик” буда, аз 4 боб – боби яқум “Масъалаҳои умумии эҷодиёти даҳанакии халқ” (1. “Сарсухан”, 2. “Таълимоти марксизм-ленинизм дар бораи эҷодиёти даҳанакии халқ”, 3. “Муносибати санъат ва баъзе соҳаҳои фан бо фолклор”, 4. “Оид ба масъалаи пайдоиши адабиёти даҳанакӣ ва тараққиёти ӯ”, 5. “Эҷодиёти даҳонӣ ва хусусиятҳои маҳсули он”, 6. “Таъсири фолклор ва адабиёти китобатӣ ба ҳамдигар”), боби дуюм “Маъалаҳо оид ба таърихи фолклоршиносӣ ва дараҷаи омӯхта шудани фолклори тоҷик” (1. “Фолклоршиносии советӣ”), боби сеюм “Фолклори маросимии тоҷик” (1. “Фолклори маросимӣ ва календарӣ”, 2. “Фолклори маросими туй”, 3. “Фолклори маросими мотам”, 4. “Назми сарбозӣ”) ва боби чорум “Жанрҳои асосии фолклори тоҷик” (1. “Достонҳо”, 2. “Афсонаҳо”, 3. “Латифаҳо”, 4. “Рубоӣ”, 5. “Сурудҳо ва таронаҳо” (а) “Сурудҳои таърихӣ”; б) “Таронаҳо”; в) “Бадеҳаҳо”; г) “Ғазалҳо”, 6. “Зарбулмасал ва мақолҳо”, 7. “Чистонҳо”, 8. “Драмаи халқӣ”, 9. “Адабиёт”) таркиб ёфтааст.

Дастури мазкур ҳамчун аввалин сарчашмаи таълимии фанни “Фолклори тоҷик” дар замони Шуравӣ, ки идеологияи яккатозу ҳукмрон ҲКИШ буд, тавонистааст, ҳатталимкон дар хусуси масоили умумии фолклоршиносӣ, таърихи фолклоршиносии тоҷик, фолклори маросимҳои тоҷикӣ, жанрҳои вижаи фолклори тоҷик ва адабиёти истифодашуда маълумоти илмӣ диҳад.

Новобаста аз муваффақиятҳо баъзе камбудӣ ва носоҳеҳиҳо дар ин дастур ба чашм мерасанд, ки мо онҳоро метавонем бад-ин рақам нишон диҳем:

1. Муаллиф фолклори маросимии тоҷикро тибқи мундариҷа аввалан ба 4 гурӯҳ - “Фолклори маросимӣ ва календарӣ”, “Фолклори маросими туй”, “Фолклори маросими мотам” ва “Назми сарбозӣ” дастабандӣ карда бошад ҳам, вале дар дохили матн чунин менависад, ки чандон барои хонанда фаҳмо нест: “Як соҳаи фолклори тоҷикро назм ва насри маросимӣ ва календарӣ ташкил медиҳад... . Фолклори маросимӣ ва календарӣ иборат аз қисмҳои зерин аст: 1) фолклори календарӣ, ки ба фаслҳои сол дахл дорад; 2) фолклори маросими туй ва умуман маросимҳои хурсандӣ; 3) фолклори маросимҳои мотам; 4) фолклори сарбозӣ; 5) маросимҳои маҳсули занона; 6) рамл ва рамолӣ” (саҳ. 32). Баъдан, 4 қисмати аввали он шарҳу эзоҳ ёфта, дар хусуси қисматҳои 5 ва 6-ум умуман маълумот дода нашудааст. Инчунин, пеш аз мавзӯи “Фолклори маросими туй” мавзӯи алоҳидаи “Фаҳрии Румонӣ” оварда шудааст, ки тамоман бемавқеъ буда, ҳатто дар “Мундариҷа”-и дастур ҳам, нишон дода нашудааст. Ҳамзамон, таснифоти фолклори маросимии тоҷикони муаллиф дар дастури фавқуззикр низ натавонистааст, ки ин самти мавзӯро пурраю мукамал дарбар гирад, ки шояд ба сиёсати ҳукумрони онвақта вобаста буд.

2. Боби 4-уми дастур ҳам натавонистааст, ки тамоми жанрҳои маҳсули фолклори тоҷикро фарогир бошад. Ҳамагӣ 12 жанри машҳури онвақтаи фолклори тоҷик (достон, афсона, латифа, рубоӣ, суруд, тарона, бадеҳа, ғазал, зарбулмасал, мақол, чистон ва драмаи халқӣ) баррасӣ гаштааст, ки воқеан кам аст.

3. Гурӯҳбандии тематикӣ жанрҳои овардашуда ҳам, бештар мутобиқи сиёсати замони Шуравӣ тақсим шудаанд, на тибқи принсипи “адабиёт бидуни сиёсат”.

4. Агар дар дастури мазкур баҳши “Охирсухан” (ҳамқофия бо “Сарсухан”) ва ё “Хулоса”-и муаллиф ҷой медошт, шояд, ки барои хонанда боз ҳам фоиданоктар мешуд.

Сониян, васоити таълимии В.Асрорӣ ва Р.Амонов “Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик” (Фолклори тоҷик, -Душанбе: Маориф, 1980, 303 саҳифа) – аввалин ва мукамалтарин китоби дарсии фанни “Фолклори тоҷик” дар замони Шуравӣ буда, “муаллифон дар навиштани он (таъкид аз Қ.С.А.) аз тадқиқоти муҳими илмӣ фолклоршиносон фоида бурданд ва кӯшиш намуданд, ки дар ин китоб наватарин хулосаҳои илмӣ инъикос гардад. Зимнан дар таълифи як қатор бобҳо китобҳои дарсӣ ва таҷрибаи фолклоршиносони рус мавриди истифода қарор гирифт” (саҳ.3).

Китоби мазкур аз қисмати “Аз муаллифон” ва 3 қисми асосӣ (қисми 1 – “Масъалаҳои умумии фолклоршиносӣ”, қисми 2 – “Жанрҳои фолклори тоҷик”, қисми 3 – “Эҷодиёти халқии замони советӣ”) иборат буда, 26 зермавузро дарбар мегирад.

Навгонӣ ва муваффақиятҳои китоби мазкурро метавонем, бад-ин тариқ нишон диҳем:

1. “Шакл ва намудҳои эҷодиёти бадеии халқ”, “Методҳои бадеии фолклор”, “Хусусиятҳои миллӣ ва интернационалии фолклор”, “Фолклори тоҷик ва фолклори халқҳои дигар”, “Аҳамияти омӯхтани фолклор”, “Мактаб ва равияҳои фолклоршиносӣ”, “Илми советӣ дар бораи эҷодиёти даҳанакии халқ”, “Пайдоиши эҷоди бадеӣ ва давраҳои ибтидоии тараққиёти он”, “Фолклори бачагон”, “Хусусиятҳои эҷодиёти халқии замони советӣ”, “Фолклор ва коллективҳои ҳаваскорони бадеӣ”, “Фолклор ва шоирони халқӣ”, “Давраҳои таърихӣ эҷодиёти халқии замони советии тоҷик”, “Мундариҷаи ғоявии эҷодиёти халқии замони советӣ” ва ғайраҳо мавзӯ ва зермавузҳои ҳастанд, ки бори аввал баррасӣ гашта, дар васоити таълимии замони Шуравӣ дохил карда шудаанд.

2. Масъалагузори ва шарҳу тавзеҳи ҳар як жанри фолклорӣ (аз ҷумла, хусусиятҳои бадеӣ) рӯшану фаҳмо ба чашм мерасанд, ки чунин таҳлилҳо на дар ҳамаи васоити таълимӣ дида мешавад.

3. Мавод (мисолу намунаҳо)-и овардашуда наву пурмухтаво ва бой буда, адабиёт, сарчашма, манбаъ ва маҷмуаҳои истифодашуда пас аз ҳар як мавзӯ оварда шудаанд.

4. Забон ва услуби баён фаҳмо, раван ва босалосату нафосату балоғати бадеӣ ифода гаштааст.

5. Овардани андешаҳо ва қайди иқтибосоти фолклоршиносон ва адабиётшиносону сиёсатмадорони хориҷӣ ва истифодаи бомавқеи адабиёт бо забони русӣ ба мухтавои китоб арзиши илмӣ дигар зам намудааст.

Ҳамвора бо дастоварҳои китоби мазкур мехостам, баъзе мулоҳизоти худро роҷеъ ба бархе аз масъалаҳои умумии норӯшани фольклоршиносӣ дар китоби мавриди назар баён намоям:

1. Масъалаҳо, ки зикрашон шарту зарур буд, вале оварда нашудаанд, аз қабилӣ таърихӣ сабту гирдоварӣ ва омӯзишу пажӯҳиши ии эҷодиёти даҳанакии халқ.

2. Масъалаҳо, ки таҷдиди назар мехоҳанд, аз қабилӣ жанрҳо (гунаҳо)-и махсуси фольклори тоҷик ва таснифоти онҳо. Масъалаи мазкур яке аз мавзӯҳои асосии илми фолклоршиносӣ аст, ки баҳси зиёдро интизор бояд бошад. Чунки илм босуръат пеш рафта истодааст ва дар асарҳои илмӣ нашршуда ақоиди мутахассисон оид ба ин масъала гуногун ва мухталифанд. Муаллифони лозим буд, ки дар мавриди ин масъала андешаҳои худро ба шакли зайл гуфта бошанд:

а) шарҳу тавзеҳи истилоҳоти соҳа, аз ҷумла, жанрҳои вижаи фолклори тоҷик (дар аввали мавзӯ ва аввали ҳар як зермавуз);

б) таснифоти жанрҳо аз рӯи чинс, шакл, намуд ва ғайра;

в) ташреҳи фарохтари хусусиятҳои асарҳои фолклорӣ;

г) нишон додани гурӯҳҳои дигари маросимҳои халқӣ, ба монанди Иди Қурбон, Иди Рамазон, мушқилкушо, Мавлуд ва ғайра;

д) изҳори андешаҳо атрофи масоили то ҳол ҳалнашудаи бархе аз жанрҳои фольклорӣ, ба мисоли байт (ҳамчун жанри фолклорӣ ё воҳиди шеър шинохта шавад) ва чистон (ҳамчун жанри фолклорӣ ё санъати бадеии сухан эътироф гардад);

е) набудани маълумоти аввалия оид ба жанрҳои махсуси зерини эҷодиёти шифоии халқӣ тоҷик: Қиссаи ривоят, дубайтию шугун, дуою қасам ва чорбайтию тезгӯяк (дар мавриди фолклори кӯдакон).

Баёни афкори мутахассисони имрӯзаи фолклор доир ба ин ё он масъалаҳои фолклоршиносӣ маънои инкор намудани андешаҳои гузаштагон набуда, балки пурра намудани онҳо аст.

Хулоса, васоити таълимии фанни “Фолклори тоҷик” дар замони Шуравӣ ҳамчун асос ва сарчашмаи муҳими васоити таълимии замони Истиқлоли давлатӣ маҳсуб ёфта, дар ташаккули ҳаёти маънавии омӯзгорону донишҷӯёни макотиби олии мавқеъ ва моҳияти боризро ишғол менамоянд.

Адабиёт

1. *Асрорӣ В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик (дастури таълимӣ). – Душанбе: Маориф, 1990. - 255 с.*
2. *Асрорӣ В. ва Р.Амонов Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик (Фолклори тоҷик). - Душанбе: Маориф, 1980. - 303 с.*
3. *Дастурамал оид ба ҷамъ кардани эҷодиёти даҳанакии халқ (мураттибон: ходимони сектори фолклор). – Сталинобод: АФ РСС Тоҷикистон, 1960. - 158 с.*
4. *Маъсумӣ Н. Фолклори тоҷик (курси конспективӣ барои ғоибхонҳои Институти педагогӣ). - Сталинобод, 1952. - 114 с.*
5. *Программаи фолклори тоҷик (барои факултетҳои забон ва адабиёти институтҳои педагогӣ ва муаллимон, муҳаррир: Н.Маъсумӣ). - Сталинобод, 1949.*
6. *Программаи эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик (дар маҷмуаи «Программаҳо барои институтҳои педагогӣ» (фанҳои адабиёти тоҷик, қисми 1, мураттиб: Наимбоев С.). - Душанбе: ДДТ ба номи В.И.Ленин, 1987. - 102 с.*
7. *Программа барои институтҳои педагогӣ (Таҷрибаи фолклорӣ, мураттиб: С.Чалишев). - Кӯлоб, 1987. - 14 с.*
8. *Фолклори тоҷик (программа барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии РСС Тоҷикистон, мураттиб: В.Асрорӣ). - Сталинобод, 1962.*
9. *Фолклори тоҷик (программа барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии РСС Тоҷикистон, мураттиб: В.Асрорӣ). - Сталинобод, 1978.*
10. *Фолклори тоҷик (баёз (хрестоматия)-и таълимӣ, мураттибон: М.Неъматов, С.Асадуллоев, Р.Тошматов). - Душанбе, 1989.*

ВАСОИТИ ТАЪЛИМИИ ФАНИИ “ФОЛКЛОРИ ТОҶИК” ДАР ЗАМОНИ ШУРАВӢ (дар мисоли муассисаҳои таҳсилоти олии)

Дар мақолаи мазкур дар хусуси гирдоварию омӯзиши осори гуфторӣ ва таҳияву таълифи васоити таълимии фанни “Фолклори тоҷик” сухан меравад. Муаллиф мафҳуми “васоити таълимӣ”-и фанни мазкурро ба барнома (программа)-и таълимӣ, дастури таълимӣ, баёз (хрестоматия)-и таълимӣ ва китобҳои дарсӣ дастабандӣ намуда, ҳамаи ин васоити таълимии мавҷударо аз соли 1949 то замони истиқлоли давлатии Тоҷикистон мухтасаран таҳлилу ташреҳ ва миқдори онҳоро муайян менамояд. Хусусан, ду васоити муҳими таълимии дар замони шуравӣ таълифшуда - дастури таълимии Н.Маъсумӣ “Фолклори тоҷик” ва китоби дарсии В.Асрорӣ ва Р.Амонов “Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик” таҳлил карда шудааст. Ба андешаи муаллиф, васоити таълимии дар замони шуравӣ таълифёфта барои дар замони соҳибистиқлолӣ ба миён омадани барномаву дастур ва китобҳои таълимӣ аз фанни адабиёти гуфторӣ ҳамчун асос ва сарчашмаи муҳим хидмат намудаанд.

Калидвожаҳо: адабиёти тоҷик, адабиёти гуфторӣ, фолклори тоҷик, васоити таълимӣ, барномаи таълимӣ, дастури таълимӣ, китоби дарсӣ, мактаби олии.

УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ ПО ПРЕДМЕТУ «ТАДЖИКСКИЙ ФОЛЬКЛОР» В СОВЕТСКОЕ ВРЕМЯ (на примере высших учебных заведений)

В данной статье рассматривается проблема сбора и изучения устных произведений, а также разработки и составления учебных материалов по предмету «Таджикский фольклор». Автор классифицировал «учебное пособие» данного предмета в учебную программу, учебное пособие, хрестоматия и учебники, а также кратко проанализировал все эти существующие учебные пособия с 1949 года до момента независимости Таджикистана, определил их описание и количество. В частности, анализируются два важных учебных материалов, написанных в советское время - учебное пособие Н. Маъсуми «Таджикский фольклор» и учебник В. Асрори и Р. Амонова «Устное творчество таджикского народа». По мнению автора, созданные в советское время учебные материалы послужили важным источником и основой для появления учебных программ, инструкций и учебников в области устной литературы в период независимости.

Ключевые слова: таджикская литература, устная литература, таджикский фольклор, учебное пособие, учебная программа, учебно-методическое пособие, учебник, высшая школа.

TEACHING AID ON “TAJIK FOLKLORE” IN SOVIET TIME (using the example of higher educational institutions)

This article deals with the collection and study of oral works, as well as the development and completion of teaching aid on “Tajik folklore”. The author classified “teaching aid” of this subject into a

study program (curriculum), teaching aid, anthology and textbooks, and also briefly analyzed all these existing teaching aids from 1949 until the independence of Tajikistan, determined their description and quantity. In particular, two important teaching aids written in Soviet times are analyzed - the textbook by N. Ma'sumi "Tajik folklore" and the textbook by V. Asrori and R. Amonov "Tajik people folklore". According to the author, teaching aids created in Soviet times served as an important source and basis for the emergence of programs, instructions and textbooks in the field of oral literature during the period of independence.

Keywords: Tajik literature, oral literature, Tajik folklore, teaching aids, study program (curriculum), textbook, study guide, higher school.

Дар бораи муаллиф

Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир
Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири
кафедраи методикаи таълими забон ва
адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 45 66 93
E-mail: hofiz200469@mail.ru

About the author

Kosimi Saadi Abdulkodir
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor, Head of the Department of Methods of
Teaching Language and Literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 45 66 93
E-mail: hofiz200469@mail.ru

Об авторе

Косими Саади Абдулкадир
Кандидат филологических наук, доцент,
заведующий кафедрой методики
преподавания языка и литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 45 66 93
E-mail: hofiz200469@mail.ru

ТАҲҚИҚИ ҚОФИЯ ВА РАДИФИ ҒАЗАЛИЁТИ МУҲАММАД ҒОИБ

Каримов Ш. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Қофия ва радиф аз унсурҳои зотӣ ва меҳвари чинси лирикӣ ҳисоб шуда, барои хушоянду хотирмон гаштани шеър мусоидат менамояд. Ба ин маънӣ, Шамси Қайси Розӣ чунин ишора намудааст: «Сухани беқофияро шеър нашмаранд, агарчи мавзун афтад» [3, с. 162]. Доир ба масъалаи қофия ва радиф адабиётшиносони классикӣ – Шамси Қайси Розӣ, Насриддини Тӯсӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Ваҳиди Табрзӣ, Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ ва дигарон дар осори илмияшон андешаҳои судманд баён намудаанд. Дар адабиётшиносии муосир ба ин масъала донишмандони ватанию хориҷӣ – Б. Сирус, С. Шамисо, Ш. Кадканӣ, Р. Муслумониён, Б. Гончаров, Б. Томашевский, В. Жирмунский, Л. Тимоев, Х. Шариф, У. Тоиров, М. Нозимов, Д. Муҳиддинов ва А. Шоев дар рисолаҳои таҳқиқотияшон дар асоси осори шоирони классикӣ муосир таҳлили таҳқиқ намудаанд, ки барои муҳаққиқон қимати бориздоранд.

Бояд зикр намуд, ки аз ин ду унсурӣ шеър, яъне қофия ва радиф, албатта, нақши қофия асосӣ шуморида мешавад. Қофия дар шеър ҳам хусусияти жанрсозӣ ва ҳам ба танзиму низом даровардани савту оҳангнокии шеърро доро мебошад. Ба қавли муҳаққиқи рус Б. Гончаров: «Қофия ва сабти садо хеле пуртаъсиранд. Қофия тобишҳои танинӣ оҳангнокиро тақвият бахшида, барои дарёфти вожаҳои муҳимми маънодор мусоидат менамояд» [1, с. 62]. Ӯ ин ки дар «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» доир ба ин масъала чунин омадааст: «Қофия якҷанд ҳарф ё ҳичои мисраъ ё байтро гӯянд, ки пеш аз радиф омада, зарбу вазн ва оҳангнокии шеърро таъмин мекунад» [9, с. 431].

Б. Сирус дар китоби «Қофия дар назми тоҷик» роҷеъ ба 31 навъи қофияе, ки дар китоби «Ал-муъҷам»-и Шамси Қайси Розӣ зикр ёфтаанд, 25 навъи онро асоси системаи қофиясозии классикони форсу тоҷик номидааст» [5, с. 47].

Бинобар ин, дар адабиёти муосир Муҳаммад Ғоиб ҳамчун шоири лирик шинохта мешавад, ки дар осори шоир аз анвои чинси лирикӣ – ғазал, маснавӣ, рубоӣ, дубайтӣ, мусаммат ва навъҳои он, таркиббанду тарҷеъбанд бештар суруда шудааст. Аз ҳамин лиҳоз, таҳқиқоти анвои қофияро дар жанри ғазал асоси қори худ шуморидем. Ҳамчунин, ба масъалаи навъҳои қофияи ашъори лирикии Муҳаммад Ғоиб то имрӯз аз тарафи касе мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааст. Аз рӯи таҳқиқу пажӯҳиши навъҳои қофия дар ғазалиёти шоир мо маҷмуаи «Сесаду шасту шаш ғазал» - и адибро объектҳои таҳқиқот қарор додем. Таҳқиқ нишон медиҳад, ки шоир дар ғазалиёташ аз чунин навъҳои қофия истифода бурдааст:

1. Қофияи муқайяд бо равӣ

Мо фақат хоҳем некӣ, гӯш панди **мо** кунед,

Ҷои кин дар хонаи дилҳо муҳаббат **ҷо** кунед [2, с. 369].

Дар ин байт калимаҳои қофияшаванда «**мо ва ҷо**» буда, решаи қофия ҳарфи «**о**» ҳисоб шуда, «**о**» равӣ мебошад.

2. Қофияи муқайяд бо тавҷех ва равӣ

Ҳушаи иқболам аз дони **алам** рӯидааст,

Лолаи мақсудам аз саҳрои **ғам** рӯидааст [2, с. 3].

Дар байти фавқуззикр калимаҳои «**алам**» бо «**ғам**» қофия шудаанд, ҳарфи «**а**» тавҷех, ҳарфи «**м**» равӣ мебошад.

3. Қофияи муқайяд бо ҳазв, қайд ва равӣ

Оламе ҷӯяд бузургӣ, **хурд** будан хуб нест,

Бурди худ ҷӯяд ҳама, **бевурд** будан хуб нест [2, с. 19].

Калимаҳои қофияшавандаи ин байт «**хурд**» - у «**бевурд**» аст, решаи қофия аз «**урд**» иборат буда, ҳарфи «**у**» ҳазв, «**р**» қайд ва «**д**» равӣ мебошад.

4. Қофияи муқайяд бо ридфи муфрад ва равӣ

Суханро дода печутобҳо **гирдоб** месозам,

Ба дарёи хунар камтоби худ **пуртоб** месозам [2, с. 5].

Дар ин байти зикршуда, калимаҳои «**гирдоб**» - у «**пуртоб**» қофияро ташкил дода, решаи қофия «**об**» ҳисоб мешавад, ҳарфи «**о**» ридфи муфрад ва «**б**» равӣ мебошад.

5. Қофияи мутлақ бо тавҷех, равӣ, маҷро ва васл

Баҳри як ном ҳама умр **давидем**, афсӯс,

Бодаи чоми фарахро **начашидем**, афсӯс [2, с. 363].

Дар байти овардашуда калимаҳои «**давидем**» - у «**начашидем**» қофия буда, решаи қофия аз «**идем**» иборат буда, ҳарфи «**и**» тавҷех, «**д**» равӣ, «**е**» маҷро ва «**м**» васл мебошад.

6. Қофияи мутлақ бо ҳазв, қайд, равӣ, маҷро ва васл

Ватанро аз як **оҳангаш** шиносам,

Зи овози наю **чангаш** шиносам [2, с. 14].

Қофия дар ин байт дар калимаҳои «**оҳангаш**» - у «**чангаш**» мансуб буда, решаи қофия аз «**ангаш**» иборат аст, ки ҳарфҳои «**а**» ҳазв, «**н**» қайд, «**г**» равӣ, «**а**» - дуҷум маҷро, «**ш**» васлро ташкил додаанд.

7. Қофияи мутлақ бо ридфи муфрад, равӣ, маҷро ва васл

Ту дигар қадам намонӣ ба қаламрави **суроғам**,

Қалами алам нависад ҳама байти дарду **доғам** [2, с. 356].

Дар байти фавқуззикр калимаҳои «**суроғам**» - у «**доғам**» қофия буда, решаи қофияро «**оғам**» ташкил медиҳад, ки ҳарфҳои «**о**» ридфи муфрад, «**ғ**» равӣ, «**а**» маҷро ва «**м**» васл мансуб мебошанд.

8. Қофияи мутлақ бо ридфи муфрад, ридфи зоиҷ, равӣ, маҷро ва васл

То бар ҷамоли зиндагӣ дил бохтам, дил **бохтам**,

Дунёи неку зиштро аз ҳамдигар **бишинохтам** [2, с. 344].

Дар байти зерин калимаҳои «**бохтам**» - у «**бишинохтам**» қофияи байтро ташкил дода, решаи қофия аз «**охтам**» иборат аст ва ҳарфҳои «**о**» ридфи муфрад, «**х**» ридфи зоиҷ, «**т**» равӣ, «**а**» маҷро, «**м**» васл мебошанд.

9. Қофияи мутлақ бо таъсис, даҳил, тавҷех, равӣ ва маҷро

Зиндагӣ созад мураккаб **содаро**,

Марди раҳгумкарда ёбад **ҷодаро** [2, с. 105].

Қофияи ин байт калимаҳои «**содаро**» ва «**ҷодаро**» маҳсуб ёфта, решаи қофия аз – «**одаро**» иборат аст, ки қофияи ҳарфҳои ин «**о**» таъсис, «**д**» даҳил, «**а**» тавҷех, «**р**» равӣ, «**о**» маҷро мебошанд.

10. Қофияи мутлақ бо тавҷех, равӣ, васл ва маҷро

Шабҳо мунаввар мешаванд аз тобу аз **табҳои** мо,

Равшан самои хотир аст аз нури **кавқабҳои** мо [2, с. 268].

Дар ин байт калимаҳои қофияшаванда ин «**табҳои**» ва «**кавқабҳои**» ҳисоб мешавад ва решаи қофияро «**абҳои**» ташкил дода, дар ин ҷо ҳарфҳои «**а**» тавҷех, «**б**» равӣ, «**х**» васл, «**о**» маҷро ном доранд.

11. Қофияи мутлақ бо ҳазв, қайд, равӣ, маҷро, васл ва хуруҷ

Вақти бурданам омад, бори **бастаро** монам,

Интизори имдодам, **раҳнишастаро** монам [2, с. 368].

Калимаҳои «**бастаро**» - ву «**раҳнишастаро**» дар ин байт қофияро ташкил дода, решаи қофия аз «**астаро**» иборат буда, ҳарфҳои «**а**» ҳазв, «**с**» қайд, «**т**» равӣ, «**а**» - дуҷум маҷро, «**р**» васл ва «**о**» хуруҷ ҳисоб мешаванд.

12. Қофияи мутлақ бо ридфи муфрад, равӣ, маҷро, васл, хуруҷ

Мо тӯдаем, тӯдаи бисёр **содаем**,

Гӯем фош он ҳама, рози **кушодаем** [2, с. 86].

Қофияи ин байт калимаҳои «**содаем**» - у «**кушодаем**» буда, решаи қофияро «**одаем**» ташкил додааст, ки ҳарфҳои «**о**» ридфи муфрад, «**д**» равӣ, «**а**» маҷро, «**е**» васл ва «**м**» хуруҷ мебошанд.

13. Қофияи мутлақ бо ридфи муфрад, ридфи зоиҷ, равӣ, васл ва хуруҷ

Ҳанӯз ашки пур аз ғам зи дидаам **чорист**,
Тамоми узви ман аз бодаи фараҳ **орист** [2, с. 256].

Дар байти зерин калимаҳои «**чорист**» - у «**орист**» қофияро ташкил медиҳанд, ки решаи қофия аз «**орист**» иборат буда, ҳарфҳои «**о**» ридфи муфрад, «**р**» ридфи зоид, «**и**» равӣ, «**с**» васл, «**т**» хуруҷ ном дошта, онҳо решаи қофияро ташкил додаанд.

14. Қофияи мутлақ бо ҳазв, қайд, равӣ, васл, хуруҷ ва мазид

Сари ҳам қадам ниҳодан, на кам аз **дароздастист**,

Ки барои нотавон ҳам раҳи марг роҳи **ҳастист** [2, с. 64].

Дар байти фавқуззикр калимаҳои «**дароздастист**» - у «**ҳастист**» қофияи байтро ташкил дода, решаи қофия аз «**астист**» иборат мебошад, ки дар он ҳарфҳои «**а**» ҳазв, «**с**» қайд, «**т**» равӣ, «**и**» васл, «**с**» хуруҷ, «**т**» - и дуҷум мазид ҳисоб мешаванд.

15. Қофияи мутлақ бо ҳазв, равӣ, васл, хуруҷ, мазид ва ноира

Ғамхориям аз ҳад гузашт, рӯ ба **рақамҳоям** кунед,

Маҷмуи шодии маро ҳосил аз **ғамҳоям** кунед [2, с. 20].

Калимаҳои қофияшавандаи байт «**рақамҳоям**» - у «**ғамҳоям**» мебошад ва решаи қофия аз – «**амҳоям**» иборат аст, ки дар он ҳарфи «**а**» ҳазв, «**м**» равӣ, «**х**» васл, «**о**» хуруҷ, «**я**» мазид, «**м**» ноира мебошанд.

Ҳамчунин, дар ғазалиёти Муҳаммад Ғоиб дар якҷанд ғазали маҷмуаи зикршуда уюби қофия дида мешавад:

Пайи фаҳми ҳар мусофир нарасад ба **ҷодаи** мо,

Ба хаёли раҳ нағунҷад қадами **ниҳодаи** мо [2, с. 6].

Дар байти мазкур калимаҳои «**ҷода**» - ву «**ниҳода**» қофия мебошанд, ки дар ҳарду мисраъ реша қофия – «**ода**» маҳсуб меёбад. Аммо дар мисраи якум, навъи **қофияи муқайяд бо ридфи мураккаб ва равӣ** мебошад, ҳарфҳои «**о**» ридфи муфрад, «**д**» ридфи зоид, «**а**» равӣ шудааст. Дар мисраи дуҷум, навъи **қофияи мутлақ бо ридфи муфрад, равӣ ва маҷро** буда, ҳарфи «**о**» ридфи муфрад, «**д**» равӣ, «**а**» маҷро мебошад. Яъне, дар ин ғазали шоир ду навъи қофия, қофияи муқайяд ва мутлақ омадааст, ки ин аз уюбҳои қофия ҳисоб мешавад. Анвои қофияе, ки дар ғазалиёти Муҳаммад Ғоиб истифода шудаанд, дар ҷадвали зерин меорем:

№	Навъҳои қофия	Миқдори ғазал
1.	Қофияи муқайяди мучаррад	123
2.	Қофияи муқайяд бо ҳарфи қайд	19
3.	Қофияи муқайяд бо ридфи муфрад	97
4.	Қофияи мутлақи мучаррад	10
5.	Қофияи мутлақ бо ҳарфи қайд	14
6.	Қофияи мутлақ бо ридфи муфрад	62
7.	Қофияи мутлақ бо ридфи мураккаб	2
8.	Қофияи мутлақ бо таъсису дахил	3
9.	Қофияи мутлақ бо хуруҷ	4
10.	Қофияи мутлақ бо қайд ва хуруҷ	3
11.	Қофияи мутлақ бо ридфи муфрад ва хуруҷ	16
12.	Қофияи мутлақ бо ридфи мураккаб ва хуруҷ	1
13.	Қофияи мутлақ бо қайд, хуруҷ ва мазид	4
14.	Қофияи мутлақ бо хуруҷ, мазид ва ноира	1
	Дар маҷмуъ:	359

Аз таҳқиқоти ғазалиёти Муҳаммад Ғоиб муайян гардид, ки шоир аз 366 ғазали дар китоби «Сесаду шасту шаш ғазал» овардашуда, 312 ғазали он бо радиф суруда шудааст ва 54 – тои дигари он бидуни радиф эҷод гаштаанд. Он радифҳое, ки дар ғазалиёти шоир истифода гардидаанд, аз ҳиссаҳои зерини нутқ иборат мебошанд.

Исм: ишқ (2 ғазал), зиндагӣ (1 ғазал), дарёро (1 ғазал), номам (1 ғазал), пешаам (1 ғазал), модарам (1 ғазал)

Ҷонишин: ман (4 ғазал), мо (6 ғазал), худ (1 ғазал), дигар (1 ғазал), ту (1 ғазал), маро (1 ғазал), моро (2 ғазал)

Зарф: имрӯз (2 ғазал), дуртар (1 ғазал), гаҳе (1. ғазал), наздиктар (1. ғазал)

Феъл ва таркиботи он: аст (25 ғазал), рӯидааст (1 ғазал), бас аст (1 ғазал), мондааст (1 ғазал), афтодааст (1 ғазал), гирифтаст (1 ғазал), гузаштаст (1 ғазал), омадаст (1 ғазал), гардидааст (1 ғазал), намондааст (1 ғазал), кардааст (1 ғазал), дорам (8 ғазал), дорад (9 ғазал), надорем (2 ғазал), надорад (3 ғазал), дорем (1 ғазал), дошт (1 ғазал), донад (1 ғазал), медонад (2 ғазал), омӯхтам (1 ғазал), надонем (1 ғазал), надорам (4 ғазал), месозам (1 ғазал), намебинам (2 ғазал), карданам (1 ғазал), шуд (2 ғазал), манам (3 ғазал), шиносам (1 ғазал), нест (14 ғазал), кунем (1 ғазал), кунед (2 ғазал), накунад (1 ғазал), мешавад (1 ғазал), меканам (1 ғазал), магардад (4 ғазал), набошад (1 ғазал), нагардад (3 ғазал), хонем (1 ғазал), кушоянд (ғазал), бигзашт (1 ғазал), мезанад (1 ғазал), марасад (2 ғазал), намебахшанд (1 ғазал), орад (1 ғазал), накард (1 ғазал), мекунад (4 ғазал), намонд (2 ғазал), механдад (1 ғазал), бигзаштаам (1 ғазал), бигзарад (1 ғазал), гузор (1 ғазал), надошт (1 ғазал), маҷӯ (1 ғазал), ояд (1 ғазал), мекунем (2 ғазал), руста (ғазал), мепарварем (ғазал), намегардам (1), карданд (1 ғазал), рехтанд (1 ғазал), нашуд (2 ғазал), мегириям (1 ғазал), мемонад (2 ғазал), овардаам (1 ғазал), наравад (ғазал), гирифт (2 ғазал), гаштам (1 ғазал), мебарорад (1 ғазал), намегардад (ғазал), набошад (2 ғазал), омадам (1 ғазал), набошам (1 ғазал), афтодаам (2 ғазал), мекунам (1 ғазал), нашавем (1 ғазал), мебинад (1 ғазал), шавад (5 ғазал), мешаванд (1 ғазал), гардад (1 ғазал), нарафт (1 ғазал), мехӯрад (1 ғазал), хуфта (1 ғазал), дидаам (1 ғазал), шудем (1 ғазал), накунад (1 ғазал), намезанам (5 ғазал), гирифтаам (1 ғазал), кардам (2 ғазал), гузаштаед (1 ғазал), барад (1 ғазал), метарсам (1 ғазал), макун (1 ғазал), меравад (1 ғазал), мераванд (1 ғазал), намерасад (1 ғазал), гирифтам (1 ғазал), нагаштай (1 ғазал), дӯзад (1 ғазал), рафт (3 ғазал), гирифтём (1 ғазал), накард (1 ғазал), мехоҳад (1 ғазал), рафтаи (1 ғазал), мехезад (1 ғазал), меёфт (1 ғазал), кардаст (1 ғазал), мекунӣ (1 ғазал), марост (1 ғазал), меҷӯяд (1 ғазал), созад (1 ғазал), кунад (1 ғазал), биёяд (1 ғазал), накардем (1 ғазал), мебарад (1 ғазал), гардӣ (1 ғазал), натавонем (1 ғазал), шудам (1 ғазал), надорад (2 ғазал), монда (1 ғазал), мешавад (1 ғазал), берун шавем (1 ғазал), будан хуб нест (1 ғазал), Наврӯз шуд (1 ғазал), чо дод (1 ғазал), олуда аст (1 ғазал), ёри мо шавад (1 ғазал), бенишон гардад (1 ғазал), бурун меояд (2 ғазал), осуда нагаштем (1 ғазал), гул кард (1 ғазал), ниғаҳ медорем (1 ғазал), даркор аст бас (1 ғазал), баста шавад (1 ғазал), пайдо мешавад (3 ғазал), ниғаҳ натавон дошт (1 ғазал), дида надорем (1 ғазал), пайдо нашуд (1 ғазал), хабар кардаст (1 ғазал), набошад ҳаргиз (1 ғазал), гарон бошад (1 ғазал), пайдо шавад (1 ғазал), ҳаводорам шавед (1 ғазал), фаромӯш шавад (1 ғазал), мотам аст (1 ғазал), ман бошӣ (1 ғазал), тангӣ кунад (1 ғазал), хоҳад шуд (1 ғазал), худ меҷӯям (1 ғазал), дигар дод (1 ғазал), гулзор аст (1 ғазал), ту ҳаст (1 ғазал), ёфтан мушқил (1 ғазал), будан осон нест (1 ғазал), шудан осон нест (1 ғазал), нагардад ҳаргиз (1 ғазал), ман афтад (1 ғазал), барбод рафт (1 ғазал), пайдо гаштааст (1 ғазал), гирия мекунад (1 ғазал), мезанам ҳанӯз (1 ғазал)

Пайвандак: ҳам (1 ғазал)

Ҳиссача: охир (1 ғазал), низ (1 ғазал)

Нидо: афсӯс (1 ғазал)

Аз пажӯҳиши радиф муайян гардид, ки бештари калимаҳои радифшуда ба феъл ва таркиботи он тааллуқ доранд. Чунончи:

Субҳро чарх дар оғӯш **ниғаҳ натавон дошт**,

Пайкари сарди кафанпӯш **ниғаҳ натавон дошт** [2, с. 152].

Агар ваҳм аст, бар сар дидаи андешаи дур **аст**,

Ба чашми мех мижгон сояи дандони анбур **аст** [2, с. 293].

Он чӣ дил гуфт алампнок, каломаш **кардам**,

Он чӣ бӯе зи навӣ дошт, паёмаш **кардам** [2, с. 303].

Дар баробари радифҳои, ки аз ҳиссаҳои нутқ таркиб ёфтаанд, инчунин таркиб ва шумлаҳои сода дар ғазалиёти шоир ҳамчун радиф истифода бурда шудаанд.

Таркиб: бе ту (1 ғазал), ба гӯш (1 ғазал)

Чумла: Ватан дорам (1 ғазал), моро мекушад (1 ғазал), мешавам ман (1 ғазал), медонем мо (1 ғазал), дилам месӯзад (1 ғазал), бурун карди маро (1 ғазал), хонданам беҳуда нест (1 ғазал), ба ман намерасад (1 ғазал), маро ёд оваред (1 ғазал), худ ёфтам (1 ғазал), месозад маро (1 ғазал), ман дорам (1 ғазал), моро ба мо гузоред (1 ғазал), мо гирён аст (1 ғазал), нигоҳи ту надорад (1 ғазал), мерасад бар ёди ман (1 ғазал), мо сар мешавад (1 ғазал), дили ман нарасид (1 ғазал), аз барои ту шудам (1 ғазал), бе ту чигарпораам (1 ғазал), кашам рӯзу шаб (1 ғазал), ту бар ман додаанд (1 ғазал).

Манам доротарин одам, **Ватан дорам, Ватан дорам,**

Ками худро нагӯям кам, **Ватан дорам, Ватан дорам** [2, с. 15].

Хулоса, аз таҳқику баррасии масоили қофия ва радифи ғазалиёти Муҳаммад Ғоиб муайян гардид, ки шоир дар интиҳоби қофия ва радифи ғазалиёташ таваҷҷуҳи зиёд намудааст. Ин ду унсури зотии шеър, яъне қофия ва радиф аз ҷиҳати мазмуну муҳтаво, савту оҳанг дар ғазалиёти шоир нақши меҳвариро ташкил кардаанд.

Адабиёт

1. Гончаров, Б.П. *Анализ поэтического произведения [Текст]* / Б.П. Гончаров. – Москва: Знание, 1987. – 62 с.
2. Ғоиб, Муҳаммад. *Сесаду шасту шаи ғазал. [Матн]* / Муҳаммад Ғоиб. – Душанбе: Адиб, 2017. – 383 с.
3. Қайси Розӣ, Шамс. *Ал – муъҷам фӣ маойири ашъор – ил- аҷам. Муаллифи сарсухан ва ҳозиркунандаи чоп У. Тоиров [Матн]* / Шамси Қайси Розӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
4. Мисбоҳиддин, Н. *Муқаддимаи шеършиносӣ [Матн]* / Н. Мисбоҳиддин -Душанбе: Сино, 2004. - 67 с.
5. Сирус, Б. *Қофия дар назми тоҷик [Матн]* / Б. Сирус. – Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1955. – 186 с.
6. Сирус, Б. *Арузи тоҷикӣ [Матн]* / Б. Сирус. – Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 287 с.
7. Сирус, Б. *Назарияи нави қофиябандӣ дар назми тоҷик [Матн]* / Б. Сирус. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 47 с.
8. Шоев, А. *Муқаддимаи назминосӣ [Матн]* / А. Шоев. – Душанбе: Истеъдод, 2021. – 119 с.
9. *Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 2 [Матн]. - Душанбе, 1989. - 559 с.*

ТАҲҚИҚИ ҚОФИЯ ВА РАДИФИ ҒАЗАЛИЁТИ МУҲАММАД ҒОИБ

Шоири халқии Тоҷикистон Муҳаммад Ғоиб бо ашъори сеҳрангезаш дар адабиёти муосири тоҷик мақоми хосса дорад, адиб кӯшидааст, ки дар ашъори лирикияш анъанаи қофиясозии адабиёти классикиро дуруст интиҳоб намояд. Аз чумла, аз 25 навъи қофияе, ки дар адабиёти тоҷик истифода мешаванд, шоир 14 навъи маъмули онро дар ғазалиёташ истифода намудааст. Инчунин, радиф низ дар ғазалиёти шоир бештар истифода шуда, шоир 312 ғазалашро мураддаф ва 54 ғазали дигарашро ғайримурраддаф эҷод кардааст. Пас маълум мешавад, ки корбурди қофия ва радиф дар ғазалиёти Муҳаммад Ғоиб мақоми шоиста доранд. Ҳамчунин, шоир дар интиҳоби қофия ва радифи ғазалиёташ мазмуну муҳтавои онро дуруст интиҳоб намудааст.

Калидвожаҳо: Муҳаммад Ғоиб, ашъор, ғазал, қофия, радиф, равӣ, адабиёт.

ИССЛЕДОВАНИЕ РИФМЫ И РИТМА ГАЗЕЛИЕ МУХАММАД ГОИБА

Народный поэт Таджикистана Муҳаммад Ғоиб занимает особое место в современной таджикской литературе своими волшебными стихами. В своих лирических стихах писатель старался правильно выбрать рифмованную традицию классической литературы. В частности, из 25 типов рифм, используемых в таджикской литературе, поэт использовал в своих газелях 14 распространенных типов. Кроме того, радиф чаще используется в газелях поэта, он сочинил 312 своих газелей с рифмой и 54 других газели без рифмы. Так становится понятно, что использование рифмы и рифмы в газелях Муҳаммада Ғоиб имеет достойный статус. Кроме того, поэт правильно выбрал содержание стихотворения, выбрав рифму в своей газели.

Ключевые слова: Муҳаммад Ғоиб, поэзия, газель, рифма, радиф, рави, литература.

ANALYSIS OF RHYME AND POETRY OF GHAZAL BY MUHAMMAD GHAIB

People's poet of Tajikistan Muhammad Ghoib has a special position in modern Tajik literature with his magical poems, the writer tried to correctly choose the rhyming tradition of classical literature in his lyrical poems. In particular, out of 25 types of rhymes used in Tajik literature, the poet used 14 common types in his

ghazals. Also, radif is used more often in the poet's ghazals, the poet composed 312 of his ghazals with rhyme and 54 other ghazals without rhyme. So it becomes clear that the use of rhyme and rhyme in the ghazals of Muhammad Ghaib has a worthy status. Also, the poet has chosen the content of the poem correctly in choosing the rhyme and the rhyme of his ghazal.

Keywords: Muhammad Ghayib, poetry, ghazal, rhyme, radif, ravi, literature.

Дар бораи муаллиф

Каримов Шарифхуча Муллоҷонович
Докторант аз рӯи ихтисос (Phd)-и кафедраи
назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 18 67 48
E-mail: karimov sharifkhujal@gmail.com

About the author

Karimov Sharifkhujal Mullojonovich
Doctoral student (PhD) of the Department of
theory and history of the literature
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 18 67 48
E-mail: karimov sharifkhujal@gmail.com

Об авторе

Каримов Шарифхуджа Муллоҷонович
Докторант по специальности (PhD) кафедры
теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 18 67 48
E-mail: karimov sharifkhujal@gmail.com

ТОЛСТОЙ ВА КИТОБИ «КАЛИЛА ВА ДИМНА»

Муҳидинов Т. Ш.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Зоҳиран чунон ба назар мерасад, ки «Калила ва Димна» маҷмуи қиссаву ривоёти гуногуни маъмулист. Аммо дар асл, он асари фалсафаву ҳикмат, тарбияту ахлоқ, одоби зисту зиндагӣ, оини шоҳӣ, усули мамлакатдорӣ, раиятпарварӣ, набарди нуру зулмот, пирӯзии нур бар зулмат, тарғиби ахлоқи ҳамида, дӯстиву рафоқат, ҷавонмардӣ ва амсоли инҳост. Дар азамату арзиши «Калила ва Димна» суханҳо гуфтаанд ва боз хоҳанд гуфт, зеро ин китоби бузург баҳрест бекарон, ки ҳар ғаввосе ба қабри он равад, гавҳаре ба чанг меорад. Ин асар ҳамчун пули бузургу қавӣ дирӯзу имрӯзо пайванд сохта, кишварҳои аз ҳам дурро ба якдигар наздик кард.

Адабиёт ҳарчанд ба ин ё он халқу миллат тааллуқ дорад, вале он дар доираи адабиёти ҷаҳонӣ тараққӣ меёбад. Адабиёти ҷаҳонӣ аз адабиёти халқу миллатҳои мухталиф иборат аст, тавассути тарҷумаҳои адабию илмӣ адабиёт халқҳоро ба ҳамдигар мепайвандад. Адабиёти халқҳои олам ҳамеша дар робитаи байниҳамдигарӣ ва ба ҳам таъсиррасонӣ қарор доранд. Дар адабиёти ҷаҳонӣ адабиётро пайдо кардан душвор аст, ки фақат аз як манбаъ ғизо гирифта ва бо фарҳангу тамаддуни дигар қавму миллатҳо муомилаи фарҳангию адабӣ накарда худ аз худ инкишоф ёфта бошад. “Таҷрибаи таърихӣ, маданӣ ва махсусан адабии халқҳо дар гули асрҳо нишон дод, ки халқу миллатҳои дунё дар ҳеч даври замон аз ҳам ҷудо ва дар алоҳидагӣ зиндагӣ накардаанд. Аз ин ҷост, ки ҳеч як адабиёт, аз ҷумла адабиёти бузурги халқу миллатҳои нуфузан зиёд ҳам бевобита бо адабиёту маданияти халқҳои дигар ташаккул ва тақомул наёфтааст. Ин ҳақиқати равшани таърихӣ ва адабиётиро ба назар нагирифта мумкин нест» [2, с. 80].

Адабиёти оламгири рус бо вучуди баруманд буданаш аз чандин сарчашмаҳо об хӯрда, бозёфтҳои адабии чандин халқҳои дуру наздикро таркиб кардааст. Таъсири «Калила ва Димна»-ро дар эҷодиёти аксарияти масалнависони рус дидан мумкин аст. Ин таъсир бевосита набуда, бавоситаи адабиёти франсаӣ ва забони лотинӣ воқеъ шудааст. Ҳаминро бояд гуфт, ки то асри XVII дар Аврупо осори адибони Шарқ асосан ба забони лотинӣ тарҷума мешуданд. Асарҳои зиёди донишмандони Шарқ бо ин забон тарҷума шуда, хонандагони зиёде пайдо кард. Адабиёти оламгири рус дар баробари таъсири бевосита ба адабиёти халқҳои дигар аз адабиёти онҳо низ фаровон баҳра бурдааст.

Масъалаи омӯзиши таъсири «Калила ва Димна» ба адабиёти рус яке аз масъалаҳои ҳалталаби адабиёти муосир ба шумор меравад. Зеро ҳалли ин масъала ба мо имконият медиҳад, ки дар бораи таъсири «Калила ва Димна» ба адабиёти рус ва мақому шуҳрати ин шоҳкорӣ дар адабиёти халқҳои гуногун маълумот пайдо кунем.

Таъсири адабӣ пеш аз ҳама байни як халқ ва баъдан халқҳои ҳамсоя ва халқҳои, ки аз ҷиҳати забон, этнография, оину этикод, анъанаҳо ба ҳам наздиканд, зухур ёфта, вобаста ба шароитҳои таърихӣ иҷтимоӣ ва ҷағолияти тарафайн инкишоф ва ё таназзул меёбад. Китоби “Калила ва Димна” аз даврони қадим то имрӯз дар ганҷинаи тамаддуни башарият ҷойгоҳи арҷманди худро маҳфуз дошта, нуфузу таъсири он ба адабиёти халқҳои дигар ниҳоят бузург аст. Дар бораи таъсири ин асари мондагор ба адабиёти Шарқу Ғарб рисолаҳои судманде таълиф шуда, адибони номовари ҷаҳон аз он баҳра бурдаанд ва дар бораи ин ганҷинаи адабиёти ҷаҳонӣ бо ҳусни иродат суханҳо гуфтанд. Ин китоб баъди тарҷумаи арабии Ибни Муқаффаъ он қадар ба адабиёти араб таъсир расонид, ки таҳрирҳои зиёде дар шакли назму наср пайдо шуд. Адабиётшиносон ҳангоми омӯختан ва тадқиқу таҳлили таъсири адабӣ ба ҷунин ҳулоса меоянд, ки таъсири як адабиёт ба адабиёти дигар эътибори ин ва ё он адабиётро паст назада, балки меафзояд.

Ҳангоми таҳқиқу таҳлили масъалаҳои мухталифи алоқаҳои адабӣ аксаран ба ҳодисаҳои таъсири адабӣ воқеъшуда. Дар ҳақиқат масъалаи таъсири адабӣ ҷавҳари асосии робитаҳои адабиёти ифода карда, дар тамоми шаклу қонунҳои равоҷи адабӣ иштироки ҷағолино дорад. Таъсири адабӣ низ шаклҳои гуногун дорад ва дар ҳолатҳои мухталиф руҳ дода, бо объекти таъсир нақши мусбат ё манфӣ гузошта метавонад. Адабиёти як халқ ба адабиёти

халқи дигар ба воситаи тарҷума ворид шуда, он ҷо нуфуз ва эътибор пайдо карда, дар ҷараёни адабии он ғаёлона таъсир мерасонад.

Таъсири эҷодиёти нависандаи бузург ба осори дигар ё худ таъсири як адабиёт ба адабиёти дигар ба тарзу воситаҳои гуногун ба амал меояд. Яке аз он воситаҳо қабули анъанаҳои нав ва ба он омода будани адабиёти таъсиргиранда мебошад. «Таъсири адаби дар шакли таҷриба аз як адабиёт ба адабиёти дигар ҳамон вақт ворид мешавад, ки адабиёти он халқ бо қабули таҷрибаи нав омода бошад» [2, с. 81].

Таъсири адабии як адабиёт ба адабиёти халқҳои дигар ҳар қадар бузург бошад, натиҷаи он ҳамон қадар самарабахш мегардад. Ин ҳолатро дар мисоли таъсири ғазалиёти Ҳофиз ба адабиёти дунё, таъсири «Калила ва Димна»-и Ибни Муқаффаъ ба адабиёти араб ва ё таъсири тарҷумаи франсавии «Ҳазору як шаб»-и Антуан Галлан ба адабиёти Аврупо ба мушоҳида гирифтани мумкин аст.

«Калила ва Димна китоби дӯстдоштаи нависандаи машҳури рус Толстой буд. Лев Толстой дар пайравӣ ба масалҳои китоби «Калила ва Димна» қиссаҳои аҷоибу ғароиб офаридааст. Барои исботи ин қиссаи «Ду бародар» (Два брата)-и Толстойро ба қиссаи «Ду бародар» аз «Калила ва Димна» муқоиса мекунем:

Два брата

«Два брата пошли вместе путешествовать. В полдень они легли отдохнуть в лесу. Когда они проснулись, то увидели подле них лежит камень и на камне что-то написано. Они стали разбирать и прочли: Кто найдёт этот камень, тот пускай идёт прямо в лес на восход солнца. В лесу идёт река; пускай плывёт через эту реку на другую сторону. Увидишь медведицу с медвежатами: отними медвежат у медведицы и беги без оглядки прямо в гору. На горе увидишь дом и в доме там найдёшь счастье. Братья прочли, что было написано, и меньшой сказал:

-Давай пойдём вместе. Может быть, мы переплывём эту реку, донесём медвежат до дому и вместе найдём счастье.

Тогда старший сказал:

-Я не пойду в лес за медвежатами и тебе не советую. Первое дело: никто не знает – правда ли написана на этом камне; может быть, всё это написано на смех. Да, может быть, мы и не так разобрали. Второе: если и правда написана – пойдём мы в лес, придёт ночь, мы не попадём на реку и заблудимся. Да если и найдём реку, как мы переплывём её?

Может быть, она быстра и широка? Третье: если и переплывём реку разве лёгкое дело отнять у медведицы медвежат: она нас задерёт, и мы, вместо счастья, пропадём ни за что. Четвёртое дело: если нам и удастся унести медвежат, - мы не добежим без отдыха в гору.

Главное же дело, - не сказано: какое счастье мы найдём в этом доме? Может быть, нас там ждёт такое счастье, какого нам вовсе не нужно.

А меньшой сказал:

-По-моему, не так. Напрасно этого писать на камне не стали бы и всё написано ясно.

Первое дело: нам беды не будет, если попытаемся.

Второе дело: если мы не пойдём, кто-нибудь другой прочтёт надпись на камне и найдет счастье, а мы останемся не при чём.

Третье дело: не потрудиться да не поработать ничто на свете не радует. Четвёртое: не хочу я, чтоб подумали, что я чего-нибудь да побоялся.

Тогда старший сказал:

- И пословица говорит: искать большого счастья - малое потерять; да ещё: не сули журавля в небе, а дай синицу в руки.

А меньшой сказал:

- А я слышал - волков бояться, в лес не ходить; да ещё: под лежащий камень вода не потечёт. По мне, надо идти.

Меньшой брат пошёл, а старший остался.

Как только меньшой брат вошёл в лес, он напал на реку, переплыл её и тут же на берегу увидел медведицу. Она спала. Он ухватил медвежат и побежал без оглядки на гору. Только что добежал до верха выходит ему навстречу народ. Подвезли ему карету, повезли в город и сделали царём» [8, с. 85-86].

Акнун ин масалро дар китоби «Калила ва Димна» дида мебароем:

“Ду рафик, ки яке Солим ва дигаре Ғоним дар роҳе мерафтанд ва бо рафоқати якдигар манзилҳо тай мекарданд. Гузари онҳо ба домани кӯҳе афтод, ки қуллаи он ба бурчи фалак

мерасид. Дар пои он кӯҳ чашмаи мусаффоё буд. Дар пеши чашма ҳавзи бузург сохта гирдогирди он дарахтони соядор сар дар сар оварда буданд.

*Зи як сӯ шохи райҳон бардамида,
Зи дигар сӯ дарахтон сар кашида.
Ба пои сарв сунбул дарфитода,
Бунафша пеши сунбул сар ниҳода.*

Алқисса, он ду рафиқ аз бодияи ҳавлноқ ба он манзили пок расиданд ва чун ҷои хушу маъвои дилкаш диданд, ҳамон ҷо барои осоиш қарор гирифтанд. Баъд аз осудагӣ ба атрофи ҳавз ва чашма гузаре мекарданд ва аз ҳар сӯ, назаре меафканданд. Ногоҳ дар канори ҳавз, аз он сӯ, ки об меомад, санги сафеде диданд, ки бо хати сабз бар вай навишта буд: «Эй мусофир, ба ин манзил, ки расидӣ, бидон, ки мо барои меҳмон беҳтарин нуқл ҳозир кардаем. Вале шарт он аст, ки аз баҳри сар гузашта пой бар ин чашма бинеҳ ва аз хатари гирдобу ҳавли гирдоб андеша нанамуда худро ба канор биандоз, шере, ки аз санг тарошида дар пои кӯҳ ниҳодаанд, ба дӯш бардошта беист ба як давидан худро ба болои кӯҳ бирасон. Чун ин роҳ тамом шуд, дарахти мақсуд ҳосил хоҳад омад.

*То раҳ наравад касе, ба манзил нарасад,
То ҷон наканад, ба олами дил нарасад.
Гар ҷумла ҷаҳон бигирад анвори қабул,
Як шаъшааи хур ба марди қоҳил нарасад.*

Баъд аз хондани ин хат Ғоним ба Солим рӯ оварда гуфт: «Эй бародар, биё ки ба ин майдони мубориза дароём ва ин тилисмро бикушоём:

*Ё бо мурод ба сари гардун ниҳем пой,
Ё мардвор дар сари гардун кунем сар». Солим гуфт:*

-Эй ёри азиз баробари хондани ин хат, ки нависандаи он маълум нест, ба чунин хатари бузург пой ниҳодан манфиате надорад ва далели ҷаҳолат аст. Ҳеҷ оқил дониста захр намехурад, ҳеҷ хирадманд меҳнати нақдро барои роҳати насия қабул намефармояд.

*Нест баробар ба назди мардуми доно,
Якдама ғам бо ҳазорсола танаъум.*

Ғоним гуфт: Эй рафиқи мушфиқ, ҳаваси истироҳат муқаддимаи пастӣ ва ҳиссат аст.

*Ҳар кӣ осудагиву роҳат ҷуст,
Дили худро зи бахт шод накард.
В-он ки тарсид аз ҷафои хумор,
Қадаҳи бодаи мурод нахӯрд.*

Марди ҳимматпеша то пояи баланд ба даст наорад, аз роҳи талаб барнагардад. Гули тараб бе хори тааб чидан мумкин нест. Пойи ҳиммат маро ба кӯҳи баланд хоҳад кашид ва аз гирдоби балову ранҷу андеша нахоҳам кард.

*Гар дар талабаи моро ранҷе бирасад, шояд,
Чун ишқ ҳарам бошад, саҳл аст биёбонҷо.*

Солим гуфт:

-Дар роҳе, ки поён надорад, қадам задан ва дар баҳре, ки соҳилаш падида нест, шино намудан аз тариқи хирадмандӣ дур менамояд. Ҳар касе, ки ба коре шуруъ кунад, бояд ки баробари ҷои даромад, ҷои баромадашро ҳам бубинад ва зарару нафъи онро ба мизони ақл бисанҷад, то ки ранҷи беҳуда накашида бошад ва нақди умри азизро бар боди фано барнадода.

*То нақунӣ ҷои қадам устувор,
Пой манеҳ дар талаби ҳеҷ кор.
Дар ҳама коре, ки дароӣ накуст,
Раҳнаи берун шуданаш кун дуруст.*

Ман дар ин муомила ба ту ҳамроҳ нестам ва туро низ аз ин кор манъ мекунам. Ғоним гуфт:

-Аз ин сухан даргузар, ки ман ба қавли касе аз азимати худ барнагардам. Ман медонам, ки ту қуввати ҳамроҳӣ надорӣ. Акнун тамошо кун ва ба ниёзманд мададе бидеҳ.

*Донам, ки туро қуввати май хӯрдан нест,
Боре ба тамошогарии мастон оӣ.*

Солим донист, ки ӯ дар кори худ якрав аст, гуфт:

-Эй бародар, мебинам, ки ту ба сухани ман тарки ин кори нокарданӣ намекунӣ. Ман тоқати мушоҳидаи ин ҳолат надорам, салоҳ дар он дидам, ки:

Берун кашада бояд аз ин варта рахти хеш. Пас боре ки дошт, бардошта бо ёри худ видоё намуд ва рӯй ба роҳ овард. Ғоним дил аз ҷон шуста ба оби чашма омад ва гуфт:

*Дар баҳри муҳит ғўта хоҳам хўрдан,
Ё зарқа шудан ё ғўҳаре овардан.*

Пас бо азми устувор қадам дар чашма ниҳод. Ғоним донист, ки он чашма гирдоби балост, аммо дил қавӣ дошта, бо шиноварӣ ба соҳили наҷот расид ва ба канори об омада, нафас рост карда шери сангино ба пушт кашид. Ҳазор гуна захматро қабул намуда, ба як давидан худро ба сари кӯҳ расонд. Дар он тарафи кӯҳ шаҳри бузурге дид, ки ҳавои хуш ва фазои дилкаш дошт. Ғоним болои кӯҳ қарор гирифта ба ҷониби шаҳр назар мекард, ки ногоҳ аз он шери сангӣ овози сахте баромад, ки ларза дар кӯҳу саҳро афтод. Он садо ба шаҳр расид ва мардуми бисёр аз ҳар тараф берун омаданд ва рӯй ба кӯҳ ниҳода ҷониби Ғоним меоманд. Ғоним ба дидаи ҳайрат менигарист ва аз ҳуҷуми халоиқ тааҷҷуб менамуд. Ногоҳ ҷамъе аёнӯ ашроф расида, расми дуову шартӣ сано ба ҷо оварданд ва ба илтимоси тамом ӯро ба маркаб савор карда, ба ҷониби шаҳр бурданд, сару танаширо ба гулобу кофур шуста, ҷомаҳои подшоҳона пушонданд. Ба эъзозу иқром ихтиёри салтанати он вилоятро ба дасти ӯ доданд. Ғоним аз кайфияти он ҳол суол кард, чунин ҷавоб шунид:

- Ҳукамо дар ин чашмае ки дидӣ, тилисме сохтаанд ва он шери сангинро он ҷо мондаанд. Ҳар вақте ки касе ба ин чашма гузафта шерро бардошта ба болои кӯҳ барояд, он ҳол дар ҳамон вақт ба вуқӯъ меояд, ки ба подшоҳи ин шаҳр аҷал расида бошад. Пас шер овоз медиҳад ва садои ӯ ба шаҳр расида, мардум берун меоянд ва ӯро ба подшоҳӣ мебардоранд, то он замон, ки навбати ӯ низ ба охир ояд. Муддатҳои дароз аст, ки ин қоида ба ҳамин дастур давом дорад. Ту имрӯз подшоҳи ин шаҳр ва фармонравои ин даҳрӣ. Ғоним донист, ки кашидани он ҳама меҳнатҳо ба тақозои давлат будааст” [7, с. 83].

Аз муқоисаи ин ду масал аён мегардад, ки нависандаи машҳури рус Толстой бо китоби “Калила ва Димна” хуб ошно будааст ва ин қиссаро зерӣ таъсири ин асари бузург офаридааст. «Калила ва Димна» ба адабиёти рус маҳз тавассути тарҷумаҳои франсавӣ роҳ ёфт. Аз ин рӯ, мо гуфта метавонем, ки ин адиби номдори рус, ки донандаи хуби забони франсавӣ буд, шояд аз тарҷумаҳои франсавӣ ин асар баҳра бардоштааст. Адиби машҳури рус Толстой мазмуни ҳикояи “Ду бародар”-и “Калила ва Димна”-ро дар қиссаи “Два брата” бетағйир нигоҳ доштааст. Танҳо адиби рус дар қиссаи худ аз мисраҳои шеърӣ, ки дар “Калила ва Димна” барои тақвияти мавзӯ оварда шудааст, канораҷӯӣ кардааст.

Адабиёт

1. *Адабиёти фосу тоҷик дар асрҳои XII-XIV. Қисмҳои 1 ва 2. Дар зерӣ таҳрири Р. Ҳодизода, Душанбе: Дониш, 1982. – 228 с.*
2. *Афсаҳзод А. Манбаъ ва густириши ривоятҳои форсии «Калила ва Димна» / А. Афсаҳзод Душанбе: Ирфон, 1986. – 336 с.*
3. *Аҳмадов М. Насри ахлоқӣ бадеии Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Дар се қисм / М. Аҳмадов. - Душанбе: ДДО, 1984. - 278 с.*
4. *Бертельс Е.Э. История персидско-таджикской литературы / Е.Э. Бертельс. - М.: ИВЛ, 1960. -556 с.*
5. *Ибн аль-Мукаффа. Калила и Димна. Перевод с арабского, предисловие и комментарии Б.Я. Шидфар / Ибн аль-Мукаффа. – М.: Художественная литература, 1986. – 302 с.*
6. *Панчатантра. Перевод с санскрита, предисловие и примечания А. Спиркина. - М.: Художественная литература, 1962. – 470 с.*
7. *Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Калила ва Димна. Танзим ва таҳрири Р. Ҳодизода / Ҳусайн Воизи Кошифӣ. - Душанбе: Адиб, 1989. – 300 с.*
8. *Толстой Л.Н. Азбука. Новая Азбука / Толстой Л. Н. – М.: Просвещение, 1987. – 360 с.*
9. *Chauvin, V. Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux Arabes 1810-1885 / V. Chauvin. P., Liuge, 1922. – 252 p.*
10. *Farkas Enico. Le conte oriental en France, de Galland a Nerval: invention d un genre . Universite de Debrecen, 2013, 365 p.*
11. *Chauvin, V. Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux Arabes 1810-1885 / V. Chauvin. P., Liuge, 1922. – 252 p.*

ТОЛСТОЙ ВА КИТОБИ «КАЛИЛА ВА ДИМНА»

Дар мақолаи мазкур сухан дар хусуси адиби маъруфи рус Толстой ва муносибати ӯ ба “Калила ва Димна” меравад. Ба назари муаллифи мақола масъалаи омӯзиши таъсири «Калила ва Димна» ба адабиёти рус яке аз масъалаҳои ҳалталаби адабиёти муосир ба шумор меравад. Зеро ҳалли ин масъала ба мо имконият медиҳад, ки дар бораи таъсири «Калила ва Димна» ба адабиёти рус ва мақому

шухрати ин шоҳкорӣ дар адабиёти халқҳои гуногун маълумот пайдо кунем. Таъсири «Калила ва Димна»-ро дар эҷодиёти аксарияти масалнависони рус дидан мумкин аст. Ин таъсир бевосита набуда, ба воситаи адабиёти франсавӣ ва забони латинӣ воқеъ шудааст. Ин шоҳкорию адабиёт китоби дӯстдоштаи нависандаи машҳури рус Толстой буд. Лев Толстой дар пайравӣ ба масалҳои китоби «Калила ва Димна» қиссаҳои аҷоибу ғароиб офаридааст. Барои исботи ин, муаллифи мақола ҳикояи «Ду бародар» (Два брата)-и Толстойро ба ҳикояти «Ду бародар» аз «Калила ва Димна» муқоиса кардааст.

Калидвожаҳо: «Калила ва Димна», робитаҳои адабӣ, таъсири адабӣ, Шарку Фарб, тарҷума, Толстой, адабиёти рус, ду бародар, адабиёти классикии форс-тоҷик, тарғиби адабиёт.

ТОЛСТОЙ И «КАЛИЛА И ДИМНА»

Эта статья об известном русском писателе Толстом и его отношении к Калиле и Димне. По мнению автора статьи, вопрос изучения влияния Калилы и Димны на русскую литературу является одним из наиболее актуальных вопросов современной литературы. Потому что решение этой задачи дает нам возможность узнать о влиянии Калилы и Димны на русскую литературу, о статусе и известности этого шедевра в литературе разных народов. Влияние Калилы и Димны можно увидеть в произведениях большинства русских пословиц. Это влияние не было прямым, оно было через французскую литературу и латинский язык. Этот шедевр литературы был любимой книгой известного русского писателя Толстого. Лев Толстой создал замечательные рассказы по притчам книги «Калила и Димна». В доказательство этому автор статьи сравнил рассказ Толстого «Два брата» с рассказом «Ду бародар» (Два брата) из Калилы и Димны.

Ключевые слова: Калила и Димна, литературные отношения, литературное влияние, Восток и Запад, перевод, Толстой, русская литература, два брата, классическая персидско-таджикская литература, популяризация литературы.

TOLSTOY AND "KALILA AND DIMNA"

This article is about the famous Russian writer Tolstoy and his relationship to "Kalila and Dimna". According to the author of the article, the issue of studying the influence of "Kalila and Dimna" on Russian literature is one of the most pressing issues of modern literature. Because the solution of this problem gives us the opportunity to learn about the influence of "Kalila and Dimna" on Russian literature, about the status and fame of this masterpiece in the literature of different peoples. The influence of "Kalila and Dimna" can be seen in the works of most Russian proverbs. This influence was not direct, it was through French literature and the Latin language. This masterpiece of literature was the favorite book of the famous Russian writer Tolstoy. Lev Tolstoy created wonderful stories based on the parables of the book Kalila and Dimna. To prove this, the author of the article compared Tolstoy's story "Two Brothers" with the story "Two Brothers" from "Kalila and Dimna".

Keywords: Kalila and Dimna, literary relations, literary influence, East and West, translation, Tolstoy, Russian literature, two brothers, classical Persian-Tajik literature, popularization of literature.

Дар бораи муаллиф

Муҳидинов Тоҷидин Шамсиддинович
Ассистенти кафедраи забони франсавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 839 55 30
E-mail: chamsidinzodatojedin-62@mail.ru

About the author

Mukhidinov Tojidin Shamsiddinovich
Assistant of the French language department
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 839 55 30
E-mail: chamsidinzodatojedin-62@mail.ru

Об авторе

Муҳидинов Тоджидин Шамсиддинович
Ассистент кафедры французского языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 839 55 30
E-mail: chamsidinzodatojedin-62@mail.ru

ҒОЯҲОИ ФАЛСАҒИ ВА ИҶТИМОИ ДАР ЭҶОДИЁТИ АСКАР ҲАКИМ

Раҳимов Б. Ғ.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Адабиёти тоҷикӣ, махсусан, шеърӣ муосир баъд аз солҳои шастуми садаи ХХ сифатан такмил ёфт, савияи мундариҷа ва шакли шеърӣ ғани гардид, қолибҳои анъанавии жанри қофия ва вазн такмил ёфт, навҷӯии асолати ҳунари дар шеър хеле бошиддат чараён гирифт. Осори бадеӣ инъикоси ҳодисаву воқеоти мухталифи зиндагӣ ва сарнавишти пуртазоди инсонҳоро дар маркази тасвир қарор дода, моҳияти зиндагии инсонӣ замон ва ҷамъияти пешравро ифода намуд ва дар тасвири ин ё он воқиа ҳунари санъаткор, андешапарварӣ ва тафаккури тоза дар алоқамандӣ бо ҳадафи ғоявӣ ва мавқеи граждании адиб мавқеи асосӣ пайдо намуд.

Тамоюли «шеърӣ озод» тақвият ёфт ва мавриди таҳқиқ қарор гирифт. Падидаҳои тозаву нави шеърӣ муосир ва самти инкишофи он равшан гардида, бозтоби ҷанбаҳои милливу умумибашарӣ бештар гардид. Дар нақди адабӣ мақолаву асарҳои ҷудогонаи, С. Табаров, М. Шукуров, Ш. Ҳусейнзода, Х. Шарифов, А. Сайфуллоев, А. Сатторов, Ю. Акбаров, М. Қаноат, А. Ҳаким, А. Абдуманонов, Ҳ. Шодиқулов, А. Насридинов, А. Набиев ва дигарон ба вучуд омада, дар онҳо то андозае ҷиҳатҳои гуногуни раванди адабии муосир мавриди баррасӣ қарор гирифт.

Дар ин радиё эҷоди асари мунаққид ва адабиётшинос Аскар Ҳакимов «Шеър ва замон» (Душанбе, «Ирфон», 1978) оид ба масъалаҳои инкишофи назми муосири тоҷик падидаи тозае дар адабиётшиносии ин замон маҳсуб меёфт. Дар ин асар қаҳрамони лирикиро дар ҳамин мураккабӣ ва ҳамбастагии диалектикий ҷузъҳои гуногун баррасӣ намуда, бо мақсади рӯшан кардани симои умумии қаҳрамони лирикий истилоҳи субъекти лирикий идеали эстетикӣ инсонӣ замон қабул гардида, зуҳури он дар мисоли эҷодиёти Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Бокӣ Раҳимзода, Аминҷон Шукӯҳӣ, Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Ғаффор Мирзо, Кутбӣ Киром ва дигарон шарҳ ёфтааст.

Инкишофи назми муосири тоҷик ва поэтикаи он дар солҳои 70-80-уми асри ХХ бо таъкиди А.Ҳаким «аз лиҳози мундариҷа ба тасвири амиқ ва доманадори воқеият, пурқувват ва фарогиранда шудани эҳтироси граждани, омӯзиши гуманизми нав ноил шуда бошад, дар соҳаи шакли бадеӣ дар он муносибати тоза ба сухану сурат, ба шаклҳои анъанавӣ ва ба унсурҳои услуб, авзону анвои шеър ва аз ҷумлаи инҳо ба мавқеи муҳим соҳиб мешавад» [3, с. 18].

Аскар Ҳаким масъалаҳои инкишофи назмро аз назари ворисияти таърихӣ ва анъанаву навоарӣ, пайванди шеърӣ зиндагӣ ва моҳияти иҷтимоии он, ҷустуҷӯҳои маънавию ахлоқӣ замон ва амақияти эҳсоси шахрвандӣ ба таҳқиқ гирифта, самтҳои инкишофи ғоявию эстетикӣ адабиёти муосири тоҷикро воқеӣ муайян намудааст. Ҷустуҷӯҳои маънавию ахлоқӣ дар шеърӣ муосир ба набзи замон ва ниёзи ҷомеа алоқаманд буда, самтҳои гуногунро фаро мегирад. Махсусан, ба мавзӯҳои таърихӣ, таърихию инқилобӣ, ватандӯстӣ, башардӯстона, байналмилалӣ, сулҳу амният, истиқлолият, ваҳдату ягонагӣ, рушди илму фановарӣ, расму ойини халқӣ, худшиносӣ ва бедорӣ милли ва ғайраҳо тавачҷуҳ зоҳир намудаан боиси пурқувват ва таъсирбахш гаштани осори бадеӣ шудааст.

Дар ин самт тамоюли таърихро ба хидмати замон расонидани адабиёт мушоҳида мешавад. Сабақи таърих ҳамеша ибратомӯз буда, бо моҳияти ахлоқию маънавиаш маҳзани таърихро ба эҳтиёҷоти рӯз ва хизмати замон воғузур месозад. Таърих, забон ва фарҳанг ҳастии халқу миллат аст ва арзишҳои он, ки дар давоми асрҳо ба вучуд омада аз имтиҳоноти вазнин ва пурмоҷари даврҳои таърихӣ гузаштаанд. Бинобар ин, тавассути бозтоби моҳияти арзишҳои маънавию ахлоқӣ, эҳсоси ғояҳои ватандӯстӣ ва инсонпарварӣ ва симои шахсиятҳои дурахшонии таърихӣ арзишҳои инсонӣ, аз қабилӣ ахлоқӣ нек, маънавият, инсонпарварӣ, ватандӯстӣ, садоқату муҳаббат, ҷавонмардӣ ва дӯстиву рафоқат бештар падидор мешаванд. Дар ин робита зуҳури ғояҳои башардӯстона, андешапарварӣ ва

тафаккурсозии замон низ фаъл гардида, дар замони пурфоча ва хатарноки зудтағирёбандаи имрӯз ба ҳимояи арзишҳои инсонӣ ва пешрафти ҷомеа мусоидат намуд. Мушкилот ва масоили мазбур дар нақди Аскар Ҳаким тавассути таҳлили осори С.Айнӣ, Ҷ. Икромӣ, С. Улуғзода, М. Турсунзода, М. Миршакар, М. Қаноат, Лоик Шералӣ, Қутби Киrom, Бозор Собир, Гулназар ва чанде дигарон арёбӣ шудааст.

Дар мақолаи «Баҳс идома дорад» (1976) ҷамъбасти мувоҳидаи маҷаллаи «Садои Шарк»-ро бо аснод ва далели мушаххас таҳқиқи мукаммалу мақсаднокеро оид ба рӯҳи граждании шеър, пайванди шеър ба зиндагӣ ва дарёфти хусусиятҳои шахрвандии он, масъалаҳои анъанаву навоарӣ, назария ва амалияи шеъри муосири тоҷикӣ анҷом додааст, ки хусусияти назарӣ ва таҳқиқӣ дошта, муносибати ин ду мафҳуми эстетикиро равшан шарҳ додааст. Аз нуқтаи назари муҳаққиқ анъана ва навоарӣ масъалаи мураккабу серпахлӯ буда, муайян кардани методологияи таҳқиқ ва танқидӣ омӯхтан он вобаста ба давраи муайяни таърихӣ ва хусусиятҳои миллӣ, ягонагии ҷузъҳои ғоявию эстетикӣ табиати он муҳим ва арзишманд аст. Дар шеъри муосир ифодаи ҳиссиёт ва тахайюлот тавассути бозтоби симои инсонӣ фаъолу мубориз ва масъулиятшинос таассуроту андешаҳо ва ормонҳои ахлоқию зебоишиносӣ замон инъикос ёфта, симои фардӣ ва маҳорати эҷодии адибонро тибқи талаботи даврон зоҳир намуда, ба инкишофи муттасили раванди адабиёт мусоидат намудааст. Дар ин робита А. Ҳаким масоили мазкурро аз нигоҳи се насли адибон арёбӣ намуда, хусусиятҳои ғоявию бадеии эҷодӣ онҳоро равшан сохтааст [3, с. 23-24].

Аз мушоҳидаҳои муҳаққиқ бармеояд, ки насли аввал дар солҳои 30-40-уми асри ХХ бештар ба мавзӯҳои музаффариятҳои замони барқароршавии ҳокимияти шуравӣ, сохтмони ҷамъияти сотсиалистӣ, даъват ба ҳимояи ватан, сулҳу осоиштагӣ ва мазаммати ҷангу харобкорихо, парастии мафкураи қолабрезии ҳизби сиёсии ҳукмрон ва шахсиятҳои муқтадирӣ замон бахшида шуда, баъдтар дар солҳои панҷоҳ ва шастум ғояҳои афкори адабӣ ба баргараф намудани харобиҳои ҷанг ва барқарорсозии ҳаёти осоишта, пойдор намудани сулҳу амонӣ, дӯстӣ ва муносибатҳои неки умумибашарӣ, ободкорӣ ва бунёдкории иншоотҳои бузурги хоҷагии халқ ва таҷассуми симои инсонӣ фаъолу мубориз нигаронида шудааст. Насли сеюми адибон пас аз нимаи дуюми солҳои шастум дар осори хеш ба афзудани мақоми шахс дар ҷамъият ва худшиносӣ инсон, муборизаи сиёсӣ ва ғоявии ҷамъияти сотсиалистӣ ва капиталистӣ, бархурд ва зиддияти мафкураи сиёсӣ ва пойдорӣ дӯстиву ягонагии халқҳо тавачҷух зоҳир намудаанд. Дар биниши муҳаққиқ таҷрибаи эҷодии ҳар се насли шоирон дар пайвастагӣ ба моҳияти ахлоқию маънавий ва руҳи иҷтимоии замон таҳлил ва натиҷагирӣ шудааст.

Дар ҳақиқат, дар раванди инкишофи адабиёт навоарӣ аз анъана ҷудо набуда, худ ба худ якбора пайдо намешавад, Меҳвари навоарии ғоявию бадеӣ вобаста ба симо ва қаҳрамони нави адабиёт ва пурқувват гардидани ҷанбаи граждании шеъри муосир зухур мекунад. Зеро осори бадеии адибон ифодаи руҳи замон, пайванди шеър ба зиндагӣ, моҳияти иҷтимоӣ, инъикоси рӯҳияи одами нав ва анъанаҳои бадеии миллӣ буда, аз манбаъ ва сарчашмаҳои гуногуни адабиёти халқҳо ғизо мегирад. Бинобар ин, омӯзиш, истиқбол, баҳрабардорӣ ва таъсирпазирӣ аз адабиёти халқҳои бародар ва ҳамҷавор яке аз сарчашмаҳои муҳими навоарӣ шинохта шуда, мебояд эҷодкорона сурат гирад ва нусхабардориву мафкураи ҳукмони қолабпарастии афкори бадеиро ривож диҳад. Дар баробари ин, нуқсонҳои шеъри муосир, аз қабилӣ умумиятбаёнӣ, шаклпарастӣ ва тафаккури қолабӣ, маҳдудияти ангеаи тафаккур ва заифии бадеияти шеър низ хотирнишон гардидааст.

«Раҳнавард» (1984) нахустин маҷмуаи шеърҳои Аскар Ҳаким мебошад. То ин замон вай ҳамчун яке аз беҳтарин мунаққидони адабиёти муосир шинохта шуда, на танҳо ҳусну кубҳи шеърро нозук дарк намуда таҳлилу таҳқиқ менамояд, балки бо андешаи тахайюломез ва маҳорати ҳунарии асил ба эҷоди шеър бо диди тоза ва таъсирбахш муносибат намудааст. Бинобар ин, минбаъд баррасӣ ва таҳлили хусусиятҳои эҷодӣ, сабки нигориш, жанру навҳои адабӣ ва мазмуну мундариҷаи афкори бадеии ӯ дар ҷараёни нақди адабӣ сурат гирифтааст [2, с. 21].

Биниши фалсафии шоир бар зиндагӣ ва ҳастии он амиқу пурмаъно ифода меёбад ва он олитарин лаҳзаҳои зухуроти зиндагист, ки ҷиҳати шинохти мо аз оламу одам имкон медиҳад. Ин андеша дар ғазали «Ойнаи нур» -и Аскар Ҳаким таҷассум ёфтааст. «Ойнаи нур» ғазалест, ки аз олитарин лаҳзаҳои зиндагии ду шахсияти нотақрори фарҳанги маънавий Ҷалолиддини Балхӣ ва Шамси Табрезӣ тавсиф менамояд ва ба сифати муъҷизаи шеър

шоирии ҳамаи давру замонҳои башарият шинохта шудааст. Дар ҳақиқат, ин гуна тасвир дарки фалсафии ҳастӣ ва замон аст, ки шоир ба дарёфти андешапарварӣ ва тафаккурсоӣ расидааст, ки пур аз шавқу шӯр, ҳиссиёт ва тахайюлангез мебошад ва дарки фалсафии замону маконро ифода менамояд. Ғазали мазкур ин маъниро пурра собит месозад:

Ин ойинаи нур кӣ будаст, кӣ будаст,
К-аз оби рухаш чашмаи хуршед намуда
Оҳ, ин чӣ гузаштан зи бари мо ба хамӯшӣ,
Хомӯш, ки хомӯшии ӯ авҷи суруд аст.
Дар ғунҷаи лабҳо-ш агар бӯйи баён нест,
Шаҳр ин хабари тозаи ишқ аз кӣ шунуда
Хуш мераваду рафтани ӯ нест видое,
Ўро, ки ба ҳар мақдами падруд, дуруд аст.
Ў масчиду дайреву куниште нашиносад,
Аммо ҳама афтода ба пояш ба сучуд аст.
Гар дасти саҳо мояи ноз аст башарро,
Ин ўст, ки аъзои вучудаш ҳама чуд аст.
Ин банда, Худоё, чӣ Худоест, ки банда-ш
Будоиву тарсову мусалмону яҳуд аст.
Як бор, ки бар боми фалак рафт, дигар рафт,
Ойини чаҳон гарчи фароз асту фуруд аст.
Он аст, ки аз рӯзи азал нест суқуташ,
Роҳе, ки кунад азм сууд асту сууд аст.
Моро ҳама ин дидаи ҳайрон зи қафояш
Бо шавқу хитобе, ки кӣ будаст, кӣ будаст?! [4, с. 14].

Дар ин ғазал зуҳури муъҷизаи ду нобиға Шамс ва Мавлоно, ки аз равобити онҳо афкоре пайдо шуд ҷовидонаӣ ва пуршӯру таҳриқбахш ва бо зеботарин калимоту таъбироту истиораҳо баён шудааст. Дар ҳар байти ин ғазал шахсият ва симои ботинии дурахшон ва дунёи мунаввари ирфонии ин ду нобиға ҳамчун ойинадори ҳаёти маънавии ҷомеа зуҳур ёфта, хонандаро ба андеша ва тафаккурсоӣ раҳнамун сохта, содиқ ва дилбохтаи онҳо мегардонад. Таъбиру вожае, ки дар ин ғазал омадааст, дар баробари тасвири бадеии авзоъ ва шахсияти бузурги ин нобиғаҳо бар таълимоти тасаввуфӣ онон ишора дорад. Таъкидҳои “ойинаи нуру чашмаи хуршед”, “ишқу хомӯшӣ”, “масчиду дайру куништ”, “сучуду чуд, сукуту сууд” ва ғайра, ки далели маҳорати ҳунарии шоир дар истифодаи пурмазмунӣ воситаҳои бадеияти калом аст, ба ин мақсад баён шудааст. Ба ин восита шоир аз мактаби эҷоди ҳамзамонони хеш маҳсусан аз тозақорӣ ва навоварихои шеърӣ Лоиқ Шералӣ баҳра бардошта, асолати шеърро дар пайвандӣ бо осори саромадони сухани форсии тоҷикӣ навъҳои адабии ғазал, рубоӣ ва дубайтиро инкишоф дод.

Расул Ҳамзатов соли 2000-ум дар шаҳри Москва пас аз таҳлил ва баррасии манзумаи «Санги ман – алмос» “-и Аскар Ҳаким таъкид менамояд, ки “шеърро ҳамсони ниёиш меофарад... ҳуди ӯ ҳам ба шеър бо изтиробӣ ибодату ниёиш ва эҳтироми комил муносибат дорад. Ва азбаски ҳар гуна ниёиш кори муқаддасест, ки руҳро мусаффою баландпарвоз мекунад, шеър ҳам ба ақидаи ӯ, ба тозагӣ ва фарозрафтани руҳ мададгори бояд бошад. Бисёре аз навиштаҳои Аскар Ҳаким маҳз барои амалӣ гаштани ҳамин гуна таблаботи олий хидмат мекунанд» [6, с. 9].

Рисолати шоир аз рӯи ақидаи эҷодӣ бо шеър «барои сафо ва улвияти руҳ мадад кардан аст» (ҳамон ҷо) ва бинобар ин ифодаи дурахшони башардӯстӣ дар ашъораш ҳамеша муҳим ва зарур боқӣ мемонад. Шоир дар ин манзума ба моҳиятҳои ҳодисаҳо ва зуҳурот, ба ҳама шакли тазоҳури ҳастӣ бо эҳтиром ва шавқу завқ мурочиат карда, хонандаро доир ба асрори Олам ва қисмати башарият барои мавҷудияти ҳар зарра муҳофизакор будан даъват менамояд:

Осмон дорад агар панҷаи оби раҳмат,
На фақат бар сари сарву гулу райҳону тамашк
Ба сари газна, шутурхору ғумой,
Ба сари хори хасак ҳам борад...
Фарқи парвозу хазидан дар чист,
Гар паридан нарасонад ба савоӣ хуршед [4, с. 213].

Дар ҳақиқат, шахсияти лирикӣ, ғиноии ӯ сифатҳои шахсию маҳрамона ва шаҳрвандию шахсиро табиӣ ва бо асилият ба ҳам оварда, ғаму шодихоии олами атрофро ба муҳити ҳамдилиии ӯ ҳамовоз мегардонад. Дар манзумаи мазкур мисраъҳои муҳаббати муқаддас ва олии дар зухуроти гуногунаш дурахшида, муҳаббати фарзандию падарӣ, зану мард, муҳаббат ба халқи хеш ва умуман ба мардум, ба тамоми ҳастӣ ва ба Офаридгори оламхоро ифода менамояд.

Тахайюлот ва эҳсоси тоқатнопазирӣ дар шоир ба ҳамаи он ғоҷаҳое, ки душманон ба сари халқ ва кишвари тоҷик асрҳо оварданд ва барои ҳаёти инсон ва башарият ҳалокатоваранд, бо ифодаи «мастию тире туфангам манфур» [3, 463] баён менамояд. Ин маъниро шоир ҳанӯз аз замони тифлӣ дарёфта буд, ки истифодаи яроқ бо мақсадҳои ҷиноӣ ва худкомагӣ харобкори рӯҳ аст ва ҳаргиз қобили қабул набуда, инсонро дар миқёси ҷаҳон аз ин ғоҷа огоҳ намудааст ва дар манзумаи «Санги ман – алмос» чунин мегӯяд:

Шӯри чанг аст ба ҳар бонги ситез,
Нури сулҳ аст ба ҳар ҳарфи салом.
Мавҷи сеҳр аст ба ҳар чашми сиёҳ,
Акси моҳ аст ба доғи рухсор,
Ҷойи хуршед ба ҳар сояи бед,
Ки зи ҷӯбе чамани зулфи таре рӯёнад... [3, с. 466].

Ин мисраъҳо панду ҳикматомезанд ва ифодагари робитаи инсон ба ҳастии мавҷудоти табиат, дарки маърифати ҳастӣ буда, ҳамзамон аз муқовимат ва нобасомониҳои зиндагӣ, сарнавишти таърихӣ халқ, чангу хунрезии байниҳамдигарӣ дарак медиҳанд.

Аскар Ҳақимро рисолати шоириву инсонӣ, дарки масъулият ва эҳтиёҷи руҳияи ноороми ҷомеа дар шаҳри Хучанд ба минбари майдони издиҳомии мардум кашид ва новобаста ба талаботи сиёсиву иҷтимоӣ ва фишорҳои монеаҳои тазоҳуроти мардум бо истеъдоди тавоноӣ фардӣ, сабку салиқа хоси эҷодӣ рӯ ба издиҳомии мардум овард ва бо сухани оташину таъсирбахш ва ифодаи мавзуоти муҳим ба афкори мардум таҳриқ бахшид ва ҷомеаро ба андеша ва масъулияти ватандорӣ водор сохт. Дар шеъри «Ҳоки Ватан» эҳсоси пурҷӯши ватанпарваронаи шоир ниҳоят пурэҳтирос баланд садо дода, лаҳзаҳои сарнавиштсози қисмати талхи солҳои чанги шаҳрвандӣ равшан инъикос гардида, моҳияти ваҳдату ҳамдигарфаҳмӣ ва қисмати якпорчагии кишвар бо масъулиятшиносӣ баён шудааст:

Гар ватан бошад якеро соҳили дарёву рӯд,
Дигаре дорад ватан дар домани дашти кабуд.
Ҳар касе дорад ватан, дорад ғами буду набуд,
Беватан он кас, ки бошад фориг аз ёди ватан.
Рӯзи одам хубу бад оё ба олам нагзарад?
Бигзарад, аммо ба мисли рӯзи одам нагзарад.
Рӯзи одам беватан, бигзор, як дам нагзарад,
Дар ғаму шодӣ бичӯяд хотири шоди ватан.
Гарчи мерос аст марги волидайнӣ меҳрубон,
Теғи алмос аст моро мурдани фарзанди ҷон,
Ҳасрату доғи ватан сад чанд аз ин бошад гарон,
Кас набинад дарду доғу рӯзи ношоди ватан.
Ҳоки одамро, ки шӯриданд бо ҳоки ватан,
То абад аз ӯ намегардад ҷудо ҳоки ватан.
Пур шавад рӯзаш, кашад сӯяш варо ҳоки ватан,
Баски ҳаст ӯ з-обу ҳоку оташу боди ватан [4, с. 129].

Дар «Достони Нону Имон» дар симои модари тоҷик ва заҳматҳои ҳамешагӣ ва маҳсулияти зиндагии мардуми тоҷик, даъват ба инсондӯстӣ, озодагӣ, сулҳу саодат ва дар баробари ин нафрат ба чангу хунрезӣ дарҷ гардида, башариятро аз обистон шудани нутфаи сулҳу салоҳ пайғом медиҳад ва умед дорад, ки одамон ҳамеша бо ҳамдилӣ, осоиштангӣ ва некӯхисоӣ умр ба сар баранд:

Ҳар гаҳе ки модари тоҷик мешӯрад ҳамир,
Гӯиё мешӯрад ӯ моро зи нав аслу замир.
Гӯиё мегӯяд ӯ моро, ки насли одамед,
Модари гетӣ агар розист, асли одамед,
Модари инсону гетӣ хоҳад аз фарзанди хеш,

То кунад худро раҳо ӯ аз худу аз банди хеш...
То ҳама майдони машқу посгоҳи аскарон
Сабз гардад ҳамчу гандумзорҳои бекарон...
Дорам уммеде, ки халқи гушнаю сери ҷаҳон
Гирди ҳам оянд акнун гирди як дасторхон.
Чун замин дасторхони сабзи аҳли олам аст,
Рӯйи дасторхон баробар ҳиссаи ҳар одам аст [4, с. 216].

Дар ашъори Аскар Ҳақим муҳити атроф, пайванди робитаи инсону табиат, аносиру ашёву падидаҳои он тавсиф шудааст, ки гуногунрангии тасвирро баён месозад. Шеъри «Дарахти арчаи кӯҳам...» ифодагари масъалаи мақоми инсон дар ҷомеа буда, бо шакл ва сурату забони муносиб онро ба маърази андеша гузошта, пайванди инсону табиатро тавассути ташхисонидани арча таҷассум менамояд:

Дарахти арчаи кӯҳам, на сарв дар лаби ҷӯй,
Маро ба қомати маъшуқагон шабоҳат нест.
На ноз мекунаму мекашам на нози касе,
На боғ меравам на хиром донам чист...
Ба решаҳои амиқам ба хок панҷа занам,
Ки устувор бидорам замини сабзи диёр.
Зи тафси тобаи ҳар санг об ҷамъ орам,
Ки дар тамуз нагардад гиёҳу гул хасу хор...

Шоир бо таъкиди:

«Ба решаҳои амиқам ба хок панҷа занам,
Ки устувор бидорам замини сабзи диёр» [4, с. 197]

моҳирона ва ноаён бо ҳусни маънӣ бо ҳам таъсир гузоштани сифати инсон ва арчаро ба риштаи тасвир мекашад, арчаро ба забон меорад ва собит менамояд, ки бо решаҳои амиқу устувораш ба хок панҷа зада, заминро сабз, обҳоро захира намуда ба гулу гиёҳ аз гармии зиёд амонат мебахшад. Аз ҷониби дигар, бозтоби шахсияти шоирро ифода менамояд, ки муҳаббати ӯро ба Ватан, шукуфоию сарсабзӣ ва пойдорӣ он мекӯшад. Ин намунаи барҷастаи пайванди инсону табиатро зоҳир менамояд. Чунин пайванд сифати нодирест, ки тавассути таъсири амиқи ангеҷаҳои айниву зеҳнӣ дар тахайюлотӣ шоир пайдо шуда, ҳолатҳои таъсирбахши рӯҳиро ба вучуд меоварад.

Ин маъниҳо дар шеърҳои «Эҷози парвоз», «Ихтиёри дарё», «Дарё, маро бигир...» низ ба хубӣ ифода гардида, тимсоли дарёе, ки мавриди рӯчуъ ва даромехтагӣ буди мавҷ мезад, аз дили шоир тугён намуда, ҳолатҳои гуногуни ҳаёти рӯҳии ӯро бо мувофиқтарин воситаҳои тасвири бадеӣ, маҷозу истиораҳои тару тоза ба қалам овардааст.

Дар ин намуна ашъори Аскар Ҳақим оҳангҳои фалсафӣ на аз мафҳуми истилоҳоти зоҳирии қолабӣ, балки аз нигоҳи фалсафаи воқеъии ҳастӣ ба табиат, ашё, ҳодисот ва лаҳзоти зиндагӣ ҳосил гардида, саршори андешаҳои отифона фалсафӣ ва муҳимтарин масъалаҳои иртиботи инсон бо олам, табиат ва ҷомеа маҳсусан мебошад. Ин далели он аст, ки шоир аз фалсафаи қадими умумибашарӣ, маҳсусан аз фалсафаи Юнону Рум то Ҳинду Чин ба хубӣ огоҳӣ дорад.

Мақолаи «Шеъри инсон» мундариҷаи ғоявӣ, шаклҳои фардию усулҳои зоҳир шудани хислатҳои субъекти лирика, ҳамовозии инсон ва шахсияти эҷодкор дар адабиёти реалистӣ, тасвири инсон ва шеърӣ назми муосирро фаро гирифта, аз қисматҳои муҳим ба шумор меравад ва шахсияти шоир, симои қаҳрамони лирикӣ ва тарзу усули тасвири онро дар асоси мундариҷа ва навҷӯиҳои шаклии назми муосир муайян мекунад. Пайванди шахсияти шоир ва воқеъати замон ва муайян кардани сифатҳои хоси тасвири типӣ зиндагӣ дар шеър аз масъалаҳои муҳим ва баҳсноки адабиётшиносии муосир мебошад. Табиист, ки лирика пеш аз ҳама таҳлили «диалектикаи руҳ» -и инсонӣ давру замонро фаро гирифта, қаҳрамони лирикӣ ба фардияти шоир наздиктар буда, ғанои маънавию руҳии инсонӣ муосирро воқеӣ ифода менамояд, ки он шоҳиди муборизаҳои замон, тафаккур ва шахсияти инсонӣ эҷодкор ва созандаи ҷамъияти нав мебошад.

Ба андешаи А.Ҳақим, дар лирика қаҳрамони субъективӣ ва объективӣ амал мекунад, ки он ба шахсияти шоир, симои бадеӣ, фардӣ ва типӣ ӯ вобастагӣ дошта, намои воқеӣ ва зоҳирии равшан месозад. Ин маънӣ бар он далел аст, ки гуногунандешии лирика ва қаҳрамони лириро дар асоси сифатҳои зотии лирика ва ҳам қаҳрамони лирикӣ муайян

намуда, олами ботинӣ ва ҳиссу фикри шоирро воситаи асосии тасвири инсон ва ҳаёт меҳисобад. Мушкилоти ба шахсияти шоир айнӣ додани қаҳрамони лирикӣ низ аз ин ҷо бармеояд. Ҳамчунин қаҳрамони лирикӣ воситаи тасвири ҳақиқати зиндагии объективӣ ва инсон аст, ки дар шакли субъективӣ таҷассум ёфта, воситаи тасвири ҳақиқати ҳаёт дар лирика қарор гирифтааст. Ба таъкиди мунаққид А. Набавӣ «қаҳрамони лирикӣ сифати аслии худро аз даст навода, дар айни замон бояд аз маҳдудияти шахсӣ ва объективизми хушк орий бошад. Лирика, ки навъи адабии субъективист, ҳамеша ба тасвири объективӣ майл дорад вай, ки зодаи ҳиссу фикри фардист, ҳамон андоза барои офаридани образи ҷомеъ ҳаракат мекунад» [1, с. 50-51].

Дар мақолаи “Шеъри замонӣ ва ҷустуҷӯҳои маънавию ахлоқӣ” тамоюлотӣ пурқувват шудани ҷанбаи маънавию ахлоқӣ, саҳми шахсият дар ҷомеа, моҳият ва камолоти маънавию ахлоқии инсонӣ созандаву бунёдкори замони нав, ки тозаназар, масъулиятшинос ва ташаббускор мебошад, мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст. А.Ҳаким ба моҳияи маънавию ахлоқии афкори адабӣ тавҷӯҳ намуда, мавзуи асрро тимсоли «дарахти сершоҳу барг ва моҳияти маънавию ахлоқии онро шабеҳи решаҳое медонад, ки дар зери замин баробари дарозиву бисёрии шоҳаҳо давида, боиси ҳастӣ ва сабзиши онҳо гаштааст. Амиқ рафтани решаҳо сабаби баланд шудани шоҳаҳост... Адибе, ки дар ҷустуҷӯ ва таҳқиқи масъалаҳои маънавию ахлоқӣ ҳар қадар амиқ меравад, оҳанги замонӣ ва иҷтимоии эҷодиёташ ҳамон қадар баландтар садо медиҳад. Оҳанги замонӣ ва иҷтимоӣ пайдо кардани асар бо ҷиғунагии ҳалли масъалаҳои маънавию ахлоқӣ саҳт вобаста аст. Маънавиёту ахлоқ бо вучуди аз сарчашмаҳои ҷовидонии ҳастии инсон об ҳӯрданашон ҷизҳои бо замон пайваста ва иҷтимоиянд. Бинобар ин, мафҳумҳое, ки мо имрӯз ба қор мебарем, ба монанди ахлоқи замон ва ахлоқи иҷтимоӣ мафҳумҳои комилан воқеӣ ҳастанд. Меъри ягонаи баҳои мо ба ғаъолияти инсонӣ имрӯза меъри маънавиёту ахлоқи умумибашарӣ мебошад» [3, с. 250-251].

Ҷусторҳои маънавию ахлоқӣ дар ашъори лирикӣ бештар аз рӯи сифатҳои қаҳрамони лирикӣ ва олами ботинии ӯ таъин гардида, ҷойгоҳи онро муайян месозад. Дар шеъри имрӯз афзудани мавқеи шахс дар ҷомеа ва афкори таасуроти вай мушоҳида мешавад, ки ин раванд моҳият ва вазиғаи адабиётро равшан зоҳир менамояд. Ба таъкиди А. Ҳаким «инсонӣ шеър акнун образи серпахлӯ, дар зухурот ва кайфиятҳои гуногунаш, дар амали иҷтимоӣ ва маишӣ, дар шодӣ ва андух, мутафаккир ва мутаассир, хулоса дар хатарноктарин ҳолатҳо ба тасвир меояд» [5, с. 268].

Аскар Ҳаким муътақид бар он аст, ки шеъри муосири тоҷикӣ анъанаҳо ва ворисияти арзишманди адабиёти адабиёти классикӣ ва руҳи инсонпарваронаву башардӯстонаи назми муосирро идома дода, ба дарёфти андешаҳои амиқ, сифатҳои шоистаи инсонӣ ва имкониятҳои васеи тасвири инсонӣ муборизу ғаъол бештар муваффақ гардидааст. А.Ҳаким зимни таҳқиқи эҷодиёти шоирон М. Туреунзода, М. Миршакар М. Қаноат, Лоик, Қутбӣ Киром, Бозор Собир ба хулосае меояд, ки сифатҳои инсонӣ лирикӣ ва тасвири он дар дар ашъори онҳо яқсон набуда, бо тавсифи қаҳрамони лирикӣ сурат гирифта, дар умум симои инсонӣ ғаъолу мубориз дар зиндагии муқаррарӣ, мақому манзалаат, андешаҳо ва мушкилоти зиндагии вай, пайванди сифатҳои фитрӣ ва рӯҳии инсонӣ масъулиятшинос дар ҷомеа ва инсону табиат тасвир шуда, субъекти лирикаро бо омилҳои маънавии ғанӣ, ахлоқан қавӣ, аз ҷиҳати сиёсӣ устувор ва бунёдкор таҷассум намудааст. Ин намуд ҷусторҳои амиқ дар тасвири мукаммали субъекти лирика ба тақвияти ҷанбаи иҷтимоӣ, равонӣ ва фалсафии шеър мусоидат намуда, боиси пурқувват гардидани ғоя ва падидаҳои ҳунарии поэтикаи шеър мегардад. А.Ҳаким аз таҳқиқотчиёни тозаназарест, ки дидгоҳи тасвирҳои таҳайюломези шоирона, анъанаву навоарӣ дар унсурии асосии поэтика: мавзӯ, навъу вазн, хусусиятҳои жанрӣ ва бадеии санъати сухани шеъри муосир андешаҳои ҷолиб баён намуда, аз ифодаҳои қолабиву хушк ва баёни муқаррарии фикр канорагирӣ намудааст.

Адабиёт

1. Абдуҳолик Набавӣ. Уфӯҳои шеъри инсон / Ҷусторҳо дар назму наср. - Душанбе: Ирфон, 2004.
2. Аскар Ҳаким. Раҳнавард (маҷмуаи ашъор). - Душанбе: Ирфон, 1984.
3. Аскар Ҳаким. Шеър ва замон / Куллиёт, ҷ.2. - Хучанд: Ношир, 2017.
4. Аскар Ҳаким. Куллиёт дар ҳафт ҷилд. Ҷилди 7. - Хучанд: Ношир, 2017.
5. Аскар Ҳаким. Куллиёт, ҷ.4. -Хучанд: Ношир, 2017.
6. Расул Ҳамзатов. Сарсухан аз китоби «...И снова взойдет солнце». – М.: Советский писатель, 2004.

ҒОЯҲОИ ҒАЛСАҒИ ВА ИҶТИМОИ ДАР ЭҶОДИЁТИ АСКАР ҲАКИМ

Адабиёти тоҷикӣ, махсусан шеъри муосир, баъд аз солҳои шастуми садаи ХХ сифатан такмил ёфт, савияи мундариҷа ва шакли шеърӣ ғайр қардид, қолибҳои анъанавии жанру қофия ва вазн такмил ёфт, навҷӯии асолати ҳунари дар шеър хеле бошиддат қараён гирифт. Шоирони оғоҳ дар ин давра ба масъалаҳои мундариҷа, ғоя ва навҷӯи бештар таваҷҷуҳ намуда, шеъри муосири тоҷикиро ба маҷрои нав ворид намуданд. Аскар Ҳаким яке аз шоирони муваффақи муосири тоҷик аст, ки ба шеър нигоҳу назари наву тоза андухта, барои сифатан бештар шудани мазмун ва ғояи шеъри муосир талошҳо варзидааст.

Калидвожаҳо: Аскар Ҳаким, адабиёти тоҷикӣ, шоир, шеър, шакли шеърӣ, ғояи ғалсағи, эҷодиёт, шеъри муосир, сифатан, жанр, қофия, вазн, ҳунар, қаҳрамони лирикӣ, маҷрои нав, нигоҳ, мазмун.

ФИЛОСОФСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ИДЕИ В ТВОРЧЕСТВО АСКАРА ХАКИМА

Таджикская литература, на примере современная поэзия после шестидесятых годов XX-го столетия качественно изменилась, содержание и структура лирической поэзии обогатилась, по жанрам, структурам, рифмам и метрикой тоже наблюдается большой передвижением, мастерство и новаторство поэтов передвигалась усиленно в перёд. Зрелие поэты в этой время больше всего сосредоточились проблемам содержания, передовых и новых идеи и направили современную поэзию в новое русло. Аскар Хаким является одним из успешных современных поэтов, который направил своим новым взглядом на поэзии и постарался сделать качественно новым по содержаниям и идеям нового таджикского поэзией.

Ключевые слова: Аскар Хаким, таджикская литература, поэт, поэзия, вид поэзии, философские идеи, творчество, современная поэзия, качественный, жанр, рифма, метрика, мастерство, лирический герой, новые течение, взгляд, содержание.

PHILOSOPHICAL AND SOCIAL IDEAS IN THE WORKS OF ASKAR HAKIM.

Tajik literature, using the example of modern poetry, has changed qualitatively after the sixties of the 20th century, the content and structure of lyrical poetry has been enriched in genres, structures, rhymes and metrics, and there has also been great advancement, skill and innovation of poets who have moved forward vigorously. Mature poets at this time focused most on the problems of content, advanced and new ideas and directed modern poetry in a new direction. Askar Hakim is one of the successful modern poets who directed his new views on poetry and tried to make the new Tajik poetry qualitatively new in content and ideas.

Keywords: Askar Hakim, Tajik literature, poet, poetry, type of poetry, philosophical ideas, creativity, modern poetry, quality, genre, rhyme, metric, skill, lyrical hero, new trends, view, content.

Дар бораи муаллиф

Раҳимов Баҳодур Ғиёсовиҷ
Унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи
адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 988 33 13 65
E-mail: rahimovbahadur73@gmail.com

About the author

Rahimov Bahodur Giesovich
Applicant of the Department of Theory and
History of the Leterature
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 988 33 13 65
E-mail: rahimovbahadur73@gmail.com

Об авторе

Раҳимов Баҳодур Ғиёсовиҷ
Соискатель кафедры теория и история
литература
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 988 33 13 65
E-mail: rahimovbahadur73@gmail.com

СРЕДСТВА СОЗДАНИЯ ОБРАЗА ПЕРСОНАЖА И ГЛАВНОГО ГЕРОЯ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ

Шарипова Х. С., Рустамова Г. Р.
Международный университет туризма и
предпринимательства Таджикистана

Одним из важнейших механизмов художественного произведения, является художественный образ, который представляют литературный герой и персонаж (фр. *personnage*; от лат. *persona* – особа, маска, лицо). Художественным образом могут быть не только люди, но и образы животных, растений, неодушевленных предметов, природных стихий, которые тоже предстают как одушевленное подобие человека.

Художественный образ в произведении воплощает в себе авторское сознание - это делает его ведущим компонентом художественного текста, одним из самых сложных и многогранных литературоведческих и философских категорий, объединяющим в себе и содержание и форму произведения. Эти качества делают художественный образ маркером авторского «я», который невозможно создать по заранее заготовленной схеме, как об этом в статье «Мысли о писательском ремесле» отмечает С. Улугзода: «Следование детально разработанному плану сковывало (...) свободное движение сюжета, ведь невозможно предвидеть заранее все необходимые, естественные ходы и повороты последнего, предвидеть в точности, как пойдет развитие характеров, как проявятся эти характеры в тех или иных конкретных обстоятельствах. Как бы не был хорош такой план, все же он есть схема, а жизнь не вмещается в схемы, жизнь – это словно большая река, которая сама прокладывает себе русло, сама определяет очертания и формы его» [21, с. 116].

Тема, связанная с проблемой персонажа в художественном произведении актуальна для исследования, прежде всего, потому что в таджикском литературоведении недостаточно изучена, особенно проблемы теории персонажей в художественном произведении. Данная тема важна еще и тем, что значительно расширяет границы и возможности филологического метода анализа художественного текста применительно к образу литературного персонажа.

К сожалению, проблема персонажа в художественном произведении в таджикском литературоведении еще не становилась предметом специального целостного и всеобъемлющего изучения, так как основное внимание исследователей в основном сконцентрировано на анализе главных героев. Безусловно, в некоторых работах о художественных произведениях в той или иной мере уделялось внимание и второстепенным персонажам, однако этот вопрос, как правило, ученые не рассматривают их роль в раскрытии характера главного героя.

Под «персонажем» в литературном тексте обычно понимают любое лицо, которое получает в произведении статус объекта описания, то есть «сочиненное лицо» [22, с. 639].

Персонаж отличается от литературного героя, в первую очередь, тем, что он является вспомогательным субъектом, без которого невозможно выразить «авторское представление о человеке в его взаимоотношениях с природой, обществом и историей, а также представление художника о типах человека в связи с различиями рас, национальностей, сословий, профессий, темпераментов, характеров, социальных ролей, психологических установок и идеологических позиций» [19, с. 509], более того, в «тексте может быть несколько групп персонажей и связанных различными взаимоотношениями с остальными лицами произведения» [20, с. 117].

Любой художественный образ не представляет собой механическое копирование, учитывая сложность характеров в реалистических произведениях, с начала XX века ведущими подходами к исследованию художественного текста являлись литературоведческий и лингвостилистический, на смену им пришел лингвопоэтический метод исследования [2, с. 41].

Большой вклад в совершенствование анализа поэтики художественного перевода внесли А.А. Липгарт и Т.Б. Назарова, В.Д. Асанов, С.К. Гаспарян, А.К. Жунисбаева, З.М. Ешмамбетова, М.И. Кашковская, С.В. Титова, Е.Б. Борисова, Г.В. Борисова, Л.М. Козеняшева, Л.В. Палойко, А.Н. Морозова, Т.Г. Никитина, А.С. Головкина, Л.С. Большакова, Е.Е. Ведьманова, А.В. Протченко, А.Г. Сонин и др.; в таджикской литературе М. Шукуров, А. Сайфуллоев, Х. Мирзозода, Л.Н. Демидчик, А. Сатторзода, А. Абдуманнон, А. Аминов, А. Набави, А. Кучаров, А. Махмадаминов, Н. Салими, М. Мирзоюнус, С. Эмомали, Дж.Дж. Мурувватиён и др.

Объектом данной статьи является роман Аброра Зохира «Завол» («Закат») с точки зрения его художественной структуры. О творчестве Аброра Зохира в своих статьях отмечали А. Сайфуллоев [15, с. 74.], Ш. Исрофилиён [12], М. Салим [17], Бахман [2], С. Саидов [16].

Предметом исследования в статье выступает анализ сюжетно-композиционных функций персонажей второго плана и их роли в реализации идейно-художественного замысла автора в художественном произведении.

Роль персонажа в раскрытии характера героя мы намерены рассмотреть на примере романа А. Зохира «Завол» («Закат»). Это даст нам возможность выявить сюжетно-композиционные функции персонажей второго плана и их роль в реализации идейно-художественного замысла автора в художественном произведении.

Роман Аброра Зохира «Завол» («Закат») позволяет провести целостный и всеобъемлющий анализ системы персонажей, их роль в художественном произведении, классифицировать их по целому ряду репрезентативных признаков. Наконец, анализ сюжетно-композиционных функций персонажей второго плана выявит новые грани в осмыслении художественной структуры романа Аброра Зохира «Завол» («Закат»). Методологическую базу работы составили труды М.М. Бахтина, И.Ф. Волкова, А.Б. Есина, В.М. Жирмунского, В.П. Мещерякова, Г.Н. Пospelова, А.А. Потебня, И.С. Чернявсой, Л.В. Щерба, И.В. Арнольда, И.Р. Гальперина, В.А. Кухаренко, В.М. Савицкого, М.И. Чижевской, О.С. Ахмановой, Е.Б. Борисовой, В.В. Виноградовоц, В.Я. Задорновой, Л.С. Карповой, А.А. Липгарт, Л.Г. Бабенко, Е.Б. Борисовой, Г.О. Винокур, Е.А. Гончаровой, Л.А. Новикова.

Исследование романа Аброра Зохира «Завол» («Закат») проведено путем использования аналитического, структурного методов изучения. Литературоведческий, лингвостилистический, лингвопоэтический и другие традиционные подходы к исследованию художественного текста и художественного образа не в полной мере удовлетворяют запросы исследователей, так как ограничены рамками одного объекта изучения (язык, идейно-тематическое содержание и т.д.). Именно поэтому ученые приходят к выводу о необходимости разработки и применения к произведениям словесно-художественного творчества общелингвистического метода исследования, который успешно апробирован в работах Е.Б. Борисовой (2010; 2018), Г.В. Борисовой (2011), О.О. Кандрашкиной (2013), Н.Ю. Гончаровой (2014), Л.В. Палойко (2014), Н.А. Карачевой (2017), Е.В. Стрельцовой (2018). Он привлекает, в первую очередь, методологический аппарат лингвостилистики, лингвопоэтики, литературоведения, лингвокультурологии и, при необходимости, других гуманитарных дисциплин (социолингвистики, психолингвистики, истории, философии, социологии), особенно в тех случаях, когда речь идет о комплексном изучении средств и способов создания художественного образа [5, с. 42].

Результаты исследования могут найти применение при изучении персонажей второго плана в произведениях романного жанра, как роман Аброра Зохира «Завол» («Закат»), так и других писателей. Материалы, полученные в ходе анализа можно использовать при преподавании литературы, истории литературы, стилистики в вузовских и школьных курсах и спецкурсах, а также при составлении учебных пособий, написании курсовых и дипломных работ по изучению творчества других писателей.

Взаимоотношения главных героев и персонажей второго плана в системе персонажей романа Аброра Зохира «Завол» («Закат») строятся на всех структурно-смысловых уровнях. Все значимые персонажи второго плана романа структурно, тематически, сюжетно-

композиционно привязаны, как правило, к «своим» главным героям и реализуют комплекс их идей.

Термин «литературный герой» относится к разряду традиционных литературоведческих понятий, не нуждающихся в особом уточнении, однако, в зависимости от развития сюжета, герой художественного произведения, постоянно находится в процессе непрерывного формирования, из-за чего возникают все новые и новые проблемы, связанные с идентичностью героя. Эта проблема чаще зависит от многообразных повествовательных точек зрения, которые характеризуют не только самого героя, но и носителя речи, и мир художественного произведения в целом. Особую роль здесь играет терминологическая синонимия (персонаж, личность, индивидуальность, субъект, характер, герой), уже «заострившей на себе внимание как проблемной ситуации в современной исследовательской литературе» [14, с. 281]. Например, во вступительной статье «Энциклопедии литературных героев» отмечено: «Термин «герой» охватывает далеко не всех персонажей произведения. Он относится только к главным его лицам, центральным персонажам, которые занимают осевое положение в системе происходящих событий, верховенствуют в иерархии образов, выделяются полнотой и индивидуальной обособленностью характера» [18, с. 9].

Такому определению противостоит другое высказывание: «Второстепенные герои в реалистической литературе занимают такое же важное место, как и главные, определяя смысловое целое произведения» [23, с. 14.].

Из сказанного выходит, что, для одного исследователя данный термин – это характеристика, показывающая качественные различия (герой / персонаж), а для другого – показатель количественных параметров (главный герой / герой второстепенный). Мы не можем согласиться с утверждением о том, что «литературный персонаж – это, в сущности, серия последовательных появлений одного лица в пределах данного текста» [8, с. 89], потому что, как утверждает Сотим Улугзода: «Чем больше работаешь над своими рукописями, тем глубже познаёшь ту истину, что жизнь, человек, его характер и психика, взаимоотношения людей – вещи сложные, что поэтому писать трудно» [21, с. 118], а герой литературного произведения – человек, совершающий «активно-ответственный поступок» в том самом смысле слова, которое вкладывает в него М.М. Бахтин [3, с. 22–67], и в этом случае, совсем необязательно, чтобы его действия должны быть положительными.

В литературе принято считать, что художественным героем может быть только положительный участник, в этом смысле, литературный герой является «центром исхождения поступка», и это определяет его особое положение в содержании художественного произведения. По определению М.М. Бахтина, «непосредственно этично лишь самое событие поступка (поступка-мысли, поступка-дела, поступка-чувства, поступка-желания и пр.) в его живом свершении и изнутри самого поступающего сознания; именно это событие и завершается извне художественной формой...» [3, с. 37]. По этому поводу Дж Бакозода отметил: «Ҳақиқати бебаҳост, ки дар образи қаҳрамони мусбат равияҳои асосии инкишофи ҷамъият, идеали замон, майлу кӯшиши одамон ба зебӣ, нақдорӣ и фодаи бадеии худро меёбад. Аз ин ҷиҳат, аз давраҳои қадим қомебиҳои назарраси бадеию эстетикӣ адабиёт ба офаридани образи қаҳрамони мусбат вобаста аст. Вале на ҳар як қаҳрамони мусбати асари бадеиро қомебии эҷодии нависанда ва адабиёти давраи муайян ҳисобидан мумкин аст. Пеш аз ҳама, он бояд ба дараҷаи характери бадеӣ бардошта шавад. Адибе, ки маҳорати характерофаринӣ надорад, ба эҷоди қаҳрамони мусбат қодир нест» [1, с. 12] // «Неоспоримая истина заключается в том, что в образе положительного героя находят свое художественное выражение основные тенденции развития общества, идеал времени, стремление людей к красоте и добру. С этой точки зрения с древних времен значительные художественно-эстетические достижения литературы зависят от создания образа положительного героя. Однако не всякий положительный герой художественного произведения может считаться творческим достижением писателя и литературы определенного периода. Прежде всего, его следует поднять до уровня художественного характера. Писатель, не умеющий создать характер, не способен создать положительный персонаж» (Дословн.пер.наш – Х.Ш.).

Сказанное утверждает важную роль художественной литературы в общественных этических исканиях, где литературный герой, является основным ядром его содержания.

Исследование и анализ теоретического материала показал, что в литературном произведении термины «литературный герой», «персонаж», «характер» особо не разграничиваются или используются как синонимичные, взаимозаменяемые термины (ср.: «литературный персонаж», «литературный образ», «образ человека», «образ героя», «образ-персонаж», «главный герой», «главный персонаж», «протагонист», «антагонист», «антигерой», «действующее лицо», «второстепенный герой», «второстепенное лицо», «эпизодический персонаж», «эпизодический герой», «образ-характер» и др.), и это достаточно заметно затрудняет корректное в научном отношении использование данных терминов [7, с. 22]. Анализ терминов «литературный герой» и «персонаж» позволил выявить, что «персонаж может быть отличим от литературного героя по степени участия в действии — как второстепенное действующее лицо» [19, с. 176–177].

В нашем понятии «персонажем» можно обозначить всех представителей персонажной сферы произведения, кроме собственно тех, кого принято называть «главными героями». Персонажи в художественном тексте бывают вымышленными и исторически достоверными.

Вымышленные образы требуют от писателя богатого воображения, фантазию, однако это не означает, что автор создает образ вымышленного персонажа не реальным, здесь художник часто использует собственные наблюдения над конкретными людьми, которых называют прототипами литературных героев.

Анализ взаимоотношения персонажей с литературным героем в романе «Закат» важно рассмотреть, как на сюжетном, так и на содержательном уровне. В романе отражена борьба чужих за богатые природные ресурсы Бухарского эмирата, их стремление заполучить эту землю, эпизоды, связанные с Октябрьской революцией, а также свобододлюбивая деятельность людей, желающих жить на своей земле и независимо. Автор пытается понять душу, чувства человека, своего героя, который все время хочет понять смысл собственной жизни. Мы попытаемся проанализировать отображение духовного мира героев в романе при помощи психологических методов и приемов описания душевного состояния главного героя.

Главным героем романа является Джеймс – англичанин, выдававший себя мусульманином, чтобы войти в доверие людей и тем самым помочь Англии захватить земли таджиков, однако в конце романа его мечты были разбиты, внутренний мир опустошен и последними его словами оказались: «– Исломро ниқоб кардам, то ба мақсади нопоки худ бирасам. Акнун чисми ман пеши шумо қарор дорад. Намедонам худ чӣ қасам ва пайрави кадом дину оин. Намедонам чӣ бигӯям? Чӣ васият кунам? Маро чун насронӣ ва мусулмон ба хок супоред ва ё чун ҳинду бисӯед ва ё чун зардуштиён сари қуллаи қарғасон чисмам ҳаволаи он қонварони шум кунед?.. Ҳайронам, ҳатто дар чунин як лаҳзае, ки руҳам чисмамро тарк месозад...» [10, с. 296] // «- Я скрылся под знаменем ислама для достижения своей нечистой цели. Теперь мое тело перед вами. Я не знаю, какова моя вера и к какой религии я принадлежу. Я не знаю, что сказать? Что я должен завещать? Похороните меня, как христианина или как мусульманина, или сожгёте, как индуса, или, как зороастрийцы, выбросите меня к грифам, на съедение этим мерзким существам?.. Удивляюсь, что даже, когда жизнь покидает мое тело...». Этот предсмертный монолог становится финалом жизни человека, которого погубили его низменные мечты о богатстве.

Мысли намерения главного героя – Джеймса раскрывают его мысли, оформленные писателем в длинных и частых монологах, например: «Чанд лаҳза пеши назари ӯ корхонаҳои азими коркарди тилло, фабрикаҳои бофандагӣ, заминҳои ҳосилхези пахта, фермаҳои бузурги чорво падида омад, ки дар бораи он амакаш нақлҳои шавқовар мекард. Чеймс дар ин ҳолат худро савори аробаи зинатёфтаи чорчарха, ки онро ду саманди тезгоми англисӣ мекашид, тасаввур мекард, ки дар тан сару либоси ашрофона бо қару фар аз паҳлуи мардуми пахтачин мегузарад. Сар аз қор набардошта одамон бо зерини чашм ба ӯ менигаранд, духтарон орзуи онро доранд, ки Чеймс ба рӯяшон нигоҳи гарм андозад. Аммо Чеймси мағрур саломии худиро аз эшон дарёғ медорад. Ба онҳо аз хоҷаашон чанги сафеде насиб мекунад, ки аз зерини чархҳои ароба мехезад. «Ба шумо ҳамин ҳам зиёдатӣ аст, эй мардумони кундфаҳму

суштбунёд. Шумо лоики ин гарду хок ҳам нестед. Агар ба кадри он мерасидед, ҳаргиз мани ачнабӣ дар сари шумо ҳукм намерондам...». Чеймс баъд аз эроди ин суханон дарунакӣ ох кашид. Охир ҳамаи ин орзу асту бас. Барои расидан ба орзу заҳмати зиёд кашиданаш лозим меомад» [10, с. 59] // «Какое мгновение перед его глазами пронеслась картина с огромными предприятиями, перерабатывающими золото, текстильными фабриками, плодородными хлопковыми землями, большими животноводческими фермами, о которых его дядя рассказывал интересные истории. Сам Джеймс в аристократической одежде сидел в помпезной четырехколесной колеснице с быстроногими английскими скакунами и высокомерно проезжал между сборщиков хлопка. Не поднимая головы люди, исподлобья смотрят на него, девушки мечтают, чтобы Джеймс взглянул на них тепло. Но Джеймс горд и не считает нужным здороваться с ними. Им от хозяина достается только белая пыль из-под колес его колесницы.

«Вам и этого много, эй глупые и ленивые люди. Вы недостойны даже этой пыли. Если бы вы ценили ее, никогда бы я - иностранец не стал бы вашим хозяином...». Джеймс глубоко вздохнул от этих мыслей. Ведь все это сон и только. Чтобы достигнуть все это придется приложить много усилий».

Монологи раскрывают суть главного героя, цель, с которой он прибыл на чужую землю, жажду к власти, деньгам, и все это путем захвата чужой земля, порабощением другого народа.

Другим средством, который ярче раскрывает образ главного героя в романе Аброра Зохира – это персонажи. Их можно разделить на главные, второстепенные, эпизодические и упоминаемые.

К эпизодическим персонажам относятся те, которые не сыграли решающую роль в жизни героя, но смогли какой-либо деталью, штрихом раскрыть цель главного героя, например, глава племени кочевников Аланазар. Этот персонаж в жизни главного героя появлялся всего лишь несколько раз после того, как по пути в Бухару Джеймс попал в племя кочевников и выдал себя за таджика, направляющегося учиться. Характер и внешность Аланазара мы можем представить себе из таких описаний, как:

«(...) бо таассуф сар чунбонда лабони равғанолудастро ба ҳам фишурд, абрувонаш ба ҳам омада чашмони мешияш танг шуданд» [10, с. 19].

// «(...) покачивая сожалеюще голову, он плотно сомкнул засаленные губ и сморщил лоб, отчего его глаза стали еще уже»;

«Сарвари қабила, ки исмастро Аланазар номбар намуд, бо корд аз устухон гӯштро чудо карда ба даҳон мепартофт» [10, с. 20].

// «Глава племени, назвавший себя Аланазаром, срезая с костей кусочки мяса закидывал их себе в рот».

По этим и другим описаниям в романе Аланазар – типичный кочевник, для которого не важны ни религия, ни мусульманские обряды, ни традиции, он живет одним днем. Единственное, что беспокоит его – это скот и новая жена. Однако в кочевники боялись его, он смог заслужить уважение в племени. Роль этого персонажа эпизодическая, но он смог раскрыть лучшие стороны главного героя. В общении с Аланазаром читатель узнает о хорошем знании Джеймса Корана, мусульманских обычаев и обрядов, в племени его принимают за муллу (священник), он научил людей племени, как правильно хоронить по мусульманским правилам, лечил людей. Он смог завоевать уважения среди кочевников, даже гордый, свободолюбивый Аланазар однажды, невольно встал с места перед ним: «Чеймс, ки худро акнун миёни кўчманчиён бегона намехисобид ва қадру қиммати хеш хуб медонист, ҳарчи метавонист намоишкорӣ мекард, донишу фазилаташ нишон меод. Ҳис мекард, ки ҳар чӣ фармояд, қабул медоранд. Аз ин рӯ мекӯшид суханаш таъсиру қозибай хеш гум накунад. Барои ин ҳадди эътидол нигоҳ медошт» [10, с. 27] // «Джеймс, который уже не считал себя чужаком среди кочевников, хорошо знал себе цену, он показал свои знания и добродетель, насколько мог. Он понимал, чтобы он ни сказал, они это примут. Именно поэтому он старался не терять своего влияния и обаяния в своей речи. Для этого он сохранял максимальную умеренность».

Важнейшей составной частью художественного произведения является диалог персонажей. Речевая характеристика персонажей может позволить понять многое, увидеть самого героя, отношение к нему автора. Из разговоров героя с персонажами, особенностей его словоупотребления, построения фраз, можно сложить представление о его темпераменте, эмоциональном состоянии героев во время диалога, цель разговора, перспектива на взаимопонимание. В диалоге героя с персонажами произведения раскрываются смысл образа персонажа и идейный пафос произведения в целом, так, например, диалог между Джеймсом и Аланазаром, показывает его как хитрого, умелого разведчика, прикрывающегося чужой религией ради своего обогащения, он умеет войти в доверие собеседника, наделен аналитическим складом ума, изучает все и всех, сравнивает: «Хомӯшона бо чашмони танг, гунаҳои барчааста, бинии хурд, лабони борики онҳо зехн монд. Онҳо ба тоҷикон монанд нестанд. Балки аз эшон бартарӣ доранд, ки барои васеъ кардани чарогоҳҳои ба кишвари онҳо омадаанд. Вале тоҷикон ғам надоранд, ин чиз онҳоро ба ташвиш намеорад» [10, с.29] // «Он молча уставился на их узкие глаза, большие щеки, маленькие носы и тонкие губы. Они не похожи на таджиков. Скорее, у них есть преимущество перед ними, потому что пришли на их земли, чтобы расширить свои пастбища. Но таджиков это не беспокоит, их это не смущает».

В диалоге, который состоялся после того как Джеймс вылечил одного из пожилых кочевников и Аланазар, пожелав отблагодарить его спросил, что бы он хотел, Джеймс попросил отпустить его на Родину – в Бухару, читатель с помощью персонажа раскрывает для себя те черты, о которых мы уже упомянули:

«– Ту хушбахтӣ, ки Ватан дорӣ, – гуфт бо таассуф Аланазар. Мо кучо будани ватанамонро фаромӯш кардаем.

– Ватани мову шумо паси кӯҳҳои Олтой аст. Замоне бобоёнамон пушти чорво ба ин ҷойҳо омадаанд, – гуфт пиромарди камриши қоқина, ки ўро Тошмат меномиданд.

– Ватан ҷоест, ки хуни нофат рехтааст, – гуфт Ҷеймс.

– Мо кўчманчиён на хона дорему на Ватан, ҳар кучо, ки барои чорво алаф пайдо кунем, онҳо Ватану хонаи мост...

– Одамизод чор ватан дорад: ватани аввал-пушти падар, ватани дуҷум-батни модар, ватани сеҷум-дунёи фонӣ, ватани чорум-дорулбақо, – гуфт Ҷеймс.

– Ватану сарҳади кишварро одамон худ сохтаанд. Вагарна Худованд барои ҳамаи бандаҳои як дунё офаридааст. Агар барои ҳар қавму миллат дунёи дигар месохт, он гоҳ зиддияту душманӣ маъно пайдо мекард, – гуфт Аланазар.

Ҷеймс дигар чизе нагуфт, дар дилаш шавку шодӣ нағунҷид» [10, с. 29].

// «— Ты счастливый, у тебя есть родина, — с сожалением сказал Аланазар. Мы забыли, где наша родина.

- Наша родина находится за Алтайскими горами. Когда-то наши деды пришли в эти места за скотом», - сказал старик с редкой бородой, которого звали Тошмат.

— Родина — это место, где пролилась кровь твоей пуповины», — сказал Джеймс.

- У нас, кочевников, нет ни дома, ни родины, где найдем траву для скотины, там наша родина и дом...

- У человека четыре родины: первая родина - спина отца, вторая родина - утроба матери, третья родина - бранный мир, четвертая страна —загробный мир, — сказал Джеймс.

- Родину и границы страны построили люди. В действительности же, Бог создал один мир для всех своих рабов. Если бы он построил отдельный мир для каждого народа и нации, тогда конфликт и вражда имели бы смысл, сказал Аланазар.

Джеймс больше ничего не сказал, ему стало грустно».

Аброр Зоҳир в романе «Завол» («Закат») для того, чтобы выразить искренние человеческие чувства и характеры своих героев умело использовал различные художественные средства, особенно диалоги.

Адабиёт

1. Бақозода, Ҷ. Нависанда ва идеали замон / Ҷ. Бақозода. - Душанбе: Адиб, 1987. – 256 с.
2. Бахман. Хонандаи имрӯзро ҳатто Робинзон Крузо ба худ ҷалб намекунад. Мусоҳибаи Баҳман бо нависанда Аброр Зоҳир // Рӯзгор. – 2013. – 11 ноябр.
3. Бахтин, М.М. К философии поступка // Человек в мире слова / М.М. Бахтин. - М., 1995. - С. 22–67.
4. Бахтин, М.М. Проблемы содержания, методологии и формы в словесном художественном творчестве // Вопр. литературы и эстетики / М.М. Бахтин. - М., 1975. – 37 с.
5. Борисова, Е. Б. Художественный образ в английской литературе XX века: типология-лингвопоэтика-перевод: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04, 10.02.20 / Борисова Елена Борисовна; [Место защиты: Поволж. гос. соц.-гуманитар. акад.]. - Самара, 2010. – 52 с.
6. Виноградов, В.В. Русский язык: (Грамматическое учение о слове) / проф. В. В. Виноградов; Моск. ордена Ленина гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М.-Л.: Гос. учеб. - пед. изд-во, 1947. - 783 с.
7. Гаджиев, М. А. Персонажи второго плана в структуре романа М.А. Булгакова «Мастер и Маргарита»: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01 / Гаджиев Муса Асельдерович; [Место защиты: Дагестан. гос. ун-т]. - Махачкала, 2007. - 22 с.
8. Гинзбург, Л.Я. О литературном герое. / Л.Я.Гинзбург - Л., 1979. – 89 с.
9. Задорнова, В.Я. Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингвопоэтического исследования: / В.Я.Задорнова автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04. – М. 1992. - 41 с.
10. Зоҳир, А. Завол (роман). / А. Зоҳир – Душанбе, «Адиб», 2015. - 296 с.
11. Ильина, В.А. Структура содержания слова в языковом сознании носителей разных культур: на материале номинантов образа одиночества: / В.А. Ильина // автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / Ильина Виолетта Александровна; [Место защиты: Ин-т языкознания РАН]. – М., 2012. - 48 с.
12. Исрофилиён Ш. Майдони нангу номус // Адабиёт ва санъат. – 2011. – 9 июн.
13. Михайлов, Н.Н. Теория художественного текста: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению подгот. 031000 - Филология / Н. Н. Михайлов. – М.: Academia, 2006. – 218 с.
14. Савельева, В.В. Художественная антропология / В. В. Савельева; - М-во науки и высш. образования Респ. Казахстан, Алмат. гос. ун-т им. Абая. - Алматы: Изд-во АГУ им. Абая, 1999. - 281 с.
15. Сайфуллоев, А. Уфуқҳои тозаи наср. / А.Сайфуллоев - Душанбе: Адиб, 2006. – 768 с.
16. Саидов, С. Бозгаит ба оянда. Андишаҳо перомуни романи «Бозгаит»-и Аброр Зоҳир // Адабиёт ва санъат. – 2014. – 3 апрел.
17. Салим, М. Арсаи набарди гургон. // Адабиёт ва санъат. – 2013. – 23 июн.
18. Стахорский, С.В. Литературный герой и его историческая судьба // Энциклопедия литературных героев. / С.В. Стахорский - М., 1999. – 9 с.
19. Тамарченко, Н. Д. Теория литературы: в 2 томах: учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности «Филология» / Н. Д. Тамарченко, В. И. Тюпа, С. Н. Бройтман; под ред. Н. Д. Тамарченко. - 4-е изд., стер. – М.: Академия, Т. 1. - 2010. - 509 с.
20. Томашевский, Б. В. Поэтика: (краткий курс) / Томашевский Б. В. – М.: СС, 1996. – 117 с.
21. Улугзода, С. Мысли о писательском ремесле // Единение: Избр. статьи и очерки. / С.Улугзода - Душанбе: Таджикгосиздат, 1963. – С. 118.
22. Фарыно, Е. Введение в литературоведение: учеб. пособие для студентов вузов / Ежи Фарыно; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. - Санкт-Петербург: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2004 (ООО Береста). - 639 с.
23. Шкловский Е. Литературный герой // Литература. - 1997. - № 37. - С. 14.

СРЕДСТВА СОЗДАНИЯ ОБРАЗА ПЕРСОНАЖА И ГЛАВНОГО ГЕРОЯ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ

В данной статье рассмотрены средства создания персонажа и его роль в раскрытии главного героя художественного произведения. Анализ проблемы проводится на материале романа Аброра Зохира «Завол» («Закат»). Предметом исследования является – роль персонажа в создании литературного героя. По мнению авторов статьи, художественный образ в произведении воплощает в себе авторское сознание, поэтому художественный образ невозможно создать по заранее заготовленной схеме. Данная тема исследования актуальна тем, что в последние годы, в исследованиях таджикских ученых основное внимание уделяется главному герою, в то время как в

создании его характера, а тем более, в его раскрытии, роль персонажей неопределима. Главный герой зависит от второстепенного персонажа тем, что благодаря именно ему в художественном произведении раскрывается его характер. Данная тема важна тем, что значительно расширяет границы и возможности филологического метода анализа художественного текста применительно к образу литературного персонажа. Роль персонажа рассмотрена на примере романа А. Зохира «Завол» («Закат»), что позволяет выявить сюжетно-композиционные функции персонажей второго плана, их роль в реализации идейно-художественного замысла автора в художественном произведении, провести целостный и всеобъемлющий анализ системы персонажей, их роль в художественном произведении, классифицировать их по целому ряду репрезентативных признаков, выявить новые грани в осмыслении художественной структуры романа Аброра Зохира «Завол» («Закат»). Взаимоотношение персонажей с литературным героем в романе «Закат» рассмотрено как на сюжетном, так и на содержательном уровне – это позволило проанализировать отображение духовного мира героев в романе при помощи психологических методов и приемов описания душевного состояния главного героя. Суть главного героя раскрывает эпизодический персонаж, монолог, диалоги, которые успешно использовал Аброр Зохира в романе «Завол» («Закат») для того, чтобы раскрыть характеры своих героев.

Ключевые слова: главный герой, персонаж, эпизод, диалог, роман, анализ, содержание.

ВОСИТАҶОИ ЭҶОДИ СИМОИ ПЕРСОНАЖ ВА ҚАҶРАМОНИ АСОСӢ ДАР АСАРИ БАДЕӢ

Дар ин мақола воситаҳои офаридани характер ва роли он дар ифшои қаҳрамони асосии асари бадеӣ муҳокима карда мешавад. Таҳлили масъала дар заминаи романи Аброр Зохира “Завол” қарор гирифтааст. Мавзуи таҳқиқот нақши характер дар эҷоди қаҳрамони адаби мебошад. Ба фикри муаллифони мақола, образи бадеӣ дар асар шуури муаллифро таҷассум мекунад, аз ин рӯ образи бадеиро аз рӯи нақшаи қаблан омода сохтан мумкин нест. Муҳимияти мавзуи пажӯҳиш дар он аст, ки солҳои охир дар пажӯҳишҳои олимони тоҷик ба қаҳрамони асосӣ таваҷҷуҳи асосӣ дода шуда, дар офариниши персонаж ва боз ҳам бештар дар ифшои ӯ нақши персонажҳо бебаҳо аст. Қаҳрамони асосӣ аз персонажи дуюмдараҷа вобаста аст, ки маҳз ба шарофати ӯ дар асари бадеӣ ҳислати ӯ кушода мешавад. Мавзуи мазкур аз он сабаб муҳим аст, ки вай худро имкони усули филологии таҳлили матни бадеиро нисбат ба образи персонажи адаби хеле васеъ мекунад. Нақши қаҳрамон дар мисоли романи «Завол»-и А.Зохира мавриди таҳлил қарор гирифтааст, ин имкон медиҳад, ки вазифаҳои сюжетӣ-композиционии персонажҳои ёрирасонро муайян кунад, нақши онҳо дар татбиқи мақсадҳои идеявӣ-бадеии муаллиф муайян карда шавад, таҳлили пурра ва ҳамаҷонибаи низоми персонажҳо, нақши онҳо дар асари бадеӣ, гурӯҳбандии онҳо аз рӯи як қатор аломатҳои намоёндагӣ, паҳлӯҳои нави дарки сохтори бадеии романи «Завол»-и Аброр Зохира ошкор мекунад. Муносибати персонажҳо бо қаҳрамони адабии романи «Завол» ҳам аз ҷиҳати сюжет ва ҳам дар сатҳи мазмун баррасӣ шудааст, ин имкон дод, ки намоиши олами маънавии персонажҳои роман бо истифода аз усулҳои равшаншиносӣ барои тавсифи ҳолати руҳии персонажи асосӣ таҳлил карда шавад. Моҳияти персонажи асосиро характери эпизодӣ, монолог ва муқоламаҳое, ки Аброр Зохира дар романи «Завол» барои кушодани характери қаҳрамонҳои худ бомуваффақият истифода бурдааст, кушода медиҳад.

Калидвожаҳо: қаҳрамони асосӣ, персонаж, эпизод, муқолама, роман, таҳлил, мазмун.

MEANS FOR CREATING THE IMAGE OF THE CHARACTER AND THE MAIN CHARACTER IN A WORK OF ART

This article discusses the means of creating a character and its role in revealing the main character of a work of art. The analysis of the problem is carried out on the basis of Abror Zoshchir's novel "Zavol" ("Sunset"). The subject of the study is the role of the character in the creation of a literary hero. According to the authors of the article, the artistic image in the work embodies the author's consciousness, so the artistic image cannot be created according to a pre-prepared scheme. This topic of research is relevant because in recent years, and the studies of Tajik scientists, the main attention has been paid to the main character, while the role of characters in creating his character, and even more so, in his disclosure, is invaluable. The protagonist depends on the secondary character in that it is thanks to him that his character is revealed in the work of art. This topic is important in that it significantly expands the boundaries and possibilities of the philological method of analyzing a literary text in relation to the image of a literary character. The role of the character is considered on the example of A. Zohir's novel "Zavol" ("Sunset"), which makes it possible to identify the plot and compositional functions of the characters of the second plan, their role in the implementation of the ideological and artistic intention of the author in a work of art, to conduct a holistic and comprehensive analysis of the system of characters, their role in a work of art, to classify them according to a number of representative features, will reveal new facets in understanding the artistic structure of Abror Zohir's novel "Zavol" ("Sunset"). The relationship of the characters with the literary hero in the novel

"Sunset" is considered both at the plot and at the content level - this made it possible to analyze the display of the spiritual world of the characters in the novel using psychological methods and techniques for describing the state of mind of the protagonist. The essence of the protagonist is revealed by an episodic character, a monologue, dialogues that Abror Zohir successfully used in the novel "Zavol" ("Sunset") in order to reveal the characters of his heroes.

Keywords: main character, character, episode, dialogue, novel, analysis, content.

Об авторах

Шарипова Хатича Сулаймоновна
Ассистент кафедры иностранных языков
Международный университет туризма и
предпринимательства Таджикистана
734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Борбад, 48/5
E-mail: khaticha.sharipova.87@mail.ru

Рустамова Гуландом Рустамовна
Профессор кафедры иностранных языков
Международный университет туризма и
предпринимательства Таджикистана
734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Борбад, 48/5
E-mail: rustamova-71@mail.ru

Дар бораи муаллифон

Шарипова Хатича Сулаймоновна
Ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва
соҳибкорӣ Тоҷикистон
734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Борбад, 48/5
E-mail: khaticha.sharipova.87@mail.ru

Рустамова Гуландом Рустамовна
Профессори кафедраи забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва
соҳибкорӣ Тоҷикистон
734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Борбад, 48/5
E-mail: rustamova-71@mail.ru

About the authors

Sharipova Khatich Sulaymonovna
Assistant at the Department of foreign languages
International University of Tourism and
Entrepreneurship of Tajikistan
734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Borbad Ave., 48/5
E-mail: khaticha.sharipova.87@mail.ru

Rustamova Gulandom Rustamovna
Professor at the Department of foreign languages
International University of Tourism and
Entrepreneurship of Tajikistan
734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Borbad Ave., 48/5
E-mail: rustamova-71@mail.ru

**ОБРАЗ РОССИЙСКОГО ОБЩЕСТВА В РОМАНЕ
ВИКТОРА ПЕЛЕВИНА «ЖЕЛТАЯ СТРЕЛА»***Эльсайд Амира**Российский университет дружбы народов*

Виктор Пелевин — является одной из самых ярких фигур современной русской литературы, имеющий солидную репутацию, но до сих пор его имя вызывает огромные споры, получая противоположные отзывы литературоведов. Его творчество действительно можно назвать одним из самых неоднозначных. Репрезентируя «постмодернизм» в сознании современных читателей и филологов, имя Пелевина почти синонимично ему (наряду с Владимиром Сорокиным), Пелевин меняет само представление о том, что считать «художественной литературой», кого следует называть «писателем» и какова великая цель у писателя.

Одна из ключевых особенностей текстов Пелевина – это включенный в них анализ влияния общества на отдельную личность каждого человека, но кроме того, книги автора, при минимальном анализе, открывают массу знаний об интеллектуальной и духовной жизни России на рубеже XX и XXI веков. При этом, целевой читатель для автора является интеллектуальным и эрудированным, поэтому говорится, что не каждый читатель, даже с высоким уровнем образования, сможет расшифровать каждый символ, который Пелевин включает в свои произведения.

Прекрасным примером романа, который отображает образ российского общества является роман Виктора Пелевина под названием «Желтая Стрела», где главный герой Андрей проводит в поезде все время повествования, по-видимому, без особого назначения. Роман Пелевина вышел в свет в 1993 году, взбудоражив российскую литературную общественность. Книга представляет собой аллегорию образа российского общества на рубеже XX-XXI вв. Мы сосредоточимся на основных образах, символизирующие российское общество.

Центральный образ в произведении, который многозначен – поезд Желтая Стрела, он выполняет функции не только перевозки пассажиров, но и пространства для существования отдельных общественных слоев России: определенный вагон населяют влиятельные люди, другие представители социального дна. Также образ поезда представляет собой грань между реальным и ирреальным. И конечно, поезд – символ российского общества конца XX в., который не понимает куда он движется и что его ждет: «Начиная с названия, мы имеем дело с компетенцией автора, т.к. называет произведение именно автор, а не нарратор. И желтая стрела в этом случае – метафора судьбы человека, его жизненного пути, созданная автором в расчете на читательскую компетенцию в ее развертывании. Она выступает смысло- и структурообразующим центром в повести, а средства ее репрезентации – частью нарративной стратегии произведения» [3, с. 403].

Еще один ключевой образ – сами пассажиры, они представлены марионетками и винтиками системы, циклично повторяющие свое бессмысленное существование. Как и в других романах Виктора Пелевина, главным сюжетным рычагом «Желтой Стрелы» являются размышления героев. В этой повести сюжет стремительно разворачивается именно благодаря мыслям главного героя, который размышляет о своей жизни и о ее смысле: «Может быть, я и сам кажусь кому-то такой же точно желтой стрелой, упавшей на скатерть. А жизнь – это просто грязное стекло, сквозь которое я лечу. И вот я падаю, падаю, уже черт знает сколько лет падаю на стол перед тарелкой, а кто-то глядит в меню и ждет завтрака...» [1]. На самом деле, поиск смысла жизни и своей собственной личности – характеристика героев во всех популярных работах Пелевина, то есть, «Желтая Стрела» в этом плане не уникальна.

Но именно благодаря рассуждениям главного героя о его жизни показывает читателю, что он – не обычный пассажир обычного поезда, который передвигается из точки «А» в

точку «Б». Но, вместо этого, вся его поездка является достаточно специфичной игрой автора. Читая эту повесть, можно увидеть сходство с идеями Франца Кафки, в работах которого фантастика и бред, происходящие в мире героев, воспринимается ими как норма. Более того, абсурд часто становится привычным окружением этих героев, и, несмотря на его природу, читатель не сразу понимает, что в повествовании происходит что-то необычное.

Поезд продолжает идти по всей Восточной Европе, как будто он находится на постоянной местности. Пассажиры на борту поезда убеждены, что за пределами поезда нет реальности. Все, что они видят, это переполненные, грязные и затхлые детали внутри поезда. Эта история, по-видимому, является критикой модернистской, утопической идеи общества о том, что жизнь может только улучшиться со временем и что впереди ожидается идеальное место. Писатель также критикует, казалось бы, повторяющуюся природу жизни: новые пассажиры рождаются ежедневно, другие вступают в брак, а затем, наконец, умирают на борту поезда, чтобы потом их выбросили на улицу: «В связи с этим время в антиутопии определяется как "застывшее". Это способствует нивелировке личности, стирает различия между людьми и помогает тоталитарному режиму сохранять свою незыблемость. Однако у Пелевина повторяемость превращается в некий цикл, замкнутый круг. Во многом на создание такой картины времени влияют буддийские представления писателя. Точнее, взяв за основу статичное время антиутопии, он переосмысляет его в буддийском ключе, что уже предполагает игру не только с традициями жанра, но и с определённым набором религиозных стереотипов» [2, с. 57].

Разговор Андрея с Ханом (первым пассажиром, которого он встречает в начале истории) выражает осознание этой повторяемости. Ведь речь идет о том, что Хан много лет бродил по поезду, ежедневно выполняя одни и те же действия и даже думая об одном и том же. Все персонажи в истории, кажется, не имеют различимых личностей. Скорее, они смешиваются друг с другом, подчеркивая обыденность жизни.

Бессмысленность жизни дополнительно проявляется с отсутствием межличностных связей между персонажами. Их связи становятся менее значимыми по мере продолжения истории, поскольку они становятся все более заинтересованными в их собственном экономическом бизнесе и становятся богаче. Об этом свидетельствует сцена, где Андрей наконец встречает одного из пассажиров, Антона, спустя очень долгое время и пытается читать ему отрывки из книги, но Антон проявляет вопиющее равнодушие и теперь больше поглощен своей семьей, и, кажется, не заботится о благополучии других пассажиров. Пассажиров, которых, в свою очередь, грабят, или подвергают ужасным условиям жизни.

В результате, Пелевин в романе подвергает критике массовую культуру и пропаганду, именно поэтому пассажиры поезда являются шаблоном друг друга, они уподобляются той идеологии, которую транслируют СМИ: «В ресторане играла музыка, та самая вечная кассета, где в конце был записан обрывающийся на середине "Bridge over troubled waters". За одним из столиков Андрей заметил своего старого друга Гришу Струпина в модном твидовом пиджаке, к лацкану которого была прицеплена крылатая эмблема МПС — стоила она бешеных денег, но у Гриши они были. Еще при коммунистах он приторговывал по тамбурам сигаретами и пивом, а сейчас развернулся совсем широко» [1].

Очень интересна композиция произведения, которую предлагает читателю Пелевин. Нумерация глав идет в обратном порядке, в которой 12 – это начало, а 0 – это конец. Некоторые герои уверены, что поезд движется к разрушенному мосту, но, по мере приближения к финалу, главы ведут как бы обратный отсчет. Таким образом, поезд в повести движется вперед, а главы направляют читателя назад, вызывая при этом любопытное ощущение двойственности.

Как и во многих своих работах, Виктор Пелевин вставляет в сюжет неомифологизмы. Пассажиры «Желтой Стрелы», на основании своих предположений о финальной точке поезда и о мире за его пределами, разрабатывают новые религии и сочиняют мифы. Некоторые из людей уверены, что за пределами состава жизни нет, а другие – что во главе идет паровоз «У-3», которое везет их всех в некое «Светлое Утро».

Общество «Желтой Стрелы» мало чем отличается от привычного нам современного и реального общества. Там налажена торговля, транслируются новости, а также существуют социальные слои: некоторые вагоны отведены для пассажиров высокого и среднего класса, а другие вагоны, без крыши над головой, предназначены для бедных и цыган.

Пассажиры поезда работают, кто-то из них занимается торговлей, кто-то расписывает банки, а некоторые даже попадают в коррумпированные деловые отношения, которые вызывают нехватку ресурсов для всех других пассажиров. Например, нехватку ложек, которые сворвали и переработали на металл.

Но все же герои поезда, казалось бы, живут обычной жизнью, совершенно не осознают абсурдную ситуацию, в которой они все находятся. Как и герой «Процесса» Кафки они приняли эту ситуацию как норму и даже перестали обращать внимание на звуки, издаваемые составом.

Они не стремятся к изменениям, даже когда проезжают мимо населенного города. Но главный герой сильно озабочен вопросом «как сойти с поезда живым», а в размышлениях, которые сопровождают читателя на протяжении всего сюжета, Андрей все время пытается разгадать смысл происходящего. В самом финале, Андрею удается сойти с этого поезда. Его история заканчивается на позитивной ноте, и герой, наконец, обретает желанную свободу, к которой стремился на протяжении всей повести.

Обычно творчество Пелевина пропитано сатирой и критикой СССР и тоталитаризма. Беря во внимание этот факт, «Желтая Стрела» оказывается очень легким к прочтению произведением, так как она представляет собой своего рода притчу об истории России, которая, как и поезд из повести, по своей воле изолировалась от мира. Подобно поезду, Россия несется к своему будущему по заранее определенной и построенной траектории, игнорируя или вовсе не имея возможности выбрать альтернативный путь.

Однако, это лишь субъективное мнение, так как сам автор отрицает определенное истолкование повести и ее символов. Как и другая постмодернистская литература, текст повести может подвергаться любой интерпретации в зависимости от точки зрения читателя и его желания и способности к анализу.

Литература

1. Пелевин В.О. *Желтая Стрела* [Электронный ресурс]. - URL: https://magazines.gorky.media/novyi_mi/1993/7/zheltaya-strela.html
2. Бобылева А. Л., Прохорова Т. Г. 2014. Антиутопический пафос и специфика хронотопа в ранней прозе В. О. Пелевина, в: «Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. Науки», № 2. - С. 55-64.
3. Джундубаева А., Трансформация духовных ценностей в повести В. Пелевина *Желтая стрела*, *humanistica* 21, том 2, 2018. - С. 402-425.
4. Курский А. В., Пелевин. «Желтая стрела». 1998. - В.: Вагриус. - № 1. - С. 180-182.
5. Шляхова, С. С. «Семиотика звука в повести В. Пелевина *Желтая стрела*» // *Вестник ОГУ*. Пермь, 2005. - № 11. - С. 51-55.
6. Путечева О. А., Ряполова В. В., *Образ стрелы времени в культуре российского постмодернизма // Общество: философия, история, культура*. 2017. - №8. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obraz-strely-vremeni-v-kulture-rossiyskogo-postmodernizma> (дата обращения: 20.10.2023).
7. *Реалии прошлого и острая современность: био-библиографический альманах о жизни и творчестве В. Пелевина / МУК МР «МЦБ»; сост А. В. Шакирова, комп. набор К. В. Хаспекян. - Чалтырь: МУК МР «МЦБ», 2009. - 14 с.*

References

1. Pelevin V.O., *Yellow Arrow* - [Electronic resource]. - URL: https://magazines.gorky.media/novyi_mi/1993/7/zheltaya-strela.html
2. Bobyleva A. L., Prokhorova T. G. 2014. *Dystopian pathos and specificity of the chronotope in the early prose of V. O. Pelevin*, in: "Uchen. zap. Kazan. un-ta. Ser. Humanitarian. Sciences", No. 2., pp. 55-64.

3. Dzhundubaeva A., *Transformation of spiritual values in V. Pelevin's story Yellow Arrow, humanistica 21, volume 2, 2018, pp. 402-425.*
4. Kursky A.V., *Pelevin. "Yellow Arrow" 1998. V.: Vagrius, No. 1, S. 180-182.*
5. Shlyakhova, S. S. "Semiotics of sound in V. Pelevin's story The Yellow Arrow." 2005. *Bulletin of OSU. Perm, No. 11, pp. 51-55.*
6. Putecheva O. A., Ryapolova V. V., *The image of the arrow of time in the culture of Russian postmodernism // Society: philosophy, history, culture. 2017. No. 8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obraz-strely-vremeni-v-kulture-rossiyskogo-postmodernizma> (date of access: 10/20/2023).*
7. *Realities of the past and acute modernity: bio-bibliographical almanac about the life and work of V. Pelevin / MUK MR "MCB"; composed by A.V. Shakirova, comp. set by K. V. Khaspekyan.-Chaltyr: MUK MR "MTsB", 2009.- 14 p.*

ОБРАЗ РОССИЙСКОГО ОБЩЕСТВА В РОМАНЕ ВИКТОРА ПЕЛЕВИНА «ЖЕЛТАЯ СТРЕЛА»

Данная статья посвящена изучению образа российского общества в романе Виктора Пелевина «Желтая стрела». Изучение строится на анализе отдельных областей образа российского общества, которые представлены в романе: духовные, социальные, общественно-политические. Виктор Пелевин в свойственной ему манере изображает в романе актуальные проблемы российского общества в период распада СССР, используя пародию, сатиру и иронию, что является ведущей чертой его специфического стиля. Именно поэтому в данной статье акцентируется внимание на образах главных героев, так как посредством определенных характеристик героев, их участия в жизни общества, возможно выявить проблематику образа российского общества: коррупция, изменение моральных ориентиров, искажение понимания свободы как таковой. Научная новизна статьи заключается в анализе образа российского общества, представленного в романе Виктора Пелевина «Желтая стрела». В данном исследовании анализируется художественный мир Виктора Пелевина, метафоричное переосмысление образа российского потребительского общества, что представляет собой актуальный материал для исследования.

Ключевые слова: Пелевин, Желтая стрела, поезд, пассажиры, образ российского общества.

THE IMAGE OF RUSSIAN SOCIETY IN VICTOR PELEVIN'S NOVEL "YELLOW ARROW"

This article is devoted to the study of the image of Russian society in Victor Pelevin's novel "Yellow Arrow". The study is based on the analysis of individual areas of the image of Russian society that are presented in the novel: spiritual, social, socio-political. Victor Pelevin, in his characteristic manner, depicts in the novel the current problems of Russian society during the collapse of the USSR, using parody, satire and irony, which is the leading feature of his specific style. That is why this article focuses on the images of the main characters, since through certain characteristics of the characters and their participation in the life of society, it is possible to identify the problematic image of Russian society: corruption, changes in moral guidelines, distortion of the understanding of freedom as such. The scientific novelty of the article lies in the analysis of the image of Russian society presented in Victor Pelevin's novel "Yellow Arrow". This study analyzes the artistic world of Victor Pelevin, a metaphorical rethinking of the image of Russian consumer society, which represents relevant material for research.

Keywords: Pelevin, Yellow Arrow, train, passengers, image of Russian society.

ТАСВИРИ ҶОМЕАИ РУСИЯ ДАР РОМАНИ «ТИРИ ЗАРД»-И ВИКТОР ПЕЛЕВИН

Ин мақола ба омӯзиши образи ҷомеаи Русия дар романи "Тири зард"-и Виктор Пелевин бахшида шудааст. Таҳқиқот ба таҳлили ҷиҳатҳои алоҳидаи образи ҷомеаи Русия, ки дар роман пешниҳод шудаанд, аз қабилҳои маънаӣ, иҷтимоӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ асос ёфтааст. Виктор Пелевин бо шеваи хоси худ дар роман мушкилоти мубрами ҷомеаи Русияро дар замони пошхӯрии ИҶШС бо истифода аз пародия, ҳаҷв ва киноя тасвир мекунад, ки ин хусусияти пешбари услуби хоси ӯ мебошад. Аз ин рӯ, дар ин мақола ба образҳои қаҳрамонҳои асосӣ тавачҷуҳ зоҳир карда мешавад, зеро тавассути хусусиятҳои муайяни қаҳрамонҳо ва иштироки онҳо дар ҳаёти ҷомеа мушкилоти образи ҷомеаи Русияро, ки фарогири фасод, тағйир дар дастурамалҳои ахлоқӣ, таҳрифи мафҳуми озодӣ мебошад, муайян кардан мумкин аст. Навовариҳои илмӣ мақола дар таҳлили образи ҷомеаи

Русия дар романи Виктор Пелевин «Тири зард» мебошад. Дар ин таҳқиқот олами бадеии Виктор Пелевин, бозандешии истиории тасвири чомеаи масрафии Русия, ки маводи мубрамо ба рои таҳқиқ медиҳад, мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: Пелевин, Тири зард, қатора, мусофирон, образи чомеаи Русия.

Об авторе

Эльсайед Амира Файед Ахмед Ризк
Аспирант кафедри русской и зарубежной
литературы филологического факультета
Российский университет дружбы народов
117198, Российская Федерация, г. Москва,
ул. Миклухо-Маклая, 6
E-mail: amirafayed251@gmail.com

Дар бораи муаллиф

Эльсайед Амира Файед Ахмед Ризк
Аспиранти кафедраи адабиёти рус ва хориҷаи
факултети филология
Донишгоҳи дӯстии халқҳои Русия
117198, Федератсияи Русия, ш. Москва,
к. Миклухо-Маклай, 6
E-mail: amirafayed251@gmail.com

About the author

Elsayed Amira Fayed Ahmed Rizk
Postgraduate student of the Department of
Russian and Foreign Literature, Faculty of
Philology
Peoples' Friendship University of Russia
117198, Russian Federation, Moscow,
st. Miklukho-Maclay, 6
E-mail: amirafayed251@gmail.com

НАҚШИ САНЪАТҲОИ БАДЕЙ ДАР ШЕЪРИ ОЗАРАХШ

Чумъаев Ҷ. Ҷ.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Санъатҳои бадеӣ барои образнок ва пуробуранг баромадани суҳан мусоидат мекунанд, яъне бе истифодаи онҳо каломӣ бадеӣ арзи ҳастӣ қарда наметавонад. Суҳаншиносон асрҳост, ки санъатҳои бадеиро шартан ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд. Азбаски аз асрҳои миёна то имрӯз дар бораи таснифи санъатҳои бадеӣ ақидаҳои мухталиф ҷой доранд ва баъзе санъатҳо аз рӯи моҳияти худ муштарақанд, мо тасмим гирифтаем, ки санъатҳои бадеӣ дар ашъори шоир Озарахш мавҷудбударо ба таври умумӣ мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор диҳем.

Озарахш шоирест, ки дар қорбурди санъатҳои бадеӣ огоҳона ва саррофона амал мекунад. Дар ашъори ӯ қорбурди ақсарияти санъатҳо ба мушоҳида мерасад.

Ташбеҳ серистеъмолтарин санъати бадеӣ шеъри Озарахш буда, ҳам дар ашъори суннатӣ ва ҳам дар ашъори мудерни ӯ мақоми муайян дорад. Масалан, ин санъат дар шеъри нимоии ӯ чунин инъикос ёфтааст:

*Дарахтҳо ҳама чун панҷаи гадо гашианд,
Ба сад ниёз сӯи дарғаҳи Худо гашианд [2, с. 12].*

Дар ин байт вожаи “дарахтон” ташбеҳшаванда буда, “панҷаи гадо” ташбеҳкунанда мебошад. Дар ин ҷо шоир ҳолати дарахтонро дар фасли зимистон ба риштаи тасвир қашидааст.

Дар шеъри ҷаҳорпораи “Пеш аз сафар” ташбеҳи тозаи шоир тазоҳур ёфтааст:

*Ман будаму сукути хазонолуд,
Ман будаму суруди хазонолуд.
Оҳанги тозае ба лабам хушид,
Чун дар лабони хушки Душанберӯд [2, с. 18].*

Ибораҳои “сукути хазонолуд” ва “суруди хазонолуд” ифодаҳои интизоии маҷозӣанд. Дар байти дуум тазвичи маҷоз ва ташбеҳ ба мушоҳида мерасад. “Хушиқдани оҳанги тоза дар лаб” киноя аз барҳам хӯрдан ва маҳв шудани он буда, ин ҳодиса ба лабони хушк, яъне беоби Душанберӯд ташбеҳ дода шудааст.

Озарахш пас аз фиристодани дуруд ба ёдҳои талху ширин, бодҳои хобу бедор, рӯзгори тору равшан ва дидаҳои масту хушёр дар шеъри “Ёд қардам...” бо истифода аз санъати ташбеҳ эҳсосоти худро чунин баён менамояд:

*Шуморо ёд қардам чун ғарибе,
Ки ҳар шаб хоб мебинад Ватанро.
Мисоли булбули ғурбатқашида,
Ки менолад ҷудоии чаманро [2, с. 23].*

Дар ин банди шеър ҳарчанд ки сарех зикр наёфтааст, ташбеҳшаванда қаҳрамони лирикӣ -худи шоир буда, ташбеҳкунандаи ӯ ғарибест, ки ҳар шаб Ватанро хоб мебинад ва дар байти дууми банди мавриди назар ташбеҳкунанда булбули ғурбатқашидаест, ки аз ҷудоии чаман менолад.

Санъати истиораро Озарахш бештар дар баёнҳои мармуз ва интизоии худ мавриди истифода қарор медиҳад:

*Барфи зимистон бар сарам, барги баҳорон дар дилам,
Сад фаслро гардондааст обу гилам, обу гилам [3, с. 158].*

Дар ин байт, ки матлаи ғазал аст, ифодаи “бар сар будани барфи зимистон” киноя аз замони пирист, “дар дил будани барги баҳорон” истиораи ҷавонии дил аст. Шоир ғазале дорад, ки радифи он “гул” (-ам шакли таҳфифшудаи феъли ёвари “ҳастам”) аст:

*Ман агар хор шавам, хори гулам,
Агарам зор шавам, зори гулам [3, с. 159].*

Дар ин байт вожаи “хор” ба маънои маҷозӣ омада, муродифи “зоё” ва “беқадр” аст. Калимаи “гул” истиораи маъшуқа мебошад. Ин гуна истиораҳо дар ашъори Озарахш фаровонанд.

Шоир кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки тавсифҳои тару тоза ва малех бошанд:

*Ба ту, эй силсилаосор, салом,
Гули бахшандаи гулзор, салом!
Номае боз ба номат дорам,
Номат оғози ҳама кор, салом! [4, с. 87]*

Тавсифи маҳбуба бо вожаи мураккаби “силсилаосор”, иборати таркибии “гули бахшандаи гулзор” (дар омезиш бо истиора) ва номи ӯ бо иборати “Оғози ҳама кор” ифода ёфтааст.

Дар ашъори тобиши иҷтимоӣ доштаи Озарахш тавсиф аз ҳаёти воқеӣ сарчашма мегирад ва баъзан бо санъатҳои дигар, аз ҷумла бо ташхис ва маҷоз омезиш меёбад:

*Бояд ин дам ба ниҳолони зимистонзадаи хоболуд
Гӯям, эй ҳамсолон,
Эй, ки дар хоб таманно баҳорон доред,
Ҳар чӣ доред, бубахшед маро, ба ман айёми шукуфтан омад [2, с. 3].*

Дар ин банди шеъри нимоӣ “ниҳолони зимистонзадаи хоболуд” тавсиф аст, ки бо маҷоз таҷвиз шудааст. “Дар хоб таманно баҳорон доштан”-и ниҳолон ва “айёми шукуфтан” ба ин тавсиф тақвият мебахшанд. Гуфтугӯи шоир бо ниҳолон ташхис аст.

Озарахш дар шеъри “Танҳо” дар корбурди санъати ташхис маҳорати баланди худро нишон додааст:

*Ман он танҳодарахти гӯшаи боғам,
Ки милодам ба ёди боғбонам нест.
Заминам дар паси ёди замон монда,
Замонамро хабар аз осмонам нест.
Канорам нолаи мурғони шодӣ буд,
Дигар мурғе ба фикри ошёнам нест... [2, с. 36]*

Шеъри мавриди назари мо дар шакли қитъа суруда шуда, аз ҳафт байт иборат аст ва ҳар байт ба сари худ истиқлол дорад. Аз забони дарахти танҳои гӯшаи боғ, ки пайдоиши онро боғбон ёд надораду мурғони шодӣ аз канораш рафтаанд, инчунин баргҳои заъфаронӣ шудаанду офтоб дигар ба рӯяш шуълапошӣ намекунад, сухан гуфтан аз маҳорати шоир дар корбурди санъати фавқузикр дарак медиҳад. Дар ин қитъа дарахти танҳои гӯшаи боғ истиораи пирамард ё пиразанест, ки бар асари пирӣ аз маърақаҳо берун мондаасту фарзандон аз канораш ба дуриҳои дур рафтаанд ва аз ӯ ёде намекунанд. Аз танҳои гӯшанишинҳо рангаш зарду мадораш аз асари пирӣ хушк шудааст. Дигар касе нисбат ба ӯ изҳори муҳаббат намекунад: “Кунун ҷуз Озарахше ҳамфиғонам нест”- мегӯяд дарахти пир. Воқеан, шоир аст, ки ба ҳар касу ҳар шайъ бо ҷашми тараҳҳум менигарад ва ғами ҳамаро меҳӯрад.

Дилбастагии Озарахш ба санъати таҷнис дар байтҳои алоҳидааш эҳсос мешавад. Корбурди моҳиронаи санъати мазкур ба тозапардозии шоир мусоидат мекунад:

*Кукузани Ҳофизу Хайём дар хаёл,
Кукуи дигарем ба атрофи кӯи ту [2, с. 97].*

Дар ин байт вожаи “куку”, ки ду маротиба такрор шудааст, таҷнис аст. “Куку”-и аввал, ки бо решаи “зан” ва пасванди “й” дар шакли калимаи омехта истифода шудааст, ба маънии пурсишу суол омадааст. Аммо “куку”-и дуюм ба маънои номи паррандаи маъруф истеъмол шудааст.

Озарахш дар ғазали дигар низ дар истифодаи санъати таҷнис маҳорати худро нишон додааст:

*Бози ҷонам мекушояд бол сӯят, боз, боз,
Кафтари ҷашмони мастат инчунин парвоз дод [2, с. 97].*

Вожаи “боз” дар байти мавриди таҳлили мо таҷнис аст. “Боз”-и якум номи паррандаи маъруфи шикорӣ буда, “боз”-ҳои дуюму сеюм ба вазифаи пасоянди ғайриаслӣ омадаанд.

Санъати талмех, ки вазифааш ишора ба ҳодисаву шахсиятҳои афсонавӣ ва таърихист, дар ашъори Озарахш аз санъатҳои маъмултарин маҳсуб меёбад. Шоир зимни истифода аз ин санъати бадеӣ ҳаракат мекунад, ки онро дар ҳолу ҳавои тоза ва либоси нав чилва диҳад:

*Посутуне нестам, то по шавам дар Бесутун,
Теша аз Фарҳод дорам, оби Ширинам биё! [3, с. 15]*

Дар байти мавриди назар се вожа талмеханд: “Бесутун”, “Фарҳод”, ва “Ширин”. Бесутун кӯҳест, ки таърихи тулонӣ дошта, дар он намунаи қадимтарин осори хаттии ниёғони

мо маҳфуз аст. Фарҳод ошиқи Ширин шуд ва бо хоҳиши ӯ хост, ки аз кӯҳи Бесугун обро чорӣ созад. Аммо хабари бардӯруғи бевафоии Ширинро шунида даст ба худкушӣ зад ва худро ҳалок сохт. Сарчашмаи ин талмеҳ достонҳои марбут ба Фарҳод ва Ширин аст, ки ба қалами Низомии Ганҷавӣ ва дигарон мутааллиқ аст.

Озарахш на танҳо дар ашъори суннатиаш, балки дар шеърҳои нимоияш низ аз санъати талмеҳ моҳирона истифода мебарад:

*Ман қомати хамидаи мардони рӯзро
Сад сол пеиштар
Андар набарди Рустаму Сӯҳроб дидаам,
Фасли хазони шаҳри ҷавонии хеиро
Дар ҳой-ҳойи нолаи Варзоб дидаам [2, с. 21].*

Шоир дар ин банди шеъри озодаи худ ба набарди Рустаму Сӯҳроб, ки дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавӣ зикраш рафтааст, ишораи малех кардааст. Маҳорати эҷодии Озарахш дар он тазоҳур ёфтааст, ки ҳодисаи мифологиро бо рӯзгори мо, ки ҷанги таҳмилии солҳои 90-уми асри гузашта аст, пайванд додааст. Агар шоир ба чунин иқдом даст намезад, талмеҳаш хушқу бетаъсир мебаромад.

Чунин шеваи талмеҳофаринӣ дар ғазали Озарахш низ тазоҳур ёфтааст:

*Хандаи хуршед дар даврон нагунҷад, айби кист?
Юсуфи Яъқуб дар Канъон нагунҷад, айби кист? [3, с. 50].*

Дар байти мазкур ибора ва вожаи “Юсуфи Яъқуб” ва “Канъон” талмеҳанд. Шоир дар баробари ишора ба қиссаи Ҳазрати Юсуф ва падари ӯ Ҳазрати Яъқуб (а) ба ватани эшон шаҳри Канъон низ ишора кардааст. Мисраи аввал мисраи дуюмро ба худ тобеъ намуда, ҳолати замон ва вазъи иҷтимоии даврони моро, ки ба беқадри ва хориҳои аҳли ҳунар сабаб шудааст, инъикос намудааст. “Хандаи хуршед” киноя аз тазоҳури ҳунар ва истеъдод аст.

Санъати дигари бадеие, ки дар ашъори Озарахш фаровон кор фармуда шудааст, санъати тазод аст:

*Дар шаҳри ишқ аз ҳама бообрӯтарем,
То гаиштаем ошиқи беобрӯи ту [2, с. 97].*

Дар ин байт калимаҳои “бообрӯ” ва “беобрӯ” муқобилмаъно буда, ин тазодҳо аз сифат таркиб ёфтаанд.

Озарахш дар ғазалиёти худ баъзан тазодҳои таркибиро низ мавриди корбурди хеш қарор медиҳад:

*Ин тӯдае, ки бо мо имшаб ба пурсупосанд,
Дар рӯзи рӯшноӣ моро намешиносанд.
Суратпарастии эшон сират намепарастад,
Дар зер ҷандапӯшанд, аз рӯй хушлибосанд [2, с. 81].*

Шоир дар ин ду байти як ғазал анбӯҳи тазодҳоро бо роҳҳои гуногун истифода бурдааст ва онҳоро бо ҳам муқобил гузоштааст. Дар байти аввал вожаҳои “имшаб” ва ибораи “рӯзи рӯшноӣ” тазоди ҳамдигаранд, ки тазоди аввала зарф буда, тазоди дуюм аз зарфу сифат сохта шудааст. Дар ҳамин байт таркиби феълии “ба пурсу посанд” бо таркиби феълии “моро намешиносанд” муқобил гузошта шуда, чунин тазодофаринӣ мазмунан сурат мегирад. Дар байти дуюм вожаҳои “сурат” ва “сират”, ки яке исми моддӣ ва дигаре исми маъниест, тазоди якдигаранд. Инчунин зарфҳои макони “зер” ва “рӯй” ва сифатҳои мураккаби “ҷандапӯш” ва “хушлибос” ба ҳамдигар муқобил гузошта шудаанд.

Корбурди тазодҳо баъзан ҳолатҳои отифию равонии Озарахшро бозгӯ мекунанд. Дар ин ҳолат тазодҳоро танҳо мазмунан дарк кардан имконпазир аст:

*Чунон тоб доштам, як оҳи сарде орзу кардам,
Зи отаи сурх гаиштам, ранги зарде орзу кардам...
Муродам аз сухан пиндори талхи Озарахшат нест,
Шудам хомӯш, ҳарфи родмарде орзу кардам [4, с. 36].*

Тавре ки маълум аст, вожаҳои “таб” ва “оҳи сард”, ки яке исми маънисту дигаре ибораи сифатист, аслан мутазод нестанд, аммо онҳо зимни мазмуни ин мисраъ ба ҳамдигар тазод шудаанд. Сифатҳои “сурх” ва “зард” низ ба чунин ҳолат гирифта шудаанд. Дар байти дуюм низ, ки дар шакли ҷумлаи мураккаби пайвасти ифода шудааст, таркибҳои феълии “хомӯш шудан” бо “орзу кардани ҳарфи родмарде” хилофи ҳам қарор гирифтаанд.

Санъати дигаре, ки ба тазоҳураш дар ашъори Озарахш бисёр мувоҷеҳ мешавем, санъати иштиқоқ аст. Шоир баъзан барои зевари сухан ва гоҳо бо мақсади тақвияти мазмуни шеъраро аз он судҷӯӣ мекунад. Одатан, иштиқоқ бо ду шакл сурат мегирад: аввалан, дар асоси ҳампаҳлу овардани калимаҳои ҳамреша; сониян, дар асоси пайиҳам овардани калимаҳои ҳамшакл:

*Ҳар сафаркарда пайи пойи маро хоҳад ёфт,
Ҳар сарочӯӣ сарочӯӣ маро хоҳад ёфт...
Ман наво ёфтаму ёри навобахш шудам,
Ҳар навозанда навоҳои маро хоҳад ёфт [2, с. 82].*

Дар байтҳои мазкур калимаҳои “пай”- “пой”, “сарочӯӣ”-“сарочӣ”; “наво-навобахш-навозанда- навоҳо” ҳама калимаҳои тоҷикӣ буда, қисме аз онҳо дар асоси ҳамоҳангӣ ва қисми дигаре дар асоси ҳамрешагӣ санъати иштиқоқро созмон додаанд.

Озарахш аз реша дида, бештар ба ҳамоҳангии вожаҳо ҳангоми корбурди санъати иштиқоқ мутаваҷҷеҳ мешавад. Масалан, дар ин рубоӣ:

*Гоҳе ба ҳичои талх ҳарфе ширин,
Гоҳе зи қалам қаламфуре меояд [2, с. 144].*

Санъати иштиқоқ дар рубоии мазкур дар вожаҳои “қалам” ва “қаламфур” зоҳир шудааст, ки ин калимаҳо тамоман ҳамреша нестанд. Калимаи “қалам” арабӣ буда, муродифи “килк” ва “хома” аст. Калимаи “қаламфур” аз забони ҳиндӣ иқтибос шудааст. Азбаски ду ҳичои аввали он бо калимаи “қалам” ҳамоҳанг аст, шоир аз он иштиқоқ сохтааст. Дар асоси ба ҳисоб гирифтани ҳамоҳангии калимаҳо назар ба ҳамоҳангии онҳо иштиқоқҳои сохтаи Озарахш бештаранд.

Озарахш ба санъати тақрор низ дилбастагии зиёд дорад. Тақрори вожаву ибораҳо ва таркибҳо дар шеъри Озарахш на танҳо мусиқии ашъорашро мукамал мекунад, балки ба тақвияти баёни матолиб низ мусоидат менамояд:

*Дӯст дорӣ, ки даме ҳамдаме ҷонам бошӣ,
Маҳрами рӯҳу равон, рӯҳу равонам бошӣ...
Дӯст дорӣ, ки туро дӯст бидорам ҳама умр,
Озарахиона таманноӣ ҷавонам бошӣ [5, с. 90].*

Дар ин ғазал ки, аз ҳафт байт иборат аст, ҳар мисраи тоқ бо таркиби “Дӯст дорӣ” оғоз меёбад, ки ба тақрори матолиб нигаронида шудааст ва инчунин таъкиди фикри шоирро ифода менамояд. Илова бар ин, дар иқтибоси овардаи мо, дар мисраи дуюм муродифи ҷуфти “рӯҳу равон” тақрор шудааст ва дар мисраи сеюм таркибҳои “дӯст дорӣ” ва “дӯст бидорам” пайдарҳам омадаанд.

Тақрори вожаҳои махсус дар ғазалиёти Озарахш мусиқии онро афзудаанд:

*Эй дӯст, биё, даст бидеҳ, даст бидеҳ, даст,
Ман маст шудам, маст шудам, маст шудам, маст [3, с. 44].*

Дар шеъри Озарахш нақши муболиға низ ба мушоҳида мерасад, ки ба образноку муассир шудани суханаш мусоидат мекунад:

*Шоире бо як сухан як лаҳзаро садсола месозад,
Як қалам по монданаи бо нақши сад айём мебозад,
Аз нафас меофарад таърихи рафтанрову монданро,
Сарнавишти гул навиштанрову хонданро... [5, с. 9]*

Муболиғаи ин банди шеъри озод “бо як сухан як лаҳзаро садсола сохтан” ва “як қалам по монданаи бо нақши сад айём бозидан” аст.

Санъати ҳисомезӣ ба шеърӣ гуфтори шоирон мусоидат мекунад, ба шарте ки шоир дар корбурди он эҷодкорона амал намояд. Ин воситаи тасвири бадеӣ дар ашъори Озарахш мақоми махсус дорад:

*Шашмақоми кокулонатро кашидам дар наво,
Як тарона аз мақоми тозае оғоз дод [2, с. 97].*

Дар ин байт иборати “Шашмақоми кокулон” бо роҳи ҳисомезӣ таркиб ёфтааст. Зеро “Шашмақом” исми маънӣ буда, “кокулон” исми ҷамъӣ моддист.

Яке аз зебоӣҳо ва дилпазириҳои шеъри Озарахш дар маҳорати ӯ аз корбурди огоҳонаи ҳисомезист:

*Ҳанӯз барги гули ноз медиҳад овоз,
Баҳор ҳасту чаман ҳасту фасли чидан ҳаст.*

Ҳанӯз духтари бодомӣ пушти боронҳо

Ба атри зулф наво мезанад, шамидан ҳаст [5, с. 116].

Дар байти аввали иқтибос овардаи мо ибораи мураккаби “барги гули ноз” бо роҳи ҳисомезӣ ташаккул ёфтааст, чунки вожаҳои “барг” ва “гул” исмҳои моддӣ буда, “ноз” исми маъниест. Инчунин “овоз додан”-и “барги гули ноз” ифодаи мармузест, ки ҳисомезии каломӣ шоирро мукамал кардааст. Дар байти дуюм ибораи “духтари бодом”, ки аз ду исми моддӣ сохта шудааст, низ бо роҳи ҳисомезӣ ташаккул ёфтааст. Зеро “духтар” исми шахс буда, “бодом” исми ғайришахс аст. Ҳарду ибораҳо, ки мавриди баҳси мо қарор гирифтаанд, аз ибораҳои сохтаи ҳуди Озарахш буда, бозёфтҳои шоиронаи ҳуди ӯ маҳсуб меёбанд.

Хулоса, санъатҳои бадеӣ дар эҷодиёти Озарахш мақоми маҳсус доранд. Шоир онҳоро огоҳона ва эҷодкорона мавриди корбурди ҳеш қарор медиҳад. Дар ин чода ба суннатҳои классикон пайравӣ кунад ҳам, кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки навпардозҳои ҳешро ворид созад. Санъатҳои бадеие, ки Озарахш мавриди истифодаи ҳеш қарор додааст, ба бадеият, муассирӣ ва тақвияти суханаш мусоидат кардаанд. Яке аз сабабҳои асосии дилпазирӣ ва муассирии сухани Озарахш дар корбурди моҳиронаи онҳост.

Адабиёт

1. *Адибони Тоҷикистон (маълумотномаи шарҳиҳолӣ)*. - Душанбе: Адиб, 2014. - 320 с.
2. *Озарахш. Девони шиқ / Озарахш. - Ҳуҷанд: Ношир, 2016. - 257 с. (кириллӣ).*
3. *Озарахш. Ояндаҳо / Озарахш. - Ҳуҷанд: Ношир, 2019. - 112 с.*
4. *Озарахш. Парвона зинда аст... / Озарахш. - Душанбе: Адиб, 2020. - 184 с.*
5. *Озарахш. Чархболи офтоб / Озарахш. - Душанбе: Адиб, 2011. - 148 с.*
6. *Розӣ, Шамси Қайс. Ал-муъҷам / Шамси Қайси Розӣ. - Душанбе: Адиб, 1991. - 464 с.*
7. *Тоиров У., Ибодов Б., Тоҳиров Ш.. Каломӣ манзум / У. Тоиров, Б.Ибодов, Ш. Тоҳиров. - Душанбе, 2005. - 456 с.*
8. *Ҳақимов, А. Дар қаламрави сухан (Симои адибон) / А. Ҳақимов. - Душанбе: Ирфон, 1982. - 224 с.*
9. *Ҳамроҳ, Р. Падидаҳои ҳунари дар шеъри Гулназар / Р. Ҳамроҳ. - Душанбе: Ирфон, 2018. - 192 с.*
10. *Шеърдӯст, А. Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик / А Шеърдӯст. - Душанбе: Адиб, 1997. - 272 с.*
11. *Шарифов, Х., Тоиров, У. Назминосӣ / Х. Шарифов, У. Тоиров. - Душанбе: “Ҳочӣ Ҳасан”, 2015. - 386 с.*
12. *Шамисо, С. Куллиёти сабқиносӣ / С. Шамисо. - Душанбе: ДДОТ, 2017. - 259 с.*

НАҚШИ САНЪАТҲОИ БАДЕӢ ДАР ШЕЪРИ ОЗАРАХШ

Маълум аст, ки асоси каломӣ бадеиро санъатҳои суханофаринӣ ташкил медиҳанд. Онҳо дар ба вучуд омадани бадеияти сухан нақши ҳалқунанда мебозанд. Бе санъатҳои бадеӣ, каломӣ бадеиро тасаввур кардан нашоуд. Дар ин мақола бо истифода аз методҳои маъмули таҳқиқи адабиётшиносӣ аз ҷумла, таҳлили осори адабӣ, муқоиса, шинохти жанрҳои адабӣ, шарҳи бадеии каломӣ манзум, омор ва ғайра дар бораи санъатҳои бадеӣ дар адабиёти муосир, корбурди ҳунармандонаи он дар ашъори Озарахш маълумот манзур шудааст. Озарахш шоирест, ки дар корбурди санъатҳои бадеӣ огоҳона ва саррофона амал мекунад. Дар ашъори ӯ корбурди аксарияти санъатҳо ба мушоҳида мерасад. Дар маҷмӯъ, санъатҳои бадеӣ дар эҷодиёти Озарахш ҷойгоҳи вижа доранд. Шоир онҳоро огоҳона ва эҷодкорона мавриди корбурди ҳеш қарор медиҳад. Дар ин чода ба суннатҳои классикон пайравӣ кунад ҳам, кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки навпардозҳои ҳешро ворид созад. Санъатҳои бадеие, ки Озарахш мавриди истифодаи ҳеш қарор додааст, ба бадеият, муассирӣ ва тақвияти суханаш мусоидат кардаанд. Яке аз сабабҳои асосии дилпазирӣ ва муассирии сухани Озарахш дар корбурди моҳиронаи онҳост.

Калидвожаҳо: санъатҳои бадеӣ, ташбеҳ, истиора, тавсиф, таҷнис, тақрор, иштиқоқ, шоир, шеър, Озарахш.

РОЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ИСКУССТВА В ПОЭЗИИ ОЗАРАХШ

Известно, что основу художественной литературы составляют ораторские искусства. Они играют решающую роль в возникновении художественности речи. Без художественного искусства невозможно представить художественное слово. В этой статье с использованием общепринятых методов исследования литературоведения, в частности, представлен анализ литературных произведений, сравнение, признание литературных жанров, художественный обзор слов поэзии, статистика и другие сведения о художественном искусстве в современной литературе, его

художественное применение в Озарахшской поэзии. Озарахш - поэт, который сознательно действует в искусстве. В его стихах используется большинство произведений искусства. В заключении, художественные произведения имеют особый статус в Озарахшском творчестве. Поэт сознательно и творчески манипулирует ими. Несмотря на то, что он следовал традициям классики, он прилагает все усилия, чтобы внести свой вклад. Художественное искусство, которое Озарахш использовал, способствовало художественности его поэзии, эффективности и усилению речи. Эффективность речи Озарахша заключается в его умелом использовании художественных искусств.

Ключевые слова: художественное искусство, метафора, метафора, описание, таджик, повторение, ишкак, поэт, поэзия, Озарахш.

THE ROLE OF ART IN POETRY OZARAKHSH

It is known that the basis of fiction is oratory. They play a crucial role in the emergence of artistic speech. It is impossible to imagine an artistic word without artistic art. In this article, using generally accepted methods of literary studies research, in particular, the analysis of literary works, comparison, recognition of literary genres, artistic review of poetry words, statistics and other information about art in modern literature, its artistic application in Ozarakhsh poetry is presented. Ozarakhsh is a poet who consciously acts in art. Most of the works of art are used in his poems. In conclusion, artistic works have a special status in the Ozarakhsh creativity. The poet consciously and creatively manipulates them. Despite the fact that he followed the traditions of the classics, he makes every effort to contribute. The artistic art that Ozarakhsh used contributed to the artistry of his poetry, the effectiveness and strengthening of speech. The effectiveness of Ozarakhsh's speech lies in his skillful use of artistic arts.

Keywords: art, metaphor, metaphor, description, tajnis, repetition, ishkak, poet, poetry, Ozarakhsh.

Дар бораи муаллиф

Чумъаев Чумъабой Чураевич
Муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии
забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 900 26 36 34
E-mail: jurazoda85@mail.ru

About the author

Jumaev Jumaboy Juraevich
Senior lecturer at the university department of the
Tajik language
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 900 26 36 34
E-mail: jurazoda85@mail.ru

Об авторе

Жумаев Жумабой Джураевич
Старший преподаватель общеуниверситетской
кафедры таджикского языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 900 26 36 34
E-mail: jurazoda85@mail.ru

ТЌРАҚУЛ ЗЕХНӢ – МУҲАҚҚИҚИ ШЕЪРИ РЌДАКӢ

Аъзамов С. Б.

*Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи
академик Бобоҷон Ғафуров*

Аввалин пояҳои рӯдакишиносии замони нав солҳои 20-уми садаи ХХ дар сатҳи муносиби замон тарҳрезӣ гардид. То ин марҳала ҷойгоҳи устод Рӯдакӣ ва шеъри ӯ дар тазкираҳои аҳди қадим ва аввалин китобҳо оид ба таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ (Ш. Нуъмонӣ, Ҳ. Эте, А. Кримский, Э. Браун ва дигарон), навиштаҳои олимони турк (В. Чалабӣ, Ҳ. Дониш, Ш. Сомӣ, Зиёпошшо, М. Купрулюзода ва дигарон) мавриди гуфтугӯи илмӣ қарор гирифта будааст. Дар адабиётшиносӣ ва суҳансанҷии тоҷикии ин давра, ки мо дар ин замина таҳқиқ дорем, рӯзгор ва ашъори Рӯдакӣ хеле кам диққати донишмандонро ҷалб карда буд. Мероси адабии Рӯдакӣ хеле пароканда буд ва дастрасӣ ба матолиби пажӯҳишӣ оид ба устод Рӯдакӣ ва рӯдакишиносӣ мушкили хеле зиёд дошт.

Бинобар ин, дар солҳои 20-уми садаи ХХ заминае фароҳам омад, ки устод Рӯдакӣ дар ҷусторҳои адабиётшиносӣ ҷойгоҳи назаррас пайдо кунад. Ин нуктаро низ бояд дақиқан арз кард, ки рӯдакишиносии давраи аввали бунёди афкори адабиётшиносӣ дар Тоҷикистони шуравӣ аз ҷусторҳои сирф филологӣ дида, бештар ба сабку салиқаи равшангарӣ ва равшаннаомиву маърифатпарварӣ наздик будааст. Ин замон равшангарон роҳҳои нозук, муассир ва ҳассоси ҷалби мардумро ба нуктаҳои зарурии дорои ҷанбаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, адабӣ ва фарҳангӣ, ҳамзамон усули ҳоси тарғиби адабиёти гузаштаре ҷуста ва заминаҳои бунёди мафкураи адабпажӯҳиро фароҳам овардани шуданд. Ин гуна ҷусторҳо як посухи зарурӣ ба иддаи норасои пантуркистон низ маҳсуб мешуд. Аз ин ҷиҳат номи бузургони адабиёт, дар навбати аввал номи Рӯдакӣ дар замони дигаргуниҳои нав ҳамчун шиори муассир ва пешбари равшангарон қарор ёфтааст.

Муаммои дарки замони нави кишварсозӣ, муносибат ба бузургони адабиёт, таъини мақоми қаҳрамонони дилписанди миллӣ, тарғибу ташвиқи омӯзиши мероси адабии суҳанварон ва ғайра аҳаммияти ҳаётӣ пайдо кард ва таҷлил аз ному кори симоҳои дурахшони адабиёт василаи муносиби рӯй овардан ба адабиёти гузашта ва пойдории ҳофизаи таърихӣ миллат ба ҳисоб омад.

М. Рачабӣ дар “Ислом: ҷадидия ва инқилоб” ва “Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ” аслу решаи чунин навъ баррасиро дар адабиёти фарҳанги тоҷикии охири садаи ХІХ ва даҳсолаи аввали асри ХХ ҷустааст, ки дар он давра “ҳофизаи таърихӣ фарҳангии ҷадидия (ифтихор ғолибан аз замони сомониён ва ба воситаи чунин “идеал” ривочи маорифпарварӣ) фаъолият мекард” [4, с. 72-73].

Аз ин нуктаи назар, андешаҳои муносиб дар бораи рӯзгор ва ҷойгоҳи шоирии Рӯдакӣ аввалан дар «Намунаи адабиёти тоҷик»-и С. Айнӣ ҷой гирифта, онҳо то падидаи омадани таҳқиқоти рӯдакишиносии эронӣ Саид Нафисӣ (1930-1940), мақолаи профессор А. А. Семёнов «Ду шоири бузурги Сомониён – Рӯдакӣ ва Дақиқӣ» (1936, 1939), фишурдамақолаи «Устод Абулҳасан Рӯдакӣ»-и С. Улуғзода дар маҷмуаи «Намунаҳои адабиёти тоҷик» (1940), маҷмуаи илмӣ «Устод Рӯдакӣ» дар таҳияи С. Айнӣ ва А. Деҳотӣ (1940), рисолаи академик А. Мирзоев «Абуабдулло Рӯдакӣ» (1958) ва дигарон аз сарчашмаҳои муҳим маҳсуб мешуданд.

Ба ин маънӣ, бо хидматҳои мусаннифи «Намунаи адабиёти тоҷик» дар баёни шарҳи ҳоли Рӯдакӣ иқдоми ҳосе шуда, ба ин муносибат Рӯдакӣ бори дигар ба воситаи ин тазкира мавриди гуфтугӯи аҳли таҳқиқ қарор гирифт. Бо ин тазкира аввалин маротиба 45 байти устод Рӯдакӣ ба ҳазинаи шоҳаи рӯдакишиносӣ илова гардид. Аз ин рӯ, ба ин марҳалаи фароҳамоварии ашъори шоир аз нигоҳи матншиносӣ ҳам бояд тавачҷуҳ кард.

Дар байни ин силсила таълифоти Т. Зеҳнӣ оид ба Рӯдакӣ таҳти унвони «Шоири бузурги нахустини тоҷикон» (1925) яке аз кӯшишҳои пурсамари оғози рӯдакишиносии тоҷикӣ ва ягона мақолаи ҷудоғона дар контексти суҳансанҷии тоҷик оид ба устод Рӯдакӣ аз нигоҳи фарорафт ба матолиби муҳимму мондагори рӯзгор ва нақди шеъри шоири аҳди Сомониён арзиши баланд дорад, ки, мутаасифона, дар рисолаи ҷамъбастии рӯдакишиносии тоҷикии

солҳои 50-уми садаи XX – китоби «Абуабдулло Рӯдакӣ»-и А. Мирзоев аз доираи гуфтугӯ берун монда ва арзишу аҳаммияташ сарфи назар шудааст. Таваҷҷуҳ ба ин мақола ва матолиби андешаҳои Т. Зеҳнӣ дар солҳои 80-уми садаи XX оғоз ёфт [4].

Мақолаи Т. Зеҳнӣ аввалин навиштаи пуртаҳлил ва натиҷабахш дар замони нав мебошад. Бо нигариши равшангаронаи Т. Зеҳнӣ қазияи бунёди маънавий ва расидан ба арзишҳои гузашта хусусияти хеле назаррас пайдо кард ва майл ба рӯзгори гузашта ранги нав дарёфт ва эҳсоси ифтихор аз таъриху адабиёти гузашта баланд гардид.

Решаи равшангарии мақолаи Т. Зеҳнӣ дар он аст, ки ӯ баробари зикри нуфузи шахсият, арзиши шеърӣ устод Рӯдакӣ, нақди андешаҳои тазкиранигорон ва муаррифии афкори нокидони рӯдакишинос аввалин маротиба дар замони навин «ба тариқи маслаҳат ба Назорати маорифи кишвари Тоҷикистон ва Шурои илмии тоҷикони Ўзбекистон» масъалаи ҷашни ҳазораи Рӯдакиро ба миён гузоштааст. Дар ин ҷода ба таҷрибаи баргузори ҷаҳорсадсолагии зодрӯзи Муҳаммад Фузулӣ ва таҷлили ҷашни панҷсадсолагии Алишер Навоӣ равшан ишора шудааст. Аз ин ҷиҳат, муаллиф дар қиёс бо намоёндагони адабиёти озарбойҷониву ўзбекӣ бо ҳисси ифтихор навиштааст, ки «ҷашни Рӯдакӣ ба тамоми порсизабонони Шарқзамин аҳаммияти бузург дорад» [2-III].

Равшангароне монанди Т. Зеҳнӣ ба чунин нуктаи муҳим диққати аҳли замонро ҷалб кардани шуданд, ки «нажоди Рӯдакӣ набояд бесавод бошад. Барои миллате, ки беш аз ҳазор сол шоир ва нависандаи калоне монанди Рӯдакӣ дошта, барои миллате, ки осори адабӣ, илмӣ, фанӣ ва ахлоқии он ба ҳазор сол пеш аз ин дар дунё ба ёдгор монда, бесаводӣ нанг аст, айб аст, зиллат аст» [2-III].

Ҳадафи муҳимтарин аз таъкиди нақши таърихӣ-фарҳангии симоҳои дурахшони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, асосан, ба эҳёи руҳи миллӣ, шинохти мардуми аслий ва соҳибтамаддуни Осиёи Миёна будани тоҷикон, бозкушоӣ кардани таърих барои эҳсоси масъулият дар назди сарнавишти миллату ватан равона шудааст. Муаллиф таъкид менамояд, ки Рӯдакӣ барои мо – тоҷикон хеле хидматҳои қиматдоре кардааст ва мо аз он очиз ҳастем.

Дар ин гуна ҷусторҳо барои бознамоии пайванди замона бо гузашта, боз кардани шаҳомати адабиёти гузашта ва ангезиши ҳарчи бештари он дар андешаи аҳли замон кӯшиши фаровон ба харҷ рафтааст. Ба ин маънӣ, бо кӯшишу талоши зиёиёни ин замон таваҷҷуҳ ба ному кори устод Рӯдакӣ бештар гардид. Шаҳомату азамат ва густариши жарфи рӯдакишиносӣ аз самараи ҳамин кӯшишҳост...

Назари интиқодӣ дар мақола барои мутолиаи сифатҳои хос ва мумтози давраи нави адабиёт ба хидмат меояд. Аввалан, мақола дар нақди шеър ва нуфузи шоирии Рӯдакӣ ҷойи холии рӯдакишиносии ҳавзаи тоҷикони Осиёи Миёнаро дар замони охир пур намуд. Ин мақола аз нахустин кӯшишҳои назарраси таъини қимати шеърӣ шоирии бунёдгузори адабиёти форсӣ дар замони нав ба ҳисоб меравад. Аз он сабаб, ки дар ҷусторҳои адабшиносӣ ва наққодии тазкиранигории садаи XIX ба ному шеърӣ устод Рӯдакӣ кам таваҷҷуҳ шудааст, ин ном дубора бо кӯшишу талоши зиёиёни тоҷик дар давраи нав ба муомилаи адабиётшиносӣ ворид гардид.

Мақолаи Т. Зеҳнӣ нахустин кӯшиши радду бадали ахбор, асноду нақди тазкиранависони гузашта – Давлатшоҳи Самарқандӣ, Лутфалибеги Озар, Ғуломалихони Озоди Балғиромӣ оид ба мақом ва арзиши шеърӣ Рӯдакӣ аст: худуди ҷуғрофии омӯзиши мавзӯ низ хеле доманадор ва густурда ба назар мерасад. Бо арзёбии муаллифи мақола дар таъйини мақоми Рӯдакӣ ва шеърӣ ӯ ҳосили нақду муҳокимаҳои муҳаққиқони хоричӣ, аз ҷумла андешаҳои ҷолиби таваҷҷуҳи олими турк Муҳаммад Фуод Купрулузода ба ҳазинаи нақду адабиётшиносии тоҷик ворид шудааст, ки шеърӣ Рӯдакиро аз лиҳози «қудрати лисон» соҳибӣ «сарвати хаёл» ба шумор оварда ва «дар қасидаҳои дорой як адои самимӣ» [2-I] будани ӯро таъкид менамояд.

Бо мақола аҳли таҳқиқ ва мутолиаи тоҷик аз матолиби асари Ҳусайни Дониш ном тарғибгари хушсалиқаи адабиёти тоҷикӣ-форсӣ дар кишвари Туркия «Саромадони сухан» огоҳ мешаванд, ки афкори наққодии ӯ дар мавриди офаринишгарии Рӯдакӣ хеле ҷолиб аст: «Рӯдакӣ қасидаҳои ба авсофе, ки ба зебоии табиат ва бадеаҳои фитрӣ оид аст, зиннат медиҳад. Масалан, ба мавсими баҳор рост ояд, чунин тасвири нозуконона истифода менамояд: табиат ба камали хуррамӣ, перостагӣ расида, боғистон бо навниҳолон ва гулҳои шукуфта орастагӣ дида, насими атрбез, шохсорҳо бо таъсири боди баҳорӣ ларзон ва роҳатангез» [3, с. 9].

Нақду арзёбии моҳияти воқеии шеърӣ шоир аз ҷониби Т. Зеҳнӣ бо камали мӯшикофӣ ва дарки хоси зебоишносии адабӣ сураат пазируфтааст: «Қимати шеърӣ шоирии Рӯдакӣ

баланд аст. Услубаш равону табиист»; «қасида ва порчаҳои ӯ... чӣ қадар салис ва бетакаллуф»; «...то имкон ёфт, шеъри форсии дариро ба қолаби муайян ва мусаббат рехт»; қасидаи «Бӯи чӯи Мулиён...» «чӣ қадар рақсон, хафиф ва равон» [2-III].

Дар ҳоле, ки мероси шоирии Рӯдакӣ дар ихтиёри хонандагон замони нав қарор надошт, Т. Зеҳнӣ аввалин маротиба ба олами рӯдакишиносии солҳои 20-уми садаи ХХ аз боби ба даст омадани 80 байт аз «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳ, «Оташкада»-и Лутфалибеги Озар, «Хизонаи омира»-и Ғуломалихони Озод, «Намунаи адабиёти Эрон»-и Мирзо Муҳсини Иброҳимӣ ва «Саромадони сухан»-и Ҳусайни Донишро дарак медиҳад.

Натиҷаи бардошти зиёиёни солҳои 20-уми садаи ХХ буд, ки маҷаллаи «Дониш ва омӯзгор» низ таҷлили «Рӯзи Рӯдакӣ»-ро ба миён ниҳодааст. Дар яке аз шумораҳои ин маҷалла дар соли 1926 мақолаи муҳим бо номи «Рӯзи Рӯдакӣ» бо имзои Дехқон ба нашр расид, ки дар арзёбии ин масъала саҳми назаррас дорад [1].

Мақола бархе аз вежагиҳои гароиши рӯдакишиносии замонро равшан мекунад. Ба ин маънӣ, дар он кӯшиш ба харҷ рафтааст, ки таҷлили ҳамасолаи мақому мартабаи Рӯдакӣ ба як масъалаи муҳими пайванду муносибати замон ба мероси адабии гузашта мубаддал шавад. Аз ин нуқтаи назар қарордоди бузургдошти Рӯдакӣ «дар таъқиби як силсила дархостҳои заҳматкашонӣ тоҷик, чӣ ба воситаи мақолот дар рӯзномаҳо ва чӣ забонӣ» ба амал омада, тибқи ин дархост «чиргаи (коллегияи) Назорати маорифи Тоҷикистон рӯзи 2-3-юми иди Наврӯз – «Соли Нав»-ро «Рӯзи Рӯдакӣ» таъин кард» [1, с. 7].

Шахсияти мустаоримзои огоҳ аз равандҳои адабиву илмӣ – Дехқон ба қазия аз назаргоҳи иҷтимоӣ-ғарбии рӯзафзуни замон ва фарорафти донишу фановарии сиёсиву иҷтимоии ин марҳалаи хоси бунёди ҷомеаи ранҷбариву табақотӣ наздик шудааст. Дар ин мақола баъзе аз майлонҳо ва равишҳои қор дар болои классикони адабиёт инъикос ёфтаанд.

Ба ин тариқ зикри чанд нуқта ба назар муҳим мерасад:

1. Нақду адабиётшиносии солҳои мавриди баҳс ва рӯйоварии уламои замон ба масъалаи мероси классикӣ ҷанбаи равшангарона дошта ва тарҳи масоили пажӯҳиши адабиёти классикӣ аз диду назари равшангарӣ сурат гирифтааст.

2. Нимаи аввали солҳои бистуми садаи ХХ раванди нисбатан солим ва демократии муносибат ба адабиёти гузашта ва дурдонаҳои он роиҷ ва меъёрҳои матлубе барои омӯзиши он мавҷуд буд, ки дар сарғаҳи ин равиш С. Айнӣ ва намоёндагони мактаби илмӣ ӯ қарор гирифта буданд. То нашри «Намунаи адабиёти тоҷик» бозтоби айнӣ ва ҳақиқии таърихи адабии тоҷикон дар пажӯҳишот ва мақолоти расмӣ уламои замон сурат гирифта ва арзишдоварии ҷойгоҳи шуарои гузашта, аз ҷумла Рӯдакӣ дар сатҳу савияи нақду адабпажӯҳии пешини форсӣ идома пайдо намудааст. Масалан, мақолаи Зеҳнӣ аз лиҳози нақду арзёбии афкор ва ақоиди аҳли таҳқиқ дар мавриди Рӯдакӣ аз бозчустҳои мафкуравии расмӣ нимаи дууми садаи ХХ тафовути комиле дорад. Дар мақолаҳои нимаи дууми солҳои 20-ум ба баъд ранги арзёбиҳои адабӣ қомилан синфиву табақотӣ аст. Барои қиёс ба мақолоти олимони солҳои 30-юми садаи ХХ дар боби ҷойгоҳи Фирдавсӣ ва дигар намоёндагони адабиёти форсӣ тавачҷуҳ шавад.

3. Сару садоҳое, ки дар нақди «Намунаи адабиёти тоҷик» баланд гардид, бештар ба ному мақоми устод Рӯдакӣ гирех хӯрд ва ба маҳдудияти синфиву табақотии мусанниф гирифтос шуд. Муҳаққиқони замон ном ва ашъори Рӯдакиро барои паст задани шаъни синфиву табақотии мусаннифи «Намунаи адабиёти тоҷик» ба қор гирифтанд. Аммо мавзӯ боиси рӯй овардани дубора ба мақом ва арзишҳои қомилан осори Рӯдакӣ гардид. Маҷмуаи мақолаҳои «Устод Рӯдакӣ» дар соли 1940 марҳалаи дигари нақду назарсанҷии С. Айнӣ дар мавриди қофиласолори адабиёти форсӣ мебошад, ки нашри он низ ба расму равишҳои фикрии замона сурат гирифтааст. Ин матлаб мавзӯи баҳсу баррасии ҷудоғона аст.

Адабиёт

1. Дехқон. Рӯзи Рӯдакӣ / Дехқон // Дониш ва омӯзгор. – 1926. – №2. – С. 7-14.
2. Зеҳнӣ, Тӯрақул. Шоири нахустини тоҷикон – устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ / Т. Зеҳнӣ // Овози тоҷик. – 1925. – 7, 12-уми август.
3. Зеҳнӣ, Тӯрақул. Чанд сухани судманд: маҷмуаи мақолаҳо / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 160 с.
4. Раҷабӣ, Маъруф. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ (Асосҳои назариву эстетикӣи адабиёти тоҷикии марҳилаи якум. Солҳои 1920-1954) / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1997. – 208 с.

ТЌРАҚУЛ ЗЕХНЌ – МУҲАҚҚИҚИ ШЕЪРИ РЌДАКЌ

Тўракул ЗехнЌ яке аз намояндагони илми адаби тоҷикии садаи ХХ, адабиётшинос ва мунаққид мебошад, ки дар рушди адабиёт ва равнаку ривочи филологияи тоҷик нақши муҳиме бозидааст. Дар мақола моҳияти ҷустуҷӯҳои илми Тўракул ЗехнЌ дар рўдакишиносии тоҷик (солҳои 20-уми садаи бист) баррасӣ шудааст. Муаллиф кўшидааст, ки ҷустуҷӯҳои Ҳамачонибаи ин олими намоёнро дар рўдакишиносӣ муқаррар намояд.

Калидвожаҳо: забон ва адабиёти тоҷик, нақди адабӣ, Тўракул ЗехнЌ, Абуабдуллоҳи Рўдакӣ, рўдакишиносӣ.

ТУРАКУЛ ЗЕХНИ – ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ПОЭЗИИ РУДАКИ

Туракул Зехни является одним из представителей таджикской науки и литературы двадцатого столетия – литературовед и критик, который внёс неоценимый вклад в развитие литературы и совершенствовании таджикской филологии. В данной статье рассматривается сущность научных изысканий Туракула Зехни в таджикской рудаковедении вторая половина 20-х годов ХХ века. Автор попытается выявить многосторонние поиски знаменитого учёного в рудаковедении.

Ключевые слова: таджикский язык и литература, литературная критика, Туракул Зехни, Абуабдуллах Рудаки, рудаковедение.

TURAKUL ZHENNYI IS A RESEARCHER OF RODAKI POETRY

Turakul Zehni is one of the representatives of Tajik science and literature of the twentieth century – a literary critic, translator who made a huge contribution to the development of the Tajik literature and philology. The article deals with the first period of the author's scientific activity where he tried to learn the essence of Tajik science and literature of the XX century. The author tries to reveal Turakul Zehni's multilateral investigation in the sphere of linguistics, literature, literary criticism, folklore studies and etc.

Keywords: Tajik philology, language, literature, Turakul Zehni, Abuabdullah Rudaki.

Дар бораи муаллиф

Аъзамов Субхонҷон Баҳромҷонович
Номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи
адабиёти муосири тоҷик
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи
академик Б. Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд,
х. Мавлонбеков, 1
E-mail: subhonazamzod@mail.ru

About the author

Azamov Subkhonjon Bahromjonovich
Candidate of philological sciences, head of the
Department of modern Tajik literature
Khujand State University named after
academician B. Gafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
Mavlonbekov Ave., 1
E-mail: subhonazamzod@mail.ru

Об авторе

Аъзамов Субхонҷон Баҳромҷонович
Кандидат филологических наук, заведующий
кафедрой современной таджикской
литературы
Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафурова
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
пр. Мавлонбекова, 1
E-mail: subhonazamzod@mail.ru

ТДУ 323+06(575.3)

**САҲМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР РУШДИ
ОСОРХОНАҲОИ ЧУМҲУРӢ**

*Умедов М. Ҳ., Чалолов Б. Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Осорхонаи миллӣ*

Дар баробари ба даст овардани истиқлоли давлатӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба рушди илму фарҳанги халқи тоҷик қадамҳои устувор гузоштааст. Бахусус, бо ҳидоятҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон азнавсозӣ ва бунёди биноҳои наву замонавии осорхонаҳои ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ ва соҳавӣ дар кишвар вусъат ёфта, чунин иншоотҳо рӯз то рӯз дар сатҳи зарурӣ сохтаву мавриди ифтитоҳ қарор мегиранд. Аз ҷумла, Осорхонаи вилояти Хатлон ба номи Авастро, Осорхонаи таърихи вилояти Суғд, Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон, Осорхонаи миллии Тоҷикистон, Осорхонаи таъриху кишваршиносии шаҳру ноҳияҳо ва даҳҳо осорхонаҳои нави соҳавӣ дар даврони соҳибистиклолии мамлакат бунёд гардидаанд.

Барои омода намудани экспозитсияи осорхонавӣ, пеш аз ҳама, лоиҳаи нақшаи мавзӯӣ-экспозитсионӣ аз тарафи мутахассисони соҳаи таърих ва ё фарҳангшиносӣ таҳия карда мешавад. Дар нақшаи мавзӯӣ ба таври мушаххас доир ба бозёфти ашёи осорхонавӣ, макони ҷойгиршавӣ, давраи таърихии он, мавод, андоза, вазн, минтақа ва рақами осорхонавӣ маълумот нишон дода мешавад. Вазифаҳои асосии консепсияи илмӣ ба таври мукамал асоснок намудани мақсад ва вазифаҳои сохтан, фаъолият ва инкишофи осорхона, гурӯҳбандии мавзӯ ва мушкилоти экспозитсия, муайян намудани хусусиятҳо, самтҳои асосӣ, проблемаҳои экспозитсия ва нишон додани роҳҳои ҳалли онҳо иборат аст [11, с. 14].

Осорхонаи миллии Тоҷикистон яке аз осорхонаҳои марказии ҷумҳурӣ ба ҳисоб рафта, дар он мутахассисони ҷавону лаёқатманд, кордону забондон ҷалб гардидаанд. Дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар баробари дигар шӯъбаҳо, инчунин шӯъбаи бозсозии экспозитсионӣ ва дизайн амал мекунад. Фаъолияти шӯъбаи мазкур доир ба корҳои ороиши амалию бадеии осорхона равона карда шудааст. Ин аст, ки аз ҷониби мутахассисони Осорхонаи миллӣ якҷанд осорхонаҳои кишвар банақшагирӣ ва азнавсозӣ гардида, ороиши илмӣ-бадеии экспозитсияи осорхонаҳо созмон дода шудааст. Дар ин маврид аз якҷанд осорхонаҳои навбунёде метавон ёдовар шуд.

Муассисаи давлатии “Осорхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз дастовардҳои муҳими фарҳангӣ дар замони соҳибистиклолии кишвар ба ҳисоб рафта, он дар арафаи таҷлили ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ бо иштироки бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 20-уми март соли 2013 дар вазъияти тантанавӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шудааст. Ҳангоми суханронии хеш Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ифтитоҳи Осорхонаи миллии Тоҷикистон чунин ибрази андеша намуданд: “Осорхона – оинаи пурчилоест, ки ҳаёт ва таърихи халқ, пирӯзиҳо ва ноқомӣҳои он, дастовардҳои илму фарҳанг ва сарнавишти фарзандони номдору ифтихорманди миллатро инъикос мекунад” [10].

Вазифаи асосии Осорхонаи миллӣ ҳамчун муассисаи илмӣ-фарҳангӣ пеш аз ҳама дар самти ҷамъоварӣ, ҳифзу нигоҳдорӣ, таҳқиқу омӯзиш, таблиғу ташвиқ ва муҳимтар аз ҳама, муаррифии шоистаи мероси таърихӣ фарҳангии миллати тоҷик ба ҳисоб меравад.

Ҳамзамон ороиши бадеии экспозитсияи осорхона ин ба тамошобин нишон додани экспонат дар шакли асл, тарзи истифодабарии он, пешниҳоди маълумот оид ба экспонат ва рангу равшаниии толорро дар муҳити ҳамон экспонат нишон додан аст [9, с. 11].

Имрӯз таркиби фонди Осорхонаи миллиро зиёда аз 70 000 адад нигора ташкил медиҳад, ки онҳо бо роҳҳои харидорӣ, тухфанамоӣ ва экспедитсияҳои бостоншиносӣ дар давоми 90 соли фаъолияти пурсамари муассиса ҷамъоварӣ гардидаанд. Бояд гуфт, ки ба таври шоиста муаррифи намудани ин осори гаронарзиши ҷамъоваришуда, рисолати касбии ҳар як мутахассисони осорхона маҳсуб меёбад. Роҳи муаррифии осори таърихӣ дар фаъолияти осорхонавӣ – ташкил ва баргузор намудани намоишҳои гуногуни осорхонавӣ мебошад. Барои дар сатҳи баланди касби баргузор намудани намоишҳои осорхонавӣ пеш аз ҳама банақшагирӣ, ҷобачогузорӣ, насбнамоӣ, ороиши бадеӣ ва маводҳои ҷопӣ намоиш аз мутахассисони соҳа вобастагӣ дорад.

Вақте ки экспозитсияи осорхонавӣ гуфта мешавад, пеш аз ҳама зерин ин мафҳум ҷойе дар назар дошта мешавад, ки дар он экспонатҳо оид ба як давраи таърихӣ, аз рӯйи мавзӯ ва низомии муайян ҷо ба ҷо ва ба маърази тамошо гузошта шудаанд [1, с. 62].

Ҳамагуна экспозитсия чун рисолаи илмӣ аз қисмҳои ба ҳамдигар пайванд иборат аст, ки хусусан мавҷудияти сохтори мавзугии он имкон медиҳад, ки пайдарҳамии ба намоиш гузоштани экспонатҳо риоя шавад. Таҳияи сохтори мавзӯӣ амали муҳим дар ташкили экспозитсия мебошад. Дар ин робита гуфтан мумкин аст, ки сохтори мавзӯӣ танҳо «қолаб»-и экспозитсия мебошад. Он бояд ба воситаи маводи экспозитсионӣ амалӣ шавад. Чун анъана, осорхонаҳо дар шароити муносири ҷаҳони имрӯза аз ҷунин навъҳои маводҳои экспозитсионӣ истифода мебаранд:

- ашёи осорхонавӣ (ёдгориҳои таърихӣ - фарҳангӣ, ҳамагуна манбаъҳои таърихӣ, ки ҳамчун экспонат истифода бурда мешаванд, суратҳои ҳуҷҷатӣ низ ба ҳамин гурӯҳ дохил мешаванд);

- маводи экспозитсионӣ - илмӣ ёридиханда (муляжҳо, харитаҳо, диорамаҳо, диаграммаҳо, нақшаҳо);

- матнҳо (матнҳои тавзеҳотӣ, зернавиштҳо), сабти овоз;

- аломатҳо (нақшаҳои ҷойгиршавии толорҳои намоишӣ, хатти сайри экспозитсия) [8, с. 209-210].

- Дар баробари ҷамъ намудани маводҳои экспозитсионӣ мутахассис ороишгар доир ба омода намудани ангораи толори экспозитсиониро тариқи электронӣ омода менамояд, ки онро лоиҳаи ангоравӣ менаманд. Лоиҳаи ангоравӣ – концепсияи бадеиро мушаххас намуда, масоҳати намоиш, ҷойгир намудани тамоми маводи намоишӣ, таҷҳизот ва воситаҳои техникиро қатъиян муайян мекунад [12, с. 41].

Дар ин ҷода дар Муассисаи давлатии “Осорхонаи милли” бахши бозсозии экспозитсионӣ ва дизайн фаъолият менамояд. Аз давраи ба истифода додани бинои нави Осорхонаи милли, аз соли 2013 то ин ҷониб, мутахассисони ин бахш яқҷо бо дигар мутахассисони Осорхонаи милли ба бунёди як қатор осорхонаҳои нав саҳм гузоштаанд. Саҳми мутахассисони осорхонаро роҳбарияти олии кишвар қадрдонӣ намуда, бевосита осорхонаҳои навбунёд аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавриди ифтитоҳ ва баҳрабардорӣ қарор гирифтааст.

Ба истиқболи ҷашни 3000-солагии Ҳисори шодмон бо супориши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мутахассисони Осорхонаи милли, барои омода намудани ороиши илмӣ-бадеии экспозитсияи толорҳои Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносии ноҳияи Ҳисор вазифадор гаштанд. Аз ҷониби мутахассисони Осорхонаи милли дар се ошёнаи осорхона аз рӯйи даврабандии таърихӣ экспозитсияи мукамал созмон дода шуда, аз қабилҳои ҳунарҳои мардумӣ бо осорҳои заргарӣ, қуллогарӣ, оҳангарӣ, мисгарӣ аз асрҳои IX то XIX ва дигар бозёфтҳо ба маърази тамошо гузошта шудааст.

Санайи 22-уми сентябри соли 2015 аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бинои Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносии ноҳияи Ҳисор дар вазъияти тантанавӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт.

Масоҳати умумии бино қариб як гектарро ташкил медиҳад. Дар таҳхонаи осорхона устохонаи таъмири маҳсулоти қуллогарӣ ва шишагӣ, устохонаи нусха кардани нигораҳо, таъмири маҳсулоти наҳдор, сеҳи таъмири маҳсулоти дӯзандагӣ ва дигар намуди хизматрасониҳо мавҷуд аст. Дар бино тарҳу ороиш ва нақшу нигори милли ба ин иншоот шукуҳу шаҳомати хоса зам кардааст. Осорхона аз се ошёна ва таҳхона иборат буда, дорои

тамоми шароит барои нигоҳдории нигораҳо, бозёфтҳо ва аксу мусаввараҳо мебошад. Ҳоло дар фонди осорхонаи навбунёд зиёда аз 3000 нигораи таърихӣ гирд оварда шудааст. Осорхона аз 11 шӯба иборат мебошад, ки ҳар кадоми он вобаста ба таъриху тамаддуни халқи тоҷик фаъолият намуда, насли ояндаро бо таърихи ниёгонамон шинос месозанд [5].

Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносии Қаҳрамони халқи тоҷик Восеъ дар мавзеи Дараи Мухтори ноҳияи Ховалинг яке аз осорхонаҳои соҳавӣ ба ҳисоб меравад. Дар осорхона доир ба қаҳрамониҳои ин шахс аксу маълумот, харита, анҷоми рӯзгор, сару либос ва дигар маводу лавозимотҳои корӣ ҷамъоварӣ ва ҳифз гардидааст. Мутахассисони Осорхонаи миллии доир ба созмон додани ороиши илмӣ-бадеии экспозитсияи Осорхона саҳми назаррас доранд. Бинои Осорхона ба таври замонавӣ сохта шуда, аз ду ошёна ва таҳхона иборат мебошад. Экспозитсияи Осорхона аз рӯйи даврабандии таърихӣ омода карда шуда, дар он ашёҳои сангӣ, сафол, хунарҳои мардумӣ ва мусаввараҳои ҷой дода шудаанд.

Санаи 7-уми августи соли 2019 дар идомаи сафари корӣ ба ноҳияи Ховалинг Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бинои навбунёди Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносии Қаҳрамони халқи тоҷик Восеъро мавриди баҳрабардорӣ қарор доданд. Аснои шиносӣ ба Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иттилоъ доданд, ки айни ҳол дар инҷо 1893 адад нигораҳо, аз ҷумла 1393 адад асосӣ ва 500 адад ёрирасон мачуд аст. Феълан дар ин Осорхона ашёҳо аз рӯзгор ва фаъолияти ин Қаҳрамони халқи тоҷик ва маснуоти миссӣ, ҷубин, сангӣ, биринҷӣ, сафолӣ, дастхатҳои қадима ва дигар нигораҳо мавҷуданд. Ҳамчунин пайкараи ин Қаҳрамони халқи тоҷик дар рӯ ба рӯи бинои нав бо баландии 6 метр гузошта шудааст, ки нишона аз эҳтироми баланд ба гузаштагонии миллат мебошад. Лозим ба таъкид аст, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми сентябри соли 2015 ба Осорхона мақоми ҷумҳуриявӣ дода шуда, Муассисаи давлатии «Осорхона – мамнӯъгоҳи ҷумҳуриявӣ ба номи Восеъ» ном гирифтааст [6].

Яке аз осорхонаи соҳавие, ки аз ҷониби мутахассисони Осорхонаи миллии омода ва пешниҳоди тамошобинони дохилӣ хориҷӣ намуданд, ин Осорхонаи мансуб ба фаъолияти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Бинои Осорхона дар дохили Қасри фарҳанги ноҳияи Данғара ҷойгир шуда, дар он аксу маводҳо доир ба фаъолияти кории Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Раиси совхозии ба номи В. Ленини ноҳияи Данғара солҳои 1987-1991 инъикос гардидааст.

Осорхона фарогири як толори барҳавои намоишӣ буда, дар он дастовардҳои хочагии кишлоқ аз ҷумла нишондодҳои оморӣ пахта, гамдум, алаф ва ғайраҳо ба таври мушаххас оварда шудааст. Гӯшаҳои алоҳидаи осорхонаро аз «Нишондодҳо ва дастовардҳои совхозии ба номи В. Ленин», «Роҳбар дар ҳалқаи коргарон», «Фидокорӣ меҳнатқашон», «Нақби обёрии Данғара» ва «Роҳбарии совхозии ба номи В. Ленин» иборат буда, ҳар яке дорои акс ва хуччатҳои таърихӣ мебошад. Дар маркази толор яке аз ҷолибтарин экспонатҳо, аз қабилӣ телевизиор, дастгоҳи ҳисобкунии барқӣ, дастгоҳи чопкунӣ, ҷойнику пиёла, қаламдон ва мизу креслоҳои соҳаи 80-уми қарни гузашта ба таври ҷолиб ороиш дода шудааст.

Санаи 12-уми сентябри соли 2019 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ноҳияи Данғара бинои муҳташами Қасри фарҳангро ифтитоҳ карданд. Қасри фарҳанги ноҳия аз зумраи иншооти ҷашнии истиқлолият буда, аз тарафи устоҳои хунарманду муъҷизаофарӣ тоҷик дар як мавзеи дилфиреби ноҳия бо тарҳи хеле нодир бунёд шудааст. Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иншооти мазкурро дар вазъияти тантанавӣ бо бардоштани парда аз рӯи лавҳаи рамзӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор доданд. Дар Қасри фарҳанг осорхонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шудааст [3].

Бунёд ва ба истифода додани биноҳои нави осорхонаҳо дар қаламрави ҷумҳурӣ, ин боз ҳам аз наздик шинос намудани тамошобинон ва сайёҳони хориҷӣ аз таъриху фарҳанг, расму оин ва шахсиятҳои барӯманди миллати тоҷик маҳсуб меёбад.

Ин аст, ки мутахассисони Осорхонаи миллии дар як муддати кӯтоҳ азнавсозии 5 толори экспозитсионии Осорхонаи Литсейи касбии саноати кимиёи шаҳри Леваконт, ки дар он солҳои 1961-1971 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳсил кардаанд, аз лиҳози ороиши илмӣ-бадеӣ созмон дода шудааст. Осорхона аз толори пазирай,

толори синфхонаи таърихӣ, намунаи синфхонаи солҳои 1969-1971, толори китобҳо ва толори нигораҳо ва расмҳои таърихӣ ба таври муосир ва касбӣ созмон дода шуданд.

27-уми октябри соли 2021 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шаҳри Леваканти вилояти Хатлон бинои Муассисаи давлатии таълимии “Литсейи касбии саноати кимиё”-ро пас аз таъмиру навсозӣ ба истифода супориданд. Дар доираи корҳои ободонӣ дар Литсейи касбии саноати кимиёи шаҳри Леваконт ҳамзамон осорхона таъсис дода шудааст, ки таърихи таъсисёбии литсейӣ мазкур, таҳсилу фаъолияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, синфхонаи даврони таҳсил дар литсейӣ мазкур, китобхона ва дастовардҳои даврони соҳибистиклолии кишварро дар бар мегирад. Мавриди зикр аст, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 1969-1971 дар ин муассиса дар гурӯҳи рақами 10 бо ихтисоси “Челонгари барқии асбобҳои андозагирӣ-санчишӣ ва автоматика” таҳсил карда, онро бо муваффақият хатм намудаанд [2].

Масъули ороиши илмӣ-бадеии экспозитсияи осорхонаро мутахассисони Осорхонаи миллӣ ба уҳда доштанд. Аз ҷумла, сардори шуъбаи бозсозии экспозитсионӣ ва дизайни Осорхонаи миллӣ Ҷалолов Бехрӯз ва сардори шуъбаи таърихи бостон ва асрҳои миёнаи Осорхонаи миллӣ Ҳисайнов Раҷабалӣ маҳсуб меёбанд. Пас аз ифтитоҳи расмӣ осорхона аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои дар сатҳи касбӣ ва мувофиқ созмон додани экспозитсияи осорхона баҳои баланд дода шуд.

Мутахассисони Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар ноҳияи Дӯстии вилояти Хатлон осорхонаи навбунёди ноҳияро аз лиҳози илмӣ бадеӣ дар сатҳи баланди касбӣ созмон дода пешниҳоди тамошобинони дохилӣ ва хориҷӣ намуданд.

Осорхона фарогирии давраҳои гуногуни таърихии минтақаро дар бар гирифта, дар он бозёфтҳои сангӣ, ҷӯб, сафол ва дастовардҳои меҳнаткашонӣ ноҳияи Дӯстӣ ба маърази тамошо гузошта шудааст.

Дар таърихи 28-уми октябри соли 2021 бо иштироки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Қасри боҳашамати фарҳангии ноҳияи Дӯстӣ бахшида ба 30-солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вазъияти тантанавӣ расман ба истифода дода шуд. Бинои Қасри фарҳанг бо унсурҳои хоси миллӣ азнавсозӣ гардида, ба симои ноҳия хусни дигар зам намудааст. Бинои Қасри фарҳанг аз 2 ошёна иборат буда, дорои китобхона бо 8 ҳуҷра, мактаби мусиқии бачагона дорои 7 синфхона, толори консертӣ барои зиёда аз 300 ҷои нишаст, толори рақс, 10 утоқи корӣ барои кормандон ва ҷои нигоҳдории либос мебошад. Дар осорхона нигораҳои қадимаи давраҳои гуногуни таърихӣ ҳифзу нигоҳ дошта мешаванд, ки муаррифгари гузаштаи пурифтихори мардуми тамаддунофарӣ тоҷик аст. Дар доираи сиёсати фарҳангпарваронаи Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сол аз сол бунёди иншооти фарҳангӣ дар шаҳру ноҳияҳои мамлакат зиёд гардида, амалӣ кардани чунин тадбир дар баланд бардоштани сатҳи маърифату фарҳанги аҳоли ва ҳуввияти миллии шаҳрвандон нақши муносиб мегузорад [4].

Яке аз муҳимтарин ҷорабиниҳои Осорхонаи миллӣ дар сатҳи байналмилалӣ ин иштирок дар доираи Конфронси Оби Созмони Милли Муттаҳид санаҳои 21-24-уми март соли 2023 дар шаҳри Нью-Йорк ба ҳисоб меравад. Мутахассисони Осорхонаи миллӣ дар хошияи ин конфронс ду намоиш яке намоиш таҳти унвони “Таърихи рушди Тоҷикистон” тавассути 12 адад деворнигораҳо ва намоиши дигар зери унвони “Об ва Наврӯз – ду сарчашмаи ҳаёти башар”, ки дар ин намоиш ҳунарҳои мардумӣ пешниҳоди тамошобинон гардониданд шуд. Тавассути ин намоишгоҳҳо муаррифии таманддуни халқи тоҷик, шаҳрсозӣ, бунёдкорӣ, созандагӣ, таъриху фарҳанги халқи тоҷик ва расму оини мардуми тоҷик боз ҳам дар сатҳи байналмилалӣ муаррифӣ гардид.

Санаи 21-уми март Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи Намоишгоҳи “Таърихи рушди Тоҷикистон” иштирок ва суханронӣ намуданд. Дар маросими ифтитоҳи намоишгоҳи Роҳбари Дастгоҳи Дабири кулли Созмони Милли Муттаҳид Эрл Кортеней Раттрей, муовини дабири кулли Созмони Милли Муттаҳид, сафирони кишварҳо ва намояндагони расмӣ дигар давлатҳои аъзои Созмони Милли Муттаҳид, инчунин дигар иштирокчиёни Конфронси оби СММ-2023 иштирок намуданд [7].

Ифтитоҳи намоиши ҳунарҳои мардумӣ таҳти унвони “Об ва Наврӯз - ду сарчашмаи ҳаёти башар” бо иштироки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Подшоҳи Нидерланд муҳтарам Виллем Александр ифтитоҳ гардид. Сарони давлатҳо дар намоишгоҳ бо маҳсули дасти ҳунармандони хушзавқу хушсалиқаи тоҷик, аз ҷумла намоиши сару либоси миллӣ, ҳунари кандакорӣ дар ҷӯб, санъати рассомӣ, асбобҳои мусиқӣ, расму мусаввараҳо аз мавзёҳои зебову нотақрори кишвар ва маҳсулот аз сангҳои қимматбаҳои Ватан омодагардида шинос шуданд. Ҷамаи ашӯҳои дар намоишгоҳ гузошташуда, бозгӯи фарҳангу тамаддуни миллати тоҷик буда, аз ҳунармандӣ, бунёдкорӣю ободгарӣ ва меҳнатдӯстии мардуми тоҷик шаҳодат медиҳад.

Осорхонаи миллии Тоҷикистон ҳамарӯза вазифаи касбӣ ва муқаддаси худро чиҳати муаррифии шоистаи таъриху фарҳангӣ миллӣ, расму оинҳои ниёғони худро ба тамошобинони дохиливу хориҷӣ ба роҳ монда, дар ин самт дастовардҳои назаррасро ба даст овардааст. Ин ҳама заҳмати меҳнатҳо аз роҳбарият ва мутахассисони осорхона вобастагӣ дошта, дар якҷоягӣ бо метавонем боз ҳам аз ин зиёдтар ба дастовардҳои илмиву эҷодӣ ва ба боварии роҳбарияти олии кишвар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сазовор бошем.

Хулоса, нақши Пешвои миллат дар рушди осорхонаҳои ҷумҳурӣ хеле назаррас мебошад.

Адабиёт

1. Иброгимов З. Мазмун ва ороиши бадеии намоишгоҳҳои доимоамалкунанда дар осорхона // Аҳбори Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Камолиддин Бехзод. - Душанбе: "Адиб". - 2011. - № 9.
2. Ифтитоҳи бинои Муассисаи давлатии таълимии "Литсейи касбии саноати кимиё" дар шаҳри Леваконт. 27-уми октябри соли 2011 [Манбаи электронӣ]. - URL: <http://www.president.tj/node/27080> (санаи муроҷиат: 12.04.2023).
3. Ифтитоҳи Қасри фарҳанг дар ноҳияи Данғара. 12-уми сентябри соли 2019 [Манбаи электронӣ]. - URL: <http://www.president.tj/node/21359> (санаи муроҷиат: 13.04.2023).
4. Ифтитоҳи Қасри фарҳанг дар ноҳияи Дӯстӣ. 28-уми октябри соли 2021 [Манбаи электронӣ]. - URL: <http://www.president.tj/node/27097> (санаи муроҷиат: 12.04.2023).
5. Ифтитоҳи Осорхона дар ноҳияи Ҳисор. 22-уми сентябри соли 2015 [Манбаи электронӣ]. - URL: <http://www.president.tj/node/9959> (санаи муроҷиат: 12.04.2023).
6. Ифтитоҳи осорхонаи қаҳрамони халқи тоҷик Восеъ дар мавзёи Дараи Мухтори ноҳияи Ховалинг. 7-уми августи соли 2019 [Манбаи электронӣ]. - URL: <http://www.president.tj/node/20968> (санаи муроҷиат: 12.04.2023).
7. Иштирок дар маросими ифтитоҳи Намоишгоҳи "Таърихи рушди Тоҷикистон" дар қароргоҳи Созмони Милали Муттаҳид. 21-уми март соли 2023 [Манбаи электронӣ]. - URL: <http://www.president.tj/node/30241> (санаи муроҷиат: 14.04.2023).
8. Левыкина К., Хербста В. Музееведение. Музеи исторического профиля: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «История». - М.: "Высшая школа", 1988.
9. Чалолов Б. Моҳияти ороиши бадеии экспозитсияи осорхона [Матн] / Б.Ф. Чалолов // Аҳбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. - № 4.
10. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон. Дар ифтитоҳи Осорхонаи миллии Тоҷикистон. 20-уми март соли 2013 [Манбаи электронӣ]. - URL: <http://www.president.tj/node/4130> (санаи муроҷиат: 12.04.2023).
11. Шарипов А. Экспозитсия ва экскурсияи осорхона [Матн]: Дастур оид ба тасвири илмӣю нигоҳаҳои осорхонавӣ. - Душанбе: "Адиб", 2012.
12. Шарифов Р. Осорхонашиносӣ. Дастури таълимӣ барои донишҷӯёни факултети таърих. - Душанбе: "ЭР-граф", 2021.

САҲМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР РУШДИ ОСОРХОНАҲОИ ҶУМҲУРИ

Дар мақола дар хусуси саҳми Пешвои миллат дар рушди осорхонаҳо ва ташкил ва созон додани экспозитсияи нави осорхонаҳои ҷумҳурӣ маълумот дода шудааст. Ороиши экспозитсияи илмӣ-бадеии он аз ҷониби мутахассисони Осорхонаи миллии ба роҳ монда шуда, бевосита аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавриди ифтитоҳ қарор дода шудааст. Дар ин мақола муҳаққиқон доир ба осорхонаҳои навбунёд, ки бевосита ба тарғибу ташвиқи арзишҳои миллӣ бахшида шудаанд, суҳан меронанд. Аҳамияти дигари илмӣю мақола дар он аст, ки дар ташкили намоишҳои манзуршуда на танҳо донишҳои назариявӣ, балки тадқиқи онҳо дар амалия сурат гирифтааст.

Калидвожаҳо: осорхона, намоиш, ороишӣ-бадеӣ, таърих, фарҳанг, экспонат, ифтитоҳ, толор.

ВКЛАД ЛИДЕРА НАЦИИ В РАЗВИТИИ МУЗЕЕВ РЕСПУБЛИКИ

В статье описано о вкладе Лидера нации в развитие музеев и организация и обустройство новых экспозиций музеев республики. Оформлением его научно-художественной экспозиции занимались специалисты Национального музея, а открыл ее непосредственно Основатель национального мира и единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон. В данной статье исследователи рассказывают о вновь построенных музеях, которые непосредственно посвящены пропаганде национальных ценностей. Другая научная значимость статьи состоит в том, что при организации намеченных выступлений были использованы не только теоретические знания, но и их применение на практике.

Ключевые слова: музей, выставка, декоративно-художественный, история, культура, экспонат, открытие, зал.

CONTRIBUTION OF THE LEADER OF THE NATION IN THE DEVELOPMENT OF MUSEUMS OF THE REPUBLIC

The article analyses the contribution of the Leader of the nation to the development of museums and the organization and arrangement of new exhibitions in the museums of the Republic of Tajikistan. The design of its scientific and artistic exhibition was carried out by specialists of the National Museum, and it was opened directly by the Founder of National Peace and Unity – Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon. In this article, the researchers talks about new-built museums that are directly dedicated to the promotion of national values. Another scientific significance of the article is that in organizing the exhibitions, not only theoretical knowledge was used, but also its application in practice.

Keywords: museum, exhibition, decorative art, history, culture, exhibit, opening, hall.

Дар бораи муаллифон

Умедов Мастон Ҳамдамович
Доктори илмҳои фалсафа, профессори
кафедраи таърихи фалсафа ва фалсафай
ичтимоӣ, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 93 301 31 00
E-mail: komron-j@mail.ru

Чалолов Бехрӯз Фарҳодович
Мудири баҳши бозсозии экспозитсионӣ ва
дизайн, МД “Осорхонаи милли”-и Дастгоҳи
ичроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. И.
Сомонӣ, 11
Тел.: (+992) 92 785 47 47
E-mail: behruz4747@list.ru

Об авторах

Умедов Мастон Ҳамдамович
Доктор философских наук, профессор
кафедры истории философии и социальной
философии, Таджикский национальный
университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 93 301 31 00
E-mail: komron-j@mail.ru

Джалолов Бехруз Фарҳодович
Заведующий отделом реекспозиции и
дизайна, ГУ “Национальный музей” при
Исполнительном аппарате Президента
Республики Таджикистан
Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. И.
Сомони, 11
Тел.: (+992) 92 785 47 47
E-mail: behruz4747@list.ru

About the authors

Umedov Maston Hamdamovich
Doctor of Philosophy, Professor of the
Department of History of Philosophy and Social
Philosophy, Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave., 17
Тел.: (+992) 93 301 31 00
E-mail: komron-j@mail.ru

Jalolov Behruz Farhodovich
Head of the Department of Re-exposition and
Design, State Institution “National Museum” of
the Executive Office of the President of the
Republic of Tajikistan
Republic of Tajikistan, Dushanbe, I. Somoni
ave., 11
Тел.: (+992) 92 785 47 47
E-mail: behruz4747@list.ru

ИНЪИКОСИ ШҶРИШИ САРБАДРОНИ САМАРҚАНД ДАР САРЧАШМАҲОИ ТАЪРИХИИ АҲДИ ТЕМУРИЁН

Муродзода А. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар шаҳри Самарқанд солҳои 1365-1366 ҳаракате бо номи сарбадорон ба миён омад, ки он зидди истилогарони аҷнабии муғул нигаронида шуда буд. Бояд гуфт, ки чунбиши сарбадорони Самарқанд бо тамоми оқибатҳои ба худ хос яке аз бузургтарин марҳилаи муборизаи миллӣ-озодихоҳии мардуми тоҷик дар таърихи асримиёнагии Осиёи Миёна маҳсуб мешавад.

Хони муғул Илҷсхоҷа ба ҳеҷ ваҷҳ намехост, ки Мовароуннаҳрро ба осонӣ аз даст бидиҳад. Бинобар ин, баҳори соли 1365 бори сеюм ба Мовароуннаҳр лашкар кашида, дар соҳили дарёи Чирчиқ, дар мавзеи байни Тошканд ва Чиноз задухӯрд ба вуқӯ пайваст, ки он дар таърих бо номи «Чанги лой» машҳур аст. Сабаби чунин номгузорӣ шудани ин чанг дар он аст, ки ҳангоми муҳориба борони шадиде меборад ва лашкариёни зиёде дар обу лой оғӯшта шуда набуд мегарданд. Ин ҳолатро Низомуддини Шомӣ дар асари худ чунин тасвир кардааст: «Ногоҳ ҳаво мутағайир шуд ва абру борон падид омад ва камонҳову тирҳо ба мартабае расид, ки як тир чунончи бар ҳасм тавон андохт, намонд ва чомаҳову мӯзаҳо дар об ғарқ шуд ва дасторҳо бар сарҳо гарону сақил гашт ва гилу ваҳал дар мартабае буд, ки аспонро маҷоли ҳаракат намонд. Ва лашкари душман чомаҳои намад пӯшида ва осуда аз ҷойи худ ҳаракат накарданд» [9, с. 28].

Тибқи ахбори ҳамин манбаъ, «То ғояте, ки аз куштан малул гаштанд ва қариб даҳ ҳазор мард дар зери дасту пойи аспон ночиз шуданд» [9, с. 30]. Дар ин чанг амир Ҳусайн ва Темурланг шикаст хӯрда, тарки Мовароуннаҳр карда, шармандавор ҷониби Хуросон рӯ ба фирор оварданд.

Сокинони Самарқанд аллақай аз ду ҳамлаи қаблӣ нағз медонистанд, ки истилои муғул ҷӣ гуна таҳдидҳо дорад: куштор, ғоратгарӣ, асир гирифтани, дуздии молу чорво, несту набуд кардани зироат, марг ва харобиро ба бор меоварад. Вазъияти Самарқанд ҳам чандон хуб набуд, зеро аз замони Чингизхон шаҳр аз қалъа, девор ва ҳар гуна василаи дифоъ маҳрум буд. Интизори касе шудан роҳи наҷот набуд. Сипас аҳолии Самарқанд худ барои дифои шаҳр бархостанд.

Бо гурехтани амир Ҳусайн ва Темурланг шаҳре, ки онҳо тарк карданд, ҳокимони худро аз даст дод ва дар муқобили неруҳои беруна бе дифоъ монд. Дар шаҳр беҳокимиятӣ ҳукмфармо буд, ки дар рафти он сарватмандон ва мардуми одӣ дар вазъияти ногувор қарор доштанд. Бояд гуфт, ки барои мубориза бурдан ба муқобили аҷнабиёни муғул қосибони Самарқанд ба чанг бархостанд.

Тавре ки Мирхонд менигорад: «Се тан аз шуҷоону мардони муборизи Самарқанд, ки ба авсофи сарбадорӣ мавсуф буданд, яъне Мавлонозодаи Самарқандӣ, Мавлоно Хурдаки Бухорӣ ва Абубақр Калавии Наддоф мардумро ба муқовамату пойдорӣ дар баробари муғулони ҷатта тарғиб карданд» [7, с. 1019]. Сарчашмаҳо барои мо номи се нафарро, ки роҳбарии муқофиаи Самарқандро бар зиммаи худ гирифтаанд: Мавлонозодаи Самарқандӣ, Мавлоно Хурдаки Бухорӣ ва Абубақр Калавии Наддофро ном бурдаанд. Бояд хотиррасон намуд, ки сарчашмаҳо дар бораи онҳо маълумотҳои нокифоя медиҳанд. Масалан, Низомуддини Шомӣ, Шарафуддини Алии Яздӣ, Мирхонд ва Хондамир номи ин се танро зикр мекунанд. Абдураззоқи Самарқандӣ ва Муъинуддини Натанзӣ бошад танҳо аз Мавлонозода ном бурдаанду халос.

Муаррихони дарбории Темуриён баромади иҷтимоии Мавлонозодаи Самарқандиро тавсиф кардаанд. Аз ҷумла, Абдураззоқи Самарқандӣ Мавлонозодаи Самарқандиро «марде донишманд аз бузургзодагони Бухоро, тирандозии далер» [1, с. 350], Муъинуддини Натанзӣ «шахсе аз бузургзодагон» [8, с. 228], Ҳофизи Абрӯ «марди донишманд аз бузургзодагони Бухоро» [13, с. 344], Мирхонд «ба чуръат ва ҷалодат» [7, с. 35], Хондамир «ба сифати

чалодату мардонагӣ итгисоф (машҳур будан)» [12, с. 406], ном бурдаанд. Аммо Низомуддини Шомӣ ва Шарафуддини Алиӣ Яздӣ танҳо номи ӯро нишон медиҳанд халос.

Дар бораи сифати Мавлоно Хурдаки Бухорӣ бошад танҳо Мирхонд «марди тирандозӣ далер» [7, с. 36], Хондамир бошад ҳамчун «тирандозӣ чалд (чусту чолок)» [12, с. 406] маълумот додаанд. Низомуддини Шомӣ, Шарафуддини Алиӣ Яздӣ ва Ҳофизӣ Абрӯ бошанд танҳо аз номи ӯ зикр карданд халос. Абдураззоқи Самарқандӣ ва Муъинуддини Натанзӣ, умуман аз Мавлоно Хурдаки Бухорӣ ёд намекунанд. Бояд ёдовар шуд, ки дар сарчашмаҳои таърихӣ дар тавсифи ин се роҳбар маълумотҳои начандон кофӣ пешниҳод шудааст.

Барои сокинони Самарқанд аз душмани беруна муҳофизат намудани шахр вазифаи аввалиндараҷа буд. Бояд гуфт, ки рафти ин ҳодисаро Абдураззоқи Самарқандӣ дар муқоиса бо дигар муаррихони дарборӣ хеле батафсил овардааст: «...лашқари муғул ба ҳаволии Самарқанд расид, аҳолии он ҷо дар ин қазия ҳайрон буданд. Рӯзи ҷумъа хоссу ом дар масҷиди ҷомеъ омада, аммо ба ягон хулоса омада натавонистанд.

Дар ҳамин вақт марде донишманд аз бузургзодагони Бухоро, машҳур ба Мавлонозода, тирандозе далер ба пой хост, оҳиста-оҳиста рафта ба болои минбар баромад ва салом карда овоз баровард, ки: «Ё маъшару-л-муслимин! Имрӯз ғалабаи куффор ба қасди хонумони мусулмонон омадаанд. Ва ҳокиме, ки қизии мусулмониро «бочу хироч» ном карда меситонад ва ба хотири худ мегирад, чун душман пайдо шуд, мусулмонро ба тарҳ рехт ва аз пеши куффор гурехт! Ва ҳарчанд аҳолии ин шахр амониву суде диҳанд, халос нахоҳанд ёфт. Ва рӯзи қиёмат суол аз шумо-бузургон хоҳад буд! Кист, ки мутасадди ин амри ислом ва мутааҳҳиди хвоссу авом шавад, то мо низ сар дар қадами ӯ ниҳода, ба хидматгӯӣ қиём намоем?!»

Маҷмуи ақобири Самарқанд хомӯш шуда, касе ҷавоб надод. Мавлонозода гуфт: «Чун касе ба уҳда намегирад, агар ман мутааҳҳид шавам, мададу ҳамроҳӣ мекунад? Халоиқ мувофиқ шуда, ӯро ба сардорӣ қабул карданд» [1, с. 350]. Сарбадорон тахти роҳбарии Мавлонозода ба ҳимояти Самарқанд омодагӣ мегиранд. Тибқи ахбори Муъинуддини Натанзӣ «10000 ҷавони мусаллаҳ феврал ба ӯ савганд ёд карданд» [2, с. 45]. Дар назди Мавлонозода вазифаи душвор, аз лашқари савораи душман муҳофизат кардани шахр буд. Дар ҳама ҷорабиниҳои ӯ қобилияти баланди ташкилотчиӣ нишон додааст.

Зимнан бояд гуфт, ки ахбори Муъинуддини Натанзӣ, Ҳофизӣ Абрӯ ва Абдураззоқи Самарқандӣ дар бораи ташкили мудофия маъмулан бо ҳам шабеҳанд, аммо ҳар кадоме дар асарҳои худ баъзе ҷузъиётеро пешниҳод мекунанд, ки дигарашон дар таълифоти худ тасвир накардаанд. Низомуддини Шомӣ, Шарафуддин Алиӣ Яздӣ, Мирхонд ва Хондамир бошанд дар бораи дифои сарбадорон умуман маълумот надодаанд.

Тибқи ахбори Муъинуддини Натанзӣ, «Мавлонозода вақте аз масҷид баргашт, то 3-рӯзу шаб оромӣ надошт, хоб набурд ва ором нагирифт» [2, с. 45]. Абдураззоқи Самарқандӣ бошад чунин меафзояд: «Мардуми бисёр пеши ӯ ҳозир шуда, дафтари каҳудоён ва мучаррадону ғурабо ба даст овард» [1, с. 350].

Ҳамин тариқ, тамоми аҳолии шахр ба дифоъ ҷалб карда шуда буданд, ки ақсарияти онҳоро қосибон ташкил меоданд. «Вай дар назди дарвозаҳои шахр қосибонҳо гузошта, дар ибтидои кӯчаҳои танг чунон баррикадаҳо месохт, ки савораҳо аз онҳо гузашта наметавонистанд» [2, с. 45]. «Ва сарҳои кӯчабоғҳоро чунон банд кард, ки савор дарнатавонад омад ва сарҳои бандро ба толорҳо маҳкам карда, тиркашҳои муварраб сар то сари кӯчаҳо фурӯ бурид» [1, с. 350-351]. «Сипас аз мардум дар Қуръон савганд гирифт, ки бо таҳдиди талоқ аз занонашон аз фармони ӯ сарпечӣ нахоҳанд кард» [2, с. 45]. «Ва қавл кард, ки ҳеҷ офарида шабҳо ба хона наравад ва агар ҷое ҷанги саҳт воқеъ шавад, мақоми худ нигоҳ дошта, ба мадад наравад ва аз сари девору паси девор бо муғул қалоча накунад. Ва дар ҷаҳор ҳадди шахр қамондорони ҷалд таъйин кард, чиҳати кӯмак» [1]. «Ва як роҳ холӣ гузошта, ҷамъеро дар қамин нишонд ва худ бо панҷсад [13, с. 345; 1, с. 351] пиёдаи тирандоз дар поёни кӯчабоғ қарор гирифта, омадани душманро интизор шуданд». Тибқи ахбори Муъинуддини Натанзӣ, «Мавлонозода бо худ 1000 нафар дар кӯчаи асосӣ қарор гирифтанд» [2, с. 45].

Муҳаққиқ Л.В.Строева оид ба омодагии ҷангии мардуми Самарқанд бар зидди ақнабиёни муғул чунин менигорад: «Тактикаи ҷангии Мавлонозода дар ин маврид танҳо роҳи мусбат буд, зеро мардуми Самарқанд лашқари саворанизом надоштанд то бо муғулон дар саҳро ба ҷанг раванд ва аз тарафи дигар кӯчаҳои шахр тангу борик буд ва дар натиҷа

аспҳои душман имкони тохту тозро намеёфтанд ва инҳо барои торумор кардани лашкариёни саворанизоми муғул муҳити хуберо муҳайё мекард, ки дар ҳақиқат ин амр низ ба иҷро расид» [11, с. 275].

Чунин иқдоми Мавлонозода дар шароити мавҷуда ягона роҳи начоти мардуми бумии Самарқанд аз зери зулму истибдоди аҷнабиёни муғул буд. Ҳофизи Абрӯ ва Абдураззоқи Самарқандӣ аз рафти амалиёти ҷангии сарбадорон чунин менигоранд: "Қаровулони муғул ва ҷатта фориғу ғофил ба он кӯча даромаданд ва аз камингоҳҳо гузашта ба Мавлонозода расиданд. Ишорат кард, то духул кӯфта санги дасту қалмосанг ва тиру чӯбдасте дар қор омад, то муғулакони сари асп гардонида, ҳазор кас мачруҳ ва сад кас гирифта шуданд» [13, с. 345; 1, с. 351].

Чун муғулон чунин ҳол бидиданд донистанд, ки саъю кӯшиш дигар ғоида надорад. Рӯзи дигар сипоҳиёни сар то по мусаллаҳи муғул саф кашида омаданд ва ҳар ҳилаву найранге, ки доштанд аз ҷап додан ва ҳамла намудан чунончи расми муғул бошад, ба ҷой оварданд ва натиҷае надод. «Чун ҷатта забту эҳтиёти тозикро бад-он масоба (дараҷа) бидид, дандони тамаъ аз ғорати Самарқанд барқанданд ва ба дорилтойӣ ва соварӣ (туҳфа) қаноат намуданд, он низ мабзул (қаноатманд) наафтад» [13, с. 345-346].

Бояд иқрор шуд, ки аз тамоми муаррихони дарбории Темуриён танҳо Муъинуддини Натанзӣ ва Ҳофизи Абрӯ сабаби ақибнишинӣ ва шикасти муғулҳоро дар ҳифзи қаҳрамонона амал намудани аҳолӣ мебинанд. Муаррихони дигар аз қабили Низомуддини Шомӣ, Шарафуддин Алиӣ Яздӣ, Абдураззоқи Самарқандӣ, Мирхонд ва Хондамир бар ин назаранд, ки ақибнишинӣ бар асари вабои сахте, ки ба сари аспони муғул омада буд ва онҳоро мачбур кардааст, ки пиёда ба Муғулистон баргарданд, ба вуқӯ пайвастан.

Бояд тазакурр дод, ки чунин шикасти шармандавори муғулҳо аз ҷониби тоҷикони Самарқанд то дербоз аз ёди ин аҷнабиён наафта буд. Чунончи, муаррих Муъинуддини Натанзӣ дар ин бора чунин меафзояд: «...ханӯз дар Муғулистон он қиссаро ба дostonҳо дар маҳофизи маҷолис ёд кунанд» [8, с. 230].

Пас аз шикасти муғулҳо тибқи иттилои Муъинуддини Натанзӣ «Самарқандиён гардани итоат ба тавбу рағбат бар хатти фармони Мавлонозода ниҳода, ўро бо имомӣ ва амири қабул карданд» [8, с. 230].

Бояд гуфт, ки муаллиф, бешубҳа, бо осори Низомуддини Шомӣ ошноӣ доштааст. Инчунин Муъинуддини Натанзӣ дар асари худ ривоятҳое ҷой додааст, ки дар таърихҳои расмӣ вонамехӯранд. Ховаршиноси машҳури рус В.В.Бартолд меафзояд, ки «Эҳтимол аст, ки бархе аз ин қиссаҳо, баҳусус он воқеаҳо, ки оид ба шӯриши сарбадорони Самарқанд аст, аз солномаҳои уйғурӣ гирифта шуда бошанд» [4, с. 368]. Бояд гуфт, ки асари таърихӣ ў роҷеъ ба ҳодисаҳои шӯриши сарбадорони Самарқанд дар худ маълумоти арзишманде дорад.

Низомуддини Шомӣ, Шарафуддин Алиӣ Яздӣ, Мирхонд ва Хондамир шикасти шармандавори аҷнабиёни муғулро аз ҷониби сарбадорон бо чунин мазмун, ки ҳоси муаррихони дарбории Темуриён буд, баён мебаранд: «Аз ҷаҳор нафар якеро аспе беш нест ва ду-ду бар аспҳо нишаста мебаранд. Ва аксари эшон тиркаш бар пушт баста, пиёда ба хона мурочиат мекунанд» [9, с. 31; 14, с. 84; 7, с. 36; 12, с. 406]. Ин муаррихон дар асарҳои худ аз тайёрии шӯришиён, рафти шӯриш, муборизаи сарбадорон ба муқобили аҷнабиёни муғул, теъдоди асирон ва кушташудагони муғулҳо хомӯширо ихтиёр мекунанд.

Вақте ки Темурланг хабари шикасти лашкари муғулро аз ҷониби роҳбарони сарбадорони Самарқанд мешунавад, Аббос баҳодурро бо саворе чанд то ҳадди Ҳузур фиристод то ки аз вазъияти минтақа оғаҳ шуда, ба ў маълумот дастрас намояд. Мавлонозода низ якҷанд саворро ба нияти тафтиш то канори рӯди Амударё равон карда буд. Тибқи иттилои Муъинуддини Натанзӣ ва Ҳофизи Абрӯ яке аз саворони Мавлонозода бо Аббос баҳодур вомехӯранд. Аббос баҳодур ўро ба ҳабс гирифта, ба назди Темурланг овард. Темурланг аз ин савор аз вазъи сарбадорон оғаҳ шуд, маҷмуи ахборро муфассал навишта, бо қосиде ба амсоли бод назди амир Ҳусайн фиристод [8, с. 231; 13, с. 346]. Зимнан бояд ёдовар шуд, ки чунин ахбори Муъинуддини Натанзӣ ва Ҳофизи Абрӯ дар дигар сарчашмаҳои таърихи аҳди Темуриён вонамехӯранд. Темурланг дар Бағлон бо амир Ҳусайн вохӯрда ба хулосае меоянд, ки бо фаро расидани фасли баҳор бояд озими шаҳри Самарқанд гарданд. Амир Ҳусайн ба Солисарой ва Темурланг бошад рӯ ба Қарши меоваранд. Пас аз шикасти шармандавораи аҷнабиёни муғул аз ҷониби сарбадорони Самарқанд идораи шаҳр қариб як сол дар дасти соқинони худ монд. Бояд иқрор шуд, ки муаррихони дарборӣ баъди ба даст овардани ҳокимият роҷеъ ба тақдири минбаъдаи онҳо қариб, ки маълумоте надодаанд.

Тибқи ахбори сарчашмаҳо амир Ҳусайн аввали баҳори соли 767/1366 бо лашкари Балх, Бадахшон, Кундуз, Хатлон, Ҳисор, Бағлон, Андхӯю Шибурғон озими Самарқанд шуд. Амир Ҳусайн ва Темур аз мудофиакунандагони шаҳр ҳаросида, роҳбарони сарбадоронро бовар мекунониданд, ки онҳоро ҳамчун роҳбар эътироф мекунанд ва роҳбарии шаҳрро пурра ба зиммаи онҳо вомегузоранд. «Моро бар шумо эътимоди кулӣ аст ва шуморо аз маҷмӯи умаро муҳаррамтару мушфиқтар медонем» [8, с. 233; 13, с. 348], меғуфтанд ин ду золим. Амир Ҳусайн ба сардорони сарбадори Самарқанд пайғом фиристод то он даме, ки ин ду амир бо лашкариёнаш ба саҳрои Кони Гил наоянд, умарои Самарқанд қасди мулоқот бо эшон накунанд ва ба истиқбол наёянд. Бояд тазаққур дод, ки чунин муносибати ду амир найранге барои ба дом афтондани роҳбарони шӯриш буд. Сипас, дертар амир Ҳусайн ва Темурланг бо лашкариёни худ ба мавзеи Кони Гил расиданд. Роҳбарони шӯриш бо ҳадаву тухфаҳо ба урдугоҳи амир Ҳусайн ва Темурланг ба мавзеи Кони Гил рафтанд. Амир Ҳусайн намояндагони сарбадоронро қабул намуд ва онҳоро бозпас ба Самарқанд фиристод.

Рӯзи дигар роҳбарони сарбадорони Самарқанд ба урдугоҳи амир Ҳусайн ва Темурланг равона гардиданд ва ин дафъа низ ба амсоли рӯзи пешин бо ҳадаву тухфаҳо ба мавзеи Карёс расиданд, амир Ҳусайн ва Темурланг бо лашкариёни худ онҳоро ба дом афтонданд. Ҳофизи Абрӯ чунин менигорад: «Ба мучиби фармуда амир Ҳусайн чунонки ҳар касро ба уҳдаи ҳар кас карда буд, ҳамаро биғирифтанд» [13, с. 348].

Бо дастури амир Ҳусайн ва Темурланг дар мавзеи Карёс роҳбарони сарбадорони Самарқанд Абӯбакри Калавии Наддоф ва Мавлоно Хурдаки Бухорӣ ба қатл расиданд. Қобили қайд аст, ки муаррихи барҷастаи шуравӣ А.П.Новоселсев дар мақолаи худ «Об исторической оценке Тимура» [10] оид ба зулму истибдоди амир Ҳусайн ва Темурланг ва пахши бераҳмонаи шӯришиён ва роҳбарони чунбиши сарбадорони Самарқанд чунин изҳори нигаронӣ менамояд: «...чунбиши сарбадорони Мовароуннаҳр ба навҳи бисёр золимонатар ва хунбортар аз неҳзати сарбадорони Хуросон, дар ҳам шикаста гардид ва фурӯ нишонда шуд» [10, с. 10].

Аз байни онҳо танҳо роҳбари шӯриш Мавлонозодаи Самарқандӣ бо даҳолати Темурланг аз тағи дор раҳо карда шуд. Муъинуддини Натанзӣ дар ин росто чунин менигорад: «Темур бо найрангҳои гуногун Мавлонозодаро аз марг начот дод» [2, с. 46]. Бо ин ҳилаю найранг, ки хосси Темур буд, меҳост, ки дар назди мардуми Самарқанд худро пуштибони онҳо тасвир кунад, аммо суде набахшид. Тавре ки муҳаққиқ Л.В.Строева иброз медорад, «Омма дар ин давра ва на баъдтар Темурро дастгирӣ намекард» [11, с. 280].

Бо вучуди бераҳмона пахш карда шудани шӯриши сарбадорони Самарқанд, як қисми шӯришгарон дар тӯли солҳои зиёд борҳо хурӯҷ карданд, вале дар ниҳояти қор онҳо аз чониби Темурланг ба тариқи ваҳшиёна ба қатл расонида шудаанд. Тавре ки Ибни Арабшоҳ мегӯяд: «Ҳар замон, ки аз Самарқанд оҳанги диёре менамуд, касеро ба ниёбат дар шаҳр мегумошт ва чун дур мешуд, гурӯҳе аз он ҷамоат ба гумоштаи вай шӯрида, саркашӣ оғоз менамуданд. Темур аз сафаре боз нагашт, магар, ки бунёди давлаташ аз ҳам рехта ва риштаи умури кишвараш гусехта буд ва ногузир ба таҷдиди назми кишвар ва тамҳиди умури мамлакат мепардохт ва то қори мулк ба сомон кунад. Якero азл ва дигареро насб мекард; баъзеро мекушт ва бархеро менавохт; биноҳо вайрон ва вайронаҳо обод месохт; ва чун бори дигар ба сафар мешуд, ин умур муқаррар мегашт. Ва бад-ин гуна нух бор мамлакатро ошуфта ва парешон карданд» [6, с. 47-48].

Устод Садриддин Айнӣ дар тақризи худ ба китоби Б.Ғафуров «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» вазъи сиёсӣ иҷтимоии давраи ҳукмронии амир Ҳусайн ва Темурро воқеъбинона чунин инъикос кардааст: «Халқҳои меҳнаткаши Мовароуннаҳр аз аввали қор ҷӣ будани Темурро фаҳмида буданд, ки Темур як Чингизи дигар аст, ки дар либоси мусулмонӣ баромадааст. Онҳо нисбат ба муғулони бодиянишини ғайримусулмон ҷӣ қадар нафрат дошта бошанд, нисбат ба Темур, амир Ҳусейн ва саркардагони онҳо низ ҳамон қадар нафрат доштанд. Бинобар ин, аҳолии Самарқанд баъд аз рондани муғулони бодиянишин Темур ва ҳамроҳони ӯро низ ба шаҳр роҳ додан намехостанд.

Темур ва амир Ҳусейн ҳам ба ин маънӣ пай бурда, роҳбарони аҳолии шӯришгари Самарқандро бо фиреб ба даст дароварда, кушта, баъд аз он шаҳрро ишғол карданд» [2, с. 299].

Низомуддини Шомӣ ва Хондамир дар асарҳои худ аз роҳбарони сарбадорони Самарқанд хеле ғаразнок аз ҷумла чунин қайд мекунанд: «он се мард ба сардорӣ мағрур шуда, зулму ҷавр пеша сохтанд ва халқ дар дасти ҷавру бедоди эшон гирифтанд» [9, с. 32; 12, с. 406]. Ё худ Шарафуддин Алиӣ Яздӣ шеъреро дар васфи сарбадорон бо чунин

мазмуни таҳқиромез дар асари худ чой додааст: «Ё раб, мабодо он ки гадо муътабар шавад» [14, с.84]. Инчунин Муъинуддин Натанзӣ, Ҳофизӣ Абрӯ ва Абдураззоқи Самарқандӣ низ чунин шеърӣ таҳқиромезро дар асрҳои худ чой додаанд:

Шағолеро, ки шерак ном карданд,

Ба шерак-шеракш дар дом карданд [8, с. 233; 13, с. 348; 1, с. 353].

Боиси таассуф аст, ки муаррихони асримиёнагии аҳди Темуриён аз зикри корнамоиҳои сарбадорон ва роҳбарони онҳо ба муқобили аҷнабиёни муғул, шармандаворона майдони ҳарбро тарк кардани амир Ҳусайн ва Темур ва фирори онҳо аз қаламрави Мовароуннаҳр ба Хуросон худдорӣ мекунад.

Академик Б.Ғафуров аз суҳанронии муаррихони феодалӣ нисбат ба сарбадорони Самарқанд изҳори нигаронӣ намуда, қайд мекунад: «Маълумоти манбаъҳои хаттӣ роҷеъ ба ин чунбиш, ки дар таълифоти таърихнигорони феодалӣ оварда шудаанд, хеле ноқис ва ниҳоят бадғаразона мебошанд» [5, с. 477].

Таърих гувоҳӣ медиҳад, ки дар дилхоҳ ҷанг гурӯҳи алоҳидаи одамон ба дуздию ғоратгарии молу амволи аҳолии осоишта даст мезананд ва чунин рафтори зишти онҳоро ба зиммаи роҳбарони чунбиш ҳавола кардани муаррихони дарборӣ аз рӯи адлу инсоф нахоҳад буд.

Бояд зикр сохт, ки муаррихи дарбории Темуриён Шарафуддин Алиӣ Яздӣ низ шояд аз ноилоҷӣ маҷбур шудааст, ки корнамоии сарбадоронро бар зидди аҷнабиёни муғул то андозае эътироф кунад: «Муҳофизати мулк ва муқобила бо чунон лашкаре, ки амсоли он қорҳои дархӯр ҳималоти мулк ва ҳавсалаи ноибони эшон тавонад буд, аз дасти раоё баромад» [14, с. 84]. Воқеан он қореро, ки шӯришчиёни Самарқанд бо роҳбарони онҳо бар зидди аҷнабиёни муғул ба анҷом расониданд, вазифаи ҷонии ин ду золим буд.

Мутаассифона, манобеи таърихӣ аз тақдири минбаъдаи Мавлонозода ба ҷӣ анҷом ёфт, итилооте намедиҳанд. Танҳо Хондамир, муаллифи китоби «Ҳабибу-с-сияр», чунин менигорад: «Мавлонозодаи Самарқандӣ, ки бинобар илтифоти хотири соҳибқирон сугуд муассир аз он маҳлука наҷот ёфт ва дигар пиромуни фузулӣ нағашта ба қошои инзиво ва инкитӯ шитофт» [12, с. 407].

Баъди ба тасарруф даровардани Самарқанд амир Ҳусайнро ҳирси ҷамъӣ мол бар ӯ ғолиб шуда, зулму бедод бунёд ниҳода, ба ҷамъӣ амволи раъият дастдарозӣ кард. Аз ҷумла, аз амирони Темур ба амсоли амир Ҷоку, амир Сайфуддин, Ҷорвард, Оқбуғо баҳодур, Давлатшоҳ баҳодурро маҷбур сохта буд, ки ба ҳазинаи ӯ ва хон, ҳар кадоме маблағи муайяне супоранд. Чун амирони Темурланг пардохти ин маблағро надоштанд ба Темурланг муроҷиат карданд. Темур барои ёрӣ ҷавохироте, ки бо роҳи ғоратгарӣ ба даст оварда буд, бо гӯшвораи гаронарзиши Улҷой Турқоноғо, ки хоҳари амир Ҳусайн ва ҳамсари Темур буд, дод. Вақте ки ҷавохиротҳоро ба амир Ҳусайн пешкаш карданд, ӯ гӯшвораи хоҳари худро бишнохт, азбаски хеле ҳасис буд, онҳоро бо худ гирифт. Ҳамчунин, боз се ҳазор динор маблағи дигар боқӣ монда буд. Темурланг маҷбур гардид барои рӯйпӯш кардани он маблағ аспони ҳосаи худро низ фиристод ва амир Ҳусайн аспҳои ӯро шинохта, аз гирифтани онҳо худдорӣ кард. Аммо таъкид кард, ки ман ба Солисарой меравам ва ин се ҳазор динорро нақд фириштад, ки ба Хоразм ҷиҳати дӯстамон, духтари амир Ҳусайн Сӯфӣ мефиристам. Пас аз ҷанд вақт Темурланг бақияи маблағро ба амир Ҳусайн фиристод.

Муҳаққиқ Л.В.Строева хеле бамаврид қайд мекунад, ки зулми мардуми Самарқанд аз ҷониби Темурланг муаррихони дарбории Темуриёнро дар тааҷҷуб наовардааст, балки «ба дасти як донишомӯзи мадраса гузаштани қудрат, тирандоз ва қосиб боиси ҳашму ғзаби онҳо мегардад» [11, с. 277].

Зикр кардан бамаврид аст, ки муаррихоне, ки аз тоҷик будани роҳбарони шӯриши сарбадорони Самарқанд ва корнамоии онҳо дар асарҳои худ воқеъбинона инъикос намудаанд, ин Муъинуддини Натанзӣ ва Ҳофизӣ Абрӯ мебошанд.

Ҳамзамон Муъинуддини Натанзӣ дар асари таърихӣ худ «Мунтахабу-т-таворих» оид ба шармандаворона шикаст хӯрдани муғулҳо аз ҷониби сарбадорон ва то дербоз фаромӯш насохтани он ошубро чунин қайд мекунад: «Саворон аз таҳавури (далерии) тоҷику мардонагии пиёдагони риҷола мутааҷҷиб монда...» [8, с. 230]. Чунин тафсири ҷолиб аз ин шӯриш дар ҳеҷ сарчашмаи дигари таърихӣ ба назар намерасад, инчунин бояд гуфт, ки Муъиниддини Натанзӣ ва Ҳофизӣ Абрӯ яке аз аввалин муаррихоне ҳастанд, ки истилоҳи тоҷикро дар асарҳои худ нисбати роҳбарони сарбадорон мавриди истифода қарор додаанд.

Боиси таассуф аст, ки ҷӣ муаррихони аҳди шӯравӣ ва ҷӣ даврони соҳибистиқлол шояд аз мавҷудияти ин манбаъ воқиф набудаанд, ё худ аз баён доштани номи тоҷик дар ҳарос

буданд, ин тарафи масъаларо дар асархояшон зикр накардаанд. Ҳол он ки доир ба шӯриши сарбадорони Самарқанд муаррих Л.Бойматов ба забонҳои тоҷикию русӣ рисолае таълиф намудааст. Мутаассифона, ин таърихнигор дар рисолаи худ на аз манбаи дасти аввал, балки дар кори худ бештар ба иқтибосҳои олимони рус ва аврупоӣ таъҷиб намудааст.

Зимнан бояд ёдовар шуд, ки муаррихони дарбории хонадони аҳди Темуриён Фасеҳи Хавофӣ, Давлатшоҳи Самарқандӣ ва Исфизорӣ умуман дар бораи шӯриши сарбадорони Самарқанд маълумот надодаанд.

Бояд тазаққур дод, ки маҳз шӯриши сарбадорони Самарқанд ва корнамоии роҳбарони онҳо буд, ки барои мансабталошии Темур ва ворисони ӯ, ки зиёда аз як аср дар минтақаҳои мухталиф ҳукмронӣ кардаанд, заминаи мусоид фароҳам овард.

Ба ҳамин тарик, гарчанде дар бораи шӯриши сарбадорони Самарқанд таълифоти зиёде мавҷуд бошад ҳам, аммо бисёр масъалаҳои муҳимми ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ он давр то ханӯз норавшан боқӣ мондааст. Аз ин рӯ, таҳқиқи ҳамаҷонибаи сарчашмаҳои муҳимми таърихи сарбадорони Самарқанд, ки то замони мо боқӣ мондаанд, масъалаҳои мазкурро равшан хоҳанд кард.

Адабиёт

1. Абдураззоқи Самарқандӣ. *Матлаъу-с-саъдайн ва маҷмаъу-л-бахрайн / Бо эҳтимоми А.Навоӣ. -Техрон, 1383. – 443 с.*
2. *Авторы XV века о самаркандских событиях 1365 года // Труды Государственной публичной библиотеки УЗССР, Том I, Ташкент, 1935. - С. 32-46.*
3. *Айнӣ С. Куллиёт, ҷ.13. - Душанбе: Ирфон, 1996. – 431 с.*
4. *Бартольд В.В. Народное движение в Самарканде в 1365г. Соч.Т.2.,ч.2.М., 1964. - 661 с.*
5. *Ғафуров, Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. Китоби якум. - Душанбе: Ирфон, 2016. – 866 с.*
6. *Ибни Арабишох. Зиндагии шиғифтовари Темур. – Душанбе, 2018. – 400 с.*
7. *Мирхонд. Таҳзиб ва талхиси Аббоси Равзату-с-сафо. Зарёб. Ҷ.6. - Техрон, 1339. – 886 с.*
8. *Муъинуддин Натанзӣ. Мунтахабу-т-таворих. - Техрон, (1336) 1958. – 495 с.*
9. *Низомуддини Шомӣ. Зафарнома / Ба сайъ ва эҳтимоми тасҳеҳи Феликс Тауэр. - Бейрут, 1937. – 295 с.*
10. *Новосельцев А.П. Об исторической оценке Тимура // Вопросы истории. - 1973. - №2. - С.3-20.*
11. *Строева Л.В. Сербедары Самарканда // Ученые записки Ленинградского университета. Вып.98. Серия востоковедческих наук, Л., 1949. - С.270-281.*
12. *Хондамир. Ҳабибу-с-сияр. Ҷ.3. - Техрон, 1353. – 641 с.*
13. *Ҳофизи Абрӯ. Зубдату-т-таворих / Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Сайид Камол Ҳоҷ Сайиди Ҷаводӣ. Ҷ.1. - Техрон, 1380 ҳ.ш. – 547 с.*
14. *Шарафуддин Али Яздӣ. Зафарнома / Бо тасҳеҳ ва эҳтимоми Муҳаммад Аббос. Ҷ.1. - Техрон, 1336. – 583 с.*

ИНЪИКОСИ ШҶРИШИ САРБАДОРНИ САМАРҚАНД ДАР САРЧАШМАҲОИ ТАЪРИХИИ АҲДИ ТЕМУРИЁН

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба инъикоси шӯриши сарбадорони Самарқанд дар Мовароуннаҳр дар сарчашмаҳои таърихии аҳди Темуриён сухан меравад. Муаллиф аҳбори муаррихони аҳди Темуриён аз қабилӣ Низомуддини Шомӣ, Муъинуддини Натанзӣ, Шарафуддин Али Яздӣ, Ҳофизи Абрӯ, Абдураззоқи Самарқандӣ, Мирхонд ва Хондамирро дар бораи шикасти шармандаворонаи амир Ҳусайн ва Темурланг дар “Ҷанги лой”, фирори ин ду амир ба Хуросон, шӯриши сарбадорони Самарқанд, роҳбарони шӯриш, сабаби сар задани шӯриш, корнамоии роҳбарони шӯриш ва шикасти аҷнабиёни муғул аз ҷониби шӯришчиён мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф қайд менамояд, ки муаррихони дарборӣ дар он рӯзҳои мудҳише, ки ба сари аҳолии бумии Самарқанд омада буд, аз корнамоии сарбадорон ва бо роҳи фиребу найранг ба қатл расонидани роҳбарони шӯриш ва ба осонӣ ба даст овардани ҳокимият аз ҷониби Темурланг хомӯширо ихтиёр кардаанд. Муаллиф қайд мекунад, ки маҳз ин шӯриши сарбадорони Самарқанд ва корнамоии роҳбарони онҳо буд, ки барои мансабталошии Темурланг ва ворисони ӯ, ки зиёда аз як аср дар минтақаҳои мухталиф ҳукмронӣ кардаанд, заминаи мусоид фароҳам овард.

Калидвожаҳо: Амир Ҳусейн, Темурланг, шӯриши сарбадорони Самарқанд, Мавлонозода, Мавлоно Хурдаки Бухорӣ, Абубакр Калавии Наддоф, маъхаз.

ОТРАЖЕНИЕ ВОССТАНИЯ ВОЖДЕЙ САМАРКАНДА В ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ ТЕМУРИДСКОЙ ЭПОХИ

В данной статье рассматривается политическая ситуация во время восстания самаркандских вождей в Мавараннахре в исторических источниках Темуридской эпохи. Автор обращает внимание на историков этой эпохи, таких как Низамуддин Шами, Муинуддин Натанзи, Шарафуддин Али Язди, Хафиз Аbru, Абдураззак Самарканди, Мирхонд и Хондамир, и рассказывает им о поражении эмира Хусейна и Темурланга в "грязевой войне", а также о победе этих двух эмиров в Хорасан и мятеже самаркандских вождей. В статье обсуждаются вожди мятежа, причины мятежа и достижения вождей мятежа, а также разгром монгольских иноземцев повстанцами. Автор отмечает, что придворные историки предпочли умолчать о действиях вождей, казнях руководителей восстания и легкой овладении властью в те страшные дни, которые постигли коренное население Самарканда. Автор также отмечает, что именно восстание самаркандских вождей и действия их лидеров создали благоприятную основу для отставки Темура и его преемников, правивших в разных регионах более века.

Ключевые слова: Амир Хусейн, Темурланг, восстание самаркандских вождей, Мавлонозода, Мавлона Хурдаки Бухари, Абубакр Калави Наддоф, источники.

REFLECTION OF THE UPRISING OF SAMARKAND LEADERS IN THE HISTORICAL SOURCES OF THE TIMURID ERA

This article discusses the political situation during the uprising of Samarkand leaders in Mavarannahr in historical sources of the Timurid era. The author draws attention to historians of this period, such as Nizamuddin Shami, Muinuddin Natanz, Sharafuddin Ali Yazdi, Hafiz Abr, Abdurrazzak Samarkandi, Mirkhond, and Khondamir, and informs them about the defeat of Emir Hussein and Timur Lang in the 'mud war,' as well as the escape of these two emirs to Khorasan and the rebellion of the Samarkand leaders. The article discusses the leaders of the rebellion, the causes of the uprising, the achievements of the rebel leaders, and the defeat of Mongol foreigners by the insurgents. The author notes that court historians preferred to remain silent about the actions of the leaders, the executions of the uprising's leaders, and the easy acquisition of power during those terrible days that befell the indigenous population of Samarkand. The author also points out that it was precisely the uprising of the Samarkand leaders and the actions of their leaders that created a favorable basis for the resignation of Timur and his successors, who ruled in different regions for over a century.

Keywords: Emir Hussein, Timur Lang, an uprising of Samarkand leaders, Mavarannahr, Khuradaki Bukhari, Abubakr Kalavi Naddof, sources.

Дар бораи муаллиф

Муродзода Ахмадхон Амрохон
Номзади илмҳои таърих, дотсенти
кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 81 81 86

About the author

Murodzoda Ahmadkhon Amrokhon
Candidate of History, Associate Professor of the
Department of History of the Tajik people
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 81 81 86

Об авторе

Муродзода Ахмадхон Амрохон
Кандидат исторических наук, доцент
кафедры истории таджикского народа
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 81 81 86

ТАЪРИХИ ФАЪОЛИЯТИ МАТБУОТИ ТОЧИК ДАР ОСОРИ МУҲАҚҚИҚОН

Ганчакова М. Г.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Омӯзиши таърихи матбуоти тоҷик дар таърихнигории ватанӣ яке аз масъалаи мубрам буда, диққати муҳаққиқони соҳаҳои муҳталифи илм, бахусус муаррихону адабиётшиносон ва рӯзноманигорону фарҳангшиносонро ба худ ҷалб намудааст. Зарур доништа мешавад, ки масоили мазкур аз нуқтаи назари таърихнигорӣ мавриди омӯзиш қарор гирад, зеро матбуоти ҳар як халқу миллат ҳамчун иброзкунандаи андешаҳои иҷтимоиву фарҳангии он ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷиҳат ба таърихи матбуоти тоҷик назар андохта, нуқтаи назари муҳаққиқонро нисбати таъсисёбӣ, фаъолият ва рушди он мавриди омӯзиш қарор диҳем. Дар замони ҷаҳонишавӣ ба пешрафти босуръати техникаву технология ва шабакаҳои иҷтимоии ҷаҳон нигоҳ накарда, матбуот яке аз воситаҳои асосии дастрасии ахбори омма маҳсуб меёбад ва нақши манбавиро иҷро менамояд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи тантанавӣ бахшида ба 100-солагии матбуоти тоҷик қайд намудааст, ки дар ҳақиқат матбуот ва воситаҳои ахбори омма ба ташаккули афкори ҷомеа таъсири муктадир ва муассир мерасонанд [11]. Матбуот хусусан дар замони таҳаввулот ва тағйирёбии самтҳои рушди ҷомеа, ивазшавии ғояҳо ва ташаккули диди нави иҷтимоӣ аҳамияти хоса пайдо мекунанд. Нақши воситаҳои ахбори омма дар ҳаёти ҷомеаи муосир бузург аст. Дар марҳилаҳои гузаштаи таърихӣ ва раванди муборизаҳои шадиди тамаддунҳо собит мегардад, ки воситаҳои ахбори омма дар ҳама давру замон арзиш доранд ва дар ин замина матбуоти тоҷик таҷриба ва собиқаи беш аз садсола дошта, марҳилаҳои зиёди таърихро паси сар намудааст.

Муҳаққиқони таърихи матбуоти тоҷик И. Усмонов ва Д. Давронов қайд менамоянд, ки вақте ба таърихи матбуоти тоҷик назар меафканем, аз нақш, мавқеъ ва хизматҳои яке аз аввалин рӯзноманигорон ва саромадони матбуоти тоҷик устод Садриддин Айни ёдовар мешавем, ки ҳанӯз дар ибтидои асри ХХ иброз доштааст, ки рӯзномаи ҳар қавму миллат забони он аст ва ҳар қавму миллате, ки рӯзнома надорад, гӯё забон надорад [13, с. 70].

Бояд қайд намуд, ки дар таҳқиқи таърихи матбуоти тоҷик муҳаққиқон И. Усмонов ва Д. Давронов нақши муассир гузоштаанд, ки дастовардҳои илмӣ – тадқиқоти онҳо намунаи он мебошанд. Онҳо дар тадқиқоти монографиашон бо истифодаи сарчашмаҳои муътамад таърихи беш аз садсолаи матбуот ва рӯзноманигории тоҷик, ташаккул ва рушди онро баъди ғалабаи инқилоби Октябр ва фаъолияти муҳимтарин нашрияҳои тоҷикро мавриди таҳқиқ қарор додаанд [13, с. 158]. Муҳимияти тадқиқоти мазкур дар он арҷгузорӣ мегардад, ки бо талошу заҳматҳои пайвастаи муаллифон ба таърихи матбуоти тоҷик дар замони соҳибистиклолӣ равшанӣ гузошта шудааст. Онҳо қайд менамоянд, ки солҳои мавҷудияти ҳокимияти шуравӣ дар ҷумҳурӣ матбуоти хизбию шуравӣ амал менамуд ва танҳо бо иҷозати хизб интишор мегардиданд [13, с. 4]. Аз ин ҷо ба хулосае омадан лозим аст, ки дар замони соҳибистиклолӣ тамоми соҳаҳои ҷумҳурӣ, инчунин матбуот ба мустақилияти комили миллӣ расид.

Профессор М. Бобононов қайд менамояд, ки то соли 1917, дар ҳудуди Тоҷикистон матбуоти даврӣ мавҷуд набуд ва баъди ғалабаи инқилоби Октябр дар шароити сотсиалистӣ матбуот рушд ёфта, бо забонҳои миллӣ интишор мегардид [3, с. 157-158]. Аз нигоҳи муаллиф таъсиси матбуоти даврӣ ва рушди нашриёти ҷумҳурӣ ба ғалабаи инқилоби Октябр ва барқароршавии ҳокимияти шуро ва инқилоби фарҳангӣ алоқаманд мебошад. Боиси таъкид аст, ки новобаста аз мавқеи ҷуғрофӣи ҳудуди Тоҷикистон то ғалабаи инқилоби Октябр рӯзномаи тоҷикӣ “Бухорои Шариф” таъсис ёфта ва интишор мегардид.

Бо чунин мазмун аз муҳтавои тадқиқоти И. Усмонов ва Д. Давронов бар меояд, ки аввалин нашрияи тоҷикӣ “Бухорои Шариф” маҳсуб ёфта, муассисони нахустини он ҷадид ва маорифпарвари тоҷик Мирзо Муҳиддин Мансурзода (1862-1934), шоир Мирзо Сирочи

Ҳақим ва муҳаррир Мирзо Чалол Юсуфзода (1862-1931) мебошанд [13, с. 31-32]. Бо назардошти ин рисолати таърихӣ 11-уми март соли 1912 нахустин рӯзномаи тоҷикӣ таҳти унвони «Бухорои Шариф» интишор гардид, ки яке аз рӯйдодҳои муҳими таърихи матбуоти тоҷик маҳсуб меёбад [13, с. 35] ва дар замони соҳибистиқлолӣ ҳамасола 11-уми март - Рӯзи матбуоти тоҷик таҷлил мегардад.

Х. Андамов дар тадқиқоти диссертатсиониаш роҷеъ ба мазмуни мақолаҳои интишоргардидаи он қайд менамояд, ки рӯзномаи «Бухорои Шариф» хонандагонро на танҳо бо ахбороти дохилӣ, балки беруни кишвар ошно менамуд. Ҳатто нашрияи аввал хонандагони тоҷикро бо асарҳои нависандаи рус Л.Н. Толстой шинос менамуд [2, с. 10].

Аз рӯи қайди И. Усмонов ва Д. Давронов рӯзномаи «Бухорои Шариф» дар ибтидо, яъне то 14 – уми июл ҳаррӯза ва баъдан ҳафтае чор маротиба интишор мегардид [13, 36]. Таваҷҷуҳи халқҳои туркзабони қаламрави аморатро ба инобат гирифта, аз 14 – уми июли соли 1912 то 2 – юми январи соли 1913 қадидон замима ба «Бухорои Шариф» рӯзномаи «Тӯрон» – ро бо забони узбекӣ дар маҷмӯъ аз 48 шумора интишор намуданд [2, с. 10]. Муҳаққиқон оид ба баланд гардидани нуфузи рӯзномаи «Бухорои Шариф» қайд менамоянд, ки ҳукуматдорони рус хавф бурда, аз амир Олимхон хоҳиш намуданд, ки фаъолияти онро қатъ намояд ва ӯ бо хушнудӣ супориши онҳоро қабул намуд. Дар натиҷа 2 – юми январи соли 1913 ба идораи нашриёти рӯзномаи «Бухорои Шариф» аз намояндаи сиёсии Россия мактуб омад ва дар он қайд гардидааст, ки бо талаботи амир фаъолияти рӯзнома қатъ карда шавад. Ҳамин тавр, баъди интишори 153 шумора фаъолияти рӯзномаи «Бухорои Шариф» ва «Тӯрон» 2 – юми январи соли 1913 қатъ карда шуд [13, с. 36-37]. Муҳаққиқон нақши таърихӣи рӯзномаи «Бухорои Шариф»-ро ҳамчун нахустин нашрияи тоҷикӣ, ки дар қаламрави Бухоро амал менамуд ва аввалин шуда афкори номақбули амирро таълиф кардааст, арҷ мегузоранд [13, с. 37]. Боиси тазаккур аст, ки баъди қатъ гардидани фаъолияти рӯзномаи «Бухорои Шариф» интишори рӯзномаҳои минбаъдаи тоҷик идома меёфт.

Бо чунин мазмун Х. Андамов қайд менамояд, ки баъди қатъ гардидани фаъолияти рӯзномаи «Бухорои Шариф» бо ташаббуси Маҳмудхоча Бехбудӣ рӯзномаи «Самарқанд» ва маҷаллаи «Оина» интишор мегардад. Аз рӯи қайди муаллиф рӯзномаи «Самарқанд» соли 1913 таъсис ёфтааст, ки дар маҷмӯъ 45 шумораи он интишор гардида, дар он беш аз 200 мавод бо забонҳои тоҷикӣ ва узбекӣ чоп гардиданд. Муҳтавои мақолаҳои бо забони тоҷикӣ интишоргардида бештар ба мавзуи мактабҳои типпи нав ва мадрасаҳо бахшида шудааст [2, с. 11]. Муҳаққиқ дар таъсиси маҷаллаи «Оина» саҳми Маҳмудхоча Бехбудӣ ва Маҳмадқули Урунбойзодаро назаррас арҷгузори намуда, менависад, ки 20 – уми августи соли 1913 бо ташаббуси онҳо ба ду забон аз чоп баромад. Муаллиф «Оина» – ро яке аз беҳтарин маҷаллаи иҷтимоӣ – сиёсии Осиёи Миёнаи давраи тоинкилобӣ маҳсуб дониста, пеш аз ҳама мушкилоти маориф ва таъсиси мактабҳои типпи нав, мадраса ва омӯзонидани забонҳои хориҷиро ба хонандагон тараннум мекард [2, с. 11]. Аз рӯи қайди муҳаққиқон маҷаллаи «Оина» дар назди худ барномаи тарбиявӣю маърифатиро гузошта, ҳатто талош ба он доштааст, ки афкори иҷтимоӣ – сиёсӣ ва миллии табақаи тоҷир ва буржуазияи Туркистонро бедор намояд [13, с. 41]. Дар саҳифаҳои маҷаллаи «Оина» мақолаҳои равшанфикрону маорифпарварон Саидризо Ализода, Абдурауф Фитрат, Мирзо Сирочи Ҳақим, Сиддиқи Аҷзӣ, Маҳмуди Тарзӣ ва Садриддин Айнӣ чоп мешуданд. Дар маҷмӯъ қайд мегардад, ки аз 20 – уми августи соли 1913 то 15-уми июни соли 1915 беш аз 68 шумораи маҷаллаи «Оина» аз чоп баромадааст [2, с. 11].

И. Усмонов ва Д. Давронов қайд менамоянд, ки 3-юми март соли 1919 аз тарафи ҳукумати Туркистон ҳафтаномаи «Шӯълаи инқилоб» интишор гардид ва Саидризо Ализода ба ҳайси муҳаррири он таъйин гардид, зеро дар таъсиси он нақши бориз гузоштааст. Муаллифон таърихи ҳафтаномаи «Шӯълаи инқилоб»-ро ба ду давраи бо ҳам муқобил чудо менамоянд ва давраи аввалро аз вақти таъсисёбӣ то 16 – уми октябри соли 1919 нисбат дода, қайд менамоянд, ки 22 шумораи он интишор гардид ва давраи мазкур аз ҷониби муҳаққиқон бебарору бемуваффақият маҳсуб дониста шуда, мушкилоти асосиро дар мавҷуд набудани пойгоҳи моддӣ – техникӣ ва нарасидани қувваи эҷодӣ мегарданд [13, с. 56]. Натиҷаи чунин мушкилот боиси қатъ гардидани интишори ҳафтаномаи «Шӯълаи инқилоб» гардид, вале дарк мешуд, ки миллати мо ташнаи матбуот аст, аммо аз чихати моддиву маънавӣ дастгирӣ намеёфт [13, с. 57]. Муҳаққиқон менависанд, ки баъди 52 рӯз бо фароҳам омадани имкониятҳои моддӣ ва маънавӣ аз тарафи ҳукумати Туркистон 7-уми декабри соли 1919

шумораи 23 – юми ҳафтаномаи “Шӯълаи инқилоб” интишор гардид, ки онро давраи нави таърихи ғаёлияти он маҳсуб медонанд. Хусусияти бартарии давраи мазкурро муаллифон дар бехтар гардидани кувваи эҷодӣ, мустаҳкам гардидани иртиботи хонандагон ба он ва зиёд гардидани теъдоди нашр мегарданд [13, с. 57].

Т.В. Каширина вазифаҳои матбуоти даврро дар инъикоси масоили маорифи ҷумҳурӣ назаррас дониста, онро ба якҷанд гурӯҳ ҷудо менамояд. Пеш аз ҳама дар саҳифаи он ҳуҷҷатҳои расмӣ ва қарорҳои ба тавсибрасидаи ҳукумати ҶМШС Тоҷикистон ва ҶШС Тоҷикистон интишор мегардиданд, ки барои ҳама дастрас мегардид. Мақола ва шарҳҳои интишоргардида хусусияти ахборотӣ, ташвиқотӣ-тарғиботӣ ва ғаҳмондадихӣ дошта, барои ёрии омӯзгорон ва таблиғотчиёни фарҳанг мусоидат менамояд [9, с. 9].

Н.Ҳ. Зарифов менависад, ки дар рушди низоми маорифи халқ интишори рӯзномаи аввалини шуравии тоҷик “Овози тоҷик” нақши мусоид гузошт. Аз рӯи қайди муаллиф шумораи нахустини он 25 – уми августи соли 1924 дар Самарқанд ба таъб расидааст [4, с. 88]. Муаллиф вазифаи муқаддас ва таърихии рӯзномаи “Овози тоҷик” – ро дар мубориза барои инкишофи мактабу маорифи тоҷик ва фаро гирифтани меҳнаткашон ба таълим мегардид. Зеро муҳтавои мақолаҳои онро бо сабаби суғур будани пойгоҳи моддии мактабҳои тоҷикӣ дар интишори мақолаҳои мутахассисон ва қарордони ҳизбиву давлатӣ оид ба бехтар гардидани ғаёлияти мактабҳо, ёрии методӣ ва даъвати аҳолии барои ҷалби ёрии моддӣ ба муассисаҳои таълимӣ дар ҶМШС Тоҷикистон мавриди истифода қарор мегардиданд [4, с. 89].

И.Усмонов ва Д. Давронов қайд менамоянд, ки рӯзномаи “Овози тоҷик” аввалин нашрияе буд, ки забони худро на ин ки форсӣ, балки тоҷикӣ эълон намуд ва дар тарбияи адибону рӯзноманигорон нақш гузошта, ба интишори маҷаллаҳои “Роҳбари дониш”, “Мушфиқӣ”, рӯзномаҳои “Савдои меҳнат” ва “Роҳномаи муҳбирон” асос гузоштааст [13, с. 74].

Бояд қайд намуд, ки дар рушди матбуоти тоҷик нақши таъбу нашр хеле бузург аст. Муҳаққиқ К.С. Қодиров дар таъсиси нахустин нашриёти тоҷик саҳми Ғайфулло Нурмуҳамадҷовро назаррас маҳсуб мегарданд, ки бо ташаббуси у моҳи июни соли 1924 қорвони дастгоҳи чопкунӣ аз Бухоро ба Душанбе оварда шудааст [6, с. 40]. Аз рӯи қайди муаллиф то таъсиси нашриёти тоҷик рӯзнома ва маҷаллаҳои “Шӯълаи инқилоб” ва “Қутулиш” дар шаҳрҳои Самарқанду Бухоро интишор мегардиданд [8, с. 37].

Бо чунин мазмун Т.В. Каширина оид ба зарурат ва таъсиси нашриёт қарори Қумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистонро аз 3 – юми августи соли 1925 дар хусуси ифтихои ҷамъияти саҳҳомии “Туркпечать” дар Душанбе ҳадафманд меҳисобад [10, с. 105].

Муҳаққиқи таърихи матбуоти тоҷик А. Азимов менависад, ки 7 октябри соли 1925 нашриёти давлатии тоҷик таъсис ёфта, аммо маҳсулоти он дар шаҳрҳои Самарқанд, Тошканд, Ленинград, Қазон, Симферопол интишор мегардид. Соли 1925 - 4 номгӯи китобҳо ва соли 1926 дар 13 тираж беш аз 56 ҳазор номгӯ чоп мегардид [1, с. 25]. Пас ба ҳулосае омадан лозим аст, ки гарчанде баъди таъсиси ҶМШС Тоҷикистон нашриёти давлатии тоҷик ташкил ёфта бошад ҳам, аммо бо сабаби суғур будани заминаи моддӣ-техникӣ дар Душанбе истехсол намегардид.

К.С. Қодиров дар тадқиқоти монографияш овардааст, ки сохтмони аввалин қорхонаҳои бузурги нашриёт дар ҳудуди Тоҷикистон аз солҳои 30-юми асри ХХ оғоз меёбад ва баъди ҷанг ба итмом мерасад [8, с. 37]. Роҷеъ ба мазмуни мақолаҳои дар саҳифаи рӯзномаҳои интишоргардида менависад, ки дар шакли муҳтасар оид ба таърихи нашриёт, рӯзномаву маҷалла ва китоби ҷумҳурӣ ба таъб мерасиданд [8, с. 38]. Муаллиф оид ба мушкилоти нашриёти мазкур аз хотираҳои Ғ. Нурмуҳамадҷов овардааст, ки ҳайати қарордони аз як нафар иборат буд ва зарурат ба амал меомад, ки ҳарфчинӣ ва ҳам чоп намояд. Аз тарафи дигар бо сабаби набудани барқ рушноӣ камтар мерасид, вале кӯшиш менамудам, ки ҳар чӣ зудтар саҳифаи рӯзномаро омода намоям, то ин ки дастраси хонандагон гардад ва худро хушбахт ҳисоб мекардам, ки дар сари вақт рӯзнома дастраси мардум мегардад [6, с. 40]. Баъдан, пас аз як сол се нафар ҳарфчинон Мирзоалӣ Қурбонов, Исмоил Бектемиров ва Ҳочикул Тиллоев аз Бухоро ба нашриёти Душанбе сафарбар гардидаанд [6, с. 41].

15 марти соли 1925 рӯзномаи тоҷикии «Иди тоҷик» бо теъдоди 1000 нусха интишор гардид, ки падидаи ҷолиб дар таърихи тамаддуни ибтидои асри ХХ барои миллати тоҷик маҳсуб меёбад. Рӯзномаи «Иди тоҷик» мавриде интишор гардид, ки баъди тақсимои миллий – ҳудудӣ ва ташкилӣ ҶМШС Тоҷикистон як зарбаи шадиде ба пантуркистон буд [13, с.

77]. Зеро, дар қаламрави Осиёи Миёна ва дигар минтақаҳои ҳамҷавор бар зидди тамаддуну фарҳанги тоҷикӣ муборизаи шадида сар зада буд.

И. Усмонов ва Д. Давронов роҷеъ ба фаъолияти минбаъдаи рӯзномаи «Иди тоҷик» қайд менамоянд, ки шумораи дуҷуми он аз 5-уми апрели соли 1925 таҳти унвони “Бедории тоҷик” интишор гардид, ки он беасос набуд. Аз рӯи қайди муҳаққиқон меҳнаткашони тоҷик тавассути мақолаҳои он аз воқеоти замон бархӯрдор шуда, барои осудагии кишвар ва ободии рӯзгорашон талош меварзиданд [13, с. 78]. Рӯзномаи “Бедории тоҷик” дар зери таҳрири нозири маорифи Тоҷикистон Аббос Алиев аз чоп мебаромад ва ба нашри он як қатор ходимони ҳизбӣ - давлатӣ ба мисли Алӣ Исмоилзода ва Саидбоғар Қосимов саҳмгузор буданд [13, с. 76-77]. Аммо дар нашри ҳар як шумораи он гурӯҳе аз коркунони масъули комиссариати халқии маорифи Тоҷикистон аз ҷумла А. Лоҳутӣ, М. Ҳасанӣ, М. Саидзода, А. Кузнетсов, К. Дайламі саҳмгузор буданд [13, с. 79]. Дар ин хусус Қ. Дайламі ибрази назар доштааст, ки вазифаи интишори рӯзномаи «Иди тоҷик» баҳри озодии сиёсӣ – иҷтимоӣ, тараққиёти илму тамаддун ва халқи тоҷики аз ҳоби ғафлат бедор шударо ба сохтмони ҳаёти нави иҷтимоӣ сафарбар намудан маҳсуб меёбад [13, с. 77].

Рӯзномаи «Бедории тоҷик» аз 8 октябри соли 1928 номи «Тоҷикистони сурх» - ро гирифта буд. Аз соли 1955 рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» номи «Тоҷикистони Советӣ» - ро гирифтааст [1, с. 25].

Х. Андамов дар тадқиқоти диссертатсиониаши нақши аввалин маҷаллаи миллии “Роҳбари дониш” - ро дар матбуоти даврии солҳои 20-30-юми асри ХХ, баҳусус таърихи ташиклёбӣ ва рушди онро аз назари филологӣ ба таҳлил кашидааст [2, с. 26].

М.Р. Шукуров дар тадқиқоти монографияши аз рушди матбуоти даврии Тоҷикистон ибраз доштааст, ки соли 1932-1933 нашриёти 21 ноҳияи ҷумҳурӣ бо теъдоди 28200 нусха рӯзнома чоп менамуданд. Дар баробари ин муаллиф аз интишори маҷаллаҳои «Инқилоби маданӣ», «Барои адабиёти сотсиалистӣ», «Бо роҳи Ленин» қайд намуда, [14, с. 394-395] аз фаъолияти нахустин рӯзноманигорони вилоятӣ ва ҷумҳуриявии солҳои 30 – юми асри ХХ Т. Усмон, Н. Почочонов, Н. Примкулов, С. Ғанӣ, М. Шукуҳӣ, Д. Усманов, Н. Фаҳрӣ ва дигарон ёдоварӣ намудааст [14, с. 395].

К.С. Қодиров нигоштааст, ки солҳои 30 – юми асри ХХ матбуоти даврии ҷумҳурӣ байни меҳнаткашон бештар нуфуз пайдо намуда, баҳри мубаддалгардӣ ба иқтисодиёти сотсиалистӣ ва ҳаёти фарҳангӣ нақши мусоид гузоштааст. Ба ибораи дигар муҳаққиқ муваффақиятҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистонро аз интишори матбуоти даврӣ ва фаъолияти кормандони чопхонаҳо маҳсуб медонад [7, с. 12]. Бо истифода аз матбуоти даврии солҳои 30 – юм муҳаққиқ дар тадқиқоти монографияши аз интишори маҷалла ва рӯзномаҳо бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва узбекӣ дар назди заводу фабрикаҳо, колхозу совхозҳо, муссисаҳои миёнаву олии оварда, ибраз доштааст, ки беш аз 500 рӯзномаи деворӣ мебароварданд [7, с. 12]. К.С. Қодиров аз интишори 5 рӯзномаи ҷумҳурӣ “Бо роҳи Ленин” ва “Стахановчиён”, “Ҳақиқати Кӯлоб”, “Болшевики Ғарм” ва “Бадахшони Сурх” дар ибтидои соли 1939 овардааст [7, с. 12].

Солҳои Ҷанги Бузурги ватанӣ монанди дигар соҳаҳо дар матбуоти ҷумҳурӣ мушкilot ба вучуд омада, пеш аз ҳама мавзуи интишороти мақолаҳои он ба шароити замон мувофиқ кунонида мешуд. Ҷ. Усмонов ибраз доштааст, ки марбут ба қарори КМ ҲК (б) Тоҷикистон «Дар бораи тартиботи нави кории матбааи рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ» аз аввали моҳи июли соли 1941 рӯзномаҳои ҷумҳуриявии «Тоҷикистони Сурх», «Коммунисти Тоҷикистон» дар як моҳ се маротиба аз чоп мебаромаданд. Инчунин фаъолияти матбааи рӯзномаҳои ноҳиявии Конибодом бо забони узбекӣ, вилоятии Ленинобод «Стахановчиён» ва ноҳиявии Ленинобод «Бо роҳи Ленин» қатъ карда шуд [12, с. 14].

Пас ба ҳулосае омадан лозим аст, ки таъсири ҷанг дар кам гардидани интишори рӯзномаҳо ба назар мерасад, ки дар ин масъала М.Р. Шукуров аз қатъ гардидани чор шумораи рӯзномаи ҷумҳуриявӣ ва як вилоятии ҷавонони комсомол бо теъдоди 50 ҳазор нусха маълумот медиҳад. Моҳи ноябр-декабри соли 1942 масъалаи матбуотро дар машварати ҷумҳуриявии кормандону муҳаррирони таблиғотӣ – ташвиқотӣ ва пленуми КМ ҲК (б) Тоҷикистон баррасӣ намуданд [15, с. 22].

М.Р. Шукуров қайд менамояд, ки камбудии асосӣ дар фаъолияти рӯзномаи ВМКБ «Бадахшони Сурх» ба назар мерасид. Зеро, рӯзномаи мазкур манбаи ягонаи ахборотӣ барои аҳолии вилоят маҳсуб меёфт. Аз нигоҳи муаллиф мушкilot дар он дида мешуд, ки ба ҷойи 12

маротиба дар як сол аз чоп барояд, ҳамагӣ 10 ва баъзан то 6 шумора интишор мегардид, ки боиси кам дастрас гардидан ба аҳолии вилоят мегардид [15, с. 23].

Дар давраи ҷанг мунтазам варақаҳои «Ахбороти охирин» («Последние известия») бо маълумоти Шурои бюрои ахборотӣ нашр мегардид, ки соли 1944 теъдоди онҳо дар Тоҷикистон ба 1 миллион нусха расида буд. Ба қисмҳои ҳарбӣ 1625 нусха рӯзномаи «Тоҷикистони сурх», 477 – «Қизил Тоҷикистон» ва 541 рӯзномаи «Коммунисти Тоҷикистон» равона гардидаанд [5, с. 450]. Ҳамин тавр, дар ҶШС Тоҷикистон солҳои ҷанг 3 рӯзномаи ҷумҳуриявӣ, 5 вилоятӣ ва 54 ноҳиявӣ барои баланд бардоштани рӯҳияи ватандӯстии аҳолии кишвар дар фронт ва ақибгоҳ нашр мегардид [5, с. 447]. Моҳи июли соли 1945 дар ҷумҳурӣ 57 нашриёт фаъолият менамуд, ки соли 1941 аз 59 адад иборат буд [5, с. 448]. Коҳиш ёфтани шумораи нашриётҳо боиси кам гардидани рӯзномаҳои ҷумҳурӣ мегардид.

Хулоса, дар солҳои ҷанг соҳаи таъбу нашри ҷумҳурӣ ба мушкилоти зиёд, аз қабилӣ нарасидани қоғаз, суғардидани пойгоҳи моддӣ – техникаӣ, маблағгузорӣ ва ба фронт сафарбар гардидани мутахассисони соҳа ба амал меомаданд, ки натиҷаи он боиси кам гардидани адади нашри китоб ва рӯзномаву маҷалла мегардид. Аммо ба чунин мушкилот нигоҳ накарда, дар лаҳзаи ҳассоси таърихӣ васоити ахбори омма ватандӯстии халқоро дар мубориза ба муқобили фашизм мустаҳкам менамуд.

Дар маҷмӯъ ҳадафи асосӣ аз нуқтаи назари таърихнигорӣ мавриди тадқиқ қарор додани таърихи матбуот ва нашриёти тоҷик дар солҳои аввали барқароршавии ҳокимияти шуро ва солҳои минбаъда бо омӯзиш ва хулосабарории адабиёти таърихӣ мебошад. Бо истифодаи маҷмуии адабиёт тавассути усули таҳлили муқоисавии осори муҳаққиқон то андозае шароит, мушкилот ва омилҳои рушди матбуоти Тоҷикистон дар мақола мавриди баррасӣ қарор гирифт. Тавассути осори илмӣ – тадқиқотии муҳаққиқон, ки маҳз дар таҳлили масъала бо истифодаи сарчашмаҳо кӯшишҳои зиёд ба харҷ додаанд, роҷеъ ба таърихи матбуоти тоҷик маълумот пайдо гардид. Дар натиҷа маълум мегардад, ки таърихи фаъолияти матбуоти тоҷик ба ғалабаи инқилоби Октябр ва ташкилҳои ҶМШС Тоҷикистон иртибот дошта, рӯ ба ташаккул овардааст.

Боиси таъкид аст, ки рушди минбаъдаи матбуоти тоҷик ба таъсис ва фаъолияти нахустин нашриёти ҷумҳурӣ зич алоқаманд аст. Роҷеъ ба таърихи таъсис ва фаъолияти нашриёт дар Тоҷикистон аз тарафи муҳаққиқон тадқиқотҳои алоҳидаи илмӣ ба анҷом расонида шудааст, ки мушкилот ва рушди онро инъикос намудаанд. Дар раванди омӯзишу таҳлили масъала муайян гардид, ки дар таърихнигории ватанӣ баъзе масоили рӯзмарраи нашриёту матбуоти тоҷик ҳанӯз аз назари таърихӣ пурра таҳлил ва натиҷагирӣ нагардидааст.

Адабиёт

1. Азимов А. *История становления таджикской печати двадцатых годов (на примере газеты «Овози тоҷик»): Автореф. дисс. канд. ист. наук / А. Азимов. - Душанбе, 1994. - 25 с.*
2. Андамов Х.Ш. *Роль журнал «Раҳбари дониш» в формирующейся системе Таджикской периодической печати 1920-1930 – х годов XX века: Автореф. дисс. канд. филолог. наук / Х.Ш. Андамов - Душанбе, 2018. - 26 с.*
3. Бабаханов М. *Из истории периодической печати Туркестана / М. Бабаханов. - Душанбе: Дониш, 1987. - 180 с.*
4. Зарифов Н.Х. *Саҳифаҳо аз таърихи маорифи халқи Тоҷикистони шуравӣ (маҷмуи мақолаҳо) / Н.Х. Зарифов. – Душанбе, 2021. – 116 с.*
5. *Из истории культурного строительства в Таджикистане (1941-1960 гг.). - Т. 2. - Душанбе: Ирфон, 1972. – 512 с.*
6. *Кадыров К.С. История полиграфии и книгоиздательства Республики Таджикистан (60-70 – е годы). / К.С. Кадыров – Душанбе: Ирфон, 1999. – 186 с.*
7. *Кадыров К.С. К истории книгоиздания таджикского народа. Ч.2. / К.С. Кадыров – Душанбе: Ирфон, 2000. - 240 с.*
8. *Кадыров К.С. Технический прогресс полиграфической промышленности и книгоиздательства в Таджикистане / К.С. Кадыров. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 174 с.*
9. *Каширина Т.В. Народное образование в Таджикистане в 1924-1932 гг. (Источниковедческий анализ документальных материалов) / Т.В. Каширина. – Душанбе: Дониш, 1986. – 156 с.*
10. *Каширина Т.В. У истоков (О просвещении и воспитании трудящихся Таджикистана в первые годы Советской власти) 1917-1929 гг. / Т.В. Каширина. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 208 с.*

11. Суханрони Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 100-солагии матбуоти тоҷик // *Ҷумҳурият*. – 2012. - 10 март.
12. Усманов Дж. Печать Таджикской ССР в период Великой Отечественной войны / Дж. Усманов. – Душанбе, 1962. – 106 с.
13. Усмонов И., Давронов Д. Таърихи матбуоти тоҷик / И. Усмонов, Д. Давронов. - Душанбе: Маориф, 1997.
14. Шукуров М. Р. История культурной жизни Советского Таджикистана (1917-1941 гг.). Ч.1 / М. Р. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 494 с.
15. Шукуров М.Р. Культурная жизнь Таджикистана в годы Великой Отечественной войны / М. Р. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 160 с.

ТАЪРИХИ ФАЪОЛИЯТИ МАТБУОТИ ТОҶИК ДАР ОСОРИ МУҲАҚҚИКОН

Дар мақола муаллиф нақши матбуоти тоҷикро ҳамчун заминаи асосии худшиносии миллӣ ва бедор намудани афкори умум бо истифодаи адабиёти сарчашмаҳо тавассути усули муқоисавӣ ва ҳулосавӣ таҳлил намудааст. Аз мазмуни адабиёти таърихӣ маълум мегардад, ки матбуоти ҳар як халқу миллат инъикоскунандаи андешаҳои иҷтимоиву фарҳангӣ ба ҳисоб меравад. Омӯзиш ва таҳқиқи таърихи матбуоти тоҷик дар таърихнигории ватанӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Дар мақола бо истифодаи адабиёти таърихӣ марбут ба матбуот муайян гардида, ки нақши он дар баланд бардоштани ҷаҳонбинии маънавии ҷомеа назаррас мебошад. Муҳаққикон заминаҳои таърихӣ ташкилҳои матбуоти тоҷикро ба давраи пешазинқилобӣ ва рушди минбаъдаи онро ба замони Шуравӣ нисбат медиҳанд. Фаъолияти матбуоти тоҷик дар таҷқиқотҳои диссертатсионӣ ва монографӣ аз рӯи равияи таърих, филология ва рӯзноманигорӣ баррасӣ гардидааст. Дар баробари он мушкилотҳои ҷиддӣ, ки барои фаъолияти матбуоти тоҷик монеа эҷод менамуданд, дар таҷқиқотҳо инъикос ёфтааст. Дар осори муҳаққикон мушкилоти асосии матбуот дар солҳои аввали ташкилҳои ҶМШС Тоҷикистон ва ҶШС Тоҷикистон, ин нокифоягии кадрҳои маҳалӣ, ноустувории заминаҳои моддӣ – техникӣ, аз қабилӣ норасоии дастгоҳу таҳҷизоти ҷопкунӣ, бино ва қоғаз дарҷ гардидааст.

Калидвожаҳо: матбуот, таърих, худшиносӣ, ҳукумат, филология, рӯзноманигорӣ, камбудихо, кадрҳо, дастгоҳ, таҳҷизоти ҷопкунӣ, бино, қоғаз.

ИСТОРИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТАДЖИКСКОЙ ПРЕССЫ В РАБОТАХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

В данной статье автор проанализировал роль таджикской прессы как основной основы национального самосознания и формирования общественного мнения с использованием литературы и источников посредством сравнительно-констатирующего метода. Из содержания исторической литературы видно, что пресса каждого народа и нации считается отражением общественной и культурной мысли. Изучение и исследование истории таджикской прессы занимает важное место в отечественной историографии. В статье с использованием исторической литературы, связанной с прессой, определено, что ее роль в повышении духовного мировоззрения общества значительна. Большинство исследователей соединяет исторический фон организации таджикскую прессу к дореволюционному периоду, а ее дальнейшее развитие - к советскому времени. Деятельность таджикской прессы рассмотрена в диссертационных и монографических исследованиях по направлениям истории, филологии и публицистики. В то же время в исследовании нашли отражение серьезные проблемы, препятствовавшие деятельности таджикской прессы. В работах исследователей основными проблемами прессы в первые годы с формирования Таджикской ССР (ҶМШС) и Таджикской ССР (ҶШС) являются нехватка местных кадров, нестабильность материально-технической базы, такие как отсутствие полиграфии оборудование и оборудование, здания и бумага.

Ключевые слова: пресса, история, самопознание, правительство, филология, журналистика, недостатки, кадры, устройство, полиграфическое оборудование, здание, бумага.

HISTORY OF THE ACTIVITY OF THE TAJIK PRESS IN THE WORKS OF RESEARCHERS

In this article, the author analyzed the role of the Tajik press as the main basis of national self-consciousness and the formation of public opinion using literature and sources by means of a comparative-stating method. It can be seen from the content of historical literature that the press of every people and nation is considered a reflection of social and cultural thought. The study and research of the history of the Tajik press occupies an important place in national historiography. In the article, using historical literature related to the press, it is determined that its role in raising the spiritual worldview of society is significant. Most researchers connect the historical background of the organization of the Tajik press to the pre-

revolutionary period, and its further development - to the Soviet era. The activities of the Tajik press are considered in dissertations and monographic studies in the areas of history, philology and journalism. At the same time, the study reflected the serious problems that hindered the activities of the Tajik press. In the works of researchers, the main problems of the press in the first years since the formation of the Tajik ASSR and the Tajik SSR are the lack of local personnel, the instability of the material and technical base, such as the lack of printing equipment and equipment, buildings and paper.

Keywords: press, history, self-knowledge, government, philology, journalism, shortcomings, personnel, device, printing equipment, building, paper.

Дар бораи муаллиф

Ганчакова Матлуба Ганчаковна
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи
таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 934 51 55 60
E-mail: matluba.ganchaova@bk.ru

About the author

Ganjakova Matluba Ganjakovna
Candidate of historical sciences, docent of the
historical department
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 934 51 55 60
E-mail: matluba.ganchaova@bk.ru

Об авторе

Ганджакова Матлуба Ганджаковна
Кандидат исторических наук, доцент кафедры
истории таджикского народа
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 934 51 55 60
E-mail: matluba.ganchaova@bk.ru

АЗ ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Иброғимова Г. С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таърихи муносибатҳои байналмилалӣ дар Осиеи Марказӣ ба Роҳи бузурги абрешим ҳамбастагӣ дорад. Ҳарчанд муносибатҳои тичоратию иқтисодӣ миёни халқҳои ин минтақа хеле пештар дида мешавад. Аз ин лиҳоз, Роҳи бузурги абрешимро метавон ҳамчун нуктаи ибтидоӣ дар рушди муносибатҳои байналмилалӣ дар Осиеи Марказӣ арзёбӣ намуд. Зеро аз асри II пеш аз эраи нав то қарни XV Роҳи бузурги абрешим як низоми тичоратиеро ба миён оварда буд, ки аксари кишварҳои дуру наздик, аз қабилҳои Аврупои Ғарбӣ то Хитой равобита тичоратию маданияи худро тавассути он ба роҳ мемонданд.

Аз рӯи маълумоти муаррихон, дар ташаккули Роҳи бузурги абрешим ҳамчун пайвандгари масири Авруосиё хидмати дипломат ва сайёҳи хитой Чжан Сзын хеле назаррас аст. Гарчанде мафҳуми «Роҳи абрешим» бори аввал аз ҷониби донишманди олмонӣ Фердинанд фон Рихтхофен дар асари классикии «Чин» (1877) ба гардиши илмӣ ворид шудааст.

Тавре маълум аст, Чжан Сзын соли 138 пеш аз милод бо мақсади иттифоқ бастан миёни қабилҳои юэчи дар мубориза зидди қабилҳои кӯчие, ки аз тарафи шимол ба империяи Ханҳои Хитой таҳдид мекарданд, миссияи худро бо як мушкilotи сангин ташкил медиҳад. Инчунин, ҳангоми идомаи сафарҳои худ дар Осиеи Марказӣ аз давлатҳои Суғд, Бохтар, сипас Парфия ва Ҳиндустон дидан мекунад.

Чжан Сзын ҳангоми сафари худ аз имкониятҳои судманди тичорати абрешими Хитой бо минтақаи Осиеи Марказӣ огоҳӣ ёфта ва дар ин маврид ба императори Хитой маълумот медиҳад.

Дар рафти боздид аз ин кишварҳо Чжан Сзын эҳсос мекунад, ки молҳои хитойӣ дар ин ҷо арзиши баланд доранд. Инчунин, аз молу маҳсулоти дар ин минтақа буда огоҳӣ пайдо мекунад, ки мардуми Хитой ба онҳо ошноӣ надоштанд. Чжан Сзын фоидаи тичоратро бо минтақаи Осиеи Марказӣ дарк карда, пас аз бозгашт ба Хитой дар соли 126 пеш аз милод дар гузориши худ ба император ба роҳ мондани тичоратро бо давлатҳои Осиеи Марказӣ пешниҳод мекунад [15, с. 77-80].

Бо тавачҷуҳ ба масъалаи баррасишуда, ҷуноне аз равандҳои таърихии минтақаи Осиеи Марказӣ дар давраҳои аввали эраи нав ба мушоҳида мерасад, дар ин замон подшоҳии паҳновар ва пуриқтидори давлати Порт (Парфия) аз қисмати ғарбӣ ба давлати Кушонӣ таҳдид мекард.

Давлати Парфия соли 247 пеш аз милод аз ҷониби яке аз пештозони қабилҳои эронитабор Аршак таъсис дода шудааст. Бо сазою кӯшишҳои ҳокимони Порт Меҳрдоди Якум ва Меҳрдоди Дуюм дар асри I пеш аз милод ҳудудҳои ин давлат дар қисмати ғарбӣ аз дарёи Дачла, Фурут ва дар қисмати шарқӣ то дарёи Ҳинд тул мекашид. Ҳудудҳои дурдасти шарқии Портро вилояти Гиркания ташкил меод, ки он аз қисмати шарқ ба Баҳри Миёназамин рафта мерасид [6, с. 135].

Подшоҳони давлати Порт аз нерӯмандтарин подшоҳони вақт ба ҳисоб мерафтанд ва бо империяи Рум пайваستا дар рақобат буданд. Дар ҳудудҳои Осиеи Марказии давлати Порт шаҳрҳои калоне мавҷуд буд ва яке аз ин гуна шаҳрҳо Меҳрдаткарт ба ҳисоб мерафт. Аз рӯи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ Меҳрдаткарт дар маҳалли имрӯзаи шаҳри Ашқободи Туркменистон ҷойгир буда, дар натиҷаи рақобатҳое, ки давлати Порт бо империяи Рум дошт, дар асри II эраи нав шаҳри мазкур аз байн рафтааст.

Мавриди зикр аст, ки дар авохири ҳазорсолаи I пеш аз милод, ибтидои ҳазораи I эраи нав авзои сиёсӣ ва иқтисодии минтақаи Авруосиё ба ҳам печида гардид. Ҳудудҳои васеи аз уқёнуси Ором то уқёнуси Атлантика (империяи Ханҳо дар Хитой, Бохтар, подшоҳии Порт, империяи Рум) дар як ҳавзаи ягона ва равобита байниҳамдигарӣ қарор гирифтанд.

Ин раванд имкон дод, ки кишварҳои Осиеи Марказӣ ба равобита байналмилалӣ шомил шаванд ва тавассути ин минтақа алоқаи транзитӣ байни шарқи ғарбӣ қитъаи Авруосиёро бо ҳам наздик созанд. Омилҳои мазкур имкон дод, ки муносибатҳои тичоратии байни Шарқи Ғарб дар охири ҳазораи I пеш аз милод тавсеа ёбанд.

Тибқи нишондоди маълумоти таърихӣ аз он вақт ба баъд роҳҳои минтақавии тичорати Авруосиё ба як системаи трансконтиненталӣ табдил ёфтанд, ки дар илм бо номи «Роҳи бузурги абрешим» машҳур гардид ва он муқоламаи байни фарҳангу тамаддунҳоро ба миён овард, Шарқу Ғарбро ба як низоми ягона пайваст кард, то аз масофаҳои дур байни хитойҳо, ҳиндуҳо, форсҳо ва баҳри Миёназамин мубодилаи мунтазам ба роҳ монда шавад [11, с. 15].

Аз рӯи маълумоти дастхатҳои таърихӣ донишмандони Шарқ ҳукумати Хитой пас аз он ки ба қорҳои сохтмони Девори Бузург оғоз кард, ба дарози қитаи шарқӣ ва ҳифзу амнияти ин қисмат, ки аҳамияти байналхалқӣ барои ин кишвар дошт, таваҷҷуҳи хос зоҳир мекунад. Аз ин лиҳоз императорони Хитой барои таъмини амнияти роҳ кӯшиш мекарданд то ҳузури худро дар Қошғария мустақкам кунанд.

Бо ин ҳадаф соли 102 пеш аз милод роҳбарони Хитой як ҳамлаи муваффақона дар муқобили суғдиён ташкил медиҳанд, ки бар асари он сарзамини Қошғар то шаҳри ҳозираи Урумчии Қумхурии мардумии Хитой зери назорати ҳукумати императории Хитой қарор дода мешавад.

Солҳои 70-80-уми ҳазорсолаи 1-уми эраи нав мавҷи ҳаракатҳои истилогаронаи ҳокимони Хитой таҳти фармондеҳии Бан Чао ба сарзаминҳои қисматҳои ғарбӣ қувват мегирад. Дар натиҷаи ин поход соли 84 ба ӯ муяссар гардид Турфону Қошғарро, ки ба ҳайати империяи Кушонӣ дохил мешуд, тасарруф кунад. Дар қатори ин ду шаҳр, соли 91 Кучарро ишғол мекунад. Вале, аз ин ҳодиса дере нагузашта, баъди марги Бан Чао шохони кушонӣ ба ҳокимони воҳаҳое, ки ба муқобили Хитой шӯриш бардошта буданд, кӯмак мерасонанд, ки дар натиҷаи ин ёрӣ мардумони минтақаҳои дар боло зикршуда аз эътирофи ҳокимияти ханҳои хитойӣ даст мекашанд ва ҳаракати ишғолгаронаи императорони хитойро ба сарзаминҳои худ ҳифз мекунанд.

Ҳамин тавр, соли 224 милодӣ ҳокими вилояти Форсҳои давлати Парфия аз сулолаи Сосониён Ардашери Бобакон бар зидди ҳокимони Парфия исён мебардорад ва ҳодисаи мазкур сабаби аз байн рафтани сулолаи Аршакиён дар Парфия мегардад. Пас аз ин Ардашери Бобакон таҳти подшоҳиро ба даст гирифта, соли 226 м. ба сифати шоҳаншоҳи Эрон тоҷгузори мекунад ва ҳукумати худро бо номи сулолаи Сосониён (империяи Сосониён) дар қаламрави имрӯзаи Эрон асос мегузорад.

Баъд аз онки сулолаи Сосониён давлати марказиро соҳиб шуданд, кӯшиш карданд мулкҳои худро ба самти шарқ вусъат диҳанд. Барои соҳиб шудан ба сарзамини Бохтар, ки ба ҳайати давлаи Кушонӣ дохил мешуд, ворида мубориза шуданд.

Муборизаҳо миёни ин ду қудрат - давлати Сосониён ва Кушонӣ мунтазам сурат мегирифт ва муваффақиятҳо низ боре насиби Кушонӣ ва дар мавриди дигар ба манфиати Сосониён анҷом меёфт. Оқибат солҳои 60-уми асри IV ба ҳокимони сосонӣ муяссар гардид бо мушкilotи зиёд давлати Бохтарро ба итоати худ дароранд. Аммо бо ин нигоҳ накарда, ҳокимони кушонӣ муборизаро дар муқобили Сосониён идома медоданд.

Бояд қайд кард, ки гарчанде Кушонӣ Бохтарро аз даст доданд, вале ба қисмати шимол ақибнишинӣ карда, мавқеи худро дар онҷо мустақкам намуданд. Солҳои 80-уми асри IV Кушонӣ аз нав ба мубориза хеста, қариб тамоми қаламрави ҳешро дар қисмати шарқи баҳри Каспий аз Сосониён аз нав ба даст меоранд.

Бо назардошти тавсеаи муносибатҳои байналмилалӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ, тибқи маълумоти бостоншиносони муосир дар ҳазорсолаи II-юми пеша за милод то солшумории эраи нав дар маҳдудаи Осиёи Марказӣ масире будааст, ки онро «Роҳи Лочувард» ном мебаранд. Тавассути роҳи мазкур сангҳои қимматбаҳои лочувард аз кӯҳҳои назди Помир (Бадахшон) овард мешудааст, ки он дар масоҳати дур, дар ғарб ва дар ҷануб наздик ба Мовароуннаҳр (Ур, Лағаш) ва Ҳиндустон (Хараппа, Моҳендҷо-Доро) қарор доштааст. Аз авохирӣ ҳазораи II-юми пеш аз эраи нав қорҳои сохтмони «Роҳи Нефтритӣ» оғоз мегардад, ки тичорати байналмилалиро аз Осиёи Марказӣ (аз ноҳияи Кунлун ба ҳудуди имрӯзаи вилояти Уйғури ноҳияи Синцзяни Хитой) ва аз тариқи роҳи шарқӣ мубодилаи абрешими Хитойро ба қор мегирифтааст [13, с. 48].

Дар давраи ҳукмронии форсҳо, миёни давлатҳои Бохтар ва Бобул, инчунин Лидия алоқаҳои тичоратӣ иқтисодии байналмилалӣ тавассути роҳе сурат мегирифтааст, ки онро «Роҳи подшоҳӣ» ном мебаранд. Аз рӯи навиштаҳои муаррихон дарозии роҳи мазкур беш аз 2400 километр будааст ва дар ҳар 25-30 километрии роҳ нуқтаҳои роҳсозӣ ва алоқа ҷой доштааст.

Дар ин росто, агар ба таърихи ташаккулёбии муносибатҳои байналмилалӣ дар Осиёи Марказӣ назар афканем маълум мегардад, ки дар барқарорсозии Роҳи бузурги абрешим

амалиётҳои низомии Искандари Мақдунӣ ба Осиёи Марказӣ аз истисно дур нест. Зеро тибқи нишондоди сарчашмаҳои таърихӣ пас аз онки минтақаи Осиёи Марказӣ аз тарафи лашкари Искандари Мақдунӣ забт карда шуд, роҳи қорвонгузари обӣ аз Бохтар ба поёноби Амударё ба самти баҳри Каспий, сипас ба боло ба Кура ва поёноби баҳри Сиёҳ ва минтақаи Рион пайдо мешавад. Бо вучуди ин аз нимаи дуюми асри II –юми милодӣ роҳе, ки аҳамияти байналмилалӣ худро дар он замон касб карда буд, Роҳи бузурги абрешим мебошад.

Аз рӯи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ин масир тавассути Фарғона, маҷрои Амударё ва Сирдарё ва сарзамини Бохтар мегузаштааст. Дар қисмати ғарбии Хитой (дар минтақаи Дунхуан) Роҳи бузурги абрешим аз ҳам ҷудо мешудааст, ки роҳи шимолии он ба Турфон, Куча, Кошғар Сирдарё, баҳри Каспий ва баҳри Сиёҳ, аз ҷануб то кули Лубнор, Хутан, Ёрканд, Амударё ва Эрон мерасидааст.

Тавре аз рӯи нишондоди сарчашмаҳо бармеояд дар рушду пешрафти Роҳи бузурги абрешим хидмати ҳокимони элинии Суғдиён низ кам нест. Пас аз онки ин минтақа аз тарафи Искандари Мақдунӣ истило карда шуд, суғдиён барои азхуд кардани заминҳои қисмати шарқии онҳо шуруъ мекунанд ва дар давраҳои баъдӣ дар тамоми қисмати шарқии ин масир аз Осиёи Миёна то шаҳри Чанони Хитой нуқтаҳои савдои худро ташкил медиҳанд.

Дар авохири асри VI тоҷири суғдӣ Маниё баҳри Хазарро давр зада, тавассути баҳри Сиёҳ ба Константинопол (Истанбули имрӯза) меояд ва ба роҳи нави содиротии абрешим «Роҳи Абрешими Кавказ» –ро асос мегузорад.

Суғдиён асосан дар роҳҳои аз самти Арабистон ба Ҳиндустон ва Хитой савдои баҳрии худро пеш мебаранд ва тоҷирони суғдӣ бошад дар тамоми қаламравӣ Осиёи Марказӣ тижорати худро таъмин мекарданд.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлил ва баррасиҳои сарчашмаҳои таърихӣ, метавон қайд намуд, ки рушду инкишофи муносибатҳои байналмилалӣ дар давраи зикргардида бо пайдоиши Ҳоконати турк низ алоқаманд мебошад.

Дар асоси гузоришҳои сарчашмаҳои таърихӣ аз миёнаҳои ҳазораи I милодӣ ҳукмронӣ дар Олтой ба дасти қабилаҳои турк мегузарад. Дар натиҷа сарзамини Ҳоконати турк дар Шарқ аз Муғулистон, дар қисмати ғарбӣ то ба қаламравӣ имрӯзаи Қирғизистону Қазоқистон паҳн мегардад.

Дар шимол мулкҳои он то ба болооби дарёи Енисей ва Иртиш рафта мерасид. Дар ҷануб ва каме шимолтари он аз сарҳади Тарим мегузаштааст. Ҳамсоияти Ҳоконати турк давлати Хитой ва Сосониён буданд.

Қабилаҳои турки аварӣ, оғузӣ, гунҳо аз заиф гардидани тамаддуни заминдориву давлатдорихи Кушонӣну, Сосониён ва Ханҳои Хитой истифода бурда, чанд садсолаҳо як қатор қисматҳои Роҳи бузурги абрешимро дар назорати худ мегиранд. Аз нимаи дуюми асри VI бошад қабилаҳои пурқуввати турк кӯшиш мекунанд тамоми қаламрави Роҳи бузурги абрешимро ғасб кунанд.

Солҳои 570-600 Ҳоконати турк ҳудудҳои Осиёи Миёна, биёбонҳои Авруосиё, аз соҳилҳои Баҳри Сиёҳ то Шимоли Хитойро бо ҳам муттаҳид мекунанд. Бо ин нигоҳ накарда нақши асосиро дар тижорат дар давраи истилогарихи туркҳо тоҷирони суғдӣ мебаранд. Аммо давраи мазкур зиёд тул нақашид. Зеро дар маҳлудайи ҳоконати таназзулфтаи турк як қатор давлатҳои кӯчии турктабор, Ҳоконати Хазарҳо, Ҳоконати ғарбии турк, Ҳоконати шарқии турк, Ҳоконати Уйғурҳо ва ғ. таъсис дода шуд, ки шоҳаҳои маҳаллии роҳро дар назорат худ гирифта буданд [13, с. 125].

Солҳои 551-603 м. то пош хӯрдани Ҳоконати ягонаи туркҳо, ки онро баъзан дар адабиёт давраи «Ҳоконати аввал» меноманд, давраи «Ҳоконати дуум» ба солҳои 682-745 милодӣ, вақте ҳудуди Ҳоконати туркҳои шарқӣ соли 630 дар Муғулистон аз Хитой мағлуб мешавад ва як муддат ҳокимияти каганҳои сулолаи Ашин барқарор мегардад. Вале соли 745 ин давлат дар натиҷаи низоъҳои дохилӣ ва мубориза бо қабилаҳои тобеи худ аз байн меравад.

«Ҳоконати дуум»-ро дар адабиёт давлати «Коктуркҳо» (туркҳои кабуд) ё туркҳои усмонӣ) низ ёд кардаанд. Бархе аз муҳаққиқон ин номро ба он нисбат медиҳанд, ки туркҳои он замон тенгриён буданд, ки онҳо осмони офарандаро мепарастиданд, ки ба ҷаҳонбинии мардуми бодиянишини Осиёи Марказӣ таъсири ниҳоят ҷиддӣ расонида буданд.

Бояд қайд кард, ки дар асри VII минтақаи Осиёи Марказӣ ба маркази истилогарии арабҳо табдил меёбад. Солҳои 632 ва 636 қушунҳои араб бо сардории Саъд Абдулваққос дар набардҳои Наҳованд ва Қудусия лашкари Сосониёнро шикаст медиҳанд. Охири намояндаи

сулолаи Сосониён Яздугирди III ба тарафи Марв фирор мекунад. Вале дастгир ва дар ончо кушта мешавад.

Хучуми баъдии арабҳо ба маҳдудии Осиёи Миёна соли 705 бо забти Мовароуннахр шуруъ мегардад. Соли 706 волии Хуросон, (яке аз вилоятҳои Шарқии Эрони кунунӣ) Қутайба ибни Муслим шаҳри Балхро ишғол намуда, то ба Бухоро наздик меояд. Дар муқобили арабҳо қувваҳои муттаҳидии суғдиён баромаданд. Дар ин муборизаҳо ба онҳо муяссар мегардад то навқарони истилогари арабро торумор кунанд. Аммо, аз ин исён дере нагузашта, соли 709 Қутайба дубора қувваҳои худро мустаҳкам карда, ба Бухоро лашкар мекашад ва онро забт мекунад.

Шикасти давлати Сосониён аз ҷониби арабҳо боиси аз Суғд ба тарафи Хитой фирор кардани мардумони зиёди муқими ин минтақа гардид. Ҷанговарони дастаҳои мағлубшуда бо оилаҳои худ ба Синзян ва ба қисматҳои шарқ, то ба ҳудудҳои Хитой худро паноҳ медоданд. Бо омадани мардумони фирории Осиёи Марказӣ, ки қувваҳои асосии онҳоро мардуми ориёӣ, аз ҷумла тоҷикон ташкил медоданд, ҳунарҳои заргарӣ ва фарҳанги мардуми тоҷик дар хоки Хитой паҳн гардид, ки он ба омезиши равобити фарҳангии халқҳои Осиёи Марказӣ бо Хитой мегардад.

Дар давраи Хилофати Аббосиён низ равобити тичоратиро иқтисодӣ дар хати Роҳи бузурги абрешим аз нав рӯи қор оварда мешавад. Шаҳрҳои Осиёи Марказӣ, пеш аз ҳама Самарқанд ва Бухоро ба марказҳои қалони савдои қорвонӣ табдил ёфта, ҳамкориҳои тичоратии минтақаи Поволжеро (Хазария ва Волжияи Булғория) бо бозорҳои Осиёи Шарқӣ пайваст мекарданд.

Пас аз он ки дар зерии фишори хонаводаи Сомониён арабҳо аз Осиёи Марказӣ берун карда шуд, дар маҳдудии Осиёи Марказӣ, қисмати васеа аз Эрон ва Афғонистони имрӯза давлати муттамарказӣ Сомониён ташкил меёбад.

Давлати Сомониён дар давраи мавҷудии худ имкон пайдо кард низомии идоракунии худро мустаҳкам ва густариш диҳад. Акнун ба ҷои забони арабӣ, забони адабии тоҷикӣ ба ҳайси забони давлатӣ дар пешрафти самтҳои илмию адабӣ ва ҳунари мақоми худро пайдо кард, ки онро метавон аз мавқеъ ва хидмати давраи салтанати Сомониён дар пешрафти илму адабиёт ва ҳунари тичоратӣ минтақаи Осиёи Марказӣ баҳогузорӣ кард.

Ҷамчунин, дар давраи ҳукумати Сомониён равобити байналмилалӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба авҷи худ расида буд. Аз ин ҷост, ки дар ин давра робитаҳои дипломатии давлати Сомониён бо Русия ва Хитой барқарор карда мешавад. Аз рӯи баъзе маълумотҳо яке аз шоҳони сомонӣ ба мақсади таҳкими дӯстӣ ва ҳамкорӣ бо бонуи хитой издивоҷ мекунад, ки ин омил боиси мустаҳкам гардидани алоқаи байналмилалӣ ибтидоӣ дар миёни давлатҳои Осиёи Марказӣ ва Хитойи он замон доништа мешавад.

Ҷамин тарик, ташаккул ва рушди муносибатҳои байналмилалиро дар минтақаи Осиёи Марказӣ таҳлил ва баррасӣ карда, метавон ба ҷунин натиҷа расид:

Аввалан, фаъолияти Роҳи бузурги абрешимро метавон ҳамчун нуқтаи ибтидоии рушди муносибатҳои байналмилалӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ муайян кард, ки бо шарофати он зерсистемаи муносибатҳои байналмилалӣ ва равобити ҳамкориҳо дар ин минтақа ташаккул меёбад ва Роҳи бузурги абрешим аввалин масири фаромарзӣ аз Хитой тавассути Осиёи Марказӣ ба Аврупо мебошад. Дувум, агарчӣ бо таъсиси Хилофати Аббосиён равобити тичоратӣ ва иқтисодӣ дар масири Роҳи бузурги абрешим ба назар мерасид, вале шаҳрҳои Осиёи Марказӣ, Самарқанду Бухоро ба марказҳои қалони савдои қорвонҳо табдил ёфта, Поволжеро ба бозорҳои Осиёи Шарқӣ пайваст мекард.

Сеюм, давраи ҳукмронии Сомониён давраи авҷ ва рушди равобити байналмилалӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад. Зеро маҳз дар ин давра пойдор гардидани оромии нисбӣ ба пешравии ҳаёти иқтисодӣ ва маданияти ин минтақа таъсири мусоид расонида буд.

Чорум, шаҳри Бухоро, пойтахти давлати Сомониён ҳамчун маркази маориф ва фарҳанги тамоми Шарқи Миёна нақши худро дошт, ки онро метавон ҳамчун давраи тиллоии адабиёту илми форсизабон дар минтақаи Осиёи Марказӣ баҳогузорӣ кард. Зеро фарҳанги ориёӣ дар меҳвари ҳамкориҳои гуногунҷанбаи иҷтимоиву иқтисодӣ, маданияву фарҳангӣ дар равандҳои таърихӣ халқҳои ин минтақа мақом ва нақши арзишманди худро гузошта ва дар ин замина, забони тоҷикӣ-форсӣ дар равобити байналмилалӣ ҳамчун забони «линг-франк» аз хидмат ба илму иҷтимоъ аз сар гирифта нашуда, балки дар хидмати ҷомеа қарор дошт.

Адабиёт

1. Ахмедов Б. Сахибкиран Тимур. – Ташкент, 1996. – 1331 с.
2. Бобоҷон Ғафуров. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. – Душанбе: «Нашириёти муосир», 2020. – 976 с.
3. Боровкова Л. А. Кушанское царство (по древним китайским источникам). - М., 2005. – 315 с.
4. Бубнова М. А. Горно-Бадахшанская автанимная область, Западный Памир (памятника II тысяч. до н.э.-XIX в.). - Душанбе: Дониш, 1997. – 285 с.
5. Вайнберг Б. И., Ставский Б. Я. История и культура Средней Азии в древности. - М., 1994. – 207 с.
6. Древнейшие государства Кавказа и Средней Азии / Отв. ред. Г. А. Кошеленко. - М.: Наука, 1985. – 496 с.
7. Древние цивилизации Евразия. История и культура. – М.: Восточная литература, 2001. – 464 с.
8. Кляшторный С. Г., Султанов Т. И. Государства и народы евразийских степей: Древность и средневековье. - СПб., 2000. – 307 с.
9. Массон В.М. Культурогенез Древней Центральной Азии. Под ред. Л.Б. Курчо. / В.М.Массон. - СПб: Изд.-во С.-Петербур. гос. ун-та, 2006. – 383 с.
10. Раҳмон Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Иборат аз чор китоб. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 480 с.
11. Петров А.М. Великий Шелковый путь: о самом простом, но мало известном. – М.: Восточная лит., РАН, 1995. – 127 с.
12. Пирумиоев Ҳ. Таърихи халқи тоҷик дар тарозуи таърихнигорӣ. - Хучанд, 2014. – 370 с.
13. Хансен В. Великий шелковый путь: портовые маршруты через Среднюю Азию: Китай - Согдиана - Персия – Левант. - М., 2014. – 476 с.
14. Ходжаева Н. Дж. Историческая география Центральной Азии в доисламский период. - Душанбе, 2017. – 380 с.
15. Швецов М. Л. Трассы Великого шелкового пути во взаимосвязи Востока и Запада // Формирование и развитие трасс Великого Шелкового пути в Центральной Азии в древности и средневековье. – Ташкент, 1990.

АЗ ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Осиёи Марказӣ ҳамчун зерсистемаи алоҳидаи минтақавӣ дар таърихи муносибатҳои байналхалқӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад ва ин масъала пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатҳои ин минтақа боз ҳам муҳимтар арзёбӣ карда мешавад. Муаллиф дар ин мақола кӯшиш намудааст, раванди ташаккул ва рушди муносибатҳои байналмилалиро дар ин минтақа аз рӯи хронологӣ нишон диҳад ва дар асоси далелу сарчашмаҳои сершумори таърихӣ марҳалаҳои асосии таърихи равандҳои муносибатҳои байналмилалиро дар Осиёи Марказӣ муайян намояд. Яке аз вижагиҳои хосе, ки дар масири ҳамкориҳои минтақавӣ Осиёи Марказӣ бо кишварҳои Хитой, Аврупо ба назар мерасид ва гуфтугӯи тамадуни Ғарб ва Шарқро бо ҳам пайваст мекард ин бунёди Роҳи бузурги абрешим маҳсуб меёбад, ки онро метавон нуктаи ибтидоии рушди равобити байналмилалӣ дар минтақавӣ Осиёи Марказӣ баҳогузорӣ намуд. Ҳамзамон, дар мақола муаллиф ба зуҳури давлати Сомониён, давраи рушду тавсеаи равобити байналмилалӣ дар минтақавӣ Осиёи Марказӣ нуктаи назари хешро баён карда, қайд менамояд, ки бо туфайли давлатдорӣ муктадири Сомониён дар сарзамини Осиёи Марказӣ дар ин давра пойдор гардидани оромии нисбӣ ба назар мерасид, ки он ба пешравии ҳаёти иқтисодӣ ва маданияи ин минтақа таъсири мусбат расонида буд. Хукмронии Сомониён дар боло бурдани обрӯи байналмилалӣ минтақавӣ Осиёи Марказӣ давраи тиллоӣ маҳсуб меёбад, ки он дар маҷмуъ чехраи фарҳанги форсизабонро дар минтақавӣ Осиёи Марказӣ муайян кардааст. Дар баробари ин, забони тоҷикӣ-форсӣ дар равобити байналмилалӣ минтақа ҳамчун “линг-франк” боқӣ монд.

Калидвожаҳо: Осиёи Марказӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, таърихи ташаккул, ҳамкориҳои тичоратӣ, маданӣ, империяи Хан, Роҳи бузурги абрешим, Чжан Сзын, Парфия, Кушониён, Бохтар, Сосониён, Хоқонати турк.

ИЗ ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Центральная Азия как отдельный региональная подсистема в истории международных отношений занимает особое место. После приобретением независимости государств этого региона данный вопрос становится более актуальными. Исходя из этого, в статье предпринимается попытки в хронологическом плане изложить процесс формирования и становление международных отношений

в этом регионе, что позволило автору определить основные исторические этапы этого процесса на основе многочисленных исторических фактов и источников. По мнению автора функционирование Великого шелкового пути можно считать как стартовое начало развития международных отношений в центрально-азиатском регионе. А возникновение государства Саманидов (819-1005), считается периодом эпохой восхождения и кульминацией в развитии международных отношений в регионе Центральной Азии. Установление относительного спокойствия в центрально-азиатских землях оказало благоприятное влияние на развитие экономическую и культурную жизнь региона. Правление Саманидов считается золотым веком в повышении международного имиджа Центральной Азии и ираноязычная культура в целом определяла лицо региона. Одновременно таджикский язык остался «лингва франка» в международных отношениях региона. Приход монголов в корне изменил архитектуру международных отношений в регионе Центральной Азии, что позволяет сказать о новом этапе в истории международных отношений.

Ключевые слова: Центральная Азия, международные отношения, экономическое и культурное сотрудничество, соглашение, империя Хана, Китай, Великий Шёлковый путь, договорённость, Чжан Цзян, Парфия, Кушаниды, Бактрия, Сасаниды, тюркский каганат.

FROM THE HISTORY OF THE FORMATION OF INTERNATIONAL RELATIONS IN CENTRAL ASIA

Central Asia, as a separate regional subsystem, occupies a special place in the history of international relations. After gaining independence for the states of this region, this issue becomes more relevant. Based on this, the article attempts to chronologically outline the process of formation and development of international relations in this region, which allowed the author to determine the main historical stages of this process based on numerous historical facts and sources. According to the author, the functioning of the Great Silk Road can be considered as the starting point for the development of international relations in the Central Asian region. The emergence of the state of the Samanids (819-1005) is considered a period of ascension and a culmination in the development of international relations in the Central Asian region. The establishment of relative calm in the Central Asian lands had a favorable impact on the development of the economic and cultural life of the region. The rule of the Samanids is considered a golden age in raising the international image of Central Asia and the Iranian-speaking culture as a whole determined the face of the region. At the same time, the Tajik language remained the "lingua franca" in the international relations of the region. The arrival of the Mongols radically changed the architecture of international relations in the Central Asian region, which allows us to say about a new stage in the history of international relations.

Keywords: Central Asia, international relations, economic and cultural cooperation, agreement, Khan's empire, China, Great Silk Road, agreement, Zhang Jiang, Parthia, Kushanidi, Bactria, Sassanidi, Turkic Khaganate.

Дар бораи муаллиф

Иброгимова Гавхар Саймудиновна
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи
таърихи нав ва навали кишварҳои хориҷӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
E-mail: gavharibrogimova@mail.ru

About the author

Ibragimova Gavkhar Saymudinovna
Candidate of Historical Sciences, Associate
Professor of the Department of History of New
and Newest Foreign Countries
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave., 17
E-mail: gavharibrogimova@mail.ru

Об авторе

Ибрагимова Гавхар Саймудиновна
Кандидат исторических наук, доцент кафедры
истории новой и новейшей зарубежных стран
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдакӣ, 17
E-mail: gavharibrogimova@mail.ru

МЕҲИСТОН: ТАЪРИХИ ТАЪСИСЁБӢ, ФАЪОЛИЯТ ВА ВАКОЛАТҲОИ ОН

Сайнаков С. П.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Шоҳаншоҳии Ашкониёнро қабилаҳои ориёии парниҳо таъсис доданд, ки ба чомеаи онҳо таъсири қиддии ниҳодҳои сиёсии бегона нарасида буд. Барои ҳамин ҳокимият ва тарзи идоракунии онҳо аз анъаноти аҷдодӣ сарчашма гирифта, он ҳатто бо баъзе чузиёт аз шакли идоракунии сулолаҳои эроние, ки бо халқҳои Осиёи Наздик ҳамсарҳад шудаанд, фарқ мекард.

Дар давлати Ашконӣ дар ибтидо таъсири ниҳоди трайбализм низ зиёд буд, аз ин ҳисоб мардумсолорӣ, дар шакли демократияи ибтидоӣ, дастгирӣ меёфт [11, с. 82]. Гарчанде ки шоҳаншоҳ ҳокими олий ба ҳисоб мерафт, аммо ҳокимияти ӯ қисман маҳдуд буда, аз ҳамин ҷиҳат шакли идоракунии давлатии Ашкониён аз дигар давлатҳои эронинажодон фарқ мекард. Масалан, Шӯрои муғон назди дарбори шоҳигарии Мод [3, I, с. 120] ва Шӯрои машваратӣ дар дарбори шоҳаншоҳии Ҳахоманишиҳо низ амал мекарданд, ки дар онҳо масъалаҳои муҳими давлатӣ ҳаллу фасл мешуданд, аммо идоракунии Модҳо, Ҳахоманишиҳо ва Сосониён ниҳоят мутамарказ буд. Бархе аз муаллифон хусусиятҳои навбатии фарқкунандаи давлатдории Ашкониёнро муайян кардаанд: ашрофсолорӣ, федерализм; парламентаризм (фаъолият кардани Меҳистон); идоракунии десентрализатсионӣ (ғайримарказӣ – раванди азнавтақсимкунӣ, кам кардани функция, қувва, ҳокимият аз марказ ё мақомоти идоракунандаи марказӣ, супурда шудани баъзе вазифаҳои ҳукумати марказӣ ба мақомоти маҳалӣ) [5]. Дар чомеаи паҳлавиён принсипи қавмӣ “як кас барои ҳама, ҳама барои як кас” нақш дошта, он неру, ҳаёт ва руҳияи мустақилиятро рушду нумӯ бахшида, табақаҳои чамбиятӣ баҳри ҳифзи суверенитети кишвар доимо омода буданд. Парниҳо ӯҳдадор буданд, ки дохиро ҳимоя кунанд, сарвар ҳам дар навбати худ ӯҳдадор буд, ки барои онҳо дохили вафодор ва ғамхор бошад. Аршакиён Эронзаминро на танҳо аз шамшери Искандар, балки аз сайфи Арасту низ наҷот дода, озодии сиёсӣ, зехнию маънавӣ ва ҷаҳонбинии эронинажодонро аз нав таъмин карданд.

Аршак, замоне ки аз болои юнониён пирӯз гардид, ҳанӯз сарвари қабилаҳо буд, баробари ӯ доҳиёни дигари қабилавӣ низ буданд, ки бо вай ҳамқадам ва ҳуқуқи баробар ғап заданро доштанд. Шарвин Вакилӣ қайд менамояд, ки Аршак тавонист тамоми қабилаҳои доҳахоро барои вуруд ба Эрони Марказӣ ва рондани юнониён созмондихӣ кунад [18, с. 253]. Шарқшиноси машҳури англис Чон Малколм дар ин бора менависад, ки Аршак дар арафаи ташкили юриши зидди истилогарони юнону мақдунӣ аз ҳамаи доҳиёни қавму тоифаҳо даъват кард, ки ба хоҳири чанги зидди ғосибон дар атрофи ӯ муттаҳид шаванд. Ӯ ваъда додааст, ки ягон намуди молиёт (андоз) - ситониро чорӣ намекунад, фақат худро сарвари конфедератсияи ҳокимон ҳисоб менамояд ва иттифоқро ба хоҳири ду мақсад таъсис додааст: яқум, ҳифз нигоҳ доштани мустақилияту имтиёзҳои алоҳидаи доҳиёни қабилаҳо; дуҷум озод кардани Эронзамин аз асорати бегонагон. Ҳамин тавр, буд ибтидои таърихи сиёсии он замони Эронзамин, ки муаллифони асриёнагӣ онро мулукуттавоиф, яъне иттиҳоди қабилаҳо меноманд [7, с. 65]. Зеро ҳуқуқи сарварони тоифаю қабилаҳо эҳтиром гузошта мешуд, баробари ин, иттиҳоди чамбиятӣ дар давлати Ашкониён ниҳоят мустаҳкам буд. Қудрат ва обрӯи ашрофи портӣ аз дигар райят болотар меистод. Ашрофони портӣ нисбат ба табақаи болоии замони Ҳахоманишиҳо тавонотару мустақилтар буданд. Онҳо дар воқеъ ҳокимияти подшоҳро назорат мекарданд ва дар масъалаҳо вобаста ба тақдир империя ҳуқуқи овоз доштанд. Меҳистон макону минбаре шуд, ки он ҷо бузургони империя, хусусан сарварони қавму музофотҳо чамъ меомаданд ва он оғози давраи парламентаризм дар таърихи давлат ва ҳуқуқи Эронзамин доништа шудааст. Тафовут дар фаъолияти муассисаҳо ва шакли идоракунии Ашкониён аз дигар давлатҳои эронинажодон низ аз ҳамин гуфтаҳои боло маншаъ мегирад.

Меҳистон аз ниҳодҳои асосии давлати Ашкониён буд, ки салоҳият ва масъулияти баррасии баъзе аз масъалаҳои кишвардорӣ ва лашкариро ба ӯҳда доштааст. Аз номи ин анҷуман бармеояд, ки дар он бузургони ҷомеа, ки дорои таҷриба ва шоистагии дарбори кишвар будаанд, ҳузур доштаанд [6]. Оғози фаъолияти Меҳистонро бисёре аз муаррихон ба давраи Меҳрдоди аввал нисбат медиҳанд. Мувофиқи ахбори Диодори Ситилиягӣ Ашки VI дар таҷрибаи худ ба дастовардҳои ноил гардида, қаламрави давлатро васеъ кард. Ӯ сарҳади худро то Ҳинд расонд ва бе ҷанг он қаламравро ҳам гирифт, ки як вақтҳо он ҷо шоҳ Пор идора мекард. Гарчанде ба чунин дастовардҳои бузург ноил шуда бошад ҳам, ӯ ҳеҷ вақт ҳавобаландӣ намекард ва адолатро нисбати раият таъмин намуд. Ҳамин тавр, вай ҳокими халқҳои бисёре гардида, портҳоро низ омӯзонд, ки аз одатҳои беҳтарин пайравӣ намоянд [4, XXXIII.18.1]. Бо ҳамин, ӯ салтанати бегонагонро дар хоки аҷдодӣ пурра аз байн бурд ва шоҳаншоҳии эронинажодонро аз нав эҳё кард.

Меҳрдод империяи Ашкониёнро бунёд гузошта, қавонини мамлакатро таҷдиди назар кард. Бархе аз муаррихон қайд менамоянд, ки вай ба мисоли шӯроӣ Ҳахоманишиҳо Меҳистонро таъсис додааст, аммо фаъолияти Анҷумани Бузургони Ашкониён аз Шӯроӣ форсҳо фарқият дорад. Фарқияти якумаш дар он буд, ки Шӯроӣ Ҳахоманишиҳо (дар бархе ҳолатҳои зарурӣ дар қори он сатрапҳоро низ даъват мекарданд) доираи маҳдуди ашрофҳо дар бар гирифта буд, ба маҷлиси доноён ва муғони Меҳистон бошад намояндагони ашрофон аз музофотҳо ҳам узвият дошта, он аз ду палата ва дорои ваколатҳои васеътар низ будааст. Оид ба ин маъхазҳои атиқа хабар медиҳанд.

Дар миёни муаллифони атиқа аввалин шуда, оид ба ин анҷуман Посидоний (с. 135 – 50 п. м.) хабар медиҳад, аммо асари ӯ то ба замони мо нарасид. Страбон, маҳз тақя ба ахбори ӯ намуда, менависад, ки Шӯроӣ олии портҳо аз ду қисм иборат мебошад, ки ба қисми якум ҳешовандони шоҳ дохил мешаванд ва ба қисми дуюм доноёну коҳинон. Шоҳонро ҳар ду қисм интиҳоб менамоянд [12, XI. IX. с. 515. 3.]. Яъне нахустин шуда, Посидоний хабар мерасонад, ки Порт давлати аристократӣ (ашрофсолорӣ) будааст. Помпей Трог хеле мухтасар аз ин шӯро зикр кардааст, масалан мувофиқи ахбори кӯхтоӣ ӯ Шӯро ҳатто ҳуқуқ доштааст шоҳро аз вазифа ҳам барқанор намояд [15, XLII. 4. 1.]. Дар осори Татсит Публий Карнелий ҳам оид ба он ахбор оварда шудааст [14, 15. 2.]. Ӯ оид ба ҳайати анҷумани Ашкониён дар яке аз пойтахтҳои ӯ – Селевкия маълумот додааст, ки ба аъзогии он 300 нафар сарватмандон ё шаҳрвандони доноро интиҳоб мекарданд, ки сенатро ташкил медиҳанд [14, 6. 42].

Дар таърихнигории ватанӣ оид ба Шӯроӣ шоҳаншоҳии Ашкониён дар асарҳои академик Бобочон Ғафуров ва Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон маълумот оварда шудааст. Бобочон Ғафуров қайд менамояд, ки аз ҷиҳати шакли идоракунии Порт давлати аристократӣ (ашрофсолорӣ) буда, ҳокимияти подшоҳро ду шӯро – шӯроӣ ашроф ва шӯроӣ коҳинон ба андозае маҳдуд мекарданд. Ба шӯроӣ ашроф ғайр аз намояндагони сулолаи ашконӣ, аз афти қор, намояндагони боз шаш хонаводаи ашроф дохил мешуданд. Шоҳро аз байни хонадони ҳукмрони ҳамин ду шӯро интиҳоб карда, васияти подшоҳи марҳумро ҳам ба эътибор мегирифтанд [2, с. 145]. Пешвои миллат менависад, ки ҳокимияти шоҳии Ашкониён мутлақ, ҳукмаш тағйирнопазир ва раво буд. Аммо шоҳ амалан ба танҳои давлатро идора намекард. Дар назди ӯ ду шӯроӣ машваратӣ: авлодӣ ва муъбадон фаъолият мекарданд. Шӯроӣ авлодӣ ба анъанаҳои қабिलाҳои парнӣ тақя мекард ва ба он ҳешовандони наздики шоҳ дохил мешуданд ва дар он масъалаҳои муҳими давлатӣ, аз ҷумла интиҳоби вориси тахт, тақсимоати мансабҳо ҳаллу фасл мегардиданд. Мартабаи шӯроӣ муъбадон нисбат ба шӯроӣ авлодӣ пастар буд [10].

Муҳаққиқони хориҷӣ низ оид ба фаъолияти анҷумани Ашкониён фикрҳои худро баён доштаанд, ки бо бархе ҷузъиёт аз ҳам фарқ менамоянд. Масалан, Ҷорҷ Роулинсон ба ин назар аст, ки мумкин муассисаҳои давлатии Ашкониён дар замони Аршаки I ё Тиридот ташаккул ёфтаанд. Аммо эҳтимоли зиёд созмондиҳии муассисаҳои давлатии Порт ба Меҳрдоди I тааллуқ дорад. Зеро дар замони ӯ давлати Порт ба марҳалаи нави рушди худ ворид гардид, он аз як шоҳигарии оддӣ ба империя табдил ёфт ва шаҳриёри ҳамон замон наметавонист, ки ниҳодҳои давлатии худро таҷдиди назар накунад. Меҳрдоди I ба мартабае расид, ки ба ӯ ҳуқуқ ва имконият дод конституцияи Ашкониёнро ба тавре тартиб диҳад, ки зарурияти онро худаш меҳост. Барои ҳамин созмондиҳандаи ниҳодҳои давлатии портҳо дар давраи империя Меҳрдоди I мебошад. Тибқи назари ӯ ба мисли бисёре аз суверенитетҳо, ки дар натиҷаи

иттиходи доҳиёне, ки ба хотири мақсади ҳарбӣ зери як сарвар муттаҳид шудаанд, ҳокимияти шоҳи Ашконӣ низ қисман маҳдуд буд. Ба шоҳ доимо ду шӯро маслиҳат меоданд, ки аъзоёни онҳо аз шахсиятҳои таркиб ёфта буданд, ки аз ҷониби худӣ ӯ интиҳоб намегардиданд. Ин ҳуқуқро онҳо аз лаҳзаи таваллуд ё ишғоли мансаб ба даст меоварданд. Яке аз ин шӯроҳо маҷлиси хонаводагӣ ё маҷлиси мардони синну соли калони хонаводаи подшоҳ буд. Маҷлиси дуюм аз худ Сенатро намоёндогӣ карда, ҳаёти он аз рӯҳониён, доҳиёни дунявӣ доноён иборат буд. Ҳар ду маҷлис дар якҷоягӣ Меҳистон (Анҷумани наҷибзодагон ё бузургон)-ро ташкил медиҳанд, ки то аҳде ҳокимияти шоҳаншоҳро маҳдуд мекарданд. Шоҳаншоҳии Ашкониён монархияи интиҳобӣ буда, танҳо аз хонадони Аршак шоҳ интиҳоб мегардид ва овоздиҳии ҳамзамони ҳар ду шӯро барои таъини шоҳи нав ҳатмӣ буд. Дар амалия бошад қонуни одатӣ оид ба мерос риоя мешуд. Яъне вориси яқум писари калонӣ буда, агар шоҳ писар надошт ё синну солаш барои идоракунии шоҳаншоҳӣ нарасида бошад, дар ин вазъият Меҳистон метавонист бародари шоҳи марҳум, агар бародар ҳам набошад, пас амакашро таъин кунад, агар шоҳаи калонии Ашконӣ аз ҷинси мардина қатъ шавад, метавонианд аз шоҳаи хурди ин хонадон низ шоҳ интиҳоб намоёнд. Агар шоҳаншоҳ аз ҷониби аъзои ҳар ду Шӯро дар Меҳистон интиҳоб карда шавад, пас аз интиҳобот ҳуқуқи ба сари ӯ гузоштани тоҷ ба намоёндаи хонадони Сурен, сарфармондеҳи артиш, тааллуқ доштааст. Меҳистон ҳуқуқ доштааст, шоҳаншоҳро аз тахт барканор намояд [1, с. 77-79].

Муаррихи машҳури немис Т. Моммзен менависад, ки шоҳ фақат аз авлоди Аршак таъин мегардид, аммо зарур буд, ки ӯ аз ҷониби Шӯро интиҳоб карда шавад. Яъне шоҳи нав, то ки ба идоракунии оғоз намояд, дар Меҳистон интиҳоб карда мешавад. Дар ҳаёти Меҳистон ҳафт авлоди бонуфузи портӣ нақши калон иҷро карда, онҳо ҳуқуқи озодона ба назди шоҳаншоҳ даромаданро низ доштанд. Ҳамчунин ҳафт авлоди ашрофи бонуфуз ҳуқуқи меросии ишғол намудани мансабҳоро дар дарбор доштаанд [8, с. 334-335]. Ӯ ба хулосае меояд, ки ҳокимияти шоҳаншоҳро қисман ашрофони бонуфуз маҳдуд мекарданд [8, с. 336].

Шарқшиноси англис П. М. Сайкс қайд кардааст, ки дар шоҳаншоҳии Ашкониён ҳамзамон ду Шӯро меросӣ амал мекарданд: яқум маҷлиси аъзоёни хонадони шоҳӣ, ки ба синни балоғат расидаанд; дуюм, Сенат буд, ки аз рӯҳониён ва доноёни дунявӣ таркиб ёфта, ба монанди палатаи лордҳои Англия фаъолият мекард. Мақоми ҳафт авлод эҳтиром гузошта шуда, мансаби монарх интиҳобӣ буд, аммо танҳо аз хонадони Аршак интиҳоб карда мешуд, натиҷаи интиҳоботро бояд ҳар ду Ассамблея ба тавсиб расонанд, ки дар якҷоягӣ Меҳистонро ташкил медиҳанд. Вақте ки шоҳро интиҳоб мекарданд, баъди он тибқи одат тоҷро ба сари ӯ намоёндаи хонадони Сурен (Сурина) мемондааст [13, с. 365].

Роҷеъ ба Меҳистон сиёсатмадор, ходими давлатӣ ва муаррихи машҳури Эрон Ҳасан Пирниё ҳам баъзе фикрҳои ҷолибро овардааст. Ӯ менависад, ки ҳукумати шоҳи Ашконӣ маҳдуд буд. Шоҳ дар умур ҳамеша бо ду маҷлис машварат мекард ва интиҳоби аъзои маҷлисин бо вай набуд, балки онҳо бар ҳисоби насаб ва мақом узвияти ду маҷлиси мазбулло меёфтанд. Меҳистон аз ду маҷлис таркиб меёфт, аз аъзои хонаводаи салтанатӣ, ки ба ҳади рушд расида буданд ва дигаре иборат аз маҷлиси солхӯрдагон, ки аъзои он сарони рӯҳонӣ ва ғайррӯҳонии миллат буданд, муаррихони атиқа ин маҷлисро Сенат номидаанд. Ҳар ду маҷлис, вақте ки ба ҳам мепайваست ба Меҳистон мавсум мегашт. Дар он аъзои рӯҳонӣ ва ғайррӯҳонӣ узвият доштаанд ва аъзои ғайррӯҳониаш бештар буда, шоҳро аз хонадони Ашкониён ҳар ду маҷлис интиҳоб мекарданд ва ин интиҳоб дар сурате лозим меомад, ки ҷонишине аз авлоди худ надошт, то давлатро идора кунад ё дошта, вале аз ҷиҳате лоиқи салтанат набуд, вале баъд аз падар писар ба тахт менишаст. Ҳамин тарик, ӯ фарқиятро миёни салтанати Мод, Ҳахоманишиҳо ва Ашкониён дар он доништааст, ки дар ду давлати аввал ҳокимияти шоҳ мутлақ буда, дар охири бошад он маҳдуд будааст. Ба ақидаи ӯ баъзе муаррихон Меҳистонро Муғистон ба қалам додаанд, ки он дуруст нест, зеро он аз вожаи меҳ омада, ки мабнии бузург аст, пас муғистон мабнии маҷлиси муғҳо нест, чуноне ки баъзе тасвир кардаанд, балки ба маънии маҷлиси бузургон аст. Бехтарин далели ин маънӣ он ки ин маҷлис фақат аз муғҳо ташкил намеёфт, аъзои ғайррӯҳонии маҷлис аз рӯҳониён бештар буд [17, с. 2233-2234].

Бо ҳамин, дар асоси таҳлили маъхазҳо ва таҳқиқоти илмии муҳаққиқон метавон ба хулосае омад, ки Меҳистон сарчашмаи худро аз одатҳои замони ориёӣҳои бостон мегирад, ки онҳо Шӯрои бузургон дошта, он ҳокимияти сарваронро маҳдуд ва назорат мекард. Оид ба

масъалаи мазкур академик Бобочон Ғафуров чунин менависад, ки дар Авесто қабिलाҳо “ҳанҷамана” – “шӯро” доштанд, ки имрӯз дар забони форсии тоҷикӣ дар шакли “анҷуман” зинда аст ва барои ифодаи маънии иттиҳодияи ноҳияҳо истилоҳи “дахйусасти” – ҳокимият бар ноҳияҳо мавҷуд аст. Сардори чунин иттиҳодияҳо “дахйупатии тамоми ноҳияҳо” – “ҳокими тамоми ноҳияҳо” буд; вай ҳуқуқи яққаҳокимиятӣ надошт, чунки ба ғайр аз ӯ “дахйунам фратэмадато” – “Шӯрои бузургон”-и иттиҳодияи ноҳияҳо низ фаъолият мекард. Зоҳиран, ҳокимияти “дахйупати”-ҳо ва ҳатто “ҳокими тамоми ноҳияҳо” маҳдуд буд ва шӯро бар ҳокимияти онҳо назорат мекард [2, с. 78-79]. Барои муқоиса ҳиндуориёӣҳо низ панҷаяти интиҳобшуда – шӯрои қуҳансолон доштанд, гарчанде раҷа дар давлат шахсияти асосӣ ба ҳисоб мерафт, аммо ҳуқуқ надошт, ки ҳар коре хоҳад амал намояд. Ҳоким баъзе вақтҳо интиҳоб мешуд, дар бархе мавридҳо вазифаро меросӣ мегирифт. Раҷа худ тобеи қонунҳо ва одати ориёӣҳо буд ва мумкин буд ӯ аз ҷониби халқ аз мансаб барканор ё ҷазо дода шавад. Тартиботе ба монанди “давлат – ин манам” вучуд надоштааст. Яъне як шакли ҳоси низоми мардумсолорӣ чорӣ буда, халқ метавонист дар асоси меъёри муайяншуда фаъолияти ҳокими худро назорат намояд [9, с. 58-59].

Ҳамин тариқ, дар назди дарбори Ашқониён ду шӯро: шохзодагон ва бузургон амал мекардаанд, ки муштарақан Меҳистонро ташкил медоданд. Меҳистон – Анҷумани бузургони Ашқониён мебошад, ки идае аз муаррихон таъсисёбии онро ба замони Ашки аввал ва Ашки дуум марбут медонанд, бархе менависанд, ки он нахустин нишасти худро дар замони шоханшоҳ Меҳрдои I баргузор кардааст [16]. Яъне нишасти муштарақи ду шӯрои назди дарборро Меҳистон меғуфтанд. Ҳамин тавр, Меҳистон, ба фаҳмиши имрӯза ҷаласаи якҷояи ду палатаи парламент будааст. Меҳистон аз ду палата иборат буда, бештар хусусияти маҷлиси машваратӣ доштааст. Ҳамин минвол хусусияти ҳоси парламенти Ашқониён аз он иборат будааст, ки он аз ду анҷуман: бузургон, ки ба он хонадони шох ва ҳафт авлод шомил буданд, дигараш маҷлиси доноёну муғон, ки намояндагони музофотҳо ҳам дар он узвият доштанд, таркиб ёфта будааст. Дар ҳаёти маҷлиси дуум доноён нисбат ба муғон аксариятро ташкил дода, ин анҷуманро дар адабиёти Ғарбӣ аксар маврид Сенат низ ёд мекардаанд. Баъди он ки шоханшоҳ дар Меҳистон интиҳоб мегардид, акнун ӯ бо рамзу нишони худ тамоми мардуми империяро намояндагӣ мекард. Шоханшоҳ наметавонист ҳаёти Меҳистонро таъсис ё таъин намояд, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳокимияти ӯ маҳдуд будааст. Меҳистон дар ҳолати ҷангӣ дар интиҳоби сарлашқарон ҳам нақш доштааст.

Баъзе муҳаққиқон оид ба салоҳиятҳои Меҳистон ба чунин нуқтаи назар мерасанд, ки: аз миёни шохзодагон интиҳоб намудани валиҳад; аз тахт фурувардани шох дар сурати ноқисулақлу девона шудан, бемории тӯлонӣ, роҳ додан ба иштибоҳ (ҳатто бидуни нияти бад); эълони ҷанг ва пешниҳоди сулҳ; сафарбаркунии лашқар; таъини сарфармондеҳи сипоҳ дар як давраи муайян ё давраи ҷангӣ; таъғири ҷадвали молиёт (андоз) - ҳо ва судури дастури зарби сикка бо тасвири тоза; таъини шохони Арманистон; тасдиқи ташрифоти шохони баъзе минтақаҳо аз ҷумлаи ваколатҳои Меҳистон будаанд. Дар бисёр ҳолатҳо Меҳистон худи шохро фармондеҳи кулли лашқар, ҷабҳа ва масъули лашқаркашӣ таъин мекард [16].

Аммо зарур мешуморем гуфт, ки новобаста аз ин дар шоханшоҳии Ашқониён низ мақоми шох баланд буд ва ӯ худааш валиҳади худро пешниҳод мекард. Бисёре аз ваколатҳои, ки дар боло номбар шуданд, дар баррасӣ ва ҳалли онҳо ба шох фақат машварат зарур буда, онҳо дар нишасти Меҳистон баррасӣ мегардиданд. Монархияе, ки Аршак офарид меросӣ буд. Шоханшоҳ ягона шахсе буд, ки ҳокимияти шохиро ҳифз намуда, онро аз рӯи ирода ва тасмими хеш ба вориси интиҳобшудааш медод. Фармонҳои ӯ аз лаҳзаи судур ба тасдиқи ягон мақом ниёз надоштанд. Т. Моммзен менависад, ки агар аз ҷониби касе, тасодуфан ҳам бошад, ҳатто қатраи хуни яке аз аъзоёни хонадони Ашқониён рехта мешуд ин баробари таҳқир кардани муқаддасот дониста мешуд [8, с. 333-334]. Аммо дар таърихи давлатдорӣ Ашқониён ҳолатҳои низ сабт шудаанд, ки Меҳистон шохро аз тахт барканор кардааст ё дар вазъияти ҷанги шаҳрвандӣ ба ду кас аз хонадони Ашқонӣ ҳуқуқ додааст ҳамзамон давлатро идора кунанд. Ин далели ҷой доштани парламентаризм дар шакли идоракунии Ашқониён мебошад. Зикр шудан аз фаъолият ва салоҳиятҳои Меҳистон дар маъхазҳо имконият медиҳад ин падида эътироф гардад.

Хулоса, назари бархе аз муаррихон оид ба он ки Меҳистони Ашқониён дар пайравӣ ба Сенати Рим таъсис ёфтааст, боиси қабул нест. Зеро Меҳистон аз таҷрибаи давлатдорӣ гузаштагони паҳлавиён маншаъ гирифтааст. Далел барои исбот инҳо мебошанд: яқум, вучуд

доштани анчуман ё шӯро дар чомеаи ориёихоро маъхазҳои қадим, аз ҷумла Авесто тасдиқ менамояд; дуҷум пеш аз Ашкониён шоҳигарии Мод ва шоҳаншоҳии Ҳахоманишиҳо дар назди дарбори худ Шӯро доштанд; сеюм, замоне ки шоҳаншоҳии Ашкониён таъсис ва ниҳодҳои он рушд ёфтаанд, ҳокимияти Рим дар Осиё паҳн нагардида буд, портҳо ва римиён бо ҳамдигар муносибот надоштанд. Хулоса, Меҳистон сарчашмаи худро аз анъаноти ориёӣҳо мегирад, ки дар чомеаи онҳо Шӯрои бузургон амал карда, ҳокимияти дохилро назорат ва маҳдуд мекард. Оид ба замони таъсиси Шӯрои Ашкониён ду ақида мавҷуд аст, яқум он аз замони Ашки аввал ва Ашки дуҷум фаёлият дорад, тибқи назари дигар ин ниҳодро Меҳроди аввал таъсис додааст. Зарур аст баён намуд, ки ниҳодҳои сиёсии паҳлавиён то Меҳродод ҳам дар зинаи соддатар фаёлият доштанд, аммо Ашки шашум империяро таъсис дода, онҳоро таҷдиди назар карда, ба сатҳу мутобиқи замон азнавсозӣ кард, ки дар заминаи ду шӯрои дарбор Меҳситон шакл гирифт.

Адабиёт

1. George Rawlinson. *Parthia by George Rawlinson, M. A., F.R.G.S.. New York G. P. Putnam's sons London: T. Fisher Unwin, 1903. 438 p.*
2. Фафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Душанбе: Нашироти муосир, 2020. 976 с.
3. Геродот. *История в девяти книгах. Перевод и примечания Г. А. Стратановского. Под общей редакцией С. Л. Утченко. Л.: Наука, 1972. 600 с.*
4. Диодор Сицилийский. *Историческая библиотека // https://royallib.com/book/sitsiliyskiy_diodor/istoricheskaya_biblioteka.html. Дата обращения 17.08.2023 г.*
5. <https://www.parthava.org/2022/05/27/fundamentals-of-the-parthian-statehood/>. Санаи муроҷиат 18.08.2023 с.
6. <https://jamejamonline.ir/fa/news/687442/مقایسه-مجلس-مهستان-دور-ه-اشکانی-با-مجلس-اول-مشروطه>. ساناى موروچىام 18.08.2023 س.
7. Malcolm J. *The History of Persia, from the most early period to the present time: containing an account of the religion, government, usages, and character of the inhabitants of that kingdom by major-general sir John Malcolm, G.C.B., K.L.S., Governor of Bombay. A New Edition, Revised, in two volumes. Vol. 1. London: John Murray, Albemarle-street, 1815. 555 p.*
8. Моммзен Т. *История Рима. Т. 5. Провинции от Цезаря до Диоклетиана. Перевод В. Н. Неведомского. М.: Издание К. Т. Солдатенкова, 1885. 648 с.*
9. Неру Дж. *Взгляд на всемирную историю. Письма к дочери из тюрьмы, содержащие свободное изложение истории для юношества. Перевод с английского в трех томах под редакцией Г. Л. Бондаревского, П. В. Куцобина и А. Л. Нарочинского. Вступительная статья Р. А. Ульяновского. Т. 1. М.: Издательство «Прогресс», 1981. 376 с.*
10. Раҳмонов Э. *Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. Душанбе: Ирфон, 2006. 372 с.*
11. Риза Шабани. *Краткая история Ирана. СПб.: Петербургское Востоковедение, 2008. 384 с.*
12. Страбон. *География в 17 книгах. Пер. Г. А. Стратановского. М.: Наука, 1964. 944 с.*
13. Sykes P. M. *A History of Persia by Brigadier-General Sir Percy Sykes. With maps and illustrations in two volumes – Vol. I. London: Macmillan and Co., Limited st. Martin, s street, 1921. 563 p.*
14. Тацит Публий Карнелий. *Сочинения в двух томах. Том I. Анналы. Малые произведения. Л.: Наука, 1969. 446 с.*
15. Юстин. *Эпитома сочинения Помпея Трога «Historiarum Philippicarum». СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. 493 с.*
16. <http://www.iranianshistoryonthistoday.com/farsi.asp?GD=1&GM=3#2295>. Санаи муроҷиат 14.08.2023 с.
17. حسن پيرنيا. *تاريخ ايران باستان. جلد 3. تهران. انتشارات دنياى كتاب. چاپ چهارم، 1369. صص. 2722-1955.*
18. شروين وکيلي. *تاريخ سياسى شاهنشاهى اشکانى. (مجموعه ى تاريخ تمدن ايران جلد چهارم). تهران، 1393. صص. 996.*

МЕҲИСТОН: ТАЪРИХИ ТАЪСИСЁБӢ, ФАӢОЛИЯТ ВА ВАКОЛАТҲОИ ОН

Дар мақола оид ба таърихи таъсисёбӣ, фаёлият ва ваколатҳои Меҳистон – Анҷумани бузургони шоҳаншоҳии Ашкониён сухан меравад. Муаллиф дар асоси маъхазҳои таърихӣ, таҳқиқоти илмӣ оид ба таърихи таъсисёбии ин мақоми давлатӣ ва ваколатҳои он маълумот медиҳад. Дар натиҷаи таҳқиқот муаллиф ба хулосае меояд, ки Меҳистон сарчашмаи фаёлияти худро аз Шӯрои бузургони Ориёӣҳо ва шӯроҳои дарбори Модҳо ва Ҳахоманишиҳо гирифта, салоҳият ва масъулияти баррасии баъзе аз масъалаҳои кишвардорӣ ва лашкариро ба ӯҳда доштааст. Аз номи ин анҷуман бармеояд, ки дар ҳаёти он бузургони чомеа, ки дорои таҷриба ва шоистагии дарбори кишвар

будаанд, узвият ва гирди ҳам меомаданд. Оғози ғабӯлияти Меҳистонро бисёре аз муаррихон ба давраи Меҳрдоди аввал нисбат медиҳанд.

Калидвожаҳо: Ашкониён, шоханшоҳ, Меҳрдод, сиёсат, ҳуқуқ, шӯро, анчуман, Меҳистон, таъсисёбӣ, ғабӯлият, ваколатҳо.

МЕГИСТАН: ИСТОРИЯ ЕЕ СОЗДАНИЯ, ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ПОЛНОМОЧИЙ

В статье рассматривается истории создания, деятельности и полномочий двухпалатного собрания Парфянской империи – Мегистане. Автор на основе исторических источников и научных исследований дает сведения о деятельности и полномочия Мегистана. Автор приходит к выводу, что Мегистан берет свое начало от Совета старейшин времен древних иранцев и придворных советов Мидян и Ахеменидов и имел ряд полномочия в обсуждение и решение некоторых государственных и военных делах империи. От ее название – Мегистан станет ясно, что в ее составе входили видные государственные, общественные личности и вельможи, которые имели опыта работ в реализации государственных и общественных делах и пользовались особым авторитетом при дворе. По некоторым данным консультативный совет действовал еще при дворе Аршак I и Аршак II, но ряд историки отмечают, что Мегистан начал свою деятельность в период правления Митридата I.

Ключевые слова: Парфяне, империя, Митридат, политика, права, совет, собрание, Мегистан, создание, деятельность, полномочие.

MEGISTAN: HISTORY OF ITS CREATION, ACTIVITIES AND POWERS

The article examines the history of the creation, activities and powers of the bicameral assembly of the Parthian Empire - Megistan. The author, based on historical sources and scientific research, provides information about the activities and powers of Megistan. The author comes to the conclusion that Megistan originates from the Council of Elders of the times of the ancient Iranians and the court councils of the Medes and Achaemenids and had a number of powers in discussing and deciding some state and military affairs of the empire. From its name - Megistan, it will become clear that it included prominent state, public figures and nobles who had experience in implementing state and public affairs and enjoyed special authority at court. According to some sources, the advisory council operated at the court of Arshak I and Arshak II, but a number of historians note that Megistan began its activity during the reign of Mithridates I.

Keywords: Parthians, empire, Mithridates, politics, rights, council, assembly, Megistan, creation, activity, authority.

Дар бораи муаллиф

Сайнаков Сайнак Парпишоевич
Номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири
кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+ 992) 93 416 20 99
E-mail: saynakov2012@mail.ru

Об авторе

Сайнаков Сайнак Парпишоевич
Кандидат исторических наук, доцент,
заведующий кафедрой истории таджикского
народа
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+ 992) 93 416 20 99
E-mail: saynakov2012@mail.ru

About the author

Saynakov Saynak Parpishoevich
Candidate of historical sciences, associate
professor, head of the Department of the history
of the Tajik people
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+ 992) 93 416 20 99
E-mail: saynakov2012@mail.ru

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ АВИАТСИЯИ ГРАЖДАНӢ ДАР ҶШС ТОЧИКИСТОН

Айнуллозода Н. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Авиатсияи граждани қисми ҷудонашавандаи системаи нақлиёти ҷумҳурии буда, дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат нақши муҳим дорад. Ташаккул ва рушди он дар Тоҷикистон бо рушди авиатсияи ҷумҳурии иттифоқӣ, алаҳусус Федератсияи Русия, зич алоқаманд аст. Шурои Комиссарони Халқӣ 17-уми январи соли 1921 декрет “Дар бораи ҳаракатҳои ҳавоӣ дар фазои ҳавоии қаламрави ҶФСШ Русия ва фазои обии он”-ро қабул намуд, ки он аввалин санади қонунгузории давлати Шуравӣ оид ба ташкил ва танзими алоқаи ҳавоӣ ба шумор мерафт.

Бояд қайд намуд, ки таърихи ташаккул ва рушди авиатсияи граждани Тоҷикистон аз 3 сентябри соли 1924 оғоз гардида, бори аввал дар ин рӯз ҳавопаймои навъи “Юнкерс-Ф-13”, ки барои парвозҳои мусофирбарӣ мучаҳҳаз карда шуда буд, парвози аввалини худро аз Бухоро ба Душанбе анҷом дод, ки онро ҳавонавардон Рашидбек Аҳриев ва Пётр Комаров идора мекарданд. Хатсайри Бухоро – Душанбе дар ИҶШС бо сабаби номуътадили ҳаво яке аз мушкилтарин роҳи ҳавоӣ ҳисобида мешуд [9]. Ифтиҳои хати ҳавоии Бухоро – Душанбе бо чунин рӯйдоди муҳим, ба монанди ташкили Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон алоқаманд буд. Дар яке аз аввалин ҳавопаймоҳое, ки ба Душанбе омаданд, аз ҷониби роҳбарияти ҳукумати якуми Тоҷикистон парвоз карданд. Аз ҳамин рӯз сар карда, авиатсияи граждани Тоҷикистон роҳи мураккаб, вале ҷолиби таърихии худро оғоз намуд. Аз ин рӯ, бо назардошти набудани роҳҳои автомобилгард ва роҳи оҳан, мутахассисон аз ибтидои соли 1924 ба таҷҳизонидани хати ҳавоии Бухоро – Душанбе шуруъ карданд [5, с. 55]. Аввалин пули ҳавоӣ, ки Бухоро ба Душанбе пайваст кард, барои ҷумҳурии ҷавон аҳамияти калон дошт, чунки набудани роҳҳои мушкилоти асосиро барои иҷрои нақшаҳо ва вазифаҳои давлатӣ ба вуҷуд меовард. Даре нагузашта Идораи асосии авиатсияи граждани ИҶШС аз 22 - декабри соли 1924 фармони ташкили истиғоҳи ҳавоии Душанберо ба тасвиб расонд ва баъд аз он роҳи ҳавоии Душанбе – Тошканд ба фаъолият оғоз намуд. Он замон хати ҳавоии Бухоро – Тирмиз – Душанбе 730 км дарозӣ дошта, аз 15- март то 1-уми майи соли 1925 дар як ҳафта 2 маротиба ва аз 1 майи соли 1925 дар як ҳафта 3 маротиба парвозҳои анҷом меёфт [13, с. 21-22].

Дар соли 1927 алоқаи мунтазами ҳавоӣ дар хатсайри Тошканд - Самарқанд – Тирмиз – Душанбе кушода шуд [14].

Маҳз дар ҳамин давра аз ҳисоби маблағи коргарони Тоҷикистон якумин ҳавопаймо харидорӣ карда шуда, ба он номи “Тоҷикистони Сурх” гузошта шуд. Ҳавопаймоҳои парвозҳои худро дар майдони хурди фурудгоҳ, ки дар байни хонаи матбуот ва Вазорати адлия сохта шуда буд, анҷом мекарданд. Соли 1929 дар робита ба рушди босуръати шаҳри Душанбе, фурудгоҳ ба қанори шаҳр (ҳоло фурудгоҳи кӯҳна) кӯчонида шуд. Бояд қайд намуд, ки дар солҳои 20-уми асри ХХ хатсайрҳои ҳавопаймоии Тошканд – Самарқанд – Тирмиз – Душанбе ягона хатҳои мусофиркашонии ҳавоӣ ба ҳисоб мерафтанд. Оҳиста-оҳиста авиатсияи граждани рушд намуда, соли 1929 хати ҳавоии Сталинобод – Рашт кушода шуд.

Маврид ба ёдоварист, ки 21 октябри соли 1929 бори аввал дар таърихи ВМКБ, сарнишинони ҳавопаймо дар ҳаёти ҳавонавард Н.И. Баранов ва бортмеханик А.М. Велмер дар аэроплани Р-5 аз аэродроми Ғарм парвоз карда, ба аэродроми Хоруғ нишаст [12, с. 25]. Баъд аз ин, 18 августи соли 1930 бо нишастии дуҷониби чунин ҳавопаймо дар фурудгоҳи Хоруғ ба парвози мутғасил дар ин хатсайр оғоз ёфт [8, с. 67].

Соли 1930 дар Душанбе аввалин фурудгоҳи замонавӣ сохта шуд. Баъд аз як сол фурудгоҳҳои нисбатан хурд дар Кӯлоб, Рашт, Ғарм, Панҷ ва Данғара сохта шуданд, ки аз шаҳри Душанбе ба ин самтҳо мунтазам парвозҳои анҷом дода мешуданд. Авиатсияи Тоҷикистон бо суръати баланд рушд кард, парки авиатсионӣ нав карда шуд. Нақлиёти ҳавоӣ ба соҳаи муҳимтарини хоҷагии халқӣ кишвар табдил ёфт. Авиатсияи Тоҷикистон алоқаи

мунтазами нақлиёти пойтахтро бо ҳамаи маҳалҳои аҳолинишини баландкӯҳ, инчунин водихои мушкилгузари ВМКБ - Ванҷ, Рӯшон, Шугнон, Бартанг, Ягноб ва дигарон таъмин намуда, вақти сафари мусофирони ноҳияҳои кӯҳии Помир, Қаротегин, водихои Вахш ва Ҳисорро даҳҳо ва садҳо маротиба кам кард [3, с. 147]. Масалан, то кушодашавии роҳи ҳавоӣ ба самти Хоруғ одамон тавассути аспҳо ин масофаро тӯли 20 рӯз тай мекарданд. Акнун ба воситаи ҳавопаймо ин масофаро дар давоми 2,5 соат тай кардан мумкин буд [14].

Моҳи июли соли 1931 хати номунтазами ҳавоии Сталинобод – Истаравшан – Хучанд – Тошканд кушода шуд. Парвозҳои ҳавопаймоии Сталинобод – Хоруғ (500 км) дар аввал ба воситаи ду ҳавопаймои якмуҳаррикаи П-5 (соли 1931) анҷом дода мешуданд, ки махсус барои ин хатсайр интихоб карда шуда буданд. Дар хатҳои ҳавоии ҷумҳурии ҳавопаймоҳои АНТ-9, СП-9, П-5, Сталь-2, С-2 бештар парвоз мекарданд. Тирамоҳи соли 1935 ба Душанбе 7 ҳавопаймои мусофиркашони навъи АНТ-9 оварда шуд, худи ҳамин сол хати ҳавоии Рашт – Ҳоит, Сталинобод – Ховалинг, Чиргатал, Чилликул, Данғара, Ёвон ва Шаҳртус кушода шуд [14]. Аллақай дар соли 1935 дарозии роҳҳои ҳавоии ҶШС Тоҷикистон 3 ҳазор км-ро ташкил дода, зиёда аз 23 ноҳияи ҷумҳуриро муттаҳид мекард.

Ҳизби коммунистӣ ва ҳукумати мамлакат аз оғози ташкили ҷумҳурии ба рушди авиатсияи граждани дикқати махсус медоданд. Ин буд, ки моҳи март соли 1937 дар Тоҷикистон “Идораи худудии флоти ҳавоии граждани таъсис дода шуда.

Дар оғози ташаққули авиатсияи граждани парвозҳо ба таври визуалӣ сурат мегирифтанд, зеро шиддати ҳаракати ҳавоӣ баланд набуд. Дар он вақт экипажҳои ҳавопаймоҳо мустақилона парвоз мекарданд. То он даме, ки шумораи ҳавопаймоҳо кам буд, зарурати таъсиси ҳадамоти махсуси идоракунии мутамаркази парвозҳо аз замин вучуд надошт, аммо вақте ки шумораи парвозҳо якҷанд маротиба афзуд, зарурати таъсиси чунин ҳадамот ва муқаррар кардани қоидаҳои муайяни парвоз, ташкили ҳаракати ҳавоӣ ва таъмини парвозҳо бо воситаҳои радиотехникии назорати ҳаракати ҳавопаймоҳо, навигатсия, нишаст ва алоқа ба миён омад. Дар ин шароит сарнишинон, бо вучуди хуб омода будан, имконияти беҳатар парвоз кардан ва фуруд омаданро надошт. Танҳо ҳадамоти махсуси авиатсионӣ метавонист навбатдорӣ ва фосилаи вақти парвози ҳавопаймоҳоро дуруст муайян намуда, онҳоро дар ҳаво тавре тақсим кунад, ки аз як тараф, наздикшавии хатарноки ҳавопаймоҳо вучуд надошта бошад ва аз тарафи дигар, масофаи байни онҳо ба таври назаррас коҳиш дода шавад ва бо ин самаранокии истифодаи фазои ҳавоӣ баланд бардошта шавад.

Маҳз чунин ҳадамот 20 майи соли 1945 пас аз анҷоми Ҷанги Бузурги Ватани бо фармони сардори Идораи флоти ҳавоии граждани Тоҷикистон №129 аз 15 майи соли 1945 таъсис дода шуда, онро Ҳадамоти идоракунии ҳаракати ҳавоӣ номгузорӣ карданд. Дарҳол ба он мутахассисони ҳарбие, ки аз ҷабҳа ба хона баргашта буданд, ҳамроҳ шуданд. Ҳамчунин дар соли 1945 ба Идораи Тоҷикистони флоти ҳавоии граждани ҳавопаймоҳои нави Ю-52 ва Ли-2 ворид шуданд. Парвози аввали экипажи ҳавопаймои Ли-2 аз тариқи хатсайри Сталинобод – Москва анҷом дода шуд [4].

Дар он давра алоқа бо ҳавопаймоҳо тавассути телефонҳо бо роҳи мавҷи кӯтоҳ ба роҳ монда мешуд. Он вақт барои тартибот дар майдони парвоз ва омодагӣ ба парвоз навбатдори фурудгоҳи Сталинобод Яков Иванович Хоруҷа масъул буд. Бо дастури коргузори Ҳадамоти ҳаракат, нишонии нишаст аз матои сафед дар шакли ҳарфи “Т” гузошта мешуд, ин корро шахси масъул анҷом медод, ки ин амалро ҳамсари Яков Иванович Мария Петровна иҷро мекард. Ва дар аввали солҳои 50-ум диспетчери нав Василий Гаврилович Фролов, хатмкардаи техникуми авиатсионии Ленинград (1953г.), ба ҳадамоти ҳаракат дар фурудгоҳи Сталинобод ба кор омад, ки ӯ ханӯз соли 1934 мактаби авиатсионии Балашови ҳавонавардии Флоти ҳавоии гражданиро хатм карда буд. Дар замони пеш аз ҷанг В.Г. Фролов дар фурудгоҳи Хоруғ низ кор мекард ва дар солҳои 40-ум ӯ дар экипажи ҳавонаварди машҳури Иттиҳоди Шуравӣ Мария Васильевна Салова парвоз кардаст. Ҳамин тавр, ӯ беш аз панҷ ҳазор соат парвоз карда, пас аз ба охир расидани фаъолияти касбӣ Василий Гаврилович ба ҳайси диспетчери Ҳадамоти ҳаракат дар фурудгоҳи Сталинобод кори худро идома додаст [4].

Дар соли 1949 Ҳадамоти идораи ҳаракати ҳавоӣ Ширкати давлатии ҳавопаймоии Тоҷикистон номгузорӣ шуд ва ҳоло бошад он бо номи “Тоҷик Эйр” фаъолият дорад.[14]

Дар солҳои 40-90-ум Идораи авиатсияи граждони Тоҷикистон аз ҷиҳати миқдори хатҳои ҳавоӣ ва вазни қиёсии авиатсия дар кашонидани молу мусофирон дар Аэрофлоти ИҚШС доимо дар ҷои аввал меистод.

Рушди васеи ҳамлу нақли ҳавопаймоҳо дар Тоҷикистон ба давраи солҳои баъдичангӣ рост меояд. Парки ҳавоӣ-нақлиётӣ бо ҳавопаймоҳои мусофирбари ИЛ-2 ва Ил-12 ва дар солҳои минбаъда бо ИЛ-14 пур карда шуд. Соли 1945 бори аввал Тоҷикистон алоқаи мустақими ҳавоиро бо Москва, соли 1949 бо Боку, соли 1954 ва соли 1957 бо Адлер ба роҳ монд [3, с. 147].

Яке аз воқеаҳои муҳим дар роҳи ба даст овардани мустақилияти нақлиёти ҳавоии маҳаллӣ дар охири солҳои 50-ум дар заминаи Идораи ҳудудии Осиёи Миёна таъсис ёфтани гурӯҳи алоҳидаи флоти ҳавоии граждони дар Тоҷикистон буд. Илова бар ин, зарурати кушодани вазифаҳои нав ба миён омад, масалан, вазифаи роҳбари парвозҳо дар флоти ҳавоии граждони соли 1950 ҷорӣ карда шуд. Он барои роҳбарии ҳаракати ҳавоӣ дар роҳҳо, минтақаи аэродромҳо ва хусусан ҳангоми фуруд омадани тайёраҳо ҷорӣ карда шуд. Ба ин вазифа танҳо ҳавонавардони ботаҷриба таъин карда мешуданд, ки тайёрии иловагии махсус мегирифтанд. Дар ҳамон вақт ҳуҷҷатҳои қабул карда шуданд, ки барои баланд бардоштани сатҳи бехатарии парвозҳо дар шароити афзоиши бошиддати онҳо аҳамияти калон доштанд, ба монанди “Қоидаҳои умумии парвозҳо дар қаламрави ИҚШС барои ҳавопаймоҳои ҳамаи идораҳо” ва “Тартиби эшелоникунии ҳавопаймоҳо аз рӯи баландиҳо дар ҳама хатҳои ҳавоии флоти ҳавоии граждони”.

Авиатсияи Тоҷикистон бо суръати хеле тез рушд мекард, ки яке аз омилҳои чунин зухурот ин навсозии парки авиатсионии ҷумҳурӣ буд. Нақлиёти ҳавоӣ ба соҳаи муҳимтарини хоҷагии халқи ҷумҳурӣ табдил ёфт. Авиатсияи Тоҷикистон алоқаи мунтазами нақлиётии пойтахти ҷумҳуриро бо ҳамаи маҳалҳои аҳолинишини баландкӯҳ дар водихои Ванҷ, Рушон, Шугнон, Бартанг, Ягноб ва ғайра таъмин кард, ки ин вақти сафари мусофирони ноҳияҳои кӯҳии Памир, Қаротегин, водихои Вахш ва Ҳисорро садҳо маротиба сарфа намуд. Солҳои 1950-1960 авиатсияи граждони дар Тоҷикистон яке аз соҳаҳои пешрафтаи хоҷагии халқи ҷумҳурӣ буд. Соли 1958 корҳои мақсаднок оид ба истифода ва татбиқи воситаҳои назорати объективии парвозҳо ва идоракунии ҳаракати ҳавоӣ оғоз ёфт, дастурҳо қабул карда шуданд, ки дар байни онҳо “Дастурамал оид ба истифодаи фоторегистратсия барои назорати объективии сифати иҷрои нишастии ҳавопаймоҳо” ва каме баъдтар “Дастурамал оид ба ташкил ва роҳбарии ҳаракати ҳавопаймоҳо дар роҳҳои ҳавоии ИҚШС”, ки дар он сохтори мукаммали ташкилии ҳадамоти ҳаракати ҳатсайро муайян карда шуд, дар минтақаҳои фурудгоҳҳо вазифаҳои он васеъ карда шуданд.[4] Ҳавопаймоҳои Тоҷикистон ҳамеша дар марҳилаи аввали рушди иқтисодии иҷтимоӣ иқтисодии кишвари мо қарор доштанд [1]. Парки авиатсияи граждони Тоҷикистон ҳавопаймоҳои АН-2 АХР, ИЛ-14, ИЛ-18, Ан-6, чархболи МИ-4 ва ғайраро дастрас намуданд. Соли 1954 ҳавопаймои Ил-12 аввалин маротиба тавассути ҳатсайри Сталинобод – Сочӣ парвоз намуд. Соли 1959 муассисаи ҳавопаймоии Ленинобод таъсис дода шуд ва ҳуди ҳамин сол ҳавонавард Воробев дар шароити душвор бори аввал дар ҳавопаймои АН-6 ба рӯи яхҳои кӯли Сарез фуруд омад.

Авиаторони Тоҷикистон ҳамеша дар марҳилаи аввали рушди иқтисодии иҷтимоӣ иқтисодии кишвар қарор доштанд. Сохтори Идораи флоти ҳавоии граждони Тоҷикистон тадричан васеъ шуда рушд меёбад. Ҳаҷми интиқоли бор ва мусофирон тавассути ҳавопаймоҳо ба таври назаррас афзоиш ёфт. Ҳаҷми корҳои авиатсионӣ-кимиёвӣ бист маротиба афзуд. 28 феввали соли 1960 дар таърихи рушди авиатсияи граждони саҳифаи комилан нав кушода шуд, ки бори аввалин ҳавопаймои турбовинтии Ил – 18 ба фурудгоҳи Душанбе фуруд омад ва аз моҳи мартӣ ҳамон сол парвозҳои мунтазам ба самти Маскав оғоз ёфт.

Дар соли соли 1960 ҳавопаймои ИЛ-18 парвозҳои худро дар самти Сталинобод – Москва ва Сталинобод – Фрунзе – Алма-Ато – Новосибирск анҷом дод. Илова бар ин, дар соли 1960 фурудгоҳи Кӯлоб низ ба фаъолият шурӯъ намуд. Бояд қайд намуд, ки аз рӯи самаранокии истифодаи ҳавопаймоҳои Як-40, Ан-28 идораи Авиатсияи граждони Тоҷикистон дар Аэрофлоти ИҚШС ҷои якумро ба даст овард [6].

Дар ҳамин сол Идораи авиатсияи граждони Тоҷикистон ҳавопаймоҳои бисёрҷойи турбовинтӣ ва турбореактивӣ АН-24, ЯК-40, чархболҳои МИ-2, МИ-4 ва ғайраро ҷудо

карда шуд. Дар моҳи феввали соли 1966 бошад, гурӯҳи алоҳидаи флоти ҳавоии граждани ба Идораи авиатсияи граждани таъдил дода шуд [2].

Дар баланд бардоштани беҳатарӣ ва мунтазамии парвозҳо дар соли 1966 “Дастур оид ба танзими парвозҳо” саҳми назаррас гузошт. Дар ин ҳуҷҷати муҳим бори аввал қоидаҳои парвоз ва идоракунии ҳаракат дохил карда шуданд, ки ҳамкориҳои наздиктар ва возеҳи ҳадамоти парвоз ва ҳадамоти идоракунии ҳаракати ҳаворо таъмин мекарданд. Ин дастур якҷанд маротиба аз нав ҷоп карда шуд, зеро ба он баъзе тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд. Дар робита ба талаботи афзояндаи кормандони ҳадамоти ҳаракат, баланд бардоштани шиддати парвозҳои ҳавопаймоҳо, ба истифода додани воситаҳои автоматикунонидашуда, инчунин бо назардошти таҷрибаи ҷамъшуда оид ба ташкил ва тақмили идоракунии ҳаракати ҳавоӣ дар соли 1981 “Дастур оид ба хизмати ҳаракат дар авиатсияи граждани ИҶШС” таҳия ва ҷорӣ карда шуд [4].

Бояд қайд намуд, ки дарозии умумии хатҳои ҳавопаймоӣ дар соли 1970 нисбат ба соли 1950 беш аз 2,4 маротиба афзудааст. Дар ин давра хатҳои ҳавоии аҳамияти иттифоқӣ 75 фоизи дарозии умумии хатҳои Идораи авиатсияи граждани Тоҷикистонро ташкил доданд. Аллақай дар солҳои 70-ум Тоҷикистон ба ҷумҳурии дорои нақлиёти муосири ҳавоӣ таъдил ёфта, Идораи авиатсияи граждани Тоҷикистон ҳавопаймоҳои муосири ЯК - 40, АН - 24, АН - 26, АН - 28, ТУ - 134, ТУ - 154, ҷарҳболҳои МИ - 8, МИ - 6 ва ғайраро истифода мебард.

Дар солҳои 80-ум аз фурудгоҳи шаҳри Душанбе ҳамарӯза зиёда аз 92 парвоз ба шаҳрҳои Иттиҳоди Шуравӣ ва 47 парвоз дар дохили ҷумҳури анҷом дода мешуданд. Дарозии хати ҳавоӣ 83,3 ҳазор километрро ташкил меод, ки 76,4 ҳазор километри он бо хатҳои ҳавоии дорои аҳамияти иттифоқидошта тааллуқ дошт [7, с. 290-291].

Идораи ҳудудии флоти ҳавоии граждани Тоҷикистон аз рӯи баъзе нишондиҳандаҳо дар системаи Аэрофлоти ИҶШС нисбатан пешсаф буд. Дар солҳои 80-уми қарни ХХ шаҳри Хучанд (он замон Ленинобод) бо 26 шаҳрҳои Иттиҳоди Шуравӣ бо хатҳои ҳавоӣ пайваस्त буд ва корхонаи мошинсозии он дар Вазорати авиатсияи граждани ИҶШС аз рӯи парвози соатҳои авиатсияи граждани кишвар ҷои аввалро ишғол мекард. [5, с.198] Бояд қайд намуд, ки дар фасли зимистон (аз 1 январ то 30 апрели соли 1987) танҳо аз фурудгоҳи Душанбе ба Хучанд 16 парвози ҳавопаймоҳои мусофирбарӣ (аз он 7 ҳавопаймои навъи Ту-134), ба Ҷумҳурии Узбекистон, ба шаҳрҳои Самарқанд 5 парвоз, Тошқанд 2 парвоз (охирин ҳар рӯз, ҳавопаймои Ту-154) ва ғайра анҷом дода мешуданд [10].

Дар солҳои 70-80-ум дарозии хатҳои ҳавоӣ қариб се маротиба афзуд, аз ҷумла, дар хатҳои аҳамияти иттифоқӣ 3,9 маротиба (аз 17,9 то 68,9 ҳазор км). Дар ин солҳо ҳаҷми интиқоли мусофирон аз 1691 ҳазор то 2497 ҳазор нафар, яъне ду маротиба афзудааст [3, с. 147]. Дар солҳои 1990-1991 парки ҳавопаймоҳо ва ҷарҳболҳои корхона бо киштиҳои ҳавоии Ил-76, ТУ-154М, ҷарҳболҳои МИ-8, МТВ-1 пур карда шуд. Аввалин ретранслятори “Зардак” дар Осиёи Марказӣ сохта шуд, ки тавассути он ба Душанбе-Урумчӣ алоқаи ҳавоӣ кушода шуд [4].

Ба ҳамин тариқ, ташаккул ва рушди авиатсияи граждани Тоҷикистонро ба яке аз ҷумҳуриҳои авиатсионии Иттиҳоди Шуравӣ таъдил ёфт. Авиатсия алоқаи мунтазामी нақлиётии пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон - шаҳри Душанберо бо қариб ҳамаи марказҳои вилоятҳо ва ноҳияҳои ҷумҳури, инчунин бо бисёр шаҳрҳои Иттиҳоди Шуравии собиқ таъмин мекард.

Адабиёт

1. *Авиаторы Таджикистана отмечают свой день [Манбаи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: http://www.narodnaya.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=11971:2020-09-11-03-42-07&catid=76:kommunikatsiya&Itemid=264.*
2. *Гражданская авиация Таджикистана [Манбаи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://www.tajik-gateway.org/wp/transport-tadzhikistana/grazhdanskaya-aviatsiya-tadzhikistana/>.*
3. *Исматов Ф. Гражданская авиация в годы независимости // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. - Душанбе, 2013. - №4 (53).*
4. *История авионавигации республики Таджикистан [Манбаи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://www.airnav.tj/ru/company/history>.*
5. *Махмудзода М. Шукуров Х. Лачинҳои осмони соф. - Хучанд: Ношир, 2014.*

6. Мельник М. Все началось с полета Бухара - Душанбе: развитие авиации Таджикистана. - [Манбаи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://tj.sputniknews.ru/20170903/aviatsiya-tadzhikistan-samolet-polet-1023051891.html>.
7. Народное хозяйство Таджикской ССР в 1989 году. Статистический сборник. - Душанбе: Ирфон, 1991.
8. Масов Р., Пирумиоев Ҳ. Файзи истиқлол дар «Боми ҷаҳон». – Душанбе, 2011.
9. Рашид-Бек Ахриев стоял у истоков авиации Таджикистана. - [Манбаи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://gazetaingush.ru/obshchestvo/rashid-bek-ahriev-stoyal-u-istokov-aviacii-tadzhikistana/>.
10. Тоҷикистон (Маҷаллаи ҷашии ширкати ҳавопаймоии ҚТ). - Душанбе, 1999.
11. Тоҷикистони Советӣ. 1990. - 5 апрел.
12. Ходжибеков Э.Х. Социально-экономическое и культурное развитие горно-бадахшанской автономной области Республики Таджикистан в годы советской власти (1917 – 1991 гг.): Автореф. дис. ... д-ра истор. наук: 07.00.02 – Отечественная история (исторические науки). – Душанбе, 2021. - 45 с.
13. Шарипов С.М. История транспорта и профессионального союза работников транспорта Республики Таджикистан. – Душанбе, 2008.
14. Шерматов Г. Как развивалась гражданская авиация Таджикистана [Манбаи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://ia-centr.ru/publications/kak-razvivalas-grazhdanskaya-aviatsiya-tadzhikistana/>

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ АВИАТСИЯИ ГРАЖДАНӢ ДАР ҶШС ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои ташаккул ва рушди авиатсияи граждони дар Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки ташаккул ва рушди авиатсияи граждони Тоҷикистон аз соли 1924 оғоз гардида, аввалин ҳавопаймо аз самти Бухоро ба Душанбе фуруд омад. Дар соли соли 1960 ҳавопаймои ИЛ-18 парвозҳои худро дар самти Сталинобод – Москва ва Сталинобод – Фрунзе – Алма-Ато – Новосибирск оғоз намуд. Қайд карда мешавад, ки аз рӯи самаранокӣ истифодаи ҳавопаймоҳои Як-40, Ан-28 идораи Авиатсияи граждони Тоҷикистон дар Аэрофлоти ИҶШС ҷои якумро ба даст овард. Дар солҳои 70-ум Тоҷикистон ба ҷумҳурии дорой нақлиёти муосири ҳавой табдил ёфта, Идораи авиатсияи граждони Тоҷикистон ҳавопаймоҳои муосири Як - 40, Ан - 24, Ан - 26, Ан - 28, Ту - 134, Ту - 154, ҷарҳболҳои Ми - 8, Ми - 6 ва ғайраро истифода мебард. Сарфи назар аз мавҷуд будани теъдоди зиёди маълумоти мавод ва ҳуҷҷатҳо дар нашрияҳои даврӣ, таҳқиқи масъалаи мазкур дар шароити имрӯза ҳоло ҳам актуалӣ боқӣ мемонад.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, ИҶШС, авиатсия, авиатсияи граждони, ҳавопаймо, флоти ҳавой, хати ҳавой, ҳавонавард, интиқоли мусофирон, фурудгоҳ.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЕ ГРАЖДАНСКОЙ АВИАЦИИ В ТАДЖИКСКОЙ ССР

В данной статье анализируются и рассматриваются особенности формирования и развития гражданской авиации в Советской Социалистической Республике Таджикистан. Автор отмечает, что формирование и развитие гражданской авиации Таджикистана началось в 1924 году, и первый самолёт со стороны Бухары приземлился в Душанбе. В 1960 году самолёт ИЛ-18 начал свои полёты в направлении Сталинабад – Москва и Сталинабад – Фрунзе – Алма-Ата – Новосибирск. Отмечается, что по эффективности использования самолётов один-40, Ан-28 Управление гражданской авиации Таджикистана заняло первое место в Аэрофлоте СССР. В 70-х годах Таджикистан стал республикой с современным воздушным транспортом, управление гражданской авиации Таджикистана использовало современные самолёты Як - 40, Ан - 24, Ан - 26, Ан - 28, Ту - 134, Ту - 154, вертолёты Ми - 8, Ми - 6 и другие. Несмотря на наличие большого количества данных, материалов и документов в периодических изданиях, исследование данного вопроса остаётся актуальным в современных условиях.

Ключевые слова: Таджикистан, СССР, авиация, гражданская авиация, самолёты, воздушный флот, авиалинии, пилот, пассажирские перевозки, аэропорт.

FEATURES OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF CIVIL AVIATION IN THE TAJIK SSR

This article analyzes and deals with the features of the formation and development of civil aviation in the Soviet Socialist Republic of Tajikistan. An author noted that the formation and development of civil aviation in Tajikistan began in 1924, and the first plane from Bukhara landed in Dushanbe. In 1960, the IL-

18 aircraft began its flights in the direction of Stalinobod – Moscow and Stalinobod – Frunze – Alma-Ata – Novosibirsk. It should be noted that in terms of the efficiency of the use of the An-40 and AN-28 aircraft, the Civil Aviation Administration of Tajikistan took first place in the USSR Aeroflot. In the 70s, Tajikistan became a republic with modern air transport, the Civil Aviation Administration of Tajikistan used modern YAK - 40, AN - 24, AN - 26, AN- 28, TU-134, TU- 154, MI-8, MI -6 helicopters and others. Despite the availability of a large number of data, materials and documents in periodicals, the study of this issue remains relevant in today's conditions.

Keywords: Tajikistan, USSR, aviation, civil aviation, airplanes, aircraft fleet, airlines, pilot, passenger transport, airport.

Дар бораи муаллиф

Айнулозода Нахтулло Айнуло
Номзади илмҳои таърих, дотсент, муовини
ректор оид ба корҳои таълим
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

About the author

Ainulozoda Nahtullo Ainulo
Candidate of History, Associate Professor, Vice-
Rector for Academic Affairs
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

Об авторе

Айнулозода Нахтулло Айнуло
Кандидат исторических наук, доцент,
проректор по учебной части
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚИИ МАМОЛИКИ ҒАРБ ДАР ОХИРИ АСРИ XVI ВА НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XVII

Негматов Д. Н.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Нимаи дуюми асри XVI ва ибтидои асри XVII дар натиҷаи ташаккул ёфтани муносибатҳои сармоядорӣ дар мамлакатҳои Ғарб сохти феодалӣ рӯ ба таназзул ниҳод. Дар натиҷаи барқарор ва инкишоф ёфтани роҳҳои баҳрӣ ва оғози кашфиёти чуғрофӣ муносибатҳои байналҳалқӣ байни мамлакатҳои Ғарб куллан тағйир ёфт. Мамлакатҳои абарқудрати ин минтақа бо мақсади васеъ намудани ҳудудҳои мустамликавии худ ва таъсиси монаполияҳои нав байни худ мубориза мебуданд.

Дар зинаи ибтидоии инкишофи муносибатҳои сармоядорӣ мамлакатҳои минтақа бо мақсади заиф гардонидани рақобати ҳамдигар ва ба даст овардани ҳудудҳои нав байни худ иттифоқи зидди якдигаро ташкил намуданд, ки дар маркази асосии ин иттифоқҳо мамлакатҳои тараққикардаи Аврупо истода, давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ заифро дар атрофи худ муттаҳид месохтанд. Муттаҳидшавии мамлакатҳо ва ташкили иттифоқи зидди ҳамдигарии онҳо боиси ташкили низоми баробарӣ дар ҳифзи манфиатҳои миллии мамлакатҳои Аврупо, махсусан Фаронса, Испания, Португалия ва Дания гардид. Дар ин давра мамлакатҳои Ғарб дар ҳолати мураккаби сиёсӣ қарор гирифтанд. Хонадони габсбургҳои Австрия дар китъа мақоми бузургро соҳиб гардида, барои забт намудани ҳудудҳои нав талош мекарданд. Ин буд, ки соли 1526 онҳо Карли V низ аз ҳокимият дур гардида, мулкҳои ӯ байни габсбургҳои испанӣ ва австриягӣ тақсим карда шуданд. Дар як ҳолати муттаҳидӣ ин ду ҳукумати бузург барои соҳиб гардидани ҳокимияти том дар Аврупо байни худ рақобат мекарданд, ки ин муаммо дар масъалаи Олмон боз ҳам равшан ба назар мерасид. Пурқувват гардидани амалиёти муттаҳидаи Австрия ва Испания боиси вайроншавии муносибатҳои сиёсии тамоми давлатҳои Ғарб гардид [6, с. 98]

Дар охири қарни XVII Туркияи Усмонӣ низ аз ҷиҳати иқтисодӣ рӯ ба пешравӣ ниҳода, дар минтақаи Шарқи Наздик эътибори калон пайдо намуд. Ин ҳолат боиси ташвиши мамлакатҳои абарқудрати Ғарб гардид. Сарҳади ин мамлакат дар Ғарб то ҷумҳурии Венетсия ва нимҷазираи Балкан дар Шарқ то Қафқозу Бағдод тул мекашид. Ҳанӯз солҳои 1494-1559 дар китъаи Аврупо «Чангҳои италиянӣ» ба амал омада буданд, ки ташкилкунандаи он Фаронса буда, мақсади асосиаш аз ҳисоби давлатҳои ҳамсоя ба таври зӯрӣ васеъ намудани ҳудудҳои мустамликавии худ буд.

Дар ин марҳила мубориза асосан барои соҳиб шудани ҳудудҳои васеъ дар Аврупои Ғарбӣ миёни давлати Туркия ва габсбургҳои Испания ба ҳисоб мерафт. Дар натиҷаи муқовимати байнихудии ин давлатҳо таъсири сиёсии онҳо ба мамлакатҳои Италия ва Олмон низ расид, ки боиси норизогӣ ва муҳолифати мамлақати Фаронса гашт. Бо мақсади мустаҳкам намудани муносибатҳои сиёсии худ ва муборизаи минбаъда шоҳи Фаронса Генрихи IV иттифоқи шоҳигарӣҳои Олмонро ташкил дод. Барои амалӣ намудани ин нақшаҳо соли 1535 вориси тахти Фаронса Франсискои I бо Туркияи Усмонӣ созишнома имзо намуд. Мувофиқи он ҳар ду тараф ўҳдадор гардиданд, ки дар ҳолати зарурӣ ба ҳам ёрии ҳарбӣ ва иқтисодӣ расонанд. Аз ҷониби дигар оид ба вазъияти сиёсии мамлакатҳои Аврупо Англия низ саҳмгузор буда, бо Фаронса дар ҳолати муқовимати шадид қарор дошт. Англия дар амалиёти сиёсии Аврупо рӯи рост даҳлат намекард, вале онро ба ғоидаи худ истифода карда, чун Фаронса рафти онро бо ҳар роҳ дигар мекард. Давлати Рус бошад, дар ҳудуди Аврупои Шарқӣ амалиёт бурда, манфиатҳои худро ҳимоя мекард. Мақсади асосии ҳукумати Россия дар сиёсати Аврупои Шарқӣ, барҳам додани муҳолилаи ҳукумати Лаҳистон вобаста ба масъалаҳои ҳудудӣ буд. Бо сабаби он ки Лаҳистон чун авангард (пешсаф)-и сулолаи габсбургҳои Испания дар минтақа ҳисоб мешуд, барои шикасти он русҳо ба ғолибияти қувваҳои зидди габсбургӣ дар Аврупо шароити мувофиқ меҷустанд [3, с. 349].

Хулоса, барои ҳукмронӣ дар Аврупо тамоми мамолиқҳои абарқудрати замон манфиатдор буда, барои ҳарчи зудтар амалӣ сохтани он талош мекарданд.

Дар ибтидои асри XVII маркази асосии муқовиматҳои қувваҳои сиёсии Аврупо Олмон қарор гирифт. Пас аз шикасти ҷанги бузурги деҳқонӣ Олмон дар ҳолати парокандагӣ қарор дошта, аз ҳар гуна рақобатҳои иқтисодӣ дар канор монд. Барои баромадан аз бӯҳрони шадид ба ҳукумат пешрафти иқтисодии он зарур буд, аммо деҳоти он ҳоло ҳам сохти кӯҳнаи феодалӣ ва сохтори крепостноиро аз сар мегузарониданд. Ҳамаи ин боиси душвор гардонидани қори давлат ва бозмонии тараққиёти саноатии он дар асрҳои XVII-XVIII гардида, онро дар муддати 200 сол аз рӯйхати кишварҳои фаёли Аврупо берун намуд.

Дар натиҷа дар тамоми мамлакат ҳаракатҳои зидди ислоҳот мустаҳкам мегардиданд. Қайд бояд намуд, ки Габсбургҳо аз ҷиҳати мазҳаб католик ва рақибони онҳо протестант буданд, аз ин рӯ ҷанг асосан байни ду гурӯҳи қалони мазҳабӣ ба амал омад. Моҳи май соли 1608 дар Олмон бар хилофи «Лигаи Католикӣ», «Иттифоқи Протестантҳо» бо сардории Фридрихи V Пфалитский ташкил шуда, сабаби тезу тунд гардидани вазъият гардид [8, с. 323].

Соли 1607 дар шаҳри Ронаувёрт байни қувваҳои католику протестант задухӯрди шадид ба амал омад, ки бо шикасти протестантҳо анҷом ёфт. Соли 1608 дар Рейхстаг бо мақсади ҳал намудани масъалаҳои сулҳи Аугсбург ҷамъомади дутарафа баргузор гардид, аммо аъзоёни ин ҷамъомад бо ҳам забон як қарда натавонистанд ва боз муноқишаҳои байни ин ду гурӯҳи қалон-католикҳо ва протестантҳо авҷ гирифта, рӯз аз рӯз пурзӯр мегашт. Бо мақсади ба даст овардани афзалият дар рафти ҷанг ҳар яки онҳо бо давлатҳои ҳамсоя шартномаҳо имзо намуда, дар рафти ҷанг аз ёрии онҳо истифода мекарданд.

Дар ин давра муқовимат асосан байни Испания ва Фаронса сурат мегирифт. Давлатҳои дигар дар ин мубориза чун миёнарав ё бетараф истода, аз ҳисоби онҳо фоида ба даст меоварданд. Фақат Англия фаёлияти рӯирости зидди Лигаи Католикиро пеш гирифта, ба иттифоқи зиддӣ Габсбургҳо дохил гардид. Россия, Шведсия ва Туркия дар ин ҷанг иштирок накарданд, вале барои тезондани он ёрии моддӣ ва иқтисодӣ мерасониданд. Россия дар ҷанги мазкур ҳамчун иттифоқчии протестантҳо ва Туркия чун иттифоқчии Фаронса баромад мекарданд.

Баҳонаи асосии оғози Ҷанги сисола масъалаи Чехия ба ҳисоб мерафт. Гап дар сари он буд, ки соли 1526 Фердинанд Чехияро ба худ тобеъ намуда, ўҳдадор гардид, ки тамоми ҳуқуқ ва ўҳдадорихои халқро Ҳимоя намуда, онро чун кишвари мустақил эътироф кунад, аммо ба ваъдааш вафо накарда, тамоми қонунҳоро вайрон намуд. Дар аҳди ҳукмронии Максимилиани II (1564-1576) ва Рудолфи II (1576-1612) бо мақсади таъмини беҳатарии динии халқи чех ва баргараф намудани муноқишаҳои дохилӣ, моҳи июли соли 1609 қонун дар бораи «Грамотаи ҷаноби олий» қабул гардид, ки мувофиқи он озодии динии тамоми халқҳои ғайрикатоликии мамлакат ба роҳ монда шуд. Соли 1611 дар Прага қувваҳои муссалаҳи чех таҳти идораи Турана ташкил дода шуда, ҳуди ҳамин сол Рудолфи II аз ҳокимият даст кашид. Ҳукуматро бародараш Матвей (1612-1619) ба даст гирифта, вазъи сиёсии Чехияро қонунӣ эътироф намуд. Аммо намояндаи «Лигаи Католикӣ» вориси таҳти Матвей Фердинанд Штирий қонунӣ мазкурро эътироф қардан нахоста, тартиботи онро рӯи рост поймол намуд [10, с. 513].

Вакилони Сейм барои беэҳтироми нисбати қонун аз Фердинанд талаби хотима додан ба ин бетартибхоро ва ба ҷавобгари кашидани гунаҳкоронро қарданд, аммо император ба талаби онҳо розӣ нашуда, ҷавоби радро пешниҳод намуд ва ҳатто намояндагони онҳоро ҷазо дод. Дар ҷавоби ин амал 5-уми майи соли 1618 оммаи халқ дар кӯчаҳои шаҳри Прага гирдиҳамои ташкил қарда, талаби баррасӣ ва ҳал намудани ин масъаларо намуданд ва ба зудӣ сафи ҷамъомадагон зиёд шуд. Ҳукумати мамлакат аз ин ҷамъомад ба ҳарос омада, маҷбур шуд, ки роҳи музокиротро пеш гирад [1, с. 121].

23-уми майи соли 1618 дар Сейм масъалаи мазкур байни намояндагони Сейм ва Лигаи Католикӣ мавриди барассӣ қарор гирифт. Дар ҷунин маврид гурӯҳи мусаллаҳ аз аҳолии маҳаллӣ барои ҷазо додани душманон ба идораи Сейм ҳучум намуданд. Дар натиҷаи муноқиша ду нафар намояндаи Габсбургҳо дар ҳукумат-Мартиниса ва Словатуро аз баландии 18 метрай қасри Градаи Прага ба замин партофтанд, ки дар таърих бо номи *дефенестратсияи дуҷуми Прага* машҳур аст. Вазъияти ба амалномада сабабгори оғози Ҷанги сисола дар Аврупо гардид.

Ҷанги сисола аз ҷониби мамлакатҳои муттараққии Аврупо дар пардапӯшии муборизаҳои мазҳабии байни католикҳо ва протестантҳо ба амал омада, асосан хусусияти мустамликахоҳона дошт. Сабаби асосии ин ҷанг таъкиботи ошкоро аз ҷониби Габсбургҳо

нисбати аҳолии Чехия ва барҳам додани урфу одатҳои онҳо ба шумор мерафт. Чанг солҳои 1618-1648 бо танаффус давом намуда, асосан ба чор давра чудо мешавад ва дар ҳар як давраи он мамлакате ба чанг шомил мегардид.

Давраҳои Чанги сисоларо муаррихон чунин чудо мекунад:

1. Давраи муборизаи Чехҳо (1618-1624).
2. Давраи муборизаи Дания (1625-1629).
3. Давраи муборизаи Шветсия (1630-1635).
4. Давраи муборизаҳои Фаронса ва Шветсия (1635-1645).

Чанги мазкур нахустин ҳарби сартосарии Аврупо ба ҳисоб рафта, баъди 30 сол анҷом ёфт. Соли 1648 дар Вестфал байни ҳукумати император Фердинанд III ва мухолифини ӯ созишнома имзо гардид. Музокираи ин созишнома дар ду шаҳри калони Германия: Оснабрюч байни ҳукумати Шведсияю протестантҳои Олмон ва императори он ва дар шаҳри Мюнстер байни ҳукумати Фаронса ва императори Олмон доир гардида, ба ғоидаи Иттифоқи франко-шведӣ ба анҷом расид.

Мувофиқи натиҷаҳои сулҳи Вестфал тамоми ҳудудҳои Померанияи ғарбӣ, резишгоҳи Штетин, қазираҳои Рюген ва гулӯгоҳи Померания ба ҳайати Шведсия дохил гардида, ӯро ба давлати абарқударти қитъаи Аврупо табдил дод. Минтақаи дигари Аврупо ба монанди Элзас, Зундгау, Хогонау, Метс, Тул, Верден ва Лотарингияро иттифоқчии он Фаронса ба даст оварда, дар мачмуъ қариб 10 шаҳри калони императориро соҳиб шуд. Дар асоси ин шартнома Голландия ва Шведсария чун давлатҳои соҳибхитӣ эътироф гардида, мустақилияти худро ба даст оварданд.

Шартномаи мазкур парокандагии сиёсии Олмонро мустаҳкам намуда, барои минтақаҳои чудогонаи Олмон имконияти бастанӣ шартномаи байниҳамдигарӣ, муттаҳидшавӣ ва барқарор намудани муносибатҳои дипломатиро бо мамлакатҳои ҳориҷӣ фароҳам овард. Шартномаи Вестфал ҳатто масъалаи баромади музофотҳои муттаҳидро аз ҳайати империяи Олмон баррасӣ намуда, ғайбати онҳоро ҳамчун давлатҳои комилҳуқуқ эътироф намуд.

Чанги сисола, ки асосан дар ҳудуди Олмон аз ҷониби ҳукуматдорони Лигаи Католикӣ ба амал омада буд, боиси заиф гардидани вазъияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва дигар соҳаҳои хоҷагии халқи малакат гардид. Давлатҳои габсбургии Испания ва Австрия, ки дар ин чанг саҳмгӯзор буданд, пас аз соли 1648 дар муносибатҳои байналхалқӣ эътиборашонро аз даст дода, ба ҷойи онҳо давлатҳои Фаронса, Шведсия, Россия ва Туркияи Усмонӣ мавқеи худро мустаҳкам намуданд. Пас аз ин воқеа дар муддати чандин солҳо Олмон дар ҳалқаи чангҳои пай дар пайи байнихудӣ қарор гирифта, дар натиҷаи онҳо дар мамлакат ғоратгарӣ, тачовуз, бесарусомонӣ ва қатлу куштор ҳукумфармо гардид, ки аз ин ҳолат бештар аҳолии маҳаллӣ зарар медид.

Чанги сисола тамоми Олмонро ба харобазор табдил дода, дар баробари таъсири иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ба мамлакат аз ҷиҳати маданӣ низ таъсири манфӣ расонид. Дар натиҷаи чанг чандин равшанфикрони мамлакат иҷборан зодгоҳашро тарк намуда, дар минтақаҳои ношинос умр ба сар мебуданд ва бар зидди ин бетартибӣ эътироз мекарданд. Дар миёни онҳо Мартин Опитс, Паул Флемминг, Фридрих фон Логау ва ғайраро номбар намудан мумкин аст, ки бар зидди тартиботи оҳанини мамлакат, махсусан чангҳои харобивар, ки кишварро ба нестшавӣ оварда расониданд, баромад мекарданд. Ин масъала махсусан дар идеологияи Опитс равшан инъикос ёфтааст, ки барои ӯ сулҳ ва муттаҳидии мамлакат неъматӣ аз ҳамма оӣ ба ҳисоб мераванд.

Хулоса, аз рӯи натиҷаи Чанги сисола дар қитъаи Аврупо мавқеи Фаронса боло рафт.

Адабиёт

1. Алексеев В.М. Тридцатилетняя война / В.М.Алексеев. – Л., 1961. - 226 с.
2. Брагина Л.М. История средних веков / Л.М. Брагина. – М., 1991. – 400 с.
3. Поршнев Б.Ф. Традиционная война и вступление в нее Швеции и Московского государства / Б.Ф.Поршнев. – М., 1976. – 436 с.
4. Карпов С.П. История средних веков / С.П.Карпов. – М., 2003. – 288 с.
5. Кудрявцев А.И. Испания в средние века / А.И.Кудрявцев. – Л., 2019. – 220 с.
6. Липкина Т.Г. История средних веков / Т.Г. Липкина. – М., 1963. - 567 с.
7. Прокопьев А.Ю. Тридцатилетняя война / А.Ю. Прокопьев. - СПб.: Наука, 2020. - 385 с.

8. Сказкина С.Д. *История средних веков* / С.Д. Сказкина. – М., 1986. – 471 с.
9. Семёнов В.Ф. *История средних веков* / В.Ф. Семёнов. – М., 1979. – 590 с.
10. Вероника Веджвуд. *Тридцатилетняя война. Величайшие битвы за господство в средневековой Европе (1618-1648)* / Вероника Веджвуд. - М., 2019. – 630 с.

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚИИ МАМОЛИКИ ҒАРБ ДАР ОХИРИ АСРИ XVI ВА НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XVII

Муаллиф дар мақола муносибатҳои байналхалқии мамлакатҳои ғарбро дар охири асри XVI ва нимаи аввали асри XVI мавриди таҳқиқ қарор додааст. Аз охири асри XV Европа ба давраи нави муносибатҳои байналхалқӣ дохил шуд. То ин вақт дар як қатор мамлакатҳо муттаҳидкунии минтақавӣ ба охир расида, барои ташкил ёфтани давлатҳои феодалӣ-мутлақӣ шароит ба вучуд меомад. Кашфиёти бузурги чуғрофӣ ҷаҳони нав ва Шарқро ба Аврупо наздиктар карданд. Мустамликаҳои дар хориҷа будаи Испания ва ҳукмронии Португалия дар роҳҳои баҳрӣ ба Осиёи Ҷанубӣ Шарқӣ ин мамлакатҳоро ба яке аз аввалин давлатҳои мустамликавӣ табдил доданд. Харитаи сиёсии Аврупо таҷассуми дигаргуниҳои амиқи ҷамъиятию сиёсӣ буд, ки дар асри XVI хос буд. Ба вучуд омадани соҳти капиталистӣ бо тадричан ташкил ёфтани миллатҳо ва афзудани аҳамияти манфиатҳои миллии халқҳои алоҳида ба амал омад. Дар ибтидои асри XVI Англия, Франция, Испания, Португалия, Дания ва Швеция дар барпо намудани ягонагии давлатӣ аллакай муваффақиятҳои калон ба даст овардаанд. Ихтилофҳои байналхалқии Европа дар ибтидои асри XVII шиддати вазъияти динию сиёсии Германия на танҳо ба сабабҳои дохилӣ вобаста набуд балки он дар ибтидои асри XVII дар тезу тунд шудани он нақши калон бозид.

Калидвожаҳо: муносибатҳои байналмилалӣ, Англия, Фаронса, Шветсия, Олмон, Сулҳи Вестсгал, Саксония, Бранденбург, Дания, Португалия, динӣ, ваҳдат.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ ЗАПАДНЫХ СТРАН В КОНЦЕ XVI ВЕКА И ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XVII ВЕКА

В статье автор рассматривает международные отношения западных стран в конце XVI века и первой половины XVII века. С конца XV в. Европа вступила в новый период международных отношений. К этому времени в ряде стран завершается территориальное объединение и складываются условия для образования феодально-абсолютистских государств. Великие географические открытия приблизили Новый Свет и Восток к Европе. Заокеанские колонии Испании и господство Португалии на морских путях в Юго-Восточную Азию выдвинули эти страны в число первых колониальных держав. Политическая карта Европы была отражением глубоких социально-политических перемен, характерных для XVI в. и обусловленных процессом генезиса капитализма. Возникновение капиталистического уклада сопровождалось постепенным формированием наций, ростом значения национальных интересов отдельных народов. К началу XVI в. Англия, Франция, Испания, Португалия, Дания и Швеция уже достигли значительных успехов в складывании государственного единства. Международные противоречия в Европе начала XVII в. Напряженность религиозно-политической обстановки в Германии была обусловлена не только внутренними причинами: важную роль в ее обострении в начале XVII в. сыграли сложные взаимосвязи и противоречия в сформировавшейся к этому времени системе европейских государств, воздействие международных отношений.

Ключевые слова: международные отношения, Англия, Франция, Швеция, Германия, Вестсгалский мир, Саксония, Бранденбург, Дания, Португалия, религиозный, единства.

INTERNATIONAL RELATIONS OF WESTERN COUNTRIES AT THE END OF THE XVI TH CENTURY AND THE FIRST HALF OF THE XVII TH CENTURY

In the article, the author examines the international relations of Western countries at the end of the 16th century and the first half of the 17th century. From the end of the 15th century. Europe has entered a new period of international relations. By this time, territorial unification was being completed in a number of countries and conditions were developing for the formation of feudal-absolutist states. Great geographical discoveries brought the New World and the East closer to Europe. Spain's overseas colonies and Portugal's dominance on the sea routes to Southeast Asia made these countries one of the first colonial powers. The political map of Europe was a reflection of the profound socio-political changes that characterized the 16th century. and conditioned by the process of the genesis of capitalism. The emergence of the capitalist system was accompanied by the gradual formation of nations and the growing importance of the national interests of individual peoples. By the beginning of the 16th century. England, France, Spain, Portugal, Denmark and Sweden have already achieved significant success in establishing state unity. International contradictions in Europe at the beginning of the 17th century. The tension in the religious and political situation in Germany was due not only to internal reasons: it played an important role in its aggravation at the beginning of the

17th century. complex relationships and contradictions played a role in the system of European states that had formed by this time, as well as the impact of international relations.

Keywords: international relations, England, France, Sweden, Germany, Vestial Peace, Saxony, Brandenburg, Denmark, Portugal, religious, unity.

Дар бораи муаллиф

Негматов Давлатшо Нурулоевич
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи
таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 423 79 85

Об авторе

Негматов Давлатшо Нурулоевич
Кандидат исторические наук, доцент кафедры
всеобщей истории и международных
отношений
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 423 79 85

About the author

Negmatov Davlatsho Nuruloevich
Candidate of historical science, Associate
Professor of the Department of General History
and International Relations
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 423 79 85

БАРҚАРОРШАВӢ ВА РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ СИЁСИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН (с. 1992-2007)

Шарофов С. У.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Тоҷикистон ва Эрон ба муносибатҳои дипломатии хеш дар таърихи 9-уми январи соли 1992 хусни оғоз бахшида, ба ташаккули шакли сифатан нави равобити байнидавлатӣ шуруъ намуданд. Сафоратхонаи Эрон дар Тоҷикистон моҳи январи соли 1992 ва сафоратхонаи Тоҷикистон дар Эрон соли 1995 ба фаъолият шуруъ карданд. Эрон ба хешовандии этникӣ ва забонӣ тақя карда, дар минтақа сиёсати фаъолро бо Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки фарҳанг ва забони ягона дорад, оғоз кард.

Дар заминаи решаҳои муштараки фарҳангӣ таърихӣ ва забони ягона имкон фароҳам омад, ки ин робитаҳо барқарор гардад ва халқҳои ду кишвар аз дастовардҳои ҳамдигар бархӯрдор бошанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди худ мақсад ва вазифа гузоштааст, ки барои ташаккул ва инкишофи ҷумҳурии тозаистиклоли Тоҷикистон, нигоҳдории сулҳ ва бехатарӣ дар минтақа шароит фароҳам орад. Дар концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибат бо Ҷумҳурии Исломии Эрон чунин муайян шудааст: “Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муносибатҳо бо Ҷумҳурии Исломии Эрон низ омили муштарақоти таърихӣ, забонӣ ва фарҳангӣ нақши муҳим дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон минбаъд ҳам муносибатҳои пайдори дӯстӣ ва ҳамкории мутақобилан судманди гуногунсоҳаро бо ин кишвар бар пояи дучониба ва бисёрҷониба беш аз пеш тавсеа хоҳад бахшид” [2].

Тоҷикистон дар равобити Эрон бо давлатҳои Осиёи Марказӣ ҷойгоҳи муҳимро ишғол мекунад, ки ин на бештар ба далели иқтисодӣ ва сиёсӣ, балки ба омилҳои наздикии таърихиву фарҳангӣ вобаста аст. Тақвияти мавқеъ дар Осиёи Марказӣ ба Эрон имкон медиҳад, ки як қатор вазифаҳои ба ҳам алоқамандро ҳаллу фасл кунад. Вазифаи аввал баромадан аз бунбасти мебошад, ин барои имичи байналмилалӣ Эрон хос аст. Дар ин самт дипломатияи Эрон ба он нигаронида шудааст, ки дар ҳамкорӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ тавонад барои рафъи мушкилоти сиёсати хориҷӣ ва бунбасти иқтисодии Эрон кӯмак кунад. Эрон худро ҳамчун як шарикӣ боэътимод бо мановфеи мутавозӣ бо кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон муаррифӣ мекунад. Дар маҷмӯъ, сиёсати Эрон дар Осиёи Марказӣ ҳатто барои он нерӯҳои беруна, ки дар дигар ҷанбаҳои низомӣ сиёсии фаъолияти Тоҷикистон бар он фишор меоранд, қобили қабул мебошад [28, с. 141].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар паёми табрикии худ ба муносибати фарорасии соли 2001 ва ҳазораи нав қайд намуданд, ки “дар асри оянда низ таққими робитаҳои ҳаматарафа бо мамлакатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Эрон, Хитой, Ҳиндустон ва дигарон асоси сиёсати хориҷии моро ташкил хоҳад дод” [18].

Дар таърихи 9-уми март соли 2001 вохӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва вазири мудофияи Ҷумҳурии Исломии Эрон Алӣ Шамхонӣ доир гардид ва ба натиҷаҳои сиёсии вохӯрии ҳайати Тоҷикистону Эрон, ки моҳи ноябри соли 2000 дар Техрон баргузор гардида буд, Э. Раҳмон баҳои баланд доданд [4].

Ҳангоми суҳанронӣ дар ҷаласаи 10-солагии Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯзи 8-уми сентябри соли 2001 Э. Раҳмон қайд намуданд, ки: “дар барқарор гардидани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон пеш аз ҳама саҳми СММ, Россия ва Эрон арзанда аст. Имрӯз бори дигар миннатдорӣ халқи тоҷикро ба онҳо изҳор менамоем” [24].

Дар заминаи ҳамкориҳои ҳасана, 2-юми феввали соли 2002 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва муовини аввали вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Исломии Эрон М.Аминзода вохӯрданд ва масъалаҳои ҳамкорӣ дучонибаи соҳавӣ дар муносибатҳои Тоҷикистону Эрон, ҳамзамон масъалаҳои вобаста ба вазъияти минтақа ва Афғонистон баррасӣ гардид [6]. Ҳамзамон масъалаи ташрифи расмӣ Президенти Ҷумҳурии Исломии Эрон Сайид Муҳаммади Хотамӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳокима шуд. Тарафҳо мавқеи худро вобаста ба Афғонистон ва бехатариву рушди минтақа муайян карданд.

Дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон Сайид Муҳаммад Хотамӣ, ки 30-юми апрели соли 2002 дар шаҳри Душанбе доир гардид, масъалаҳои муносибатҳои тарафайн ва байналмилалӣ минтақавӣ мавриди тавачҷу қарор гирифт [11]. Ҷонибҳо бо истифода аз имкону захираҳои мавҷуда густариши ҳамкориҳоро дар ҳама соҳаҳо заруру саривақтӣ донистанд. Барои дар сатҳу сифати ҷадид роҳандозӣ шудани муносибатҳои Тоҷикистон ва Эрон дар асоси санадҳои натиҷавии сафари мазкур муҳим доништа шуд.

Дар воҳӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва ҷонишини аввали вазири қорҳои хориҷии Эрон М. Аминзода рӯзи 4-уми июни соли 2002 дар Ҷумҳурии Қазоқистон, масоили тарафайни Тоҷикистону Эрон ва минтақавӣ матраҳ гардида, татбиқи созишномаҳои баимзорасида таъкид гардид [14].

Президенти мамлакат Э. Раҳмон дар Конфронси байналхалқӣ бахшида ба панҷумин солгарди имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ва намунаи ибрати он барои Афғонистон дар таърихи 17-уми июни соли 2002 аз он изхори назар карданд, ки дар қатори як зумра давлатҳо Ҷумҳурии Ислонии Эрон имкон дод, ки дар қаламраваш давраҳои навбатии гуфтушуниди сулҳи тоҷикон гузаронида шавад ва ин ба ҷараёни сулҳ дар Тоҷикистон муҳим буд [26].

16-уми июни соли 2003 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмон дар доираи сафари расмӣ ба Эрон бо Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон С.М. Хотамӣ мулоқот ва масоили муносибатҳои тарафайн, дурнамои муносибатҳо ва мавзӯҳои байналмилалӣ минтақавиро матраҳ намуданд [20]. Инчунин 16-уми июн Э. Раҳмон бо роҳбари инқилоби ислонии Эрон Хомаи дар Техрон мулоқот намуданд [12]. Хомаи мавқеи Э. Раҳмонро нисбати вазъи минтақа, бахусус ҳолати Афғонистон дастгирӣ намуд.

Ҳангоми суҳанронӣ дар Иҷлосияи 58-уми Ассамблеяи Генералии СММ дар ИМА Президенти мамлакат Э.Раҳмон рӯзи 30 сентябри соли 2003 зикр намуд, ки аксарияти кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла Эрон дар давраи мушкили ҷанги шаҳрвандӣ Тоҷикистонро дастгирӣ карданд ва мо ин амалро кадр мекунем, баҳои баланд медиҳем [25].

17-уми октябри соли 2003 дар Малайзия имкониятҳои инқишофи минбаъдаи ҳамкориҳои дучониба, инчунин масъалаи барқарорсозии Афғонистон дар воҳурии Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон С.М. Хотамӣ ва Э.Раҳмон баррасӣ шуд [10].

Дар таърихи 10-уми июни соли 2004 дар Қирғизистон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва ноиби Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон М.А. Абтоҳӣ воҳӯрда, дар баробари дигар масъалаҳои муҳим ба масоили вобаста ба бехатарии минтақа ва ҷаҳон диққати махсус доданд [7].

Дар заминаи ҳамкориҳои дучониба, 11-уми сентябри соли 2004 Раиси Ҷумҳурии Ислонии Эрон С.М. Хотамӣ ба Душанбе ташриф овард. Рӯзи 12-уми сентябр, ҳангоми мулоқот бо Э. Раҳмон, С. М. Хотамӣ фарорасии даврони пӯрмуҳтавои ҳамкориро самарайи бебаҳси сиёсати сулҳпарваронаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон арзёбӣ намуд [17]. Қайд гардид, ки дар таърихи ҷаҳони муосир таҷрибаи сулҳи тоҷикон омилӣ омӯзандаи кишварҳои гирифтори низоъ мебошад. Зикр шуд, ки то имрӯз миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Эрон зиёд аз 130 созишномаҳои байнидавлатӣ имзо шудааст ва амалишавии онҳо боарзиш ва дорои аҳаммияти муштарак мебошад.

Дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва Вазири иттилооти Ҷумҳурии Ислонии Эрон А. Юнусӣ, рӯзи 7-уми октябри соли 2004 таъкид шуд, ки Тоҷикистон ба густариши ҳамкориҳои муфиди тарафайн ва гуногунҷанба аҳаммияти махсус медиҳад. Ҳолати кунунии ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Эрон дар соҳаҳои сиёсат ва иқтисод қаноатбахш арзёбӣ шуд [3]. Мусоҳибон аз рӯйи масоили бехатарии байналмилалӣ ва минтақавӣ табодули андеша карда, сулҳ ва тавсеаи иқтисодиёти Афғонистонро ба манфиати миллии мамлакатҳо муфид хонданд. Ҳамзамон, иброз шуд, ки ҳанӯз яқҷанд сол пеш Тоҷикистон ва Эрон дар самти муборизаи муштаракӣ зидди терроризми байналмилалӣ гомҳои нахустини худро гузошта буданд. Ҳамкориҳои ду кишвар дар самти муборизаи муқобили терроризм ва экстремизм зербинои боарзиши таъмини бехатарии Осиёи Марказӣ мебошад. Зикр гардид, ки Эрон ва Тоҷикистон дар хусуси таъмини бехатарии минтақа мавқеи ягона доранд.

Дар барқияи табрикии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмон, ки рӯзи 11-уми феввали соли 2005 ба унвонии Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон С.М. Хотамӣ ба муносибати солгарди Инқилоби Ислонӣ ирсол гардид, зикр шудааст, ки: “Тағйирот ва таҳаввулотӣ хеле ҷолибе, ки солҳои охир дар муносиботи дӯстонаи Тоҷикистон ва Эрон рух

доданд, далели равшани саъю эҳтимом ва кӯшишҳои муштараки роҳбарият ва мардумони мо барои эҳё ва рушди равобити ҳасана байни ду кишвар дар тамоми сатҳҳо ва заминаҳост. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷонибдори густариш ва тавсеаи ин равобити дӯстона ва ҳамкориҳои мутақобилан судманди ду кишвари ҳамзабону ҳамфарҳанг мебошад. Аминам, ки ҳамкориҳои бунёдии оғозшуда ба нафъи ҳарду кишвар ва амнияти суботи минтақа рушди пайгир ва рӯзафзун хоҳад ёфт” [1].

Дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов Сафири Фавқулода ва Мухтори Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар Тоҷикистон Н.С. Порсо рӯзи 20-уми апрели соли 2005 ба таҳкими ҳамкориҳои мутақобилан судманд ва гуногунҷанбаи ду кишвар тавачҷух зоҳир шуд [29, с. 78]. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ба вазъи минтақа ва ҷаҳон ҳамеша бо ҷашми хирад менигарад. Ин аст, ки рӯзи 11-уми феввали соли 2005 дар мулоқот бо Сафири Фавқулода ва Мухтори ИМА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Ричард Хоугленд ба масъалаи бехатарии минтақа, баҳусус ба вазъи Эрон тавачҷух карда, таъкид намуд, ки Тоҷикистон ҳамчун кишвари форсизабон аз вазъи дар атрофи Эрон баамаломата бетаваф нест ва қатъан тарафдори ҳаллу фасли холисонаву бомашварат ва дипломатии қазияи мазкур мебошад [13]. Сафири Амрико андешаи Э.Раҳмонро чун пешниҳоди созанда пазируфта, зикр намуд, ки ИМА ҳам тарафдори бо роҳи дипломатӣ ба низом овардани вазъи мавҷуда мебошад.

16-уми сентябри соли 2005 дар шаҳри Нью-Йорк Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон М. Аҳмадинаҷод вохӯрданд ва таҳкими муносибатҳои гуногунҷанбаи миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон мавриди баррасӣ қарор гирифт [8]. Э.Раҳмон изҳори боварӣ карданд, ки муносибатҳои неку созандаи миёни Тоҷикистон ва Эрон дар оянда низ дар заминаи асноду меъёрҳои байналмилалӣ амалӣ мешавад.

Рӯзи 7-уми декабри соли 2005, дар шаҳри Макка, дар мулоқоте, ки миёни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва Раиси Ҷумҳурии Ислонии Эрон М.Аҳмадинаҷод баргузор гардид, масъалаи ҳамкориҳои Тоҷикистону Эрон дар заминаи муносибатҳои тарафайн ва доираи созмонҳои байналмилалӣ баррасӣ шуд. Э. Раҳмон дӯстӣ ва ҳамкориҳои гуногунҷанба бо Эронро аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии Тоҷикистон дониста, изҳор намуданд, ки: “ба назари мо он тақозогари пайвандҳо ва муштарақоти таърихии мо, ҷозибай дӯстӣ ва бародарии халқҳо ва манфиатҳои олии ду кишвар аст” [9].

Тарафҳо аз муҳтавои муносибатҳои дӯстона ва рушди ҳамкориҳои қаноатмандӣ изҳор ва дар хусуси анҷоми корҳои назаррас андеша баён карданд. Ҳамзамон, ҷонибҳо барои татбиқи иқдомоти муҳимтар, алаҳусус, барои пешгирии таҳдиду хатарҳои нави байналмилалӣ ва минтақавӣ, мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир изҳори назар карданд.

Масъалаи бехатарии минтақавӣ, густариши мақому мавқеи Тоҷикистону Эрон дар ҳалли масоили мубрами байналмилалӣ, ҳамкориҳои амалӣ ва бонизоми мамлакатҳои мусулмонӣ, бозбинии ҳолат ва дурнамои вазъи Афғонистон ва ҷоннок кардани ҳифзи сарҳади байни Тоҷикистону Афғонистон аз мавзӯҳои калидии мусоҳибон буд.

25-уми июли соли 2006 мулоқоти расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон М. Аҳмадинаҷод доир шуд. Э. Раҳмон қайд намуданд, ки: “Мо аз оғози истиқлоли Ватан дӯстӣ ва ҳамкориҳои васеъ бо Ҷумҳурии Ислонии Эронро самти муҳими стратегияи минтақавӣ ва байналмилалӣи Тоҷикистони соҳибистиқлол эълон доштем ва барои таъмини он доиман талош намудем ва имрӯз метавон бо қаноатмандӣ зикр намуд, ки равобит ва ҳамкориҳои дӯстонаи ду кишвар ва ду халқ сатҳ ва мазмуни баланд ва матлуби таърихӣ касб менамоянд ва ба иродаи мардумон ва панди ниёгон бештару бештар созгор мешаванд” [15]. Дар мулоқот таҳкими равобити байнипарлумонӣ, саҳми муштарақ гузоштан дар бозсозии баъдичангии Афғонистон матраҳ гардид.

Раиси Ҷумҳурии Ислонии Эрон М. Аҳмадинаҷод ба муносибатҳои дипломатии Тоҷикистону Эрон баҳои баланд дода, қайд кард, ки мо мехоҳем Тоҷикистони ҳамзабону ҳамфарҳанги худро ба сифати як кишвари тавонону сарватманду пешрафта бинем.

26-уми июли соли 2006 дар шаҳри Душанбе мулоқоти сечонибай сарони давлатҳои Тоҷикистон, Эрон ва Афғонистон баргузор гашт [16]. Дар он дар қатори дигар масъалаҳо масъалаи бехатарии минтақавӣ баррасӣ шуд. Дар анҷоми мулоқот санадҳои ҳуқуқию қарордодии ҳамкориҳои сечониба ба имзо расид. Баёниҳои муштараки Тоҷикистон, Афғонистон ва Эрон оид ба ҳамкориҳои сечониба, Ёддошти тафохум байни ҳукуматҳои се мамлакат дар соҳаи мубориза бо терроризм ва Ёддошти тафохум байни ҳукуматҳои се кишвар дар бораи

хамкорӣ дар соҳаи назорати воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо аз зумраи онҳо буданд.

27-уми июли соли 2006 дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон М. Аҳмадинаҷод масоили амнияти байналмилалию минтақавӣ ва вазъи кунунии минтақаи Шарқи Наздик матраҳ шуд. Тарафҳо ибраз намуданд, ки ҳалли масъалаҳои баҳснок аз тариқи муколама ва музокироти сиёсӣ бар асоси усулу арзишҳои эътирофшудаи байналмилалӣ бо дарки масъулияти таърихӣ баррасӣ карда шавад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон изҳор дошт: “Ба назари мо, ки узви Созмони Конфронси Ислонӣ ва ҷомеаи бузурги мусулмонони ҷаҳон мебошем, амалиёти мусаллаҳона ва ҳаробиовар дар Лубнон бояд ҳарчи зудтар қатъ гардад ва мушкилоти мавҷуда ба роҳи сиёсӣ бо дарназардошти ҳаққи тамомияти арзӣ ва соҳибхитиёрии Лубнон ва дурнамои сулҳу субот дар Шарқи Наздик ҳаллу фасл шаванд” [23].

Дар анҷоми вохӯрӣ шаш санади муҳим ба имзо расид, ки баёнияти муштараки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон оид ба густариши муносибатҳои дӯҷониба, созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Эрон оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи адлия аз зумраи онҳо буданд.

18-уми ноябри соли 2006 дар маросими савгандёҷкунӣ Президент Э. Раҳмон қайд намуд, ки: “самти дигари муҳими стратегияи дарозмуддати минтақавӣ ва байналхалқии мо вусъат бахшидан ба равобиту ҳамкориҳои васеъ ва пайгириона рушдбанда бо кишварҳои ҳамзабону ҳамфарҳанг ва ҳамҷавор, баҳусус Ҷумҳурии Ислонии Эрон ва Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон, бо тамоми кишварҳои мусулмонӣ ва умуман Осиё аст, ки он бояд дар таъмини фазои хуби эътимод ва ҳамкориҳои дӯстона мусоидати фаъол намояд” [27].

Қайд гардид, ки низоми беҳатарии бардавом ва ҳамкорӣ дар қитъаи бузурги ҷаҳон, яъне Осиё бояд мақсади аслии кишварҳои Осиё бошад.

7-уми майи соли 2007 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон аз Давҳа ба Техрон омад [21]. Дар мулоқот Эмомалӣ Раҳмон ва Маҳмуди Аҳмадинаҷод ҷамъи васеи масъалаҳои марбут ба муносибатҳои Тоҷикистону Эронро баррасӣ карданд. Тарафҳо аз муносибатҳои сиёсии сатҳи оӣ, робитаҳои байнипарламентӣ, байниидоравӣ ва байни ниҳодҳои гуногун изҳори қаноатмандӣ карданд. Инчунин оид ба вазъи Ироқ, Шарқи Наздик ва масъалаҳои дигари баҳсноки минтақа мубодилаи андеша шуд.

Баъдан, Э. Раҳмон ва Роҳбари Ҷумҳурии Ислонии Эрон О.А. Хоманей мулоқот намуда, ҳалли одилонаву сиёсии ҳодисаҳои Ироқу Фаластин ва дигар масъалаҳои ҳассосро таъкид намуданд.

7-уми майи соли 2007 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва Раиси Маҷлиси Шурои ислонии Эрон Ғ.Ҷ. Одил вохӯрданд. Дар мулоқот тавсеа ва рушди минбаъдаи ҳамкориҳои байнипарлумонии ду мамлакат, нақши ин робитаҳо дар эҳёи заминаи сиёсиву ҳуқуқии муносибатҳои нек муҳим арзёбӣ шуд. Ғуломалӣ Ҳаддоди Одил мақоми Э. Раҳмонро дар устувории зербинои давлатдорӣ тоҷикон ва амнияти эътидоли вазъи минтақа баланд унвон кард.

Тарафҳо барои рушди ҳамкориҳо ҷӣ дар доираи муносибатҳои дӯҷониба ва ҷӣ дар доираи созмонҳои байналмилаливу минтақавӣ ҳамфикрӣ ибраз доштанд.

9-уми майи соли 2007 пас аз Форуми соҳибкорон шаш санади муҳимми ҳамкориҳои дӯҷониба миёни Тоҷикистон ва Эрон ба имзо расид. Яке аз онҳо баёнияти муштараки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон оид ба густариши минбаъдаи муносибатҳои дӯҷониба буда, он имкон фароҳам овард, ки ҳамкориҳои судбахши ду кишвар дар соҳаҳои мухталиф тавсиаи бештар пайдо кунанд.

Дар нишастии матбуотӣ роҳбарияти ду давлат ҷонибдорӣ ва пайгирии худро аз тавсеа ва рушди самтҳои ҳамкориҳои минбаъдаи Тоҷикистон ва Эрон таъкид карданд.

14-уми августи соли 2007 дар суҳанронии худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар шаҳри Боку дар робита ба вазъи сиёсии Эрон қайд намуд, ки: «Тоҷикистон ба ҳайси як кишвари ҳамаи вазнинию даҳшатҳои ҷангро аз сар гузаронда ҳамеша ҷонибдори ҳалли сулҳомез ва сиёсию дипломатии ҳама муқовиматҳо аст» [22]. Ва изҳори умед кард, ки мулоқоте, ки байни Эрону Амрико доир гардид, дар ҳалли масъалаи Эрон бо роҳи сиёсию дипломатӣ мусоидат хоҳад кард.

18-уми августи соли 2007 дар Бишкек вохӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон М. Аҳмадинаҷод сурат гирифт [5]. Дар мулоқот масъалаи тақвияти муносибатҳои ду кишвар ва татбиқи амалии санадҳои мавҷудаи ҳамкорӣ баррасӣ гардид.

Дар хошияи конфронси байналмилалии “Дипломатияи пешгирикунанда ва ҳамкориҳои байналмилалӣ” Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва Вазири умури хориҷаи Ҷумҳурии Ислонии Эрон Манучехри Муттақӣ рӯзи 11-уми декабри соли 2007, дар Ишқобод мулоқот карда, масоили гуногунҷанбаи муносибатҳои Тоҷикистону Эронро баррасӣ карданд. Э. Раҳмон иброз намуд, ки: “Рушду густариши ҳамҷонибаи равобит бо Ҷумҳурии Ислонии Эрон аз афзалиятҳои сиёсати хориҷии мо буда ҳаст” [19].

Ҳамин тариқ, дар марҳилаи аввали шаклгирӣ ва ташаккули Тоҷикистон ҳамчун кишвари воҳид муносибатҳои сиёсии он бо Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба маҷрои сифатан нав ворид гардида, дар танзими вазъи минтақа нақши назаррас гузоштанд. Мулоқоту вохӯриҳои судманд, ки миёни роҳбарияти олии кишвар дар марҳилаи соли 1992 то соли 2007 анҷом шуданд, гувоҳи онанд, ки ду кишвар барои густариши муносибатҳои сиёсӣ ва дар заминаи он барои тақвияти ҳамкориҳои иқтисодиву тиҷоратӣ ва илмиву фарҳангӣ тавачҷуҳи хос доштанд. Қайди ин нуқта зарур аст, ки имрӯз ин муносибатҳо ҷоннок шуда, рӯ ба инкишоф ниҳоданд.

Барои густариши муносибатҳои сиёсӣ амалисозии чунин тадбирҳо зарурият дорад:

- барои амнияти минтақавӣ ва иттифоқи халқҳои форсиабон ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Эрон тақвият дода шавад. Ин омил аз ҳар ҷиҳат: ҷӣ геополитикӣ, ҷӣ амниятӣ ва ҷӣ иқтисодиву фарҳангӣ барои ду кишвар манфиати бештар меорад;

- давра ба давра татбиқи нақшаи таъсиси созмони кишварҳои форсиабон муҳим мебошад. Эрон ва Тоҷикистон бояд дар муттаҳидӣ ҳамкориҳои босамар дошта бошанд. Воқеият ин аст, ки бо тавачҷуҳ ба муштарақоти фарҳангии ин кишварҳо бидуни ҳеч рақобат бо дигарон метавонанд дар таҳкими дӯстӣ ва густариши равобити ҳасана рушд намоянд. Сиёсати Эрон дар Афғонистон, ки муддати тулонӣ аз пуштибонии гурӯҳҳои басо наздики этникӣ (тоҷикон ва ҳазарҳо) маълум аст, барои кишварҳои Осиёи Марказӣ нақши мусбат дорад.

Хуллас, муносибатҳои Эронро Тоҷикистон на танҳо барои ин ду кишвар аҳамияти хоса доранд, балки дар оянда метавонанд ба рушди вазъ дар маҷмуъ дар минтақа таъсир расонанд.

Адабиёт

1. Барқияи табрикӣ ба Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон Сайид Муҳаммадди Хотамӣ [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/11192> (санаи истифодабарӣ: 28.08.2023).
2. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2015. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/988/konsepsiyai-sijosati-khorijii-jumhurii-tojikiston> (санаи истифодабарӣ: 15.06.2023).
3. Мулоқот бо Вазири иттилооти Ҷумҳурии Ислонии Эрон Алӣ Юнуси [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/12135> (санаи истифодабарӣ: 29.08.2023).
4. Мулоқот бо вазири мудофияи Ҷумҳурии Ислонии Эрон Алӣ Шамхони [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/14499> (санаи истифодабарӣ: 15.06.2023).
5. Мулоқот бо Маҳмуди Аҳмадинаҷод [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/493> (санаи истифодабарӣ: 3.09.2023).
6. Мулоқот бо муовини аввали вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Ислонии Эрон Мӯҳсин Аминзода [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/14033> (санаи истифодабарӣ: 21.06.2023).
7. Мулоқот бо ноиби Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон Муҳаммад Али Абтоҳӣ [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/11960> (санаи истифодабарӣ: 1.07.2023).
8. Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон Маҳмуди Аҳмадинаҷод [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/11493> (санаи истифодабарӣ: 12.08.2023).
9. Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон Маҳмуди Аҳмадинаҷод [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/3766> (санаи истифодабарӣ: 13.08.2023).
10. Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон Саид Муҳаммади Хотамӣ [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/13964> (санаи истифодабарӣ: 14.08.2023).
11. Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон Сайид Муҳаммад Хотамӣ [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/14086> (санаи истифодабарӣ: 13.08.2023).
12. Мулоқот бо роҳбари инқилоби ислонии Эрон Хоманей [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/13073> (санаи истифодабарӣ: 23.08.2023).
13. Мулоқот бо Сафири Фавқуллода ва Мухтори ИМА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Ричард Хоугленд [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/11193> (санаи истифодабарӣ: 17.08.2023).
14. Мулоқот бо ҷонишини аввали вазири корҳои хориҷии Эрон Мӯҳсин Аминзода [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/14122> (санаи истифодабарӣ: 2.09.2023).

15. Мулоқоти расмӣ бо Маҳмуди Аҳмадинажд [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/496> (санаи истифодабарӣ: 29.06.2023).
16. Мулоқоти сеҷонибаи сарони давлатҳои Тоҷикистон, Эрон ва Афғонистон [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/3041> (санаи истифодабарӣ: 30.06.2023).
17. Мулоқоту музокироти сатҳи олии Тоҷикистону Эрон [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/12100> (санаи истифодабарӣ: 7.08.2023).
18. Паёми табрикӣ ба муносибати фарорасии соли 2001 ва ҳазораи нав /01.01.2001 [Манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/9634> (санаи истифодабарӣ: 15.06.2023).
19. Сафари расмӣ ба Туркменистон [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/7580> (санаи истифодабарӣ: 3.09.2023).
20. Сафари расмӣ ба Ҷумҳурии Исломии Эрон [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/13072> (санаи истифодабарӣ: 4.09.2023).
21. Сафари расмӣ ба Ҷумҳурии Исломии Эрон [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/494> (санаи истифодабарӣ: 2.09.2023).
22. Сафари расмӣ ба Ҷумҳурии Озарбойҷон [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/2574> (санаи истифодабарӣ: 3.09.2023).
23. Сафари расмии Президенти Ҷумҳурии Исломии Эрон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/439> (санаи истифодабарӣ: 01.07.2023).
24. Суханронӣ бахшида ба 10-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/15140> (санаи истифодабарӣ: 21.06.2023).
25. Суханронӣ дар Иҷлосияи 58-уми Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/9675> (санаи истифодабарӣ: 2.09.2023).
26. Суханронӣ дар Конфронси байналхалқӣ бахшида ба панҷумин солгарди имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ва намунаи ибрати он барои Афғонистон [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/6673> (санаи истифодабарӣ: 5.09.20023).
27. Суханронӣ дар маросими расмии савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/11634> (санаи истифодабарӣ: 6.09.2023).
28. Турсунов Т.Х. Мушилот ва дурнамои ҳамкориҳои тичоратии Тоҷикистон ва Эрон // Муштаракоти таърихиву фарҳангӣ ва робитаҳои иқтисодиву фарҳангии халқи тоҷик бо кишварҳои Шарқи Миёна ва Наздик ва дурнамои он (маводи конференсияи байналмилалӣ) [Матн] // Т.Х. Турсунов, Ҳ. Раҳмоналиева. - Душанбе: "Дониш", 2023. - С. 141-153.
29. Шарипов А., Сироджов З. Эмомали Раҳмонов: год культуры мира (Внешняя и внутренняя политика Президента Таджикистана в 2005 году). [Текст] // А. Шарипов, З. Сироджов. – Душанбе: "Деваитич", 2006. - 404 с.

БАРҚАРОРШАВӢ ВА РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ СИЁСИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН (с. 1992-2007)

Дар мақола барқароршавӣ ва рушди муносибатҳои сиёсии Тоҷикистон ва Эрон дар тури солҳои 1992, яъне аз барқарор шудани муносибатҳои дипломатӣ то соли 2007 баррасӣ шудааст. Ба хотири баррасии комили мавзӯи мазкур хронологияи он дар доираи як мақолаи илмӣ барои солҳои 1992-2007 муайян карда шудааст ва идомаи он дар мақолаҳои баъди баррасӣ мешавад. Тоҷикистон ва Эрон ду кишвари ҳамзабону ҳамдину ҳамонин ҳамтаъриху ҳамфарҳанг ҳеҷ вақт аз ҳам ҷудо буда наметавонанд. Аз ин ҷост, ки муносибатҳои сиёсии ду кишвар ҳамвора тақвия меёбад ва барои танзими амнияти минтақа ва ҷаҳон нақши назаррас мебозад. Сиёсати ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон созанда буда, барои густариши рабобити ҳасанаи сиёсӣ бо Ҷумҳурии Исломии Эрон ҳамеша талош меварзад. Дар маҷмӯъ, муносибатҳои сиёсии Тоҷикистон ва Эрон дар марҳилаи мавриди тавачҷуҳ барқарор гардида, бо маром рӯ ба инкишоф овард ва ба манфиати халқҳои ду кишвар ва минтақа аҳаммиати муҳим дошт.

Калидвожа: Тоҷикистон, Эрон, барқароршавӣ, муносибатҳои сиёсӣ, ҳамтаърих, ҳамфарҳанг, манфиат.

ВОССТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН И ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ ИРАН (1992-2007 гг.)

В статье рассматривается восстановление и развитие политических отношений между Таджикистаном и Ираном в течение 1992 года, то есть от восстановления дипломатических отношений до 2007 года. Для более полного освещения этой темы в рамках научной статьи определена ее хронология за 1992-2007 годы, а ее продолжение будет рассмотрено в последующих статьях. Таджикистан и Иран, две страны с одним языком, одной религией, одной историей и одной культурой, никогда не смогут быть отделены друг от друга. Именно отсюда политические отношения

между двумя странами неуклонно укрепляются и играют значительную роль в регулировании безопасности региона и мира. Политика правительства Республики Таджикистан конструктивна и всегда направлена на расширение добрых политических отношений с Исламской Республикой Иран. В целом политические отношения между Таджикистаном и Ираном на рассматриваемом этапе были восстановлены, развивались гладко и имели большое значение на благо народов двух стран и региона.

Ключевые слова: Таджикистан, Иран, реконструкция, политические отношения, совместная история, совместная культура, интерес.

RESTORATION AND DEVELOPMENT OF POLITICAL RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN (1992-2007)

The article discusses the restoration and development of political relations between Tajikistan and Iran during 1992, that is, from the restoration of diplomatic relations until 2007. For a more complete coverage of this topic within the framework of a scientific article, its chronology for 1992-2007 is determined, and its continuation will be considered in subsequent articles. Tajikistan and Iran, two countries with one language, one religion, one history and one culture, can never be separated from each other. It is from here that political relations between the two countries are steadily strengthening and play a significant role in regulating the security of the region and the world. The policy of the government of the Republic of Tajikistan is constructive and always aimed at expanding good political relations with the Islamic Republic of Iran. In general, political relations between Tajikistan and Iran at the stage under consideration were restored, developed smoothly and were of great importance for the benefit of the peoples of the two countries and the region.

Keywords: Tajikistan, Iran, reconstruction, political relations, common history, common culture, interest.

Дар бораи муаллиф

Шарофов Соиб Умрибоевич
Унвонҷӯи кафедраи таърихи умумӣ ва
муносибатҳои байналхалқӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 900 65 08 00
E-mail: soibsharofov81@gmail.com

About the author

Sharofov Soib Umriboevich
Applicant of the Department of General History
and International Relations
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 900 65 08 00
E-mail: soibsharofov81@gmail.com

Об авторе

Шарофов Соиб Умрибоевич
Соискатель кафедры всеобщей истории и
международных отношений
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 900 65 08 00
E-mail: soibsharofov81@gmail.com

РУШДИ АВИАТСИЯИ ГРАЖДАНӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ

Айнуллозода Н. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Авиатсияи граждани яке аз пайвандҳои муҳими системаи нақлиётӣ буда, ҳамчун воситаи муҳимтарини татбиқи самтҳои иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон шумор меравад. Пош хӯрдани давлати бузурги Шуравӣ ва канда шудани алоқаи байни субъектҳои хоҷагидор, инчунин қатъ гардидани маблағгузорӣ аз ҳисоби марказ ва ниҳоят сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар мамлакат ба вазъи авиатсияи граждани таъсири манфӣ расонд. Пеш аз ҳама интиқоли мусофирон тавассути нақлиёти ҳавоӣ ба таври назаррас коҳиш ёфт. Парвозҳо дар хатсайрҳои ҳавопаймоии дохилӣ, ба истиснои хатсайри Душанбе – Хучанд ва қисман Душанбе – Хоруғ қатъ карда шуданд. Барои мисол агар дар соли 1991 интиқоли мусофирон тавассути нақлиёти ҳавоӣ дар ҷумҳурӣ 2,1 миллион нафарро ташкил медод, пас дар соли 1998 он ҳамагӣ 200 ҳазор нафарро ташкил намуд [13].

Ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ба авиатсияи граждани ҷумҳурӣ зарбаи ҷиддӣ расонид. Парки ҳавопаймоҳои он ба таври назаррас заиф гардид. Илова бар ин, аз ҳисоби фонди иттифоқӣ ба ҷумҳурӣ шумораи ками ҳавопаймову ҷарҳболҳо расиданд. Аксарият аз қоршиносони соҳа Тоҷикистонро тарк кардаанд. Дар ин давраи техника, хусусан ҳавопаймоҳо, сӯзишворӣ ва ғайра арзиши гарон доштанд. Аммо ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, бо ба даст овардани истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи авиатсияи граждани оҳиста-оҳиста аз нав эҳё шудан гирифт.

Аз рӯзҳои аввали истиқлолият роҳбарияти корхонаи ҳавопаймоӣ ба тайёр кардани кадрҳои нав диққати калон медод. Ин буд, ки дар як муддати кӯтоҳ даҳҳо, садҳо мутахассисони ҳавопаймоии баландихтисос, ҳавонавардони шоиста, штурманҳо, бортинженерҳо, агентҳои ҳадамоти ташкили нақлиёт, авиатехникаи таъминоти радиотехникӣ ва таҷҳизоти авиатсионӣ ва радиоэлектронӣ, боду ҳавошиносон ва ғайраҳоро таҷрибаи парвоз дар шароити мураккаби кӯҳии кишвар ва роҳҳои нави ҳавоӣ омӯзонид шуданд. Дар минтақаҳои назорати гумрукӣ ва махсуси фурудгоҳи Душанбе ҳоло дастгоҳҳои муосири хориҷии рентгенӣ-телевизионии навъи Хейнеман ва Ропискап, детектори металии статсионари Метор-250 ва детектори металии дастӣ (тахвилшаванда) истифода мешаванд.

Мушкилтарин давраҳо барои ширкати ҳавопаймоии “Тоҷикистон” солҳои 1991-1994 буданд. Новобаста аз сар задани ҷанги граждани дар кишвар барои авиатсияи граждани Тоҷикистон дар Осиёи Марказӣ ва ҷанубу шарқӣ, қитъаи Африқо, Аврупо роҳҳои нави ҳавоӣ кушода шуданд. Бо кӯмаки Бонки Аврупоии таҷдид ва рушд ва ширкати сохтмони Ҳиндустон “Тани Констракшн Компани” корҳои таъмиру барқарорсозӣ дар тамоми қаламрави ҳавоии кишвар - фурудгоҳи Душанбе оғоз ёфт. Дар тӯли солҳои истиқлолият ширкати ҳавопаймоии “Тоҷикистон” узви Ҷамъияти байналмилалии алоқаи барқии авиатсионӣ “SITA” гардид [5, с. 147].

Дар ҳамин давра Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайати Ташкилоти байналмилалии авиатсияи граждани (ИКАО) дохил шуд. Бо Ассотсиатсияи байналмилалии нақлиёти ҳавоӣ (IATA) шартнома дар бораи расонидани кӯмак оид ба назорати пардохт барои истифодаи фазои ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расид. Созишнома бо Ҷамъияти байналмилалии алоқаи барқии авиатсионӣ (SITA) ба тасвиб расид.

Дар муддати кӯтоҳ парвозҳо ба давлатҳои Аморати Муттаҳидаи Араб, Покистон, Эрон, Ҳиндустон, Арабистони Саудӣ, Туркия ва Олмон ба роҳ монда шуданд. Бори аввал ба Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Ҷопон ва Кишварҳои Осиёи ҷанубу шарқӣ парвозҳо анҷом дода шуданд.

Соли 1992 ширкати давлатии ҳавопаймоии “Тоҷикистон” таъсис ёфт ва аз 1-уми марти ҳамон сол сарнишинҳои ҳавопаймоҳои ҷумҳурӣ бо ин рамз парвозҳои худро оғоз карданд. Дар ҳамон сол шуъбаи байналмилалии ширкати ҳавопаймоӣ ба ташкили парвозҳои граждани ба кишварҳои ИДМ ва дигар кишварҳои хориҷӣ мусоидат кард, аз ҷумла: хати ҳавоии

Душанбе – Урумчӣ, яъне ба Ҷумҳурии Мардумии Чин, моҳи март соли 1995 парвозҳо ба Ҷумҳурии Ислонии Покистон, моҳи апрел ба Ҳиндустон, моҳи май ба Афғонистон ва Олмон, соли 1996 ба Туркия, Арабистони Саудӣ, ба Ҷумҳурии Ислонии Эрон ва ғайра таъсис ёфтанд [15, с. 127].

Сарнишинони ҳавопаймоҳои ҷумҳурӣ баъди ба даст овардани истиқлолият бори аввал бо рамзи ширкати ҳавопаймоии “Тоҷикистон” 15 майи соли 1992 парвозҳои худро оғоз карданд. Бояд зикр намуд, ки дар солҳои 90-ум хатҳои байналмилалӣ ҳавопаймоӣ ба Ҷумҳуриҳои Ислонии Покистон, Ҳиндустон, Афғонистон, инчунин ба як қатор давлатҳои Аврупо ва кишварҳои Баҳри Миёназамин кушода шуданд. То соли 1999 дар ҷумҳурӣ аз 47 фурудгоҳи қаблан ғайриҷаҳонӣ 10 фурудгоҳ ғайриҷаҳонӣ мекард ва парки ҳавопаймоӣ ва ҷарҳобҳо аз 40 адад техникаи дар ҳолати қорӣ қарордошта иборат буд. Дар соли 2004 Ширкати давлатии ҳавопаймоии мамлакат “Тоҷикистон” ба Корхонаи воҳиди давлатии авиатсионии “Тоҷикистон” ва дар соли 2006 ба Корхонаи воҳиди давлатии авиатсионии “Тоҷик Эйр” таъсис дода шуд.

Бо назардошти муроҷиати коллективи меҳнатии корхонаи ҳавопаймоӣ бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 30-август соли 1994, № 320 рӯзи 3 сентябр расман “Рӯзи авиатсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” эълон карда шуд [5, с. 148].

Дар ғайриҷаҳонӣ авиатсияи Хадамоти идоракунии ҳаракати ҳавоӣ нақши махсус мебозад ва яке аз соҳаҳои муҳимтарини ғайриҷаҳонӣ авиатсионӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар солҳои истиқлолият ба ин соҳа диққати махсус дода мешуд. Пас аз пошхӯрии ИҶШС дар назди авиаторони Тоҷикистон масъалаи таъсиси роҳҳои ҳавоӣ, ки аз фазои ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон мегузаранд, ба миён омад. Бо шарофати заҳмат ва саъю кӯшиши қорамандон ва мутахассисони Хадамоти идоракунии ҳаракати ҳавоӣ дар давраи аз соли 1994 то 1996 қор гузаргоҳи нави байналмилалӣ ҳавоӣ дар марзи Тоҷикистон бо Афғонистон кушода шуд, ки Аврупоро бо Осиёи Ҷанубу Шарқӣ пайваस्त карданд [6].

Дар солҳои 1995-1996 бо кӯмаки ширкатҳо ва сармоягузори хориҷӣ фурудгоҳи Душанбе аз нав таҷдид карда шуда, пас аз он терминал ва фурудгоҳҳои шаҳри Хучанд ва шаҳри Кӯлоб низ таъмиру таҷдид карда шуданд. Инчунин аз ҳисоби худӣ корхонаҳо зиёда аз 10 ҳавопаймо ва ҷарҳоб ва наздики 150 муҳарриқи гуногун аз таъмири капиталӣ бароварда шуданд. Акнун фурудгоҳҳои Душанбе, Хучанд ва Кӯлоб бо воситаҳои муосири техникаи авиатсионӣ, системаҳои аэронавигатсияи навин мучахҳаз карда шуда, имкон дод, ки ҳавопаймоҳои балансуръати Ту - 154, Ил - 76, Boeing, ҷарҳобҳои Ми - 8, Ми - 26 ва дигар нақлиётҳои ҳавоии кишварҳои хориҷи дуру наздикро қабул кунанд. Махсусан дар тайёр кардани халабонҳо, штурманҳо ва диспетчерҳои ояндаи Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми Ҷумҳурии Қазоқистон хело назаррас аст.

Дар давраи ташаккул ва рушди давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон дар ғайриҷаҳонӣ фурудгоҳи Кӯлоб тағйироти қалон ба амал овард. Пеш аз ҳама, хати парвоз ва фуруд то 3000 метр дароз карда шуд, ду таваккуфгоҳ барои ҳавопаймоҳои ИЛ-76 ва ду таваккуфгоҳ барои ТУ-154 сохта шуда, системаи нишастии СП-80, таҷҳизоти сигналии категорияи якуми Идман, инчунин таҷҳизоти метеорологӣ “КРАМС-4” насб карда шуд. 30 декабри соли 1995 дар фурудгоҳи шаҳри Кӯлоб бори аввал ҳавопаймои ТУ-154 бо муваффақият ба замин фуруд омад. Соли 1997 ба фурудгоҳи Кӯлоб мақоми фурудгоҳи байналмилалӣ дода шуд [5, с. 150].

Рушди авиатсия ва истифодаи самараноки иқтисодии он доимо дар назари Ҳукумати ҷумҳурӣ буд. Ғайриҷаҳонӣ нақлиёти ҳавоӣ дар ҷумҳурӣ дар Идораи асосии авиатсияи граждони ва ҳадамоти Давлатии назорат ва танзим дар соҳаи нақлиёт буд. Ҳарду идора салоҳиятҳои мушаххас доштанд. Идораи асосии авиатсияи граждони бо масъалаҳои таъбиқи сиёсати давлатии авиатсионӣ, ки ба қонеъ кардани талаботи аҳоли ва талаботи иқтисодӣ ба интиқоли авиатсионӣ ва дигар намунаҳои хидматҳо, инчунин фароҳам овардани шароит барои таъмини беҳатарии парвозҳо равонашуда машғул буд. Назорати риояи санадҳои меъриии ҳуқуқӣ дар соҳаи нақлиёт ва танзими ғайриҷаҳонӣ он ба салоҳияти Хизмати давлатӣ тааллуқ дошт.

Аз соли 2000 раванди рушди авиатсияи граждони дар Тоҷикистон оғоз ёфт. Инро афзоиши интиқоли мусофирон ва борҳо тавассути авиатсия дар дохили кишвар ва ба кишварҳои хориҷи наздик ва дур нишон медиҳад.

Ба ифтихори 2700-солагии шаҳри Кӯлоб бо дастгирии Ҳукумати ҷумҳурӣ бинои фурудгоҳ ва майдони назди истгоҳ таҷдид карда шуд. Аз феввали соли 2004 парвози мунтазами чартерӣ аз тариқи хатсайри Москва – Кӯлоб – Москва бо киштиҳои ҳавопаймоҳои Оренбург оғоз гардид. Соли 2004 дар Тоҷикистон 80-солагии авиатсияи граждани чашн гирифта шуд [5, с. 150].

Кормандони корхонаи ҳавопаймоии “Тоҷикистон” барои аз худ намудани нозукиҳои самти мазкур дар донишгоҳҳои гуногуни кишварҳои ИДМ, аз қабилӣ Коллеҷи парвози Кременчуг (Украина), Академияи авиатсияи граждани дар Санкт- Петербург, Академияи авиатсияи граждани ва Донишгоҳи давлатии Ҷумҳурии Қазоқистон, Коллеҷи авиатсияи граждани Рылск, Коллеҷи авиатсионӣ-техникии Егоревск (Федератсияи Русия) ва Институти авиатсияи граждани дар Москва таҳсил кардаанд.

Соли 2005 тибқи созишномаҳои дучониба оид ба алоқаи ҳавоӣ ба созишномаҳои байналмилалӣ фурудгоҳҳои Душанбе, Хучанд ва Кӯлоб парвозҳои мунтазами зиёда аз 15 Ширкати ҳавопаймоии Федератсияи Русия, Чин, Қирғизистон, Эрон ва Афғонистон дар 24 хатсайр оғоз гардид [1].

Нақлиёти авиатсионӣ пули ҳавоие мебошад, ки Тоҷикистонро бо ҷаҳони беруна мепайвандад. Интиқоли ҳавоӣ тавассути ҳавопаймоҳои Корхонаи воҳиди давлатии авиатсионии “Тоҷикистон” ва корхонаҳои авиатсионии кишварҳои ИДМ амалӣ карда мешавад. Ширкатҳои ҳавопаймоии маҳаллии “Сомон Эйр” ва “Тоҷик Эйр” аз Тоҷикистон ба Мюнхен, Франкфурт, Истамбул, Дехлӣ, Техрон, Урумчӣ, Москва, Санкт-Петербург, Екатеринбург, Алмаато, Бишкек ва дигар нуқтаҳои ҷаҳон парвозҳои мунтазам анҷом медиҳанд.

Бо мақсади баланд бардоштани маданияти хизматрасонӣ ба мусофирон дар фурудгоҳи Душанбе толори интизорӣ барои мусофирон, хучраи модару кӯдак кушода шудааст. Дар айни замон, КВД авиатсияи граждани Тоҷикистон дорой пойгоҳи муосири моддӣ ва шумораи кофии ҳавопаймоҳое мебошад, ки метавонанд парвозхоро дар ҳама минтақаҳои ҷаҳон иҷро кунанд. Фурудгоҳҳои байналмилалӣ Душанбе ва Хучанд бо системаҳои муосири муҳандисии аэронавигатсионӣ мувофиқи стандартҳои ИКАО таҷҳизонида шудаанд.

Истифодабарандагони нақлиёти ҳавоӣ асосан аз ҳавопаймоҳои истеҳсоли ИДМ, ки дар хатҳои байналмилалӣ ҳавоӣ рақобатпазир нестанд, истифода мебаранд. Авиатсияи граждани соҳаи рушдбандаи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам дар ҳамлу нақли дохилӣ (маҳаллӣ) ва ҳам байналмилалӣ боркашонӣ ва мусофирон мебошад.

Дар доираи барномаи навсозии парки авиатсионӣ, дар охири соли 2007 дар даҳсолаи охир “Тоҷик Эйр” 2 ҳавопаймои Boeing B737-200 ва 1 Boeing B757-200-ро харидорӣ намуд, ки парвозҳои мунтазамро бо логотипи ширкати ҳавопаймоии тоҷик анҷом медаанд. Ин ҳавопаймоҳо аз ширкати қирғизии “Eastok Avia FZE”, ки иҷорадеҳи “Boeing B737-200” ва ширкати русии “ВИМ-АВИА” буданд, ба иҷора гирифта шуданд. Аммо техникаи бадастомада наметавонист ба рушди авиатсияи Тоҷикистон мусоидат кунад, зеро чунин намуди самолётҳо, ки на камтар аз 20 сол доштанд, яке аз аввалин моделҳои “Boeing” буданд [5, с. 149]. Онҳо бо ҳуқуқи иҷораи молиявӣ харидорӣ карда шуданд. Ҳамаи ҳавопаймоҳои истеҳсоли ғарб бо схемаҳои иҷораи молиявӣ бо ҷалби маблағҳои маҳдуди бонкҳои байналмилалӣ ба даст оварда шудаанд.

Дар солҳои истиқлолият дар бозори авиатсия ҚСК “Тоҷик Эйр” ҷойгоҳи муҳимро ишғол мекард, Бо Қарори ҳукумати ҷумҳурӣ номи ширкати ҳавопаймоии “Тоҷикистон” ба “Тоҷик Эйр” иваз карда шуд. Бо ҳамин ҳуҷҷат танзими фаъолияти ширкати ҳавопаймоӣ дар масъалаҳои муқаррар кардани тарифҳо барои интиқоли байналмилалӣ ва маҳаллӣ аз ҷониби мақомоти дахлдори давлатӣ қатъ карда шуд. Ширкати “Тоҷик Эйр” ҳуқуқ пайдо кард, ки тарифҳои чандирро барои ҳамлу нақли байналмилалӣ мустақилона муайян, муқаррар ва истифода намояд. Аммо, пас аз таҷдиди сохтори ширкат дар соли 2008, он як ҷамъияти саҳҳомии кушода бо назорати пурраи давлат гардид. Аммо “Тоҷик Эйр” танҳо қарзҳо ва парки кӯҳнаи техникаи авиатсионӣ, аз ҷумла 28 ҳавопаймои навъи ТУ-154, ТУ - 134, АН - 24, АН - 28, ЯК - 40 ва 4 чархболи МИ – 8-ро мерос гирифт. Бояд қайд намуд, ки ҳамагӣ 10 ҳавопаймо ва 3 чархбол дар ин давра барои парвоз мувофиқ буданд [2, с. 128].

Тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2008 ҳамаи 29 фурудгоҳи ширкатҳои ҳавопаймоии маҳаллии кишвар ба идораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дода шуда, онҳо бояд дар асоси ҳисоби хоҷагидорӣ ва принципҳои

худмаблағгузорӣ амал намоянд [7, с. 28]. Аммо, ин қарори ҳукумати ҷумҳурӣ ба фаъолияти фурудгоҳҳои маҳаллӣ таъсири манфӣ расонд, чунки онҳо имкониятҳои молиявӣ надоштанд, ки фаъолияти худро мустақилона ба роҳ монанд. Дар натиҷа, 21 фурудгоҳ фаъолияти худро қатъ намуд. Барои фурудгоҳҳои, ки ба хатҳои ҳавопаймоии маҳаллӣ хидмат мерасонанд, набудани ҳаҷми устувори интиқоли мусофирон ва сармоягузориҳои иловагӣ хос буд.

Илова бар ин, тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 491 аз 01.10.2008, КВД авиатсионии “Тоҷик Эйр” ба 6 корхонаи мустақил: КВД авиатсионии “Тоҷик Эйр”, КВД “Фурудгоҳи байналмилалии Душанбе”, КВД “Фурудгоҳи байналмилалии Хучанд”; КВД “Фурудгоҳи байналмилалии Курғонтеппа”, КВД “Фурудгоҳи байналмилалии Кӯлоб ва КВД “Тоҷикаэронавигация” табдил дода шудааст.[5, с. 148] Инчунин ҳадамоти дахлдор дар фурудгоҳҳои Хучанд, Кӯлоб ва Курғонтеппа, ки ба ҳайати он дохил шудаанд, таъсис дода шуданд [9, с. 95].

Дар давоми солҳои мавҷудияти худ, корхонаи воҳиди давлатии “Тоҷикаэронавигация” ҳамчун субъекти мустақили ҳуқуқӣ фаъолият мекунад ва вазифаҳои стратегии худро дар идоракунии ҳаракати ҳавой дар замин ва фазои ҳавоии Тоҷикистон дар сатҳи баланд иҷро намуда, эътимоднокӣ ва беҳатарии ҳавопаймоҳоро таъмин менамояд. “Тоҷикаэронавигация” барои ин мақсад аз намудҳои муосири техника ва таҷҳизоти аэрокосмосӣ истифода мебарад, ки ба афзоиши шумораи хизматрасониҳои “Тоҷикэронавигация” ба нақлиёти ҳавой дар фурудгоҳҳо ва фазои ҳавоии ҷумҳурӣ мусоидат мекунад. Агар дар соли 2009 он 16368 хизматрасонии гуногун анҷом дода бошад, пас танҳо дар 8 моҳи соли 2013 он ба 27463 ҳавопаймо дар фазои ҳавоии Тоҷикистон хизмат мерасонад [2, с. 135].

Дар заминаи КВД “Фурудгоҳи байналмилалии Душанбе” тибқи Қарори Ҳукумати ҷумҳурӣ аз 20 ноябри соли 2008, № 568, корхонаҳои фаръии Агентии алоқаи ҳавой, Ширкати сӯзишворӣ ва маҷмааи фарҳангӣ – табиӣ “Авиатор” таъсис дода шуданд. Он вақт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 16 фурудгоҳ бо аэродромҳои муосир фаъолият мекарданд, ки 4 адади он ба фурудгоҳҳои дорой аҳамияти байналмилалӣ дохил карда шуда буданд [3].

Фаъолияти устувори авиатсияи граждани, рушд ва даромаднокии он бе фурудгоҳҳои муосир ғайриимкон аст. Дар тӯли солҳои истиқлолият ба сатҳи фаъолияти фурудгоҳҳо аҳамияти муҳим дода шуд. Илова бар ин, дар ин солҳо сохтор ва самти фаъолияти фурудгоҳҳо тағйир ёфт. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2008 инҷониб 4 фурудгоҳи байналмилалӣ ба фаъолият оғоз намуда, дарвозаҳои асосии ҳавоии кишвар фурудгоҳҳои байналмилалии Душанбе ва Хучанд гардиданд. КВД Фурудгоҳи байналмилалии Душанбе ва Фурудгоҳи байналмилалии Хучанд тибқи Қарори Ҳукумати ҷумҳурӣ аз 10 октябри соли 2008 таъсис дода шудаанд. “Фурудгоҳи байналмилалии Душанбе” тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2009, бо № 707 ба чамбъяти саҳомии кушода табдил дода шудааст [9, с. 98].

Пас аз ба истифода додани терминали нав, Фурудгоҳи байналмилалии Душанбе ба бузургтарин маркази алоқаи ҳавой дар кишвар табдил ёфт. Созишномаи байни ҳукуматҳои Тоҷикистон ва Фаронса дар бораи сохтмони терминал дар Фурудгоҳи байналмилалии Душанбе моҳи апрели соли 2009 ба имзо расид. Тибқи ҳуҷҷатҳои имзошуда, лоиҳаи сохтмони терминал 27 миллион евро арзбӣ карда шуд, ки аз он 7 миллион евро ҳиссаи Ҳукумати ҷумҳурӣ мебошад. Қониби Тоҷикистон уҳдадорӣҳои худро аллакай моҳи октябри соли 2009 иҷро карда, 5 миллион евро барои корҳои сохтмонӣ майдонча ҷудо намуд [16]. Ширкатҳои фаронсавии Alpha airport ва Sofema Group уҳдадор шуданд, ки терминал созанд, аммо пас аз оғози корҳои сохтмонӣ, онҳо маблағгузориҳои иловагиро талаб карданд, ки Ҳукумати ҷумҳурӣ ба он розӣ нашуд ва боиси боздоштани корҳои сохтмонӣ шуд.

Соли 2008-ум дар ихтиёри авиатсияи граждании Тоҷикистон зиёда аз 58 ҳазор км хатҳои ҳавопаймоӣ мавҷуданд. Дар ин давра дар Тоҷикистон 3 ширкати ҳавопаймоӣ парвоз мекарданд ва парвозҳо асосан аз фурудгоҳҳои Душанбе ва Хучанд сурат мегирифтанд. Дар хатсайрҳои ҳавопаймоии маҳаллӣ мутаносибан 89 ва 5 фоизи мусофирон бо Хатсайрҳои Душанбе - Хучанд ва Душанбе - Хоруғ интиқол дода шуданд. Боқимондаи 6 фоизи мусофирони дохилӣ ба хатсайрҳои хизматрасонии муваққатӣ рост меомаданд.[2] Афзоиши шумораи парвозҳо дар як шабонарӯз аз қониби ширкатҳои ҳавопаймоии Тоҷикистон танҳо дар фурудгоҳҳои шаҳрҳои Душанбе ва Хучанд мушоҳида мегардид. Дар ин давра дар ҷумҳурӣ шумораи умумии ҳавопаймоҳо 37 ададро ташкил меод, ки 33 адади он ҳавопаймо ва 4 ададро чархбол буд. Бояд таъзакур намуд, ки аз шумораи умумии нақлиётҳои ҳавой:

ҳавопаймоҳо 45% ва чархболҳо 75% дар ҳолати коршоём буда, синни миёнаи ҳавопаймоҳо зиёда аз 20 солро ташкил меод [5, с. 149].

Дар соли 2008 аз ҷониби авиатсияи граждании ҚТ дар хатҳои ҳавопаймоии маҳаллӣ 188,4 ҳазор мусофир ва 2480,7 тонна бор интиқол дода шуд. Дар хатҳои байналмилалӣ зиёда аз 709,7 ҳазор мусофир интиқол дода шудааст. Ҳамаи ҳамлу нақли ҳавопаймоҳои мусофирбарӣ ва боркашонии маҳаллӣ аз ҷониби КВД “Тоҷик Эйр” амалӣ карда мешуд. Дар ин вақт, асосан ҳавопаймоҳои Як-40, Ан-24, Ан-26, Ан-28 ва Boeing 737/200 истифода мешуданд. Ягона ҳавопаймои нав, ки “Тоҷик Эйр” дар охири соли 2011 харидорӣ кардааст, МА-60 турбовинтии истеҳсоли давлати Чин мебошад.

Бояд қайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то аввали соли 2013 ҳамагӣ се ширкати ҳавопаймоӣ “Тоҷик Эйр”, “Сомон Эйр” ва “Ист Эйр” фаъолият мекарданд. Моҳи феввали соли 2013 дар авиатсияи Тоҷикистон ширкати нави хусусии ҳавопаймоӣ «Asian Express Airlines» ба кор шуруъ карда, ҳавопаймоҳои истеҳсоли давлатҳои Фарбро ба фурудгоҳи шаҳри Душанбе овард.

Қайд кардан зарур аст, ки ширкатҳои ҳавопаймоии миллӣ ҳам дар дохили ҷумҳурӣ ва ҳам барои берун аз он ба мусофиркашонӣ ва боркашонӣ машғул гардида, дар ин давра ширкатҳо 24 парвози ҳавопаймоӣ анҷом дода, шумораи парвозҳо дар як ҳафта ба 86 мерасид.

Дар ҳудуди ҷумҳурӣ парвозҳои ҳавопаймоӣ ба самти Душанбе – Хучанд – Душанбе, Душанбе – Панҷакент – Душанбе, Душанбе – Хоруғ-Душанбе анҷом дода мешаванд. Илова бар ин, аз рӯи талаботи мусофирон парвозҳои ҳавопаймоӣ Душанбе – Ванҷ – Душанбе, Душанбе – Калъаи Хумб – Душанбе, Душанбе – Фарм – Душанбе, Душанбе – Ҷиргатол – Душанбе иҷро карда мешаванд. Дар айни замон дар ҚТ 18 ширкатҳои ҳавопаймоии хориҷӣ фаъолият мекунанд. Дар 36 хатсайр шумораи умумии парвозҳо дар як ҳафта ба 92 парвоз мерасад.

Дар хатҳои ҳавопаймоӣ ба ғайр аз тарифҳои “Бизнес-класс” инчунин тарифҳои махсус барои ҳама категорияҳои мусофирон амал мекунанд, аз ҷумла тарифҳои “Қавонон”, “Оила”, “Сайёҳӣ” ва тарифи “Донишҷӯ”, ки аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми мулоқот бо тоҷикони Русия тасдиқ карда шуд. Ин тарифҳо дар асоси талабот ва меъёрҳои байналмилалӣ тартиб дода шудаанд ва дар ҳамаи кишварҳои хориҷи дуру наздик, аз ҷумла дар кишварҳои ИДМ истифода мешаванд.

Дар соли 2008 тавассути нақлиёти ҳавоӣ дар ҷумҳурӣ ба 1349,5 ҳазор мусофир хизматрасонӣ карда шуд, ки 609,5 ҳазор мусофирон тавассути ширкатҳои ватанӣ ба анҷом расиданд. Ҳаҷми мусофиркашонӣ тавассути ширкатҳои ҳавопаймоии хориҷӣ дар соли 2008 нисбат ба соли 2007 қариб 112,8% ва ширкатҳои ватанӣ 123,5% афзоиш ёфтааст.

Ҳаҷми боркашонӣ 117,5 % афзуда, гардиши мол 4 миллиону 918 ҳазор тонна, аз ҷумла: КВД “Тоҷик Эйр” -5113,5 ҳазор, тонна-км, “Сомон Эйр” 194,7 ҳазор тонна-км ташкил дод. Танҳо дар соли 2009 нақлиёти ҳавоӣ ба 727,2 ҳазор нафар хизмат мерасонд, ки ин нисбат ба соли 2008 қариб 18 фоиз зиёд буд. Дар ин давра бо нақлиёти ҳавоӣ 2480,68 тонна бор интиқол дода шуд, ки аз он 1,6 ҳазор тонна ба “Тоҷикэйр” ва 0,6 ҳазор тонна ба ширкати ҳавопаймоии “Сомон Эйр” тааллуқ дошт [10].

Интиқоли байналмилалӣ тавассути ҳавопаймоҳо асосан байни Тоҷикистон ва Русия (87 %), Чин (4,7 %) ва Туркия (4,1%) амалӣ карда мешуд, боқимонда ба Қазоқистон, Қирғизистон, Эрон ва АМА рост меояд. Ба ҳиссаи ҳавопаймоҳои ватанӣ тақрибан 45 % интиқоли мусофирони байналмилалӣ рост меояд [5, с. 151].

Азбаски Ҷумҳурии Тоҷикистон узви ИКАО (Ташкилоти байналмилалӣ авиатсияи граждании) мебошад, ин ба ҳадамоти диспетчерӣ масъулияти баланди сатҳи хизматрасонии ҳавопаймоҳои ватанӣ ва хориҷиро тақозо менамояд. Дар айни замон, тайёр кардани кадрҳо дар донишгоҳҳои гуногуни кишварҳои ИДМ- Мактаби парвозҳои Кременчуг (Украина), Академияи авиатсияи граждании дар Санкт - Петербург, Академияи авиатсияи граждании ва Донишгоҳи давлатии Қазон ва Институти авиатсияи граждании Маскав гузаронида мешавад. Илова бар ин, ширкати ҳавопаймоии “Тоҷик Эйр” мутахассисонро дар Литва “Baltic Flight academy” омода менамояд [12].

Аммо вақтҳои охир ҳиссаи “Тоҷик Эйр” дар ҳаҷми умумии мусофиркашонии ҳавопаймоҳо коҳиш ёфта, нишондиҳандаҳои ширкати хусусии “Сомон Эйр” ба таври назаррас беҳтар шуданд. “Сомон Эйр” бо қарори ҳукумати ҷумҳурӣ соли 2008 таъсис ёфта, фаъолияти амалиётҳои худро аз моҳи феввали соли 2008 бо парвозҳо ба самти Маскав оғоз

кард. Аз соли 2009 ба парвозҳо ба кишварҳои хориҷи дур шуруъ карда ба системаи BSP¹ дохил шуд ва аввалин шуда аз Тоҷикистон ба Олмон парвоз кард.

Новобаста аз муваффақиятҳо дар самти авиатсияи граждони дар баробари ширкатҳои милли дар бозори авиатсионии Тоҷикистон аз соли 2007 ширкати ҳавопаймоии “Ист Эйр” низ фаъолият мекард. Он як қисми ширкати Easton Avia FZE буд, ки бо кӯмаки ширкати мазкур таъсис ёфта, фаъолияти худро дар самти лизинг ва хидматрасонии ҳавопаймоҳо равона намудааст. Аз соли 2007 то 2011 “Ист Эйр” бо ширкатҳои ҳавопаймоии тоҷикии “Тоҷик Эйр” ва “Сомон Эйр” ҳамкорӣ менамуд. “Ист Эйр” дар муддати кӯтоҳ дар интиқоли мусофирон дар хатҳои байналмилалӣ ҳавопаймоӣ ба натиҷаҳои назаррас ноил гардид. Агар дар соли 2012 ширкат 530 ҳазор мусофирро интиқол дода бошад, пас дар соли 2013 ин нишондод 209,0 ҳазор мусофирро ташкил меод, яъне қариб панҷ маротиба интиқоли мусофирон афзуда буд [5, с. 133].

Ширкати ҳавопаймоӣ аз Фурудгоҳҳои байналмилалӣ Қурғонтеппа ва Кӯлоб ба шаҳрҳои бузурги Федератсияи Русия, ба монанди Москва, Санкт-Петербург, Қазон, Новосибирск, Екатеринбург ва Оренбург парвоз мекунад [9, с. 249].

Дар муддати кӯтоҳ ширкати хусусии ҳавопаймоии “Сомон Эйр” дар интиқоли мусофирон ба натиҷаҳои назаррас ноил гардид. Агар дар соли 2009 он 140 ҳазор мусофирро интиқол дода бошад, пас танҳо дар 8 моҳи соли 2013 наздики 306,3 ҳазор мусофир ва 764,9 тонна бор интиқол дода шудааст. Омилҳои асосии муваффақиятҳои назарраси “Сомон Эйр” истифодаи ҳавопаймоҳои муосиру бароҳати истеҳсоли ғарбии навӣ “Boeing” ва “Аэробус”, кадрҳои босалоҳият, тарифҳои чандир барои интиқоли байналмилалӣ ва маҳаллии мусофирон ва ташкили хидмати қулай буданд.

Моҳи июни соли 2008 “Сомон Эйр” аввалин шуда якумин ҳавопаймои Boeing - 737 - 400-ро гирифт ва моҳи октябр соҳиби Boeing 700-800 шуд, ки номи “Исмоили Сомонӣ”-ро гирифт. Дуюмин чунин ҳавопаймои “Сомон Эйр” дар аввали соли 2009 дастрас намуд ва онро ба шарафи нависандаи маъруфи тоҷик, Қаҳрамони Тоҷикистон “Садриддин Айнӣ” номгузорӣ карданд. Дар соли 2010 дар шароити иҷораи молиявӣ ширкати ҳавопаймоӣ Boeing 737-800-ро истифода бурд ва дар соли 2011 якбора чор ҳавопаймо гирифт. Як ҳавопаймо ба номи Ходими давлатӣ ва ҷамъиятии тоҷик “Нусратулло Маҳсум” ва дуюмро ба номи шоири маъруфи тоҷик “Мирзо Турсунзода” номгузорӣ карданд [4].

Моҳи августи соли 2010 “Сомон Эйр” Boeing 737-900 ER бо қарзи 80 миллион доллар аз бонки давлатии содироту воридоти Амрико барои 10 сол харидорӣ кард ва ба номи арбоби сиёсӣ хизбӣ ва давлатии Тоҷикистон “Шириншо Шотемур” номгузорӣ кард. Дар моҳи октябри соли 2011 ширкат парки авиатсионии худро бо Boeing нави 737-900 пур кард. Онҳо аввалин ҳавопаймоҳои чаҳид дар ИДМ буданд. Бори аввал дохили салонҳои ин ҳавопаймоҳо бо сабки миллии тоҷикӣ сохта шудаанд. Ҳамаи нишондиҳандаҳои иттилоотӣ бо забони тоҷикӣ нишон дода шудаанд. Ба боинги дуюми нав номи ходими давлатию хизбӣ, олим “Бобочон Ғафуров” дода шуд.

Ширкати Ҳавопаймоии “Сомон Эйр” дар тӯли қариб даҳ сол як ҷаҳиши бузурге ба амал овард ва дар интиқоли мусофирон ва борҳо саҳми бузург гузошт. Дар соли 2009 он 320,9 ҳазор нафарро интиқол дод ва танҳо дар 8 моҳи соли 2013 шумораи мусофирони интиқолёфта 306,3 ҳазор нафарро ташкил дод. Сомон Эйр узви комилхуқуқи Созмони байналмилалӣ авиатсияи граждони ИКАО мебошад, ки 191 кишварро дар бар мегирад ва он бисёр сохторҳои авиатсионии ҷаҳонӣ, ба монанди DUL, HYATT, DNATA, FAAPORT, TNY, BOEING-ро муттаҳид кардааст [9, с. 255-256].

Ширкати ҳавопаймоӣ ба бисёр шаҳрҳои Тоҷикистон, инчунин ба самтҳои хориҷаи наздик ва дур, ба монанди Олмон, АМА, Туркия, Арабистони Саудӣ, Украина, Қирғизистон ва шаҳрҳои бузурги Русия - Москва, Санкт-Петербург, Красноярск, Екатеринбург, Оренбург парвоз мекунад. Дар баробари ин, ҳавопаймоҳои “Сомон Эйр” аз фурудгоҳи байналмилалӣ Хучанд ба Красноярск, Санкт-Петербург, Хант-Мансийск, Иркутск, Новосибирск ва дигар шаҳрҳои Федератсияи Русия парвоз мекунанд.

Дар солҳои охир ширкати ҳавопаймоӣ ба тайёр кардани ҳайати парвоз ва муҳандисӣ-

¹ BSP системаи ҳисоббаробаркунӣ мебошад, ки бо мақсади сода кардани раванди бақайдгирии парвозҳо, омода кардани ҳисоботҳо дар бораи фуруш ва гузаронидани ҳисоббаробаркунӣ байни Агентҳо ва Ширкатҳои Ҳавопаймоӣ барои хидматҳои расонидашуда сохта шудааст.

техникӣ диққати махсус медиҳад, мутахассисонро дар IFTC дар Истамбул (Туркия) тайёр мекунад.

Бояд саҳми мутахассисони алоҳидаро дар рушди авиатсияи Тоҷикистон қайд кард. Мирзо Абдуллоевич Мاستонгулов яке аз нафароне ба ҳисоб меравад, ки ҳамчун асосгузори ширкатҳои ҳавопаймоии тоҷик “Тоҷик Эйр” ва “Сомон Эйр” дар рушди авиатсия дар Тоҷикистон саҳми калон гузоштаст. М. А. Мاستонгулов аз соли 1991 то 2000 ба авиатсияи граждании Тоҷикистон ва ширкати давлатии ҳавопаймоии “Тоҷикистон” роҳбарӣ намудааст. Ӯ пас аз хатми омузишгоҳи авиатсионии Красноярски вилояти Саратов ба ватан баргашт ва фаъолияти меҳнати худро бо самолёти АН-2 оғоз намуд, баъдан командири самолёти ТУ-154 ва сардори корхонаи авиатсионӣ шуд. Ҳатто дар солҳои душвортарин, ки дар Тоҷикистон ҷанги гражданин оғоз шуд, низоми ҷамъиятию сиёсӣ тағйир ёфт, дар иқтисод ислоҳот ва тағйирот дар сохтори идоракунии давлатӣ ба амал омад, М.Мастонгулов, сарфи назар аз тағйироти кулӣ дар ҷомеа, тавонист авиатсияи тоҷикро начот дода, онро ба соҳаи муҳими комплекси нақлиёти ҷумҳурӣ табдил диҳад.

Дар айни замон, “Сомон Эйр” ширкати ҳавопаймоии босуръат рушдбанда мебошад. Гурӯҳи парвозии он зиёда аз панҷоҳ сарнишинро дар бар мегирад. Ширкат ба беҳтар кардани сифати хидматрасонии ба мусофирон пешниҳодшуда, инчунин баланд бардоштани сатҳи беҳатарӣ ва эътимоднокии парвозҳо диққати ҷиддӣ медиҳад.

Ширкати Ҳавопаймоии “Сомон Эйр” сертификати узвияти ассотсиатсияи байналмилалӣ нақлиёти ҳавоиро гирифт, ки маросими супоридани он 11 октябри Соли 2017 дар Душанбе баргузор шуд. Сертификатро ба директори генералии ширкати ҳавопаймоӣ Томас В. Халлам II директори минтақавии IATA Реймондс Грунтанс супорид. Ба ин муносибат директори генералии ширкати ҳавопаймоӣ Томас В.Халлам II иброз намуданд, ки “Узвияти IATA ба таҳкими минбаъдаи мавқеи ширкати ҳавопаймоӣ ҳамчун интиқолдиҳандаи минтақавӣ ва байналмилалӣ мусоидат хоҳад кард ва имкон медиҳад, ки таҷрибаи интиқолдиҳандагони пешрафтаи байналмилалӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва намудҳои нави хидмат барои мусофирон, баланд бардоштани стандартҳои амалиётӣ, сода кардани тартиби бастанӣ созишномаҳо ва дар ниҳоят маъноӣ бартариҳои ҷиддии рақобат ва кам кардани хароҷотро дорад” [14].

Дар байни бартариҳои асосии ширкати ҳавопаймоии “Сомон Эйр” ҳамчун узви IATA имконияти бастанӣ шартномаҳои интерлайн¹ ва код-шернинг² бо интиқолдиҳандагони пешрафтаи байналмилалӣ мебошад. Ин ба ширкати ҳавопаймоӣ имкон медиҳад, ки мусофирон ва бағочро ба тамоми самтҳои зарурӣ берун аз шабакаи хатсайри “Сомон Эйр” интиқол диҳад. Ширкати ҳавопаймоии “Сомон Эйр” аввалин ширкат дар Тоҷикистон ва сеюм дар Минтақаи Осиёи Миёна мебошад, ки ба гирифтани шаҳодатномаи узвият дар ассотсиатсияи байналмилалӣ нақлиёти ҳавоӣ – IATA муваффақ гардид.

Ассотсиатсияи байналмилалӣ нақлиёти ҳавоӣ (IATA) - ассотсиатсияи касбии ширкатҳои ҳавопаймоӣ, ки парвозҳои байналмилалӣ анҷом медиҳад. IATA ҳамчун Ҳамоҳангсоз ва намояндаи манфиатҳои соҳаи нақлиёти ҳавоӣ дар соҳаҳои, ба монанди таъмини беҳатарии парвозҳо, амалиёти парвозҳо, хидматрасонии техникӣ, амнияти авиатсионӣ, таҳияи стандартҳои байналмилалӣ баромад мекунад. Дар айни замон, 275 ширкати ҳавопаймоӣ аз 119 кишвари ҷаҳон узви IATA мебошанд. Имрӯз “Сомон Эйр” аз Тоҷикистон ба самти кишварҳои чун Олмон, АМА, Туркия, Чин, Русия ва Қазоқистон бо ҳавопаймоҳои Boeing 737-300, -800 ва -900 бомуваффақият парвозҳоро анҷом медиҳад [14].

Дар соли 2013 ширкатҳои ҳавопаймоии Тоҷикистон 97 парвозро дар 46 хатсайр анҷом дода, 680,1 ҳазор мусофирро интиқол доданд, аз ҷумла ба ҚДММ “Тоҷик Эйр” 249,0, ҚДММ “Сомон Эйр” 306,3, ҚДММ “Ист Эйр” 124,8 ҳазор мусофир рост меояд. Дар бозори авиатсионии Тоҷикистон 17 ширкати ҳавопаймоии хориҷӣ фаъолият мекарданд ва дар ин давра онҳо 114 парвозро дар 52 хатсайр анҷом доданд. Дар ин муддат фурудгоҳҳои

¹ Интерлайн- созишномаест, ки ба ширкати ҳавопаймоӣ имкон медиҳад, ки барои парвозҳои ширкати ҳавопаймоии шарик фармоиш диҳад. Дар натиҷа, мусофире, ки хатсайри он парвозҳои ширкатҳои ҳавопаймоии гуногунро дар бар мегирад, бояд танҳо як чипта харад. Ин парвозҳоро парвозҳои пайваस्तкунанда меноманд.

² Код-шернинг (амалиёти муштараки парвозҳо) як шакли ҳамкории байни ширкатҳои ҳавопаймоӣ мебошад, ки дар он як самт аз ҷониби ду ё якчанд интиқолдиҳанда хидматрасонӣ карда мешавад.

байналмилалии чумхурӣ ба 1 478,9 ҳазор мусофир хидматҳои гуногун расониданд, ки 1383,2 ҳазор нафари онҳо мусофирони парвозҳои байналмилалӣ буданд [5, с. 128]. Ин рақамҳо нишон медиҳанд, ки авиатсияи Тоҷикистон дар муддати кӯтоҳ ба натиҷаҳои назаррас ноил гардида бошанд ҳам, вале нақши авиатсия дар интиқоли борҳо ҳамонро ночиз боқӣ монда буд. Дар ин муддат Ширкатҳои ҳавопаймоии Тоҷикистон ҳамагӣ 1,5 ҳазор тонна борҳои гуногунро интиқол доданд.

Дар аввали соли 2013, ширкати фаронсавии “Вепи” ба идомаи сохтмони терминали Фурудгоҳи байналмилалии Душанбе оғоз намуда, онро дар тӯли 20 моҳ сохта ба истифода дод. Дар сохтмон зиёда аз 200 нафар коргарон ҷаъолият мекарданд, ки 110 нафари онҳо мутахассисони маҳаллӣ буданд. Терминали нав тибқи меъёрҳои ҷаҳонӣ дар масоҳати 11 ҳазор метри мураббаъ ба маблағи беш аз 280 миллион сомонӣ сохта шуда, қодир аст дар як соат ба 500 нафар мусофир хидмат расонад. Терминали нав барои гирифтани равонид ба хориҷӣ хидмати консулиро низ анҷом дода, дорои 18 нуқтаи бақайдгирии мусофирон, ду эскалатор, панҷ лифт ва се интиқолдиҳанда барои додани бағоч ба мусофирон мебошад. 3 сентябри соли 2014 дар маросими ба истифода додани Терминали нави Фурудгоҳи байналмилалии Душанбе Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон суҳанронӣ намуда, қайд намуданд, ки: “Шароитҳои терминал имкон медиҳад, ки дар як сол дар сатҳи стандартҳои ҷаҳонӣ ба як миллиону дусад ҳазор мусофир хизмат расонида шавад. Ҳангоми сохтани фурудгоҳҳои муосир ва мучаҳҳаз, баланд бардоштани сатҳ ва сифати хизматрасонӣ ва муоширати кормандони хизматрасон, инчунин таъмини беҳатарии мусофирон яке аз масъалаҳои асосии таҳкими стандартҳо ва меъёрҳои коммуникатсионӣ мебошад” [11].

Дар соли 2015 ширкати ҳавопаймоии “Тоҷик Эйр” 36 ҳавопаймо дорад, ки танҳо 5 ҳавопаймо дар истифода ва 31 ҳавопаймо дар нигоҳдорӣ қарор доранд. Бо вучуди ин, ширкати ҳавопаймоӣ 3 062 парвози маҳаллӣ ва байналмилалиро анҷом дод ва 311800 мусофир аз хидматҳои он истифода карданд. Аз ҷумла, дар самтҳои байналмилалӣ ширкати ҳавопаймоӣ 272660 мусофирро интиқол дод, дар хатҳои ҳавопаймоии дохилӣ ҳаҷми интиқол ду маротиба афзуда, ба 39 140 мусофир расид. “Тоҷик Эйр” ба Русия, Эрон, Олмон, АМА, Туркия, ЧИН, Ҳиндустон, Покистон ва аз тариқи хатҳои дохилӣ ба Хучанд, Хоруғ, Ҷирғатол, Ванҷ ва дигар минтақаҳо парвоз мекунад [8].

Бояд қайд намуд, ки дар солҳои истиқлолият авиатсияи граждани дар системаи ягонаи нақлиёти кишвар ҷойгоҳи муҳимро ишғол мекунад. Вай дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии мамлакат саҳми бузург гузоштааст. Авиатсияи граждани барои таъмини дастрасии нақлиёти минтақаҳои кӯҳии кишвари мо аҳамияти махсус дорад. Президенти Мамлакат Эмомалӣ Раҳмон қайд карданд, ки авиатсияи граждани Тоҷикистон дар тӯли 90 соли охир роҳи пуршарафро тай кардааст. Аммо солҳои истиқлолият барои ин соҳа давраи рушди бесолиқ гардид. Азбаски дар ин давра шароити фурудгоҳҳои чумхурӣ ба таври кулӣ тағйир ёфт, онҳо бо техника ва таҷҳизоти пешрафтаи муосир таъмин карда шуданд, пояи моддию техникаӣ аз ҳисоби харид ва лизинги ҳавопаймоҳои замонавӣ пур карда шуд, таъминоти моддӣ ва иҷтимоӣ кормандони соҳа якҷанд маротиба беҳтар шуд [11].

Ба ҳамин тариқ, рушди коммуникатсияҳои нақлиётӣ дар маҷмуъ ба рушди минбаъдаи робитаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии Тоҷикистон мусоидат намуда, ба ин васила ба сатҳи ҳамгироии кишвар ба низомии иқтисодии байналмилалӣ таъсири бевосита гузошт, ки ин махсусан дар заминаи ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ бениҳоят муҳим аст.

Адабиёт

1. Анваров М. Мы готовы к конструктивному диалогу // Азия-плюс. - 2005. - 25 декабря.
2. Гафурова Г.А. Развитие дорожного строительства и транспорта в Таджикистане в годы независимости (1991-2016 гг.): Дис. ... канд. истор. наук. - Худжанд, 2018.
3. Государственная целевая программа. Развитие транспортного комплекса Республики Таджикистан на 2010-2025 годы // Чумхурият. - 2011. - 2 апрел.
4. Гражданская авиация Таджикистана [Манбаи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <https://www.tajik-gateway.org/wp/transport-tadzhikistana/grazhdanskaya-aviatsiya-tadzhikistana/> (Санаи муруҷат: 13.08.2023).
5. Исмаилов Ф. Гражданская авиация в годы независимости // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. - Душанбе, 2013. - №4 (53).

6. *История авионавигации республики Таджикистан [Манбаи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <https://www.airnav.tj/ru/company/history>.*
7. *Махмудзода М. Шукуров Х. Лочинҳои осмони соф. - Хучанд: Ношир, 2014.*
8. *Народная газета. - 2016. - 3 февраля. №5 (20037).*
9. *Неъмат Х., Одиббек Г. Болҳои Тоҷикистон. (Крылья Таджикистана). - Душанбе: Орбита, 2014.*
10. *Отчет Министерство транспорта. Сводка о перевозке и нагрузке транспортной системы в РТ за 2010 г.*
11. *Президент пожелал «безопасных полетов» пассажирам нового терминала Душанбинского аэропорта 3 сентября 2014 г. [Манбаи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <https://avesta.tj/2014/09/03/prezident-pozhelal-bezopasnyh-poletov-passazhiram-novogo-terminala-dushanbinskogo-aeroporta/>.*
12. *Солиев Б. Полёт длиной в 90 лет // Народная газета. - 2014. - 3 сент. №37 (19 955).*
13. *Таджикистан: 20 лет государственной независимости. Статистический сборник. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2011. – 328 с.*
14. *Таджикская авиакомпания «Сомон Эйр» стала членом IATA [Манбаи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <https://irtag.info/ru/news/tadzhikskaya-aviakompaniya-somon-eyr-stala-chlenom-iata>*
15. *Ҳотамов Н.Б. Социально-экономические преобразования Республики Таджикистан в период суверенитета (1991-2006гг.). - Душанбе, 2008.*
16. *Чумхурият. - 2014. - 4 сентябр.*

РУШДИ АВИАТСИЯИ ГРАЖДАНӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ

Дар мақолаи мазкур рушди авиатсияи граждони дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифи мақола қайд мекунад, ки пош хӯрдани давлати бузурги Шуравӣ ва сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар мамлакат ба вазъи авиатсияи граждони таъсири манфӣ расонд. Пеш аз ҳама интиқоли мусофирон тавассути нақлиёти ҳавоӣ ба таври назаррас коҳиш ёфт. Парвозҳо дар ҳатсайҳои ҳавопаймоии дохилӣ, ба истиснои ҳатсайи Душанбе – Хучанд ва қисман Душанбе – Хоруғ қатъ карда шуданд. Аммо ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, бо ба даст овардани истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи авиатсияи граждони аз нав эҳё шуда, барои авиатсияи граждони Тоҷикистон дар Осиёи Марказӣ ва ҷанубу шарқӣ, қитъаи Африқо, Аврупо роҳҳои нави ҳавоӣ кушода шуданд. Дар тӯли солҳои истиқлолият ширкати ҳавопаймоии “Тоҷикистон” узви Ҷамъияти байналмилалӣ алоқаи барқии авиатсионӣ “SITA” ва Ташкилоти байналмилалӣ авиатсияи граждони (ИКАО) гардида, бо Ассотсиатсияи Байналмилалӣ нақлиёти ҳавоӣ (IATA) шартнома дар бораи расонидани кӯмак оид ба назорати пардохт барои истифодаи фазои ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расид.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, истиқлолият, авиатсияи граждони, нақлиёти ҳавоӣ, ҳавопаймо, вертолёт, ҳатсай, ҳавонавард, интиқоли мусофирон, фурудгоҳ, ширкати ҳавопаймоӣ.

РАЗВИТИЕ ГРАЖДАНСКОЙ АВИАЦИИ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

В данной статье анализируется проблема о развития гражданской авиации в условиях перехода к рыночной экономике. Автор статьи отмечает, что распад советского государства и начало гражданской войны в стране негативно сказались на состоянии гражданской авиации и это, прежде всего, прослеживается на перевозке пассажиров воздушным транспортом. Приостановлены полёты на внутренних авиалиниях, за исключением маршрута Душанбе – Худжанд и частично Душанбе – Хорог. Но, несмотря на все это, с обретением государственной независимости Республики Таджикистан сфера гражданской авиации возродилась, открылись новые воздушные пути для гражданской авиации Таджикистана в Центральной и Юго-Восточной Азии, Африканском континенте и Европе. В годы независимости авиакомпания “Таджикистан” стала членом Международного общества авиационной электрической связи “SITA” и Международной организации гражданской авиации (ИКАО) и подписала договор с Международной ассоциацией воздушного транспорта (IATA) о оказании помощи в контроле над оплатой за использование воздушного пространства Республики Таджикистан.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, независимость, гражданская авиация, авиатсияи граждони, самолёт, вертолёт, маршрут, авиалиния, пассажирские перевозки, аэропорт, авиакомпания.

DEVELOPMENT OF CIVIL AVIATION IN THE CONDITIONS OF TRANSITION TO A MARKET ECONOMY

This article deals with the development of civil aviation in the transition to a market economy. The author of the article notes that the collapse of the Soviet state and the beginning of the civil war in the country had a negative impact on the state of civil aviation. First of all, passenger transportation by air has significantly decreased. Flights on domestic airlines have been suspended, with the exception of the Dushanbe – Khujand route and partially Dushanbe – Khorog. But, despite all this, with the acquisition of the state independence of the Republic of Tajikistan, the civil aviation sphere has revived, new air routes have opened for Tajikistan's civil aviation in Central and Southeast Asia, the African continent and Europe. During the years of independence, the airline “Tajikistan” became a member of the International Society of Aviation Electrical Communications “SITA” and the International Civil Aviation Organization (ICAO) and signed an contract with the International Air Transport Association (IATA) regarding the assistance in controlling payments for the use of the airspace of the Republic of Tajikistan.

Keywords: Republic of Tajikistan, independence, Civil aviation, air transportation, airplane, helicopter, route, airline, passenger transportation, airport, airline.

Дар бораи муаллиф

Айнулозода Нахтулло Айнуло
Номзади илмҳои таърих, дотсент, муовини
ректор оид ба қорҳои таълим
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

About the author

Ainulozoda Nahtullo Ainulo
Candidate of History, Associate Professor, Vice-
Rector for Academic Affairs
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

Об авторе

Айнулозода Нахтулло Айнуло
Кандидат исторических наук, доцент,
проректор по учебной части
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

БАЪЗЕ НАЗАРҶО ОИД БА ШАХСИЯТИ АБУМУСЛИМИ ХУРОСОНӢ

Назаров У. Қ.

*Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои
Осиё ва Аврупои АМИТ*

Тамаддуни тоҷикон ҳамчун шоҳаи бузург ва нахустунсури маънавиёти ҷаҳонӣ нақши давлатсозӣ ва фарҳангофариро дар Хуросони таърихӣ ва Мовароуннаҳр бар дӯш доштааст. Бо мурури замон бо сайқал ёфтани ҷанбаҳои тамаддунӣ нишонаи соҳибмаърифатӣ, хушмандӣ, фарҳефтагӣ ва донишмандии дорандагони онро таҷассум намудааст. Соҳибони ин маданияти кӯҳанбунёд ва тамаддунофар ба қавли Ҷофизии ширинкалом чун «булбул ба шоҳи сарв ба гулбонги паҳлавӣ, мехонд дӯш дарси мақомоти маънавий» рисолат ва ҷавҳари биниши оянданигариро ба дигарон манзур медоштанд, то ки ҷаҳли мураккаби афкорӣ ва таассуби камёфти рафторӣ бар ақлҳо мусаллат нагардад.

Ин ғановатмандии нодири фарҳангӣ аз сӯи касеву низоме қарнҳо зерӣ шубҳа қарор нагирифтааст ва онро дар имтидоди таърих ба забони ҳол нухбагони миллатҳои гуногун ҳам, ки дағдағаи давлатдорӣ доштанд, эътироф кардаанд ва дар қалбашон парвариданд.

Садри аъзами Ҷинд Н.Моди ахири декабри соли 2015 дар ифтитоҳи Шурои миллии Афғонистон изҳор доштааст: «Ҳашт қарн пеш, як фарзанди маъруфи Балх, аз бузургтарин шоирони таърихи инсонӣ Ҷалолиддини Балхӣ Румӣ, гуфта буд, ки «кудрати каломатро боло бибар, на садоятро! Ин борон аст, ки боиси рушди гулҳо мешавад, на раъду барқ. Ин нишондиҳандаи фарзонагӣ ва ҳикмати ин сарзамини бошукӯҳ ва миллати бузург аст. Сарзамине ки дар он нобиғаҳои арсаи шеър ва зебӣ, далериву бузургӣ ва сарбаландӣ ва гушодадастиро дар ҷаҳон гузошта»».

Посдорӣ ҳофизаи таърихӣ миллӣ ва шахсиятҳои миллӣ, ки дар рушди давлатдорӣ ва фарҳанги миллӣ саҳми босазо гузоштаанд, барои таҳкими пояҳои маънавиёти миллӣ, сазовор муаррифӣ намудани дастовардҳои тамаддунӣ дар арсаи ҷаҳонӣ ва дар руҳияи ватандӯстӣ тарбия намудани насли наврас ниҳоятан муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Дар ҳолати кунунӣ, ки на танҳо аз сӯи доираҳои илмӣ хориҷӣ бо ҳуҷумҳои ҳадафмандона хостгоҳи тоҷиконро инкор мекунанд, шахсиятҳои шинохтаҳо бо таърихсозии ҷаълӣ аз худ медонанд, бар мавҷудияти халқи таҷҷоӣ латма ворид месозанд, боз ҳам кӯшишҳои пуррӯёна барои рад намудани дастовардҳои таърихӣ ба мушоҳида мерасад.

Аз ин рӯ, бознигарии ҳодиса ва ҷойгоҳи шахсиятҳои таърихӣ ва ба хонанда, бозгӯӣ кардани фидокорӣ онҳо дар ростӣ таъсиси нахустин давлати миллӣ, бозтоби густариши пойгоҳи забони тоҷикӣ-форсӣ дар қаламрави Хуросон ва Мовароуннаҳр аз аҳамияти амалӣ ва назариявӣ ҳолӣ нест.

«Омӯзиш, таҳқиқ ва бозшиносии ҷеҳраҳои бонуфузи миллӣ дар шароити муосирӣ бархурдҳои сиёсӣ тамаддунӣ ва тезугунд шудани бозиҳои геополитикӣ аз ҷумлаи роҳкорҳои муҳими илмӣ, ихтисосӣ, маданӣ ва умумимиллӣ ба ҳисоб меравад. Муҳимтар аз ҳама, аз тариқи бозшиносии илмӣ ихтисосии таърихи миллӣ ва ташҳиси ҳаводиси муҳими сиёсӣ иҷтимоӣ сатҳи ҳудогоҳӣ худшиносӣ ва хувияту ифтихороти миллӣ боло рафта, роҳ барои рушду тавсеаи фикрӣ ва истиқлоли сиёсӣ ҳамвор мегардад» [9].

Дар ҳошияи муаррифӣ кардани Абумуслими Хуросонӣ шоистаи ёдоварӣ, ки ҳаракати озодихоҳӣ ӯ имкон даст дод, ки қудрати тоҷикон афзуд ва саранҷом тавонистанд худро аз панҷаи фармонравоии тозиён барканор доранд ва зиндагии мустақилро оғоз кунанд.

Дар асри VIII ҳақиқати ҳол баръакс он даъвоҳое баромад, ки нухбагони худиву бегона ҳақбачонибона пешгӯӣ мекарданд, «ҷомеаи адолатпарвар ва босуботи диниро»-ро баъди ҳуруҷи кишвари бегона аз ҷазираи араб ваъда медоданд. Ҷарғиз интизорашро надоштанд, ки раванди инкишофи воқеаҳо бо таназзули давлат, руқудӣ фарҳанг ва ба ҳошия рондани забони тоҷикӣ мегардад. Омадани қувваи ҳамлагари биёбонӣ, ки хилофи фарҳанги шаҳрनिшинӣ буд, бо ба сари қудрат омадан ҷунун ғайриинтизор мардумро ғофилгир

мекунад. Дар ин юриши зиддитамаддунӣ тоҷикон танҳо монданд ва ба истиснои кудрати худӣ касе онҳоро ёру мададгор ва пуштибон набуд. Ин ҳодисаи камаршикан якеро маҷбур ба тарки Ватан, дуюмиро дучори афсурдагии равонӣ, сеюмиро водор чун зоҳидони сӯфимашраб ба гӯшанишинӣ намуд.

Хуросони ин давра, ки сиёсати яккатози диниро таҷриба мекард, намунаи барҷастаи кишварест, ки аз инкишоф, рушду нумуъ, ҳунар, санъат, илм, ҳуқуқи одии инсонӣ ва умуман давлатдорӣ орий буд. Ин ҳолате буд, ки А.Зарринкуб онро «ду қарни сукут» ва мардуми бумиро «маволӣ» номгузорӣ карда буд. Пас аз истилои араб ва муқовимати давомдор мардуми тоҷик дар Хуросон ва Мовароуннаҳр марҳилаи душворро паси сар мекарданд. Дар ин сарзамин, ки улғуи тамаддун ва дастовардҳои бостонӣ арзёбӣ мегардад, дигар нишоне аз ҳузури миллати тамаддунофар дар ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ набуд. Дар ин давра Хуросон мазҳари кишвари асримиёнағиест, ки ҳузури арзишҳои қафомонда тамоми халогоҳи ҷомеаро пур карда буд. Тантанави беадолатии саросарӣ, ки арабҳо ба армуғон оварданд, ки ҷомеаи тамаддунасоси тоҷикро ба худихову бегонагон таҷзия намуд, тасвири он рӯзаи ин қаламрав дар зехни ҷаҳониён буд.

Дар Хуросони он рӯза касе ҷои пой надошт. Тоҷикҳо аз ҳама ҷо ронда мешуданд, вазъияти бадеро имтиҳон мекарданд. Якеро динаш боиси қабул набуд, дигаре бинобар фарҳангмадор будан пазируфта намешуд, аз долонҳои илмиву давлатӣ забонро меронданд ва аз мақоми расмӣ маҳрум менамуданд.

Мардуми Хуросон ва Мовароуннаҳр ҳеҷ вақт нуфузи асримиёнағиро қабул накард. Ба сахна омадани Абумуслим марҳилаи шаклгирии муқовимати сартосарӣ шакл гирифт. Ин ҷавонмард ҳам аз ҳамон дудай қору пайкор буд, ки имкони таърихӣ барои эҳёи нуфузи тоҷиконро дошт.

«Аъёну ашрофи араб фақат пас аз он ки дар замони хилофати Абдулмалик ибни Марвон (685-705) низоъҳои дохилии хилофатталабӣ барҳам хӯрда, шӯришҳои мардуми кишварҳои тобеъ фурӯ нишониданд, ба истилои Мовароуннаҳр ба таври қатъӣ камар бастанд» [2, с. 347-348]. Ин ҳамон Абдулмаликест, ки дар бораи ҷолоқӣ ва хушмандии тоҷикон изҳори назари таърихӣ кардааст, «ғосибон дар ҳама давра мӯҳтоҷи ақлу заковати тоҷикон буданд ва ин чизро халифа Абдумалик чунин баён медорад: “Ориёиён як ҳазор сол фармонравой карданду ҳатто як соат ба мо муҳтоҷ набуданд ва мо сад сол ҳукм рондем, вале натавонистем, ки худро як соат аз онҳо бениёз гардонем» [7].

Бино ба қавли Муҳаммадҷон Шакӯрӣ, “таърих аз сар шудани ҳаёти маънавии инсон оғоз ёфт ва мардуми тоҷик бо Зардушт, ки якумин шоир, донишманд, файласуфи онҳост, ки бо китоби Авесто, ки якумин донишномаву фарҳангномаи бузург ва баёнғари фалсафаи ҳаёти онҳост, дар сари сарчашмаи таърих қарор ёфтаанд”. Дар ҳақиқат, тоҷикон миллате мебошанд, ки дар таърихи тамаддуни башарӣ бо офаридани маданияти беназири хеш саҳми арзишманде гузоштанд ва донишманди рус Н.В. Хаников низ барҳақ қайд кардааст: “... тоҷикон нахустин шуда, ба инсоният тамаддуни воло, адолат, некӣ, забони муоширати ягона ва донишу хирадмандӣ омӯхтаанд” [7].

Чи тавре ки устод Айнӣ зикр менамояд, «баъд аз тарафи арабҳои бодиянишин забт кардани шудани Хуросон ва Мовароуннаҳр ва пеш аз шуриши Муқаннаъ дар ин сарзаминҳо як қатор исёнҳо рӯй доданд. Яке аз онҳо исёни Язак дар Тахористон буд» [1, с. 95].

Новобаста аз он, ки “исёнҳои мардуми тоҷик золимона ва маккорона”, дар баъзе ҳолатҳо бо ҳамкорӣ ҳокимони маҳаллӣ пахш мешуд, вале ин наметавонист, руҳияи исёнкоронаро нобуд созад, ба қавли устод Айнӣ, ки дар вучуд ва табиати аҳолии зулмдида аланга мезад.

Дар соли 737 (119 х.ш.) бошад мардуми Хатлон ба муқобили арабҳо исён карда, Асад бинни Абдуллоро водор ба гурехтан карданд, ки дар эҷодиёти шифоҳии халқ ифода ёфтааст:

Аз Хугалон омадия!

Ба рӯ табоҳ омадия!

Обор-обор омадия!

Хашанг низор омадия! [1, с. 96]

Чи тавре ки академик Б.Ғафуров менависанд ба арабҳо ишғоли Хучанд (бахорон ва тобистони соли 722) осон даст надод. Суғдиҳо то дами охирин истодагарӣ карданд. Онҳо дар назди дарвозаҳои шаҳр хандақ канда, арабҳоро асир гирифтанд. Сарбозони суғдӣ қаҳрамони истисноӣ нишон доданд [2, с. 358].

Бо имтиҳони ҷиддии пазириш аз сӯйи мардуми таҳҷой рӯ ба рӯ шудани зехнияти қабилавӣ, арабҳоро водор кард, ки ба баъзе тадбирҳои ҷангӣ ва тарфанди сиёсӣ даст бизананд, то ҳокимияте ки ҳеч пойгоҳи иҷтимоӣ дар байни мардум надошт, сару сомоне бидиҳанд.

Таърихшиноси лубнонӣ Ҷорҷ Зайдон (1861-1914) номи Абумуслимро дар оғози таваллуд «Беҳзодон пури Вандоди Хурмуз» медонад, ки аз зумраи мардуми таҳҷой ва тоҷик будани он далолат мекунад. Ин муаллиф дидгоҳҳои мухталиф аз ҷумла аз зовияи ҳаракати миллӣ ва динӣ марбут будани Беҳзодонро унвон мекунад, ки мансуби сиғаи ҳаракати миллии он барҷаста дар таҳқиқоти аксар олимон ба назар мерасад [6, с. 3]. Ӯ дар асоси баъзе манбаҳои таърихӣ дар деҳаи Моҳи Басраи Исфохон ва бар пояи дигар сарчашмаҳо дар Марви соли таваллуди 718 таваллуд шудааст. Намояндагони таърихнигории Афғонистон зодгоҳи ӯро вилояти тоҷикнишини шимолии Сари Пул медонанд.

Абумуслими Хуросонро бино бар фарзияи илмӣ ҳамчун яке аз заминагузори таъсиси давлати миллии тоҷикӣ барои хонавода ва сулолаҳои миллимехвар ба мисли Саффорӣён, Тоҳирӣён ва Сомонӣён будааст.

Абумуслим марди миёнақад, гандумгун, хушманзар, ширинсухан, фарохчашм ва паҳнпешонӣ буд. Насаби Абумуслим ба Кударз (яке аз паҳлавонони машҳури Эрони қадим) мерасид. Кударз дар азои Сиёвуш сиёҳ пӯшид ва дар ғайри ҷанг намехандид. Абумуслим аз мардуми табақаи поёнии Хуросон буди зулмҳои арабҳоро шахсан чашида буд. Таърихи зуҳури Абумуслим 9 июли соли 747 бо барафрохтани парчами сиёҳ халқро ба мубориза бархезонд.

“Мақсади ҳақиқӣ охирини Абумуслим таъсис кардани як ҳукумати миллӣ дар Хуросон, Мовароуннаҳр ва умуман вилоятҳои тоҷикнишин буд, бо рӯи қор овардани Аббосӣён барои расидан ба ин мақсад як манзил ва ё ки як поғунда буд” [1, с. 103].

Соли 750 Абумуслим дар вилоятҳои шарқии хилофат, асосан аз аҳолии Осиёи Миёна ва аз арабҳои муҳолифи Умавиҳо ташкил дода буд, ин хонадонро торумор карда, хилофати ин силсиларо аз миён бардошт. Абумуслим дар мубориза бар зидди императори Хитой ҳам қаҳрамонӣ нишон дод.

Соли 755 халиф Абӯҷаъфар ал-Мансур (754-775), ки Абумуслимро хавфи қалон барои ҳукмравоии худ мепиндошт, ба ҳузри худ талабида, аҳдшинкаона кушт [8, с. 7]. Нақши Абумуслим дар сар задани шӯришҳои Сумбоди Муғ (755), Устод Сис, Муқаннаъ (775-785) бар зидди истибдоди араб муҳим буд.

Ҳаракати васеи мардумӣ бо сарвари фарзанди бузурги халқ Абумуслими Хуросонӣ намунаи барҷастаи ин мубориза ва оғози эҳёи истиқлоли сиёсӣ ва миллии халқи тоҷик ба шумор меравад. Дар ин раванд хонадонҳои фидоии миллӣ, баҳусус Бармакиён нақши муҳим гузоштаанд. Бар асари ин муборизаҳо мавқеи нерӯҳои миллӣ мустақкам гардид, иқтидор ва нуфузи ашрофи маҳаллӣ афзуд. Ҷояи истиқлолохӣ дар байни табақаҳои васеи мардуми реша давонд. Муҳимтар аз ҳама, дар натиҷаи ин муборизаи тӯлонӣ раванди ташаккули халқи тоҷик суръати тоза пайдо кард ва заминаи эҳёи давлати миллӣ фароҳам омад [8, с. 7].

Бо шиноخت аз хатари вучудии таҳҷуми аҷнабиён, бо дарки масъулияти ватандорӣ аз сар задани ҷабри таърих ва тақрори даҳшати воқеаҳои гузашта, ки давлатро вайрона, халқро пароканда ва ҷомеаро валангор кард, Абумуслими Хуросониро водор ба таъсиси давлати миллӣ дар як ғӯшаи он ва бо ваколатҳои нимамустақил рӯчуъ кард.

Иқдоми истисноии Абумуслим ба ҳайси намоди қаҳрамонӣ аст, ки аз пирӯзӣ ва мағлубияти он тақдирӣ ояндаи тоҷикон вобастагии мустақим дошт.

Агар ба натиҷагирии мантӣқӣ бирасем, дида мешавад, ки дар Хуросони асри VIII қуваҳои аҷнабӣ «*қабои хусравӣ дар бар наояд ҳар касеро хуш, сари ҳар носазоеро назебад тоҷи султонӣ*», ки зехнияти аз оламу одам дур ва беҳабарро шакл додаст, куниши

Абумуслими Хуросони ро ба бор овард. Хучуми лашкари ин вопасгароён ва муддаиёни «дини ноб» дар вучуди чомаи суннатӣ вокунишро ба вучуд оварданд.

Ба қавли муҳаққиқи тоҷик А.Зарифӣ «аз асри VII то IX, яъне, тӯли 200 сол иқтидору қудрати сиёсӣ аз даст рафта буд, бо баҳонаи ҷорисозии дин сарҳои ҳазорон-ҳазор озодзодагонро ба бод меод, ин даврони талошу тақопухое буд, баҳри зинда мондан. Афсӯс, ки муборизаи озодихонаи ҳамаи шӯришиёну асилзодагон - аз Абумуслими Хуросонӣ то Деваштичу Муқаннаъ, Сумбоди Муғ, Шорики Бухороиву Ғурак, Устод Сис ва даҳҳо шермардон, бо дасисаву хиёнат, тафриқаандозию ихтилофоти мазҳабӣю ақидатӣ ба шикаст мувоҷеҳ мешуд. Ҳамаи ин ошӯбу шӯришҳои ватандорони ориёӣ пеши сели Қутайбаву Асад ва даҳҳо фиристодаи хилофатро гирифт ва халифаҳои Уммавию Аббосӣ мачбур шуданд, ташкил шудани давлатҳои миллие аз хонадони тоҷиктабори Тоҳириёну Саффорӣро дар Вароруду Хуросон таҳаммул намоянд» [6].

Фарзияи илмие, ки бар тақвият ва пажӯҳиши иловагӣ ниёз дорад, асосгузори шаҳри Мазори Шарифи вилояти Балх будани Абумуслими Хуросонӣ аст. Ва суҳанони бо ҳарфи тиллоӣ гуфтаи шоир дар бораи он, ки «Балхи бомӣ зодгоҳи Мавлавист, машриқи сад офтоби маънавист» пештар дар шароити деҳаи дурдасти Хуросон – Ҳоча Ҳайрон эъмор ёфтани шаҳри Мазори Шариф бо ҳидоят ва дастури Абумуслими Хуросонӣ 500 сол муқаддам мавриди таҳқиқ ва баррасӣ мебошад.

Адабиёт

1. Айни С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ. Очеркҳои адабӣ-таърихӣ. - Душанбе: Маориф, 1978. – 167 с.
2. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. - Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 870 с.
3. Иброҳимӣ Э. Бағлонӣ М. Аз сиёҳчомагон то Яъқуби Лайс. - Кобул: Обшан, 2012.
4. Камол Ҳ. Яъқуби Лайси Саффорӣ - сарҳанги ҷавонмардони Хуросон // ISSN 0207-2203. Мероси ниёгон. – 2023. - № 25.
5. Зайдон Ҷ. Абумуслими Хуросонӣ. - Техрон, 2020.
6. Зарифӣ А. Эҳёи феномени ориёӣ наҷоти тоҷик аст [Махзани электронӣ]. - URL: www.khovar.tj (Санаи рӯзӯ: 04.05.2023).
7. Маҳмадаминов М. Нақши тоҷикон дар фарҳанги инсоният // Самак. – 2023. - №21 (603). – 01 июн.
8. Неъматов Н. Давлати Сомониён: тоҷикон дар асрҳои IX–X. - Душанбе: Ирфон, 1989.
9. Нурзода Н. Ҳабибуллоҳи Калакони ва зарурати бозшиносии симоҳои миллий [Махзани электронӣ]. - URL: www.ravshanfikr.org (Санаи рӯзӯ: 12.09.2023).
10. Раҳмон Э. Чехраҳои мондагор. - Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 363 с.
11. Раҳмон Э. Ориёиҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ. – Душанбе: Шарқи озод, 2007. – 144 с.
12. Ҳасан А. Абумуслими Хуросонӣ. - Техрон: А. Кабир, 1965.

БАЪЗЕ НАЗАРҲО ОИД БА ШАХСИЯТИ АБУМУСЛИМИ ХУРОСОНӢ

Дар мақолаи мазкур дар асоси адабиёти илмӣ ва ҳолисонаи таҳлилий дар бораи қаҳрамони халқи тоҷик Абумуслими Хуросонӣ, ки соли 747-и мелодӣ тилисми ҳокимияти Умавиҳоро шикаст ва қӯшиши таъсиси давлати миллий дар баҳше аз қаламрави Хуросони таърихӣ намуд, баррасӣ мешавад. Ақидаи боризи мақола аз он иборат аст, ки А.Хуросонӣ амалан заминагузори ба арсаи сиёсат ворид шудани хонадонҳои давлатсози тоҷик – Саффорӣ, Тоҳириён ва Сомониён гардидааст. Муаллиф дар асоси мутолиаи адабиёти илмӣ ба хулосаи мантиқӣ дар бораи зарурати бознигарии пажӯҳиши ҷойгоҳ ва нақши А. Хуросонӣ дар таърихшиносии муосир меояд.

Калидвожаҳо: миллат, давлат, Хуросон, хувият, Яъқуби Лайси Саффорӣ, Муқаннаъ, сулолаҳои давлатсоз, Аббосиён, Умавиҳо, истиқлолхоҳӣ.

НЕКОТОРЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ЛИЧНОСТИ АБУМУСЛИМА ХОРАСАНИ

В данной статье рассматриваются роль и место героя таджикского народа Абумуслима Хорасани, который в 747 году сломил хребет династии Омайядов, заложив фундамент построения государства на отдельной части Хорасана. Акцентируется внимание на основной тезис статьи о созидательной роли А.Хорасани в создании почвы для прихода к власти средневековых династий Сафаридов, Тахиридов и Саманидов. На основе изучения научной литературы автор пришёл к

логичному выводу о необходимости пересмотра изучения мест и роли А.Хорасани в современной исторической науке.

Ключевые слова: нация, государство, Хорасан, идентичность, Якуб Лайс Саффори, Муканна, государствообразующие династии, Аббасиды, Омайды, стремление к суверенитету.

SOME VIEWS ON THE PERSONALITY OF ABUMUSLIM KHORASANI

In this article, some aspects of personality of hero of Tajik nation Abumuslim Xorasani is drawn into the thread of analysis. The article has an enlightening about vital role of A.Xorasani in toward of foundation nation state in remote area of Xorasani. Based on the study of scientific literature, the author has come to a logical conclusion that F.Xorasani play major role in coming future Tajik dynasty: Saffariyon, Tohiriyon and Somonion. Based on the study of scientific literature, the author came to the logical conclusion about the need to revise the study of the places and role of A. Khorasani in modern historical science.

Keywords: nation, state, Xorasani, identification, Muqanna, Safforiyon, Tohiriyon, Somonion, state founded dynasty, Abbassid, Ymaed.

Дар бораи муаллиф

Назаров Умед Қосимович
Унвонҷӯи Институти омӯзиши масъалаҳои
давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ
Тел.: (+992) 93 587 23 23
E-mail: umed.nazarov2016@gmail.com

About the author

Nazarov Umed Kosimovich
Researcher of Institute of studying problem of
Asia and Europe NAST
Ph.: (+992) 93 587 23 23
E-mail: umed.nazarov2016@gmail.com

Об авторе

Назаров Умед Косимович
Соискатель Института изучения проблем
стран Азии и Европы НАНТ
Тел.: (+992) 93 587 23 23
E-mail: umed.nazarov2016@gmail.com

**ВАЗЪИ ОМУЗИШИ ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА АНГЛИСӢ ДАР МУАССИСАҲОИ
ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМИИ ВИЛОЯТИ СУҒД ДАР СОЛҲОИ 2004-2014
(дар мисоли шаҳрҳои Қайроққум, Истаравшан ва ноҳияҳои Ҷ. Расулов, Спитамен)**

Каримов М. Б.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон қайд намуда буданд, ки «дар баробари омӯзиши саҳифаҳои арзишманди таърихи аҷдоди номдорамон имрӯз диққат додан ба омилҳое, ки онҳоро ба пирӯзию сарбаландӣ расонидаанд, амри зарурӣ мебошад. Зеро маҳз таҳкими оила, таълиму тарбияи наслҳои солиму соҳибмаърифат яке аз воситаҳои рушди ҷомеа, мустақамии қудрати давлат ва побарҷоии тамаддунҳо ба шумор меравад. Ин кори муҳим ва тақдирсоз вазифаи ҷонии на фақат падару модарон ва мураббӣёну омӯзгорон, балки тамоми ҷомеа аст» [5, с. 27].

Тибқи нақшаи кории Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои нимсолаи аввали соли 2010 ва амри Вазири маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17.02.2010, № 49 оид ба рафти иҷрои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.12.2004, №508 “Дар бораи тасдиқи Барномаи давлатии тақмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ барои солҳои 2004-2014” ва вазъи омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии вилояти Суғд раванди таълим, омӯзиши сифат ва самаранокии онҳо дар шаҳрҳои Қайроққум, Истаравшан ва ноҳияҳои Ҷ.Расулов, Спитамен мавриди санҷиш қарор гирифтааст.

Дар рафти санҷиш фаъолияти шӯъбаҳои маориф ва муассисаҳои таълимии ноҳияҳои номбаршуда мавриди таҳлил қарор дода шуда, ба нақшаи кори шӯъбаҳои маорифи ноҳияҳо оид ба масъалагузорӣ намудани ҳолати таълими фанҳои забони русӣ ва англисӣ, кори кабинетҳои методӣ дар масъалаи баррасӣ ва таъмини нақшаву барномаҳо ва дастурамалҳои таълимӣ, вазъи таъмини таълимгоҳҳо бо китобҳои дарсӣ, маводи аӣёнӣ, дар амал ҷорӣ намудани фармон ва дастурҳои сохторҳои болоии маориф, саҳми директорони муассисаҳо ва муовинони онҳо оид ба таълиму тарбия бобати беҳдошти тадриси фанҳои забони русӣ ва англисӣ ва иштироки онҳо ба дарсҳо, омодагии омӯзгорон ба дарс, таъминоти муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо мутахассисони ихтисосманд, вазъи ҷиҳозонидани кабинетҳои фанӣ ва иштироки муассисабачагон дар озмунҳо ва олимпиадаҳои фанӣ, ҳолати ҳуҷҷатнигорӣ дар муассисаҳои таълимӣ, сатҳ ва сифати дониши хонандагон аз ин фанҳо диққати ҷиддӣ дода шудааст.

Таҳқиқ нишон дод, ки шӯъбаҳои маорифи шаҳрҳои Истаравшан (Фозилов Р.), Қайроққум (Султонова Р.), ноҳияҳои Ҷ.Расулов (Шодиев А), Спитамен (Убайдуллоева М.) бо кумаку дастгирии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимиятҳои давлатӣ баҳри иҷрои дастуру супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, амру фармонҳои Вазири маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои беҳбудӣ бахшидан ба рафти иҷрои “Барномаи давлатии тақмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ” чораҳои зарурӣ андешида, корҳои зиёдеро ба сомон расонидаанд [4, с. 47].

Вазъи таълим ва тақмили фанҳои забони русӣ ва англисӣ дар нақшаҳои кории шӯъбаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳои номбаршуда тибқи талаботи “Барномаи давлатии тақмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ” масъалагузорӣ гардида, дастраси муассисаҳои таҳсилоти умумии ноҳияҳо гардонидани шудааст.

Дар шаҳри Истаравшан 73 муассиса бо фарогирии 49403 нафар, дар шаҳри Қайроққум 16 муассиса бо фарогирии 7470 нафар хонанда, дар ноҳияи Ҷ.Расулов 41 муассиса бо фарогирии 23035 нафар хонанда ва дар ноҳияи Спитамен 32 муассиса бо фарогирии 23767 нафар хонанда фаъолият менамуданд [6, с. 38].

Дар шӯъбаи маорифи шаҳри Истаравшан тибқи фармони мудирӣ шӯъба нақшаи ҷорабинҳои дурнамо оид ба амалӣ гардидани барномаи тақмили омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ тасдиқ шудааст ва рафти иҷрои масъалаи мазкур дар Шурои шӯъба ҳамасола дида баромада, вазъи таълими дарси забони русӣ ва забони англисӣ дар муассисаҳои ноҳия

мавриди муҳокима қарор дода шудааст. Тибқи нақшаи чорабиниҳои шуъба чадвал оид ба гузаронидани семинару машғулиятҳо ва чорабиниҳои методӣ тартиб дода шуда, маълумотномаҳо ҳам оварда шудаанд.

Шумораи умумии омӯзгори фанни забони русӣ дар шаҳр 144 нафар ва омӯзгори фанни забон англисӣ 128 нафарро ташкил медиҳанд, ки қазияи ба омӯзгори ин фанҳо таъмин намудани муассисаҳои шаҳр ҳалли худро ёфтааст. Мувофиқи чадвали тасдиқнамудаи шуъбаи маориф ҳамаи мутахассисони фанҳои мазкур давра ба давра аз курсҳои бозомӯзӣ гузаштаанд [1, с. 137].

Дар нақшаи кори соланаи шуъбаи маорифи шаҳри Қайроққум рафти иҷрои Барномаи мазкур масъалагузори қарда шуда, дар асоси он нақшаи чорабиниҳои кабинети методӣ тарҳрезӣ шуда ва ба директорони муассисаҳо пешниҳод шудааст. Дар нақшаи мазкур гузаронидани семинарҳои доим амалкунанда бо роҳбарони муассисаҳо ҷонишинони онҳо, омӯзгори фанҳои забонҳои русию англисӣ ва мутахассисони ҷавон инъикос шудааст. Шумораи умумии омӯзгори фанни забони русӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии шаҳри Қайроққум ба 39 нафар ва омӯзгори фанни забони англисӣ ба 37 нафар расидааст ва муассисаҳои шаҳр ба мутахассисон эҳтиёҷ надоранд [1, с. 139].

Ҳуҷҷатгузори шуъбаи маорифи ноҳияи Спитамен оид ба масъалаи мазкур дуруст ба роҳ монда шуда, дар асоси нақшаи чорабиниҳои дурнамо оид ба амалӣ гардидани барномаи номбурда нақшаи чорабиниҳои соланаи кабинети методӣ тартиб дода шуда, дастраси муассисаҳои ноҳия гардидааст. Масъалаи мазкур дар Шурои шуъба ҳамасола муҳокима шуда, қарорҳои дахлдор қабул қарда шудааст. Дар муассисаҳои таҳсилоти умумии ноҳия 114 нафар омӯзгори фанни забони русӣ ва 97 нафар омӯзгори фанни забони англисӣ қору фаъолият доранд ва масъалаи бо мутахассисони ин фанҳо таъмин намудани муассисаҳои ноҳия дар соли хониши қорӣ ҳалли худро ёфтааст [1, с. 141].

Дар асоси нақшаи кори соланаи шуъбаи маорифи ноҳияи Ҷ.Расулов дар кабинети методи шуъба оид ба рафти иҷрои Барномаи мазкур нақшаи чорабиниҳо тартиб дода шуда, вазъи таълими фанҳои номбурда дар Шурои шуъба мавриди муҳокима қарор дода шудааст. Ба омӯзиши фанни забони русӣ 107 нафар омӯзгор ва ба омӯзиши фанни забони англисӣ 82 нафар омӯзгор дар муассисаҳои ноҳия сафарбар шуданд [1, с. 143].

Ҳангоми санҷиш бо рафти иҷрои нақшаю барномаҳои кори омӯзгорон, ба қорҳои беруназсинфӣ ва беруназмуассисавӣ оид ба фанҳои зикр ёфта ҳолати кабинетҳои забони русӣ ва англисӣ, фаъолияти иттиҳодияҳои методӣ ва иштироки омӯзгорон ба онҳо, ҳолати дафтардорӣ, дафтарҳои синфӣ, нутқи шифоҳӣ ва хатии хонандагон аз ин фанҳо, омӯзиши таҷрибаи омӯзгори эҷодқор эътибори ҷиддӣ дода шудааст.

Дар ҳамаи муассисаҳои ноҳияҳои таҳқиқшаванда рафти иҷрои “Барномаи тақмили забонҳои русӣ ва англисӣ” дар ҷаласаҳои назди директор ё худ дар шуруҳои педагогӣ дида баромада шудаанд, аммо баҳри амалӣ гардидани он қорҳои иттиҳодияҳои методи ин фанҳо дар муассисаҳо ҷӣ аз забони русӣ ва ҷӣ аз забони англисӣ, гарчанде нақшаи солана, чадвали гузаронидани дарсҳои қушод, маводи зиёди чорабиниҳои беруназсинфӣю беруназмуассисавиро доштанд, аммо ба талобот қурра ҷавобгӯ набуданд.

Шуро ва иттиҳодияҳои методӣ барои самаранок пеш бурдани қор дар муассиса нақши асосиро мебозанд. Вале на дар ҳамаи муассисаҳо ба он аҳамият додаанд. Таҳқиқ нишон дод, ки ҳолати ҳуҷҷатгузори дар ҳамаи муассисаҳо дар сатҳи зарурӣ қарор дошта бошад, ҳам ҷамъбасти фаъолияти шуро ва иттиҳодияҳои методӣ дар солҳои сипаригардида аз камбудӣ қорӣ нестанд. Дар баъзе иттиҳодияҳои методи муассисаҳо натиҷаи олимпиадаҳои муассисавӣ, ҳисоботи шунавандагони қорҳои тақмили ихтисос, омӯзиши таҷрибаи пешқадам ба нақша гирифта нашудааст. Махсусан, фаъолияти иттиҳодияҳои методи фанни забони англисӣ дар дараҷаи паст қарор доштанд. Ҳангоми таҳияи нақшаи чорабиниҳо оид ба иҷрои Барнома ба ин фан аҳамияти қам додаанд. Бештари чорабиниҳо, ки нақшабандӣ шудаанд ба фанни забони русӣ таалуқ доранд. Омӯзгори фанни номбурда дар давраи солҳои хониши 2009-2010 боре ҳам ягон қонфронс нагузаронидаанд. Омӯзиши фанни мазкур дар баъзеи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳру ноҳияҳои номбаршуда ба талабот ҷавобгӯ набуданд. Қол он ки аксарияти омӯзгори ин фан таҳассуси олий доштанд.

Дар муассисаҳо мувофиқи нақшаи таълимӣ дарс ба роҳ монда шуда бошад ҳам, самаранокии он қандон назаррас нест, зеро қори эҷодии омӯзгор қам дида мешаванд.

Гузаронидани ҳафтаҳои фаннӣ дар аксарияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз фанни забони русӣ ба рӯзи шанбе ва аз фанни забони англисӣ ба рӯзи чоршанбе рост меомад. Қайд кардан ба маврид аст ки гарчанде рӯзи забони англисӣ ва русӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба роҳ монда шуда бошад ҳам ҳолатҳои вучуд доштанд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №6, 9,10,27 ва 35 шаҳри Истаравшан, №2,6, 9, 10 ва 14 шаҳри Қайроққум, №6, 14, 18, 22 ва 30 ноҳияи Спитамен ва № 10, 26, 31-и ноҳияи Ҷ. Расулов чорабиниҳо ё худ гуфтугузориҳо бо ин забонҳо миёни хонандагону омӯзгорон хело кам баргузор гардидаанд [3, с. 7].

Дар муассисаи №1-и русии шаҳри Қайроққум дар синфи 11 аз фанни забони англисӣ омӯзгор Холботирова Г. дарс гузаштааст ҳангоми равиши дарс барои баланд бардоштани савияи дониши хонандагон кам аҳамиятӣ зоҳир намудааст. Ҳангоми пурсиши вазифаи хонагӣ, ки мавзӯи дарс феълӣ замони гузашта будаст, хонандагон ба дарс тайёр набуданд ва ба истиснои як ё ду нафар, чизе ҷавоб дода натавонистанд ва дар дарс ғаъл набуданд [1, с. 140].

Дар синфи 7 в -и муассисаи №9-и шаҳри Истаравшан ҳуди омӯзгор Файзуллоева М. ҳангоми суханронӣ бо ин забон ба иштибоҳ роҳ дода, хонандагон ба саволҳои оддӣ ҷавоб дода натавонистанд. Ҳангоми пурсиши нақшаи як соатаи дарсӣ, омӯзгор аз нишон додани он худдорӣ намудааст [1, с. 140].

Умуман, сифати дониши хонандагон аз фанни забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои мазкур дар сатҳи зарурӣ қарор надошта, аксари хонандагон аз иҷрои қорҳои амалӣ бе ёрии омӯзгор баромада наметавонанд. Омӯзгорон бо усулҳои пешинаи таълим дарс дода аз усулҳои пешрафтаи таълими ин забон оғаҳии пурра надоштаанд. Бинобар ин сабаб ба омӯзгорони ин фанҳо тавсия дода шудааст, ки аз курсҳои бозомӯзӣ гузашта, усулҳои нави омӯзиши ин фанҳоро омӯхта савияи дониши худро баланд бардоранд ва малакаву дониши дар курсҳои бозомӯзӣ аз худ намударо дар дарсҳои худ истифода баранд. Дарси пурмазмун ва истифодаи асбобҳои гуногуни ёрирасони таълим асоси инкишофи донишу малакаи хонандагон ба ҳисоб меравад.

Пажӯҳиш собит намуд, ки барои баҳо додан ба дониши шифоҳии хонандагон дар доираи мавзӯҳои гузашта аз фанни забони англисӣ саволҳо, аз қабили; “Алфавити забони англисиро аз ёд гӯед? Ашӯҳои дар синф бударо номбар карда аз онҳо чумла созад? Тарҷумаи холи худро нақл кунед?” дода шудаанд. Ба истиснои як ё ду нафар дигар касе ба саволҳои ҷавоби аниқ гардонидани натавонистааст. Ҷамҷунин, ба саволҳои оддитарини ҳамарӯза; “Номи шумо чист?” “Ту дар кадом ноҳия истиқомат дорӣ”, “Дар синфи чандум мехонӣ?” ҷавоб дода натавонистанд. Дониши шифоҳии хонандагон аз ин фан суғур буда, ба истиснои як ё ду нафар, ягон нафар озод ва мустақилона бо ин забон сухан гуфта натавонистааст.

Дафтарҳои луғат дар таълими ин фанҳо дар ҳамаи муассисаҳои таҳқиқ шуда хуб ба роҳ монда нашудааст, бинобар ин сабаб ҳангоми пурсиши саволҳои ҷавоб ягон хонанда ҷавоб нагуфтааст. Ҳол он, ки ташкили дафтари луғат ба инкишофи нутқи хонанда мусоидат намуда, захираи луғавии хонандаро ғайр мегардонад.

Директор ва ҷойнишинони муассисаҳои зикр гардида ба таълими фанҳои мазкур беаҳамиятӣ зоҳир намуда, ба дарсҳои омӯзгорони ин фанҳо кам иштирок кардаанд. Масалан, директори муассисаи таҳсилоти умумии № 6-и ноҳияи Спитамен Абдуваҳобова О. ба 8 соати дарси забони англисӣ ва ба 2 соати дарси забони русӣ дар давоми соли хониши 2013-2014 даромадааст. Директори муассисаи №11-и ноҳияи Ҷ.Расулов Солиев Т. аз аввали соли хониши 2013-2014 то ин дам дар се дарси забони русӣ ва 5 дарси забони англисӣ иштирок кардааст. Директори муассисаи №4-и шаҳри Истаравшан Ғафуров А. аз нишон додани дафтари иштирок ба дарсҳои омӯзгорон худдорӣ намудааст [2, с. 8].

Ҳолати иҷрои Барномаи мазкур ва вазъи таълими фанҳои забони русӣ ва англисӣ дар Шуроҳои педагогии ин муассисаҳо масъалагузори шуда бошанд ҳам, таҳлили аниқ надоранд. Сифати дарси омӯзгор, дараҷаи азхудкунии хонандагон аз ин фанҳо таҳлили худро наёфтааст. Қарорҳои баровардашуда сатҳӣ буда, ҳолати иҷрои он дар назорат гирифта нашудаанд. Қорҳои беруназсинфию беруназмуассисавӣ оид ба ин фанҳо хело ҳам кам гузаронида шудаанд.

Яке аз сабабҳои асосии дар сатҳи паст қарор доштани сифати таълим набудани китобҳои дарсӣ аз ин фанҳо мебошад. Бо назардошти он, ки таълими муассисаҳои таҳқиқшавандаи ноҳияҳо ғайри тоҷикӣ (аксаран ўзбекӣ) мебошанд, китобҳои дарсӣ аз ин фанҳо намерасад, лекин барои омӯзиши ин фанҳо аз китобҳои муассисаҳои таълимашон тоҷикӣ истифода намудан боманфиат аст.

Соли таҳсили 2004-2005 санҷиши корҳои хаттии хонандагон аз фанни забони русӣ дар синфи 11 «Б»-и муассисаи №9, шаҳри Истаравшан ҳангоми гирифтани диктанти санҷишӣ 25 нафар иштирок доштанд, ки натиҷааш чунин аст: баҳои «5» - нест, баҳои «4» - 5 нафар - 20 %, баҳои «3»- 10 нафар- 40 %, баҳои «2» - 10 нафар - 40 %-ро ташкил дода бошад, пас дар соли хониши 2013-2014 санҷиши корҳои хаттии хонандагони аз фанни номбурда дар синфи 11 «Б»-и муассисаи №9-и шаҳри Истаравшан ҳангоми гирифтани диктанти санҷишӣ 25 нафар иштирок доштанд ва натиҷааш чунин аст: баҳои «5» - 4 нафар – 16%, баҳои «4» - 6 нафар - 24 %, баҳои «3» - 6 нафар - 24%, баҳои «2» - 9 нафар - 36 %.

Агар дар муқоиса нисбат ба соли хониши 2004-2005 гирем, баҳои «5» 15% зиёд, баҳои «4» 4% зиёд, баҳои «3» 15% зиёд, баҳои «2» 4% кам гардидааст.

Соли таҳсили 2004-2005 санҷиши корҳои хаттии хонандагон аз фанни забони англисӣ дар зергурӯҳи синфи 9 «А»-и муассисаи №1, шаҳри Қайроққум ҳангоми гирифтани диктанти санҷишӣ 12 нафар иштирок доштанд ва натиҷааш чунин аст: баҳои «5» - нест, баҳои «4» - 4 нафар – 33,5 %, баҳои «3»- 3 нафар- 25 %, баҳои «2» - 5 нафар – 41,5 %-ро ташкил дода бошад, пас дар соли хониши 2013-2014 санҷиши корҳои хаттии хонандагон аз фанни номбурда дар зергурӯҳи синфи 9 «А»-и муассисаи №1 шаҳри Қайроққум ҳангоми гирифтани диктанти санҷишӣ 12 нафар иштирок доштанд натиҷааш чунин аст: баҳои «5» - 2 нафар – 16,6%, баҳои «4» - 4 нафар – 33,5 %, баҳои «3» - 3 нафар – 24,8%, баҳои «2» - 3 нафар – 24,8 %.

Агар дар муқоиса нисбат ба соли хониши 2004-2005 гирем баҳои «5» 16,6% зиёд, баҳои «4» баробар буда, баҳои «3» 0,2% кам гардидааст, баҳои «2» 16,6% кам гардидааст.

Соли таҳсили 2004-2005 санҷиши корҳои хаттии хонандагон аз фанни забони русӣ дар синфи 6 «А»-и муассисаи №10-и ноҳияи Спитамен ҳангоми гирифтани диктанти санҷишӣ 20 нафар иштирок доштанд ва натиҷааш чунин аст: баҳои «5» 1- нафар - 5%, баҳои «4» - 4 нафар - 20 %, баҳои «3»- 5 нафар- 25 %, баҳои «2» - 10 нафар - 50 %-ро ташкил дода бошад, пас дар соли хониши 2013-2014 санҷиши корҳои хаттии хонандагони синфи 6 «Б»-и муассисаи №10-и ноҳияи Спитамен ҳангоми гирифтани диктанти санҷишӣ, ки 20 нафарро ташкил меод натиҷааш чунин аст: баҳои «5» - 3 нафар – 15%, баҳои «4» - 5 нафар - 25 %, баҳои «3» - 6 нафар - 30%, баҳои «2» - 6 нафар - 36 %.

Агар дар муқоиса нисбат ба соли хониши 2004-2005 гирем, баҳои «5» 10% зиёд, баҳои «4» 5% зиёд, баҳои «3» 5% зиёд, баҳои «2» 20% кам гардидааст.

Соли таҳсили 2004-2005 санҷиши корҳои хаттии хонандагон аз фанни забони англисӣ дар зергурӯҳи синфи 7 «Д»-и муассисаи №11 -и ноҳияи Ҷ. Расулов ҳангоми гирифтани диктанти санҷишӣ 12 нафар иштирок доштанд ва натиҷааш чунин аст: баҳои «5» - 1 нафар – 8,3%, баҳои «4» - 4 нафар – 33,5 %, баҳои «3»- 2 нафар- 16,6 %, баҳои «2» - 5 нафар – 41,5%-ро ташкил дода бошад, пас дар соли хониши 2013-2014 санҷиши корҳои хаттии хонандагон аз фанни номбурда дар зергурӯҳи синфи 7 «А»-и муассисаи №11-и ноҳияи Ҷ. Расулов ҳангоми гирифтани диктанти санҷишӣ 12 нафар иштирок доштанд ва натиҷааш чунин аст: баҳои «5» - 2 нафар – 16,6%, баҳои «4» - 5 нафар – 42 %, баҳои «3» - 2 нафар – 16,6%, баҳои «2» - 3 нафар – 24,8 %.

Агар дар муқоиса нисбат ба соли хониши 2004-2005 гирем, баҳои «5» 8,3% зиёд, баҳои «4» 8,3, баҳои «3» баробар аст, баҳои «2» 16,7% кам гардидааст.

Натиҷагирии нутқи шифоҳию хаттии хонандагон собит намуд, ки омӯзгорони фанҳои забони русӣ ва англисӣ ба худомӯзӣ машғул нестанд. Инчунин аз навигариҳои таълим пурра бархӯрддор набуда, чорабиниҳои берун аз синфию берун аз муассисавиро кам гузаронидаанд. Барои бедор намудани шавқи хонанда дар дарсҳо ҳар гуна бозҳои грамматикиро фаровон истифода набурдаанд, инкишофи нутқи хонандагонро ба воситаи нақшҳои сахнаӣ, тезгӯякҳо, чистонҳо сайқал надодаанд. Натиҷаи чунин камбудихост, ки дар соли хониши 2013-2014 аз ноҳияҳои номбурда ягон нафар хонанда дар озмунҳои фаннии ин фанҳо дар миқёси ҷумҳурӣ сазовори ҷойҳои намунавӣ нагардидаанд.

Адабиёт

1. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон Х. 360 Р.23 П.23, 137 в.
2. Қарори маҷлиси назорати назди вазири маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе. - 30.03.2008. С. 5.
3. Маълумотнома оид ба рафти иҷрои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.12.2003, №508 "Дар бораи тасдиқи Барномаи давлатии тақвими ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ барои солҳои 2004-2014", 165 в.
4. Раҳмонов А. А., Расулов А. Б., Қодиров Қ. Б., Афзалов Х. С. Дирӯз ва имрӯзи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2011. - 184 с.
5. Раҳмонов Эмомалӣ. Истиқлолият неъматӣ бебаҳост. - Душанбе: Шарқи озод, 2001. - 94 с.
6. Ҳокими А., Ашурова А. Рушди маориф - неирафти ҷомеа // Масъалаҳои маориф. – 2015. – 03 октябр. - С. 127.

ВАЗЪИ ОМУЪЗИШИ ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА АНГЛИСӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ УМУМИИ ВИЛОЯТИ СУҒД ДАР СОЛҲОИ 2004-2014 (дар мисоли шаҳрҳои Қайроққум, Истаравшан ва ноҳияҳои Ҷ. Расулов, Спитамен)

Дар мақолаи мазкур таҳқиқи вазъи омӯзиши фанҳои забонҳои русӣ ва англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии шаҳрҳои Қайроққуму Истаравшан ва ноҳияҳои Сиптамену Ҷ. Расулови вилояти Суғд дар солҳои 2004-2014 мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ҷараёни матраҳ намудани масъалаҳои мавзӯи проблемаҳои бо кадрҳои баландихтисоси соҳаи омӯзгори ба хусус, таъмини омӯзгорони фанҳои забони русӣ ва англисӣ дар муассисаҳои вилоят матраҳ мегарданд. Инчунин сатҳи аз худкунии дониши шифохӣ ва хаттии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии зикргардида мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Мақолаи мазкур фаъолияти дахсолаи муассисаҳои таҳсилоти вилояти Суғдро дар назар гирифта, асосан ҳалли проблемаҳои зеринро дар бар мегирад:

- иҷрои нақшаю барномаҳои кори омӯзгорон, корҳои беруназсинфӣ ва беруназмуассисаӣ оид ба фанҳои зикрффта;

- фаъолияти иттиҳодияҳои методӣ ва иштироқи омӯзгорон ба онҳо;
- вазъи дафтардорӣ, дафтарҳои синфӣ, нутқи шифохӣ ва хаттии хонандагон аз ин фанҳо;
- омӯзиши таҷрибаи омӯзгорони эҷодкор ва санҷиши дараҷаи самаранокии фаъолияти онҳо;

Калидвожаҳо: маориф, омӯзгор, хонанда, шуро, шӯба, вазорат, муассиса, нақшаи корӣ, барномаи таълимӣ, китоби дарсӣ, раванди омӯзиш, забони русӣ, забони англисӣ, пешниҳод, вилояти Суғд, шаҳри Қайроққум, шаҳри Истаравшан, ноҳияи Ҷ. Расулов, ноҳияи Спитамен.

СИТУАЦИЯ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ В СРЕДНИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ В 2004-2014 гг. (на примере города Кайрокума, Истаровшана и районы Дж. Расулова, Спитамен)

В данной статье исследуется состояние изучения русского и английского языка в общеобразовательных учреждениях городов Кайраккума и Истаровшана и района Спитамена Дж. Расулова в Согдийской области в 2004-2014 годах. В процессе исследования поднимается проблема нехватки высококвалифицированных кадров в сфере образования, в частности преподавателей русского и английского языков в региональных учреждениях. Также обсуждался уровень владения устными и письменными знаниями учащихся вышеупомянутых общеобразовательных учреждений. В данной статье, учитывая десятилетнюю деятельность образовательных учреждений Согдийской области, в основном представлены решения следующих проблем:

- реализация планов и программ работы учителей;
- деятельность методических объединений и участие в них учителей;
- состояние тетрадей, классных тетрадей, устной и письменной речи ученика по этим предметам;
- изучение опыта творческих педагогов и проверка уровня эффективности их деятельности;

Ключевые слова: образование, преподаватель, ученики, совет, отдел, министерство, учреждение, план работы, образовательная программа, учебник, процесс обучения, русский язык, английский язык, предложение, Согдийская область, город Кайраккум, город Истаравшан, район Дж. Расулова, район Спитамен.

CONDITION OF LEARNING RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES IN SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF SUGD REGION IN 2004-2014

(using the example of the cities of Kairokqum, Istarovshan and districts of J. Rasulov, Spitamén)

This article investigates the condition of studying Russian and English language in general education institutions of the cities of Qairokqumu and Istaravshan and districts of Siptamenu J. Rasulov of Sughd region during 2004-2014. In the process of exploration, the problem of lacking highly qualified personnel in

the field of education, specifically teachers of Russian and English languages in regional institutions, are raised. Also, the level of mastery of oral and written knowledge of the pupils of the above-mentioned general educational institutions was discussed. This article, taking into account the ten-year activity of educational institutions of Sughd region, mainly provides solutions to the following problems:

- implementation of teachers' work plans and programs;
- activity of methodological associations and teachers' participation in them;
- the status of notebooks, class notebooks, oral and written speech of pupil in these subjects;
- studying the experience of creative teachers and checking the level of effectiveness of their activities;

Keywords: education, teacher, student, council, department, ministry, institution, work plan, educational program, textbook, learning process, Russian language, English language, proposal, Sughd region, Qairokqum city, Istaravshan city, J. Rasulov district, Spitamen district.

Дар бораи муаллиф

Каримов Мусо Бобишоевич
Номзади илмҳои педагогӣ, профессор, мудири
кафедраи методикаи таълими таърих ва ҳуқуқ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 910 76 13
E-mail: karimovmusso@gmail.com

Об авторе

Каримов Мусо Бобишоевич
Кандидат педагогических наук, профессор,
заведующий кафедрой методики
преподавания истории и права
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 910 76 13
E-mail: karimovmusso@gmail.com

About the author

Karimov Muso Bobishoevich
Candidate of pedagogic sciences, professor, head
of the department of teaching methods of history
and law
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 910 76 13
E-mail: karimovmusso@gmail.com

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шурои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, чадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуются основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациями на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть при статейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

**ВЕСТНИК
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

2023, № 5 (106)

**Издательский центр
Таджикского государственного педагогического
университета им. С.Айни**
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-36-91

Формат 60x80/8. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 100 экз. П.л.30.
Подписано в печать 28.10.2023 г. Заказ № 246
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни